

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ PROGRAMI

İDRİS-İ BİTLİSÎ'NİN HEŞT BEHİŞT'İNE GÖRE
FATİH SULTAN MEHMED ve DÖNEMİ

(Doktora Tezi)

HAZIRLAYAN
Muhammed İbrahim YILDIRIM
20056166

DANIŞMAN
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

İSTANBUL, 2010

Muhammed İbrahim YILDIRIM tarafından hazırlanan **İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / ~~Oyçokluğuyla~~ Doktora Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 08 / 04 / 2010

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Abdülkadir ÖZCAN
(Tez İzl.Kom.Üy.Danışman)

.....

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Hayrunnisa ALAN
(Tez İzl.Kom.Üy.)

.....

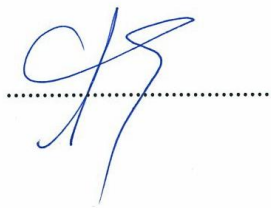

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Feridun EMECEN
(Tez İzl.Kom.Üy.İ.Ü.Öğr.Üy.)

.....

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Necdet ÖZTÜRK (M.Ü.Öğr.Üy.)

.....

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Ömer İŞBİLİR

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	Sayfa No:
İÇİNDEKİLER.....	II
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	X
İDRİS-İ BİTLİSÎ.....	XI
Hayatı.....	XII
Doğum Tarihi ve Yeri.....	XII
Tahsili.....	XV
Ailesi.....	XXXI
Ölüm Tarihi ve Yeri.....	XXXII
İDRİS-İ BİTLİSÎ'NİN ESERLERİ.....	XXXIII
TELİF ESERLERİ.....	XXXIII
Farsça Olanlar.....	XXXIII
Arapça Olanlar.....	XXXVII
Türkçe Olanlar.....	XXXIX
Tercüme Eserleri.....	XXXIX
Haşiye ve Şerh Mahiyetinde Eserleri.....	XLII
Günümüze Ulaşmamış Eserleri.....	XLIII
KİŞİLİĞİ.....	XLV
HEŞT BEHİŞT.....	XLVIII
Eserin Adı.....	XLVIII
Telif Sebebi ve Tarihi.....	XLIX
MUHTEVASI.....	LV
Mukaddime.....	LV
Birinci Ketîbe.....	LV
İkinci Ketîbe.....	LVI
Üçüncü Ketîbe.....	LVI

Dördüncü Ketîbe.....	LVI
Beşinci Ketîbe.....	LVII
Altıncı Ketîbe.....	LVII
Yedinci Ketîbe.....	LVII
Sekizinci Ketîbe.....	LIX
Hâtime.....	LIX
TARİHÇİLİĞİ ve ÜSLUBU.....	LXIV
Heşt Behişt Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	LXVIII
HEŞT BEHİŞT'İN NÜSHALARI.....	LXX
II. BAYEZİD'E SUNULAN NÜSHALAR.....	LXXII
Müellif Hattı Olanlar.....	LXXII
Diğer Nüshalar.....	LXXIV
YAVUZ SULTAN SELİM'E SUNULAN NÜSHALARI.....	LXXV
Müellif Hattı Nüshalar.....	LXXV
Diğer Nüshaları.....	LXXVI
Metin Tesisi ve Tercümede kullanılan Nüshaların Tavsifi ve Kıymeti.....	LXXXI
HEŞT BEHİŞT'İN KAYNAKLARI.....	LXXXIV
Mehmed Neşrî: <i>Kitâb-ı Cihânnümâ</i>	XCI
Edirneli Oruç Bey: <i>Tevârih-i Âl-i Osman</i>	XCV
HEŞT BEHİŞT'İN TESİRLERİ.....	XCIX
İbn-i Kemal: <i>Tevârih-i Âl-i Osman</i>	C
Hoca Sadeddin Efendi: <i>Tâcü't-tevârih</i>	CX
Gelibolulu Mustafa Âlî: <i>Künhü'l-Ahbâr</i>	CX
Müneccimbaşı Ahmed Dede: <i>Sahâ'ifu'l-ahbâr fî vakâyi'i'l-a'sâr</i>	CXII
Rûhî-yi Edirnevî: <i>Tevârih-i Âl-i Osman</i>	CXII
Koca Hüseyin Efendi: <i>Bedâyiü'l-vekâyi</i>	CXII
Cizyedârzâde Ahmed Bahaeddin Efendi: <i>Târih-i Cizyedâr</i>	CXIII
Hakîm Mahâret Hân-ı İsfahânî: <i>Behcetü'l-âlem</i>	CXIII
SONUÇ.....	CXIV
ÇEVİRİ METİNİ.....	108
METNİN İÇİNDEKİLER.....	2
HEŞT BEHİŞT-Metnin Türkçe Tercümesi.....	8

KAYNAKLAR.....	309
ÖZGEÇMİŞ.....	313

ÖNSÖZ

Çok yönlü Osmanlı bilim ve siyaset adamı olan İdris-i Bitlisî, muhtelif alanlarda, sayısı oldukça fazla eserler vermiştir. Bunlardan *Heşt Behişt* adlı eseri tarih alanında olup asıl şöhretini bu eseriyle elde etmiştir. Akkoyunlu Devleti sarayında inşa vazifesiyle görevli olan İdris, bu devletin Safevîlerce ortadan kaldırılmasıyla birlikte Osmanlı sarayına intisap eder. II. Bayezid'in emriyle ünlü eseri *Heşt Behişt*'i telif etmeye başlar. Otuz ayda tamamladığı eserini, her bir Osmanlı padişahı ve devrine bir ketîbe tahsis ederek, ilk sekiz Osmanlı padişahı ve devirlerini sekiz ketîbede anlatır. Bu çalışma ise *Heşt Behişt*'in Fatih Sultan Mehmed Han ve devrinin anlatıldığı yedinci ketîbesi üzerinedir. *Heşt Behişt*'in telifinde günümüze ulaşmamış eserlerden istifade edilmiş olması, esere ayrıca değer kazandırmaktadır. Zira, *Heşt Behişt*'te zikredilen olayların bazıları, günümüze ulaşmış eserlerde bulunmamaktadır. Nitekim İdris, eserinde bu hususa işaret etmekte ve bazı akıncı beylerinin ismini zikrederek bunlara ait gazanamelere değinmektedir.

Osmanlı tarihi alanında kaleme alınan bu önemli esere, dil ve üslûbunun çok ağır olması sebebiyle gerektiği önem verilememiştir. Bununla beraber, Mehmed Şükrü'nün 1931 yılında Almanya'da hazırladığı doktora tezi, *Heşt Behişt* üzerine yapılan ilk ciddi çalışma olmuştur. Bunu müteakip, Orhan Başaran tarafından *Heşt Behişt*'in hatimesi üzerine yaptığı doktora çalışması ile Vural Genç tarafından Mukaddime ile I. ketîbe üzerine hazırladığı y. lisans çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu arada İmazawa'nın *Heşt Behişt*'in nüshaları üzerine yaptığı çalışmayı burada zikretmek yerinde olacaktır. Çok mufassal olan bu eser üzerine yapılmış olan bu çalışmaların az ve yetersiz olduğu kesindir.

Sadece Osmanlı tarihini içeren *Heşt Behişt*, telif tarihine kadar ve sonrasında yazılmış olan Osmanlı tarihlerinin arasında ihtiva ettiği bilgilerle en mufassal olanıdır. Hem edebî açıdan, hem de verdiği tafsilat bakımından *Heşt Behişt* ile aynı kategoride olan yegâne eser İbn-i Kemal'in *Tevârih-i Âl-i Osman*'ıdır. Bunun da telifinde *Heşt Behişt*'ten istifade edildiği yapılan bu çalışma ile ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma giriş ve metin kısımlarından oluşur. Giriş kısmında İdris'in hayatı ile birlikte eserleri ve kişiliğinden, *Heşt Behişt* ile ilgili bilgiler verilmiş; eserin telif sebebi ve tarihi, nüshaları ve hususiyetleri, kaynakları ve tesirleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Metin kısmında ise eserin VII. ketîbesinin Türkçe'ye çevirisine yer verilmiştir. Yazar ve eseri ile ilgili değerlendirmelerde bulunurken, başta *Heşt Behişt* olmak üzere İdris'in eserlerinden istifade ederek bilgileri tespiti çalıştık. Bu çalışma ile İdris'in bilinmeyen bazı eserlerini tespit ettik. Bunları çalışmamızın ilgili yerlerinde zikrettik. Türkçe'ye çevirisini yaparken, kelimelerin manalarına sadık kalarak, ifade edilmek isteneni günümüz Türkçe'sine aktardık.

Çalışmamız boyunca ilgi ve desteğini esirgemeyerek her türlü yardımda bulunan değerli hocam Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN'a ve tez izleme komitesinde yer alan hocalarıma teşekkür ederim.

Gösterdiğimiz dikkat ve özene rağmen çalışmamız hata ve eksikliklerden hâlî olmayabilir. İlgililerin eleştirilerinin tarafımızdan mutlaka değerlendirileceğini belirtir, çalışmamızın bilime katkı sağlamasını umarız.

Muhammed İbrahim YILDIRIM

İstanbul, 2010

ÖZET

Çok yönlü Osmanlı bilim adamı olan İdris-i Bitlisî'yi hak ettiği şöhretine kavuşturan, siyasî faaliyetlerinin yanında onun tarih alanında kaleme aldığı *Heşt Behişt* adlı eseridir. Bu eser, ilk sekiz Osmanlı padişahının ve zamanının olaylarından bahseder. Osmanlı sultanı II. Bayezid'in emri ile Farsça kaleme alınmış olan bu eserin telifiyle birlikte, İran edebî tarihçiliğinin mensûr numûnesi olarak Osmanlı tarih yazıcılığında farklı bir devir ve üslubun başladığı görülmektedir. Eserin kaynak değerini artıran husus ise, İdris'in günümüze ulaşmamış eserlerden istifade etmiş olmasıdır. Nitekim, bazı akıncı beylerinin isimlerini zikrettikten sonra bunlara ait mahiyeti meçhul gazanamelere değinir. Ayrıca, daha önceleri kaleme alınmış eserlerde, İdris'in naklettiği bazı olaylara rastlayamıyoruz.

Bu çalışma, İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt* adlı eserinin Fatih Sultan Mehmed ile ilgili kısmı olan VII. ketîbesi üzerine olup giriş ve metin kısımlarından oluşur.

Giriş kısmında İdris-i Bitlisî'nin hayatı hakkında bilgiler anlatıldıktan sonra onun çeşitli alanlarda telif, şerh ve istinsah ettiği eserleri hakkında bilgiler verilir. Ayrıca bu kısımda İdris'in kişiliğinden de bahsedilmiştir. Bu bilgilerin tespitinde ağırlıklı olarak, başta *Heşt Behişt* olmak üzere İdris'in eserlerinden istifade edilmiştir. Devamında ise eserin telif sebebi ve tarihi, muhtevası, hâtime kısmının nesir olarak özeti verilmiş; İdris'in tarihçiliği ve üslûbu, kaynakları ve tesirlerinden bahsedilmiştir. Bundan sonra *Heşt Behişt* üzerine yapılmış olan çalışmalar hakkında özet bilgiler verilmiş, ardından eserin yurt içindeki muhtelif kütüphanelerde bulunan nüshaların tavsifi ve kıymetinden bahsedilmiştir.

Metin kısmında eserin VII. ketîbesinin Türkçe çevirisine yer verilmiştir. Çeviri, kelime ve cümlelerle ifade edilmek istenen merama en yakın manada tercüme edilmiştir. Sonuç kısmında ise İdris ve eserleri ile ilgili tespit edilen yeni bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Heşt Behişt, İdris-i Bitlisi, Fatih Devri, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi

ABSTRACT

Idrisi Bitlisi, a versatile Ottoman scientist, owes his deserved reputation to his history work called *Heşt Behişt* besides his political activities. The book mentions about the events that took place during the reigns of the first eight sultans of the Ottoman Empire. The publication of the book, which was written in Persian as per the Ottoman Sultan Bayezid II's order as a prose exemplar of Iranian historical literature, marks the beginning of a new era and different style in Ottoman history writing at that time. The aspect enhancing the value of the work as a source is the fact that it benefited from Idris's other works that are not available to us in our time. As a matter of fact, he cites the names of some *Akinci beys*¹ and refers to some related *gazanames*² whose contents are unknown. In addition, some events stated by Idris are not observed in the previously written books.

This study, which is on the VIIth *ketîbe*³ (the chapter covering Sultan Mehmed II) of Idris-i Bitlisi's book called *Hest Behist*, is composed of introduction and translation text sections.

The introduction section provides information on Idris-i Bitlisi's life and, also, the works he wrote, annotated, or published on various fields. Besides, the section mentions about Idris's personality. In acquiring this information, Idris's works, especially *Heşt Behişt*, were utilized. In the following sections, the reason for publishing the work, its history, content, and epilogue is summarized in the prose form and Idris's historian nature and style, sources and influence are mentioned. Subsequently, summary information is provided on the studies conducted on *Heşt Behişt* and description and value of the work's copies in various libraries within the country are discussed.

In the text section, Turkish translation of the VIIth *ketîbe* of the work is provided. The translation was made in a manner aiming to reflect the closest meaning which was intended to be offered through the words and the sentences. In the conclusion section, the information newly discovered on Idris and his works are given.

Keywords:

Heşt Behişt, Idris Bitlisi, Mehmed the II, Ottoman History, Islamic History

¹ Senior military officers commanding special forces called *Akincis* (incursionists)

² Literary works explaining battles, achievements and victories of an army either in the form of a prose or poem

³ Notebook

KISALTMALAR

a.g.e.	:adı geçen eser
a.g.m.	:adı geçen makale
a.g.t.	:adı geçen yayınlanmamış tez
bkz.	:bakınız
Böl.	:Bölümü
çev.	:çeviren
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCF.	:Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
haz.	:hazırlayan
krş.	:karşılaştırınız
Ktp.	:kütüphanesi
nr.	:numara
Sos. Bil. Enst.	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
TTK.	:Türk Tarih Kurumu
Üniv.	:Üniversitesi
vd.	:ve devamı
vdğ	:ve diğerler
vrk.	:varak
yay.	:yayıları

GİRİŞ

İDRİS-İ BİTLİSÎ

Hayatı

Eserlerinde kendisinden İdris b. Şeyh Hüsâmeddin Ali el-Bidlisî olarak bahsetmektedir⁴. Annesi hakkında ise her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Büyük babasının adı, yaptığımız son çalışmaların neticesinde tespit ettiğimiz Hüsâmeddin Ali'ye ait *Kenzü'l Hafî fi Makâmâtî's-Sûfî* adlı Arapça eserinde Abdullah olarak zikredilmiştir. Bağdatlı İsmail Paşa'ya göre Hasan, Kâtip Çelebi'ye göre Hüseyin'dir. “Mevlânâ”, “Kemalüddin” ve “Hekimüddin” lakabları, başkaları tarafından ona verilmiştir. Bitlis asıllı olduğu için Bidlisî nisbesiyle anılır. Türkçe, Farsça ve Arapça olarak yazdığı tüm şiirlerinde kendi adını mahlası olarak kullanmıştır. Müellif, eserlerinde kendi soyu ile ilgili hiçbir bilgi vermemektedir. Farsça'yı çok ustalıkla kullanmasından dolayı Fars, Arapça ve Türkçe eserler yazmasına istinaden de bazı araştırmacılar Arap veya Türk, bazıları da nisbesinden hareketle Kürt olabileceğini belirtmektedirler⁵. Kanaatimizce sonuncusunun doğru olma ihtimali vardır⁶. Hasan Tavakkolî de O'nun Kürt milletine mensubiyetinden bahsetmektedir⁷.

İdris-i Bitlisî'nin babası Hüsameddin Ali, bölgenin âlim ve şeyhlerinden olup Nurbahşiye tarikatının kurucusu olan Seyyid Muhammed Nurbahş'ın müridi ve halefiydi. Tasavvufta ise Şeyh Ebû Necîbüddin-i Sühreverdî'nin müridi ve Şeyh Necmeddin-i Kübrâ'nın pîri olan Şeyh Ammar Yasir'e intisap etmişti.⁸ Diyarbakir'da Bayındırlı Uzun Hasan'ın sarayında münşilik yapmış, Akkoyunlu

⁴ İdris-i Bitlisî(E), *Heşt Behişt*, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 6a.

⁵ Orhan BAŞARAN, *İdris-i Bitlisî'nin Heşt Bihîşt'inin Hâtimesi, Metin- İnceleme- Çeviri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2000, s.11. Ayrıca; İdris-i Bitlisî(B), *Heşt Bihîşt*, (Abdülbâki Sâ'dî Efendi Tercümesi), Haz.: M. KARATAŞ- S. KAYA vdğ., s. 27.

⁶ Mesela İdris, eserinde Osmanlı ordu teşkilâtını şemâtime ederken “*Garip Yiğidi*” birliğine değinmiş ve bu hususta: “*Bu cemaatin çoğu Acem Kürdistanı kabilelerinden gelen gençlerden müteşekkil olur. Zira bu Kürt taifesi savaş meydanlarında arslan ve kaplanlar gibi cesaretli olurlar. İtikadı hâlis, cihadda gayretli, dindar ve sünnetlere bağlı olan bu güruh...*” şeklinde Kürtleri övmektedir. Bu övgüsünden yola çıkarak müellifin Kürt milletine mensup olduğu söylenebilir. Bkz. İdris-i Bitlisî(N); *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye No: 3209, vr. 363a.

⁷ Hasan TAVAKKOLÎ, *İdris-i Bitlisî'nin Kânûn-i Şâhensâhîsi'nin Tenkidli Neşri ve Türkçe'ye Tercümesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974, s. 4.

⁸ Bkz. BAŞARAN, a.g.e., s.12.

Devleti'nin merkezi Tebriz'e nakledilince oraya gitmiş ve burada Abdurrahman Câmî'nin ilmi toplantılarına katılmıştır⁹.

Doğum Tarihi ve Yeri

Bugüne kadar bir istisna hariç, kaynaklarda doğum tarihi ve yeri hakkında sarih bir bilgi elde edilememiştir. Bu durum karşısında araştırmacılar, muhtelif eserlerdeki küçük işaret ve ipuçlarından yola çıkarak bazı tahminlerde bulunmak zorunda kalmışlardır. Örneğin, Hasan Tavakkolî, İdris'in *Hakku'l-mübîn fi Şerh-i Hakki'l-yakîn* adlı eserinin önsözünde, gençliğinin başlangıcı olan 876/1472-73 yılında Molla Câmî'nin de aralarında bulunduğu bir hac kâfilesinin Tebriz'e geldiği haberini almış olduğunu kaydetmesinden yola çıkarak, gençliğinin başlangıcını 15-20 yaşları olarak kabul etmiş ve doğum tarihini 1452-1457 yılları arası olabileceği kanaatine varmıştır¹⁰. Tavakkolî'nin doğruya yakın olan bu görüşü bazı araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir.

İdris'in doğduğu yer konusunda bazı kaynaklar, O'nun "Bitlisî" nisbesinden yola çıkarak bu şehirde doğduğunu ileri sürmekte, bazıları ise nisbenin her zaman doğum yerini göstermediğine dikkati çekerek babasının Akkoyunlu sarayında bulunmuş olmasından dolayı İdris'in Diyarbekir'da doğmuş olabileceğini belirtmektedirler. Ancak yapılan son araştırmalarda bu hususta farklı ve yeni bilgiler ortaya çıkarılmıştır. Bizzat İdris-i Bitlisî tarafından istinsah edilen, 919 numara ile Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan mecmuanın sonunda yer alan zâyîçenin üzerinde şu bilgiler bulunmaktadır:

اتفاق ولادت كاتب زايجه ادريس بن مولانا حسام الدين بدليسي، شب سه شنبه بيست و يكم صفر
سنة 861، موافق هجدهم كانون الآخر سنة 1768، مطابق بيست و هشتم ارديهشت قديم سنة 826،
مصادق سيزدهم بهمنماه جلالی در سولقان از نواحي ری

"Zayîçenin kâtibi İdrîs b. Mevlânâ Husâmuddîn-i Bitlisî, 861 yılının Safer ayının 21'i; 1768 yılının Kânunusani ayının 18'i; 826 yılının Ordîbîhişt-i Kadîm

⁹ Abdülkadir ÖZCAN(a), "İdrîs-i Bitlisî", *DİA*, c. XXI, s. 485.

¹⁰ Bkz. TAVAKKOLÎ, a.g.t., s. 14.

ayının 28'i ve Behmenmâh-ı Celâlî ayının 13'üne rastlayan Salı gecesinde, Rey'in nahiyelerinden olan Sûlikân'da¹¹ doğdu."¹²

Bu yazı İdris'in kendi el yazısı olup Esad Efendi 2197 numarada kayıtlı *Heşt Behişt*'in yazısıyla aynıdır. Yine aynı yazı ile sayfanın üst-sol bölümünde, "*Hikmet-dist-gâh olan Hazret-i vilâyet-penâh Şâh Kasım bin el-Îmâm Muhammed el-Nûrbahş kaddessallahu sirrehu'nun nurlu el yazısından çıkan zâyîçeden naklolundu*" ibâresi yer almaktadır. İdris'in bizzat kendisi, kendi el yazısıyla bize doğum tarihinin 21 Safer 861/ 18 Ocak 1457 Salı günü; doğduğu yerin ise Tahran'ın hemen güneyinde bulunan Rey'in Sulukân Kasabası olduğunu bildirmektedir. Kanaatimizce bu doğru olmalıdır. Zira İdris'in babası Şeyh Hüsameddin Ali'nin, Nurbahşiye tarikatının kurucusu olan Seyyid Muhammed Nurbahş'ın müridi ve halefi olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz¹³. Hatta İdris'in bizzat kendisi *Heşt Behişt*'inin yedinci ketîbesinde bu durumu şu sözlerle doğrulamaktadır;

"Bu hakîr, vâlid-i mağfur ve üstâdım ve mukteda-yı mebrûrum Mevlânâ Hüsâmü'l-Hakk ve'd-din Ali el-Bidlisî'den, ki bu Hanedan-ı Sultanînin duacılarından, şöyle naklettiğini duydum; kendisinin de iktida ettiği şeyh, ehl-i irfânın hâdisi ve ehl-i imânın kâşifi, tevhîd erbâbının imamı ve tefrîd ve tecrîd-i menâhic sâliklerinin mürşidi, hidâyet feleğinin güneşi, kerâmet ülkesinin Cemşîdi ve millet-i Nebvînin esrârının mazhar-ı vilâyeti âlem-i kudsînin aydınlatıcısı, seyyidlerin kutbu Emir Seyyid Muhammed Nurbahş, ki ehl-i beyt arasında on iki imamdan sonra beşerin ulaşabileceği yüksek kemâlatı câmi ve hidayet saltanatının tantanası ve velâyet ve kerâmetinin gulgulesi güneşin yüreğine korku ve ızdırap salardı. Beytü'l-

¹¹ Eski ve kadîm Rey şehrinin köyüdür. Günümüzde, Tahran'ın-ki eskiden Rey'in bir nahiyesiydi-büyümesi ile bu şehrin beşinci nâhiesinde yer almıştır. Rivâyetlere göre Büyük İskender'in haleflerinden Silukos tarafından tesis edilmiştir. *Kitâb-ı Coğrafya-yı Târihî-yi Şemîrân*'ın rivâyetine göre buranın ilk adı, Silukos'un karısı "Apama" olarak zikredilmiştir. Bir müddet sonra inşası emrini Silukos'un verdiği binaen "Sulukân" olarak değiştirilmiştir. Günümüzde 4.000 nüfuslu bir kasaba olup Tahran'a 5 kilometre mesafede yer almaktadır.

¹² İdris-i Bitlisî(M), *Mecmua*, Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr. 919, vr. 189a.

¹³ **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209 vrk. 346a-b.; İdris-i Bitlisî(H), **Hakku'l-mübîn fi Şerh-i Hakki'l-yakîn**, Süleymaniye, Şehid Ali Paşa, nr. 142, vrk. 174b; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333, c. I, s. 58.; Bkz. İdris-i Bitlisî(B), **Heşt Bihîşt**, (Abdülbâki Sâ'dî Efendi Tercümesi), Haz.: M. KARATAŞ- S. KAYA vdğ., s. 29.; BAŞARAN, s.12.

halâyıkta yed-i beyzâyı izhâr ile ve hakikatlerin gizli sırlarını ifşâda asrın sultanlarının endâmına zelzele salardı. Kudsî-menzil olan sohbeti her zaman ehlullah büyüklerinin toplanma yeri ve Allah yolunda gidenlerin yegâne merciiydi. Millet-i Muhammedî'nin mücâhid sultanının muvaffakiyeti ve İslamiyet ile şeriat-ı Ahmedî'yi yayması tevfiği için sürekli ve ihlâsla dua buyururlardı. Bazı zamanlar ârifler sohbetinde şu manayı ilkaya çalışırlardı:

“Bu derviş, ilâhî emir mucibince ve tarikat pîrlerinin işareti ile ehl-i İslâmı davetle memûrum. Nâkıs olan nefisleri fisk ve fücûrdan ve taklidden kaçınmalarını hatırlatmakla görevliyim. Acem sultanları dünyalıklarını kaybetme korkusuyla bu şekilde davet ve irşâddan ürkmektedirler. Hatta mekruh kılmaktalar. Haşmet günlerinin devamı ve hükümetin lezzetine meyille dervişleri yerlerinden yurdlarından ederek azarlamaktadırlar.¹⁴ Ama elhamdulillah dünya üzerindeki mazhar-ı hilâfet olan Sultan Mehmed Gazî aynı vazifeyi yürütmektedir. Âl-i Muhammed arasında onunla hem-nâm olma şerefine nail olan bu devrişe, mümtâz hadîs-i sahîh'in musâdakatiyle teyid buyrulmuştur¹⁵. Bu derviş beşaret-nâme-i Nebevîye mutâbık hareket etmeye çalışmaktayım. Ve ümid ki bu hadis ile beşaret verilen şahıslar zümresine dahil olayım.”

O'nun iktidâ etmiş olduğu şeyhi Hâce İshak-ı Hittelânî de bu hakikati izhar etmiş ve hadis-i şerifte kastedilen şahsın Seyyid Muhammed Nurbahş olduğunu beyan etmiştir. Lâkin Muhammed adlı o sultan bu hadis-i nebevînin kuvvetli bir delilidir. Bütün dervişler bu hadis-i sahihin kastettiği iki Muhammed'in biri Nurbahş diğeri de Sultan Mehmed olduğunu belirtmekteler.”¹⁶

¹⁴ Seyyid Muhammed Nurbahş'ın kendisi bir ara Şahrüh tarafından Horasan'daki yurdundan edilmiş, Sulikan'a yerleşmek zorunda kalmıştır.

¹⁵ Bahsedilen hadis-i sahihin Arapça metni vrk 346b'de mevcuttur.

¹⁶ **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209 vrk. 346a-b.

Seyyid Muhammed Nurbahş ise bir süre Rey'in mezkûr Sulikan nahiyesinde bulunmuş ve 869/ 1464-65'te vefatından sonra burada defnedilmiştir. İdris'in babası Hüsameddin Ali'nin, müridi ve halefi bulunduğu cihetle Seyyid Muhammed Nurbahş'ın hizmetinde belli bir müddet Rey'in mezkûr nâhiyesinde bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir. O zamanlarda bir şeyhe mürid ve halef olabilmek için selefın hizmetinde bulunmak icap ederdi. Eğer bu doğruysa, İdris'in babası 871/1466 yılından önce Sulikân'dan ayrılmış olmalıdır. Zira İdris, 871/1466'da Uzun Hasan'ın üzerine yürüyen Cihan Şah'ın ordusunu Muş Ovası'nda bulunduğu sırada babasıyla birlikte gördüğünden bahsetmektedir¹⁷. Bundan sonra Uzun Hasan'ın sene 873/1469'da başkentini Tebriz'e taşımasıyla İdris ve babasının da bu şehre taşındıklarını öğreniyoruz. Bazı araştırmacılara göre İdris'in babası 900/ 1495 senesinde bu şehirde vefat etmiştir. Bazı araştırmacılar da Hüsameddin Ali'nin Bitlis'te vefat ettiğini ileri sürmektedir¹⁸.

Tahsili

Bitlisli İdris'in eserleri incelendiğinde, onun daha çocukluk ve gençliğinin başlangıcında iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Kimlerden ve nerelerde hangi ilimleri tahsil ettiği kaynaklarda zikredilmemiştir. Ancak İdris, *Heşt Behişt*'inde "vâlid-i mağfur ve üstâdım ve muktedâ-yı mebrûrum Mevlânâ Hüsamü'l-Hakk ve'd-din Ali el-Bidlisî..."¹⁹ demekle ilk tahsilini babasından aldığına işaret etmektedir. Bu beyânını *Tercüme ve Tefsîr-i Hadis-i Erba'în* adlı eserinde de tekrarlamaktadır. Bursalı Mehmed Tâhir²⁰ de onun ilk tahsilini babasından ve zamanının âlimlerinden aldığını belirtmiş, ancak bu âlimlerin kim olduğunu zikretmemiştir.

Bitlisli İdris'in istinsah ettiği mecmuanın incelenmesinden, gençliğinin ilk yıllarından itibaren çeşitli ilimlere ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. O, 877/1473 senesinde daha 16 yaşındayken zikredilen mecmuayı yazmıştır. Bunlar tamamıyla Arapça olup, mecmuada aşağıdaki tertip üzere bulunmaktadırlar:

¹⁷ *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 346a.

¹⁸ Müfid YÜKSEL, "*İdris-i Bitlisi ve Eyüpteği Eserleri*", VI. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler, 10-12 Mayıs 2002, s. 73.

¹⁹ Bkz. *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 346a.; ÖZCAN(a), s. 485.

²⁰ Bkz. *Osmanlı Müellifleri*, c. III, s. 6.

1-Nizameddin Hasan b. Muhammed Nişâburî'ye ait *Risâletü'ş-şemsiyye fî İlmi'l-hisâb*'ı, vrk. 1b-70b, istinsah tarihi bulunmamaktadır.

2-Hâce Nasiruddin-i Tusî'nin *Risâletü't-tezkire fi'l-hey'e*'si, vrk. 71b-134a, istinsah tarihi 1 Zilkâde 877/ 30 Mart 1473 salıdır. Daha sonra Rebiyülevvel 881/ 1476 Haziran veya Temmuz'unda İdris tarafından Meraga rasathânesinde incelenmiş ve bazı notlar ilâve edilmiştir.

3-Hâce Safiyüddin Abdülmümin'e ait *Risâletü'l-edvâr fi'l-mûsikî*, vrk. 134b-171a, istinsah tarihi 28 Zilhicce sene 877/ 26 Mayıs 1473 çarşamba günü Tebriz'de.

4-Şemseddin-i Semerkandî'ye ait olan *Risâletü Eşkâli't-te'sîs*, Taceddin b. Muhammed-i Kâmrevâ el-Ceylânî tarafından istinsah edilen ve hendeseye dair olan bu risâle İdris-i Bitlisî tarafından 878/ 1473-74'te gözden geçirilerek tashih edilmiştir. Risâle mecmuanın sonunda, 171b-188b varakları kapsamaktadır.

Bu kayıtlardan elde edilen tarihler ve daha evvel zikredilen zâyîçedeki İdris'in doğum tarihi ile ilgili bilgiler karşılaştırıldığında şu neticeye ulaşmak mümkündür: Mecmuadaki dördüncü ve son sırada yer alan risâle hariç diğer risâleleri 16 yaşındayken istinsah etmiştir. Mecmuadaki son risaleyi istinsah ettiğinde 17, *Risâletü't-tezkire fi'l-hey'e*'yi inceleyerek açıklayıcı notlar eklediği sırada ise 20 yaşında idi.

İdris'in, mecmuayı bir başkası için değil de kendisi için istinsah ettiği anlaşılmaktadır²¹. Dolayısıyla mecmuadaki risâlelerin onun ilgisini çektiği; hesap, heyet, musikî ve hendese gibi ilimlerle daha gençlik yaşlarından itibaren ilgilenmeye başladığı söylenebilir. Eserlerinin incelenmesinden onun özellikle hadis konusunda derin bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. *Heşt Behişt*'ini telif ederken, çoğu olayların hadis-i şerifler ve âyet-i kerîmelerle ilişkisini ustalıkla kurduğu görülmektedir. Bu hususta İdris: “ *hiçbir tarih (kitabında)'te ve hiçbir diyârda bu kadar çok şiir, belagat, âyet ve hadisleri içereni görülmemiştir...*”²² demektedir.

²¹ Mecmuanın 1a varlığında “sahibihu ve kâtibuhu...İdris b. Hüsâmeddin el-Bitlisî...” ibâresinden de anlaşılacağı üzere İdris, bu mecmuayı kendisi için istinsah etmiştir. Bkz: İdris-i Bitlisî(M), **Mecmua**, vrk. 1a.

²² Bkz. İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 15a.

Yukarıda zikredilen bilgilerden sonra Bitlisli İdris'in hayatı hakkında şunları söylemek mümkündür:

Bitlisli İdris 21 Safer 861/ 18 Ocak 1457 salı günü Tahran'ın güneyinde yer alan Rey'in Sulikân nahiyesinde dünyaya gelmiştir. 871/1466'da babasıyla birlikte, Uzun Hasan'ın üzerine yürüyen Cihan Şah'ın ordusunu Muş Ovası'nda bulunduğu sırada görmeye gitmiştir. Uzun Hasan'ın sene 873/1469'da başkentini Tebriz'e taşımasıyla İdris babasıyla bu şehre taşınmıştır. Çocukluk yaşlarından itibaren ilk tahsilini babasından almış, iyi derecede Arapça ve Farsça'yı bu yaşlarında öğrenmiş olmalıdır. 876/1471-2 yılında Tebriz'de ikamet ettiği sırada, Mevlânâ Câmî'nin de içinde bulunduğu bir hac kafilesinin Tebriz'e geldiği haberini almış ve onunla görüşmüştür.

İdris, bir müddet Akkoyunlu sarayında görev yapmıştır. Akkoyunlu sultanlarından Yakup Bey, Rüstem ve Elvend Beylerin yanında nişancı ve divan kâatibi olarak çalışmış, bu görevi sırasında bazı hükümdar çocuklarına lalalık yapmıştır²³. İdris'in Akkoyunlu sarayındaki hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Sultan Yakub'un Azerbaycan'dan Erran'a yaptığı bir yolculuğa İdris'in de iştirak ettiği Risaletü'l-Hazâniyye adlı eserinden anlaşılmaktadır.²⁴ İdris-i Bitlisî, Akkoyunlu sarayındaki görevi sırasında II. Bayezid'e, kazandığı bir zafer münasebetiyle 890/1485 yılında Sultan Yakup adına bir tebriknâme yazmış, bu mektupla II. Bayezid'in takdirini kazanmıştır. Sultan II. Bayezid, 889/1484'te tüccar kafilelerinin ve bilumum Kefe, Kırım ve Tatar Ovası'na giden-gelenlerin yolunu emniyete almak üzere Kili ve Akkirman üzerine sefere çıkmış ve gazâsını fetihle sonuçlandırmıştı. Fütuhâtı müteakip etrafa fetihnâmeler gönderilmişti. Hoca Seydî Muhammed Münşî-i Şirazî'nin, Bayındırlı Sultan Yakub'un adına kaleme aldığı fetihnâme Akkoyunlu sarayına itibarlı bir elçi

²³ Bkz. ÖZCAN(a), s. 485.; TAVAKKOLÎ, s. 24-25.

²⁴ Bkz. BAŞARAN, s. 16.

tarafından iletilince, cevabî yazıyı o sırada Sultan Yakub'un inşâ divânıyla görevli olan İdris-i Bitlisî kaleme almıştır.²⁵

Akkoyunlu Devleti, Şah İsmail'in nihaî kuruluşunu tamamladığı Safevî Devleti tarafından yıkılır. Şah İsmail'in yoğun bir şekilde sürdürdüğü Şîî propagandası karşısında İdrîs-i Bitlîsî, “mezheb-i nâ-hak” (batıl mezhep) diye tarih düşürür. Şah İsmail bunu duyunca, doğruluğunu araştırmak için İdrîs-i Bitlîsî'ye gönderilmek üzere bir mektup yazdırır. İdrîs-i Bitlîsî, bu mektuba verdiği cevapta, böyle bir tarih düşürdüğünün doğru olduğunu; fakat terkinin Farsça değil, Arapça olduğunu, yani “Mezhebünâ hakkun” (mezhebimiz doğrudur) dediğini söyler. İdrîs-i Bitlîsî'nin bu cevabından hoşlanan Şah İsmail, onu sarayına davet eder. İdrîs-i Bitlîsî bu daveti kabul etmez ve bir kaside yazarak mazeretini beyan eder²⁶.

Bazı araştırmacılar Bitlisli İdris'in hacca gitmek niyetiyle yola çıktığını, fakat önce II. Bayezid ile görüşmek üzere Osmanlı sarayına gittiğinden bahseder²⁷. Hatta bazıları İdris'in önce Hicaz'a gittiğini, oradan Osmanlı sarayına geldiğini ima etmektedirler²⁸. Kimi araştırmacılar da²⁹ II. Bayezid'in dâveti üzerine İstanbul'a geldiğini belirtmektedir. Hoca Sadeddin, İdris'in Mekke ve Medine'den İstanbul'a geldiğini belirtmektedir ki, bunda yanılmış olmalıdır. Zira İdris, eserinin önsözünde *vatanından* çıkışı ve İstanbul'a gelme sebebini gayet net bir şekilde açıklamaktadır:

“...907/1501 senesinde fakirlerin en hakîri olan bu fakir...gaddar zamanın tasarrufunda âni ve zarurî olarak vatanımdan ve diyarımdan ayrılmak zorunda kaldım. Zulümleri çok olan Türklerin (Safevî baskısı olmalı) incitmeleri ile gurbet ve hicretin sonsuz hüznlerle dolu çölünde kaçmaya yüz koydum. Hadiseler ve fitnelerin vatan edindiği

²⁵ Hem Akkoyunlu Sultan Yakub adına yazılan II. Bayezid'in fetihnamesi, hem de İdris tarafından kaleme alınan cevabî yazının suretleri için bkz: İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 479a ilâ 481a.

²⁶ bkz. BAŞARAN, s. 17.

²⁷ a.g.tez., aynı yer.

²⁸ Mehmet BAYRAKTAR, **Kutlu Müderris; İDRİS-i BİTLİSÎ**, 18.

²⁹ İdris-i Bitlisî(B), **Heşt Bihîşt**, (Abdülbâki Sâ'dî Efendi Tercümesi), Haz.: M. KARATAŞ- S. KAYA vdğ., s. 12.

memleketimden ve ehl-i vatanımdan ayrılarak, yüzlerce çeşit belâ ve mihnetin mesken edindiği hicret memleketine gitmek zorunda kaldım. Zâlim melik ve hâkimlerin ahkâmının takibâtından ve hâricîlerin yaralamaları ile bütün memleket tehlikeli ve dertliydi. Bütün Acem ülkesi, perişân gönlüm kadar karışık, aklım kadar dağınık bir hâldeydi. Bu sebeple, bu mahcûr yüzlerce derde mübtela olmuştum... alçak olan zalim ve fâcirlerin meş'ûm adımlarıyla ekseriyetle huzurlu olan beldeler, birdenbire muhtelif belaların inmeye başladığı mahallere döndü; kan dökmeler, kıtlık, yağma, tâun ve lanetli keferelerin hücum korkusuyla yaşanmaz oldu...bütün İslam memâliki arasında en güvenilir yegâne yerin Rum ülkesinin memâlik-i mahrusası olduğu haberlerini ülke seyyahlarından işitmişim³⁰...bütün padişahları âdil ve raiyetlerini kollayan, gökyüzündeki yıldızlar gibi İskender-makam imişler...bu garibin sevdâlı ve mahcûr kalbinde bu padişahların harîm-i menzillerine ulaşma saadetine erişmek hayali belirdi...belki Allah'ın yardımıyla, zulüm ve haksızlığın kol gezdiği böylesi korkunç bir zamanda kendimi zayıf bir sinek gibi veya güçsüz bir karınca gibi düşse kalka da olsa zamanımızın Süleyman'ı, şeriat ve emniyetin yayıcısının sarayının emniyetli gölgesine erişme saadetine nail olabilirdim...zaten yıllardır topraktan olan vücudumu toz misali bu âsitâneye erişirmek hevesi ve arzusundaydım...³¹

Yukarıdaki ifadelerinden anlaşılacağı gibi, 907/1501 yılında Safevî Hanedanının Şah İsmail önderliğinde ortaya çıkması ve O'nun Akkoyunlu Devletine son vermesiyle bölgede büyük bir kargaşa yaşanmıştır. Bu hadiseye “Mezheb-i nâ-hak” diye tarih de düşüren İdris, muhtemelen Safevîlerin takibâtına maruz kalmış; bu durumdan kurtuluşu, kendi ifadesine göre, İslam dünyasında o zamanlarda yegâne emniyetli bölge olan Osmanlı Devletine ilticâda görmüştür. Osmanlı padişahlarının âlimlere merhamet ve hürmetle yaklaştıklarını duyan İdris, zaten uzun zamandan beri Osmanlı âsitânesine gelmeyi düşünmekte olmasının da

³⁰ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 6a.

³¹ a.g.e., vrk. 6b.; İdris, her ne kadar eserinin dibâcesinde hacca gitme niyetinden bahsetmiyorsa da, hâtimesinde hacca gitme niyetiyle yola çıktığını, önce İstanbul'a uğramayı uygun bulduğunu, II. Bayezid ile görüşükten sonra hacca gitmeyi ertelediğini belirtmektedir. Bkz. a.g.e., vrk. 555b.

tesiriyle, “son derece gayret ve mesai sarf ettikten sonra İstanbul’a ulaşmayı başarmıştır”³².

Heşt Behişt’inin mukaddimesinde İdris, âsitânedeki kabulünden ve devlet erkânına isti’lâmından sonra Sultan II. Bayezid’in özel inayetleri ve inâmlarına mazhar olup dertlerine deva bulduğundan bahsetmektedir. II. Bayezid, daha önce Akkoyunlu Sultan Yakub adına kendisine yazdığı tebrik mektubu dolayısıyla tanıdığı İdrîs-i Bitlîsî’yi kabul edip iyi bir şekilde karşılar. İdrîs-i Bitlîsî bu görüşme sırasında *Mir’âtu’l-cemâl* adlı eserini II. Bayezid’e sunmuş ve hacca gitme arzusunu ertelemiştir³³. Kendisine hediyeler verilir ve maaş bağlanır. Osmanlı sarayında II. Bayezid’e özel kâtiplik ve nişancılık da yapar³⁴.

Bu arada, İdris’in 909/1503-1504 yılında Sofya’da bulunduğu, onun *Şerh-i Kasîde-i Hamriyye*’ye düştüğü tashih notundan anlaşılmaktadır³⁵. Hangi maksatla Sofya’da bulunduğu bilinmiyor.

II. Bayezid, 908/1502-1503 yılında İdrîs-i Bitlîsî’ye “*Osmanlı Hanedanının zuhûr ve hurûcu olan 710/1310-1311 senesinden işbu zamana değin, ki sene 908/1502-1503’dur, ahbârını tashîh etmek ve ahvâlini açıklığa kavuşturmak*” üzere Farsça Osmanlı tarihi yazmasını emreder³⁶. İdrîs-i Bitlîsî; “...zamanımızın sultanı bu işin bir an önce bitirilmesi için son derece gayret sarfedilmesini istiyordu...ulü’l-emrin hükmüne itaatin zaruret olduğundan, işbu Meryem siyretli tabiatın neticesi ve bu temiz fıtratlî düşünce anasının doğurduğu eser, iki yıl ve altı ay zaman zarfında tertip edilmiş oldu...”³⁷ demek suretiyle *Heşt Behişt*’ini otuz ayda tamamlayarak Sultan II. Bayezid’e sundu. İdris, eserine *Heşt Behişt* adını vermesini şu şekilde açıklamaktadır; “*cennet-mekân olan sekiz padişahın dua ve senâlarını içeren işbu sekiz kitap mecmuası, Parsî dilinde “Heşt Behişt”..., telifin Arabî lafzıyla diğer adı*

³² İdris-i Bitlîsî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 7a.

³³ a.g.e., vrk. 555b.

³⁴ Bkz. ÖZCAN, s. 486.

³⁵ İdris-i Bitlîsî(Ş), **Şerh-i Kasîde-i Hamriye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 4092/1. vrk. 82a.

³⁶ Bkz. İdris-i Bitlîsî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 7a.

³⁷ a.g.e., vrk. 7b.

el-sıfâtü semâniyye fî ahbari'l-kayâsireti'l-osmâniyye şeklinde olması münâsip görüldü.”³⁸

İdris, eserini çok kısa bir sürede tamamladığını, bir benzerinin bu kadar kısa sürede telif edilmesinin, kendi zamanındaki meslektaşlarının kuvvet ve kudretini aşacağını savunmaktadır. Ona göre: “*Faziletli Allah’ın feyzinden (mahRum ve) mahcup olanlar, bu kadar özel ta’lîkât ve sonsuz meziyetlerin (tarafımdan telifini) imkânsız zannettiler...bu san’atın sermâyesinden elleri boş olan bazı fazilet yoksulları, temyiz kuvvetlerinin azlığı ve kalbî bir hastalık olan kıskançlık marazı iktizâsınca işbu sonsuz genişlikteki sekiz bahçenin telîfinde, son derece ızdırap içerisinde iki nevi edepsizlik ve fenalık işlediler...hiçbir şek, şüphe ve töhmeti bulunmayan, feyzlerin neticesi olan işbu eserin iki bakımdan hatalı buldular, zan ve tamah için yapıldığı düşüncesine kapıldılar...yeni yazılan bedî’ ve belâgatli sözleri (Heşt Behişt’i) gözden geçirirlerken câhiller, eski faziletliğin kitap ve risâlelerinden çalınarak intikal ve çirkince intihâl olunduğu zannına kapıldılar...sözlerin uzunluğu, genişliği ve derinlikleri hakkında ileri-geri konuşmaktan çekinmiyorlar, halka eziyet eden zalimler gibi ve tabiatları kusur işlemek olan ahlâkî hastalıklara yakalanmışlığı fazilet ve hüner zannediyorlardı...câhil için ayak sesleri, fark etmez Yusuf’un mu? yoksa kurdun mu?...”³⁹*

Yukarıdaki ifadelerden İdris’in telif-kerdesi olan *Heşt Behişt*’in devlet erkânı tarafından iki çeşit saldırıya maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Birincisi, eserindeki edebî kısımların önceki âlimlerin kitap ve risâlelerinden çalınarak intihalde bulunduğu, İdris’e göre töhmet ve iftirâdır. İkincisi ise, sözlerin itnaplı bir şekilde gereksiz yere uzatıldığı eleştirileridir.

İdris, eleştirilere şu şekilde cevap vermiştir: “*Allah’ın yardımıyla bütün fesatçı kıskançların ve câhid⁴⁰ düşmanların her iki mesnetsiz itirazları iki vech ve üslûp üzere defedildi: Kasten yaptıkları fesatlar ve kâzibe mücâdelelerinin önüne*

³⁸ Bkz. İdris-i Bitlisî(E), *Heşt Behişt*, Esad Efendi nr.2197, vrk. 7b.

³⁹ bkz.: a.g.e., vrk. Aynı yer.

⁴⁰ Doğru olduğunu bildiği halde bir kişinin hakkını inkar edenler; **Ferheng-i Farsî-yi Amîd**, ilgili madde.

geçilmiş oldu. Birinci üslûp: dua ve senâlarla dolu işbu sekiz cennette kelime ve ibârelerin içeriğini karmaşık bir hâle getirme konusunda, adaletsizce ve insafsızca eleştirildim...ancak, her az ve eksiği uzatma ve zeyillendirme, her zayıfı itnaplı ve güçlü hâle getirme fuzuliyâttan değildir. Her icmâli tafsil ve faziletlendirme makamında ihtisâr ve sınırlı hâle getirmek övülecek bir durum değildir⁴¹ ...hatta, bazı fasılları enine-boyuna hadîs sözleriyle genişletmenin makbul olacağı, belâgat erbâbının bahçelerinde kırmızı güller gibi kendini göstermektedir⁴² ...”

İdris-i Bitlisî, eserinde sözlerin itnaplı bir şekilde uzatılmasını bazı hadislerle pekiştirerek savunmuştur⁴³. İdris’e göre; “*Cihangir hüsrevlerin yaptıkları iyi amelleri ve tedbir ve şimşir sahibi melik ve ayânların eserleri ve ahdârını zikretmek sadece vakayi’ ve tarihlerinin beyanından ibâret olmamalı; “neden” ve “nasıl” sorularına beyan sanatının en süslü hâliyle dua ve senâlar ilhak olunmalı...senâlardaki ibâreler, nükteler, kinâyeler ve garîp isti’ârlarla(teşbîh sanatı) zînetlenmeli...risâle ve kitaplardaki itnaplı anlatım hitâbet sırlarını bilen bilginlerin nezdinde makul iken...insanlık mertebesinin cehalet hastalığına yakalanmış olan cahillerin nezdinde ise “boş yere sözü uzatma” olarak algılanır...”⁴⁴*

İdris-i Bitlisî, eserinde önceki kitap ve risâlelerden alıntı yaptığı suçlamalarına karşı da kendini savunmuştur. Hatta kendisinin alaya alındığını, “*evliya ve ehl-i irfân ve kerâmet zümresinden olduğum yönünde töhmette bulundular...*” sözleriyle ifâde etmektedir⁴⁵. Kendisinin, eserini önceki müelliflerden daha kaliteli yazabilmeye muktedir ve lazım olan ilme sahip olduğunu belirtmekte, akbabalar gibi her kurt ve leş yiyenlerin yarı bıraktığı yemlerinde gözünün olmadığını belirtmektedir. Hatta kendisinin bu konuda ceylan avlayan aslan olduğunu ve artıklarından tilki ve çakalların nimetlendiğini belirtmektedir. Susmaya

⁴¹ Bkz. İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 7b.

⁴² Bitlisli İdris, *Heşt Behişt*’inde dercettiği âyet-i kerîme ve hadîs-i şerifleri kırmızı mürekkeple yazmak suretiyle ana metinden rahatlıkla ayırt edilebilmelerini sağlamıştır.

⁴³ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 8a.

⁴⁴ a.g.e., aynı yer.

⁴⁵ Evine, kendisinin duası makbul ve müstecap evlialardan olduğu yönünde duyum alan ailelerin, dua almak üzere gelmeye başladığından bahseder. İdris bunların kendisiyle dalga geçilmek üzere ümera tarafından tertiplendiğini ima ediyor.

çalıştığını, fakat en sonunda dayanamayıp bu satırları yazmak zorunda kaldığını zikretmektedir⁴⁶.

İdris, kendini ve eserini savunduktan sonra şu sözleriyle karşı tarafa yükleniyor: *“subhanallah! Zamanımızın insanları insaf şîvesine ne kadar da yabancılaşmışlar? Zulüm, akılsızlık ve cehâlet ülkesinin rezîl ve alçakları nasıl da müriüvvetle dolup taşmışlar? Âl-i Osman Devleti'nin ortaya çıkışının başlangıcından şu âna kadar iki yüz yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen Rum memâlikinin kendilerini fazilet ve isti'dât sahibi addedenleri ile kendilerini ilim ve irşâd ehline benzetenleri, cennet-mekân olan padişahların sonsuz ihsânlarıyla zenginliklere gark olmalarına rağmen (Osmanlı padişahlarının)müşrikler karşısında gösterdikleri kahramanlık ve fütuhâtıyla ilgili içtihatlarından ve gerçekleşen vâkıâlarından tek bir destânı bile, şânlı padişahların yaptıkları iyiliklerine karşı teşekkür bâbında yâdigâr olarak bırakamamışlardır... Bu mazlûm fakir ve mahrum hakîr...onların gördükleri ihsanlardan zerre kadar görememiş olmama rağmen... perîlerin meskeni işbu “sekiz cennet”te ihsân sahibi padişahların köhne hikâyelerini ve eski tarihlerini ortaya koydum...”⁴⁷*

İdris'e göre ilim ve irfanın latîf ve zarif mecmuası olan ve kendi zihnî gayretinin bir neticesi olan eserinin tamamlanması aşamasında,⁴⁸ başta Veziriâzam Atik Ali Paşa olmak üzere saray erkânı⁴⁹ İdris'in aleyhinde çalışmışlar ve eserini Sultanın nezdinde kötülemişlerdir. Bunun neticesinde İdris kendisine vaat edilen meblağı alamamıştır. Bu durumu İdris şöyle açıklamaktadır: *“ilim ve irfanın latîf ve zarif mecmuası olan ve zihnî gayretim bir neticesi olan işbu eserin tamamlanması aşamasında bazı insaf sermayesinden ve fazilet maddesinden yoksun insanlar, Sultanın sohbetinde kitabın itnâplı ve kinâyeli olmasını bahâne ederek bâbları mühürlü fasîh bir hazîne olan eseri yağmaya başladılar. Bu hâlis duacının çektikleri meşakkatlerin karşılığı olan hak ve hukukum kesmeye, rızık ve gelirlerimi azaltmaya cân u gönülden gayret gösterdiler; Sultan tarafından vaat edilen atıye ve caizelerin*

⁴⁶ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 8a.

⁴⁷ bkz. a.g.e., vrk, 9a.

⁴⁸ a.g.e., vrk. 9b.

⁴⁹ bkz. ÖZCAN(a), s. 486.

kesilmesi, verilmesi kararlaştırılan ücret ve ihsânın önüne geçmek için çalıştılar. İşbu telifin ism u resmine iştirâk etme tamahtıyla dilleriyle kötölemekten mesailerini alıkoymadılar. (eserin) içeriğini tebdîl ve tağyir için (yeniden inşası için) her türlü yola başvurdular... ”⁵⁰

İdris'in, kendi ifâdelerine göre, eleştirilere karşı önce sessiz kaldığı, fakat, eleştirilerin dozu artınca da yazılı olarak cevap vererek mücadele ettiği anlaşılmaktadır. Ne var ki, bu mücadelesinden bir sonuç elde edememiştir. Kendisine karşı kasıtlı tavrı sergileyenlere beddua ederek mücadeleden çekilir. Saraydan uzaklaşmak maksadıyla, hacca gitmek üzere Sultan'dan izin ister. İsteddiği izni ciddi bir hastalık geçirdikten ve Atik Ali Paşa'nın vefatından sonra, Temmuz 917/1511'de yüzlerce hile kullanarak ancak alabilmiştir⁵¹. Deniz yoluyla bir ay süren yolculuğun ardından önce Mısır'ın İskenderiye şehrine, oradan da Kahire'ye ulaştı⁵². Bir süre burada kalan İdris, Memlûk Sultanı Kansu Gavri ve Mısır ulemâsı ile görüştü. Mısır sultanına ilmî çalışmalarından bazılarını sundu ve onun ihsanına nail oldu⁵³. Bu arada İbrahim Gülşenî'nin hizmetinde bulundu. Kahire'den, Memlûk sultanının her yerde kendisine kolaylık gösterilmesi hususunda verdiği ferman ve Sultanın yeğeni ile birlikte Mekke'ye geçti ve yaklaşık bir yıl orada kaldı. Mekke'de yerleşmeye karar veren İdris⁵⁴, Osmanlı sarayına gönderdiği bir mektubunda, yazdığı eserin karşılığını tam olarak göremediğini, kendisine haksızlık yapıldığını, Osmanlı devlet erkânının kendisine karşı tutumundan rahatsız olduğunu, bu sebeple tekrar İstanbul'a dönmesinin mümkün olmadığını söylüyor, ailesinin de Hicaz'a gönderilmesini talep ediyordu⁵⁵.

İdris-i Bitlisî Mekke'de iken Osmanlı sarayında önemli bir değişiklik olmuştu; 1512'de II. Bayezid vefat etmiş, oğulları arasındaki taht mücadelesinden

⁵⁰ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 9b

⁵¹ a.g.e., vrk. 556a; ÖZCAN(a), s. 486.

⁵² İdris-i Bitlisî(B), **Heşt Bihîşt**, (Abdülbâki Sâ'dî Efendi Tercümesi), Haz.: M. KARATAŞ- S. KAYA vdğ., s. 13.; ÖZCAN(a), aynı yer.

⁵³ Bkz. İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 556b.

⁵⁴ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 556b.

⁵⁵ Bkz. BAŞARAN, s. 18.; İdris-i Bitlisî(B), **Heşt Bihîşt**, (Abdülbâki Sâ'dî Efendi Tercümesi), Haz.: M. KARATAŞ- S. KAYA vdğ., s. 13.; ÖZCAN(a), s. 486.

Yavuz Sultan Selim galip gelerek iç siyasetteki karışıklığı kısa sürede durdurmuştu. Sultan Selim, tekrar İstanbul'a dönmesi için İdris-i Bitlisî'ye ferman ve bir miktar altın göndermiştir. İdris bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Hacc-ı ekberi yerine getirdikten sonra oraya (Mekke) yerleşmeye karar verdim...(orada)bir sene ikamet ettim⁵⁶...ömrümün boşa harcandığı kanaatine varıp inzivâya çekilmeye karar verdim...tevekkül ehli olup tamah-kârlık ve hırsın elinden kurtulacağım...rızkımı mahlukâtta beklemeyeceğim...riyâzet çekip nefsânî lezzetlerden arınacağım...(burada) susuzlukta kalmak, halkın kapısında yüz suyumu dökmekten daha evlâdır...âciz kullara itaatin bedelini yaradana ibâdet ederek ödeyeceğim...Allah'ın zikrinden başka hiçbir şeyin dilimden çıkmasına izin vermeyeceğim....(bu sırada) Mekkelilerden Sultan Selim'in Rum memleketinde halife olduğunu duydum...bu benim de arzumdu ve bir kez olsun Allah muradına erdirdi diye şükür ve dualarımı arttırdım...gökteki melek kadar huzur verici bir haberci geldi...(Sultan Selim) Şah'ın emriyle kâtibinin kaleminden İdris adlı bu fakîre ferman yazılmış; dergâha, hizmete dönmekle memur edilmişim. Bir de sultanın bağışladığı altın kesesi bana ulaştırıldı...Sultan Selim'e dua eden ellerim, bağışlarıyla deniz gibi doldu taşı...yapılan teslimatın karşılığında, teslim aldığıma dair imza verdim...bu padişah hüsvânâne lutfuyla benim hakkımı felekten alabilir. Çünkü ben mazlumum ve birkaç maruzâtım var. Padişahın tabiatı adâlete yatkın olduğundan gurbette nasıl zulme uğradığımı ve başımdan geçenleri arzettim. Merhum sultanın (II. Bayezid) zamanında kendi hak ve hukukumdan mahrum edildim. O vaktin devlet erkânından zâlim bir gürûh, bana her türlü zulmü revâ gördüler...adâletli padişah (Yavuz Sultan Selim) da o zulmün tadına baktı; o zâlim gürûh, hilâfetine karşı gelmişlerdi. Padişah dahi onların zulmüne maruz kaldıysa, böylesi vezirlerin elinden bizim gibi fakirlerin hâli nice olur?...elhamdulillah, ben sultana (II. Bayezid) gayretimi gösterdim, hizmette bulundum. İhsan vaadleri ve sözlü övgüleri ile hadden ziyâde lütufta bulundu. Gazi padişahların hepsinin adlarını ihya ve ibkâ ettim... Her biri için ayrı bir Behişt (Ketîbe) tertib ettim⁵⁷...padişahların her birine hizmet hakkım geçti...ölüsü ve dirisinin üzerinde hakkım vardır. Bu hakkın Padişah (Selim) tarafından ödenmesi

⁵⁶ Bkz. İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 556b.

⁵⁷ Bkz. A.g.e., vrk. 557a.

lâzımdır...kıyamet gününde davacı olurum, padişahlara borçluluk hiç yakışır mı? Hizmetimin karşılığını istiyorum, hakkın karşısında padişahların başlarının eğik olması yakışık almaz... gerçi ben gazileri methetmekle mükaîfâta nâil oldum. Gazi padişahların vasıflarını zikretmekle onların gazâlarına ortak oldum...Hazret-i Mustafa'nın sallahu aleyhi ve sellem, "gazâyı tavsîf eden, gazi gibidir" sözüyle iftîhâr ediyorum. Bu padişahların nâmları bereketiyle, bir dervişin (bu dervişin olmalı) tarihinin ünü âlemi sarmıştır. (keşke) bu söylenenler, hikâyenin başından sonuna kadar, ne olurdu hiçbir şikâyet olmasaydı. Kendi adım ve sanımdan dolayı perişan değilim, onların iyi nâmlarını düşünüyorum. O sultanların bütün güzelliklerinin zikri, altın parmaklarımla (kinâyeten kalemi kastediliyor) süslendi. Avucuma altınlar saçsalar, beni izzet sofasına oturtmuş olurlar. Ahde vefa peygamber ahlâkından olup müriüvvetin şartıdır...şimdi, padişaha yakışan, babasını günah altında bırakmamaktır. Hak sahiplerini hemen hoşnut etmek, (vefat eden) babanın oğlu üzerindeki hakkıdır...Himmetini kendime borçlu bıraktığımdan, zimmetini benim borcumdan kurtar. Ettiği vaade vefa etmemek ve işçinin ücretini kesmek padişahların himmetinden uzak olmalı...artık, ailesinin vaadine vefa etmek Padişahın (Selim'in) uhdesine düşmüştür. Sultanlar bana borçlu olduklarına göre, dilencilik yaptıysam ne gam yerim...dualarını başlarına taç yapmak üzere şahlar, dilencilere muhtaçtırlar...Padişahın (Selim) olduğu yerde feleğin zulmüne uğramazsın. Adâleti, şikâyetlerden özür diliyor. Kalbin kırık olmasından ne korkuyorsun? Hamdolsun, (hasta) cânın tabibi Selim'dir."⁵⁸

Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'a dönmesi yönündeki fermanı ile gönderdiği bir miktar parayı alan İdris-i Bitlisî, Mekke'den ayrılır. Mısır'daki veba salgını sebebiyle kara yolunu tercih ederek, önce Şam'a oradan da Haleb'e geçti⁵⁹. Bazı araştırmacılara göre Haleb'den deniz yoluyla İstanbul'a gelmiş⁶⁰, bazılarının göre önce Kayseri, Konya ve Karaman'a uğramış, Kayseri'de çeşitli ilmî çalışmalarda bulunduktan sonra buradan Konya'ya geçmiştir. Konya'da bulunduğu sırada

⁵⁸ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 557b. Buradaki ifadeler, ilgili eserin manzûm hâtimesinden, sadece konuyla ilgili kısımları alınarak, her hangi bir edebî üslûba bağlı kalmaksızın nesir olarak Türkçe'ye çevrilmiştir.

⁵⁹ Bkz. BAŞARAN, s. 18.

⁶⁰ BAYRAKTAR, s. 20-28.

Sadreddin-i Konevî'nin eserini mütalaa etmiş, *Risâletu'l-'ibâ' 'an mevâkı'i'l-vebâ'* adlı eserini de 919/1513'te burada kaleme almıştır. Karaman'da bazı âlimlerle görüştüktan sonra İstanbul'a geçen İdris-i Bitlisî, Mekke'de hazırladığı mukaddime ile hâtimeyi eseri *Heşt Behişt*'e ekleyerek Sultan Selim'e sundu; II. Bayezid zamanında devlet erkânı olup da kendisine haksızlık edenleri şikâyetle adâlet istedi.⁶¹

Yavuz Sultan Selim'in cülûsuyla Osmanlı dış siyasetinde önemli değişiklikler oldu. Osmanlı devletinin dış siyasetinin yönünü kuruluşundan 1512'ye kadar Avrupa ile Balkanlar, bilhassa Bizans teşkil ediyordu. Bu tarihten sonra, Yavuz Selim ile birlikte fetihlerin ve genişlemenin yönü doğuya ve güneye kaydı. Osmanlı dış siyasetinin yön değiştirmesindeki en büyük etken şüphesiz İran'da ortaya çıkan Safevî devleti ve bu devletin Anadolu'ya yönelik dinî-siyasî tutum ve faaliyetleriydi. Diğer yandan, Memlüklerin de güneyden Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri, Yavuz Sultan Selim'in bölgeye yönelik siyasî ve askerî faaliyetlerini kaçınılmaz kıldı.

Osmanlı devletinin doğu siyaseti, esasında Fatih Sultan Mehmed zamanında başlamıştı. "*Fatih Sultan Mehmed'in son seferi Mısır Sultanlarının elinde bulunan bazı Arap beldelerinin ilhakı maksadıyla gerçekleşmişti...*"⁶². Fakat, sultanın Gebze yakınlarında vefâtıyla sefer iptal olmuştu. "*Sultan Mehmed'e göre eski zamanlarda, hususan İslamiyetin zuhuru arefesinde Mısır memâliki ve Şam, Anadolu ve İstanbul'u elinde bulunduranlar tarafından yönetiliyordu. Rum tahtında oturanlar, ekseriyetle Rum ve Şam arasında bulunan Kayseri, Herakiliyye ve Antakya'da bulunmuşlardır...*"⁶³ Fatih, bu düşünceyle Mısır ve Şam bölgesinin İstanbul'dan idare edilmesini savunuyordu.

II. Bayezid zamanında Şehzâde Cem'in ikinci defa muhalefete başlamasının sebebi olarak yine "*Mısır Sultanı, Şehzade Cem'e nasihat edeceği yerde isyana teşvik*

⁶¹ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 557b.; BAŞARAN, s. 19.

⁶² a.g.e., vrk. 483b.

⁶³ a.g.e., aynı yer.

etti...Zira, Cem Sultanın ikinci defa böylesine küstahlıkta bulunmaya cesâreti yoktu...” şeklinde yorumlandı. Buna ilâveten Hindistan’ın Padişahı Sultan Muhammed Şah-ı Behmenî ve veziriazamı hâce-i cihân olan Hâce Mahmud-ı Kâvân’ın Sultan II. Bayezid’e gönderdikleri hediyelere yolda Mısır Sultanının emriyle el konulması Osmanlı devletinin Memlûklerce küçümsendiğine bir işaret olarak algılandı. Esas âmil ise, Dulkadiroğulları’nın Memlûklere karşı Osmanlılardan yardım istemeleri, gönderilen Osmanlı kuvvetlerinin galip durumdayken mağlubiyete uğrayıp Memlûkler tarafından insafsızca katledilmeleri; Adana ve Tarsus surlarının Osmanlılar tarafından tahkimi sırasında Memlûk ordusunun buralara saldırıp Osmanlı paşalarını öldürmeleri idi.⁶⁴

Safevîlerin Anadolu’daki dâileri vasıtasıyla göstermiş oldukları faaliyetleri karşısında, dönemin padişahı II. Bayezid’in her hangi bir önlem almadığını, hatta ihmalde bulunduğunu, “*İslam Sultanı (II.Bayezid)’nin pervâsızlığından dolayı en sonunda böyle fitneler ortaya çıktı*” sözleriyle belirten İdris⁶⁵, Yavuz Selim’in siyasetini bu bölgelere kaydırmasında etkili olmuştur.

İdris-i Bitlisî, Yavuz Sultan Selim’in maiyetinde itibarlı konuma gelmişti. Bu dönemde sultana danışmanlık yaparak Osmanlı Devleti’nin doğu siyasetinde aktif rol almış, aynı zamanda ilmî çalışmalarını da sürdürmüştür.

1514’te Safevîlere karşı açılan Çaldıran seferine iştirak eder, zaferden sonra öncü kuvvetlerle birlikte Tebriz’e gider. İdris-i Bitlisî ve beraberindekiler Tebriz’e vardıkları zaman, oranın ileri gelenleri ve âlimleri ile camide bir toplantı yapılır ve şehir, Yavuz Sultan Selim’i karşılamaya hazır hale getirilir⁶⁶. Bir süre daha burada kalan İdris, verdiği vaazlarla halkı Osmanlı idaresine ısındırmaya çalıştı. Bu arada, bir müddet Tebriz’de kurulan karakol ve gözlemci kuvvetlerin komutasını da üstlendi.

⁶⁴ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 484a.

⁶⁵ a.g.e., vrk. 552b.

⁶⁶ Bkz. BAYRAKTAR, s. 20.

Çaldıran zaferinin ardından Anadolu'nun üzerinden Safevî tehlikesi bertaraf edildi. Ancak, bölgedeki huzurun kalıcı olabilmesi için, başta Diyarbekir olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti tarafından zaptedilmesi zorunlu hale gelmişti. İdris-i Bitlisî, Yavuz'un İstanbul'a dönmesinin ardından maiyetindeki 10.000 yerli gönüllü askerle Safevî kuşatması altındaki Diyarbekir'i kurtarmaya gitti; bu şehrin kurtarılmasında büyük hizmeti geçti. Yine, İdris'in çabalarıyla geçici de olsa Mardin de alındı⁶⁷. Yavuz Sultan Selim Tebriz'den Amasya'ya dönerken İdris'i, doğu Anadolu bölgesinde bulunan aşiretleri, Safevîlerden ayrılarak Osmanlılara katılmalarını sağlaması için görevlendirmişti⁶⁸. İdris'e büyük güveni olan Yavuz, ona, gerektiğinde kullanması için üzeri tuğralı boş kağıtlar göndermişti. İdris, gerektiğinde Selim'in üzeri tuğralı fermanlarını, şark politikası çerçevesinde istediği gibi doldurup kullanabilecekti. Nitekim bölgenin beyleri ve ileri gelenleriyle görüşerek yirmi beş civarında aşireti Osmanlı Devletine katılmaya ikna etmiştir⁶⁹.

Yavuz Sultan Selim, durumun kendisine bildirilmesi üzerine, tımar miktarlarının ve sancak olacak yerlerin adlarının da İdrîs-i Bitlîsî tarafından kaydedilip bildirilmesini emreder. Bu hizmetlerine karşılık padişah tarafında bir miktar altın, değerli kılıç ve kürklerle mükâfatlandırılır. Bölgenin, İdris-i Bitlisî'nin teşebbüsüyle Osmanlı'ya iltihakından sonra Mısır Fütuhâtının kapısı açılmış oluyordu. İdris'in göstermiş olduğu siyasî başarısının karşılığında, 922/ 1516 yılında "*Arap ve Acem Kazaskerliği*" teşkil edilerek kendisine tevcih olunmuştur. Ayrıca, Diyarbekir de kendisine temlik olarak verilmiştir. Zikredilen kazaskerlik kısa süre sonra kaldırılmıştır.

Bıyıklı Mehmed Paşa ile beraber bölgeyi tamamıyla Osmanlı topraklarına katma çalışmalarını sürdüren İdris, Mardin'in zaptı için uğraştığı sıralarda Osmanlı ordusu da Mısır seferine çıkmış bulunuyordu. Bıyıklı Mehmed Paşa padişahın emriyle

⁶⁷ ÖZCAN(a), s. 486.

⁶⁸ BAŞARAN, s. 19.

⁶⁹ Zikredilen aşiret ve bölgelerin hangileri olduğu konusunda teferruatlı bilgi için Bkz. İdris-i Bitlisî(B), **Heşt Bihişt**, (Abdülbâki Sâ'dî Efendi Tercümesi), Haz.: M. KARATAŞ- S. KAYA vdğ., (Tercüme-i Heşt Behişt, Haz. M. KARATAŞ- S. KAYA vdğ:), s. 15.; ÖZCAN(a), s. 486.

Mısır seferine katıldığında İdris, ona vekâleten Diyarbekir yönetimiyle görevlendirilir. 922/1516 Mercidabık zaferinin ardından Diyarbekir'e dönen Mehmed Paşa, İdris'in bölge halkı üzerindeki etkisinden hoşnut olmaz; padişaha bir mektup göndererek ya kendisinin veya İdris'in Diyarbekir'den alınmasını talep eder. Bunun üzerine İdris-i Bitlisî huzura çağırılır ve Dımışk'ta padişahın maiyetine katılır⁷⁰. Yavuz Sultan Selim ile Mısır seferine danışman olarak iştirak eder, bu seferle ilgi Maverâünnehir hanlarına yazılacak fetihnameleri kaleme alır. Mısır'ın ilhakından sonra burada kalır ve ülkenin teşkilatlanmasında yardımcı olur⁷¹. Bu arada, Mısır'ın nasıl idare edileceği hususundaki görüşleri ile padişahın takdirini kazanır ve onun bu görüşleri esas alınarak Mısır'ın yönetimi şekillenir⁷².

Mısır'da bulunduğu sırada tamamlamış olduğu Hayâtü'l-hayavân tercümesini, Mısır'daki Osmanlı yöneticisi olan Rumeli Kazaskeri Zeyrekzâde'nin haksız uygulamalarından rahatsız olan halkın şikâyetlerini sitem dolu bir kaside ile beraber sultana sunar. Ayrıca, kasidede kendisinin hak ettiği itibarı göremediğinden de bahseder. Şikâyetinden dolayı makam ve mevki beklentisinde olduğunun anlaşılmasında gerektiğini de zikreder. Padişah, onun beklenti içerisinde olduğunu sanarak bin altın bağışlar. Caizeye sinirlenen İdris, kasideyi Mısır'da vaki zulmün önlenmesi için yazdığını belirterek vezirler vasıtasıyla altınları sultana iade eder. Durumdan haberi olmayan vezirler sultan tarafından azarlandıktan sonra İdris, İstanbul'a dönecek olan donanmayla saraya çağırılır⁷³.

İdris-i Bitlisî'nin oğlu Ebülfazl, babasının İstanbul'a dönünce padişahın büyük iltifatlar gördüğünü belirtir. Yaklaşık yirmi sene Osmanlı devletinin hizmetinde bulunan İdris-i Bitlisî, ömrünün geri kalanını İstanbul'da ilmî çalışmalarla geçirir. Bu arada Kanunî Sultan Süleyman'a şark politikasında tavsiyelerde bulunmuştur⁷⁴.

⁷⁰ BAŞARAN, s. 20.

⁷¹ ÖZCAN(a), s. 486.

⁷² İdris-i Bitlisî(B), **Heşt Bihişt**, (Abdülbâki Sâ'dî Efendi Tercümesi), Haz.: M. KARATAŞ- S. KAYA vdğ., s. 20.

⁷³ BAŞARAN, s. 20-21.

⁷⁴ ÖZCAN(a), s. 486.

Ailesi

Zeynep Hatun adında bir hanımla evli olduğunu bildiğimiz İdris'in çocuk sayısı hakkında kesin bilgi yoktur. Bazı araştırmacılar, İdris'in Mekke'de bulunduğu sırada İstanbul'a gönderdiği ve ailesinin Mekke'ye gönderilmesini talep ettiği mektubundan yola çıkarak onun iki çocuk sahibi olabileceğine işaret etmişlerdir⁷⁵. Bahsi geçen mektupta, İdris'in çoluk-çocuğu için “ferzendân ve muteallikan” şeklindeki çoğul kelime kullanmasından onun birden fazla çocuğu olabileceği kanısına varılmıştır. Ancak, sadece zikredilen kelimelerle bu neticeye varmak yanlış olsa gerektir. Zira, Farsça'da bu kelimeler her zaman birden fazla çocuk anlamında olmayıp, sadece “aile”yi ifade etmek için de kullanılabilir. Yani, bir çocuğu ve hanımı olan şahıs da bunlar için aynı kelimeyi kullanabilmektedir. Bununla beraber, Ebü'l-mevâhib Çelebi adında bir oğlundan bahsedilmektedir. Bu eğer ünlü defterdâr Ebülfazl Mehmed Efendi'den başka birisi ise, iki oğlu olduğu anlamına gelir. İdris, *Selimşahnâme* adlı eserinde doğu Anadolu'daki faaliyetlerinden bahsederken Ebü'l-mevâhib adlı oğlunun Mardin kuşatması sırasında kendisine eşlik ettiğinden bahsetmektedir. Mustafa Çelebi adındaki bir oğlunun varlığından *Sicil-i Osmanî*'de bahsedilir. Ayrıca, Yavuz Sultan Selim'in, İdris'e gönderdiği fermanında, “oğlunuz hakkında endişelenmeyiniz. Biz terbiye ederiz...”⁷⁶ şeklindeki ifade, o sıralarda bir oğlunun İdris'in yanında bulunduğu dikkate alındığında, iki oğlunun varlığına bir işaret olarak algılanabilir. Ancak bu görüşü destekleyen daha somut bir delil mevcut değildir.

Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmayan Ebülfazl Mehmed Efendi, babası ve zamanının tanınmış âlimlerinden iyi bir eğitim alır. Muradiye Medresesi müderrisi olan Kadı Bağdadî'ye yardımcılık görevinde bulunur. II. Bayezid'e yazdığı kasidesini Sultanın huzurunda okuyarak padişahın takdirini kazanır. Yavuz Sultan Selim tarafından himaye görerek terbiye edilen Ebülfazl Mehmed Efendi, Kanunî zamanında önemli mevkilerde görev alır. Anadolu ve daha sonra Rumeli defterdarlığına getirildikten sonra baş defterdar olarak atanır ve kaynaklarda “defterdar” sıfatıyla anılmaya başlar. Adları tespit edilemeyen iki

⁷⁵ BAŞARAN, s. 22.

⁷⁶ a.g.e., s. 23.

oğlu olduğu ve bunların gemi ile İstanbul'a giderken kayboldukları, bir daha da kendilerinden haber alınamadıklarının dışında bir bilgi yoktur. Babası gibi âlim bir zat olan Ebülfazl Mehmed Efendi'nin çoğu Türkçe birkaç telifi ve tercümesi günümüze kadar ulaşmıştır⁷⁷. Ebülfazl Mehmed Efendi 982/1574'te vefat etmiştir.

Ölüm Tarihi ve Yeri

İdrîs-i Bitlîsî'nin ölüm tarihini, doğru bir şekilde aktaran, oğlu Ebülfazl Mehmed Efendi'dir. Bir insan babasının doğum tarihini bilemeyebilir. Öğrenmeye de, her hangi özel bir sebep olmadıkça, ihtiyaç duymaması gayet doğaldır. Ancak, babasının vefatında belli yaşa ulaşmış bir oğulun, babasının ölüm tarihini gayet net bir şekilde bilmesi pek tabiidir. Bu sebeple Ebülfazl Mehmed Efendi'nin, babası İdrîs-i Bitlîsî'nin ölüm tarihi hakkında vermiş olduğu bilgileri doğru kabul etmek gerekir. Ebülfazl Mehmed, babasının vefatı tarihini, Yavuz Sultan Selim'in vefatından iki ay sonra, 7 Zilhicce 926/18 Kasım 1520 olarak belirtmektedir. Vefat yeri olarak da İstanbul konusunda kaynaklar müttefiktir. Bu görüşü, İdrîs'in kendisi için muhtelif eserlerin istinsahı ile oluşturduğu mecmuadaki bir kayıt da teyit etmektedir. Kimin yazdığı belli olmayan bu Arapça kayıt şöyledir:

*“merhûmun dâr-ı bekâya irtihâli 926 yılı Zilhicce ayının birinci onunda, Rum beldelerinden Kostantuniye'nin Ebâ Eyyûb el-Ensârî kasabasında vuku bulmuştur. Mezarı, kendi adıyla meşhur zâviyede, Ebâ Eyyûb el-Ensârî(radiyallahu anh)'nin türbesinin yukarisındadır.”*⁷⁸

Bu notun hemen yanında, vefatı sırasında 66 yaşında olduğu kaydı yer almaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, doğum tarihini Bizzat İdrîs'in, ölüm tarihini ise oğlu Ebülfazl'in bildirdiklerini doğru kabul edecek olursak, doğum tarihi 21 Safer 861/18 Ocak 1457, Ölüm tarihi ise 7 Zilhicce 926/18 Kasım 1520 olacaktır. Buna göre İdrîs hicrî takvim hesabıyla 65 yıl, 9 ay, 15 gün; miladî takvim hesabıyla ise 63 yıl 10 ay yaşamıştır. Kaynaklarda, özellikle ölüm tarihi hususunda, biri birini

⁷⁷ ÖZCAN(d), “*Ebülfazl Mehmed Efendi*”, DİA, X, s. 356-357.

⁷⁸ İdrîs-i Bitlîsî(M), *Mecmua*, vrk. 189a.

tutmayan muhtelif kayıtlar bulunmaktaydı ki, biz bunlardan doğruya en yakın olanlarını belirtmekle yetindik. Zira, 20 yaşlarındayken bir şahsın doğum tarihini en iyi kendisinin bileceği, ölüm tarihini ise olgun yaşlarda bulunan oğlunun en iyi bilebilecek kişi olduğu kanaatindeyiz. İdrîs-i Bitlîsî İstanbul'da vefat etmiş olup mezarı Eyüp'te, İdris Köşkü ve Çeşmesi denilen yerde, zevcesi Zeynep Hatun tarafından yaptırılan mescidin kenarındadır.

İDRİS-İ BİTLİSÎ'NİN ESERLERİ

İdris-i Bitlîsî tıp, kozmografya, felsefe, tasavvuf, siyaset, ahlâk ve tarih gibi değişik alanlarda, çoğu Farsça olmak üzere Arapça ve Türkçe telif, tercüme ve şerh mahiyetinde birçok eser kaleme almıştır. Zamanının çoğu ilimlerine vakıf olan İdrîs-i Bitlîsî'nin eserleri hakkında kaynaklarda doyurucu bir bilgi bulunmamakta, hatta bazen babası ve oğlunun eserleri ile kendi eserleri birbirine karıştırılmaktadır⁷⁹.

TELİF ESERLERİ

Farsça Olanlar:

1- *Heşt Behişt*: Bu eser ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2- *Selîmşâhnâme*:

Selîmnâme olarak da bilinir. 80.000 kadar mısrayı ihtiva eden eser, kısmen nesir kısmen de nazım türünde Farsça olarak kaleme alınmıştır. İdrîs-i Bitlîsî tarafından telif edilen ve ölümü nedeniyle bitirilemeyip dağınık parçalar halinde kalan bu eser, daha sonra oğlu Ebülfazl Mehmed Efendi tarafından bir araya getirilip çeşitli ilavelerle tamamlanmıştır. *Zeyl-i Heşt Behişt* adıyla da bilinmektedir. *Heşt Behişt* tarzına yakın bir üslupla kaleme alınan eser, Yavuz Sultan Selim'in emri üzerine telif edilmiş olup, padişahın doğuşundan ölümüne kadar geçen olayları ihtiva eder. İdris'in bizzat idrak ettiği olayları da içermesi bakımından çok önemlidir. Hicabî Kırlangıç eser üzerinde doktora çalışması yapmış, eserin tenkitli metnini hazırlamış ve Türkçe'ye çevirmiştir (Ankara 1995).

⁷⁹ ÖZCAN(a), s. 487.; BAŞARAN, s. 26.

İdris'in son eseri olan *Selimşahnâme* veya *Selimmâme*'nin yurt içindeki bazı nüshaları TSMK, Revan, 1540; Lâlâ İsmail Efendi: 348/2; Emanet Hazinesi; 1423⁸⁰'te kayıtlıdır.

3-Kânûn-i Şâhinşâhî:

Nizamülmülk'ün *Siyerü'l-mülûk* veya *Siyasetname*'si tarzında, Padişahların ve devletin uymaları gereken ahlâkî kuralların anlatıldığı bir eserdir. *Heşt Behişt*'in muhtelif yerlerinde bu eserin içeriğine benzer nesir anlatımlar da vardır. Eser, Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edilmiş olup, tarz ve üslup bakımından *Mir'âtü'l-cemâl* adlı eserine benzemektedir. İdris, Celaleddin Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'sinden alıntılarla; Câmî, Senaî, Firdevsî, Hafız ve Sadî gibi şairlerin söz ve şiirlerinden nakillerde bulunmuştur. Eser tahminen 926/1520 yılında tamamlanmıştır. Hasan Tavakkolî'nin doktora tezine konu olmuş ve Türkçe'ye çevrilmiştir. Eski bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi nr 1888/2'de kayıtlıdır.

4-Risale-i Bahariye:

Rebû'l Ebrâr adıyla da bilinen eser, tahminen 1490'lı yıllarda yazılmış ve Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey'e ithaf edilmiştir. Eser dört bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde mevsimlerin ortaya çıkış sebepleri anlatılmakta, ikinci bölümde mevsimlerin tabiatı ve hususiyetleri, üçüncü bölümünde baharın diğer mevsimlere göre üstünlüğü izah edilmekte ve dördüncü bölümde ise gök cisimleri ve bilumum arşın oluşmasından bahs olunmaktadır. Eserin telifinde Astronomi ve riyazî ilimlerinden de istifade edilmiştir. Bir nüshası, Esad Efendi nr. 1888/6'dadır. Bu nüsha Muhammed bin Bilal tarafından 952 Zilka'desinde (Ocak 1546) nes'talik hat ile istinsah edilmiştir⁸¹. Diğer iki yazması DTCF. Kütüphanesi, Yazma A 321; Kum(İran), Kitabhâne-i Umûmî-yi Necefi-yi Mar'aşî, 7574/2⁸², de kayıtlıdır.

⁸⁰ Bkz. İdris-i Bitlisî(B), **Heşt Bihîst**, (Abdülbâki Sâ'dî Efendi Tercümesi), Haz.: M. KARATAŞ- S. KAYA vdğ., s. 48.

⁸¹ TAVAKKOLÎ, s. 13.

⁸² BAŞARAN, s. 28.

5- *Risale-i Hazâniyye:*

Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup zamanında kaleme alınmış olan eser, İdris'in de katıldığı Yakup Bey'in Erran'a yaptığı seyahatten bahseder. Eserde Bakü petrol kuyuları, Kur çayı ve Gülistan kalesi gibi gezilip görülmeye değer yerler ile Şirvan Emiri Ferruh Yesar'ın Sultan Yakub'u karşılamasından da bahsedilmiştir. Risâlede, insanın iyi niyetli oluşu hakkındaki son bölümde, Nizâmi-yi Gencevî örnek gösterilmiştir. Eserin bir nüshası Esad Efendi, nr. 1888/7'de kayıtlıdır. Vural Genç'e göre bu eser de Muhammed b. Bilal tarafından 952/1546 yılında istinsah edilmiştir⁸³.

6- *Mirâtu'l-cemâl:*

Siyasetnâme ve ahlâk konularını ihtiva eder. Eser hakkında verilen bilgilerde tutarsızlık vardır; Orhan Başaran, eserin telifine 907/1501 yılında başladığını, 925/1519 yılında *Kanun-i Şehinşâhî*'den önce tamamlandığını belirtmektedir. Oysa İdris, *Heşt Behişt*'in hatimesinde hayatından bahsederken, İstanbul'a ilk gelişinde (907/1501) kendi marifetlerini ve elinden gelenleri göstermek için bir örnek olarak bu eseri Sultan Bayezid'e sunduğunu belirtir⁸⁴. Şu halde bu eserin 907/1501 yılından önce tamamlanmış olması lazım gelir.

Eserin Nüshaları: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 4241; Esad Efendi, nr. 1888/1; Şehid Ali Paşa Kütüphanesi, nr. 2149. Ayrıca, Munzevî'den naklen, Orhan Başaran Medine, Tahran ve Tebriz'de de bazı nüshalarının olduğunu bildirmektedir⁸⁵.

7- *Mir'âtü'l-Uşşâk:*

Tasavvuf alanında nesir ve nazım karışımı yazılmış bir eserdir. *Istılâhât-ı Tasavvuf* adıyla da bilinmektedir. Tasavvuf deyimleri ve bu alanda çeşitli konuların yanı sıra cifr gibi meseleler eserin konusunu teşkil eder. Eser Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilmiştir. Bir nüshası Esad Efendi, 1888/4 numarada kayıtlıdır.

⁸³ İdris-i Bitlisî, **Heşt Behişt; Osman Gazi Dönemi (Tahlil ve Tercüme)**, haz.: Vural Genç, Mimar Sinan Üniv., Sos. Bil. Enst., Tarih Bölümü, yayınlanmamış y. lisans tezi, İstanbul 2007, s. XXI.

⁸⁴ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 555b.

⁸⁵ BAŞARAN, s. 28.

8- *Munâzara-yi Rûze vü 'îd:*

Münâzaratü's-Savm Ve'l-Iyd adıyla da bilinmektedir. Oruç ve bayram meselelerine dairdir. Nesir-nazım karışımı bir üslûpla kaleme alınan eser 908/1502 yılında tamamlanmış; risalenin sonunda bulunan kasideden, Sultan II. Bayezid'e sunulduğu anlaşılmaktadır. Nüshaları, Esad Efendi Ktp., nr. 1888/5; Ayasofya Ktp., nr. 3203; Kum (İran), Kitabhâne-yi Umumî-yi Necefî-yi Mar'aşî, nr. 7574/3⁸⁶,tedir.

9- *Kasâid ve Münşeât ve Mürâselât:*

Osmanlı Padişahları, devlet ricâli ve âlimler hakkında İdris'in yazdığı kasideleri ve az sayıda mektubunu ihtiva eder. Bilinen tek nüshası Esad Efendi, 1888/3 numarada kayıtlıdır.

10- *Mecmûa-i Münşeât:*

Akkoyunlu, Karakoyunlu, Timurlu, Osmanlı ve Hint padişahları arasında vuku bulan yazışmalar ve mektupları ihtiva eder. Bunlar IX/XV. yüzyılın son çeyreği ile X/XVI. yüzyılın ilk yarısında yazılan mektuplardır. Bunların bir kısmı İdris'e, bir kısmı da oğlu Ebülfazl Efendi'ye aittir. Bu mecmuada Ebülfazl Mehmed'e ait *Risâle-i Kudûmiyye* adlı bir eser ile İdris'e ait olduğu sanılan kaside ve rubâiler de vardır. Mecmuanın bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi FY. Nr. 906'da kayıtlıdır⁸⁷.

11- *Münâzara-i Işk bâ-Akl:*

Tasavvuf ve felsefe ile ilgili olan bu eser, akıl ve aşkın münazarasını içerir. Nesir olarak kaleme alınan eserin bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 5863'te kayıtlıdır. Bu nüsha 1266/1850 yılında Sultan Abdülmecid Kütüphanesi'ne hediye edilmiştir⁸⁸.

⁸⁶ BAŞARAN, s. 29.

⁸⁷ TAVAKKOLÎ, s. 34; BAŞARAN, s. 30.

⁸⁸ BAYRAKTAR, s. 58; GENÇ, s. XXV.

Arapça Olanlar:

1- *Levâmihi'l Fusûleyn*:

Arapça ve nesih hattıyla kaleme alınmış olan bu esere çalışmalarımız neticesinde, İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu FE 1071 numarada ulaştık. Her biri 35 satırdan oluşan 410 varağı ihtiva eder. Eserin adı, varak 2b sayfa kenarında yazılıdır. Eser çok müstemilâtlı olup, fıkıh üzerinedir. Sayısı 252'yi aşkın fetvayı barındıran eser, Şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından kullanılmış, daha sonra da onun tarafından muhtemelen Edirne Bayezid Medresesi'ne vakfedilmiştir. Muhtelif varaklarında yaldızlı “*vakıf*” ibaresi yer almaktadır. Müellif, eserin mukaddimesinde, bu eserin yüzlerce muteber kitaptan toplandığına işaret etmekte ve bu eserlerin bir listesini, müellif adlarıyla birlikte sunmaktadır. Fetvalar zikredilirken kırmızı renkli mürekkeple eser adı kısaltılmış olarak verilmekte, eserin en sonunda ise bu kısaltmalar açıklanmaktadır. Muhtemelen bu açıklamalar sonradan eklenmiştir.

Müstensihin bildirdiğine göre, İdris bu eserini 929 senesi recep ayının başlarında tertip ve telif etmiştir. Eser 1051/1641 yılı Muharrem ayının başlarında Edirne Beyazid Medresesi müderrisi Muhammed bin Ali el-Edirni adlı bir şahıs tarafından istinsah edilmiştir. Eserin son varağında İdris'in *Risâletü'l-ibâ an mevâki'i'l-vebâ* adlı eserine de değinilmiştir.

1-*Risâletü'l-ibâ an Mevâki'i'l-vebâ*:

Tıp alanında Arapça olarak kaleme alınmıştır. *Risâle fi't-tâûn ve cevâzü'l-firâri anhu* adıyla da bilinmektedir. Eser I. Mahmud zamanında *Hısnu'l-vebâ* adıyla Bitlisli Mehmed Salih Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir⁸⁹. Eserin adından da anlaşılacağı gibi, veba hastalığından korunma yolları ve dinî açıdan bu hastalık sebebiyle, hastalık bölgesinden kaçmanın caiz olduğuna dairdir. Orhan Başaran, eserin nüshaları hakkında bilgi vermektedir⁹⁰.

⁸⁹ Osmanlı Müellifleri, c. III, s. 7.

⁹⁰ BAŞARAN, s. 27.

Buna ilâveten, çalışmalarımız neticesinde ulaştığımız bir diğer nüshası da Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Hk 1553/2 numarada kayıtlıdır. Arapça ve talik hattıyla yazılmış olan eser, bir mecmuanın 19b-66a varakları arasında yer alır. Satır sayısı 25'tir.

2-*Risâle fi'n-nefs:*

Felsefe alanında kaleme alınmış olan bu eserin konusu ruh ve onunla ilgili çeşitli meselelerdir. Müellif, mukaddimesinde eserini Kadı Safiyuddin İsa'ya ithaf ettiğini yazar. Şimdiye kadar tek nüshasının Manchester'deki John Ryland Kütüphanesi'nde 385 numarada kayıtlı olan yazma zannedilen bu eserin bir diğer nüshasının The India Office Kütüphanesi'nde bulunduğu Orhan Başaran tarafından tespit edilmiştir⁹¹.

Bu arada, *Risâle ala ilmi'n-nefs* adıyla Arapça bir risale, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hk 1080/5 numarada kayıtlı olan bir derlemenin içerisinde 46b-49b varakları arasında yer almaktadır. Müellifi veya telif tarihiyle ilgili bir bilgi bulunamadı.

3- *Şerhu esrâri'l-ibâdât:*

Şerhu Esrâri's-Savm min Şerhi Esrâri'l İbâdât veya kısaca *Fezâil-i Sıyâm* adıyla da bilinir. Bazı kaynaklarda eserin 917/1511 yılında Mekke'de yazıldığı ve Memlûk Sultanı Kansu Gavri'ye ithaf edildiği belirtiliyorsa da, İdris'in Mekke'ye gitmesinden sonra Kansu Gavri ile görüşmediği, Mısır'da veba salgınının olması sebebiyle Şam üzerinden İstanbul'a geldiği biliniyor. Dolayısıyla eserin İstanbul veya Mısır'da yazılarak, Mısır sultanına sunulduğu daha kabul görür bir kanaattir. Zira İdris, *Heşt Behişt*'in hatimesinde, 917/1511'de hac niyetiyle Mekke'ye giderken Mısır'a uğradığını ve Kansu Gavri ile görüştüğünü, görüşme sırasında Mısır sultanına birkaç ilmî hediye sunduğunu belirtmektedir. Bu eserin de İdris'in Mısır sultanına sunduğu ilmî hediyeler arasında olması muhtemeldir. Bilinen tek nüshası

⁹¹ BAŞARAN, s. 27.

Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 1994 numarada kayıtlıdır. Eser nesih hattıyla yazılmış olup 43 varaktan oluşmaktadır.

4- *Risâle fi'l-hilâfe ve âdâbi's-selâtîn:*

Arapça ve Farsça karışımı olarak 918/1512'de kaleme alınan risâle, adından da anlaşılacağı gibi, fıkıh usulü ve saltanat âdabı hakkındadır. Bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi FY. 1228 numarayla kayıtlıdır.

Türkçe Olanlar:

1-*Münşeât:*

Mecmûatü'l Münşeât adıyla da bilinen eser, İdris-i Bitlisî'nin yegâne Türkçe eseridir. Türkçe yazılan bazı mektupları ihtiva eder. Vural Genç, inşa sanatıyla ilgili olan bu mecmuanın içinde, Ebülfazl Mehmed Efendi'ye ait mektupların da varlığını bildirmektedir⁹². Tebrik ve fetihnamelerle ilgili örnekler içeren bu mecmua Esad Efendi, 3879 numarada kayıtlıdır.

Tercüme Eserleri

1-*İhyâu'l-hayevân fi tecrümeti'l-hayâti'l-hayevân:*

Zooloji ile ilgili olan Demîrî'ye ait *Havassü'l-hayevân* adlı eserin *Tercüme-i Hayâtü'l-hayevân* adıyla Farsça'ya çevirisidir. İdris, Yavuz Sultan Selim'in emriyle yaptığı bu çeviriyi 923/1517'de tamamlamış ve bir kasîde ile sultana ithaf etmiştir⁹³. İdris bu eseri, muhtemelen Mısır'da bulunduğu sıralarda tercüme etmiş olmalı⁹⁴. Eserde hayvan adları alfabetik sıraya göre verilmiş ve hayvanların özelliklerinden, fayda ve zararlarından bahsedilmiştir. Müellif hattı bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan köşkü, nr. 1665'te; bir diğer nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesi/Ayasofya, 2912 numarada kayıtlıdır.

⁹² GENÇ, s. XXVII.

⁹³ ÖZCAN(a), s. 488; BAŞARAN, s. 31.

⁹⁴ BAYRAKTAR, s. 58.

2- *Tercüme ve Tefsîr-i Hadîs-i Erba'în:*

Bu eser, İdris'in babasından dinlediği kırk hadisin tercüme ve şerhidir. *Câm-ı Cihânnümâ* adıyla da bilinir. Eserde önce hadislerin metni yazılmış, sonra nesir olarak Farsça'ya tercüme edilmiştir. Devamında ise hadisle ilgili Farsça manzum yazılar yer almıştır. *Tercüme-i Çihel Hadis* adıyla bir nüshası Süleymaniye/Ayasofya, 469 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha nesih hattıyla yazılmış olup 52 varaktan ibarettir. Diğer bir nüshası ise, Süleymaniye/Fatih, 791/1 numarada kayıtlıdır.

3-*Tercüme ve Nazm-ı Hadîs-i Erba'în:*

Hadislerin Farsça manzum, rubâiler şeklinde tercümesidir. Katalogda *Şerh-i Hadîs-i Erba'în* adıyla kayıtlıdır. Eserde önce hadislerin kısaca metni verilmiş, ardından Farsça birer rubai ile tercümesi gerçekleştirilmiştir. Bilinen nüshaları: Süleymaniye/Lala İsmail, 30; İstanbul Üniv. Kütüphanesi F823; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt, 1233/2.

4- *Hadîs-i Erbaîn Tercümesi:*

İdris'in kırk hadis ile ilgili kaleme aldığı üçüncü eseri olup Türkçedir. Talik hattıyla yazılmıştır. Hadis metninin ardından birer beyitle Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Eserin bir nüshası, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Manzum Kısmı, 810 numarada kayıtlıdır.

5- *Tercüme-i Tefsîrü'l-Mevâhib:*

Araştırmacılar İdris'in bu tercüme eserinden bahsetmemiştir. Hüseyin Vaiz el-Kâşifî'ye ait eserin *Türkçe'ye* tercümesidir. 27 satır/517 varaktan oluşan bu eser 1234/1818-9 yılında Mustafa Rüşdî adlı bir şahıs tarafından İstinsah edilmiştir. Eserin bilinen yegâne nüshası Kahire-Mısır, Hidiviyye Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar bölümünde, 8506 numarada kayıtlıdır.

6-Kenzü'l Hafî fi Beyani Makâmâtî's-Sûfî:

Bursalı Mehmed Tahir, İdris'in eserlerini zikrederken, bu eseri de onun telif ettiğinden bahseder.⁹⁵ Ancak yaptığımız çalışmalar neticesinde, Kâtip Çelebi'nin bildirdiği gibi bu eserin İdris'in babası Şeyh Hüsameddin'e ait olduğunu, İdris-i Bitlisî tarafından 880/1475 yılında istinsah edildiğini tesbit ettik. Eser Nestalik yazıyla yazılmış ve Arapça'dır. Bir mukaddime, sekiz bâb ve hâtimedden oluşan eser, zât-ı İlâhî'nin zuhuru, marifet makamının beyanı, ilim mertebesinin ve hak mezheplerin zikri, fenâ ve beka hakikatlerinin beyanı gibi konuları içerir. Ankara Milli Kütüphanede, Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyon'unda, ÜR 201/3 numarada Kayıtlıdır. Eser bir mecmuada kayıtlı olup mecmuanın ilk varağında, muhtemelen İdris'in kendi el yazısı olan, Nakşibendî silsilesinin bir çizelgesi verilmiş. Mecmuadaki ilk eserin birinci varağının yarısı yırtılmış olduğundan, bu eserin adı ve yazarını tesbit edemedik. Mecmuanın birinci eseri 2a ile 49b varakları arasında yer almaktadır⁹⁶. Yazının İdris'inkine benzer bir tarafı yoktur. Eserin içeriği tamamıyla Arapça olup tarikatlar ve tasavvufla ilgilidir. Ferağ ve müstensih kaydı ve tarihi de bulunmamaktadır.

50a ile 51b varakları arasında, Şeyh Ebû-Sa'id b. Ebü'l-hayr'ın⁹⁷, Şeyh Ebû Ali bin Abdullah İbn-i Sinâ'nın küfür meselesi ile ilgili bir risâlesine yer verilmiştir. İdris'in el yazısı olma ihtimali yüksektir.

Mecmuanın 52a varağında sadece "**Hazâ kitâbu mevsûm bi'l-Kenzi'l-hafî fi makamâtî's-sûfî**" ibaresi yer almaktadır. Mecmuanın 52a ile 82b varaklarını bu eser kapsamaktadır. Eserin başladığı ilk varakta müellifin ismi Hüsameddin el-Bidlisî olarak zikredilir. Temme kaydında ise kitabın, müellifin oğlu İdris tarafından 880/1475 yılında tamamlandığı, istinsah edildiği belirtilmiştir⁹⁸.

⁹⁵ **Osmanlı Müellifleri**, c. III, s. 7.

⁹⁶ Mecmuanın Arapça varak numaraları baz alınmıştır.

⁹⁷ Türkistan'da yetişen büyük velîlerden. İsmi Ahmed lakabı Fazlullah'dır. Babasının ismi Ebü'l-Hayr Muhammed'dir. Ebû Saîd adı ile meşhûr oldu. Ebu'l-Hasan Harkanî ile bağı vardır. Babası verâ sâhibi dindar bir zât idi. 967 (H.357) senesinde Horasan bölgesinde Serahs ile Ebyverd arasında yer alan Meyhene (Mihene) şehrinde doğdu. 1049 (H.440) senesinde aynı yerde vefât etti. Bkz. **DİA**, X, s.220.

⁹⁸ Hüsameddin Ali b. Abdullah Bitlisî, **Kenzü'l-hafî fi makamâtî's-sûfî**, Ankara Milli Kütüphanesi, Nevşehir-Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, ÜR 201/3 vrk. 82b.

Eserin bir diğ er nüshâsı ise Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyon’unda, 15 Hk 743/2 numarada kayıtlıdır. Talik hattıyla yazılmış olan eserin, istinsah mı yoksa Hüsameddin Ali bin Abdullah’ın kendi el yazısı mı olduğunu belirleyemedik. Eser, yine bir mecmuanın 71b-117b varakları arasında yer almaktadır. Ayrıca, iki nüsha arasında bazı yazım farklılıkları olduğu anlaşılmaktadır.

Haşiye ve Şerh Mahiyetinde Eserleri

1-Hakku’l-Mubîn fî şerhi Hakki’l-yakîn:

Mahmud Şebüsterî’nin *Hakku’l-yakîn* adlı eserinin Farsça şerhidir. Eser kelâm ve tasavvufla ilgili olup sekiz bölümden oluşmaktadır. İdris bu eserini 921/1515 yılında tamamlamıştır. Nüshaları: Süleymaniye/Ayasofya, nr. 2338; Lala İsmail, nr. 135/1; Pertev Paşa, nr. 606/15; Şehid Ali Paşa, nr. 1402; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saib, nr. 4312⁹⁹.

2-Şerh-i Kasîde-i Hamriyye:

Kâfiye harfi “mim” olması sebebiyle *Kasîdetü’l-mîmiyye* adıyla da bilinir. İdris, bu eseri 909/1503 yılında Şehzade Ahmed’e takdim etmek üzere kaleme almıştır. Eserin mukaddimesinde, Şehzade Ahmed’i methettiği yirmi beyitlik bir mesnevî yer almaktadır. Nesir olarak şerh ettiği eserde rubaî, beyit ve mısra gibi Arapça ve Farsça kısa nazımlara da yer verilmiştir. Eserde otuz üç beyit şerh edilmiştir. Son zamanlara kadar her hangi bir nüshası bilinmeyen eserin iki nüshası Orhan Başaran tarafından tespit edilmiştir. Bunlar: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 4092/1 numarada kayıtlı olan bir mecmuanın 1b-82a varakları arasında yer almaktadır. Ketebe, ferağ ya da istinsah kaydı bulunmayan eserin 82a varağında İdris-i Bitlisî’nin tashihi yer almaktadır. Buna göre İdris, bu nüshayı 909/1503 yılında Sofya’da gözden geçirip tashih etmiştir. Bir diğ er nüshası ise Fatih Millet Genel Kütüphanesi, Ali Emiri, Farsça, 134 numarada kayıtlıdır.

⁹⁹ BAŞARAN, s. 33.

3-*Hâşiye alâ tefsîri'l-Fâtiha min Envâri't-tenzîl:*

Bursalı Mehmed Tahir, Beyzavî'nin eserindeki mevcut Fâtiha tefsiri üzerine, İdris'in Arapça bir haşiye yazdığını belirtir. Ayrıca, bu haşiyenin başında, II. Bayezid'e sunduğu belagatli bir kasidesinin olduğunu da zikreder¹⁰⁰. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 303 numarada kayıtlıdır.

4-*Şerh-i Mesnevî-yi Manevî:*

İdris'in Sultan Süleyman adına Mevlânâ'nın Mesnevîsi üzerine yazdığı, Farsça şerhidir. Bir nüshası Tahran, Dânişgâh, 4029 numarada kayıtlıdır¹⁰¹.

Günümüze Ulaşmamış Eserleri:

1-*Şerh-i Manzûme-i Gülşen-i Râz:*

Bursalı Mehmed Tahir, İdris'in, Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* adlı manzum eserine yaptığı şerh olarak zikretmektedir¹⁰². Kütüphanelerdeki bazı *Gülşen-i Raz* şerhleri, İdris'in babası Hüsameddin Ali'ye aittir. İdris'e ait olan her hangi bir nüshasına henüz ulaşılamamıştır.

2- *Risâle der İbâhât-i Agânî:*

İdris'in bu adla bir eserinin varlığını, onun *Kânûn-i Şâhenşâhî* adlı eserinden öğreniyoruz. Bu eserde müçtehitlerin, güzel sesli ûd, ney ve diğer bazı sazların mübah olduğuna dair sözleri ile bu beyanların delillerinin tespit edildiği anlaşılmaktadır. Farsça olduğu söylenen eserin bugüne değin her hangi bir nüshasına rastlanılmamıştır.

3-*Rafizîlere Reddiye:*

Ahmed Rıfat Efendi *Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiye* adlı eserinde “mezheb-i Revâfızı red zımında bir güzel kitap telif eyledi” demekle İdris'in Rafizîlere reddiye

¹⁰⁰ Osmanlı Müellifleri, c. III, s. 7.

¹⁰¹ BAŞARAN, s. 34.

¹⁰² Osmanlı Müellifleri, c. III, s. 7.

olarak bir eser kaleme aldığını belirtmektedir¹⁰³. İdris, *Heşt Behişt*'in mukaddime ve hatimesinde, Şah İsmail'in takibâtına maruz kaldığını belirtmektedir. Onun Safevîler tarafından takibata maruz kalması, böyle bir eser yazmasıyla alakalı olabilir. Bu eserin, şimdiye kadar her hangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Bu arada, Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi, aynı adla bulunan Koleksiyonda VA 1569 numarada, *Risâle-i Reddiye ale'l-revâfız* adıyla Türkçe bir eser kayıtlı bulunmaktadır. İdris ile her hangi bir ilişkisinin olup olmadığı bilinmiyor. Bu eserin, Farsça veya Arapça'dan mı Türkçe'ye tercüme edildiğini, yoksa esasen Türkçe olarak mı yazıldığını da bilmiyoruz. Ancak eserde, İdris'in tesirlerini görmek mümkündür. Mesela, Rafizîlerin ortaya çıkış tarihi için “mezheb-i nâ-hak” terkihi bildirilmektedir¹⁰⁴. Bilindiği gibi bu terkip, İdris-i Bitlisî tarafından Safevîlerin ortaya çıkış tarihini bildirmek üzere yazılmıştır. Eserin müellif adı belirtilmediği gibi, telif tarihi de verilmemiştir. 17 satır, 33 varaktan ibaret olan eser, Türkçe olup talik hattıyla 1047/1637 yılında Seyyid Mehmed adında bir zat tarafından Erzurum'da istinsah edilmiştir.

4-*Hâşiye-i Şerh-i Tecrîd*:

Bursalı Mehmed Tahir'in, İdris'in eserleri arasında gösterdiği bu haşiye ile ilgili her hangi bir nüshaya ulaşılamamıştır¹⁰⁵.

5-*Şerhu'l-Fusûs*:

Şerh-i Fusûsu'l-hikem adıyla da bilinir. Bu şerhin varlığını ve İdris'e ait olduğunu Kâtip Çelebi ve Bursalı Mehmed Tahir bildirmektedir. Ancak, şimdiye kadar her hangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Her hangi bir nüshası tespit edilememiş olmakla beraber, Süleymaniye Kütüphanesi/Şehid Ali Paşa, 1437 numarada *Şerhu'l-fusûs* adlı bir eser, İdris'in

¹⁰³ Ahmed Rifat Efendi, *Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiye*, c. I, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1299, s. 110.

¹⁰⁴ Müellif adı bilinmiyor, *Risâle-i Reddiye Ale'l-revâfız*, Kütahya, Vahit Paşa Kütüphanesi, nr. VA 1569, vrk. 32b.

¹⁰⁵ *Osmanlı Müellifleri*, c. III, s. 7.

adına kayıtlı bulunmaktadır. Talik hattıyla yazılmış olan bu eser Arapçadır. Ayrıca, müellif veya şârihi ile ilgili bilgi verebilecek her hangi bir temme veya ferağ kaydı bulunmayan, *Şerh-i Fusûsü'l-hikem* adlı bir başka eser de Ankara Milli Kütüphanesi, Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda Hk 348 numarayla kayıtlıdır. Eser 239 varaktan ibaret olup Farsça'dır. Eserde, Muhiyiddin Muhammed b. Ali ibnü'l-Arâbî'nin eserini anlamanın talebelerin nezdindeki zorluklarından bahsedilmiş, bu sebeple bu şerhi yazmanın elzem olduğuna değinilmiştir¹⁰⁶. Eserin anlatım tarzı ve el yazısı İdris'i andırmaktadır.

KİŞİLİĞİ

Yukarıda görüldüğü gibi İdris-i Bitlisî, sadece tarih alanında değil, zamanının çoğu ilimleri üzerine de eserler vermiştir. Günümüzde ona ait olduğu kesinlik kazanan eserlerinin incelenmesi neticesinde tefsir, kelâm, hadis ve fıkıh gibi dinî ilimlerin yanı sıra, tıp, tarih, felsefe, kozmoloji, zooloji ve siyasî muhtelif ilim alanında telif, tercüme, tefsir, şerh ve hâşiye eserler verdiği de görülmektedir. En çok eser verdiği alan ise dinî ilimler sahasında olmakla birlikte, kendisine en çok ün kazandıran eseri *Heşt Behişt* adlı Farsça Osmanlı Devleti tarihidir. Bu eseriyle birlikte İdris, Osmanlı tarihçiliğinde yeni bir ekolün başlatıcısı olmuştur. Bu ekolün en bâriz özelliği, tarihin yüksek edebî dille kaleme alınışdır.

İdris-i Bitlisî, siyasî kişiliği ile de ön plana çıkmaktadır. *Mir'âtu'l-cemâl* ve *Kanun-i Şehinşâhî* gibi siyasetnâme tarzındaki eserleri onun siyasî görüşleri ve bu alandaki düşünceleri hakkında önemli bilgiler ihtiva eder. Fatih'in en son seferini doğuya, Memlükler'e yönelik tertip ettiğini, onun İstanbul ve Anadolu'ya hâkim olanın, Şam ve Mısır'a da hakimiyet hakkı olduğunu düşündüğünü aktararak siyasetteki maharetini gösteriyor. Hatta II. Bayezid'in, Safevîlere karşı bir tedbir almamasını eleştirerek, elzem olduğu halde II. Bayezid'in dikkatini doğuya vermemesini “pervâsızlık” olarak nitelemektedir. Yavuz Selim döneminde esas siyasî kişiliğini, yaptığı başarılı icraatlarıyla gösterir. Belki de

¹⁰⁶ Müellifi bilinmiyor, *Şerh-i Fusûsü'l-Hikem*, Ankara Milli Kütüphanesi, Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. Hk 348, vrk. 2b.

İdris'in telkin ve önerisiyle, Yavuz Sultan Selim dikkatini Safevî tehlikesini bertaraf etmek üzere doğuya çevirmiştir.

İdris, Yavuz Sultan Selim'in devlet idaresinde çok önemli görevler üstlenmiş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan yaklaşık yirmi beş aşiret ve yerel hâkimleri, her hangi bir askerî faaliyete gerek kalmaksızın Osmanlı Devleti'ne ilhakında büyük rol oynamıştır. Bu sıralarda askerî faaliyette de bulunmuş; bölgenin Safevîlerden tasfiyesi sırasında belli bir miktar ordunun sevk ve idaresini de başarılı bir şekilde sürdürmüştür. Safevîlere karşı sağlanan Çaldıran zaferini müteakip, Osmanlının nüfuzunu Ortadoğu ve Mısır'a yönlendirmesi sırasında, Yavuz Sultan Selim'in bizzat yanında bulunarak onun Mısır siyasetiyle ilgili önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Mısır'ın ilhakından sonra, Osmanlı yöneticilerinin Mısır'da uyguladıkları yanlış tutumu eleştirmiştir.

Dinî ilimlerle de yakından ilgilenen İdris tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve kelâm gibi ilimler üzerine şerh, hâşiye ve telif eserler bırakmıştır.

Talik, nesih, sülüs ve divanî yazılarda mahir bir hattat olan İdris, her ne kadar edebiyat ile ilgili müstakil bir eser bırakmadıysa da, çoğu eserlerindeki şiirleri, onun edebiyatın muhtelif alanlarında derin bilgiye sahip olduğunu göstermektedir; *Tercüme ve Nazm-ı Hadîs-i Erba'în*'i onun rubaî konusundaki maharetini gösterir. *Şerh-i Kasîde-i Hamriyye*'nin başında, Şehzade Ahmed için kaleme aldığı beyitleri onun mesnevî tarzındaki edipliğine bir örnektir. *Heşt Behişt*'in muhtelif yerlerinde, olay ve hadiselerin akışına göre yerleştirdiği Farsça ve Arapça şiirlerin çoğu İdris'e aittir. Az da olsa Türkçe şiirleri de bulunmaktadır. İdris'in eserlerindeki kasîde, rubâî, mesnevî, kıta, beyit ve mısraları, yani bilimum şiirleri bir araya getirildiğinde, onun şiir ve edebiyattaki mahareti anlaşılabilir olacaktır. Edebiyatçıların bu hususta çalışmalar yapmaları ve İdris'in eserlerindeki şiirleri bir araya getirmeleri elzemdir. Ancak o zaman, tarih alanında göstermiş olduğu maharetinin edebiyat alanında da olduğu görülebilir.

Heşt Behişt'in her ketîbesinin başlarında yazdığı şiirlerin dışında, özellikle sekizinci ketîbenin sonlarına doğru, şehzâdelerden bahsederken her biri için ayrı birer şiir kaleme almıştır. Özellikle de şehzâdelerin sünnet merasimleri için uzun sayılabilecek şiirleri vardır. Ayrıca, dönemin devlet ricâlinden de bahsederken, onlar için de birer şiir kaleme almıştır. Keza, genç yaşta vefat eden şehzâdeler için de ayrı ayrı şiirleri vardır. Bu tarz şiirlerine örnek olarak, Yahya Paşa'dan bahsederken onun Bâli Bey demekle meşhur Hamza adındaki bir oğlu için yazdığı manzum gazavâtnâmesi gösterilebilir¹⁰⁷. Çok kısa olan bu gazavâtnâme 90'a yakın beyitten oluşmaktadır. Zikredilen manzum gazavâtnâmede Hamza Bey'in on dört yaşındayken 400 kişilik akıncı birliğine kumandan olarak on binden ziyâde düşman askerine gece baskını düzenleyerek başarıya ulaştığından bahsolunur.

¹⁰⁷ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 540b.

HEŞT BEHİŞT

Eserin Adı

Bildiğimiz manasının dışında behişt veya bihişt, letâfet ve güzellikte bir benzeri olmayan bağ ve bahçeye denir. Dünyada iyi amel işleyenlerin öldükten sonra yaşadıkları yerdir behişt. İdris, eserini bir benzeri olmayan letafet ve güzellikte bir bahçeye, behişte benzetir. İyi ameller ve İslâmiyet ile insanlara hizmetle ömürlerini tamamlayan Osmanlı sultanlarının her birine letafet ve güzelliklerle dolu bir bahçe, bir behişt tahsis etmiş, bunların her birini de “ketîbe” olarak adlandırmıştır.

İdris-i Bitlisî, başlangıçtan sekizinci Osmanlı padişahına kadar, ilk sekiz Osmanlı sultanlarının ve dönemlerinin tarihini kaleme aldığı eserine Farsça olarak sekiz cennet manasına gelen *Heşt Behişt*, Arapça olarak ise *es-sıfâtü's-semâniyye fî ahbâri'l-kayâsireti'l-osmâniyye* adını vermeyi uygun bulduğunu zikreder¹⁰⁸. Bunlar eserin mukaddimesinde beyan ettiği eserin adıdır. Fakat, eserin Arapça adını her ketîbenin başında;

-Kitâbu's-sıfâti's-semâniyye fî zikri'l-kayâsireti'l-osmâniyye,

-Kitâbu's-sıfât-ı semâniyye fî ahbari'l-kayâsireti'l-osmâniyye,

-Kitâbu's-sıfâti's-semâniyye fî zikri'l-hulefâi'l-osmâniyye.

şeklinde beyan etmektedir. Bunların yekdiğerinden mana bakımından bir farkı yoktur.

Farsça olarak zikrettiği isim, genellikle *Heşt Behişt* olmakla beraber, eserinin muhtelif yerlerinde, özellikle VII. ketîbesinde,

-Heşt Behişt-i Ekber,

-Heşt Behişt-i Kebîr

şeklinde görmek de mümkündür. İdris'in, *Ekber* veya *Kebîr* olarak nitelediği *Heşt Behişt*'in ayrı bir eser olmayıp, özel bir nüshasına verdiği bir isim olması muhtemeldir. Zira bir konuyu kısalttığında, o konunun detaylı bir şekilde *Heşt*

¹⁰⁸ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 7b.

Behişt-i Kebîr veya *Ekber*'de zikredildiğine değinir¹⁰⁹. Buradan, İdris'in bir nüshayı çok müştemilatlı tuttuğu, diğer nüshalarda ise kısaltma yoluna gidildiği kanaati oluşmakta ise de, bu durumu teyit edecek her hangi bir yazmaya ulaşamamıştır.

Telif Sebebi ve Tarihi

İdris bu eseri II. Bayezid'in isteği ve emri üzerine kaleme almıştır. *Heşt Behişt*'in mukaddime ve hatimesinde, telif sebebiyle ilgili iki farklı beyan bulunmaktadır. Esas itibariyle her iki beyan, telifin II. Bayezid Han'ın emriyle kaleme alındığını belirtir.

İdris, eserin mukaddimesinde telif sebebini şu şekilde açıklamaktadır: “*Osmanlı saltanatının başlangıcı olan 710/1310 yılından bugünkü gün olan 908/1502-1503 yılına kadar, bu yüce hânedânın ahbârını tashih ve ahvâl ü âsârını izah etmek üzere, hâs ve avâmın nezdinde rağbet görecek, belagâtli bir üslûp ile zarîf ve latîf bir telifin tertip ve tanzimi hususunda, uyulması vacip olan sultanın emir ve fermanını bu fakir-i hakîre ulaştırdılar.*”¹¹⁰

İdris'in yukarıdaki beyanından, II. Bayezid'in kendisine seleflerinin tarihini doğrulamasını-tashih etmesini ve hanedanın ahvâlini ve yaptıklarını açıklayan bir tarih yazmasını emrettiği anlaşılmaktadır. Bu arada, eserini Farsça tertip etmesini ve aralarına Arapça sözler yerleştirmek suretiyle eserini süslemesini de sultanın istekleri arasında zikreder. İdris, kendisinden önce Rum memleketinin faziletliileri tarafından, bölgede rayiç dil olan Türkçe ile çok sayıda muhtasar telifler kaleme alındığını, fakat, bunların fasihlik ve belagâttten uzak, kuru bir lisan ve üslup ile telif edildiklerini, hatta tashihten uzak birer efsane olduklarını bildirir. Osmanlı tarihini neden tashih etmesi gerektiğini ise biraz aşağıda zikrediyor: “*maârif-iktidâr olan sultanın seyyâr düşüncesi, Rum faziletliilerinin Türkçe yazılmış olan eserlerinde gezinmişti...bu telifin Arapça sözleri de içerecek şekilde Farsça olarak yazılmasını*

¹⁰⁹ İdris, II. Mehmed'in şekl ü şemâilinden bahsederken: “bu hakîr-i fakîrin muhteri'-i hâtırı olan ve şekl ü simâ (dan bahseden) kitaplarda hiçbir benzeri bulunmayan şiirler *Heşt Behişt-i Kebîr*'de îrâd bulmuştur. Fakat, hatırlara melâl gelmesin diye deliller zikrini bu müntahabda icmâlen vermeyi uygun bulduk.”bkz.: **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209 vrk. 352a, 356b.

¹¹⁰ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 7a.

emretti...”. İdris’e göre padişah, o zamana kadar Türk dilinde telif eserleri incelemiş, kendisinden bunların tashih ve izâhını içeren Farsça bir eser yazmasını istemiştir¹¹¹.

İdris, eserinin *zeyl-i tarih* diye nitelendirdiği hâtimesinde¹¹², “*şikâyet-nâme*” başlığı altında önce Rum’a hareketinden ve sebeplerinden bahseder. Daha önceden II. Bayezid tarafından tanındığını beyan eden İdris, sultanın nezdinde ilmin değeri olduğundan dolayı ilmî ve siyasî hediyeler hazırladığını ve sultan tarafından kabulünün ardından sultana birkaç kitap takdim ettiğini belirtir. *Mir’âtü’l-cemâl*’i tertip ettiğini, tefsir, meânî ve beyândan da örnekler sunduğunu; nazım ve nesirden oluşan ve çok fasîh olarak tabir ettiği eserini sultanın nâm-ı sâmîsine yazdığından bahseder. Muhtemelen bu anlattıkları *Mir’âtü’l-cemâl* için olsa gerek.

Heşt Behişt’in hâtimesindeki beyanlarına göre Sultan II. Bayezid’in, kendisini her ülkeden yanında bulunan bilginler vasıtasıyla denediği, imtihan ettiği anlaşılmaktadır: “*her ne kadar benim ünümü daha önceden duymuş olsa da, değerimi ölçmek üzere beni sınadı. Elhamdülillah, değerimin ayarı anlaşıldı. Eskidenberi duacımsı olduğumdan...beni nâiblerine tanıttı. Ancak hacca gitmekten de vazgeçirtti.*”

Eserin hatimesinde beyan edilen telif sebebi, II. Bayezid’in ağızından nakilde bulunarak İdris tarafından şu şekilde zikredilmektedir:

“şer’an emrim, Resulallahın emri gibidir. Marifet ehline kabul etmek lâzım gelir. Gönlümde, senin kolaylıkla yapabileceğin bir arzum var. İlim ehlinden seninle bu hizmeti paylaşabilecek kimseyi göremiyorum. Cihanda, arayacağım bir arzum kalmadı...murâdım güzel anlatımdır. Sen hâsıl eyle, bizden karşılığını al. Hânedânımın din ve dünya işlerinde, ahbârını şamil olan bir kitap olmayışından başka bir kusurları yoktur. Cihan sultanlarının her biri, nazım ve nesir olarak fazilet erbâbının kaleminden oluşan, kendilerinden bir tarih eseri bırakmışlardır...padişahların hayırla yâd edilen

¹¹¹ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 7a.

¹¹² a.g.e., vrk. 555b.

eserlerinden başka bu cihanda hiçbir şeyleri kalmamıştır...ancak her kitap meşhur olamaz; içimde ayran ile süt aynı olamaz. Sultanın bu sözlerinden, emrini kabul etmek zaruret oldu. Sanatta bir kudreti olmayan ben, sultanın emrini kabul ederek hanedanının medhi ve vasfı için ömrümü sarfettim. Otuz ayda eseri tamamlayarak, otuz yıllık işi bitirdim... yazılarımı, yedi ceddinin adına düzen ve tertibe koydum... ”¹¹³

Devamında ise, her sultan için ayrı bir cennet (ketîbe, defter) ayırdığını, kalemiyle her sultanın ruhuna âdeta can-nağmesini üflediğini belirtmekte, Osmanlı padişahlarını bu eserinde yaşatmakta olduğunu ifade etmektedir.

Eserin ana kısımları olan ketîbelerin telifine başlandığı, ne zaman bitirildiği, bir muamma gibi çözülmeyi beklemektedir. *Heşt Behişt*'in muhtelif nüshalarındaki kaydedilen en son olay ile tarihi, biri birinden farklı olduğu için tamamlandığı tarih ile telif tarihini kesin olarak belirlemek zorlaşmaktadır. Eserin otuz ayda bitirildiğini biliyoruz. Zira İdris, eserine daha sonraları ilave ettiği hem dibacesinde, hem de hâtimesinde “otuz yıllık işi, otuz ayda tamamladığını” ısrarla vurgulamaktadır. 908/1502-1503 yılı ise onun, II. Bayezid’den eserini yazması için emir aldığı senedir.

Nüshalardaki son kaydedilen olay ve tarihlerdeki farklılığa açıklık getirmesi bakımından, İdris’in sekizinci ketîbenin başındaki birtakım ifadesi dikkat çekicidir. Sekizinci ketîbenin tertip ve düzeninden bahsederken,

“meysere (sol kol veya cenah), asâkir-i nusret-meâsirin küffâr diyârındaki gazavât ve fütuhâtı ve nüvvâb-ı kâm-gârın müşrikler ile aralarındaki macerâları ile ilgilidir. Bu bahsin zeyli, dünyayı aydınlatan güneşin ışınları gibi açık bırakıldı...(kalem tutan) parmaklarım ile kalemini, zaferle neticelenecek olan yazıları yazmaya hazır tutuyorum...İslâma intizâm veren destânların sayısını adetle sınırlamadım...eskiden olduğu gibi, muvaffak olan bu sultanın bereketiyle her gün,

¹¹³ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 555b.

her ay ve her sene fetih ve nusret ahbârlı bir destânı ekleme ümidiyle bekliyorum... ”¹¹⁴

Bu ifadeden, İdris’in sekizinci ketîbeyi telife başlarken, ne zaman bitireceğini kararlaştırmamış olduğu anlaşılakta olup, eserin sonundaki bâbı yeni haberler geldikçe eklemek üzere açık tutacağını belirtmektedir. Nitekim, bazı nüshalar, aşağıda görüleceği gibi, 912/1506-7 yılı olayları ile son bulurken, diğer bazı nüshalar 913/1507-8 yılı olayları ile son bulmakta ve üç bâb daha fazla olayı kapsamaktadır¹¹⁵.

Eserin telif tarihini belirlemek için dibâce ile hâtimeyi, eserin ana kısımlarından ayrı değerlendirmek daha doğru olacaktır. Zira İdris, önce eserinin sekiz ketîbeden oluşan ana kısımlarını yazmış, özel sebeplerden dolayı mukaddime ile hâtimeyi daha sonraki bir tarihte Mekke’de kaleme almıştır. Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere İdris, eseri yazma emrini aldığı tarihi zikretmekte ise de, telife başladığı tarihi belirtmemektedir. *Heşt Behişt*’in sekizinci ketîbesindeki son olay ve kayıt tarihleri farklılık arz etmektedir¹¹⁶. Bazı nüshalarda, eserin sekizinci ketîbesinde kaydedilen en son olaylardan bir kaçını şu şekilde sıralamak mümkün iken;

- “*Emîrü’l-ümeralık mansıbı, hâlâ vezîr-i âlî-beyân olan Mustafa Paşa’ya sene 903/1497-1498’de verilmişti. Dört sene bu mansıbdan kaldı....*”¹¹⁷
- “*Anadolu Beylerbeyi de olan Yahya Paşa’ya, Emîrü’l-ümeralık (Rumeli) mansıbı 909/1503-1504 senesinde verildi. İki yıl sonra, 911/ 1505-1506 yılında Divân Vezâreti’ne getirildi. Bu vezârette şu sıralara kadar bulunmaktaydı*”¹¹⁸.

¹¹⁴ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 446a.

¹¹⁵ Mesela: Nuruosmaniye, 3212 numarada kayıtlı olan *Heşt Behişt*’in nüshası, 913 yılı olayları ile son bulmaktadır.

¹¹⁶ Nüshalardaki farklılıklara ileride, ilgili bölümde değinilecektir.

¹¹⁷ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 541b.

¹¹⁸ a.g.e., aynı yer.

- “*Hâsegî gulâmlar arasında yetişip dergâh-sâlârlık ve Hâcibü’l-hüccâbliğa kadar yükselen Yunus Ağa, Sene 912/1506-1507’de herhangi bir sebep olmadan, sayıları on iki bine ulaşan Yeniçeri ordusuna kumandan tayin olundu.*”¹¹⁹
- “*Bosna Beyi olan İskender Paşa 912/1506-1507 senesinde vefat etti... Mustafa adında çok cesur bir oğlu vardır...oğlu Mustafa’nın manzum ve nesir Farsça ve Türkçe latif bir eseri de vardır...*”¹²⁰
- “*912/1506-1507 senesinde İskender Paşa’nın vefatıyla Bosna memâliki Firûz Bey’e tefvîz olundu...*”¹²¹

İdris’in bu ifadelerinden eserini 912/1507 yılının kış aylarında tamamladığı anlaşılmaktadır. *Heşt Behişt*’in son kaydı, Firuz Bey’in Bosna’daki faaliyetleriyle ilgilidir. İdris, önce Bosna’nın muhtelif küffâr memâlikiyle çevrili ve buranın dört-beş aylık uzak mesafede olduğundan bahsettikten sonra, Bosna’nın küffâr memâlikine hem-hudûd olması sebebiyle, sürekli karışık olmasına rağmen Firuz Bey’in yaptığı çalışma ve gayretlerle, bölgede âsâyiş ve huzûru sağladığını belirtir. Firuz Bey’in Bosna Beyliğine atandığı tarih 1506 mayısının yirmi dördüdür. O bu göreve 912/1506-7 senesinin ilk ayında atanmış olsa bile, merkezden Bosna’ya ulaşmak için bir-iki ayı yolda geçmiş olmalı. Ayrıca, bölgede huzuru sağlaması işi de birkaç ayını almış olmalıdır.

Diğer birkaç nüshada ise son kayıtlar, yukarıdakilere ilâveten Eflak Sancakbeyi Mustafa Bey, Tırhala Sancakbeyi Hüseyin Ağa ve Semendire Sancakbeyi Sinan Bey ile ilgili olup, bunlardan sonuncusu ile ilgili tarih ise 913/1507-8 yılına aittir¹²².

Son kayıtları farklı olan iki tip nüshadan, İdris’in eserini en az iki defa padişaha sunduğu anlaşılmaktadır. Biz bunlardan ilk sunduğu tarihi, *Heşt Behişt*’in telifinin nihayete erdiği tarih olarak kabul edeceğiz. Muhtemelen ilk

¹¹⁹ İdris-i Bitlisi(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 547a.

¹²⁰ a.g.e., vrk. 536b.

¹²¹ a.g.e., vrk. 551a.

¹²² **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209 vrk. 376b.

sunulduğunda eser üzerinde bazı düzeltmelerin yapılmasına karar verilmiş, gereken düzeltmeler yapıldığı sırada vuku bulan bir yıllık olayların da eserin sonuna eklendiği anlaşılmaktadır. Bu görüşü, *Înâmât Defteri*'ndeki İdris ile ilgili kayıtlar da doğrulamaktadır. Bu arada, *Înâmât Defteri*'ndeki 16 Zilhicce sene 911/10 Mayıs 1506 tarihli ve İdris'e 50.000 akçenin verildiğini bildiren kaydın, *Heşt Behişt*'in bitmesiyle ilgili olmadığı anlaşılmaktadır. Zira, sekizinci ketîbenin hemen başlarında, ketîbenin tertip ve düzeninden bahseden İdris, ketîbenin bir mukaddime, bir tali'a, bir kalb-i ketîbe ve her biri meysere ve meymene olarak ikiye ayrılan iki bahisten oluşacağını; son konu olan ikinci bahsin cenâh-i yesrîsinde “*bu atebe-i saltanatın zaman-ı sâbık uzamâ ve ayânı ile şu anda mesnedlerinde bulunan erkân-ı devlet ve kullarının halleri zikredilecektir...*”¹²³ demektedir. Bu cenahın ilk bahsi ve konusu da 912/1506-7 yılı olaylarıyla ilgili olduğundan, eserin 911/1505-6 yılında bitirilmediği anlaşılmaktadır.

Şu halde İdris, 908/1502-3 tarihinde II. Bayezid tarafından eserini yazma emrini almış ve muhtemelen 912/1506-7 senesi ikinci yarısında telifini tamamlamış olmalıdır. Eserini otuz ayda tamamladığını vurgulayan İdris'in, eserini telif için bir sene miktarı gereken hazırlıklarla meşgul olması da muhtemeldir. Nitekim 909/1503-4 senesinde Sofya'da bulunduğunu ve *Şerh-i Kasîde-i Hamriyye*'yi Şehzâde Ahmed için gözden geçirip tashih ettiğini de biliyoruz. Neticede, İdris'in *Heşt Behişt*'in ana kısımları olan sekiz ketîbesini 910/1504 senesi ilk aylarında telife başladığını düşünmek daha doğru olacaktır. 912/1506-7 yılında eserini, en son Firuz Bey'in olaylarına değinerek bitirmiş; muhtemelen bazı düzeltmelerin yapılması icab etmiş ve tekrar 913/1507-8 yılında gereken tashihlerin yanı sıra, Eflak Sancakbeyi Mustafa Bey, Tırhala Sancakbeyi Hüseyin Ağa ve Semendire Sancakbeyi Sinan Bey ile ilgili kayıtları da ilâve ettikten sonra eserine nihâî şeklini vermiş ve 914/1508-9 yılında II. Bayezid'e ithaf etmiştir. Nitekim *În'âmât Defteri*'nde 914 yılı içerisinde İdris'in iki defa kitap getirdiğinden bahs olunmaktadır. Dîbâce ile hâtimeyi ise Yavuz Sultan

¹²³ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 446a.

Selim'in tahta geçişinden sonra, 919/1513-14 yılında nazmederek *Heşt Behişt*'e eklemiştir¹²⁴.

MUHTEVASI¹²⁵

Heşt Behişt, bir mukaddime, eserin ana bölümlerini teşkil eden sekiz ketîbe ve bir hâtimededen oluşur.

Mukaddime:

Hâtime ile birlikte esere daha sonra ilâve edilmiş olup *Heşt Behişt*'in bazı nüshalarında bulunmamaktadır. Eserin telif sebebi ve esere yöneltilen eleştirileri ve bunlara verilen cevaplar hakkında bilgi içeren ön-girişten sonra, mukaddime-i sugrâ ve mukaddime-i kübrâ olmak üzere iki bölüme ayrılan tali'adan ibarettir. Mukaddime-i sugrâda, tarih ilminin tanımı ve bu ilmin faydalarından bahsedilmiştir. Mukaddime-i kübrâda ise, Osmanlı sultanlarının diğer sultanlara göre üstün yanlarından; *Heşt Behişt*'in de böyle üstün ve yüce sultanların ahbârını işlediğinden dolayı diğer eserlere göre daha üstün olacağından ve eserin diğer bazı özelliklerinden bahsedilir.

Birinci Ketîbe:

Osman Gazi ve dönemini ihtivâ eder(1299-1326). 1 talî'a, ûlâ ve kübrâ olmak üzere 2 mukaddime; 14 destan¹²⁶ ve 1 hâtimededen oluşmuştur. Talî'ada Osmanlı Hanedanının soyundan, mukaddime-i ûlâda Osmanlıların Anadolu'daki ilk faaliyetlerinden ve Selçuklular ile temasından bahsedilmiştir. Mukaddime-i kübrâda ise Osman Gazi'nin tahta çıkışı ile muasır hükümdarlardan bahsedilmiştir. 14 destanın ilk altısı, Osman Gazi'nin tahta çıkmasından önceki olaylarla ilgi olup, diğer sekiz destan cülûsundan sonraki olayları kapsamaktadır. Hâtime Osman Gâzi'nin ölümü hakkındadır.

¹²⁴ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 557b.

¹²⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2197 numarada kayıtlı nüshaya göre düzenlenmiştir.

¹²⁶ İdris, birinci ketîbenin düzen ve tertibinden bahsederken, onbeş destan olacağından söz eder. Ancak, birinci ketîbede on dört destan bulunmaktadır. Bkz.: İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 17a.

İkinci Ketîbe:

Orhan Gâzî ve dönemi ile ilgilidir (1326-1359). 1 talî'a; ûlâ ve sâniye olmak üzere 2 mukaddime ve 18¹²⁷ destandan oluşur. Talî'a, hilâfetin intikalinin şerhi hakkındadır. Mukaddimenin ilki, Sultan Orhan'ın hasletleri ve şemâili hakkında, ikinci mukaddime ise cülûsunun keyfiyeti, muasır hükümdarlar ve diğer beylikler ile ilgilidir. Orhan Gazi'nin seferleri ve gazâları ise 18 destanda anlatılmıştır.

Üçüncü Ketîbe:

I. Murad ve zamanı ile ilgilidir(1359-1389). 1 talî'a, 2 mukaddime ve 18 destandan oluşur. Talî'ada Sultan Murad'ın tahta çıkmasının hikmetlerinden, birinci mukaddimedede cülûsundan, ikinci mukaddimedede ise muasır hükümdarlardan bahsedilir. 18 destanda ise gazâları ve fütuhâtının tafsilâtına yer verilmiştir.

Dördüncü Ketîbe:

Yıldırım Bayezid Han ve döneminden (1389-1403) bahsedilir. 2 mukaddime ve 16 destandan oluşur. Birinci mukaddimedede saltanatın Yıldırım Bayezid Han'a geçmesinden ve I. Murad'ın vasiyetinden bahsedilir. İkinci mukaddimedede sultanın İran ve Turan'daki muasırı hükümdarlardan icmâlen bahsedilir. 16 destan ise, Bayezid Han'ın vefâtına kadar yaptıkları gazâ ve fütuhâtını ihtivâ eder. Ancak, bazı nüshalarda 14. destanın sadece başlığı vardır. Destanın içeriğinden bahsedilmemiş ve üç varak (198a, 198b ve 199a) boş bırakılmıştır. 14. destanın başlığı şöyledir: “*Sene 798 ilâ 800 senesi arasında sultana el veren fütuhâtın zikri ve Timurtaş Bey'in Kangırı ve tevâbiinin fethine öncülük etmesi ve İslâm ordusunun Tırhala ve Yenişehir ile Rumeli hudûdunda medinetü'l-hükemâ Asena (Atina) ve Derbend-i Leköstem (?)'in fethine muvaffak olmaları ve tevâbii ve beldeleriyle Şâm hudûdundan Malatya Şehri ve Divriği ve Behisni'nin fethi.*”¹²⁸

¹²⁷ Vural Genç, destanların sayısını 17 olarak zikretmiştir. Bkz. GENÇ, s. XXXVII.

¹²⁸ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 197b.

İdris'in, buradaki destanı bazı nüshalarda boş bıraktığı, fakat bazı nüshalarda da tam olarak kaleme aldığı görülmektedir. Bu hususun olası sebepleri nüshalardan bahsedeceğimiz bölümde verilecektir.

Beşinci Ketîbe:

I. Mehmed ve dönemi (1403-1421) ile ilgilidir. Bir Mukaddime, 28 destan ve bir hâtimeden oluşur. Mukaddime, “*Yıldırım Bayezid Han'ın esaretinden sonra Rum memâlikinde kıyâmet rüsûm olan fetretin yayılması ve I. Mehmed'in memlekete sahip çıkmaya başlaması*” hakkında bilgiler içermektedir. 28 destanda Mehmed Çelebi'nin Fetret Devri'ndeki mücadeleleri, hâtimede ise onun vefatından bahsedilir.

Altıncı Ketîbe:

II. Murad dönemini (1421-1451) ihtivâ eder. İki mukaddime ve 24 destandan oluşur. Mukaddime-i sugrâda II. Murad'ın babasının vasiyetiyle halef olduğundan, mukaddime-i kübrâda ise cülûsundan ve muasırı hükümdârlardan icmâlen bahsedilir. 24 destanda ise Sultan Murad'ın gazâ ve fetihleri ile yaptıkları hayır inşaatından bahsedilir. Sonuncu destan, sultanın vefatı hakkındadır. Bu arada, her ketîbenin başında bulunan kasîdeler genellikle Farsça veya Farsça-Arapça karışımı manzumelerden oluşurken, altıncı ketîbenin başındaki manzûme tamamen Arapça'dır.

Yedinci Ketîbe:

Fatih Sultan Mehmed ve dönemi (1451-1481) hakkındadır. İki talî'ayı içeren bir mukaddime; sağ ve sol olarak iki cenâha ayrılan bir kalbu'l-ketîbeden ve 7 destanı hâvî bir meymene ile 22 destanı şâmil bir meysereden oluşur. Yedinci ketîbe, eserin en geniş ve mufassal ketîbesidir¹²⁹.

Mukaddimede iki kısım söyleşi vardır. Sultan Mehmed'in hilâfet makamına geçmesinin bazı hususiyetleri ile yedinci sıradan Sultan ve halife

¹²⁹ Nuruosmaniye, 3209 numaralı nüshaya göre 159 varak; Esad Efendi, 2197 numaralı nüshaya göre 119 varaktan oluşur.

oluşunun hikmetinden yedi örnek verilerek bahsedilir. Birinci talîa, sultanın cülûsu hakkında ve onun İslâm dünyası üzerindeki etkileri hakkındadır. İkinci talîada ise, sultanın muasırı hükümdârlar ve zamanının meşhur ulemâsından bahsedilmektedir. Kalbu'l-ketîbe dört fethü'l-bâba ayrılmıştır. Bunlar da sırasıyla, sultanın şekil ve simâsı, cihan sultanları arasında Sultan Mehmed'in üstün meziyetleri ve vasıfları, büyük saltanatın lâzimesinden olan şevket ve iktidârı arttırıcı, kalabalık ve meziyetli ordu, mülk ve mâl genişliği ile bolluğu; saray, cami, medreseler ve sultanın diğer hayır binaları ve inşaatları ile bunların giderleri hakkındadır. Bu arada, üçüncü fethü'l-bâb, Osmanlı ordu teşkilatına dair olduğundan önemlidir. Burada Osmanlı ordusu, 4 sınıf ve 14 kısımda, sınıflara ve kısımlara ayrılarak açıklanmaktadır.

Kalbü'l-ketîbenin sağ cenahı, şehzâdelerin doğumlarından hayatlarının sonlarına kadar, özellikle II. Bayezid'in tahta çıkışına kadarki bilgileri içermektedir. Sol cenahta ise, Sultan'ın vezirlerinden bahsedilmiştir. Vezirler iki kısma ayrılarak değerlendirilmiş; birinci kısmı, babası zamanında vezir olup görevlerinde ibka olunanlar, ikinci kısmı ise kendi zamanında vezaret mansıbına getirilenlerdir. Bunlardan önemli olanlarının hayat hikâyeleri ve yaptıklarından da icmâlen bahsedilir.

Meymene, yedi destandan oluşur ve Sultan'ın Müslüman hükümdarlarla olan mücadelelerinden bahseder. Meysere ise 22 destandan müteşekkil olup Sultan'ın ehl-i küffâr ile olan gazâ ve fetihleri hakkındadır. Meymene ve meyseredeki destanlar kronolojik sıraya göre anlatılır. Yani, olaylar cereyan tarihine göre sıralanmış ve biri sağdan, diğeri sol cenahtan karışık anlatılmıştır. Bu arada, meyserenin üçüncü destanı bünyesinde, ayrı bir kitap oluşturacak kadar tafsilâtlı olan Ayasofya'nın tarihinden bahsedilmektedir. Bazı destanlar "güftâr"lar ve tezyillerle uzatılmaktadır. Mesela Uzun Hasan'ın anlatıldığı meymenenin (sağ cenahın) altıncı destanı çok müştemilatlı olup, iki güftâr ve bir zeyl-i destandan oluşmaktadır. Bazı destanlar da güftâr(söylev)lara ilâve olarak "feth-i evvel", "feth sâni" şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Diğer bir takım destanlar da "hadise-i evvel", "hadise-i sâni" veya "hadise-i diğer" şeklinde

birçok kısımdan oluşmaktadır. Bazı destanlarda, “vâkıa-yı dîğer” şeklinde birkaç olayın daha destanın sonuna eklendiği görülmektedir. Bu arada, ketîbenin tertibinden bahsederken, ketîbenin hâtimesinden bahsetmeyen İdris, ketîbenin sonuna, sultanın vefatı hakkında bir de hâtime eklemiştir¹³⁰.

Sekizinci Ketîbe:

II. Bayezid ve dönemi (1481-1513)¹³¹ ile ilgilidir. Bir mukaddime, bir talî'a, bir kalb ve iki ba'sten oluşmaktadır. Mukaddimedede II. Bayezid'in üstün meziyetleri, diğer hükümdarlara göre üstünlüğü ve muasırı hükümdarlardan bahsedilir. Talî'a, sultanın faziletleri, hayır imâretleri, vakıfları ve hasenâtı hakkındadır. Kalb ise sultanın cülûsu keyfiyeti ile ilgili bilgiler ihtiva eder. Birinci ba's, meymene ve meysere olmak üzere ikiye ayrılmış; meymene, sultanın müslüman hükümdarlarla olan mücadelesi, meysere ise ehl-i küfr ile arasında cereyan eden gazâ ve fütuhâtlarla ilgili bilgiler içerir. Daha önce işaret edildiği gibi İdris, sekizinci ketîbenin destanlarını sayı ile sınırlandırmadığını; her gün, her ay ve her sene yeni fetih haberlerini yazmak üzere bekleyeceğinden bahseder. Ba's-i sânde ise, şehzâdeler ve vüzerâ ile erkân-ı devlet hakkında bilgilere yer verilmiştir. Hayatta olsun veya olmasın bütün şehzadelerle ilgi bilgiler verilmiş, her şehzâdenin anlatıldığı kısımda o şehzade için bir kasîde nazmedilmiştir. Bu vesile ile İdris onlara teşekkür ettiğini bildirmektedir. Ayrıca, bazı devlet erkânı ve vezirler için de birer kasîde nazmederek onlara da teşekkür ettiğini belirtmektedir.

Hâtime:

Tamamen manzûm olan ana başlığı, II. Bayezid'in akıbeti ve Sultan Selim'in cülusu hakkındadır. Allah'a hamd ve Peygamber'e salât ü selâmdan sonra Sultan Selim'i metheder. İdris, eserin hâtime kısmını “*Allah, (muhtemelen hâtimeyi) tamâma erdirme tevfikini Beytü'l-harâmda bahşeyledi*”¹³² demek suretiyle Mekke'de tamamladığını tasrih etmektedir. Hemen akabinde, Şah'ın

¹³⁰ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 441b.

¹³¹ Daha önce de işaret edildiği gibi, bazı nüshalarda *Heşt Behişt*'in son kaydı 912/ 1506-7; bazı nüshalarda ise 913/1507-8 yılı olaylarıyla son bulmaktadır.

¹³² İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 551b.

(Selim) adına nazmettiğini belirtir. İdris'in bu ifâdesinden, eserini Yavuz Selim'e takdîm ettiği veya etmek istediği anlaşılmaktadır. Önemine binaen, *Hâtîme*'nin muhtasar bir şekilde Türkçe'ye çevirisini burada vermeyi yerinde bulduk.

Hâtîmenin olayları 917/1511-12 yılı karışıklıklarıyla başlamaktadır. İdris, II. Bayezid'in padişahlığının otuz birinci yılında tahttan feragat ettiğini ve bundan sonra kargaşanın ülkeyi sardığından bahsetmektedir. Daha önce *Heşt Behişt*'in ana kısmını ketîbelerin teşkil ettiğini ve sonuncu ketîbede kaydedilen en son olayın 912 (bazı nüshalarda 913) yılına ait olduğuna işaret etmiştik. Hâtîme ise bir bakıma, eserin eksik kalan olaylarını tamamlayıcı niteliktedir. Hâtîmede 917/1511-12 yılı karışıklıklarının anlatımıyla başlanmış; II. Bayezid'in tahttan ferâgati, üç şehzâdenin arasından Şehzâde Ahmed'in babasının ve devlet erkânının lütuf ve görüşleriyle veliaht tayin edildiği, devlet erkânının gayretleriyle babasının da bu görüşe katılmasından bahsedilmektedir. Bundan sonra, Şehzâde Selim'in padişahlığa daha lââyık olduğundan (İdris'in görüşü) ve onun şehzâdeliği sırasında Gürcistân havâlisinde yaptığı cihad niteliğindeki faaliyetlerine değinilmektedir. Ardından, sultanın devlet erkânına uyararak ve saltanat ananesini dikkate almadan Şehzâde Ahmed'in tahta çıkarıldığından bahsedilmekte, bu esnâda Kızılbaş müridlerinden birisinin etrafına bir kalabalığı toplayıp ülkeyi kargaşaya sürüklediğinden, Anadolu beylerbeyini katlettiklerinden; Veziriazam Ali Paşa'nın da düşmanlar tarafından öldürülmesinin ardından Şehzâde Ahmed'in işleri tersine döndüğü ve her tarafta fitne ve kargaşanın artarak devam ettiğinden, düşmanların memleketin tamamına kapıldıklarından bahsedilmekte ve bütün bunlara Sultan Bayezid'in çekingen politikasının sebep olduğu belirtilmektedir.

Manzûm hâtîmede olaylar, yine kronolojik bir şekilde devam etmekte ve Şehzâde Selim'e devlet erkânının "mekr"inden haber verildiğinden, Selim'in bu haberi tasrih etmek üzere babasına doğru yola çıktığından; Ermeniye'den bir miktar orduyla hareketle deniz yoluyla Kefe'ye geçtiğinden bahsedilir. Bundan sonra "Deşt-i Tatar"dan Rumeli'ye geçmek üzere hareket ettiğinden, Akkirman yolunda bazı ordu ileri gelenleriyle buluştuğundan ve Boğdan üzerinden

Rumeli'ye giriş yaptığından bahsedilir. Şehzâde Ahmed'i veliaht ilân ettiren devlet erkânı, Selim'in II. Bayezid'e ulaşma yollarını bir vesile ile engeller ve mektuplarını da kontrol ederler. Ancak en sonunda Selim'in bir mektubu Sultana ulaşır. Şehzâde Selim burada, memleketin düştüğü zor duruma işaret ederek babasına hizmet etmeye geldiğinden, hizmetlerinin görülmesinden sonra veliaht tayini hususunda karar verilmesini ister. Ülkedeki karışıklığı ortadan kaldırmada her hangi bir gelişme sağlayamayan Şehzâde Ahmed'in veliahtlığa lâayık birisi olamayacağından bahseder. Şehzâde Selim'in mektubu ulaştığında devlet erkânı korkuya kapılır ve, mâdem ki maksadının dine hizmet olduğunu belirterek, kendisinin küffar ülkelerinde gazâ ile meşgul olmasını, Sultan Bâyezid'in şu anda veliaht tayini gibi her hangi bir faaliyette bulunma niyetinde olmadığını, hilâfet işlerini bizzat kendisinin sürdüreceğini beyanla, kendisinin ordu başına serdar olması teklif edilir ve bu hususta anlaşılır. Ayrıca, Selim Şah'a maddî ve askerî yardımda bulunulacağı belirtilir.

Bundan sonra da devlet erkânının Şehzâde Ahmed'e haber yollayarak, payitahta gelmesinin tam zamanı olduğu, kendisinin sultan ilan edileceği, tahta ve hazineye sahip olduktan sonra istediğini ortadan kaldırmanın kolay olacağını bildirildiği anlatılır. Bu durum hemen Şehzâde Selim'e haber verilir. Şehzâde aceleyle harekete geçer. Hatta emrinde bulunan ordusunun onu takip etmekte geciktiği ve geride kaldığı anlatılır. Yine, babasının ordugâhına yakın bir yere kadar geldiği sırada, devlet erkânının babasına, Selim'in savaşmak üzere geldiğini çarpıtarak belirtmeleri üzerine Selim'in muhtemel bir karışıklığı önlemek amacıyla geri çekildiğini; fakat hakkında haksızlıkları bulunan devlet erkânı onun taraftarlarının üzerine, bire on olarak, çullanıp her tarafı kana boyadıklarından bahsedilir. Bundan sonra Selim'in Kefe'ye geçtiğinden ve burada bulunduğu sırada umutsuzluğunun, gelen bir haberle umuda dönüştüğünden bahsedilir. Payitahttan, ehl-i seyfin önde gelenlerinden kendisine taraftar olduklarını bildiren haberler ulaştığına değinilir. Yeniçerinin onun tarafını tuttuğuna ve bu konuda yemin ettiklerine işaret edilir. Bundan sonra yeniçerinin, devlet erkânından beş kişinin evini geceleyin bastıklarından, ertesi gün de Sultan'ın huzuruna çıkıp, bildirdikleri kişilerin azlini gerçekleştirmesini yoksa

yenilerinin ordudan ayrılacağını ve şehzâdelerden birini kendilerine serdar edecekleri hususunda kesin uyarı verdiklerinden bahsedilir. Sultanın bu durum karşısında yenilerinin isteklerini yerine getirmekten başka bir çaresi kalmadığından, o doğrultuda hareket ettiği belirtilir.

Bu arada Şehzâde Ahmed'e, saltanat merkezinde gerçekleşen olaylar hakkında ve ordunun kendisine karşı tavır ve tutumunun aleyhte değiştiğine dair haber ulaştırıldığına değinilir. Bundan sonra payitaht yakınlarında bulunmanın bir fayda getirmeyeceğini anlayan Şehzade Ahmed'in Bursa, Karaman ve bilumum Anadolu'da fitne estirmeye başladığından bahsedilir. Daha sonra, iyi niyetli bazı devlet erkânının II. Bayezid'in huzuruna çıkıp, memleket işlerinden mizâcının zayıf olduğu bahanesiyle gaflette kalmanın iyi sonuçlar doğurmayacağını belirterek tedbir alması hususunda uyardıklarından bahsedilir. Ayrıca, mevcut olumsuz durumu, ancak eli kılıç tutan bir şehzâdenin düzeltebileceğini de sultana hatırlattıklarından bahsedilir. Bu durum karşısında sultan II. Bayezid, devlet erkânına, onların sözüne uyup veliaht tayin ettiğini, ancak işlerin iyice karıştığını; buna rağmen onlara karşı olumsuz bir tutum içerisine girmediğinden bahisle, bundan sonra kimin tahta çıkmasının daha uygun olacağını devlet erkânına sorduğuna değinilir. Delillerin ışığında hilâfetin Selim'e tefviz edilmesine karar verildiğinden bahsedilir. Bu duruma en çok ordunun sevindiği ve hemen Kefe'de bulunan Şehzâde Selim'e haber salındığını; onun da kışın soğuk mevsimine rağmen Akkırman üzerinden hareket ettiği belirtilir. Bu yolun Ocak ve Şubat aylarında katedilerek Tuna'dan geçildiğine ve Rumeli'ye girişine değinilir. Sipâhilerin, ordu kumandanları tarafından atının alındığı, defterdarlar tarafından eyerine el konulduğunu belirterek derviş olmaktan başka bir çarelerinin kalmadığı hususunda şikâyette bulduklarına temas edilir.

Güzel bir tesadüf olarak Selim Şah'ın Kostantıniye'ye Nevruz'un başlamasıyla geldiğinden bahsedilir. Bir encümen tertip edilerek Selim'in veliaht ilan edilmesine karar verildiğinden; ancak Sultan II. Bayezid'in her ne kadar gönlü, o zamana kadar hânedânda bir gelenek şeklinde süregelen kardeşlerin arasından en "ekber" olanın veliaht ilan edilmesinden yana olduğuna değinilir. O

yüzden Şehzâde Ahmed'in sultan olmasını istediğine, “müdârâ” için de Selim'i ordunun genel kumandanı olarak kabul ve teklif ettiğine işaret edilir. Ancak, ordu ileri gelenlerinin Selim'i istemesi ve onların bu isteklerinin kabulü için ileri sürdükleri mâkul sebepler karşısında II. Bayezid'in Selim'i veliaht tayin etmekten başka bir çaresinin kalmadığına işaret edilir. 7 Safer 918/24 Nisan 1512 tarihinde “*vâlidinden velîaht oldu*”ğu belirtilir¹³³. Biatlerin alınmasının ardından iki meclis tertip ettiğinden; birincisinde bazı kanunların vazedildiği, ikincisinde ise bazı atıye ve bahşişlerin verildiği bir meclis olduğundan bahsedilir.

Hâtimedede Şehzâde Selim'den, babasının rızasını almaya çalışan birisi olarak söz edilmekte ve onun hiçbir zaman babasına karşı gelmediğinden bahsedilmektedir. Nihâyetinde veliaht olarak tayin edilen Şehzâde Selim, babasının nasihatlerini dinlemiş, onu izzet ve ikrâmla İstanbul'dan Dimetoka'ya doğru yolcu etmiştir. Sultan II. Bayezid Han'ın bu son yolculuğunun, rahatsızlığı nedeniyle taht-ı revânla gerçekleştiğinden, fakat Dimetoka'ya ulaşmadan yolda vefat ettiğinden bahsedilmiştir. Onun vefatının normal bir şekilde, eceliyle gerçekleştiği belirtilmektedir. Sünnet olduğu üzere, vefat haberinin Sultan Selim'e ulaştırıldığından ve belli bir zaman yas tutulduğundan bahsedilir. Bundan sonra ise Şehzâde Ahmed'in mevcut durumu kabullenmekte zorlandığından ve iyice saçmalamaya başladığından bahsedilmiştir. Şah'a rağmen padişahlığını ilan ettiğine, babası tarafından önce kendisinin veliaht ilan edildiğini belirten mektup ve haberleri her tarafa göndermeye başladığına değinilir. Ayrıca, Şehzâde Ahmed'in Anadolu'daki halkın üzerine kurduğu zulümle bir ordu tesis ettiğine de değinilir. Bölge halkının şikâyetlerinin artması üzerine Sultan Selim büyük bir orduyla İstanbul'dan hareket eder. Bu arada her tarafa büyük bir orduyla gelmekte olduğunu halka duyurur. Bölge halkının çoğu Şehzade Ahmed'in ordusuna karşı ayaklanır. Mesela Bursa'da halk, Sultan Selim'in büyük bir orduyla gelmekte olduğunu haberini duyunca, Şehzade Ahmed'in oğlu ve ordusuna karşı ayaklandığından bahsedilmiştir. Artık halkın kendisinden iyice yüz çevirdiğini anlayan Şehzâde Ahmed'in halk tarafından yakalanarak Sultan

¹³³ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 554a.

Selim'e teslim edileceği korkusuna kapıldığından söz edilir. Her taraftan kendisine askerlerinin halk tarafından tutuklanarak Sultan'a teslim edildiklerine veya öldürüldüklerine dair haberler ulaşmaya başlayınca da, ne ordusunun ne de bölgede tutunabilecek hiçbir şeyinin kalmadığını kabullenerek Şam'a kaçtığından bahsedilir.

Bundan sonra ise İdris'in *şikâyetnâmesi* başlamaktadır ki, bunu İdris'in hayatı anlatılırken ve diğer ilgili bölümlerde naklettiğimizden dolayı burada tekrar etmedik.

TARİHÇİLİĞİ ve ÜSLUBU:

Osmanlı tarihçiliği incelendiğinde, tarih yazma sanatının II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed zamanında ortaya çıktığı, II. Bayezid dönemine kadar genellikle sade bir üslûpla, bundan sonraki teliflere göre kuru bir anlatımla süre geldiği; bundan sonra ise tarihçiliğin birdenbire üslûp ve içerik bakımından değiştiği, inkişaf ettiği görülmektedir. Bu döneme kadar Türkçe ve kısmen de Arapça yazılmakta olan Osmanlı tarihçiliğinde Farsça eserler kaleme alınmaya başlanmıştır.

Şükrullah'ın *Behcetü't-tevarih*'i umumî bir tarih olması sebebiyle istisna edilirse, İdris-i Bitlisî ve *Heşt Behişt*'i, Osmanlı tarihini Farsça olarak kaleme alan ilk yazar ve eseridir. İdris, *Heşt Behişt* ve *Selimnâme*'sinde edebiyatı geniş bir biçimde kullanmış, Osmanlı tarihçiliğinde yeni bir geleneği başlatmıştır. Onun bu üslûbu, *Heşt Behişt*'ini bitirme aşamasındayken eleştirilere maruz kalmaya başlamış; daha sonraki tarihçiler tarafından da eleştirilmekle beraber aynı üslûp takip edilmiştir. Türkçe yazılan eserlerde başlıkların Farsça atılması, bu geleneğin bir parçası olarak sürdürülmüştür.

Heşt Behişt'te, edibâne bir tarzla, tarih anlatımını akıcı bir şekilde sürdüren İdris, âyet-i kerîmeler ve hâdis-i şerifleri ustalıkla, yerli yerinde kullanmıştır ki, onun bu üslûbunun etkisini sonraki dönem tarihçilerinde de görmek mümkündür. Din konusunda çokça eser vermiş olan İdris'in, *Heşt*

Behişt'in her destânının başlangıcında, olayları dinî açıdan sağlam temellere oturtmak üzere, hadise ve olayın lüzumunu âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şeriflere dayandırarak sürdürmüştür.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*'i telif ederken daha önce emsâli görülmemiş bir edebî üslûp kullanmıştır. Ağır dilinin yanı sıra çok uzun cümleler kullanmış ve anlatmak istediği olayları edebî nesir türünün en uç noktasıyla ifâde etmiştir. İdris, II. Bayezid'in isteği üzerine *Heşt Behişt*'i, Atâ Melik-i Cüveynî'nin *Tarih-i Cihangüşâ*'sı, Abdullah-ı Vassâf'ın *Târih-i Vassâf*'ı, Muînüddin-i Yezdî'nin *Mevâhib-i İlâhî*'si, Şerefeddin Ali-i Yezdî'nin *Zafernâme-i Timûrî*'sine “*sûret ve manâ bakımından, her cihetten mu'âdil...*”¹³⁴ olarak kaleme aldığını ifade eder. Yine, II. Bayezid'in isteğiyle eserini Farsça ve Arapça şiiirlerle süslediğini belirtmektedir. 100 beyte yaklaşan kasîdelerin yanı sıra çok sayıda Arapça ve Farsça kısa şiiirler ve rubâiler ile veciz mısralar eserde yer almaktadır. Bunların ekseriyeti İdris'e ait olmakla birlikte, bir kısmı da diğer şairlere aittir. Ayrıca İdris, bol miktarda âyet-i kerîme ile hadîs-i şerifi de, olayın cereyan şekline uygun olacak yerlerde dercetmiştir. Hem âyetler ve hadisler, hem de kasîde ve şiiirlerin bol miktarda yer alması bakımından İdris, eserinin “*daha bir benzerinin dünyada bulunmadığını*”¹³⁵ belirtmektedir. İdris'in, Nizamî'nin *Behrâm Küssası*'na nazîre olarak II. Bayezid'in *Aslan ve Camız Hikayesi*'ni konu alan ve 124 mısradan oluşan kasidesi¹³⁶, onun edebiyattaki maharetine bir diğer örnektir. Bu arada, sayıları çok az olmakla birlikte *Heşt Behişt*'teki bazı hikmetli söz ve mısraları, *Elfu-leyle* (Binbir Gece), *Emir Arslan* ve özellikle de *Çihâr Dervîş* gibi edebî yönü ağırlık basan anonim hikâye ve masal kitaplarında bulmak mümkündür.

İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt*'i, çağdaşı tarihçilerin eserlerine kıyasla daha planlı, sıkı bir disiplinle kaleme alınmıştır. İdris, her Osmanlı padişahı için bir ketîbe tahsis etmiş, bunları da ayrıca fasıllara, bölümlere ve alt başlıklara ayırmak

¹³⁴ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 7a.

¹³⁵ a.g.e., vrk. 15a.

¹³⁶ a.g.e., vrk. 456a.

suretiyle günümüz tarihçilik disiplinine yakın bir tertip ve düzenle eserini telif etmiştir. İdris'in bu tarzı, daha önceki tarih kitaplarında bulunmadığı gibi, daha sonraki son dönem Osmanlı tarihçilerine kadar da görülmemiştir. Hatta *Heşt Behişt*'i kaynak olarak kullanan tarihçilerin eserlerinde bu tertip ve düzene rastlamak mümkün değildir.

İdris, eserinin tertip ve düzenini, savaşa hazır haldeki bir ordunun düzeni gibi tasvir etmektedir¹³⁷. Her ketîbenin düzeni bir orduyu andırır vaziyette düzenlenmiştir; öncü birlik, sağ ve sol kollar—ki bunlar da ayrıca kendi içerisinde sağ-sol cenâhlara, öncü ve artçı birliklere ayrılır—, kalbgâh veya merkez ve artçı birlikler şeklinde tertip edilmiştir.

Eserin en girift ve anlaşılması en zor olan bölümü mukaddimesidir. Bununla birlikte, her ketîbenin mukaddimesi de itnâplı, yani uzun anlatımlı ve edebiyatın en fazla işlendiği yerlerdir. Ancak, her hangi bir karışıklığa mahal bırakmayacak şekilde, her başlığın altında bulunan edebî metin ile tarih bilgilerinin anlatıldığı bölümün arası “el-kıssa” gibi kırmızı renkte ve dikkat çekecek tarzda ayrılmıştır. İdris, tarihin tanımını yaparken, ilm-i muhâdarât'ın bir şubesi olarak zikreder ve belâgatli ve süslü olmayan tarihlerin kuru laftan başka bir şey olmadığını ifâde eder. Ona göre, İslamiyete ve halka hizmetleri geçmiş olan Osmanlı padişahlarının tarihi, en belîğ ve edîbâne bir tarzda kaleme alınmalıdır. Edîbâne anlatımların kaynağı olarak da Ragıb el-İsfehânî'nin *Muhâdarât*'ını gösterir ve bu eseri “*edîblerin gülistânı ve hafîplerin baharistânı*” olarak niteler¹³⁸. İdris, tarihi inşa ederken belâgat ve hitâbet ilmi olan muhâdarâtтан istifade etmenin elzem olduğunda ısrar eder ve bu ilmin bütün sohbet ve meclislerin “*medâr-ı nazmı*” ve düzeninin dayanağı olduğunu savunur. Ancak, münşîlerin gayretlerinin eksikliğinden dolayı bu usûle pek uyulmadığını da sözlerine ekledikten sonra, “*bu fen üzerine telif edilmiş olan ekâbir-i selefin kitapları, hükmü kaldırılmış olan semâvî kitaplar gibi metrûk olup, bunlarla amel*

¹³⁷ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 19b.; ayrıca bkz. Franz BABİNGER, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev.: Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 52.

¹³⁸ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 10a.

*etmek eski ümmetlerin hükmü kalkmış dinlerinin şeriat ahkâmına uymak gibi gayr-i meslûk olur...*¹³⁹ demekle âdetâ yeni bir tarihçilik üslûbunun başlatıcısı olmuştur.

İdris, tarih ilmini öğrenmenin hükümdarlara vacip ve elzem olduğunu savunur. Ona göre tarih yazıcılığı efsânelerden ve mâlâyânîden (boş ibârelerden) arındırılmalıdır. Kuran-ı Kerîm'in içerisinde bol miktarda tarih anlatımının olduğunu belirterek tarih ilminin önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca, "*hususan devlet-i Muhammedî'nin tarihi, efsânelerle öğrenilemeyecek türden kıssalar olup muhteviyâtı gizli sırlarla doludur...*" diyerek tarih ilminin ileriye dönük yol göstericiliğinden bahsetmektedir. İdris'e göre tarih ilmi devletlerin mizâcındaki bozulmalar için bir ilaç niteliğindedir; o, geçmiş olaylardan ders alarak ileriye dönük müdahalelerde bulunmaya imkân tanıyan bir bilim dalı olarak bahseder.

İdris: "*sâdık-beyân olan kalemimi bâtil ve yalan hıyânetine ve gayr-i vâki' kelimelere gerçeklik rengi vererek kirlletmedim...*" diyor ve "*kitaplarda bir vesîkası bulunmayan ve tasdîki lâzım gelen vâkıaları muhbir-i sâdıktan tahkîk ederek...*" *Heşt Behişt*'i telif ettiğini belirtiyor. Neticede, *Heşt Behişt* için "*fudalâ ve edîblerin kitaplarından enfe' (faydalı) ve eşher(şöhretli), fusahâ ve hatîplerin bütün teliflerinden daha vâzih (açık)ve ezher olacaktır*"¹⁴⁰ demektedir. Hakikaten İdris, örneğine çağdaşı tarihçilerde rastladığımız, mesela İstanbul'un eski tarihi ile ilgili bilgilerin yer aldığı bölümde, Oruç Bey'in tarihindeki efsâne karışımı beyanlara yer vermemiştir.

İdris'in, *Heşt Behişt*'i telif ederken Farsça Lügat kitaplarından da istifade ettiği anlaşılmaktadır. Mesela, VII. Ketîbenin bir yerinde "necend" kelimesini kullanmış, sayfa kenarına da bunun açıklamasını, ne manaya geldiğini yazdıktan sonra "Feraheng-i Cihangîrî" adında bir lügât kitabının adını zikretmiştir¹⁴¹. *Heşt*

¹³⁹ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 10a.

¹⁴⁰ a.g.e., vrk. 15a.

¹⁴¹ **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 458b.; Bu eser aynı adla anılan Azdü'd-devle Cemaleddin Hüseyin b. Fahreddin Hasan İncû Şirâzî'nin lügâtı değildir.

Behişt'teki bazı kelimelerin karşılığının günümüzdeki Farsça lügâtlerde bulunmadığını anlaşılmaktadır.

İdris, Osman Gazi'den önceki Oğuz Han ve Ertuğrul Gazî dönemi olaylarını anlatarak, Osmanoğullarını Selçuklulara bağlamaya çalışmıştır. Osman Gazi'yi önceleri Selçuklulara bağlı bir emîr olarak göstermiş ve bu devletin Moğollar tarafından son verilmesinin ardından Anadolu Selçukluları'nın yerine geçen ve devam eden bir devlet olarak tebarüz ettirmiştir. Yine, Osmanlı hanedan ve padişahlarının diğer sultan ve hükümdarlara nazaran üstünlüklerinden bahsetmiş, Osmanlı Devleti'nin hızla gelişmesinin sebeplerini, sürekli cihatlarla ülke topraklarını genişletmeleri, adaletli tutumları, ülkenin zenginliği ve dolayısıyla kuvvetli bir askerî güce sahip olmalarına bağlamıştır. Bu özellikleri ile İdris, Osmanlı Devleti'nin hızlı gelişmesinin sebeplerini izâha çalışan ilk Osmanlı müverrihi sıfatını kazanmaktadır. Her ne kadar Şerafettin Turan, İbn-i Kemal'i bu hususiyetlerle arzetmeye çalışmışsa da¹⁴², İbn-i Kemal'in bu husustaki görüşleri İdris'inkinden farklı değildir. Bu hususu ileride, *Heşt Behişt*'in kaynaklarından bahsederken açıklayacağız. İdris, *Heşt Behişt*'i kronolojik sıraya göre kaleme almış, hadiselerin sadece cereyan şeklini anlatmakla yetinmeyip, sebep ve sonuçlarını da izâha çalışmıştır. Eserin her bir ketîbesi bir padişah devrini ihtivâ eden müstakil bir cilt olmakla beraber, kendinden önceki ve sonraki ketîbelere ustalıkla bağlanmıştır. İran edebî tarihçiliğinin mensûr numûnesi olarak İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt*'i örnek gösterilebilir¹⁴³.

Heşt Behişt Üzerine Yapılan Çalışmalar:

İdris'i Bitlisî'nin telifine başladığı, fakat ölümü nedeniyle oğlu Ebülfazl Mehmed Efendi tarafından tamamlanan *Zeyl-i Heşt Behişt*, eser üzerine yapılan ilk çalışmadır. *Selîmşâhnâme* adıyla da bilinir. Bazı nüshaları şunlardır: Süleymaniye, Lâlâ İsmail 348 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha 161 varaktan oluşur ve 1566-7 tarihlidir. Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 2447, 138 varak.; Millet

¹⁴² İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, haz. Şerafettin Turan, s. LIV.

¹⁴³ Bekir KÜTÜKOĞLU, *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti yay., İstanbul 1994, s. 8.

Kütüphanesi, Ali Emiri, Farsça 810 (1328/1909-10 yılında istinsah edilmiş, 84 varak/22 satır, rik'a); aynı kütüphane, Farsça 811 numarada da 392 varaklı bir nüshası bulunmaktadır. Bunun da istinsah tarihi, daha doğrusu Mehmed Efendi'nin telif ettiği tarihi 974/1566-7'dir.

I. Mahmud'un emriyle *Heşt Behişt*'in tercümesi de yapılmıştır. Bunların başında Vanlı Abdalbâkî Sa'dî Efendi'nin *Tercüme-i Heşt Behişt* adıyla yapmış olduğu Türkçe tercümesi gelir. Bu çalışmaya *Heşt Behişt*'in mukaddimesi, manzûm kısımlar ve hâtîme alınmamış, bazı bölümler de terkedilmiştir. Ayrıca, eserin düzen ve tertibi korunmamış ve ketîbeler de biri birinden ayrılmamıştır. Bazı başlıklar ile konular atlanmıştır. Bununla beraber, *Heşt Behişt*'te bulunan, İdris'in emin olmadığından olsa gerek, noktasız ve harekesiz bir şekilde meçhul bıraktığı bazı özel isimler ile yer adlarının tashih edildiği görülmektedir. Eserin neşri (I-VI. Ketîbeleri kapsar) Mehmet Karataş, Selim Kaya ve Yaşar Baş tarafından iki cilt halinde gerçekleştirilmiştir¹⁴⁴. *Tercüme-i Heşt Behişt*'in bazı nüshaları şunlardır:

Hamidiye nr. 928. varak sayısı 438 ve 25 satırdan oluşur. Başında I. Abdulhamid Han'ın tuğra şeklinde vakıf mührü vardır. I-VI. Ketîbeleri içerir. Topkapı Saray Müzesi, Bağdat, No. 196. Sadece yedinci ve sekizinci ketîbeleri içerir. Ayrıca, Viyana'da iki ciltte ilk altı ketîbeyi barındıran bir nüshası ile Stockholm'da II. ve III. ketîbeleri içeren bir nüsha bulunmaktadır.

Müstensihi tespit edilemeyen bir *Heşt Behişt Tercümesi* de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY nr. 430'da kayıtlıdır. Orhan Başaran, bu eserin *Heşt Behişt*'in kısaltılmış Türkçe çevirisi mahiyetinde olduğunu zikreder. Eserin mukaddimesinde: "*Fehhâme-i Bidlîs merhum Mevlânâ İdrîs-i Kürdî ki Fârsî dilde mizmâr-ı belâgat-i Fârsîdir, egerçi Vassâf gibi bunun da nihâdında edâ-yı suhanda iktisâd lütfu konmamıştır. Ammâ insâf budur, itnâb-ı kelâmı, ki Musâ-*

¹⁴⁴ İdris-i Bitlisî, **Heşt Bihîşt**, haz. M. Karataş-S. Kaya, Y. Baş, BETAV (Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı) Yay., Ankara 2008.

yı kelîm (aleyhisselâm) sünnetidir...tevârîh-i âl-i Osman'da yazdığı kitabda cemâl-i itmâb ile tezyîn ettiği kelimâtın icmâli budur...’’¹⁴⁵

Eserin Kosova savaşıyla ilgili olan kısımları Salih Trako tarafından Boşnakça'ya çevrilerek yayınlanmıştır. Mehmed Şükrü, Almanya'da I. ve II. ketîbelerinin tenkitli metnini doktora tezi olarak hazırlamış, daha sonra derlemiş olduğu bu bilgileri, 1931 yılında *Der İslam* dergisinin XIX. sayısında Almanca olarak yayınlamıştır. Mehmed Şükrü, yukarıda zikredilen çalışmalarını, biraz değişiklikle Türkçe'ye çevirerek bir kitapçık şeklinde neşretmiştir¹⁴⁶. *Heşt Behişt*'in hâtimesi üzerine Orhan Başaran doktora tezi hazırlamıştır. Vural Genç, yüksek lisans tezi olarak eserin mukaddime ve I. ketîbesi üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Koji İmazawa'nın çalışması ise en son çalışma olup, *Heşt Behişt*'in nüshaları üzerinedir¹⁴⁷.

HEŞT BEHİŞT'İN NÜSHALARI

Heşt Behişt'in nüshaları üzerine şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalar biri birinin tekrarı niteliğinde olmakla birlikte Felix Tauer ve Koji İmazawa'nın çalışmaları ile Orhan Başaran'ın eserin hâtimesi üzerine yaptığı doktora çalışmasındaki bilgiler en mufassal olanlarıdır. Felix Tauer, İstanbul kütüphanelerinde bulunan tarih ile ilgili Farsça yazmalar hakkında incelemelerde bulunmuş, bu esnada *Heşt Behişt*'in nüshaları ile ilgili de bilgiler vermiştir. Tauer'in bu çalışması *Archiv Orientalni* adlı mecmuada seri makaleler olarak neşredilmiştir. Bu makaleler daha sonra bir araya getirilerek basılmıştır¹⁴⁸. Bazı yeni bilgi ve belgelerin ortaya çıkmasıyla, 70 yıl önce yapılmış olan çalışmaların üzerine yeni araştırmalar yapıldı. Koji İmazawa, Tauer'in *Heşt Behişt*'in İstanbul'daki nüshaları üzerine yapmış olduğu kapsamlı ve ayrıntılı olan araştırmalarına da dayanarak daha kapsamlı çalışmalarda bulundu. İmazawa, *Heşt Behişt*'in İstanbul'da bulunan bütün nüshalarını “A tipi” ve “B tipi” olarak iki

¹⁴⁵ BAŞARAN, s. 54.

¹⁴⁶ Mehmed ŞÜKRÜ, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu: Bitlisli İdris'in Heşt Bihîşt Adlı Eserine Göre*, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1934.

¹⁴⁷ Koji İMAZAWA, “*İdris-i Bitlisi'nin Heşt Bihîşt'inin İki Tıp Nüshası üzerine Bir İnceleme*”, Belleten, Sayı: LXIX/256, Aralık 2005.

¹⁴⁸ BAŞARAN, s. 56.

grup altında değerlendirmiştir. Özellikle IV. ketîbenin üzerine yoğunlaşan bu çalışmada nüshalar arasındaki içerik farklılıkları tespiti çalışılmış, neticede iki tip nüshaların olduğu ortaya konulmuştur. İmazawa'nın "B tipi"ne bağladığı nüshaların daha itnaplı ve anlatımlarının daha uzun cümlelerle yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, bu nüshalardaki cümlelerin özündeki anlamı iyice ifade etmediği görülür. Buna karşın, "A tipi"ne bağlanmış olan nüshalardaki cümle ve ifadelerin daha kısa ve daha düzgün olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, "B tipi"nde IV. ketîbe on yedi destandan oluşurken, "A tipi"ndeki destan sayısı on altıdır. Yani, "B tipi"ndeki 15. destan, "A tipi"nde bulunmamaktadır. İmazawa'ya göre bu durum, ketîbenin ikinci mukaddimesinde, Bayezid'e çağdaş bulunan hükümdarlardan bahsedilirken, Timûr'un Ankara Savaşı arifesine kadarki durumu anlatılmış olduğundan tekrarına gerek görülmemiş ve "A tipi" nüshalarında terkedilmiştir. Bir diğer önemli fark da, "A tipi"nde 14. destanın sadece başlığı ve birkaç satırı bulunup, ardından da birkaç varığın boş bulunmasıdır. Her halde İdris, daha sonra düzenleme yapmak üzere burada birkaç varak boş bırakmış olmalıdır.

Yukarıda İmazawa'nın "B tipi" olarak ifade ettiği *Heşt Behişt* nüshaları, İdris'in Mekke'ye gitmeden önce yazmış olduğu ve onlara dayanan nüshalar olmalıdır. "A tipi" ise, İdris'in Mekke'de bulunduğu sırada ve sonrasında gözden geçirip tashih ettiği nüsha ve ona dayanan kopyaları olmalıdır. Zira İdris, daha eserinin telifini bitirmeden, gereksiz yere lafı uzattığı ve itnaplı anlatımından dolayı eleştirilmeye başlanmış, bu sebeple hak ettiği ve kendisine vaad edilmiş meblağı da alamamıştı. Muhtemelen bu eleştirilerin tesiriyle İdris, *Heşt Behişt*'te bazı düzeltmelere giderek itnaplı ve uzun anlatımlı kısımları, bu arada bazı bölümleri eserden çıkarmış olmalıdır. İmazawa'nın çalışmasından da bu sonuç çıkmaktadır. Ayrıca, İdris'in Mekke'den II. Bayezid'e gönderdiği mektuptaki bazı ifadelerinden, bazı nüshalara Mekke'de dibace ve hâtime eklediği de anlaşılmaktadır¹⁴⁹.

¹⁴⁹ İMAZAWA, s. 894 ve devamı. Ayrıca, bkz. ÖZCAN(b), "*Heşt Behişt*", *DİA*, c. XVII., İstanbul 1998, s. 272.

Toparlamak gerekirse, *Heşt Behişt*'in nüshalarını ikiye ayırmak mümkündür;

1-II. Bayezid'e sunulanlar

2-Yavuz Sultan Selim'e takdim edilenler.

Bir başka deyişle, *Heşt Behişt* İdris'in Mekke'ye gitmeden önceki nüshaları ve Mekke'de bulunduğu sırada ve sonrasında tashih ederek ortaya koyduğu nüshalar olarak ayrılmaktadır. İdris, dibâce ile hâtime kısmını Mekke'de yazmış, tashih ettiği nüshalara eklemiştir. Bu arada, Mekke'den döndükten sonra, daha önce II. Bayezid'e sunmuş olduğu, nihai şekli verilmemiş nüshaların bir kaçına da dibâce ve hâtime kısmının eklendiği görülmektedir.

II. BAYEZİD'E SUNULAN NÜSHALAR:¹⁵⁰

Müellif Hattı Olanlar:¹⁵¹

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2198+2199:

İki ciltten oluşan nüsha biri birinin devamı niteliğindedir. 2198 numarada kayıtlı olanı VII. ve VIII. Ketîbeleri kapsar. 385 varaktan oluşan bu ciltte de, yukarıdaki nüsha gibi sayfa kenarlarında birçok çıkmalar bulunmaktadır. İstinsâh kaydı yoktur.

2199 numarada kayıtlı olanı ise I-VI. Ketîbeleri kapsar ve 373¹⁵² varak/20 satırdan oluşur. Yazı tipi nesta'liktir. Mukaddime ve hâtime kısmı olmayıp, istinsâh kaydı da yoktur. Bazı varaklarında, hâşiyenin neredeyse tamamına yakını ilave ve değiştirilmiş cümlelerle doludur. Bu arada, İdris'in Mekke'de veya İstanbul'a döndükten sonra tashih ettiği düşünülen nüshalarda yer almayan ve *Heşt Behişt*'e özgü kayıtları bulunan, IV. Ketîbenin 14. destanı bu nüshada yer almaktadır.

¹⁵⁰ Sadece Türkiye'deki nüshalar değerlendirilmiştir.

¹⁵¹ Kısmen veya tamamıyla müellif hattı olan nüshalar değerlendirilmiştir.

¹⁵² Vural Genç, çoğu nüshaların varak sayısını eksik veya fazla zikretmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3541:

I-VI. ketîbelerden oluşan bu nüsha her biri 25 satır olan 395 varaktan oluşur¹⁵³. Tali'a kısmı varaklarının, ketîbe varakları ebadına göre biraz küçük olması, tali'anın bu nüshaya sonradan eklendiği kanaatini vermektedir. Yavuz Selim'e sunulan nüshalarda olduğu gibi, bu nüshanın IV. Ketîbesindeki 14. destan sadece başlık ve birkaç satırdan ibaret olup, akabinde boş varaklar bulunmaktadır. Tali'anın sonunda İdris'in 918/1512-3 senesinde yaptığı kayıt bulunmaktadır. Zikredilen tarihte İdris Mekke'de bulunmakta olduğundan, tali'anın Mekke'de yazıldığı söylenebilir¹⁵⁴.

Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3211:

Mukaddime ile I.-VIII. Ketîbeleri ihtiva eder. Nesih hattı ile yazılan nüsha 316 varaktan oluşur. Ketîbe başlarında bulunan manzum kısımlar ve bazı bölümleri eksiktir. Kelimeler, cümleler, paragraflar ve bazı yerlerde bir veya ardı sıra birkaç sayfanın üzeri çizilmiştir. Nüshanın istinsah kaydı bulunmamaktadır. İmazawa, bu nüshaya değinmemiştir.

Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3212:

VII ve VIII. Ketîbeler ile hatimedden oluşan bu nüsha 25 satırlık 391 varaktan oluşur. Ancak hâtîme kısmının satır sayısı 27'dir. Yazı tipi nesta'liktir. Değişik şahıslara ait olduğunu düşündüren birkaç çeşit el yazısına sahiptir. Bununla birlikte, VIII. ketîbenin İdris'in el yazısına benzediğinden hareketle, en azından bu ketîbenin İdris tarafından yazıldığı kanaatini oluşturmaktadır. Ketîbelerde az sayıda sayfa kenarına çıkmalar bulunmaktadır. İmazawa, bu nüshanın sonunda bulunan hâtîme kısmının İdris'e ait olmadığını ileri sürmektedir¹⁵⁵. Ketîbeler ile hatime kısımlarının satır sayısı farklı olup kağıt rengi de değişiklik arz etmektedir. Bazı tarih yerleri de boş bırakılmıştır.

¹⁵³ BAŞARAN 396 varak, GENÇ 408 varak olarak zikretmiştir.

¹⁵⁴ İMAZAWA, s. 868.

¹⁵⁵ a.g.e., 870.

Diğer Nüshalar

Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3538, 3539, 3540, 3542, 3543 numaralarda kayıtlı olan nüshaların hiç biri tam olmayıp dîbâce ve hâtıme kısımları da yoktur. Bunlarda istinsah kayıtları da bulunmamaktadır. Felix Tauer, zikredilen nüshaların istinsah tarihleri için hicri 10. asır tahmininde bulunmuştur¹⁵⁶. Onun bu tahminlerine dikkatle yaklaşmak lazım gelir. Zira Esad Efendi, nr. 2197’de kayıtlı bulunan müellif hattı ve hâtimeli nüshanın sonunda istinsah kaydının bulunmadığını iddia ederek XI/XVII. yüzyılda yazıldığı tahmininde bulunmuştur¹⁵⁷. Hâlbuki zikredilen nüshanın sonunda ferağ kaydı ve tarihi “*yazma işi insanların en küçüğü, fakirlerin en hakîri ve halkın en fakiri olan bu eserin müellifi ve bâblarının nâzımı İdris b. Hüsameddin Ali el-Bidlisî’nin, Allah onun amellerini ıslâh ve isteklerini hayırla gerçekleştirsün, parmaklarındaki kalemlerle, hicrî onuncu yüzyılın ikinci onluğunun dokuzuncu yılı(919/1513-4) aylarında hamd, salât ve selâmlarla son buldu...*” şeklinde yer almaktadır¹⁵⁸.

Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3210:

İkinci ve beşinci ketîbeleri kapsar. 19 satırlık yazılarla 271 varaktan oluşur. Orhan Başaran’ın bu nüshanın başında bulunan altı varaklık bir bölümün “hangi ketîbeye dahil olduğu anlaşılmayan” şeklinde ifade ettiği kısımlar, Şehzâde Ahmed’in çocuklarının sünnetiyle ilgili olup, VIII. ketîbenin sağ cenâhının (Meymene) sekizinci destanına bağlanması icâb eder¹⁵⁹. Bu nüshanın yedinci varağından itibaren II. ketîbe başlamakta ve V. ketîbe bitmeden nüsha sona ermektedir. Bu arada, IV. ketîbenin 14. destanı eksik bir şekilde bitmektedir. Nüshanın istinsah kaydı yoktur.

Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi, Revan, nr. 1516:

580 varaktan oluşan nüsha, birinci ve yedinci ketîbeleri ihtiva eder. Ta’lik hattıyla yazılmıştır. İstinsah kaydı (شهر صفر سنه ١٠٩٩) şeklindedir. Bunun 1009

¹⁵⁶ İMAZAWA, s. 871.

¹⁵⁷ BAŞARAN, s. 100.

¹⁵⁸ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 557b.

¹⁵⁹ Şehzadelerin sünnetleriyle ilgili kayıtlar Esad Efendi, 2197 numaralı nüshada 522b varağından başlamaktadır. Ayrıca bkz.: İMAZAWA, s. 872.; BAŞARAN, s. 60.

olma ihtimali olduğu belirtiliyorsa da¹⁶⁰, senelerin son üç rakamlarının söylendiği sonraki dönemlerde yaygın olarak görüldüğünden, 1109/1697-8 olmalıdır.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, FY nr. 225; Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi, Revan, nr. 1516 ve Atıf Efendi Kütüphanesi, nr. 1947’de kayıtlı olan nüshalar eksik olup, bunların istinsah kayıtları da bulunmamaktadır.

YAVUZ SULTAN SELİM’E SUNULAN NÜSHALARI

Müellif Hattı Nüshalar:

Nuruomaniye Kütüphanesi, nr. 3209:

Çalışmamıza esas aldığımız nüshalardan biridir. Her biri 26 satırdan oluşan 636 varak ihtiva etmektedir. Baş sayfa cetvelleri tezhiplidir. Tali’alı ve hâtimeli, bütün ketîbeleri kapsayan müellif hattı tam nüshadır. Bununla birlikte, IV. ketîbe 14. destanın sadece başlığı ve birkaç satırı bulunmaktadır. Hat sanatında mahir biri olduğu bilinen İdris bazı ketîbeleri ta’lik, bazılarını ise nesih hattıyla yazmıştır. Hem tam olması, hem de çıkmaların az olması sebebiyle bu nüshanın, bilinen nüshalar arasında en iyisi konumunda olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, bazı tarih ve yer adlarının yerleri boş bırakıldığı da görülmektedir. Yine de, müellif hattı olan Esad Efendi 2197 numarada kayıtlı olan nüshaya göre boş bırakılan yerleri daha azdır.

Nüshada iki tür el yazısının bulunması, bazı araştırmacılarda bu nüshanın birkaç kişi tarafından istinsah edildiği kanaatini oluşturmuştur. İmazawa, bu nüshanın İdris’in gözetimi altında telif edilmiş olabileceğini ifade etmektedir¹⁶¹. Nüshadaki ana metin siyah, başlıklar, ayet ve hadisler ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ferağ kaydında 919/1513-4 yılında İdris-i Bitlisî tarafından yazıldığı bilgileri bulunmaktadır. Bu kayıt, Esad Efendi, 2197 numaradaki nüshada bulunan ferağ kaydına benzemektedir.

¹⁶⁰ BAŞARAN, s. 59.

¹⁶¹ İMAZAWA, s. 864.

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2197:

557 varaktan oluşan bu yazma, dîbâce, birinci ve sekizinci ketîbeler ile hâtimededen oluşan tam nüshadır. Mukaddimesinden hâtimesine kadar bir çok yerde, özellikle son iki ketîbede bulunan çıkmalar ve farklı cümleler, bu nüshanın bizzat İdris tarafından yazılan eserin müsveddesi olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Mesela varak 456b'de “buradan itibaren falan yere yazmak gerek...”, 463b'de “ketîbenin tali'asının tamamlayıcısı...” şeklinde başlık atılarak, beş varak boyunca bütün sayfa kenarları doldurulmuştur. İdris'in kendi el yazısı ile yazıldığı hususunda, nüshanın dış kapağında ve 1a varağında Arapça ve Türkçe kayıtlar bulunmaktadır. Ferağ kaydına göre, 919/1513-4 yılında İdris-i Bitlisî tarafından yazılmıştır. Ketîbe varaklarındaki satır sayıları 25 iken hatîmedeki satır sayısı 33 ila 38 satırı bulmaktadır. Bu da, hâtimenin sonradan eklendiğinin açık bir delili olmalıdır. Ayrıca, az da olsa hâtime kısmında sayfa kenarına çıkmalar bulunmaktadır. Ta'lik hatla yazılmış olan nüshanın metin kısmı siyah, başlıklar ile ayet ve hadîsler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın IV. ketîbesinde bulunan 14. destanı eksik olup sadece başlık ve birkaç satırdan oluşmaktadır. Ardından birkaç boş varak bulunmaktadır.

Diğer Nüshaları

Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr. 1655:

Zemini yaldızlı ve nestalik hattıyla yazılmış olan bu nüsha, her biri 23 satırdan oluşan 669 varak ihtiva eder. Dîbâce; I-VIII. ketîbeler ve hâtimeyi ihtiva eden tam nüsha görünümündedir. Hatime kısmının varakları düzensiz bir şekilde tanzim edilmiş olup 92 beyit içeren 667. varağı kayıptır¹⁶². Birçok varağının hasara uğramış olmasının yanı sıra, yer yer boş bırakılan yerleri de vardır. Diğer nüshalarda kırmızı mürekkeple yazılan kısımların bazısı bu nüshada boş bırakılmıştır. Çoğu nüshada görülen IV. Ketîbenin 14. destanı bu nüshada da eksiktir.

¹⁶² BAŞARAN, s. 103.

Bu nüshada, İdris'in ferağ kaydı müstensih tarafından aynen kullanılmıştır. Bu durum ise, bazı araştırmacılarda müellif hattı bir nüsha olduğu kanısını uyandırmıştır¹⁶³. Ancak, Orhan Başaran'ın da aynı gerekçe ile belirttiği üzere¹⁶⁴, İdris'in ferağ kaydının arasına (وقع اختتام الأرقام (مما نقل) بأقلام أنامل أقل الأنام...مؤلف الكتاب)¹⁶⁵ “naklen” kelimesi yerleştirilmiş ve müellif hattı bir nüsha üzerinden istinsah edilmiş olabileceği anlaşılmaktadır. İmazawa, bu nüshanın Esad Efendi, nr. 2197'de kayıtlı bulunan yazmadan kopya edildiğini belirtmektedir.

TSMK, III. Ahmed, nr. 2914:

Dibâce ve hâtimeli tam nüsha olup 657 varaktan oluşur. Satır sayısı farklılık göstermekle birlikte genellikle 24-25 arası değişir. Abdurrahim adlı kişi tarafından kopya edilmiştir. İstinsah tarihi bulunmayan nüshada bazı kelime ve cümlelerin eksik olduğu görülmektedir.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, FY, nr. 619:

33 satırlı 451 varaktan oluşan bu nüsha, tali'a; I-VIII. Ketîbeler ile hâtimeyi ihtiva edip tam nüshadır. Bununla birlikte IV. ketîbenin 14. destanı ile VII. ketîbenin baş kısımları eksiktir. Ayrıca, rutubetten dolayı bazı varakların yazıları okunamamaktadır. Nesta'lik yazı ile Muhammed b. Bilâl tarafından 24 Şaban 967/20 Mayıs 1560 ilâ 19 Cemaziyelevvel 968/5 Şubat 1561'e kadar İstanbul'da istinsah edilmiştir. İstinsah kayıtları her ketîbenin sonunda yer almaktadır.

TSMK, Revan, nr. 1514:

Nesih hattıyla istinsah edilen bu nüsha tali'a; I.-VI. Ketîbeleri ihtiva eder. İstinsah kaydı bulunmayan nüsha 411 varaktan oluşur.

TSMK, Revan, nr. 1515/1:

21-25 arası değişen satırları olup, tali'a ve I.-VI. ketîbeleri ihtiva eder. İstinsah kaydı her ketîbenin sonunda yer alır. Buna göre nüsha 1 Rebiülevvel

¹⁶³ İMAZAWA, s. 864.; GENÇ, s. XL.

¹⁶⁴ BAŞARAN, s. 102.

¹⁶⁵ İdris-i Bitlisî, **Heşt Behişt**, TSM, Hazine, nr. 1655, vrk. 669b.

963/14 Ocak 1556 ile 29 Şevval 964/24 Ağustos 1557 tarihleri arasında istinsah edilmiştir. Özellikle IV. Ketîbesinde eksik kısımlar bulunmaktadır. Ta'lik hattıyla yazılan nüsha 358 varaktan oluşur.

TSMK, Revan, nr. 1515/2:

Satır sayısı 27 olup 128 varaktan ibarettir. Ta'lik hattıyla yazılan bu nüsha sadece VIII. Ketîbeyi barındırır. Orhan Başaran, bu ve bir yukarıda bulunan nüshayı bir bütün halinde değerlendirmiştir¹⁶⁶. İmazawa ise, Tauer'e dayanarak iki parça halinde değerlendirmiştir¹⁶⁷. Her iki nüshanın da ölçüsü aynı olup (300x205mm.), aradaki fark satır sayısıdır. Biz de buna dayanarak iki parça halinde değerlendirdik. Bu nüshada, VIII. Ketîbenin son kısımlarının eksik olması, istinsah kaydının da bulunduğu son varağının kaybolmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi İlâvesi, nr. 191/1:

Birkaç yazı türü bulunan bu nüsha 27 satırdan oluşan 368 varağı ihtiva eder. Tali'a; I.-III. ve VII.-VIII. Ketîbeleri içerir. 976/1568-9 yılında Muhammed b. Bilal tarafından İstanbul'da istinsah edilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi İlâvesi, nr. 191/2:

27 satırlı 143 varaktan oluşur. Birkaç yazı türü ile kaleme alınmış olan nüsha, VIII. Ketîbe ile hâtimeyi ihtiva eder. Müellifin ferağ kaydı müstensih tarafından aynen kullanılmış olup istinsah kaydı yoktur. Sayfaları cedvelsiz; ana metinler siyah, başlıklar ile ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3082:

Satır sayısı 19 olup 328 varaktan oluşur. Yazısı nestalik olmakla birlikte, birkaç yazı türü görülmektedir. Tali'a ve I.-IV. ketîbelerden oluşur¹⁶⁸. IV.

¹⁶⁶ BAŞARAN, s. 58.

¹⁶⁷ İMAZAWA, s. 865.

¹⁶⁸ Vural Genç, bu nüshanın mukaddime ve ilk üç ketîbeden oluştuğunu belirtmekte yanılmıştır. GENÇ, s. XLI.

ketîbenin 14. destanı eksiktir. İstinsah kaydı olmayan nüshanın XI/XVII. yüzyılda kopya edildiği tahmin edilmektedir.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, F.Y., nr. 226:

İki tür hat ile yazılmıştır. 24 satırdan oluşan 178 varağı içerir. VIII. ketîbe ve hâtimeyi ihtiva eder. İstinsah kaydı bulunmayan bu nüsha, eski tasnife göre Rıza Paşa-637 numarada kayıtlı idi¹⁶⁹.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, F.Y., 550:

Varak sayısı 196, satır sayısı ise 18'dir. Nesta'lik hattıyla yazılmış olan nüsha sadece VII. ketîbenin destanlarını içerir ve eksiktir. Nüshanın istinsah kaydı da yoktur.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt, nr. 5161:

Her biri 13 satırdan oluşan 249 varağı ihtiva eder. Talik hattıyla yazılmış ve VII. Ketîbenin sadece destanlar kısmını içerir. Şaban 1065/Haziran 1655'te istinsah edilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi, nr. 379:

Satır sayısı 17 olan 195 varaktan oluşur. VII. Ketîbenin yalnız destanlarını ihtiva eder. Varak 195b'de bulunan istinsah kaydına göre İbn-i Hâcib Muhammed¹⁷⁰ tarafından 1079/1668-9 yılında İsfahân'da istinsah edilmiştir¹⁷¹.

Atıf Efendi Kütüphanesi, nr. 1946:

Tali'a ile I.-VIII. ketîbeleri kapsar. Hâtime dışında tam görünmekle birlikte, IV. ketîbeye ait 14. destan ve VII. ketîbenin başındaki manzum kısımlar eksiktir. Varak sayısı 496 olup, varaklar genellikle 27 satırdan oluşmaktadır. Zilhicce 1098/Ekim 1687'de istinsah edilmiştir.

¹⁶⁹ BAŞARAN, s. 62.; İMAZAWA, s. 866.

¹⁷⁰ İmazawa, müstensihin adını İbn Hacı Mehmed şeklinde yanlış zikretmiştir. Zirâ, "Mehmed" terkîbi sadece Türklere ve Türk coğrafyasına mahsustur. Ayrıca, "Hâcib"i "Hacı" olarak zikretmektedir. Bkz.: İMAZAWA, s. 867.

¹⁷¹ BAŞARAN, s. 59.

Atıf Efendi Kütüphanesi, nr. 1948:

16 satırlı 238 varaktan oluşan nüsha sadece VII. ketîbeyi eksik bir şekilde içermektedir. Talik hattıyla yazılan yazmanın istinsah kaydı yoktur.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, FY, nr. 769:

VII. ketîbenin sadece destanlarını ihtivâ eden eksik bir nüshadır. 19 satırlı 193 varaktan oluşur. İmazawa, Tauer'e dayanarak istinsah kaydını 28 Muharrem 1104/9 Aralık 1692 olduğunu belirtmektedir¹⁷². Orhan Başaran, istinsah tarihini 1124/1712 olarak, müstensih adının ise okunamadığını belirtmektedir¹⁷³.

Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi, Farsça 800 ilâ 807:

Sekiz cilt, seri halde yazılmıştır. Her biri sırasıyla bir ketîbeyi ihtiva eder. Nesta'lik hattıyla yazılmış olan nüshaların varakları 23'er satırdan oluşur. 800 numarada kayıtlı olanı tali'ayı, 807 numarada kayıtlı olanı ise hâtimeyi de içerir. İstinsah kaydına göre 20 Rebiülevvel 1114/14 Ağustos 1702 yılında Guştâsıb b. Taceddîn Kuhûrî tarafından kopya edilmiştir¹⁷⁴.

Milli Kütüphane(Ankara), Tokat İl Halk Kütüphanesi, H.K., 9:

Bu nüsha, araştırmacılar tarafından atlanmıştır. VI. ve VII. ketîbeleri kapsar. 28-29 satırdan oluşan 264 varağı ihtiva eder. Ta'lik hattıyla yazılmış olup eksik kısımları vardır. Özellikle VII. Ketîbenin başında bulunan manzum kısımları yer almamakta, yerine boş sayfalar bulunmaktadır. Bazı varakları lekeli ve kurt yenikli, son varağı ise fare yeniklidir. İstinsah kaydı da yoktur. DVD numarası 1698'dir. Çok sayıda boş bırakılan yerleri bulunmakta olup diğer nüshalarda kırmızı mürekkeple yazılan yerlere bu nüshada pek dikkat edilmemiştir.

¹⁷² İMAZAWA, s. 868.

¹⁷³ BAŞARAN, 60.

¹⁷⁴ İdris-i Bitlisî(A), **Heşt Behişt**, Ali Emîrî nr. 807, vrk. 176b.

Türk Tarih Kurumu, Y. Nr. 43:

217 varaktan oluşan nüsha sadece VII. ketîbenin bir bölümünü içermektedir. 1037/1628 yılı şaban ayında Hayrullah b. Molla Alişah tarafından istinsah edilmiştir¹⁷⁵. İmazawa, bu nüshadan behsetmez.

Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 4320:

Orhan Başaran, nüshanın 290 varaktan oluştuğunu ve bir mecmuada ikinci sırada yer aldığını belirtir¹⁷⁶. Bu nüsha, aynı kütüphanede, aynı bölümde 4230 numarada kayıtlı olan nüsha olmalıdır.

Heşt Behişt'in pek çok nüshası da yurt dışında, muhtelif ülkelerin kütüphanelerinde bulunmaktadır. Biz bunlardan her hangi birini inceleyemedik. Yurt dışındaki nüshalar hakkında Orhan Başaran, *Heşt Behişt*'in hâtimesi üzerine yaptığı doktora çalışmasında bilgi vermektedir¹⁷⁷. Kapsamlı sayılabilecek son çalışmalardan biri olan Başaran'ın doktora tezinde, yurt dışında bulunan *Heşt Behişt*'in 38 ayrı yazma nüshasından bahsedilmektedir.

Metin Tesisi ve Tercümede kullanılan Nüshaların Tavsifi ve Kıymeti:

Nüshaların özelliklerinden bahsedilen bölümde sıkça belirttiğimiz gibi, çalışmamızda müellif hattı nüshalarından istifade etmeye çalıştık. Öncelikle, müellif hattı nüshaları tespit etmeye çalışırken, Orhan Başaran'ın da belirttiği gibi, nüshalardaki ferağ kayıtlarının, müellif hattı bir nüsha olup olmadığını tespit için yeterli bir delil olmadığını gördük. Zira, çoğu müstensih, istinsah kaydı yerine ferağ kaydını olduğu gibi yazmıştır. Bu durum, müellif hattı olmayan bazı nüshaların, mesela TSMK, Hazine, nr. 1655 gibi müellif hattı nüshası olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bu nüshanın ferağ kaydının arasına sonradan (ما

¹⁷⁵ BAŞARAN, s. 59.

¹⁷⁶ s.g.e., s. 64.

¹⁷⁷ a.g.e., s. 64 ilâ 70.

نقل) kelimesinin yerleştirildiği görülmektedir. Bu durum, müellif hattı nüshaların tespiti için yazı karşılaştırmalarını gerekli kılmıştır.

Çalışmamıza esas aldığımız nüsha, müellif hattı olan Nuruosmaniye, nr. 3209'da kayıtlı olan yazma olup, Esad Efendi 2197 numarada kayıtlı bulunan nüsha ile karşılaştırarak metin tesisine çalışılmıştır. Bu iki nüsha mukaddime ve hâtime ile birlikte bütün ketîbeleri içeren tam nüshalardır. Bu nüshalarda, boş bırakılan yerlerin yanı sıra, mürekkep sıçraması veya başka bir sebeple tahrip olunan varaklardaki okunamayan yerler, diğer nüshayla karşılaştırılarak eksikliği giderilmeye çalışılmıştır.

Esad Efendi, nr. 2197:

Bu nüshada kaydedilen son olay Firuz Bey'in 912/1506-1507 yılında Bosna'daki faaliyetleri ile son bulmaktadır. Hâtime kısmı ise Mekke'de nazmedilerek 919/1513-1514 yılında nüshaya ilâve edilmiştir. Bu nüshadaki yoğun miktarda görülen tashihlerden, bunun müellifin müsveddesi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bazı beyitlerin yazılması gereken yerler ile tarihlerin boş bırakıldığı da görülmektedir. Bu durum, Nuruosmaniye, 3209 numarada kayıtlı bulunan nüshada da görülmekle birlikte, Esad Efendi, 2197 numarada kayıtlı bulunan nüshada görülen boş bırakılan şiir ve beyitlerin yerleri, Nuruosmaniye 3209 numaradaki nüshada doldurulduğu ve bu eksikliğin önemli ölçüde giderildiği görülmektedir. Ancak, boş bırakılan tarih yerleri ile hazine gelirlerinden bahsedilen gelir miktarları her iki nüshada da boş bırakılmıştır. Boş bırakılan tarih yerleri ise VII. ketîbenin son kısımlarında daha yoğun olarak görülmektedir. Fatih'in vefatı tarihi bu ketîbenin sonunda boş bırakılmışsa da, bir sonraki ketîbenin başlarında bu husus açıklık kazanmakta ve Fatih'in vefatı tarihi gün, ay ve yıl olarak verilmektedir. İdris'in, ketîbeler arasındaki olaylara bu şekilde bağlantı kurduğu, bir önceki ve bir sonraki ketîbelere göndermede bulunduğu da görülmektedir. Bu arada, bu nüshada harflerin noktalarına pek özen gösterilmemiş, bu bakımdan Nuruosmaniye, nr. 3209 veya başka bir müellif hattı nüsha ile karşılaştırılması lüzumu görülmüştür. Nuruosmaniye, 3209 numaradaki nüshada, noktalamalara daha çok özen gösterilmiştir.

İdris'in itnaplı anlatımı eleştirilere maruz kaldıysa da, bu belâgatli anlatılan kısımlar, her ketîbenin başlangıcında ve destanların baş kısımlarında bulunmakta olup, abartılı bir şekilde eleştirilecek kadar çok değildir. Edebî metinlerin tarihî olayları geride bıraktığı da doğru değildir. Zira, destanların başlangıcında bulunan belâgat unsuru içeren ve tarih olayları ile ilgisi olmayan metinler birkaç satır sonrasında son bulmakta, kırmızı mürekkeple yazılan "el-kıssa" ibâresinden sonra ise tarihin anlatımına geçilmektedir. Destanların anlatıldığı kısımlarda, daha çok âyet, hadîs, manzûme ve darb-ı meseller görülmekte olup, bunlar destandaki olaylara ustalıkla bağlanmıştır. Bazı araştırmacıların *Heşt Behişt* için "edebî unsurlarının ayıklanmasından sonra Neşrî'nin *Cihân-nümâ*'sından pek bir farkı kalmaz" şeklindeki tespitleri de gerçeği yansıtmamaktadır. Zira, *Heşt Behişt*'teki olaylar çok teferruatlı, çok daha mufassal bir şekilde anlatılmış, belâgat unsuru içeren kısımlar ile manzum kısımları çıkarılsa bile, *Heşt Behişt* ile Neşrî'nin *Cihân-nümâ*'sı arasında kıyaslanamayacak kadar farkın olduğu görülecektir. Bu hususlara *Heşt Behişt*'in kaynaklarından bahsedilen bölümde daha teferruatlı olarak değineceğiz.

Nüshalardan bahsederken, II. Bayezid'e sunulan nüshalar olarak zikrettiklerimiz, daha çok belâgat ve itnâp içermekte olup, bazı cümlelerin bu sebeple anlamını kaybettiği görülmektedir. Bu tip nüshalarda cümleler çok uzun yazılmış, bizim çalışmamıza esas aldığımız nüshalarda daha kısa ve düzgün yazılmıştır. Ancak, anlatılmak istenenin her iki nüsha tipinde de aynı olaylar olduğu görülmektedir. Bu hususa yukarıda değinmiştik.

Nuruosmaniye, nr. 3029:

Çalışmamıza esas aldığımız nüshadır. Müellif hattı olup mukaddime, bütün ketîbeler, hâtîme ve ferağ kaydı olan tam nüshadır. İki ayrı yazı türü görülmektedir. III., VI. ve VIII. ketîbeler nesih hattıyla, diğer kısımları ise ta'lik ile yazılmıştır. Ta'lik hattıyla yazılan kısımlarında, müellifin müsveddesi olduğu sabit olan Esad Efendi, nr. 2197 nüshasında bulunan noktalama işaretlerine riayet edilmiş, tashihlerinin yapılmış haline benzemektedir. Nesih ile yazılan kısımları için bazı araştırmacılar, İdris'in hattı olmadığına, onun nezaretinde yazdırılmış

olabileceğine işaret etmektedirler¹⁷⁸. Orhan Başaran ise, İdris'in hat sanatındaki maharetine değinerek, nesih kısımlarının da idris tarafından yazılmış olabileceğini belirtmektedir¹⁷⁹. VII. ketîbe, 636 varaktan oluşan bu nüshanın 334b-491b varakları arasında yer almaktadır. Her iki nüshanın IV. ketîbesindeki 14. destanı eksiktir. Ayrıca, Felix Tauer, her iki nüshanın da ferağ kaydı bulunmadığını zikretmektedir ki, bunda yanılmıştır. Her iki nüsha da aynı ferağ kaydını taşımaktadır. Buna göre bu nüshalar 919/1513-14 yılında İdris-i Bitlisî'nin eliyle yazılmıştır.

Yurt içindeki nüshaların araştırmalar için yeterli ölçüde olması ve yurt dışından nüsha temininin zorluğu sebebiyle, dışarıdan nüsha getirmeye gerek duymadık. İmazawa, nüshalar üzerine yaptığı çalışmasında, yapılacak çalışmalarda, bizim de çalışmamıza esas aldığımız iki nüshanın esas alınmasının uygun olacağını belirtmektedir¹⁸⁰. Biz, TSMK, Hazine 1655 numarada kayıtlı bulunan nüshayı da çalışmamıza katarak araştırmamızı sürdürmeyi düşünmüştük. Fakat bu nüshanın ferağ kaydının arasında “naklen” manasına gelen “minmâ nakl” ibaresinin bulunması, fikrimizden vazgeçmemize sebep oldu¹⁸¹. Bu nüshanın müellif hattı olmadığı anlaşılmaktadır¹⁸².

HEŞT BEHİŞT'İN KAYNAKLARI

Muhteva bakımından İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt*'i, kendi zamanına kadar Osmanlı tarihi üzerine yazılmış olan eserlerin en mufassalıdır. Her padişaha ayrı birer ketîbe tertip edilecek kadar geniş hacimli olan bu eserin kaynaklarını tespit etmek önemli meselelerden birini teşkil etmektedir. İdris'in Farsça, Arapça ve Türkçe bilgisine dayanarak bu dillerde yazılmış olan eserlerden bolca istifade etmiş, devrine yakın hadiseler için güvendiği râvilerin verdiği bilgilere dayanmış olması muhtemeldir. II. Bayezid devrinden itibaren ise, olayların içerisinde yaşamış bir şahıs olarak kendi gözlemlerini kaydetmiştir.

¹⁷⁸ Mesela bkz.: İMAZAWA, s. 864.

¹⁷⁹ BAŞARAN, s. 101.

¹⁸⁰ İMAZAWA, s. 896.

¹⁸¹ İstanbul'a gelmemin zor olduğu bir dönemde bu nüshayı temin için çaba sarfeden Cengiz FEDAKAR'a minnettarım.

¹⁸² Detay için bkz.: BAŞARAN, s. 102.

İdris, eserinin mukaddimesinde eserin telifi ile ilgili tafsilatlı sayılabilecek bilgiler vermesine rağmen, kullandığı yazılı kaynaklarından bahsetmez. Bu durum, eserin yazılı kaynaklarının tespitini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, Osmanlıca kaynaklardaki bilgiler Farsça'ya aktarıldığında cümle yapısı değiştiğinden, tespit işini daha da zorlaştırmaktadır. Sözlü kaynaklarından bahsediyorsa da bunların ismini zikretmez. Bu arada, mukaddimedede zikredilen Atâ Melik-i Cüveynî'nin *Tarih-i Cihângüşâ*'sı, Mu'înuddin-i Yezdî'nin eseri ile Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme-i Timûrî*'si, *Heşt Behişt*'in kaynakları olmayıp, üslûp bakımından örnek aldığı eserler olduğu anlaşılmaktadır. İdris de, *Heşt Behişt*'in üslûp olarak bu eserlere muadil olacağını belirtmekle bu hususu doğrulamaktadır¹⁸³. Bununla birlikte, Osman Gazi'nin anlatıldığı ketîbede muasırı hükümdarlardan bahsedilirken Olcaytu'nun yaptırdığı imaretlere değinir ve: “*Bunların vasfı Cengîzliler tevârihinde, hususan Kitâb-ı Vassâf'ta zikredilmiştir...*”¹⁸⁴ der. Böylece, Abdullah b. Fazlullah-ı Şirâzî'nin *Tarih-i Vassâf*'ı İdris'in kaynakları arasına kesin bir şekilde dahil olur. Yukarıda zikredilen eserler, *Heşt Behişt*'in her ketîbesinde ilgili Osmanlı padişahının muasırı sultanlardan bahsedilen yerlerde kaynak olarak kullanılmış olabilirler. Râgıb el-İsfehânî'nin *Muhadaratu'l-udebâ ve muhâverâtu's-şu'arâ* adlı eserinin adını da zikretmekle birlikte, *Heşt Behişt*'te kullanılan belâgatli anlatıma bir örnek olarak gösterilmiştir¹⁸⁵. Bir de, muhtemelen eserin telifi sırasında İdris'in kullanmış olduğu lügât kitabı olan müellifi meçhul *Ferheng-i Cihangîrî*'den sayfa kenarında bahsedilir¹⁸⁶. Bunların dışında *Heşt Behişt*'e kaynaklık etmiş olabilecek her hangi bir eser adına, eserin tamamında rastlanamamıştır.

İdris, pek çok sözlü kaynaktan bahsetmiş olmakla birlikte, bunlardan sadece Fatih Sultan Mehmed'in hocaları arasında bulunan ve Orhan Gazi'nin çok yaşlı Rikabdâriyle görüştüğünü belirten Molla Ayas'ın adını açıkça belirtmektedir¹⁸⁷. Ayrıca İdris, çoğu Anadolu Selçuklu Devleti zamanında husûle

¹⁸³ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 7a.

¹⁸⁴ a.g.e., vrk. 38b.

¹⁸⁵ a.g.e., vrk. 10a.

¹⁸⁶ a.g.e., vrk. 458b.

¹⁸⁷ **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 23b.; bu kayıt, Neşrî'de de mezkûrdur.

gelmiş olan bir çok müellif ve eserlerinden, şair ve şiirlerinden kısa ve özet olarak bahsetmektedir. Bunlar sırasıyla şu şekilde zikredilebilir:

-Selçuklu sultanı Rükneddin Süleymanşah'ın himâyesini mazhar olan şair Zuhayr-i Faryâbî'nin bir şiir kitabı telif ettiğinden bahseder ve bir şiirini de örnek olarak sunar¹⁸⁸.

-Musul hâkimi Husamuddin'in kızınının, Sultan İzzeddin Keykâvus'a 72 beyitlik bir kasîde göndererek sultandan büyük bahşış aldığını belirtir. Bir beytini de örnek gösterir¹⁸⁹.

-Emîr Celâleddîn Karatâyî ve eseri *Âsâr-ı Selâtîn-i Selâcîka*'dan bahseder ve müellifin on sekiz sene Selçuklu Sultanı Alaeddin'in yanında bulunduğuna değinir¹⁹⁰.

-Malatya'da bulunan Şeyh Necmeddin Dâye'nin *Mirsâdu'l-'ibâd* adlı eserini Selçuklu sultanı İzzeddin'in adına yazdığını, Şeyh Şahabeddin Sühreverdî'nin Abbasî halifesinin elçisi olarak Selçuklu sultanının yanına geldiğini, dönüşü sırasında Dâye ile Malatya'da görüşerek onun *Mirsâdu'l-'ibâd* adlı eserini tashih ettiğinden bahseder¹⁹¹.

-İstanbul'un fethi aşamasında, o zamana kadar kaç defa kuşatıldığına değinmiş; Emevîler zamanında vuku bulan ve Eyyûb-i Ensâri hazretlerinin de iştirak ettiği seferi anlatırken: "*kütüb-i tevârih-i âsâr-ı sahâbe ve tâbi'inde ve ahbâr-ı gazâvât ve vakâyı'-i hulefâ-i râşidîn araştırılırken şöyle rivâyet olunmuş ki...*"¹⁹² demek suretiyle muhtemelen Arapça kaynaklarına üstü kapalı işaret eder.

¹⁸⁸ a.g.e., vrk. 26b.

¹⁸⁹ a.g.e., vrk. 27a.

¹⁹⁰ a.g.e., vrk. 27b.

¹⁹¹ a.g.e., aynı yer.

¹⁹² **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209 vrk. 379a.

-Fatih Sultan Mehmed Han'ın, Eyyûb-i Ensârî hazretlerinin kabir mahallini araştırırken, İmam Gazzâlî'nin muasırı olan ve “muhyi's-sünne” lakabıyla anılan İmam Bağavî'nin *Ma'âlimu't-tanzîl* adlı eserinden yola çıkarak tespitte bulunduğuna değinilmiş ve ilgili hadîse de yer verilmiştir¹⁹³.

İdris, İstanbul ve Ayasofya'nın eski tarihini anlatırken birkaç yerde, tam olarak ismini zikretmeden bir eserden bahseder. Bunun Fatih Sultan Mehmed'in Rumca'dan Farsça'ya tercüme ettirdiği eser olması muhtemeldir. Bu hususta *Heşt Behişt*'in kayıtları şöyledir:

-Ayasofya'nın tarihinden bahsederken: “*bazı kütüb-i tevârihte bahsedilmiştir ki...*” şeklinde Ayasofya tarihi ile ilgili kaynaklardan söz etmektedir¹⁹⁴.

-Yine Ayasofya'nın yapılışından bahsederken: “*kadîm müverrihlerin eserlerindeki yazılarda rivâyet olunur ki...*” diyerek isim vermeden Rumca kaynaklardan bahseder¹⁹⁵.

-Ayasofya'nın yapılışından bahsederken: “*Târih-i Rum kitaplarında rivâyet olunur ki...*” demek suretiyle ismini zikretmeden, muhtemelen aynı eserden söz eder¹⁹⁶.

-İstanbul'un kadîm tarihinden bahsederken, “*Tevârih-i Kayâsire-i Rum'un incelenmesinden anlaşıldığına göre...*” ibaresi yer almaktadır¹⁹⁷.

-İstanbul'un tarihinden bahsederken, “*Kütüb-i Tevârih-i Rum'da markumdur ki...*” şeklinde ibare yer almaktadır¹⁹⁸.

¹⁹³ **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209 vrk. 380a.

¹⁹⁴ a.g.e., vrk. 407a.

¹⁹⁵ a.g.e., vrk. 410b.

¹⁹⁶ a.g.e., vrk. 413a.

¹⁹⁷ a.g.e., vrk. 367a.

¹⁹⁸ a.g.e., vrk. 369b.

Hem Ayasofya'nın eski tarihi hem de İstanbul'un kadîm tarihinin anlatıldığı kısımları, Fatih Sultan Mehmed zamanında Yunanca'dan Farsça'ya tercüme edilmiş olan *Târih-i Ayasofya* ile karşılaştırdık. Bunun neticesinde, ilgili kısımlarının bu eserden alındığı tespit edilmiştir. Karşılaştırdığımız nüsha, *Tevârîh-i Binâ-i Câmi-i Şerîf-i Ayasofya* adında olup, Derviş Şemsî tarafından telif edilmiştir. Farsça olan bu eser güzel bir divânî kırması ile yazılmış, müstensihî belli değilse de 947/1539 yılında Edirne'de istinsah edildiği kayıtlıdır. İstanbul ve Ayasofya tarihi ile ilgili bu nüsha Ankara Millî Kütüphanesi, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda Hk 791/2 numarada kayıtlıdır. Bir mecmuanın 18b-29a varakları arasında yer almaktadır.

İdris, alıntı yaptığı cümle ve ifadeyi olduğu gibi kullanmamış, cümlelerin başına ve sonuna ya kendisinden yahut da bilemediğimiz başka kaynaklardan eklemeler yaparak zikretmiştir.

İdris'in bazı gazavâtnâmelerden de istifade ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bunların da ismini belirtmeden kapalı bir şekilde ifade eder. Ümeradan bahsederken: "*İsâ Bey, İshak Bey ve onun oğlu İsâ Bey, Ali Bey Mihâloğlu ile Bâli Bey Malkoçoğlu gibi zevâta ait gazavâtların tafsilâtını içeren evrak müsveddeleri yolculuğum esnâsında zayi oldular...*" şeklindeki ifadesinden Bitlîsî'nin bu zâtlara ait bazı gazavâtnâmelerden istifâde etmiş olabileceği kanaati oluşmaktadır¹⁹⁹.

Sözlü kaynaklarından pek çok yerde nakilde bulunur:

-"*bahsi geçen olaylar âdil şâhidlerce tahkik ve tasdik edilmiştir...*"²⁰⁰.

-"*...Sultanın mahfillerinde bulunarak yakını ve mahremi olan Acem faziletlieleri, sultanla yüz yüze konuşmalarında padişah, değişik bölgelerdeki vâli ve hâkimlerin âdil ve dürüst çalışıp çalışmadıklarını, gizlice adamlar göndermek suretiyle tahkik ettirdiğini itirafta bulunduğunu anlattılar...*"²⁰¹.

¹⁹⁹ Heşt Behîşt, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209 vrk. 390b.

²⁰⁰ a.g.e., vrk. 355b.

²⁰¹ a.g.e., vrk. 356b.

-“...faziletli dostlardan olan bir aziz, Sultanın hüner sahibi sanatkârlara ve bilginlere olan kerem ve ihsânlarını iki başlık altında şöyle sıraladı...”²⁰².

- Fatih Sultan Mehmed’in veziri Mahmud Paşa’dan bahsedilirken: “*Vezîrin sohbetlerine katılan sahîhu’l-kavl bir Rum faziletlisi...*”nden nakl-i kelâmda bulunur²⁰³.

- Belgrat Kalesi’nin kuşatmasında, bozgun başlayınca Sultanın bizzat kılıcını çekip savaşa katıldığı anda : “*Rikab-ı hümmâyunda bulunan hâs kullarından biri bu fakire şöyle nakilde bulundu*” diyerek sözlü kaynağını isim vermeden zikretmektedir²⁰⁴. Bu ise, aynı olay için, aynı mahalde ve aynı şekilde İbn-i Kemal’in de râvîleri arasında yer almıştır. Şerafettin Turan, bu râvînin Uzguroğlu İsa Bey olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtir²⁰⁵.

-Veziriazam ve Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa’nın Las Vilâyeti fütûhâtının tamamlanması için gönderilip, birçok kale ve hisârın fethedilerek epeyce ganimet elde edildiğinden bahsederken *Sultanın zâbit-ı Humsu*’ndan ganimetlerin miktarı hususunda nakilde bulunur²⁰⁶.

İdris’in kendi gözlemlerini aktardığı noktalar da vardır. Karakoyunlu ve Akkoyunlular arasında (Uzun Hasan-Cihan Şah) cereyan eden çekişmeleri anlatırken, 871/1466-7 yılında Cihan Şah’ın ordusu Muş ovasından geçerken, babasıyla birlikte bizzat ihtişamlı orduyu gördüğünden bahseder²⁰⁷.

Bir diğer yerde de Fatih Sultan Mehmed’in, Cihan Şah’ın Uzun Hasan’dan aldığı mağlubiyete büyük üzüntü duyduğunu: “*güvenilir râvîlerin naklettiği haberlerden duyduğum...*”şeklinde isim belirtmeden sözlü kaynağını zikreder²⁰⁸.

²⁰² **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209 vrk. 357a.

²⁰³ a.g.e., vrk. 389a.

²⁰⁴ a.g.e., vrk. 419a.

²⁰⁵ İbn-i Kemal, VII. Defter, haz. Şerafettin TURAN, s. XXXVI.

²⁰⁶ **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209 vrk. 425a.

²⁰⁷ a.g.e., vrk. 346a.

²⁰⁸ a.g.e., vrk. 471b.

Yine, fitne ehli Ulaşoğlu Hasan Bey'in Varsak dağlarındaki sığındığı dar geçitli yerlere, ihtiyatsızca ilerleyen Rum Mehmed Paşa'dan bahsederken: “*nasihatilerin naklettiklerine göre...*” diyerek meçhul sözlü kaynaklarından nakilde bulunur²⁰⁹.

Heşt Behişt'in VII. ketîbesi mihverinde yapmış olduğumuz çalışmaların neticesinde, eserde zikredilen kaynaklar bunlardan ibârettir. Eserin tamamını, kaynak ismine rastlayabiliriz umuduyla okuduk. Ancak yukarıda bahsedilenlerin dışında yazılı kaynak ismine ulaşamadık.

İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt*'i üzerine şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, kaynakları ile ilgili bazı bilgilerin tespit edildiği görülmektedir. Mehmed şükrü, eserin I. ve II. ketîbeleri üzerine yaptığı çalışmasında, İdris'in kaynaklarından bahsetmemesine değinmiş; Selçuklu, Acem, Yunan ve Osmanlı tarihlerinden yararlandığını belirtmiştir. Mehmed şükrü, ilk iki ketbedeki tarihî anlatımları ile İbn Bb'nin *Evmiru'l-'Al'iyye f Umri'l-aliyye'si*, Aşık Paşazâde'nin *Tevârih-i l-i Osman*'ı, Neşrî'nin *Cihânnümâ*'sı ve Edirneli Oruç Bey'in *Oruç Bey Tarihi* arasında mukayesede bulunmuş, tespit ettiği benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır. Sonuç olarak, *Heşt Behişt*'te *Oruç Bey Tarihi*'nin izine rastlanmadığına, İbn Bb tarihinin etkisinin görülmediğine; Aşık Paşazâde ve Neşrî'nin *Cihânnümâ*'sı ile pek çok benzer yanlarının olduğunu, bununla birlikte bazı farklılıkların da olduğuna dikkat çekmiştir. Son sözün söylenebilmesi için *Heşt Behişt*'in bir bütün olarak incelenmesi ve karşılaştırma yapılmasının gerektiğini belirtmiřtir²¹⁰.

Orhan Başaran ise, yukarıda bahsettiğimiz Mehmed şükrü'nn görüşünü aktarmakta ve Aşık Paşazâde ile Neşrî tarihlerinden yararlanmış olma ihtimalinin yüksekliğinden bahsetmekte, müşterek kaynaklardan istifade edilmiş olmasına da deđinmektedir²¹¹.

²⁰⁹ **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209vrk. 475a.

²¹⁰ Bkz. Abdulkadir ÖZCAN(b), “*Heşt Behişt*”, DİA, c. XVII., İstanbul 1998, s. 272.; şüKRü, s. 26-27.

²¹¹ BAşARAN, s. 49.

Vural Genç, mukaddime ile I. ketîbe üzerine yaptığı çalışmasında Âşık Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı, Şükrullah'ın *Behcetü't-tevârih*'i ve Neşrî'nin *Cihânnümâ*'sı arasında bir kıyaslama yapmış; bunun neticesinde bu üç eserin izlerine *Heşt Behişt*'te rastlamanın mümkün olduğuna değinmiştir²¹². Bununla birlikte, zikredilen eserlerde verilen olayların cereyan tarihi arasında farklılık görülmektedir.

Biz de, *Heşt Behişt*'in kaynaklarını tespit için yaptığımız çalışmada Neşrî, Oruç ve İbn-i Kemal'in *Tevârih-i Âl-i Osman*'ıyla mukayesede bulunduk. Esasında, İbn-i Kemal'in *Tevârih*'i hariç, İdris'ten önceki bilimum tarihler *Heşt Behişt* ile kıyaslamaya lüzum bırakmayacak kadar tafsilât ve bilgi bakımından dar ve kıttır.

Mehmed Neşrî: *Kitâb-ı Cihânnümâ*:

Neşrî'nin *Cihânnümâ*'sında ilk anlatılan olay Fatih'in Karaman üzerine yaptığı seferdir. *Heşt Behişt*'te de ilk konu Karaman seferidir. Neşrî, Karaman oğlu İbrahim Bey'in bir oğlunu Germiyan, diğerini de Aydın iline gönderip kendisinin de Menteşe Beyliğine doğru hareket ettiğini belirtir. İdris ise aynı konuları daha detaylı ve sebep-sonuçlarıyla birlikte zikretmektedir. Neşrî, bu sırada Anadolu Beylerbeyi olan Uzguroğlu İsa Bey'in Karamoğullarına karşı koymak üzere Sultan'dan izin istediğini, ancak bu iznin devletin yüzünü kara çıkarmasın diye kendisine verilmeyip azledildiği ve İshak Paşa'nın gönderildiğinden, Sultan'ın da hemen akabinde Bursa'ya hareket ettiğinden bahsedilir. İdris, İsa Bey'in izin istediğini belirtmekte, ancak bu iznin yetki sahibi olan İshak Paşa tarafından engellendiğini ve Sultan'ın izin vermesine de bir şekilde mâni olduğunu, nihayetinde de İshak Paşa'nın bölgeye gönderildiğinden bahsedilirken İsa Bey'in azline değinmez. İdris daha teferruatlı bir şekilde anlatmaya devam eder ve Sultan'ın Akşehir'e geldiğini duyan İbrahim Bey'in Taş-eli'ne kaçtığını, orada da tutunamayacağını anlayınca Molla Velî'yi arabulucu olarak gönderdiğini ve yaptıklarından pişman olduğunu, Akşehir, Yenişehir ve Seydîşehir'i bağlantılarıyla birlikte Sultan'a peşkeş çektiğini yazar. Neşrî ise bunlardan bahsetmez; devlet erkânı tarafından İbrahim Bey'in affedilmesine Sultan'ın ikna olunduğunu, Fatih tarafından elçilik göreviyle

²¹² GENÇ, s. L-LX.

Kasaboğlu Mahmud Bey'in gönderildiği belirtilir. Daha sonrasında ise, yeniçerilerin bahşiş istemeleri, Sultan'ın on kese akçe vermekle birlikte bu duruma çok öfkelenildiği ve bunların Sultan tarafından cezalandırıldıkları anlatılır. Yeniçeri ağasının azledilip yerine başka birisinin görevlendirildiği belirtilir²¹³. İdris ise otuz kese akçe verildiğini ve Bursa yakınlarında bu olayın cereyan ettiğini, şahıs ismi vermeden Sultan'ın ilgilileri cezalandırdığını, ilgililerin azledildiklerini yazar. Bundan sonra ise bu seferin iki sonucundan bahseder: Birincisi, Menteşe ve Germiyânoğulları'nın da İbrahim Bey'le anlaşarak isyanda bulduklarından, İbrahim Bey meselesinin halledilmesinin ardından bunların üzerine bir orduyla İshak Bey'in gönderildiğinden, Menteşeoğlu'nun gemi ile Rodos'a kaçmasıyla memleketinin tekellüfsüzce Osmanlılara geçtiğinden bahseder. İkincisi ise, yeniçerilerin küstâhâne bir şekilde, araya devlet erkânı koymadan bahşiş istemeleri neticesinde bunlara bir daha böylesine küstahça bir harekette bulunmamaları sağlanmışır²¹⁴.

Neşrî'nin zikrettiği ikinci olay Boğazkesen Hisarı'nın inşasıdır. Bu inşaattan sadece birkaç satır ile bahsedilmekte ve yapım yılı olarak da 856 senesi gösterilmektedir. Hâlbuki İdris, sebep ve sonuçlarıyla birlikte uzunca izahtan sonra yapımını anlatmakta, İstanbul tekfuru ile bu hususta yapılan yazışmalar ve elçi teâtisine değinmektedir. İnşaatın da yine 856'da gerçekleştiğini belirtir. İdris, Boğazkesen'in inşasını İstanbul fethi için yapılan ilk hazırlıklar arasında değerlendirmekte, bu inşaatın bitişiyle kış mevsimi başladığından hazırlıkların daha iyi bir şekilde yapılması için Edirne'ye gidildiğinden bahsetmektedir. Akabinde, İstanbul'un fethi için bir fasıl açarak 857 baharının başlarında hareket edildiğini belirtmektedir. 857 hicrî senesi 12 ocak 1453'te başlamaktadır.

Görüldüğü gibi, Neşrî tarihinde olaylar kuru ve belâgatten arınmış bir halde, sebep-sonuç ilişkisi kurulmamış, çok kısa ve dar bir şekilde anlatılmış; İdris ise olayları teferruatıyla, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde aktarmıştır. *Heşt Behişt*'in VII.

²¹³ Mehmed Neşrî; *Cihânnümâ*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2008, s. 308-9.

²¹⁴ *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209 vrk. 391a-392b.

ketübesinin ilk başlarında bulunan kayıtların bu mukayesesinde kanaatimizce Neşrî'nin tesirine rastlanmamaktadır.

Neşrî'nin *Cihânnümâ*'sında İstanbul'un fethi gibi mühim bir hadise çok kısa anlatılmıştır. Oysa İdris, önce İstanbul'un fethini elzem kılan sebeplere değinmiş; İstanbul'un coğrafi özelliklerinden bahisle âdeta jeopolitiğini yapmıştır. Birçok devlet erkânının Halil Paşa'nın etrafında birleşerek fethin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı yönünde Sultan'a ilkada bulduklarından, bazı ulema ve Zağanos Paşa'nın ise Sultan'ın bu husustaki ısrarına destek olduklarından uzunca bahsedilmektedir. Bu arada, iki büyük gemi ile Frenk yardımının İstanbul'a ulaşmasına Süleyman²¹⁵ adında bir zâtın kumandası altında olan Osmanlı donanmasının mani olamadığını belirtir. Frenk gemilerinin yardıma gelişinden bahsetmeyen Neşrî, tamamı şu anda yazmakta olduğumuz ebatta bir sayfa kadar yazıyı ihtiva edecek miktarda bilgi ile İstanbul'un fethi faslını bitirmektedir. Bu arada bu bir sayfalık bilgiye, Kumburgaz ve Bigados gibi fetihler de dahildir. Bundan sonra Neşrî, Fatih'in İstanbul'u imâr faaliyetlerinden kısaca bahseder. *Cihânnümâ*'nın nakilleri bu noktadan sonra İdris'in naklettiklerine benzerlik göstermeye başlar. Sivricehisâr ve Umul'un fetihleri anlatılırken, her iki eser de Sultan II. Murad zamanında alınan yerlerin tekrar Vılık-oğlu'nun eline geçtiğinden bahseder. Yine, bu sefer sonrasında Mahmud Paşa'nın vezir tayin edildiğinden her iki eserde müştereken söz edilir²¹⁶.

Neşrî'nin Belgrat kuşatmasıyla ilgili naklettikleri, özellikle de Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Paşa'nın Tuna'nın karşı tarafına geçerek gelebilecek muhtemel düşman yardımının önüne geçme fikrini ileri sürmesi ve kabul görmemesi, İdris'in naklettikleriyle benzerlik göstermektedir. Neşrî'nin zikrettiği hadisenin cereyan tarihi olan 860 yılı, İdris tarafından boş bırakılmıştır. Yine de, İdris'in verdiği tafsilâta Neşrî'de rastlayamıyoruz.

²¹⁵ Baltaoğlu Süleyman.

²¹⁶ NEŞRÎ, s. 318-9; **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 413b-415a.

Neşrî, Karaboğdan tekfurunun isyan makamında yer almasıyla Fatih'in kullarından birisine, ki daha sonra bunun Hâdım Süleyman Paşa olduğunu zikreder, Boğdan melikini sınamak üzere onun bölgesine girmesini emrettiğini, Süleyman Paşa'nın da bu emre uyduğunu, fakat Boğdan'da gafil avlandığını belirtir. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed'in bizzat Karaboğdan'a yürüdüğünü zikreder²¹⁷. Oysa İdris, Gedük Ahmed Paşa'nın Karaman memâlikinin fütuhâtını tamamlamak üzere gönderildiğinden, Rumeli Beylerbeyliği mansıbını Süleyman Paşa'ya tevcih ederek onu Arnavut İskenderiyesi'nin (İşkodra) fethi için gönderdiğinden bahsetmekte; İşkodra'nın fethi hususunda elde edilir bir başarı sağlayamayan Süleyman Paşa'ya, Kara Boğdan'a geçmesini, İşkodra başarısızlığını burada telâfi etmeden merkeze gelmemesini emrettiğini zikreder. Bütün kaynaklar (Oruç, Neşrî ve İbn-i Kemal) Süleyman Paşa'nın merkezden gönderildiğini zikrederken İdris, onun İşkodra'dan Karaboğdan'a yönlendirildiğinden ve Sultan'dan azar işittiğinden bahsetmektedir. Bu kısımlar İdris'e özgü kayıtlardır. Kışın zor şartlarında Karaboğdan'a ulaşan Süleyman Paşa'nın yorgun ordusunun burada ağır bir yenilgi alması üzerine Fatih'in bizzat sefere çıktığını anlatır²¹⁸. Her iki müellif, vâkıanın tarihini 881 olarak vermektedir.

Neşrî, Süleyman Paşa'nın yenilgisinin ardından Fatih'in bizzat harekete geçtiğini, daha önceden İstanbul'dan ikmalle yola çıkarılan donanmayla Tuna'da buluştuğunu zikreder. Bundan sonra Boğdan içlerine doğru ilerleyişten, bir türlü düşmanla karşılaşmadığından; nihayetinde iki ordunun karşı karşıya gelip büyük savaşın cereyan ettiğini belirtir. İdris ise, aynı vakıayı daha detaylı aktarmakta; ordunun bu sefer sırasında çok sıkıntı çektiğini belirtmektedir. Neşrî savaşı anlatırken bir yerde: *"kuşluk vaktiydi. Kâfirle buluşdukları beyne's-salâteyne dek ceng-i Sultanî olup, Hak te'âlâ İslam leşkerine fırsat viriüp, kâfir leşkerini basdılar ..."* demektedir²¹⁹. İdris de aynı mahalde buna benzer bir cümle kurmuştur: *"kuşluk vaktinden beyne-salâteyne kadar harbin ateşi göklere yükselmişti..."*²²⁰. Bu ise,

²¹⁷ NEŞRÎ, s. 362-3.

²¹⁸ **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 477b ila 482a. (arada bir varak yanık sebebiyle boş bırakılmıştır. Konu eksik değildir.)

²¹⁹ NEŞRÎ, s. 363.

²²⁰ **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 480a.

Cihânnümâ ile *Heşt Behişt*'in arasındaki somut benzerlik ve İdris'in Neşrî'nin tarihinden istifade ettiğine dair bir delil olsa gerektir.

Hem İdris, hem de Neşrî bu gazâdan sonra iki ay miktarı Boğdan'da kalındığını, kışın gelmesiyle birlikte geri dönüldüğünden bahsederler. Bundan sonra Neşrî, “*Hikâyet-i fethü'l-kulâ' ilâ benî Ungurus mine'l-haşeb*” şeklinde ayrı bir başlık atmış ve Tuna kenarına gelindiğinde, Ungurus kâfirlerinin Tuna kenarına ağaçtan hisarlar yaptığı ve Müslümanların bu noktadan zarara uğrayabilecekleri haberinin geldiğini belirtir. İdris ise aynı başlık altına devam etmiş ve Sultan'ın Edirne'ye geldiğini, orduya izin verdiğini, bundan sonra Semendire hâkimi Ali Bey Mihal'den Ungurusluların Tuna'ya yakın, Kupluca mevkiinde Osmanlı toprakları içerisine galebe ve istilâ tarîkiyle ağaçtan ve taştan iki hisar yaptıklarından, bir diğerini de Tuna'nın Ungurus tarafında bu iki kalenin hizasına inşa ettiğine dair haberler ulaştığından bahseder. Her iki eser de kışın şiddetinden ve Tuna nehrinin buz tuttuğundan bahsetmektedir. Ayrıca, mezkûr hisarların fethinde buzların faydalı olduğuna değinilmekte, hisarların tahrip ve yakıldığından bahsedilmektedir. Bu olay için her iki eser Boğdan vâkıasından iki buçuk ay sonra cereyan ettiği bildirilmektedir²²¹. Yine, İdris'in verdiği tafsilat çok daha uzundur.

Kıyaslamamızın neticesinde, *Heşt Behişt*'te az da olsa *Cihânnümâ*'nın izlerine rastlamanın mümkün olduğu ortaya konulmuştur. Bu arada, İdris'in Neşrî'den değil de, Neşrî'nin istifade ettiği kaynakları kullanmış olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerek. Zira, iki eser arasında birçok farklılıklar da vardır.

Edirneli Oruç Bey: *Tevârih-i Âl-i Osman*:

İdris-i Bitlisî eserinin mukaddimesinde, bölgede râyiç dil olan Türkçe ile pek çok eserin yazıldığını, fakat bunların belâgatten uzak, kuru bir üslup ile kaleme alındığını belirtmektedir. Her halde İdris'in kastettiği bu eserler arasında Oruç Bey'in tarihi de olmalıdır. Ayrıca İdris, eserini efsânelerden uzak tuttuğunu söylemektedir

²²¹ NEŞRÎ, s. 363.; **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 481a-b.

ki, bununla Oruç'un İstanbul ve Ayasofya'nın kadîm tarihiyle ilgili cinli-perili kısmına kinâyeten göndermede bulunmuş olması muhtemeldir.

Oruç, Fatih'in ilk hareketini Uzguroğlu İsa Bey'in azledilmesi ve Karamanoğlu İbrahim Bey üzerine sefere çıkma şeklinde aktarır. İbrahim Bey'in savaşta yenildiğini ve kaçtığını, ardından da sulh olunduğunu zikreder. Bundan sonra Boğazkesen'in inşasını anlatır. Buraya kadar, olayların sıra tertibi dışında İdris'in anlatımıyla herhangi bir tevafuk görülmemiştir. Bu arada Oruç Bey eserinde başlık kullanmamıştır.

Oruç, Boğazkesen'in inşasıyla ilgili, hisarın yapımını sancak beylerine tevdi kılındığını, dört kulesinin yapımını ise dört vezire verildiğini, inşaatın dört ayda tamamlandığını; kazı esnasında eski bir yapıya ulaşıldığını ve bunun bir hamamın çatısına benzediğini efsane karışımı bir tarzla anlatmaktadır²²². İdris ise, inşaat işinin vezirler veya sancakbeyleri arasında tevdi edilmesinden bahsetmez. Ayrıca inşaatın kırk günde tamamlandığını belirtir. İnşa tarihi ise her iki eserde aynıdır²²³.

İstanbul'un fethi ile ilgili Oruç'un verdiği bilgiler, *Heşt Behişt*'te aktarılanlarla kıyaslanamayacak kadar azdır. Bu kısımda, İdris'in verdiği malumata benzer bir bilgi bulunamadı. Esasında Oruç Bey'in eserinde Fatih Sultan Mehmed ile ilgili kısımların anlatımı varak 53a'da başlamaktadır. İki varak sonrasında, 55b'den itibaren İstanbul ve akabinde de Ayasofya'nın kadîm tarihi efsane karışımı bir tarzla anlatılmaya başlanmış, 80a'ya kadar da devam etmiştir. 92b'de ise Fatih dönemiyle ilgili kısımları son bulmaktadır. Yani, Oruç Bey tarihinde Fatih döneminin anlatıldığı kısmın toplamı yaklaşık 40 varak; bunun 24 varağı Ayasofya ve İstanbul'un kadîm tarihi ile ilgilidir²²⁴. Bundan sonra Oruç Bey, Halil Paşa'nın Edirne'de katledildiğini kısaca belirtir. Daha sonra hepsi dört satıra sığacak kadar yazıyla iki defa Las'a gidildiğini Sivricehisar, Mul (Umul) ve Novabri'nin fethedildiğini zikreder. Ardından Fatih'in “*ulu toplar döktürüp, çektürüp Belgrad'a vardi*”ğundan bahseder.

²²² ORUÇ BEY; *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz.: Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2007, s. 78.

²²³ *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 492b ila 394b.

²²⁴ Burada verdiğimiz varak sayılarını, Necdet Öztürk'ün eserinin sonuna eklemiş olduğu orijinal metinden aldık.

Hemen ardından Dayı Karaca'nın burada top dokunarak şehit olduğunu, bu sırada Yanko'nun kaledekilerin yardımına geldiğinden bahseder. Bundan sonra savaşın iyice kızıştığını, Yanko'nun kaleden dışarıya çıktığıysa da bizzat Fatih'in savaşa katılmasıyla geri kaleye sığınmak zorunda kaldığından, bu savaş sırasında Yanko'nun gözüne bir ok isabet edip bu sebeple öldüğünden bahseder²²⁵. Bütün bu anlatımlar birer cümleyle, tafsilâtı olmadan zikredilmiştir. Oysa İdris, bütün bu olayları tafsilatlı bir şekilde zikretmektedir. İdris, Üsküp'te top döktürülerek Belgrad savaşında kullanıldıklarından bahseder. Oruç ise topların dökülüp çekirildiğinden bahsediyorsa da Üsküp'te döktürüldüğüne değinmez. Yine Dayı Karaca Paşa'nın top dokunup şehit olduğunda her iki eser tevâfuk içerisinde. İdris, Yanko'nun gözüne ok isâbet ettiğini ve bu sebeple öldüğünü, fakat bu olayın Fatih ve ordusunun epeyce Belgrad'dan uzaklaştıklarından sonra duyulduğunu belirtir²²⁶. Olayın tarihi *Heşt Behişt*'te boş bırakılmıştır.

Oruç Bey, bu vakıdan sonra şehit olan Karaca Paşa'nın yerine Mahmud Paşa'nın nasbedildiğini; Şehzâde Bayezid'e yapılan sünnet düğününü ve Hasan-oğlu İsâ Bey'in Ungurus'a, Evrenos-oğlu İsâ Bey'in ise Arnavutluk'a akına gönderildiklerinden bahseder. Bundan sonra ise Fatih'in Mora'ya sefere çıktığını ve Körföz'ü aldığına kısaca değinir. İdris ise, Belgrad kuşatmasının ardından ayrı bir başlıkta Mora fütuhâtından bahseder. Önce, II. Murad döneminde bu fütûhatı kolaylaştıracak bazı faaliyetlerin yapılmış olduğuna uzunca değinir. Ardından bu fütûhatın sebeplerini zikreder. Daha sonra ise önceki teliflerle kıyaslanamayacak kadar geniş bir biçimde Mora fütuhâtının tafsilâtına geçer. Olayın cereyan tarihi ise yine boş bırakılmıştır. Bu kısımları Oruç Bey tarihi ile karşılaştırarak müşterek bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Zira Oruç sadece, "*Mora tarafına varıldı ve fethedildi*" demekle yetinmiştir. Ayrıca, Semendire üzerine Fatih'in yürüdüğünü, kalenin savaşılmadan teslim alındığını ve Minnetoğlu Mehmed Bey'in idaresine verildiğinden bahsedilir. Kazıklı Voyvoda üzerine yapılan seferin tafsilâtı Oruç'ta az olmakla birlikte İdris'in anlatımlarına tezatta bulunan bir tarafı yoktur. Oruç'un naklettiği Voyvoda'nın tertip ettiği gece baskını ve hezimete uğrayıp eski düşmanı

²²⁵ ORUÇ BEY, s. 113-14.

²²⁶ *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 417b ila 420a.

olan Üngürüs kralına sığınması, Kral tarafından tutuklanarak hapsedilmesi²²⁷ İdris'in nakillerinde tafsilâtlı bir şekilde yer alır²²⁸. Burada İdris'in nakillerine uymayan tek husus ise Oruç, Voyvoda'nın daha sonra Üngürüs kralı tarafından salıverildiğini, Karaboğdan'da fitne çıkarmaya devam ederken öldüğünü zikreder. Oysa İdris, onun hapisteyken öldüğünü belirtir. İbn-i Kemal de Oruç'un naklettiğini destekler nitelikte bilgiler verir. Bu hususa ileride değinilecektir.

Heşt Behişt'teki olayların sırası genellikle Oruç'un *Tevârihi*'nde zikredilen olayların tertip ve sırasına uymaktadır. Oruç'un biraz tafsilatlı verdiği olayları İdris'in naklettikleriyle daha sağlıklı karşılaştırabiliyoruz.

Fatih ile Uzun Hasan arasında cereyan eden savaş Oruç'un eserinde bulunan en tafsilâtlı olaydır. Oruç, Has Murad'ın bir hile ile pusuda öldürüldüğünden bahseder ki, İdris de aynı sebeple, fakat daha tafsilâtlı olarak olayı nakleder. Bununla birlikte tezat noktalar da vardır. Mesela Has Murad'ın pusuya düşürülerek şehit edilmesinin ardından, İdris'e göre Mahmud Paşa yardıma yetişememiştir. Ancak Oruç, Mahmud Paşa'nın yardıma yetiştiğinden bahseder. Ayrıca her iki eser, iki orduyu birer denize benzetmektedir. Bunların dışında, şehzadeler, Anadolu ve Rumeli askerlerinin ordunun sağ ve sol kolunda yer alış tertipleri de her iki eserde aynıdır²²⁹. Fakat İdris çok tafsilâtlı bir şekilde zikretmiştir²³⁰. Oruç'un, Fatih'in ordusu Hasan Bey'e yaklaşınca: “*bu heybete yüreği dayanamayıp, âlem gözine dâr görünüp...*” diyerek anlattığı kısmı İdris'in: “*afiyet ve selamet alanının kendisi için daralmış olduğunu iyice anladı...*” şeklinde zikrettiği görülmektedir. Olayın cereyan tarihini İdris 877 Rebûlvvelinin 16'sı çarşamba günü olarak zikrederken Oruç, 878 Rebûlvvelinin 19'u cuma olarak belirtmiştir. Oysa her iki tarih de belirtilen günlere denk gelmemektedir. Ayrıca, “*ve yansureke'llahu nasran azîzen*” şeklinde fetih suresinin 48/3 âyet-i kerîmesi her iki eser tarafından olayın tarihini aktarmak üzere kullanılmıştır.

²²⁷ ORUÇ BEY, s. 116-17.

²²⁸ Heşt Behişt, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 430b ila 434b.

²²⁹ ORUÇ BEY, s. 122-23

²³⁰ Heşt Behişt, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 461b-464b.

Sonuç olarak, İdris'in Oruç Bey'in *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinden kaynak olarak istifade etmiş olabileceği ihtimali olduğu gibi, bu durumu kesin olarak tasrih edecek daha somut bir bulguya da rastlamadık. Oruç Bey'in eseri, tafsilatlı bir şekilde olayları anlatmamış olmakla birlikte, olayları tarihini ve o sırada devlet erkânından kimlerin görevde olduklarını belirtmesi bakımından önemli olduğu ortadadır.

Bu arada, Şükrullah'ın *Behcetü't-tevârih*'inin Osmanlı tarihi ile ilgili kısımları çok muhtasardır. Son kısımlarında II. Murad'ın cülûsuna değinilmiş, onun hayır imâretleri ve yaptırdığı inşaattan bahsedilmiştir. Tarihî olaylardan ise bahsetmez. Sadece: “*beş gazâ gerçekleştirdi. Biri, Selanik fethedildi. İkincisi; İzladı Derbendi gazâsı, üçüncüsü Varna gazâsı, dördüncüsü Germe gazâsı ve beşincisi de Kosova gazâsı.*”²³¹ Şeklinde II. Murad'ın sadece gazâlarının adını zikreder. Bunun dışında siyasî faaliyetleri ile ilgili bilgi vermez. Ardından II. Murad'ın şehzâdelerinden bahseder ve Fatih'in tarihini ayrı bir eserde yazacağını belirtir. Eseri de böylece bitirir. Çalışmamız Fatih Sultan Mehmed ve dönemini ihtivâ eden *Heşt Behişt*'in VII. ketîbesi mihverinde olduğundan, kaynaklarını tespit için *Behcetü't-tevârih* ile mukayesesine gerek duymadık.

HEŞT BEHİŞT'İN TESİRLERİ:

İdris, kendi zamanına kadar telif edilmiş olan tarih eserlerine göre *Heşt Behişt*'i daha muntazam ve daha tafsilâtlı kaleme almıştır. Osmanlı tarihini konu edinen daha önceki eserlerden faydalanmış olmakla birlikte bunların isimlerini zikretmemiş, eserinin mukaddimesinde çeşitli vesilelerle bunların edebî açıdan eksikliklerini dile getirmiştir. Dolayısıyla, bu şekilde eleştirdiği kaynakların isimlerini, *Heşt Behişt*'in değerini azaltır düşüncesiyle zikretmemiş olmalıdır. Kendi ifadesi ile telif tarihine kadar böylesine âyet, hadis ve şiiirlerle süslü bir eser bütün dünyada bulunmamaktaydı. Her bir Osmanlı padişahına bir ketîbe ayırmak, her olayı ayrı bir başlık altında toplamak, olaylar arasında bağlantı kurmak, sebep ve

²³¹ ŞÜKRULLAH, *Behcetü't-tevârih*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 6382, vrk. 283a.; Bu nüshanın istinsah kaydı yoktur. Ayrıca, *Behcetü't-tevârih* üzerine yapılan çalışmalarda bu nüshaya değinilmediği görülmektedir. Mesela bkz.: Hasan ALMAZ; *Behcetü't-tevârih, İnceleme-Metin-Tercüme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst., Ankara 2004, s. 38-49.

sonuçlarını izâh etmek ve daha da önemlisi olayları kuru ve yalın ifade ile değil, edebî unsurlarla süsleyerek, ağdalı bir şekilde anlatarak, İran tarihçiliğinde görülen zarîf ve süslü anlatımın Osmanlı tarihçiliğinde başlatıcısı olmuştur. *Heşt Behişt*'i kaynak olarak gösteren sonraki dönem tarihçileri, bununla eserlerini kıymetlendiriyorlardı. Zira o döneme kadar eserler kaynaklarından bahsetmezken, *Heşt Behişt*'in telifinden sonra bu gelenek bozulmuş ve birçok eserin kaynağı olarak *Heşt Behişt* gösterilmiştir.

Heşt Behişt'in kaynaklık ettiği bütün eserleri tespit işi uzun ve ayrı bir çalışma konusudur. Ancak, bunlardan birkaçının burada zikredilmesi yerinde olacaktır.

İbn-i Kemal: *Tevârih-i Âl-i Osman*:

Hem tafsilat, hem olayların anlatılış tarzı bakımından *Heşt Behişt*'e muâdil bir Osmanlı tarihidir. İbn-i Kemal de İdris-i Bitlisî gibi her padişaha bir defter ayırarak eserini telif etmiştir. Ayrıca, her olay için uzunca başlık kullanması, İdris kadar değilse de eserini süslü ve itnâplı kaleme almış olması da bu iki eser arasındaki şekli benzerliklerdendir. İbn-i Kemal'in *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı üzerine çalışma yapanlar, zikredilen benzerliklere dikkati çekmiş olmakla birlikte, iki müellifin teşrîk-i mesâi yapıp yapmadıkları hususunda incelemelerde bulunmuşlar ve sonuç olarak İdris ile İbn-i Kemal'in birlikte çalışmadıkları, yekdiğerinin eserlerinden istifade etmedikleri yönünde kanaatlerini belirtmişlerdir²³². Şerafettin Turan, iki eserin tamamıyla aynı kaynaklardan faydalanmadıklarını kesin bir dille belirtmektedir. Oysa her iki müellifin de zikrettiği biri yazılı, diğeri sözlü kaynağın aynı olduğu anlaşılmaktadır. Yazılı olan kaynak, İstanbul ve Ayasofya'nın kadîm tarihi ile ilgili Rumca'dan Farsça'ya tercüme edilmiş olan eserdir. Sözlü olan

²³² Şerafettin Turan, iki müellifin kat'iyetle teşrîk-i mesai yapmadıklarını, şekli ve hacim benzerliği dışında ortak noktalarının bulunmadığını belirtmektedir. Bkz.: İbn-i Kemal, s. LXVI. ; Ahmet Uğur da İbn-i Kemal'in eserinin VIII. ve IX. defterleri ile *Heşt Behişt*'in ilgili kısımları arasında bir karşılaştırmada bulunduğunu, fakat İbn-i Kemal'in *Heşt Behişt*'ten yararlanmış olma ihtimalinin bulunmadığını belirtir. Bkz.: Ahmet UĞUR, "*Selîm-nâmeler*", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Dergisi, XXII, Ankara 1978, s. 370-71.; Ayrıca: GENÇ, s. LX.; Ramazan ŞEŞEN, İbn-i Kemal tarafından yapıldığı söylenen *Heşt Behişt* tercümesinin belki de İbn-i Kemal'in tarihinde kullanılmış olabileceğine değinmiştir. Bkz: Ramazan ŞEŞEN, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR Yay., İstanbul 1998, s. 289.

müşterek kaynak ise Belgrat muhasarası sırasında Fatih'in yanında bulunan bir râvidir. Ş. Turan her iki eserde zikredilen bu kaynakların, anlatım şekilleri biraz farklı olması sebebiyle, görünüşte benzer ancak aynı olmadıklarını savunur²³³.

Genellikle aktarılan olayların cereyân şekli her iki eserde de aynıdır. Fakat, şahıs isimlerinin bazen farklı olduğu görülmektedir. Bununla beraber, bir olayda önemli isimleri veya ordu sayısını biri zikrederken, diğeri bundan bahsetmez. Mesela, Kazıklı Voyvoda olayını İdris tek bir başlık altında tafsilâtıyla zikretmişken, İbn-i Kemal'in birkaç başlığa bölerek izâh ettiği görülmektedir. Voyvodanın, Fatih'in ordusuna gece baskını düzenlemesi, her iki eserde de aşağı yukarı aynı şekilde aktarılmıştır. Ancak İdris, Voyvoda'nın 10.000 kişilik bir kuvvetle baskını tertip ettiğini belirtmekte, İbn-i Kemal ise sayı vermemektedir. Her iki eser de gece baskınının ilk olarak Anadolu askerlerinin bulunduğu noktaya yapıldığı, çadırların halatları el-ayaklarına bağ olduğu, burada amacına ulaşamayıp kaçmak isterlerken bu sefer Rumeli askerlerine rastlamaları müştereken ve hemen hemen aynı ifadelerle belirtilmiştir. Bundan sonra İdris, Kazıklı Voyvoda'nın on bin kişilik kuvvetinden ancak dörtte birinin kurtulabildiğini yazar. Sonrasında ise Voyvodanın kaçarak Macar kralına sığındığını, orada ölümüne kadar hapiste tutulduğunu, yerine ise Fatih tarafından kardeşi Radul'un nasbedildiğini belirtir²³⁴. İbn-i Kemal ise kaçan baskıncıların peşinden Mihaloğlu Ali Bey'in gönderildiğini, esir alınan 2700 kişinin ise katledildiğinden bahseder²³⁵. Bu arada, İtnaplı olmasıyla eleştirilen İdris'in eseri, bazı noktalarda itnap konusunda İbn-i Kemal'in gerisinde kalmıştır.

İki eser arasında bulunan bir diğer benzerlik, Midilli fethinin ardından ele geçen esirlerle ilgilidir. İdris, burada ele geçen esirlerin üçe ayrıldığını şöyle açıklamaktadır: *“birincisi, Frenk dârü'l-mülkünden memleketi korumak üzere makhûr olan tekfurun imdâdına gelenlerdi. Bunların her biri yiğitlik ve kâfirlik dîninde kendini baş ve serdâr zannederdi, ehl-i kıst ve adâletin taksim edildiği yer olan eyâlet divânının meydanında bedenleri ortadan ikiye bölündü. Meslek ve hüner*

²³³ İbn-i Kemal, s. LXVI.

²³⁴ **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 430b-434a.

²³⁵ İbn-i Kemal, s. 213-216.

sâhibi olan bir diğer bölüğü de memleketin imârı maslahatı için can, mal ve ehline amân verildi. Toprak ve geliri olanların emlâki için cizye ve harâç tayin edilerek belirli bir meblâğ tespit edildi. Bunların küçük yaştaki çocukları, henüz aslî fitrat ve ezeli kabiliyetlerinden uzaklaşmadıklarından ve ayna gibi olan çehrelerinde imân nûru görüldüğünden, ehl-i İslâma istihdâm için seçildiler. Ay-tenli cevârî ve gülmanları ise taksîm edildi. Diğer bir kısmı da bu diyârın garipleri veya diğer memleketlerin servet sâhipleri olup, fidye tahsili için tutuklu bulundular. Bunların fidyelerinden mâli hazza ulaşıldıktan sonra serbest bırakıldılar... ”²³⁶

Heşt Behişt’te geçen bu izâhat, benzer bir şekilde İbn-i Kemal tarafından da ifade edilmektedir: “üserâ üç bölük olundu. Bir bölüğü ki Frenk’ten yardıma gelmiş neheng-i deryâ-yı şûr u şerdi, ortadan ikişer bölündü, ol kırılanlar binden ziyâde vardı. Her biri diyârında anılır nâm-dârdı. Bir bölüğü dahi ki ol havâlinün ahâlisinden hizmete yarar ra’iyyet halkıydı. Vüzerâya ve ümeraya bahş olub a’yân-i hadem ve erkân-ı haşem ortasında taksîm oldu. Bir bölüğü dahi ki erbâb-ı kişt-u kâr ve ehl-i kisb-i rencberdi, ol kişver harâb olmasun deyu yerlü yerinde mukarrer kılınub her biri diyârında, kimi hisârda kimi civârında mukîm oldu... ”²³⁷

Her iki eser, Midilli fethinin hemen ardından Bosna kralının vergisini göndermemesi üzerine sefere çıktığından bahseder. İdris, önce bu seferin sebeplerini açıklar. Ardından bu ülkenin coğrafî konumuna değinir ki, İbn-i kemâl de Bosna’nın coğrafî konumunu tayin ederken aynı cümleleri kurmuştur. Ayrıca, her iki eser bölge insanların tabii güzelliklerinden aşağı yukarı aynı ifadelerle bahsederler. İbn-i kemal, Bosna kralının vergisini göndermemesini bu seferin sebebi olarak gösterirken İdris, buna ilâveten Semendire fethi sırasında kralın, Semendire vâlisinin damadı olması hasebiyle bu şehir üzerinde miras, hak ve hukuku olduğunu savunması ve bu hususta vermiş olduğu rahatsızlığı da zikreder. Ayrıca kralın, babasını öldürerek kral olması gibi diğer bazı hususlara da değinir. Bütün bunlara bir de Mihaloğlu Ali Bey’in Macaristan’a vaki akınları sırasında kralın münâfikça ve

²³⁶ Heşt Behişt, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 435b.

²³⁷ İbn-i Kemal, s. 222.

düşmanca tutumlarını da sebepler arasında gösterir. Bunlar İdris'e ait orijinal kayıtlar olmalıdır.

Her iki eserde de ordunun ilk hareketi aynı şekilde ifade edilmektedir. Bu hususta İdris'in kayıtları şöyledir: “*Rumeli ve Anadolu memâlikinin mücâhid askerlerini bir araya topladı. Ulaşılacak yerin uzaklığından ve yolların zorluğundan dolayı iki ayda ancak Bosna'nın hudûduna ulaşılabilirdi. İkbâl çadırlarını gök yüzüne doğru yükselttiler. Evvela, Bosna'nın girişinde bulunan Tokça kalesini önlerine çıkıttı...*”²³⁸. İbn-i Kemal de buna benzer bir şekilde ifade etmektedir: “*dârü'l-mülk-i cihân-ârâyundan iki ayda vardı ol araya irdi ki Bosna memleketinin serhaddiydi, Baboçça demekle meşhûr bir hısn-i hasîn-i sengîn-sûrun üzerine konuldu...*”²³⁹. Bundan sonra da bazı farklılıklarla birlikte her iki eserin paralel ifadeleri devam etmektedir. Özellikle bir derbendin geceleyin geçilmesi, Turhan Beyoğlu Ömer Bey'in öncü kuvvetlerle gönderilmesi aşağı yukarı aynı cümlelerle ifade edilmiştir. Yine, Bosna halkının ve askerlerinin yüksek dağlara ve mağaralara sığınmaları ve bunların Fatih'in askerleri tarafından esir ediliş şekilleri her iki eserde de hemen hemen aynıdır. Bosna kralının en son sığındığı kalenin burçlarından birinin üzerinde içki meclisi tertip edişinin beyânı, özellikle burada sarhoş olanların kelleleri koparıldığında birer şarap kâsesine benzetilmesi her iki eserde de aynı şekilde ifade edilmiştir. İki eserin arasındaki en bâriz farklılık, yer ve şahıs isimlerindedir. İdris, yer ve şahıs isimlerini noktasız ve harekesiz bırakmıştır. Oysa İbn-i Kemal'in daha doğruya yakın yazdığı görülmektedir. Mesela İbn-i Kemal'in Yayça olarak zikrettiği yeri İdris, Bayci, biraz sonrasında da Yayci okunacak şekilde yazmıştır. Kralın teslim alınışı, Fatih Sultan Mehmed'in, veziri Mahmud Paşa'ya, krala amân verdiği için sinirlenmesi yine her iki eserin müşterek beyanlarının bulunduğu noktadır. Bundan sonra ise Karamanoğlu İbrahim Bey'in vefatı ve sonrasında oğulları arasında cereyan eden hadiselerin zikri ile her iki eserin kayıtları devam etmektedir.

İbn-i Kemal'in *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı ile *Heşt Behişt* arasındaki benzerlik, Arnavud olaylarında da devam etmektedir. İdris: “*bunlar ulaşılması zor olan*

²³⁸ **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 436b.

²³⁹ İbn-i Kemal, s. 225.

memleketlerine de güvenerek hiçbir zaman bir padişaha boyun eğmemişlerdir. Dağlık bölgelerinde vahşi hayvanlar gibi husûmet ve mukavemetlerinde çok gayretlidirler. Başlarını acizlikle düşmanlarının karşısında aslâ eğmezler. Öyle ki, kendi aralarında da yekdiğerlerine karşı riyâset ve serverlikte baş eğmezler. Her biri ayrı bir bölgeyi kendine mesken seçmiş ve kimseyi kendi arasında hükümete seçmezler...”²⁴⁰ demekle Arnavutların serkeşliklerine işaret etmektedir. İbn-i Kemal’de buna benzer bir şekilde konuyu ele almıştır: “*Ol tâgîlerün her bir bâğîsi bir dağın kulesinde başına bey idi. Gayet kelleliğinden bir beye boyun eğip eli altında olmadan neng (âr) iderdi; peleng-i fîz-çeng-i pür-sifîz gibi üzerinden geçen buludlarla ceng iderdi. En ednâ levendi, semend-i himmet-bülende binüp şehsüvâr-ı mizmâr-ı celâdet dirülür...*”²⁴¹. Ancak Arnavud seferi için İbn-i Kemal “870 rebî’inde” derken, İdris bir yıl farkla “871 baharında” demektedir.

Bunun gibi konularda her iki eser aynı şekilde bir akış takip etmektedir. İdris, Karamanoğlu Pir Ahmed Bey ile yapılan mücâdeleyi zikrederken bir yerde: “*Pir Ahmed’in şomluğundan dolayı devlet-i Sultanînin devlet erkânı arasında büyük fitneler ortaya çıktı. Bunlardan biri Mahmud Paşa’nın başına gelmiştir; Pir Ahmed’in muhalefeti zamanında Mahmud Paşa bazen sultanın mizâcını ıslâha çalışıyor, Pir Ahmed’in vaadlerine inanarak, tevbe ederek özür dilemek üzere sultanın nezdine geleceğine sultanı inandırmaya çaba sarf ediyordu. Lâkin Pir Ahmed zaman öldürme siyaseti ile salih veziri sultanın nezdinde mahcup etti...bütün vaatlerin yerine getirilmemiş olmasından dolayı Mahmud Paşa’ya, Karaman seferi dönüşünde umûm vezâretten külliye azletti...*”²⁴² şeklinde Mahmud Paşa’nın azledilmesine değinmiştir. İbn-i Kemal’in bu husustaki kaydı da şöyledir: “*ol şomun (Pir Ahmed Bey) şeâmeti Mahmud Paşa’ya dahi irdi, hümâ gibi hümâyûn-tâli’ iken bûm gibi nikbet verdi...hem vezâretten ve hem Rumeli Beylerbeyiliğinden ma’zûl oldu...*”²⁴³.

²⁴⁰ **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 447b.

²⁴¹ İbn-i Kemal, s.261-262.

²⁴² **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 450b.

²⁴³ İbn-i Kemal, s. 277.

Bundan sonra her iki eser Eğriboz'un fethini konu edinmiştir. Burada da bazı beyanâtlar benzerlik gösterse de, İdris'in verdiği tafsîlât daha fazladır. Mesela, İdris'in zikrettiği fetih gününün cuma olduğu, elde edilen ganimetlerden padişahın pay almadığı, ancak Kızıl Kale denilen yerden elde edilenlerin tamamının padişah adına zapt edildiği bilgileri İbn-i Kemal'de yoktur.

Uzun Hasan ile Fatih arasında vuku bulan Otlukbeli savaşının zikri de her iki eserde yer yer benzerlik arz etmektedir. İbn-i Kemal bu savaşı birçok başlığa ayırarak anlatmıştır. Bunlardan Özellikle de “*zîkr-i tedmîr-i Mirzâ Zeynel*” başlığı altında Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Bey'in öldürülmesi ile ilgili kayıtları, İdris'in ilgili kayıttaki anlatımına benzemektedir. İdris'in yanıldığı hususlardan biri olayın cereyan ettiği tarihtir. İdris, Otlukbeli savaşını 877 rebîyülevvel ayının 16'sı çarşamba günü öğle vaktinde cereyan ettiğini belirtir. İbn-i Kemal ise doğru olarak aynı olayın senesini 878 olarak zikreder. Gerçekten rebîyülevvelin 16'sı 878 yılında çarşamba gününe rastlamaktadır.

Şimdiye kadar anlatılanlarla iki eserin arasındaki benzerliklerden hareketle İbn-i Kemal'in, İdris'in *Heşt Behişt*'inden istifade etmiş olabileceğini kesin bir dille ifade etmek mümkün değilse de, en azından bu ihtimalin olduğu söylenebilir. Ancak İdris'in kendine mal etmiş olduğu bir kaydı neredeyse aynı şekilde İbn-i Kemal'in *Tevârih-i Âl-i Osman*'ında da buluyoruz. Söz konusu İdris'in kaydı, Otlukbeli savaşıyla ilgili olup konunun sonuna “destanın tezyîli” kısmına eklenmiştir. Kayıt, Kuran-ı Kerîm'in Rum Suresi 2-5 âyetleri hakkındadır. Önce bu âyetlerin ne hakkında nâzil olduklarını “*hadîs ve tefsîr kitaplarından naklen*” anlatır. Ardından bu âyetin tefsîrine geçer âyetlerin hükmünün sonraki dönemler için de geçerli olduğunu belirtir. İdris'in bu husustaki kaydı şöyledir:

“*Takdîr divânının münşîleri hakîm-i habîr kitâbının levh-i mahfûzuna kadir olan sultanın beşâret-nâmesini tahrîr, tasvîr ve tastîr buyurmuşlardır. Ebedî fetih ve zafer müjdesini Hazret-i Muhammed'in, sallallahu aleyhi ve sellem, din ve devlet evliyâlarına daha önceden vermiştir. (الم غلبت الروم من ادنى الارض و هم بعد غلبهم سيغلبون) فى بضع سنين لله الامر من قبل و من بعد و يومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله ينصر من يشاء و هو العزيز*

(الرَّحِيمِ)²⁴⁴ Bundan şöyle anlaşılıyor ki, cihad ordusunun Sultanının hulûs-i niyetinin çokluğundan, Hazret-i Sultan-ı enbiyâ sallallahu aleyhi ve sellem ile hem zâhirî ve hem de mânevî münâsebetleri ve benzerlikleri vardı ve bunlar kelâm-ı mübînînin âyetleri ile sâbit ve bellidir. Bu münâsebetlerin delilinin en büyüğü ve en açık olanı bu fetihnâme unvânı olan Rum Sûresi'dir. O kadîm vâkıanın bu hadise ile mutâbık ve benzer oluşu Kuran-ı Kerîm'in rumûz ve işaretleri âriflerine malumdur. Kelâm-ı Kadîm-i İlâhî'nin etkisinin ebedî olduğu ehl-i kemâl ve ilim nezdinde gayet açıktır. Söz konusu olan Rum'un fetih ve galebesinin vukuu Devlet-i Muhammed'in Sallallahu aleyhi ve sellem zamanındadır. İşte bu hadise için inen âyetin, Sultan Mehmed ile Hasan Bey olayına da tatbiki mümkündür. Bu husus için işâret vardır. Âyetin iniş sebebi hadîs ve tefsir kitaplarında zikredilmiş, **bu son olay için tatbiki ise bu hakîr-i fakirin aklına gelendir ki zikrolunacaktır....**Sultan Mehmed ile Hasan Bey vâkıası Rum Suresi'nin nüzûl sebebine birkaç bakımdan benziyordu. Harflerin delilleri ve cifr ilminin²⁴⁵ şâhidliği ile mânâ âleminin bazı işâretlerini beyân ve bu âyet-i Furkân'ın gizli sırrını açıklamak icâbetti. Birdenbire **akluma gelen bu bilgileri, teberrüken erbâb-ı hidâyetin nazar-ı mütâlaasına sunuyorum:** Ulemâ ve kâffe-i ehl-i hak ve yakîne malumdur ki, Kurân-ı Kerîm'in belîğü'n-nizâm olan nazarında, ruhânî manâlar beyan olunurken, gelecekte muhakkak vuku bulacak vâkıalar bazen sıyga-i mâzî, yani geçmiş zaman için de geçerli olabiliyor. Gelecek için aidiyeti olan (غلبت الروم), mâzî-yi mechûle de uyabilir. Bu sözlü kaideye göre bu vahy-i Kurânînin manası, ki eski zamanlarda vuku bulan Rum ve Fars vakıalarının her birine uymaktadır, bu hadiseye de (Fatih Sultan Mehmed ile Hasan Bey'in savaşı) her hangi bir mania ve zıtlık olmaksızın yüklenebilir. Çünkü mazmunu ve içeriği müjde niteliğinde olan (سيغلبون في بضع سنين), gelecek zamana aidiyetinin olmasına rağmen, şimdiki zamana da hamlolunabilmesi muhtemeldir. (471a) (لله الامر) (من قبل و من بعد)'in sırrının mantığı da aynı vaadi müştamil olup ahkâmının devam edeceğinin ebedî olduğunu göstermektedir. (فى ادى الارض) kelimesi ise Rum ve Fars ordularının hadisesini doğrulayıcısı ve delilidir. Böyle bir yüklemde bulunmak ve bu

²⁴⁴ Elif. Lâm. Mîm. Rumlar en yakın bir yerde yenildiler. Onlar bu yenilgilerinden bir kaç yıl sonra galip geleceklerdir. İş, eninde sonunda Allah'a aittir. İşte o gün, inananlar, istediğine yardım eden Allah'ın yardımına sevineceklerdir. O güçlüdür, merhametlidir. (Kur'ân, Rum Sûresi, âyet 1-5)

²⁴⁵ Bir ilim ki sahipleri bununla gelecekteki bazı olaylara vâkıf olduklarını iddia ederler: Ferheng-i Farsî-yi 'Amîd.(Farsça Lügat) ilgili madde.

kelimenin sırrını cifr ilmi ve harflerin işaretleriyle bir şeyler çıkarmak, âyetin iniş maksadına ters düşmeyecektir. Muteber tefsirlerin ve tarih kitaplarının naklettiklerine göre o eski zamanda Rumların Farslardan yenilgi aldıkları mahal Diyarbekir arzındaymış. Bazı nakil ve rivâyetlere göre ise Şam'ın Filistin'inde vuku bulmuştur. Ednâ'l-arz'ın tefsirini ise Arz-ı Şâm yakınlarından Fars'a kadar olarak zikretmişlerdir. Rum ve Fars arasında cereyân eden en son hadise (Fatih ile Hasan Bey arasındaki) ise Erzurum'da vuku bulmuştur. Burası Rum sınırı olduğu için böyle isimlendirilmiştir. İlim memâlikinin seyyâhlarına ve yolların seyyarlarına malumdur ki, ednâ'l-arz'ın, Fatih Sultan Mehmed'in Hasan Bey'le yaptığı savaş mahallinin olabileme ihtimali, Filistin ve Diyârbakır'a göre daha yüksektir. Âyet-i kerîmenin bu son hadiseye tatbikini teyit eden bir diğer unsur da, Hâs Murad Bey ve Ömer Bey-i Rumî gibi Rumeli büyük ümeralarının Fars memâliki ordusundan aldığı mağlubiyet vakiasıdır. Zâten Rum Sultanı Mehmed Han'ın, Has Murad Bey'in vâkiasından yedi gün sonra gelen gâlibiyeti de, ki (بضع) eyyâmı sayısının nihâyeti idi, (سيغلبون في بضع سنين) mazmûnuyla hakikate kavuşmuştur.

Bütün bunlarla beraber, Hasan Bey ve onun saltanatının Acem memâlikine galibiyeti de (بضع سنين)'de gerçekleşmiştir. Çünkü (بضع)'in harflerinin cevheri lafzen ve harfen bu mucip üzerine hesaplanıyor (ب = 2, ض = 800, ع = 70;=872). Buna göre 872 hicri senesi ortaya çıkmaktadır. Yedi yıl sonrası olan (بضع) yıllarının sonunda, ki 878 senesi olacaktır, ednâ'l Erz-u-Rum (Erzurum'un aşağısı demek) olan aynı yer ve mahalde Rumların (Fatih'in) galibiyeti gerçekleşmiştir. Galibiyet ve mağlubiyetinin her iki ednâ'l-arz'da vaki olduğundan (في بضع سنين) zarfının bağlaç ve ma'mûlî her biri sıyga-i mechûlün iki âmili ki (غلبت)'tir ve sıyga-i malum ki (سيغلبون)'dur, elde edilebilir. Bu şekilde Rumeli ümerasının, ilk karşılaşmada Fars ordusu ve Hasan Beylilerden yenilgisi ve Hasan Beylilerin de ikici savaşta Rum ordusundan yenilmesi (بضع) harflerinin gün sayısına bakarak veya mağlubiyet ve galibiyetin (بضع) yıllarında gerçekleşmiş olması burada anlatılanlara muvâfıktır...²⁴⁶

²⁴⁶ Heşt Behişt, Nuruosmaniye Ktp., nr.3209, vrk. 469b-471b.

Burada dikkati çeken nokta, mezkûr âyet-i kerîmenin nâzil oluş sebeplerinin tefsîr ve hadis kitaplarında yer aldığını, ancak bu âyetin “nükât ve dakâyık-i telfîk ve tevfiği bu fakîr-i hakîrin hâtır-ı kasîrine vârid olanlardır...” demekle Fatih Sultan Mehmed Han ile Uzun Hasan arasında cereyan eden savaşın tarihine ve Rum tarafının zafere ulaşacağına dair işâretler olduğuna uyarlamaya çalışmasını, kendine hâs beyânlar olduğunu söylemesidir. Otlukbeli savaşının tarihini belirtmek maksadıyla bu âyetin kullanılmasını Oruç, Neşrî veya Şükrullah'ta göremiyoruz. Bu müverrihler Fetih Sûresi 3. âyetini (و ينصرک الله نصرأ عزیزا)²⁴⁷ kullanmışlardır. İdris ve İbn-i Kemal ise bu âyetin yanı sıra, Rum Sûresi 2-5. âyetlerini de kullanmışlardır. İbn-i Kemal'in bu husustaki kaydı ise şöyledir:

“ol sefer-i zafer-eser hicret-i hazret-i Resûl'ün 878'inde vuku' bulmuştu. Nitekim (الم غلبت الروم فی ادنى الارض و هم من بعد غلبهم سيفليون فی بضع سنين) âyetinde ona işâret vâki' olmuşdu. Âyet-i kerîmeniün mefhûmu budur ki: asker-i Rum (ارض)un (ادنى)ında mağlûb olduktan sonra (بعض سنين)de galib olsalar gerek. (ادنى ارض)da mağlûb olmaları işâret olsa olur; merhûm Yıldırım Hân vâkiasına. Bu i'tibârla ki, lafz-ı (ارض)un hurûfunun tertîbde ednâsı (ضاد)dur, adedi 805/(1402)'dir. Mezkûr hadiseniün vuku'u ol târihdeydi. Nitekim (بعض سنين)de galib olmaları işâret olur: Biz beyânında olduğumuz hadiseye vech-i işâret budur ki aded-i hurûf-ı (بعض)hesâb-ı cümle muktezâsınca 872'dir. Lugât-ı Arabda lafz-ı (بعض)2 ile 9 mâbeyninde olan 'adedde isti'mâl olunur. Ol 'aded dahi 6'dır. Bu 6'yı sâbika zikr olan cümleye zam idicek, mecmû'u 878 olur.

Bu da câyizdür ki (و هم من بعد غلبهم سيفليون فی بعض سنين)de asker-i Rum'un mukaddemâ Murad Paşa sîngununda mağlûb olup, sonra galib olduklarının mecmu'una işâret ola: Bu i'tibârla ki, ol iki hadise 8 gün içinde vâki' oldu, bir Çarşamba'da Rumili leşkeri sındı; bir Çarşamba'da dahi Türkmen hezîmet buldu. (فی بعض سنين)hurûfunun 'adedi dahi 8'dir... ”²⁴⁸.

²⁴⁷ “ve sana şanlı bir zaferle yardım eder”(Fetih Sûresi, III. Âyet; 878/1473.)

²⁴⁸ İbn-i Kemal, s. 369-370.; âyetin bazı kelimelerinde imlâ hatası görülmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi İdris, devlet erkânının kendisini itnâp ve intihâl ile suçlamalarına karşı, eserini önceki müelliflerden daha kaliteli yazabilmeye muktedir ve lâzım olan ilme sahip olduğunu belirtmekte; akbabalar gibi her kurt ve leş yiyenlerin yarı bıraktığı yemlerinde gözünün olmadığını söylemektedir. Hatta kendisinin bu konuda “*ceylan avlayan aslan olduğunu ve artıklarından tilki ve çakalların nimetlendiğini*” belirtmektedir²⁴⁹. Onun bu sözlerinden, eserin telifi daha bitmeden, diğer tarih teliflerinde istifade edilmek üzere bazı devlet erkânı tarafından birilerine verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Mekke’de bulunduğu sıralarda II. Bayezid’e gönderdiği mektubunda: “*bu devletin düşman ve bed-hâhları olan bir takım erkân-ı devlet eserimi elimden aldılar...Sultan Mehmed’e ait olup beyaza çekilmiş olan kısmı Tatar Hân’ı Mengli’ye hediye ettiler...benim kitâbımı bir takım belâgat ve fesâhatten habersiz Türklere yüksek ihsânlarla mâl ettiler...bana verilen iktâ’ ve timâr da geri alındı, her sene aldığım cüz’î vâridât başkalarına bahşedildi...hadîs: ulemânın etleri zehirlidir...*”²⁵⁰. *Heşt Behişt*’in mukaddimesinde de bu hususa şu şekilde temas etmektedir: “*ilim ve irfanın latîf ve zarîf mecmuası ve zihnî gayretim bir neticesi olan işbu eserin tamamlanması aşamasında bazı insaf sermayesinden yoksul ve fazilet maddesinden yoksun insanlar, Sultanın sohbetinde kitabın itnâplı ve kinâyeli olmasını bahâne ederek bâbları mühürlü fasîh bir hazine olan eseri yağmaya başladılar. Bu hâlis duacının çektikleri meşakkatlerin karşılığı olan hak ve hukukumu kesmeye, rızık ve gelirlerimi azaltmaya cân u gönülden gayret gösterdiler; Sultan tarafından vaat edilen atıye ve caizeleri kestirmek, verilmesi kararlaştırılan ücret ve ihsânın önüne geçmek için uğraştılar. İşbu telifin ism u resmine iştirâk etme tamahıyla dilleriyle kötölemekten mesâilerini alıkoymadılar. (Eserin) içeriğini tebdîl ve tağyir için her türlü yola başvurdular...*”²⁵¹.

İbn-i Kemal’de İdris-i Bitlisî gibi II. Bayezid tarafından Osmanlı tarihini yazmakla, aşağı yukarı aynı tarihlerde görevlendirilmiş, eserinin ilk sekiz defterini yine onunla aynı tarihlerde tamamlamıştır. Yukarıdan beri izâh edilmekte olan

²⁴⁹ İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 8a.

²⁵⁰ İdris-i Bitlisî(MK), **Mektûp**, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. nr. 5675.; İMAZAWA, s. 893-4

²⁵¹ Bkz. **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 9b.

bilgilerle İbn-i Kemal'in, eserini telif ederken İdris'in *Heşt Behişt*'ini kaynak olarak istifade etmiş olması kuvvetle muhtemel görülmektedir.

Hoca Sadeddin Efendi: *Tâcü't-tevârih*

Osmanlı tarihi alanında yazılmış önemli eserlerden biridir. Müellifi, eserinin muhtelif yerlerinde *Heşt Behişt*'i kaynak olarak kullandığını açıkça belirtir. *Heşt Behişt*'in kopyası görünümünü vermemek için eserin baş kısımlarında özetleme yoluna gidilmiştir. İki eser arasındaki benzerlik, *Hoca Efendi Tarihi*'nin, *Heşt Behişt*'in bir tercümesi şeklinde nitelendirilmesine sebep olmuştur; Hammer bu eseri, *Heşt Behişt*'in bir kopyası olarak nitelendirmiştir²⁵². Bu arada Hoca Sadeddin, *Heşt Behişt*'in dilini fazla muğlak bularak İdris'i eleştirmiştir. *Hoca Efendi Tarihi*, *Heşt Behişt*'e göre daha muhtasardır.

Gelibolulu Mustafa Âlî: *Künhü'l-Ahbâr*

Âlî, eseri *Künhü'l-ahbârı*'nı büyük ölçüde *Heşt Behişt*'e dayanarak kaleme almıştır. Bunu eserinin muhtelif yerlerinde ifade etmiştir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

-Fatih Sultan Mehmed'in özelliklerini anlatırken: “*bu tafsîl, Mevlânâ İdris'ün Heşt Behişt'indeki tesvîd-i bî-adîldür...*”²⁵³ Şeklinde aktardıklarının kaynağını belirtir.

-İstanbul'un fethi aşamasından bahsederken: “*Mevlânâ İdris-i münşînin Heşt Behişt nâm kitâbında... tahkîk kılınmıştır...*”²⁵⁴ şeklinde kaynağını belirtir.

-Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul üzerine yaptığı hücumu anlatırken: “*Fe emmâ müverrih-i belâgat-nümâ Mevlânâ İdris-i bercîs-inşâ bu manâyı böyle imlâ etmiştir ki...*”²⁵⁵ şeklinde nakilde bulunur.

-İstanbul'un kadîm tarihinden bahsederken: “*Molla İdris-i münşî, Heşt Behişt nâm kitâbında bunu dahi yazmıştır ki...*”²⁵⁶ şeklinde *Heşt Behişt*'i referans göstermektedir.

²⁵² Abdülkadir ÖZCAN(b), “*Heşt Behişt*”, DİA, c. XVII., İstanbul 1998, s. 273.; BAŞARAN, s. 50.

²⁵³ ÂLÎ, *Künhü'l-ahbâr*, *Fatih Sultan Mehmed Devri*, c.II, Haz. M. Hüdayi Şentürk, TTK, Ankara 2003, s. 2.

²⁵⁴ a.g.e., s. 10.

²⁵⁵ a.g.e., s. 12.

-Yine aynı konuda: “ve kitâb-ı Heşt Behişt’deki tafsîl, bu mahalle gelince mersûm u mezkûrdur...ber-vech-i icmâl bu dahi fâzıl-i bercîs-celîs müverrih Mevlânâ İdris, kitâbında vech-i âharla nakl u tastîr etdiği tafsîl-i nefîsdür ki...”²⁵⁷ şeklinde İdris’in Heşt Behişt’inden nakilde bulunur.

-Devlet erkânından bahsederken: “müverrih-i bercîs-celîs, âb-ı rû-yi hâk-i Bitlis, Mevlânâ İdris Heşt Behişt nâm kitâbında Ebü’l-feth Sultan Mehemed Hân ibn-i Murâd Hân merhûmun nakl-i rû-şinâsân-ı nev-âyîninde resm itdüğü fasl üzre bu kitabda dahi bir makale tastîr kıldı...”²⁵⁸ şeklinde beyânda bulunur.

-Ordu teşkilâtından bölük ağalarını anlatırken: “gerçi Molla İdris-i Bitlisî kitâbında, merhûm cennet-mekân Ebü’l-Feth Sultan Mehemed Hân Kostantiniyye’yi feth-i müstetâbında ebnâ’-i sipâhiyân ve silahdârân ikişer bin mukarrerdür...”²⁵⁹ şeklinde Heşt Behişt’e işâret olunur.

-Karamanoğulları’ndan İbrahim Bei’in ölümünden sonra cereyan eden hadiseleri naklederken: “müverrih-i ma’ârif, enîs-i hâk-i Bitlis, Mevlânâ İdris kavlince bu vechiledür ki...”²⁶⁰ şeklinde kaynağını belirtir.

-İdris, Alaiyye’nin Selçuklu bakayâsından olan Kılıçarslan Bey’den müsâlemet-âmîz bir vechile alındığını, memleketinin karşılığında uygun bir yerin kendisine verildiğinden bahseder. Âlî’de de olayın cereyan şekli İdris’inki ile aynı olmakla birlikte, bu hareketin Osmanlı devletine yakışmayan bir hareket olduğu yönündeki eleştirileri, onu İdris’ten ayıran bâriz özelliklerden biridir. Bu anlatımında İdris’in Osmanlıları eleştirmemiş olmasına da değinmektedir: “galibâ “Osmanluda hakîkat olmaz” diyü beyne’n-nâs mesel-i meşhûr ve “ol hânedânun handânuna eyülük yaramaz” diyü ma’lûm-ı enâm olan sühân-ı mezkûr bu husûsa binâen imiş. Ba’zı vüzerâ-yı sâdikun hakk-ı hizmetleri bilinmemek ve cüz’î bahâne ile tecebbur u te’annüd vâdîlerinde katl itdürülmek²⁶¹, cibilletlerinde merkûz olan müriüvete

²⁵⁶ ÂLÎ, s. 49.

²⁵⁷ a.g.e., s. 54.

²⁵⁸ a.g.e., s. 84-85.

²⁵⁹ a.g.e., s. 95.

²⁶⁰ a.g.e., s. 130.

²⁶¹ Muhtemelen Mahmud Paşa’nın öldürülmesine değinmektedir. İdris, bu hususta üzüldüğünü belirtmekte ise de Fatih’i eleştirmemiştir.

ibtinâen imiş. Gerçi müverrih Mevlânâ İdris nev'â tedâriük etmiş...tav'an ve kerhen memleketi alınmak münâsib nesne değül idüğüne taarruz itmemiş..." ²⁶².

Âlî eserini kaleme alırken büyük ölçüde *Heşt Behişt*'ten yararlanmışır. Öyle ki, bu iki eser karşılaştırıldığında *Künhü'l-ahbâr*'ın, *Heşt Behişt*'in muhtasar bir kopyası olduğu sanılır²⁶³. Âlî'nin eserinde bulunan şiirler, âyetler ve hadîslerin neredeyse tamamı *Heşt Behişt*'ten alınmadır. *Künhü'l-ahbâr*'ın akışı da *Heşt Behişt*'teki olayların akışını takip eder.

Müneccimbaşı Ahmed Dede: *Sahâ'ifu'l-ahbâr fî vakâyi'i'l-a'sâr*

Arapça'dan bu adla Türkçe'ye tercüme dilmiş olan bu eserin başlarında yazar, listesini verdiği kaynakları arasında *Heşt Behişt*'i de zikreder. Özellikle eserin baş kısımlarında İdris'ten alıntılar görülmektedir. Bazen *Heşt Behişt*'i kaynakları arasında gösterirken, bazı yerlerde de *Heşt Behişt*'ten yaptığı alıntıları isim vermeden zikreder. Ancak yaptığı alıntıları özet şeklinde aktarmıştır²⁶⁴.

Rûhî-yi Edirnevî: *Tevârîh-i Âl-i Osman*

Rûhî'nin eseri, II. Bayezid'in Kili ve Akkirman fetihleriyle son bulmakta olup, 917/1511-12 yılında II. Bayezid'e sunulmuştur. *Heşt Behişt*'in muhtasar bir kopyası görünümündedir. Olayların akışı ve tertibi *Heşt Behişt*'teki sıraya uymaktadır. Mehmed Şükrü, bu eserin *Heşt Behişt*'ten yararlanılarak telif edildiğine dair çeşitli tespitlerde bulunmuştur²⁶⁵.

Koca Hüseyin Efendi: *Bedâyiü'l-vekâyi*

Umumi tarih tarzında kaleme alınmış olan eserin II. cildi Osmanlı devrine aittir. Eserin bu kısmında Osmanlı Devleti'nin başlangıcından I. Selim döneminin sonuna kadar olaylar anlatılmaktadır. Eserde kaynakları arasında İdris'in *Heşt*

²⁶² ÂLÎ, s. 149.

²⁶³ BAŞARAN, s. 50.

²⁶⁴ ÖZCAN(b), s. 273.; GENÇ, s. LXV-LXVII.; BAŞARAN, s. 50.

²⁶⁵ ŞÜKRÜ, s. 46.; BAŞARAN, s. 50.; GENÇ, s. LXVIII.

Behişt'i de gösterilmekte²⁶⁶; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı'ya ilhakından bahsedilirken İdris'in faaliyetlerine değinilmektedir²⁶⁷.

Cizyedârzâde Ahmed Bahaeddin Efendi: *Târih-i Cizyedâr*

1185/1771 senesinde telifine başlanılmış; 1187/1773 tarihinde tamamlanmıştır²⁶⁸. Müellif, eserin dibâcesinde telif sebebi olarak Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa'nın emri üzerine böyle bir işe giriştiğini ve Hoca Sadeddin'in *Tâcü't-tevârih*'inin daha sade bir dille kaleme alınmış şekli olarak niteler. Eser, Osmanlı Devleti'nin zuhurundan başlamakta, I. Selim'in Tomanbay'a teslim olma çağrısında bulunarak bir mektup göndermesiyle son bulmaktadır. Eserin müsvedde olduğu anlaşılan müellif hattı bir nüshası Esad Efendi No: 2403'te kayıtlıdır. Temize çekilmiş ve ferağ kaydı bulunmayan bir diğer nüshası da Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Tarih, 206 numarada kayıtlıdır. Eserin muhtelif yerlerinde İdris ve eseri *Heşt Behişt* kaynak olarak zikredilmektedir²⁶⁹. *Heşt Behişt*'in muhtasar Türkçesi gibidir. Ancak bu paralelliğin *Tâcü't-tevârih*'i kullanmış olmasıyla açıklanması daha doğru olmalıdır.

Hakîm Mahâret Hân-ı İsfahânî: *Behcetü'l-âlem*

1124/1712'de kaleme alınan eser genel coğrafya ile ilgilidir. Eserin "*ahvâl-i ba'zî ez memâlik-i Rum*" başlığı altındaki bilgiler çoğunlukla *Heşt Behişt*'ten alınmadır²⁷⁰.

²⁶⁶ Abdülkadir ÖZCAN(c), "*Koca Hüseyin*" DİA, XXVI, İstanbul 1998, s. 131.

²⁶⁷ GENÇ, s. LXIX.

²⁶⁸ Cizyedarzade Ahmed Bahaeddin Efendi(A), *Târih-i Cizyedâr*, Esad Efendi, nr. 2403, vrk. 3a.; Ayrıca bkz. BABİNGER, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun ÜÇÖK, Ankara 2000, s. 350-351.

²⁶⁹ Mesela bkz.: Cizyedarzade Ahmed Bahaeddin Efendi (B), *Târih-i Cizyedâr*, Alf Emirî, nr. 206, vrk. 85b, 129b., 144a.

²⁷⁰ BAŞARAN, s. 51.

SONUÇ

İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt* adlı eserinin VII. ketîbesi bu çalışmayla Türkçe'ye çevirilerek bilim dünyasına sunulmak istenmiştir. Bu çalışmada İdris ve eseri *Heşt Behişt* ile ilgili bazı yeni bilgiler elde edilmiştir. Tespit edilen bu yeni bilgileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

-Müellifin doğum yeri ve dedesinin adı tespit edilmiş,

-İdris'in bazı tarihlerde bulunduğu yerler,

-İlk tahsilini babasından aldığı yönündeki ifadeleri,

-İstanbul'a ilk gelişinde Mekke veya Medine'den gelmediği,

-*Heşt Behişt*'in daha telif ediliyorken bazı bölümlerinin devlet erkânı tarafından dağıtılması ve bunun İdris tarafından eserinin yağmalanışı şeklinde yorumlanması, intihâl ile suçlanması ile İdris'in aynı şekilde kendini savunması,

-Fatih'in son seferinin hangi tarafa olduğu yönünde bazı bilgiler ve Fatih'in bu husustaki düşünceleri,

-*Mir'âtü'l-cemâl* adlı eserinin, bilinenin aksine, daha önceki bir tarihte tamamlanarak II. Bayezid'e sunulduğu,

-İdris'e ait Arapça *Levâmihu'l-fusûleyn* adlı eserin bir nüshasının tespiti,

-*Risâletü'l-ibâ an mevâki'u'l-vebâ* adlı risâlenin bir nüshasının tespiti,

-*Şerhu Esrâri'l-ibâdât*'ın, İdris'in Mekke'den dönerken Kansu Gavri'ye ithaf etmediği,

-*Tercüme-i Tefsîru'l-mevâhib* adlı eserin bir nüshasının tespiti,

-İdris'in telifi olarak düşünülen *Kenzül-hafî fi beyân-ı Makamâtı's-sûfî* adlı Arapça eserin babası Hüsâmeddin Ali'nin telifi olduğu, müstensihinin ise İdris olduğu ve ayrıca bu eserin iki nüshasının tespiti,

-İdris'in adına kayıtlı bulunan *Şerhü'l-fusûs* adlı eserin bir nüshasının tespiti²⁷¹,

-Kesin olarak tayin edememekle birlikte, *Heşt Behişt*'in tamamlanma tarihi hakkında bazı bilgilerin tespiti,

²⁷¹ İdris'in adına kayıtlı ise de, sathî olarak inceleyebildiğimiz bu eserin içeriğinde İdris ile ilişkilendirebileceğimiz her hangi bir bilgiye rastlayamadık.

-İdris'in, eseri *Heşt Behişt*'i telif ederken *Ferheng-i Cihângîrî* adlı Farsça lügât kitabından istifade ettiği ve bunun İncü Şirâzî'ye ait olan aynı adlı Farsça lügâttan başka bir eser olduğunun tespiti,

-*Tarih-i Vassaî*'in, *Heşt Behişt*'in kaynaklarından birisi olduğunun tespiti,

-Fatih'in Rumca'dan Farsça'ya tercüme ettirdiği İstanbul ve Ayasofya'nın eski tarihlerinden bahseden eserin, *Heşt Behişt*'in kaynaklarından birini teşkil ettiğinin tespiti,

-Mahiyetini bilemediğimiz bazı gazavâtnâmelerden istifade ettiğinin tespiti,

-Bazı sözlü kaynaklarının tespiti,

-İbn-i Kemal'in, *Heşt Behişt*'ten yararlandığının tespiti,

-Cizyedârzâde Ahmed Bahaeddin Efendi'nin, *Târih-i Cizyedâr* adlı eserinde İdris'in adını zikretmekle birlikte, *Tâcü't-tevârih* dolayısıyla *Heşt Behişt*'i kaynak olarak kullandığının tespiti tarafımızdan yapılmıştır.

ÇEVİRİ METNİ

METNİN İÇİNDEKİLER**SAYFA NO:**

HEŞT BEHİŞT.....	115
YEDİNCİ KETİBE.....	118
KETİBENİN MUKADDİMESİ.....	118
BİRİNCİ TALÎ'A.....	125
İKİNCİ TALÎ'A.....	130
Emir Timur Oğlu Mirza Şahruh ve Evladları, Memleketlerinin Durumu ile Bunlar Arasında Mülk ve Devlet Değişiklikleri.....	131
Irak, Fars, Azerbaycan ile Hükümdarlarının Durumu ve Sultanla Olan Dostlukları.....	134
Bayındırlı Sultanların Durumu ile İran'da Ortaya Çıkmaları ve Mücahid Sultanla İhtilaflarının Başlaması.....	139
KALB-İ KETİBE-İ KİTÂB.....	147
Her Bakımdan Sultan'ın Zât-ı Müstetâbının ve Hasletlerinin Zikri.....	147
Rütbe ve Makam Sahipleri Arasında Adaletin Keyfiyeti, Ra'iyet ile Ordu Arasındaki İşlerin Tanzimi.....	151
Sultan'ın Eşraf ve Sadât ile Ulema ve Sanat Ehline Karşı Adaleti.....	153
Sultan'ın, Diğer Hükümdarlara Göre Kemal derecede Sahip Olduğu Hulk ve Hikmet Melekesi ve Diğer Üstünlükleri.....	153
Sultan'ın Muhtelif Fetihlerde ve Cihad Meydanlarında Defalarca Ayan Olan Şecaat Melekesi.....	154
İlahî Meşîyyet ve İradenin Göstergesi Olan Sultan'ın Yüksek Himmeti.....	155
Sultan'ın İlâhî "Semi" Sifatının Gölgesi Olan Teyakkuz ve Uyanıklılık Sıfatı.....	156
Sultan'ın Subhânî Sıfatlardan "Basar"ın Bir Nümûnesi olan Şefkat ve Merhamet Vasfı.....	157
Sultan'ın İlahî Kelâmının Sonsuzluğu Sifatının Bir Örneği Olan Lutuf ve Kerem Melekesi.....	157
ÜÇÜNCÜ FETHÜ'L-BÂB.....	159
Sultan'ın Şevketi ile Ordusunun Beyanı, Ülkesinin Genişliği, Hazine Gelirleri ve Madenlerinin Şerhi.....	159
BİRİNCİ KONU.....	160
Sultan'ın Sınıflara Ayrılan Ordusunun Kemiyet ve Keyfiyetinin Zikri.....	160
Hilafet Makamının Erkânı ve Saray Hizmetlilerinin İleri Gelenleri.....	161
Belde Sınırları, Ülke Hudûdu zâbitları ile Cihad Erbabı Ümera ve Seraskerler.....	163
Cesur Savaşçılar Olan Muzaffer Yeniçeri.....	164
Ordu ve Sultan'ın Hâslarından İçoğlanı Demekle Meşhur Hassa Gulamları.....	166
Şevketli Ordunun Müteferrika Adıyla Meşhur Olanları.....	167
Sultan'ın Ordusundan Sipâhîoğlanı.....	167
Padişahın Ordusundan Silahtârlar.....	168
Sultan'ın Ordusundan Ulûfeciler.....	168
Yiğitlik Meydanı Sultanı'nın Ordusundan Garip Aldı (Garip Yiğidi)Demekle Meşhur Dilâverler Cemaati.....	168
Sultan'ın Muzaffer Ordusundan Gurebâ Cemaati.....	169
Mücahidler Ordusundan Akıncılar Demekle Meşhur Hızlı Süvâriler.....	169
Her Zaman Ülkede Hazır Bulunan Müslümanlar Topluluğundan Müsellemeler.....	170
Mücahitledler Sultanı'nın Ordusundan Yayalar.....	171
İslâm Ordusunun Ensâr Cemiyetidir, Haşmetli Osmanlı Sultanlarının İstilâsından Önce Ülkelerin Eski Sipâhîlerinden Ehl-i Zimmet Ensâridir.....	171
İKİNCİ KONU.....	172

Sultan'ın Mülk ve Malının Bolluğu, Memâlik ve Emlâkin Gelirleri ile Maden ve Hazinelerinin Hasılâtının Beyanı.....	172
Kostantıniyye'nin Vasfı.....	176
Karaman Diyârının ve Muteber Beldelerinin Tavsifi.....	183
Birinci Beldesi.....	184
İkinci Beldesi.....	185
Üçüncü ve Dördüncü Beldeleri.....	185
Beşinci Beldesi.....	185
Altıncı ve Yedinci Şehirleri.....	186
İsfendiyar Ülkesinin Vasfı.....	187
ÜÇÜNCÜ KONU.....	188
Sultan'ın Helal Malları ve Erzâkının Genişliği ile Hazinesinin Deniz ve Madenlerden Olan Gelirler.....	188
Hazinenin Birinci Geliri Olan Altın Madenlerinin Zikri.....	189
DÖRDÜNCÜ KONU.....	193
Sultan'ın Hayır ve Hasenât Binâları ile İmaretler ve Hayrâtının Zikri, Âli Binâları ile Güzel Meskenlerinin Tavsifi.....	193
Kostantıniyye'de Cami'-i Cedîd ve Sultan'ın Hayır İmaretleri ile Medâris-i Semâniyye'nin Zikri...195	195
Darüşşifa.....	199
Ribat ve Hanikâh.....	199
Hazret-i Ebâ Eyyub-i Ensârî'nin Mezarına Yapılan Hayrat.....	200
Sultan'ın Kostantıniyye'de İki Saray İnşa Ettirmesinin Zikri.....	204
Sultan'ın Edirne Saltanat Merkezinde İnşa Ettirdiği Saray ve Bazı Özelliklerinin Beyanı.....	207
HEŞT BEHİŞT KİTABININ YEDİNCİ KETİBESİNİN SAĞ CENÂHI.....	208
Sultan'ın Hilâfet-Soylu Olan Evladlarının Ahval ve Âsârlarının Beyanı ile Doğuştan Sultan Bayezid'in Hilâfeti Zamanına Kadar Âkıbetleri.....	208
HEŞT BEHİŞT KİTABININ YEDİNCİ KETİBESİNİN SOL CENÂHI.....	212
Müslümanlar Sultanının Vezirleri ve Emîrlerinin Zikri.....	212
BİRİNCİ BÂB.....	212
Vâlidinin İrtihâlından Sonra Sultan-ı Âlî-şânın Vüzerâ-yı Kadîminin Zikri.....	212
İKİNCİ BÂB.....	214
Sultan'ın İstiklâl ile İslam Padişahlığı Tahtına Cülûsundan Sonraki Veziriazamlarının Beyanı.....	214
Vasıfları Övülmüş Vezir Mahmud Paşa'nın Ahvâli ve Mansıpları ile Menkıbelerinin Beyânı.....	214
SİPEHDÂR GEDÜK AHMED'İN ZİKR-İ HÂLİ.....	219
Sultan Mehmed Zamanındaki Fütûhât-i Azîmesi ile Menâkıb ve Mansıplarının Şerhi.....	219
MEYMENE-İ MEYMENET-ÂSÂRIN BİRİNCİ DESTÂNI.....	222
Sultan'ın Cülûsundan Sonra Karaman Valisinin vesair Kıskaçların Zarar ve Şerrini Defetmeye Azmetmesi, Düşmana Galebe Çalıp Karaman Hâkiminin Cebren ve Kahren İnkıyâdı ile Bu Memâlikin Müfsitlerin Taarruzundan Kurtarılması.....	222
BEŞÂRETİ MEYSERENİN BİRİNCİ DESTÂNI.....	225
İstanbul'un Fethi İçin Yapılan Hazırlıkların Beyânı, Hususan Rum Denizi ile Bahr-i Şimâl'in Arasında Boğazkesen Kalesinin İnşası ve Bunun Yerinde Bir Tedbir Olduğunu Gösteren Bir Sene Sonrasında Gelen Fetih.....	225
BEŞÂRETİ MEYSERE FÜTUHÂTINDAN İKİNCİ DESTAN.....	230
Sultan'ın Kostantıniyye Muhasarası İçin Hareketi ve Fethi, Müşriklerin Buna Karşı Aldığı Tedbirlerin Beyânı ile Hadsiz Ganimetin Alınması.....	230
Sultan'ın Mânevî Teyitlerinin Zikrinde Birinci Mukaddime.....	235

Sultan'ın Zâhirî Teyitlerinin Zikrinde İkinci Mukaddime.....	237
II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ÜÇÜNCÜ DESTÂN.....	243
İslâm Bayrağının Ayasofya'ya Dikilmesi ve Bu Eski Küfür Ma'bedinin Camiye Çevrilmesi ve İlk Kurucusu İle İkinci Müceddidinin Doğru Tarihlerden Zikri ve Tesis Sebebi ile Sâbık Zamanlarda Zuhûra Gelen Diğer Garip Durumların Beyânı.....	243
BİRİNCİ FASIL.....	244
Yüce Binanın İnşa Sebebi ve Kurucusunun Zikri.....	244
İKİNCİ FASIL.....	248
Ayasofya Binâsının İnşasında Kullanılan Malzeme ve Bunların Nasıl Hazırlandığı, İnşaatın Ne Kadar Zamanda Tamamlandığının Zikri.....	248
ÜÇÜNCÜ FASIL.....	251
Ayasofya İçin Yapılan Harcamalar, Hükümdârın Hazret-i Hızır'ı Rüyasında Görmesi ve Hükümdârı Büyük Bir Defineye Götürmesi ile Bu Rüyanın Gerçekleşmesinin Zikri.....	251
DÖRDÜNCÜ FASIL.....	255
Ayasofya İnşaatının Tamamlanmasının Ardından Kurucusu Olan Hükümdârın Vefatına Kadarki Durumu ile Yeğenin zamanındaki Hâli, Onun Zamanında Kubbesinin Çökmesi ve İkinci Defa Maksûrenin Yenilenmesi, Kısra Sarayının Yıkılışı Sırasındaki Âkıbeti ile İslâmın Zuhûruna Kadarki Vaziyetinin Zikri.....	255
MEYSERE-İ MÜBEŞŞİRE-İ SULTANÎ FÜTUHÂTINDAN DÖRDÜNCÜ DESTÂN.....	259
Sultan'ın Las Memleketi Gazâsına Teveccühü ve Hâkimi Vılkıoğlu'nun Üngurus'a Kaçışı; Sivrihisar ile Umul Kalelerinin Fethi Keyfiyetinin Beyanı ile Askerlerin O Memleketten Alışılmışın Dışında Ganimetlere Sahip Olmaları.....	259
II. MEHMED'İN FÜTUHÂTINDAN BEŞİNCİ DESTÂN.....	262
Sultan'ın, İnos Hâkiminin Zararını Def' etmek İçin Kış Soğuğunun En Şiddetli Zamanında Harekete Geçmesinin Zikri ile İnos ve Limasor Kaleleri ve Tevâbii Vilâyetlerin Fethedilmesi.....	262
ALTINCI DESTÂN.....	265
Sultan'ın Nuri ve Rence Kalelerinin Teshiri İçin Harekete Geçmesi, Las ve Tevâbi'iden Büyük Beldelerin Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar ile İslâm Ordusunun Despot'a Ait Kale ve Beldeleri İstîlâ Etmesi, Çok Sayıda Ganimet ile Menfaati Çok Olan Madenlerin Tasarruf Edilmesi.....	265
YEDİNCİ DESTÂN.....	266
Sultan'ın Üngurus Hudûdunu Almak İçin Belgrad Kalesi'ne Doğru Hareketi ve Tedbîrin Takdîr ile Muhalefeti Sebebiyle Bu Seferden Meyüs Geri Dönülmesi ve Yanko Kral'ın Ölümü.....	266
SEKİZİNCİ DESTAN.....	271
Sultan'ın Mora Gazâsı Niyetiyle Hareketi ve Babasının Yarım Bıraktığı Gazâları Tamamlaması ile Muteber Kaleler ve Meşhur Beldeleri Fethetmesi.....	271
II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN DOKUZUNCU DESTÂN.....	274
Sultan'ın Las memâliki ile Bağlantılarının Fethini Tamamlaması İçin Veziriazam Mahmud Paşa'ya Fermânı ve Onun Pek Çok zorluklara Rağmen Las Memâliki Kalelerinin Ele Geçirilmesi için Gayret Göstermesi.....	274
II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ONUNCU DESTÂN.....	282
Sultan'ın Semendire Kalesini Teshire Muvaffak Olması ve O Tarafların Ehl-i İslâm'ın Tasarrufuna Geçme Yolunu Açması ile Amasra Kalesinin Muhasarasız Teslim Alınması ve O Sene Sultan'ın Bütün Hâs ve Erkânıyla Sefere Çıkmayıp Dinlenmesi.....	282
MÜSLÜMAN DİYÂRI FETİHLERİNDEN İKİNCİ DESTAN.....	285
Kastamonu ve Sinop Şehirleri ile Bakır Madeninin İsfendiyaroğlu İsmail Bey'den Kopartılıp Alınması ve Trabzon Gazasına İştirak Etmediği İçin Sultan'ın Gazabına Uğraması.....	285
II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ONBİRİNCİ DESTÂN.....	288

Sultan'ın Trabzon'a Teveccühü ve Bayındırlı Hasan Bey'e Bağlı Kuvvetlerle Çarpışması ve Bu Kuvvetlerin Yenilgisinin Zikri ile Trabzon'un Fethine Muvaffak Olunması.....	288
II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ONİKİNCİ DESTÂN.....	292
Muhalefet ve Nifakın Ortaya Çıkması Sebebiyle Sultan'ın Kazıklı Voyvoda Üzerine Harekete Geçmesi; O Kafirin Haraç Vermeyi Kabul Eden Kardeşini Eflak Hükümetine Nasbetmesi.....	292
II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ONÜÇÜNCÜ DESTÂN.....	298
Eflak'ın Fethinden Sonra Aynı Yıl İçerisinde Sultan'ın Midilli Adası Gazâsına Teveccühü ve Mücahidlerin Frenk Denizi'nde İşe Başlayıp O Adanın Bütün Kalelerini Ele Geçirmeleri.....	298
II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ONDÖRDÜNCÜ DESTÂN.....	300
Sultan'ın Bosna Gazâsına Teveccühü ve Dört Memleketi Ele Geçirerek dörtlü Fethine Muvaffak olması, Büyük Bir Gayretle Bosna Kralının Kardeşleri ve Kumandanlarıyla Birlikte yakalanması...300	
SULTAN MEHMED'İN İSLÂM HÜKÜMDARLARI ÜZERİNE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ SEFERLERDEN ÜÇÜNCÜ DESTÂN.....	308
Karaman Ülkesinin Teshîrini Teyit Eden Hususların Zikri ile Karamanoğlu İbrahim Bey'in Ömür ve Devletinin Sonu, Oğulları Arasında Muhalefetin Başlamasını Fırsat Bilen Yabancı Orduların Bunların Memleketine Girerek Zulme Başlamaları.....	308
II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ONBEŞİNCİ DESTÂN.....	310
Küffâr Hükümdarlarından Üngürüs Kralı, Bosna Hâkimi ve Frenk Meliklerinin Askerleri Arasında İttifakın Oluşması ve Her Taraftan Müslümanların Üzerine Hücumları, Sultan'ın Denizde ve Karada Mülk ve Din Düşmanlarının Hepsine karşı Zafer Bulmasının Beyânı.....	310
II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ONALTINCI DESTAN.....	316
Sultan'ın Dinî ve Mülkî Maslahatların Yerine Getirilmesi İçin İkinci Defa Bosna Memleketine Teveccühü, Yayça Kalesinin Muhasara Keyfiyeti ve Ungürüs Kralının Yenilgisi ile Bazı İslam Kalelerinin Kurtarılması.....	316
SULTAN'IN FÜTUHÂTINDAN ONYEDİNCİ DESTAN.....	320
Küffar Melikleriyle İttifak Kurarak Baş Kaldıran Arnavutlardan İntikam Almak Üzere Sultan'ın Arnavut Memleketi Gazasına Teveccühü ve İlbasan Kalesinin İnşası, Hain İskender'in İsyanı Sebebiyle Sultan'ın İkinci Defa Arnavut'a Teveccühü ile O Hudûdun İsyancılarından Temizlenmesinin Beyanı.....	320
MEYMENE-İ MEYMENET-ÂSÂR-I SULTANÎ FÜTÜHÂTINDAN DÖRDÜNCÜ DESTAN.....	326
Sultan'ın karaman Ülkesine Hareketinin Sebepleri, İbrahim Bey-oğlu Pir Ahmed Bey Hükümetinin Sultan Tarafından Tesis ve Temkîni, Sultan'ın Bizzat Teşrif Buyurarak Zahmette Bulunmalarına Karşılık Bazı Karaman Ülkesinin Temlik Edilmesinin Zikri ile Pir Ahmed Bey'in Küfrân-ı Nimeti Zuhûr Bulup Sultan'ın Tekrar Karaman'a Hareketi ve Pir Ahmed'in Yokluk Memleketine Göç Etmesiyle Bütün Memleketinin Sultan Mustafa'ya Tefvîzinin Beyânı.....	326
MEYSERE-İ MÜBEŞŞERE-İ SULTANÎ FÜTUHÂTINDAN ONSEKİZİNCİ DESTAN.....	329
Sultan'ın Deniz ve Kara Askerleriyle Muhasara Ederek Eğriboz Adasının Fethine Teveccüh Buyurmalarının Beyanı ile Cihad Erbâbının Frenk Ordusunun Karşısında Savaşlarının Keyfiyeti ve Memleket ile Hisar Fethinin Zikri.....	329
MEYMENE-İ MEYMENET-ASÂR-I SULTANÎ FÜTUHÂTINDAN BEŞİNCİ DESTAN.....	334
Sultan'ın Deniz Kenarı Memâlikten Olan Alanıyye memleket ve Hisarının Fethi İçin Teveccühünün Beyânı ve Gedük Ahmed Paşa'nın Orduyla Hareketi, Hâkimi Kılıç Arslan Bey'in Mülkünü Aman Verilmek Suretiyle Teslim Etmesi.....	334
MEYMENE-İ MEYMENET-ASÂR-I SULTANÎ FÜTUHÂTINDAN ALTINCI DESTAN.....	336
İskender Tahtının Sultanı ile Acem Memâlikinin Dârâ'sı Bayındırlı Hasan Bey Arasında Husumet ve Muhalefetin Başlamasının Sebepleri, Karşılaşmalarının Beyanı, Hasan Bey'in Kaçışı ve Gönül Bağladığı Oğlu Zeynel Bey'in Çoğu Büyük Akkoyunlu Emîrleriyle	

Ölümünün Şerhi.....	336
BİRİNCİ SÖYLEV.....	339
Mücahidler Sultanı ile Hasan Bey Arasında Düşmanlığın Başlama Sebebi ile İki Tarafı Karşı Karşıya Getiren Hadiselerin Beyanı: Karamanoğulları ve Destekçisi Hasan Bey'in Amca-zâdesi Yusuf Bey'in Yakalanması ile Desteksiz Kalmalarının Zikri.....	339
İKİNCİ SÖYLEV.....	345
Sultan Mehmed'in Azim ve Gayretle Hasan Bey'in Zulüm ve Düşmanlığından İntikam Almak Üzere Hareket Etmesinin Zikri ile Düşmanı Kahretmeye Mağlup Etmeye Muvaffak Olması ve Hasan Bey'in Kıymetli Oğlu ile Bir Çok Ümerâsının Öldürülmesi ve Pek Çok Ganimet Alınmasının Beyânı.....	345
DESTANIN ZEYLİ.....	364
Sultan'ın Bu Fethinin Kur'ân-ı Kerîm'deki Bazı Âyetlerde Gizli Olan Noktalarının Beyânı.....	364
MEYMENE-İ MEYMET-ÂSÂR-I SULTANÎDEN YEDİNCİ DESTAN.....	370
Sene 877'den 880 Sonlarına Kadar (1472 Haziran'ından 1476 Nisan'ına kadar) Sultan'ın İran Ülkesine Teveccühünden Sonraki Muhtelif Vâkıalar ve Hâdiselerin Beyanı ile Ümera ve Mücahidlerin Muharebelerinin Tafsilâtı ve Hasan Bey'in Oğlu Uğurlu Mehmed'in Sultan'ın Dergâhına İlticâda Bulunması Gibi Küllî Hadiselerin Zikri.....	370
BİRİNCİ SÖYLEV.....	371
Ümera ve Ordunun Gönderilmesiyle Gerçekleşen Fütuhâtlardan Birincisi: Karaman'ın Muteber Kalelerinin Fethi.....	371
İKİNCİ FETİH.....	375
Develi Karahisarı'nın Fethi.....	375
İKİNCİ SÖYLEV.....	376
Hayırlı ve Şerli, Faydalı ve Zararlı Bazı Vâkıaların Beyânı ile Dostların İleri Gelenlerinden Bazılarının Vefatı ve Düşmanların Ölüm Hâdiselerinin Zikri.....	376
Diğer Bir Hâdise.....	377
Bir Diğer Hâdise.....	378
Diğer Bir Hâdise.....	379
MEYSERE-İ MÜBEŞŞİRE-İ SULTANÎDEN ONDOKUZUNCU DESTAN.....	381
Sultan'ın Karadeniz Diyârından Kefe Memleketi Gazâsı İçin Mücahidler Ordusunu Nasıl Donattığının Keyfiyeti ve Gedük Ahmed Paşa'nın Bu Orduya Kumandan Olarak Kâfirler Diyârının Fethine Gitmesi ile Nice Memâliki Fethetme Nimetine Kavuşması ve Nice Ganîmet Mal Elde Etmesinin Beyanı.....	381
MEYSERE-İ MÜBEŞŞİRE-İ SULTANÎDEN YİRMİNCİ DESTAN.....	385
Sultan'ın Nefs-i Nefisiyle Bizzat Karaboğdan'a Teveccühünün Beyânı ve Aynı Senenin Kışında Boğdan Dönüşü Sınır Boylarında Bulunan Üngurus'un Bazı Kalelerinin Fetih ve Tahribi.....	385
MEYSERE-İ MÜBEŞŞİRE-İ SULTANÎDEN YİRMİBİRİNCİ DESTAN.....	393
Sultan'ın Arnavut İskenderiye'si Gazâsına Teveccühü ve Tevâbi'i ile Kalelerinin Fethedilmesinin Zikri, İskenderiye Fethine Bağlanan Muhtelif Fütuhâtın Beyânı ve Bazı Yunan Adalarının Tamir Edilerek Müslümanların Meskenlerine İlhakının Beyânı.....	393
884/1479-80 Yılı Hadiselerinden Diğer Bir Vâkıa.....	399
884/1479-80 Yılı Fütuhâtından Bir Diğer Vâkıa.....	402
Sene 884/1479-80 Olaylarından Bir Diğeri.....	403
Diğer Bir Vâkıa.....	403
SULTAN'IN MEYSERE-İ MÜBEŞŞİRESİ VÂKIALARINDAN YİRMİ İKİNCİ DESTAN.....	405

Bazı İkbâl Erkânında İhtilâlin Baş Göstermesi Keyfiyetinin Beyânı; Gaziler Ordusunun Üngurus Ordusuna Mağlup Olmasından Dolayı Müslümanların Üzüntüsü ve Mücahidler Ordusunun Rodos Seferinden Meyus Dönmeleri.....	405
Birinci Hâdisе.....	406
885/1480 Yılı Vâkıtlarından Bir Diğer Hâdisе.....	407
885/1480 Yılı Hadiselerinden Bir Diğeri.....	410
AHBÂR-I SULTANÎ KETÎBESİNİN HÂTİMESİ.....	412
Sultanlar Hüsrevinin Dünyayı İdâre Etme İşinin Son Buluşunun Ahbârı ve Fânî Dünyadan Mağfiretin Zirvesi Olan Dârü'l-karâr'a İrtihâlinin Zikri.....	412

HEŞT BEHİŞT

Bismillahirrahmanirrahim

(334b) Besmele, Allah'ın hamdı için bir minberdir. Dokuz felek onun sütunları, arş ve kürsî de süsleridir. Levh-i mahfûzunda bir minber var ki, onun altında hayatlar ayandır. Gönüllerin cevheri besmelenin noktasıdır. Âb-ı hayat ise gönül sevdasıdır. Bizlere dua etmek için hatip gibi hep ayak üstünde durmakta olan besmelenin “sîn”i ise “arş”ın sınırlarıdır. Mîm'in halkası ise dünyanın dairesidir. Sîn'in dişleri de bir ucu göklere çıkan merdiven basamaklarıdır. Bilal gibidir elif, ezan söyler. Söylediklerinde sırr-ı tevhid ayandır. Tesbih ipi gibidir iki lâm, kelimenin intizamını sağlar. Gözler hakikati görmek için açılmalıdır. Zâtının ismi bir düzen alınca kainâtın hatîbi “Bismillah” der. “Rahman” olan zâtı herkes için feyzlidir. Besmele bu manada yazıldı. Rahmeti büyüktür, içinde nasihatler gizli. O yüzden ondan başka kimseye Rahman denmez. Herkes için Rahman ve Rahim olduğundan böyle bir isim her şeye başlangıç olmaya lâyıktır.

Dört rükünden “Bismillah” tamam olunca söz diziminden güzel bir başlangıç oldu. Bir okyanus olan Hakk'ın kitabına nehir misali bir dibâce oldu. Bu, öyle bir deryadır ki sonu denize bağlanır. Bu deryanın incileri ise burada nazm edildi. İsm-i âzam, içeriğinde nadir bulunan inci gibi gizlidir. “Rahman” ve “Rahim” ise arşın küpeleridir. Besmele, her kelâmın başında taçtaki inci ve cevher gibidir. Yahut da, tesbihin imamesi gibidir. Bütün sözler için en güzel başlıktır. “Bismillah”sız olan her şey ise en kötü olanıdır. Hakikatlerin fihristidir kitapta. Her harfinde müşkillerin halli bulunmaktadır. İlim bir noktayla başlar, o da besmelenin noktasıdır. Seçilmiş gibi, “o nokta benim” diyor, “Vahdâniyetin sırrını açıklıyorum” diyerek vazifesini belirtiyor. Nasıl ki deniz bir kaba sığmıyorsa, o noktanın şerhi de kitaplara sığmaz. Harflerinin her biri birer cevher gibidir. Her cevher ise hakikati görebilen gözlere nur gibidir. Ondokuz harftan oluşur, elif ise bunun asıl maksadını gösterir. Diğer onsekizi de yüce harflerdir. Bütün olarak on olur harfleri usulde. Görünüşleri akıllara nur yağdırır. Mükerrer harfleri dünya ve felek gibi dokuzdur. İçlerinde mâna incileri melek gibidir. Dört hecesi ise dört unsura dayanak olmuştur. Bir bütün olarak

görünüşü tüm âleme nizam olmuştur. Böyle bir mecmua her kitap ve her faslı için öncelikli bir başlıktır.

Bismillah ile başlangıç yapınca, hayalimin gecesi sabaha erişti. Ama öyle bir sabah ki, nuru tüm âlemi aydınlatıyor. Öyle bir aydınlık ki, din dünyasını gün ortası güneşi gibi nurlandırıyor. O güneş ki, din sultanı Muhammed aleyhisselâmdır. Doğumuyla mübîn olan şariat ayan oldu. Güneş O'nun nuruyla aydınlanır, ay güzelliğini O'ndan alır. Burak'ın ayağından çıkan kıvılcım şarkta güneşi daha da aydınlattı. Dokuz feleği kat' ederek gelen güneş, çehresini eşliğine sürdü. Gecenin karanlığını aydınlatarak Allah'ın harîminde mesken tutmuştur. Melekler saf tutarak hizmetinde durmuşlardır. Dünyalar ayaklarının altına serilmiş iki âlemin sultanıdır. İman ehli ise ordusudur.(335a) Kendisi ordusunun öncüsü olurken, takip edenler güzellikler meydanının şahları oldu. Ümmetine sığınak bulan Sultan'ın sancağındaki âyeti “İnna fetehnâ” olmuştur. Cihad safında yer alarak ehl-i seyften olmuş, kılıcıyla beldeleri fethetmiştir. Ashabı, eli açık olan iki cihan serverinin varlığıyla nimetlenmiştir.

Ey Allah'ın peygamberi! Hadsiz hesapsız günahlarımla ümmetinden olmaktan utançlıyım. Günahlarımdan başka bir varlığım yok. Ömrüm zayi, vakitlerimse ziyan oldu; din mertlerinin safında bir yer edinmişliğim yok. Yanımda dost olarak hasretimden başka kimse de kalmadı. Cehâlet ve günahım çok, ibadetlerim ise bana yol gösterecek derecede değil. Günahlarıma aczimden başka şefaath dileycim de yok. Ancak, Rabbimin nezdinde makbul olacağımı ümit ettiğim iki şey var: Bunlardan birincisi cihad ashabını hayırla yâd etmemdir. Âl-i Osman'a dua etmem ise her zaman yaptığım en hayırlı amelimdir. Şiârları din olan bu padişahları methetmek için kalemimin kuvvetinden de istifade ettim.

Yedinci padişahın zikrine, cennetin yedinci katının kadr ü kıymetini hatırlatarak başlıyorum. Resulullah'ın vaadlerine vefa eden bu padişah, O'nun tarafından müjdelenmekle de şereflenmiştir. Yazdıklarım takip edilirse, mezkûr hadislerden de bahsedeceğim. Künyesi “Ebü'l-feth” idi. Devleti ise dinin savunucusuydu. Adı Muhammed olup Peygamberin müjdesine nail olmuştur. Nâmı

ise övülmüş, “Fâtih-i Kostantıniye”dir. Peygamberin milletini belirgin hale getirmiş, yüceltmiş; kılıcı ise müşriklere karşı kullanılmıştır. Söyledikleri İslâmiyet’in ahkâmından başka bir şey değildi. Dinin bayrağını göklere yükselten padişah, bir elinde kılıcı diğer elinde ise adaletiyle hareket etmiştir. Böylece dünyayı aydınlatırken, bir taraftan da tevhîd davasıyla hareket ederek müşrikleri yok etmiştir. Yer üzerinde Hakk’ın gölgesi olarak tek başına padişah idi. Kılıcının korkusundan müşrikler koruyucu âyetler ezberlemeye başlamış, mezarında yatan mühlidler dahi âdeta korku içerisinde yatmışlardır.

Elinin biri lutuf denizi, diğeri ise kin girdabıydı. Ehl-i imân ihsanına gark olurken, düşmanları bela tufanında gark olmuştur. İyilikleri bütün kapıları açar, lutuf ve sevgisinden hem şark, hem de garp faydalanırdı. Kereminin sahası kara ve denizleri kapsardı. Adaleti ise dünya için âb-ı hayat idi. Önceki asırda padişahlığını cihadla geçirerek küfrün ömrünü azalttı ve dinin ise ömrünü çoğalttı. Sonuncu cennetin sınırına bayrak dikti²⁷². Dünya mülkünde Hakk’ın gölgesi olup ahirete intikal edince de evlatlarının padişahlığıyla onun saltanatı devam etmiştir. O din Sultan’ının veliahdı, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olarak, İslâm hüsrevi Sultan Bayezid bulunmaktadır.

Daha evvel söylediğim, kabul olacağına inandığım ibadetlerimin ikincisi ise âlî-cenâb sultanımın uzunca yaşaması için ettiğim dualardır²⁷³. Zâtı, Allah’ın koruması altında olsun. Ömrünün günleri ise sayılamayacak kadar çok olsun.

Din Sultan’ının babsının²⁷⁴ duasını, din şahının medhiyle birlikte işledim. Sultanı medhederken tüm varlığımla övüyorum, dualarıma ise ruhu’l-emin âmin desin. Dua ve medhiyeleri bitirdikten sonra Sultan’ın kıssasını zikretmek üzere yedinci cennete giriş yapıyorum. **(335b)**Sultan’ın nâmi, pâk ve temiz olan zâtı gibi yedinci cennette (Ketîbede) yüceltildi. Bu satırların arasında onun gibi bir cennet-mekândan ve fütuhâtından bahsedilecektir.

²⁷² Yedinci ketibe kastedilmiş.

²⁷³ II. Bayezid kastediliyor.

²⁷⁴ II. Mehmed Han.

YEDİNCİ KETİBE

Adaletli sultan ve yedinci kayserin eserleri, haberleri ve tarihini beyan eden *Heşt Behişt* kitabının yedinci ketîbesi. Bu ketîbenin içeriği iki talî'a barındıran bir mukaddime ile kalbü'l-ketîbeden oluşur. Kalp de sağ ve sol olmak üzere iki cenaha; bunlar da kendi aralarında yine sağ ve sol olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Mukaddime: Sultan-ı millet-i Muhammedî'nin babadan mevrûs tahta cülûsunu zikreder ki, iki talî'adan oluşur. **Birinci Talî'a:** Rahmânî olan hilâfet makamına cülûs-ı sultanîden ve bu güneş talihlinin bereketiyle Âl-i Osman hanedanının yükselişinden bahseder. **İkinci talî'a;** Sultan Mehmed'in çağdaş sultanlar ve müslüman beldelerin önde gelenleri ile ulemasından ve meşhur zevâtan kısaca bahseder. **Kalbu'l-Ketîbe:** Sultan'ın güzel ahlâkın dan ve bazı özelliklerinden bahseder ki, bu da iki kola ayrılmıştır; **Sağ Kol,** Sultan'ın halefleri ve evlatlarından bahseder. **Sol kol,** devlet erkânından bahseder. **Meymene,** Sultan'ın, durum icabı ve zaruretten müslüman hükümdarlar ile yaptığı muharebelerinden ve fütuhâtından bahseder. Yedi destanı ihtiva eder. **Meysere:** Yirmi iki destandan oluşan bu bölümde büyük fetihleri ile Sultan'ın kafirlerle olan bütün gazalarından bahsedilmektedir.

KETİBENİN MUKADDİMESİ

Sultan'ın tahta çıkışının başlangıcı ve saltanatının devamı ile devletinin yaver gitmesi ve Nebî aleyhisselâmın dinini takviye için hilâfet makamını hak edişi ile ilgili delilleri zikreder.

İslâm ilmini ve ahkâmını bilenler ve ruhânî manaların anlamlarını yazanlar, nimetleri bahşedene şükretmenin şer'an ve aklen vacip olduğunu bildirmişlerdir. İyi ve kötü her şeyin O'ndan geldiğine inanıp, şükrederek lutuf ve ihsanına mazhar olmayı gerektirir. Zira, şükredenim nimeti geri dönünce yine kendisine gelir. Filhakika, konuşan diller bu hakikate inanır ve bu doğrultuda hareket eder.

Riyazet fezasında senin şükrün için
Tûtî gibi gûyâ olan dilin başlayacak

Takdîr kalemin ucundan ezeli nakkaş
Lisân-ı hâli şükrüne başlatacak.

Kur'an'ın hitabı muktezâsınca mukarrerdir ki, insanoğlu arasında ilahî lutuf ve ihsanın en büyüğü (336a) hilâfet ve sultanlıktır. İslâmiyet ve dinin havzasını genişletip sınırlarını muhafaza etmek ise bu nimetlerin şükrünü eda etmek demektir. Kudret ve padişahlık makamında oturanların, kendilerine bahşedilen nimetlerin şükrünü hakkıyla edası için yapmaları gerekenler yukarıda, sınırlı sayıdaki vazife ile ifade edilmiştir. Zira, ayna gibi olan padişahların çehreleri, hazret-i Îlahî'nin güç ve iktidarının zuhuru şeklidir. Padişahların amelleri ise ilahî celal ve cemalin birer örneğidir.

Her kim ki dünyada dine yar ola,
Şükrünü eda edenlerden ola;
Cihan müteşekkirdir âdil Şah'ma,
Adaleti bereketli yağmur, zulmü ise tufan ola.

Hakikaten, iyilikleri ve liyakati, nimetlerin şükrünü eda hususundaki faaliyetleriyle dünya üzerindeki sultanlar arasında Îlahî lutfu en fazla hak eden bu sultandır²⁷⁵. İyiliklerin hatırlatıcısı olan bu ebedi yücelik örneği, yüksek ahlâkı ve dinî fütuhatıyla bütün değerlerin birer kıymetli mücevher gibi intizâm dairesinde dizilmesine sebeptir. Hüsn ve cemal bakımından da bütün fazilet ve nimetlerin kendisinde tezahür ettiği âşikârdır.

Bu sözlerle, Allah'ın yardımı, bileğimin müsaadesi ve latifeler yazan kalemin yaverliğiyle zamanın hükümdarlar padişahının vafına başlayacağım. Bütün hakikatlerden bahsedecek olan bu kitabı, âlemdeki padişahların okuyacağını ümit ederim. Her ne kadar kalemimle kutsal olan padişahın sıfatlarından bahsetmeye çalışacağım, ancak bu, Allah'ı öven bir bülbülün hoş âvâzı gibi kalacaktır. Halbuki bülbülün terennüm eyledikleri Rahman'ın sıfatlarından çok az bir miktarı,

²⁷⁵ II. Mehmed kastediliyor.

binlerce sadece biri olacaktır. Bu da, güzel cümleler kurularak hâsıl olan şiirin, yârin güzelliklerinden, sadece bir beninin gönül çelenliğinden bir nükte anlatacak kadar yetersiz kalacaktır. Gerçi, Allah vergisi güzelliği süslemeye hacet yoktur. Lâkin Sultan'ın güzelliklerinin ve onunla ilgili bilgilerin tüm cihanda ebedi olarak kalması için bir şeyler yazmak lâzım gelir. **(336b)** Ezcümle cülûs-ı sultanînin sebepleri, bu nimetin büyüklüğü, hilâfetinin zafere ulaşma yolundaki olmazsa olmazları hakkında iki kısım sözü mukaddimedede izah etmek gerekti. Bu iki kısımda, saltanatın önceliği ve yüceliğinin şerhi icmâlen verilmiş olacaktır.

Birinci Kısım; Ehl-i keşfin şahitliği ve muhakkıkların buldukları hakikatler ve delillerle ve ispat olunan sahih hadisler ile şöyle anlaşılmaktadır: Enbiyaların halefi olan halifeler veya sultanlardan her hangi birisi zahir veya batın olarak dünya ve din işlerinde Sultanü'l-enbiya Muhammed Mustafa'ya daha çok benziyorsa, böyle bir Sultan'ın halife olması mukadder ve muhakkaktır. Özellikle de Nübüvvet-i Muhammedî zamanındakine benzer fütuhâtıyla cumhurun nezdinde meşhur ve ma'lûm ise, mertebe ve şeref bakımından, içtihat ve din-perverliği açısından, cihad fazileti ve dini yayma gayreti olan, sünnet üzere Peygamber'in halefleri ve ashabı yolu üzerinde bulunması ile ma'ruf ve meşhur ise o, sultan ve halife olmaya layıktır. Bununla birlikte, haşmet ve iktidarını izhârda zamanın biriciği olsa ve ahlâkî meziyetlere sahip bulunsa, dinin ahkâmını yayma ve uygulamada gevşek davranmazsa ve müşrikler ile münafıkların işlerinde şiddet ve hiddet ile davransa ve kendini Mustafavî devri fütuhâtında bulunuyormuş gibi farzederek amellerde bulunsa, hilâfet ve saltanata hakikaten lâayık olacaktır.

Hakikaten bu kitabın mukaddimesi Muhammedî dininin sultanı ve ebedî saadetler ülkesinin mâlikine medhiyelerle süslenmiştir. Gerçi onda bütün tasvip edilen güzellikler ve övülen ahlâk vardır ve bu yönüyle tek olan güneşe benzer, her kısım fazilet ve şerefte mümtâzdır. Yaratılış açısından Rabbanî ahlâkla ve Allah'ın gölgesi olmasına benzerlik ve münasebet açısından elif gibi başı dik ve dosdoğrudur. Devlet ve iktidarda, gün ışığının karanlığı çevirip yok ettiği gibi benzersizdir.

Çok açık ve bellidir ki, bu çeşit teyitlerle günden güne artmış olan saadeti vehbîdir, devlet veya rütbenin elde edilişi gibi keshbî değildir. Ve tabii ki bütün bunlar insanoğlunun çabalaması ile mümkün olmaz, Allah'ın fazlı ve inayeti ile mümkün ve müyesser olur. **(337a)** Lâkin ehl-i İslâm'ın halifesi olan bu Sultan'ın hilâfeti sırasında fevkalade haller olmasının bir sebebi olmalıdır. Bu sebeplerin başında ise mübarek ismi ile Sultanü'l-enbiya aleyhissalati ve's-salam ile adaş olması gelir. Zira, sonsuz olan ilmin arifleri nezdinde malumdur ki, isimler arasında gizli bir rabıta vardır. Ruhen ve cismanî olarak bazı hususiyetlerin, bazı adaş şahıslarda benzerlik göstermesi bilinen bir gerçektir. Sultan'ın bu durumla olan ilgisi ise, Allah vergisi bahtının yaver gitmesi ve keskin zekâsıdır. Şu da bilinen bir gerçek, kişinin adı bir bakıma onun kısa ve öz tercüme-i hâlidir. Hikmetli sözlerden birisi olan “isimlerin menzili göklerde” sözü bu nükteye temas eder. Bunun delili de hadis-i sahihler ile teyit edilmiştir.

Her hâlükârda bu Sultan'ın, bütün hulefâ arasında güzel adıyla yaşadığı halk arasında bilinen bir gerçektir. Sultan Mehmed Gazi, övülmeye değer bu adıyla da nübüvvet-i Muhammedî'ye niyabet etmekle mezkûr ve meşhurdur. Şüphesiz cennet-mekân Âl-i Osman hilâfeti bu sultanla meşhur ve başı dik olarak yaşayacaktır. Şöyle ki, hilâfet-makam olan bu hanedanda iki Mehmed, padişahlık tahtına cülûs etmişlerdir. Her biri saltanat liyakatine sahip, adaletli ve zamanının en şöhretlisi olmuşlardır. Fakat İkinci Mehmed'in birincisine nisbeti, Hâtemü'l-enbiyânın Âdem-i ebü'l-beşere olan farkı gibidir. Beşerî kemalât ve üstünlükler cediti olan Çelebi'den (I. Mehmed) daha çok idi. “Nakkâş, sonuncu nakşını daha hoş çizer birincisinden”. Elhamdülillah, I. Mehmed yıllar boyu yaptığı gazâlarıyla Muhammed adını müşriklerin kulağına duyurduğu gibi, Mehmed-i Sâni de cihad ordusunun heybetiyle saadetli adını âleme nizâm veren şehadet-i sâni “eşhedüenne Muhammeden Resûlullah” ile ehl-i küfr ve imâna hatırlattı. Hilâfet-makam olan bu Mehmed, İslâm fütuhâtının kapılarını kendi muktedir eliyle açtı. Kendini şüphe götürmez bir şekilde “Padişâh-ı Nebevî” eyledi. **(337b)**

İlahî, Muhammed adlıların hürmetine bu hanedanın Muhammedî şefaatine nail olarak cennet-i a'lâda mağfiret saadeti ile meskûn olmalarını nasip eyle. Ya

rabbi, Selef-i sâlifîn ve tâbi'înin kavli muktezâsınca bu iki Muhammed'in hilâfet haleflerinin ömür ve devlet fidanlarını, şecere-i tûbâ gibi sürekli yeşert.

Mustafa ile hem-nâm olan padişaha
 Bu şeref ebediyyen yeter ona
 Gönlü âdil, nâmı hûb olan hüsrevin
 Ebediyyen hutbe nâmına ola.

İkinci Kısım: Sultan'ın yedinci sıradan halife olmasının özellikleri ve yedinci İslâm kayserinin şerefi O'nun vücudunda cami' olması hakkında bilgiler.

Din alimlerinin ve ehl-i irfanın nezdinde malumdur ki, Allah'ın sıfât-ı zâtiyyesi yedidir. Bunlar bütün esmâdan önce gelir. İnsanoğlunun hilâfet temeli buna dayanır. Hakikî sultanlar olan enbiya ile hidayete eren padişahlar, Allah'ın yer üzerindeki gölgesi olarak, bahsi geçen yedi İlâhî sıfata mazhar edilmişlerdir. Bu sebeple, insanoğlunun hilâfeti sancağını yedi kat gökyüzüne, yani her şeyin üstünde tutulmuştur. Bu makam her şeyden üstündür. Bu cihetten, yedi adedinin özelliği, ilahî hilâfet işinde çok tesirlidir. Bu hususta kitap, hadis ve belâgata dair eserlerde bilgiler mevcuttur. Bu sebeple, sayıların özelliği ve sırları hususunda yetkili şahıslar:

“Yedi sayısının özellikleri, saymakla mümkün olamayacak kadar çoktur. Bu hususiyetlerin biri de, bütün sayıları kendinde barındırmasıdır. Neden denecek olursa, *bir* sayısı sayıların başlangıcı olması açısından ta'dad haricidir. Birinci derecede adet zevc ve mazhar-ı basiti de ikidir. Ondan sonra birinci dereceden gelecek olan tekil sayı üç olup besâtetlik derecesinden sonra zevc terkiibinden, kendisi gibi, birincidir. O da dört zevcü'l-zevc'dir. Ondan sonra tekil sıralanışında zevc terkiibi gelir ki, o da beş sayısıdır ve tekil zevcdir. Ardından tekil sıralanış terkiibi gelir ki, altı sayısı olup ferdü'l-ferd'dir. Yedi sayısı ise, bahsi geçen bütün sayılarla sıralanış içerir. Kaçınılmaz olarak tekil sayıları arasında “tam sayı” olarak adlandırılır.”

Güzel bir tesadüf olmalı ki, İslâm'ın yedinci halifesi mecazî olarak, yedi ilahî sıfat ile donanmıştır. Padişahlık ve saltanat derecesi açısından (338a) ise bütün hükümdarlar arasında bu özellikleriyle tek ve mümtazdır. Bu meziyetin ispatı ve bu özelliklerin varlığını ortaya çıkarmak için yedi güzel yol tevcih edilmiştir.

Birinci Vecih: Bu halife-i Rahmânî, Osmanlı hanedanı halifeleri ve padişahları arasında veraseten devleti aldıktan sonra milleti ihya ve devleti genişletme bakımından, kendinden önceki altı seleften daha mükemmel olmuştur. Kadîm mücahitler ile bütün sultanlardan mertebe olarak önce gelir. Son olarak, hâlis niyyeti ve temiz inancını büyük cedit olan Gazi Osman Bey'den miras almıştır. Böyle bir devleti elde etmeyi ve mirasla elde ettiği yetkiyi idrakten sonra hilâfeti ve kudretini kemale erdirme yolunda bütün selefleri arasında üstün bir makama erişmiştir.

İkinci Vecih: Bu ketîbenin açılışında, o kısmın bütün bölümlerden üstün olduğunu belirtmişim. Aynı şekilde, yedinci Sultan'ın güzellikleri ve özelliklerinden ceride ve ahbar sayfalarında bahsetmek ve diğer sultanlarla karşılaştırmak, Kur'ân-ı Kerîm'i diğer kitaplarla kıyaslamak mesabesinde olur. Zira Sultan, yedi ilahî sıfatları haiz olarak Allah'ın insanlar nezdindeki halifesidir.

Üçüncü Vecih: Bu Sultan'ın adı ve bazı özelliklerinin Hazret-i Peygamber'e benzemesi ve devrinin bazı olaylarının da Mustafavî devri olaylarına benzerliğidir. Şöyle ki, nübüvvet-i Muhammedî'nin sırası yedi seyyarenin yedinci felek kamerinin etrafında sıralanması zamanında gerçekleşmiştir. Hazret-i Muhammed, Hazret-i Adem'in zuhurundan sonra yedinci binyılda hidayet için aleme adımını atmıştır. Sultan Mehmed'in hilâfeti de, bu hanedan meyanında yedinci sırada gerçekleşmiş ve kayser olmuştur; cedit-i sa'idi mücahid sultanların babası Osman Bey bu hanedanın Adem'i mesabesindeydi.

Dördüncü Vecih: İslâm padişahının yedinci sıradan tahsisi ve dinin kuvvet bulmasının onun zamanında gerçekleşmesi şu noktaya işaret etmektedir: Memleketi ve dini muhafaza tedbiri, insan heykeline ruhun duhûlü gibidir. Bedende kâmil bir akıl gibidir. Terkip âleminin yedi rüknünün toplanmasından, ki dört unsur ve üç

maddenin birleşmesiyle hâsıl olmuştur, hayat ihya olur. Bunları bir nizâm dairesine koymak için de akıl hâkim kılınmıştır.

Mehmed ki Sultan-ı dünya oldu
Nice halifelerin veliahdıydı.

Beşinci Vecih: odur ki, Allah'ın yaratma tertibi, irade ve iktidarının izharı, yaratmanın yedinci mertebesi olan arş-ı kerîmde istikrar buldu. **(338b)** Kâinattaki her şey bahsi geçen ilahî nizam dairesinde devamlılık kazanmıştır. Sınırlı olan cisimlerin kapsamlı olan çeşitliliği gibi Sultan'ın da cülûsu vuku buldu. Zıllullahînin zuhuruyla ondan önce altı defa parlayan hilâfet güneşi, yedinci defasında Mehmed olarak İlâhi lutuf dünya ve din ülkesini kapladı. Nur-ı İlâhî, onun feyizli vücudundan cihanı aydınlatmaya başladı.

Altıncı Vecih: Sultan'ın hümayûn olan talihinin yıldızı Zühal²⁷⁶-mekân olup ülke ve devlet ömrünün devamı yedinci kat asuman gibiydi. Böylece onun hilâfeti de yedinci sıradan vuku buldu. Hilâfeti süresi ise Zühal'in bir devr-i tammesi gibi sürmüş ki, bu durum muktezâsınca sultan da otuz şemsî yılı gibi bir süre İslâm hilâfeti ve padişahlığında bulundu.

Yedinci Vecih: Hakikaten menzil-i tevhidin yolcuları kıymet ülkelerinin birer sultanıdır. Silk-i kemalât-ı insanî tertibinden insanî meşakkatlerin nihayetine kadar nefsi terbiye makamında kat edilecek merhaleyi yediye taksim edilmiştir. Zahirî hilâfet makamı, manevî hilâfetin gölgesidir. Ve kemaliyet mertebesinin tüm merhaleleri aynı miktarda din Sultan'ında mevcut olur. Bu mertebe, hanedanın başlangıcından yedinci Sultan'ına kadar kemal mertebesine erişti.

Kible kabul etti yüzün, altı cihetten gönül,
Yedi cennet birlikte, tavaf eyledi kapın,

²⁷⁶ Satürn

Ayak tozun olamaz, yedi iklim-i cihan,
Gökyüzünün meş'ali, alın nurudur senin.

BİRİNCİ TALÎ'A

Rahmanî hilâfet makamına Sultan'ın cülûsunun ve onunla birlikte İslâm'ın yükselmesinin zikri ve şerhidir. (339a) Saadet ve mutluluk, takdirin levh-i mahfuzuna ilahî kalemle yazılınca, kirâmü'l-kâtibeynin yazdıkları menşûr-ı ilahîyi ilim ehlinin hatır sayfalarına bu yazıtları temsilen "İşte her şey kitapta yazılı..." mucibince tahrir edilse, hiçbir şey bunları değiştirmeye kadir olamaz. İlahî ilhamlarla cihad meydanının şehsüvarı, adalet ülkesinin hüsrevi, cennet-mekan Sultan Murad Han, büyüklük ve hilâfete istikrar bahşeder iken, oğlu Sultan Mehmed Gazî'nin simasına baktığında rahmet-i İlahîyi görürdü. Onun yüzünde bazı alâmetleri mütâlaa (339b) ediyordu. Temiz itikatlı o Sultan'ın gönlünden, murad bahçesinin dünyayı süsleyen goncasından bütün cihan halkına adalet ve güzellikler nasip olacaktı. Zamirinden, bir tabip gibi dünya halkının dertlerine deva olacağı geçiverdi. Ayrıca, ilahî bir lutuf olan evladının fazilet ve ihsan yağmuru olup ehl-i İslâm'a yağacağına inandı.

Böylece, hükmü nâfiz padişah Hazret-i Davud aleyhisselâmın sünneti üzere Süleymanî mansıbını oğluna devretti. Hilâfet-şiâr olan oğlu da yaşının küçük olmasına rağmen değerli babasının halefi olduğunun farkındaydı. Bu konudan altıncı ketîbede tafsilatıyla bahs olunacaktır.

Beyit Tercümesi

"Daha babasının evinde bir çocuk iken Rum meliki idi; ancak bu yetmezdi. Bir ruh nasıl ki tenin emirlerini sualsiz uygular, onun emri de o kadar etkiliydi. Daha küçük yaşında iken saltanat makamına nail olması, onun bu yetkiye ezelden sahip olduğunu gösterir"

Gerçi belli bir zaman sonra, izzet ve saygısından dolayı babasından hilâfet tahtına cülûsunu rica etmişti. Aynı zamanda kendi de Sultan'ın halifesi olmaya

devam ederek dünyayı idare hususunda bilgilerini arttırıyordu²⁷⁷. Lâkin , şânı büyük babası da taht ve memleketin yegâne varisinin o olduğu gerçeğinin farkındaydı. Çünkü padişahlık mesnedi için onun kabiliyetine sahip bir başkası bulunmamaktaydı. Alternatifinin olmayışı, İlâhî gölge olduğunun bir kanıtı olarak babasından sonra hilâfet-i beşeriye idare için Osmanlı hanedanında tek kişi idi.

Sultan Murad'ın vefatıyla Omsalı Devleti ruhsuz bir beden gibi yere düştü. Müslümanların sağlam olan din ve devletleri tehlike geçirdi. Devlet erkânı ve ileri gelenleri, tahtın dört ayağının ve padişahlık terkinin dört unsuru; adalet, dirâyet ve şecaat nimeti ile koruma melekesinden oluştuğunu biliyorlardı. Bunların da kemal mertebede Sultan Mehmed'in zatında toplandığının farkındaydılar. Devlet erkânı gönülden inanarak padişaha tabi oldular.(340a) Sultan'ı davet için kaleme aldıkları mektuplarında kendisine tabi olduklarını belirttiler.

Beyit Tercümesi

Büyük-küçük devlet erkânı,
 Toplandılar büyük iş için.
 Padişaha itaati farz bildiler,
 Ellerini emrine bağladılar.
 Hepsi ona hayır-hâhlık için,
 Padişahlığına canların feda için,
 Hepsi vermiş karar bu konuda,
 Saltanatı padişaha vermek için.

Sultan, babası zamanında Manisa'da bulunuyordu. Sultan Murad'ın ölümü ani olduğu için genç sultan babası yanında bulunamadı. Bu arada, “Tüm nefisler muhakkak ölümü tadacaktır” sözü muktezâsınca babasının vefatı haberini kendisine ulaştırdılar. Saltanat merkezine süratle ulaşması ricasında bulunurlarken, Gelibolu geçidinden geçilmesi için gerekli tedbirleri de önceden almışlardı. Sultan Murad'ın

²⁷⁷ Gazaname-i Rum'un müellifi Kâşifi de II. Mehmed'in ilk cülusundan sonra tahttan feragat etmediğini zikreder. Bkz. KÂŞİFÎ, **Gazânâme-i Rûm**, haz. Mohammad Ebrahim M. Esmail, yayınlanmamış Y. Lisans tezi, Mimar Sinan G.S. Üniversitesi, İstanbul 2005, s. XII.

ölümüyle gözleri yaşlı olanların bekleyişi uzun sürmedi; Sultan Mehmed'in gelmesiyle gözleri nurlandı. Böylece Osmanlı nehri, eskiden olduğu gibi coşkun bir nehir gibi akmaya devam etti.

Gazi padişahların her zaman saltanat merkezi olan Edirne şehrinde cülûsu gerçekleştirme kararı aldılar. Hicrî senelerin ilk ayında, 16 Muharrem 855 Perşembe gününde (18 Şubat 1451) Resûlullah'ın ruhları okşayıcı nefesinin, kutlamak için gün ışığına karıştığı bir günde cülûs-ı hümayûn gerçekleşti²⁷⁸. O gün, aynı zamanda, âdeti seher yelinin mutedil bir şekilde hareketi ile sinekleri dağıtması gibi, muhalif ve düşmanların meyus oldukları gündü. Yıldızlar ile güneşin müsait yerlerinde olması da cülûs için mübarek vakti gösteriyordu. Dünyayı dolaşan güneş haşmet örtüsünü üzerinden atarak genç çimenlere ihsan gölgesini yayıyordu. O sabah, güneş farklıydı, sanki çok latif ve nuranîydi. Kuşlar da güzel sesleriyle âdeti bu cülûsu kutluyorlardı. Bütün çiçekler açmıştı ve bu cülûsu bekliyorlardı. **(340b)** İşte böyle bir günde tahtı, gençliğinin baharında olan Sultan'ın cülûsuyla süslediler. “Hayırlı olsun” kutlamaların sesi ve tantanası göklere yükseldi.

Gençliğinde muradına eren Sultan, Allah'ın teyidi, dostlarının ve taraftarlarının gayretiyle, nurlu güneşin “Esed Burcu”nda²⁷⁹ doğduğu bir zamanda hilâfet ve iktidar makamına oturdu. Kendine bakan dost ve düşman gözlerini güneş gibi karşıladı. Gazi sultanın devlet idaresinin başına gelmesiyle, devletin yükseleceği belliydi. Her kademedeki devlet erkânı ve ayanı, hükümdarlar ve vâliler güruhlar halinde cülûs-ı hümayûn meclisine saygı sunuşlarından sonra, Sultan'ın elini öpüp bi'at eylediler. İlahî teyit ve Sultan'ın ikbaliyle saadet sabahının güneşi müslümanları nurlandırmaya başladı. İslâmiyetin sancağındaki hilalin parıltısı cihanı sarmaya başladı. Sultan, cülûs-ı hümayûndan sonra iki meclis tertip etti. Memleketi idare ve millet işlerini bu iki mecliste etraflıca tartışıp intizam verdi.

Birinci Mecliste; devlet hiyerarşisini belirleme ve işlerin belirli bir nizam dairesinde ilerleyişini sağlamak amacıyla bazı tedbirlerin alınması görüşülmüştür.

²⁷⁸ Fatih'in cülûs tarihi hakkında, Şükrullah hariç diğer müverrihler aynı tarihi zikretmektedirler.

²⁷⁹ 23 Temmuz-22 Ağustos arası.

Devletli padişahların gönüllerinden geçenler, takdir aynasının yansımasıdır. Bu bakımdan Padişahlar halkın meseleleri için tedbir almalı, bunu yaparken din ve sünneti ölçü tutmalıdır. Ayrıca, önceki sultanların kanunlarını da belirli ölçüde dahi olsa devam ettirmeli, verilen her emir ve hüküm, bir hadisin ve kelamın tercümesi gibi olmalıdır. Ayrıca, öncekilerin eserleri ve onların uygun olan kanunları da icraya devam edilmeli, halkın ve devletin işlerinin nizam dairesinde olması için öncelikle yapılması gereken ise dinî mansıpların, din ve diyanet ehline verilmesiydi. Ayrıca kuvvetli görüş ehline de dünya işlerinin taksimi lâzım gelir. İkinci mühim iş ise **(341a)**, siyaset ve şecaat ehlinin tayini ile ülke sınırlarının korunmasıdır. Sultan da bahsi geçen mevzularda hassas davranıp, bir meclis ve havas ve avamı ihtiva eden bir encümen tertib etti; evvela “*tevsî’-i dâire-i İslâm ve nizâm-ı ehl-i iman ve intikam-ı a’dâ-i din*” için ahkâm-ı İslâmî üzerine *Kavanîn-i Osmanî imza ve ibkâ eyledi*. Hulefâ-yı Râşidîn sünneti üzere önceliği dini takviyeye verdi. Devlet ayanı ve milletin müvâcehesinde net bir şekilde şunları söyledi:

“Kadîm zamandan şu ana dek Âl-i Osman’ın matlab-ı küllîsi şeriat-ı Muhammedîyi takviyeye hasredilmiştir. Benim görüşüm de bu doğrultudadır. Ümid ederim ki, Nebî aleyhisselâmla hem-nâm olma bereketiyle O’nun vaadlerine erişeyim. Kuvvet ve fırsat-ı İslâmı bu zamanda Rum memleketlerine neşrederek mezkûr-ı sahâif-i şuhûr ve avâm eyleyeyim. İtikadda sâdık olan bu muhlisin tîğ-i cihâdiyle ehl-i şirk ve inâd beldelerinin fetih beşâret-nâmeleri meşhûd-ı dîde-i hulasa-i ‘ibâd olsun.”

Sultan, maksadını bu sözlerle ifade ettikten sonra, dinî mansıpları namılı mücahitler arasında taksime başladı. Hemen ardından babası cennet-mekân usulü ve kaidesi üzere, bazı güçlü şahsiyetleri küffâr hudûdunda görevlendirdi. Bunlardan bazıları zaten eskiden o bölgede görev yapmaktaydılar. Ayrıca kazâ ve vilayet, fetva ve ifâde gibi makamları ilim ve kemalde zamanın bir tanesi olanlara verdi. Bundan sonra da divân üyeliklerini ilgililere, istihkak ve yeteneği miktarınca dağıttı. Babası cennet-mekân zamanı devlet erkânı ve ayanının mesnetlerini onlara hürmetle aynen devam ettirdi; babasına hürmeten onun devletinde görevli olanları kendi halinde bıraktı. Cümle alemin bildiği “el-fazl li’l-mutekaddim” kazıyesince mert bir Sultan

olduğunu gösterdi. Yakın mesleklerin erbabı olan huddâm ve haslardan hizmeti makbul olanlarını **(341b)** ödüllendirdi. Hak edenleri liyakat ve şanına göre rütbe ve makamlara terfi etti.

İkinci Meclis: Sultan'ın kendi cülûsunu kutlaması, bu vesile ile devlet erkânı ve ordu ile yakınlaşıp onların gönlünü hoş tutması ile ilgilidir. Sultan henüz genç yaşta idi. Hikmet-i Yezdânî ile insan tabiatının çoğu zaman hoş vakit geçirmeye meyilli olduğu bilinen bir gerçektir. Devletin, sultana gençlik zamanında müyesser olması ile tabii kuvvelerin neşv ü nümâ istemesi gayet doğaldır. Ayrıca, genç yaşta devletin başına geçen hüsrev ve padişahların güzel adetlerinden biri de günlerini hoş geçirmeleridir. Böyle bir encümenle, devlet erkânı, yakınlar ve nedimlerle yakınlık hâsıl olur. Bu sebeple genç sultan, gönül işinin yanı sıra, ordu mensuplarının da gönlünü almış olacaktı. Zira onlar da bazen terfi'e ihtiyaç duyarlardı. Bu toplantı ise bu amacı sağladı.

Bu meclis çok hoş bir alanda düzenlendi. Her tarafta çiçeklerle rengârenk güller açılmış, yemyeşil çimenler üzerinde insanın dimağı rahatlıyordu. Öyle hoş manzaralıydı ki, aşğın gözünde gül-renk olan yârinin yüzü gibi sevimli ve güzeldi. Açılan güller ve goncalar da âdeta padişahı kutluyorlardı. Sanki dünya gül ve lâle olmuş da bu bezme katılmıştı. Bakışlarda hayretler uyandıran bu alanın etrafında, **(342a)** sevinç dolu ve saçları parlayan, yüzleri gül gibi olan, hepsi gül kokan hoş suratlılar edeple ayak üzerinde durmuşlardı. Hadislerde bahsi geçen gılmanlar gibi ibrikçiler de kâseleri ardı sıra dolduruyor, gelenlere şerbet sunuyorlardı. Bu arada gazi Sultan mahfil-i hüsrevâneye gelerek görenleri sevindirdi. Güler yüzlü ve sevinçli olduğu gözlenen Sultan'ın sağ ve sol tarafında dergâhındaki devlet erkânı yer almış, Sultana eşlik ederek sohbetiyle bereketleniyorlardı. Namlı ordu mensupları ve serdârlar da, guruh guruh, güldesteler gibi meclise katılıyorlardı. Dünyanın dayanağı olan padişah, mübarek çehresini halka gösterdi. İhsan ve ikramlarıyla herkesi sevindirdi. **(342b)** Özellikle yakın hademe ve mahremleri çok sayıda şâhâne hediyelere mazhar oldular. Gül saçar gibi dirhem ve dinar saçıyordu. İhsanda deniz gibi cömertti, yağmur olup yağıyordu.

İKİNCİ TALÎ'A

Sultan'ın muasırı bazı mülûk ve sultanlar ile bazı ehl-i din ve ulemanın icmâlen zikridir. İlahî alemin gök yüzündeki yıldızların râsıdı olan ehl-i dine apaçık bellidir ki, dünyanın en bahtiyar ve saadetli padişahı ve sultanlar arasında en faziletlisi şüphesiz ilahî yardım ile dinî emirleri ikamete muvaffak olma saadetine kavuşandır. Onun zamanında akıl gözüyle adaletin hakikati rahatça görülebiliyordu. Böyle birisi ya peygamberlerden, ya da Hulefa-yı Râşidîn topluluğundan ancak çıkar. Hulasa, böyle birisine müslümanlar arasında "Padişah-ı Zullullah" ve "Halife-i bi-hâkkin" derler. Böyle birine tâbi' olmak için halk yarışircasına ona koşarlar. Basiret ehline gizli değildir ve bütün tarih kitaplarında açıklanmıştır ki, Sultan'ın zamanında yapılan çalışma, gayret ve içtihat, böyle bir fütuhât ve cihad ki sırf Allah rızası için ve İslâmı takviye için yapılmış olsun görülmemiştir. Hulefâ-yı Râşidîn'den sonra İslâm bayrağını ulaşabileceği en yüksek mertebeye çıkararak kimse görülmemiştir. (343a) Yaptığı fütuhâtla İskender-i Sâni olmuştu. Peygamber ahlâkına benzer bir yaratılış sahibi olması ile İslâm dünyasında ün kazandı. Bunun bir göstergesi de, çoğu kâfir olan Rum ülkelerini İslâmiyetle süslemesidir. Devlet düşmanlarının mülk ve güçlerini azalttı. Kendi iştirakiyle birçok yeri fethetti. Fazilet ve merhametiyle Arap ve Acem bilginlerini kendi yazısıyla yüceltip bahşişler ve ikramlarla taltif etti. Cihâd hazırlıklarına başladığı zaman minnet-pezir olan beldelerin sultanları küffârla mücadele için hazır olduklarını, kendi üzerlerine düşen ne ise fazlasıyla îfâdan çekinmeyeceklerini haberleşme yoluyla kendisine bildirmişlerdir.

Sultan'ın tarihine başlamadan evvel, ister dost olsun ister düşman, muâsır İran ve Turân hükümdarları ve sultanları hakkında yeterli derecede malumat beyan etmek tarih ilminin icabından olduğu için mukaddimede zikrolunacaktır.

Emir Timur Oğlu Mirza Şahruh ve Evladları, Memleketlerinin Durumu ile Bunlar Arasında Mülk ve Devlet Değişiklikleri

Kitabın cennet-mekân Sultan Murad'a ait ketîbesinde de zikrolunacağı gibi, Şahruh Mirzâ'nın İran'daki saltanatının inkırâza uğramasının ardından yaklaşık beş sene Sultan Murad'ın hilâfeti devam etti ve 855/1451 yılında hilâfet tahtına cülûs sırası Sultan Mehmed'e geldi.

Emir Timur'un ülkesinde ise Şahruh'un Maverâünnehr, Horasan, Irak ve Fars'ta uzun bir zaman saltanatını müteâkip çeşitli fitne ve muhalefetler ortaya çıktı. Çünkü Mirza Şahruh hayattayken Maverâünnehr ve payitaht Semerkand'da büyük oğlu Mirza Uluğ Bey, cedit Emir Timur tarafından oranın idaresinde bırakılmıştı. Babasının hayatı boyunca her hangi bir yere tebdil edilmedi. Kardeşler arasında en büyüğü ve akıllısı olan Mirza Uluğ Bey, babasının 855'te Rey'de vefatından sonra onun varisi olduğu iddiasında bulundu ve büyük bir orduyla Maverâünnehr'den babasının payitahtı Herat'a geldi. Nişabur ve Damgan'a kadar olan Horasan beldelerini ele geçirdi. Ancak, merkezinin Semerkand olması ve Irak ile Horasan'daki fitne ve muhalefetin çokluğundan zarar gördüğü gibi, Maverâünnehr civarındaki Türkistan hükümdarları ve her zaman var olan Moğol tehlikesinden de korkuyordu. Dolayısıyla geri dönmede hızlı davrandı. Bu arada babasının enfes hazinesini, bir bakıma bütün Herat'ı Semerkand'a gönderdi. Şahruh'un evlatlarının (343b) çokluğu, birçok karışıklığın ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bunları açıklamak uzun mesele olacağından hulasa olarak anlatıldı. Neticede, aralarından Mirza Babür bin Baysungur bin Şahruh, Horasan'da saltanata başladı. Maverâunnehir'de ise babası Mirza UluğBey'e karşı gelen oğlu Mirza Abdüllatif 852/ 1448-9'de büyük bir savaşın ardından babası ve kardeşi Mirza Abdülaziz'i katletti. Böylece Semerkand tahtında istiklalini de ilan etmiş oluyordu. Ancak babasına yaptığıının karşılığında devletinin ömrü bir seneye ulaşmadan, altı ay gibi kısa bir sürede son buldu.

Baba katiline padişahlık yakışmaz

Yakışsa da altı aydan fazla sürmez.

Abdüllatif, maktul kardeşi Abdülaziz'in mülâzımı olan Baba Hüseyin tarafından bir cuma gecesi (perşembeyi cumaya bağlayan gece) zehirli bir okla öldürüldü.

بابا حسین کشت شب جمعہ اش بہ تیر

تاریخ قتل اوست کہ بابا حسین کشت²⁸⁰

Abdüllatif'ten sonra Mirza Uluğ Bey'in damadı Mirza Abdullah bin İbrahim bin Şahrüh Semerkand'da sultan oldu. Bu esnada, Abdüllatif zamanından beri mahpus bulunan Ebû Said bin Sultan Muhammed bin Mirza Mirânşah-ı Timurî birkaç kişiyle beraber hapisten çıkıp Buhara'da isyan etti. Vakit kaybetmeden Semerkand'a doğru hareketle saltanatı ele geçirdi. Bu sıralarda Herat tahtında bulunan Mirza Babür, Maveraünnehr'in zabtı için Semerkand tahtındaki Ebû Said üzerine yürüdü. Uzun bir müddet şehri kuşattıysa da çabaları fetihle neticelenmedi. Kuşatma uzadıkça Horasan'dan fitne ve fesat haberleri gelmeye başladı; Timurlu hanedanından birkaç kişinin ayaklanmaya başladığı haberi ulaşmıştı. Mirza Babür, Sultan Ebû Said'le anlaşmak mecburiyetinde kaldı ve Horasan'ın payitahtı Herat'a döndü. Küçük kardeşi Mirza Baysungur Irak ve Fars'ı ele geçirip iki defa Herat tahtı için ağabeyi Babür ile savaştı. En son bu uğurda hayatını kaybetti.

Mirza Babür her ne kadar eli açık, cömert ve derviş kişilikli olsa da, şarab ve ayyaşlıkla zamanını harcar ve mülk ve din zabtına fazla ehemmiyet vermezdi. Hatta Şahrüh'un hazine ve mallarından hiçbir şey bırakmadı. Üstelik bu tedbirsizlik ve tutumsuzluğunu yiğitlik ve irfân zannederdi. Saltanatı sırasında birçok zalim ve aşağılık topluluğunu memleketin başına musallat etti. Zulüm ve kötü durum Horasan'ı fesat uçurumunun kenarına getirdi. Kadın-erkek arasında fitne ve fesatların yaygınlaşması ile Mirza Babür'ün kız kardeşi ümeradan biriyle irtibat ve ihtilât etmiş ve o hain müfsidin kışkırtmasıyla ağabeyi Babür'ü zehirleyerek öldürmüştür. Bu fesatlık vaziyeti tüm devlet erkânı ve askerlere de sirayet etti. Mirza Babür'ün küçük yaşta Şah Mahmud adında bir oğlu vardı. Ümeradan bazıları onun etrafında birleşirken bazıları da zulüm ve sahtekârlıkta devam kararı aldılar. Bu

²⁸⁰ Ebced hesabıyla 854/1450 çıkmaktadır.

durumda etraftaki düşmanlar Şahruh'un ülkesine el uzatmaya başladılar. Memleketi ele geçirmek iddiasında bulunup Irak ve Horasan'a doğru harekete geçenler arasında Ebû Said de vardı. Şahruh'un evlatlarının tersine Ebû Said'in mizacı İslâmiyet ve adalete yatkındı. Tedricî olarak fütuhata başladı ve ülke sınırlarını Kaşgar hudûdundan Simnân, Kabil ve Kandehar'a kadar genişletti.

Saltanatı zamanında (344a) Sultan Mehmed'e (Fatih) gizlice ihlas ve sevgi beslerdi. Rum diyârına gidip gelenlere saygı ve hürmet nazarıyla bakardı. Onun zamanında ilmî kemalât tahsili için merhum Fenarî Ali Çelebi, zamanın allâmesi Mevlânâ Şeyh Hüseyin Muhtesib'in sohbetine katılmak üzere Herat'a gelmişti. Dönmeden önce gazi Sultan'ın yanına uğradı. Kendisini çok hoş karşılayıp izzet ve ikramda bulunan sultan, dönüşünü kolaylaştırıp Sultan Mehmed'e de mektup gönderdi. Bu şekilde iki padişah arasındaki bağ kuvvetlendi. Mektuplaşma ve elçi teatileri ve tüccar ve kafilelerin gidip gelişlerinin devam etmesiyle aradaki dostluk giderek arttı. Sultan Mehmed bu şekilde Maverâünnehr ve Horasan ulemasının duasını ve teveccühünü celb ediyordu. Bu cümleden, zamanın evliyası ve hak ve irfan fırkasının sığınağı, meşâyihin sultanı ve ehlullahın sevgilisi Hâce Abdullah (Ensârî) kadesallahu sırrehu zikredilebilir. O, Silsile-i Nakşbendiyye arasında zamanın bir tanesi idi. Ruhânî gücü ve tasarrufuyla sultanların metbu'uydu. Buna rağmen her zaman fakr u fenâ mahallesi sâkinlerindendi. Dünya malları açısından padişahlar ona muhtaç iken, hiçbir zaman elini dünya malına sürmedi. Böyle bir zâtın nuranî ve ruhanî hatırı ve teveccühü, dualarıyla birlikte Sultan Mehmed'e idi. Çünkü Rum'dan tahsil için nezdine gelen meşhur Mevlânâ Ali-i Tûsî, Sultan Mehmed hakkında kendisini bilgilendiriyordu. Ezcümle Horasan faziletlilerinden ve ehl-i tevhîd ve irfân gürûhundan, baharistanda bülbül-i hezâr-destan ve zamanın bir tanesi Mevlânâ Abdurrahman (Câmî), ki ehl-i İslâm'ın maksatlarının tahkikçisi (344b) ve kemal ehli erbabının matlablarının tatbikçisiydi. Fünûn-ı edebde Arab ve Acem şairleriyle kendi lisanlarında çok fasih müşâ'are ederdi. Kendisinin belirttiği gibi, hakikaten de gerçekleri söylüyor.

جاميا مرد حقيقت بين بمعنى راه برد

هر كجا افسانه عشق مجاز من گذشت

Böyle sözlerin sahibi bir zat her zaman kendisini Sultan Mehmed'in ihsanında bulmuş ve Sultan Ebû Said zamanından hilâfet-i Mehmedîye kadar bu hanedana nazım ve nesir tarzında çok sayıda yazılar göndermiş ve gönderdikleri de bu hanedan tarafından kabul ve karşılık bulmuştur.

Hakimler ve âlimler zümresinden gökyüzünün râsıdı, riyâzî hekimlerinin üstadı, müstakbel ve mâzî ulemânın meselelerinin halledicisi Mevlânâ Ali Kuşçu, ki teliflerinin her biri âlimler için birer kaynak niteliğindedir ve tahkikâtının her biri insan aklını hayran bırakacak derecededir, Sultan'ın in'âm ve ihsanları mîknâtıs gibi çekip vatani olan Maverâünnehr ve Horasan'ı terkle bütün akraba ve taallukatıyla birlikte diyâr-ı Rum'a geldi. Hayatının sonuna dek Sultan'ın ve o hanedanın ihsanlarıyla ilmî çalışmalarını sürdürdü. Bu şekilde sayılamayacak kadar çok âlim ve büyük zatlar var; burada bu saydıklarımızla yetindik.

Irak, Fars, Azerbaycan ile Hükümdarlarının Durumu ve Sultanla Olan Dostlukları

Kitabın bir önceki ketîbesinde, Sultan Murad'ın muâsır padişahlarından bahsederken malumunuz olmuştu. Azerbaycan memleketi Kara Yusuf ve İskender Mirza'dan sonra oğlu Cihanşâh Mirza'ya, Şahruh'un müdahalesiyle 840/1436-7 yılında daha küçük oğluna kalmıştı. Şahruh hayattayken ona tam tabi'iyet arz ediyor ve bu hususta baba-oğul ilişkisi gibi bir yol izliyordu. Ancak Şahruh vefat eder etmez, onun evlatlarıyla muhalefet ve istiklal için harekete başladı. Cesaretle bir benzeri zor bulunan veliahdı Mirza Pir Budak'ı büyük bir orduyla Irak'a yolladı. Azerbaycan'a yakın Sultaniye, Kazvin, Hemedân ve Dergezin gibi beldeler kılıç zoruyla alındı. Bu sıralar Irak'ın büyük bir bölümüne kardeşi Babür ile Herat tahtı için savaş halinde olan Mirza Muhammed Baysungur hâkimdi. Baysungur, sulhun tazminatı olarak Irak'ın yarısını Cihan Şah'a bırakmak mecburiyetinde kalmıştı. Ancak birkaç çarpışmadan sonra kardeşi Babür tarafından öldürüldü. Irak'ın(345a) İsfahan, Kaşan ve Kum gibi beldeleri tedricî olarak Cihanşâhî Türkmenlerinin eline geçti. Gerçi Mirza Babür kardeşinin ölümünden birkaç gün sonra Şiraz'ı elinde tuttu. Ancak, yaklaşmakta olan Cihan Şah'ın güçlü ordusuna rağmen

vurdumduymaz davranması ve keyfî davranışlarının artması ile en sonunda Şiraz'ı bırakıp çekilmek zorunda kaldı. Horasan'ın payitahtı Herat'a çekildi.

Mirza Cihan Şah, güçlü bir orduyu Pir Budak'ın emrine vererek Isfahan'a yolladı. Şehir halkının muhalefetle Babür'den yana tutum sergilemesi üzerine Isfahan kuşatıldı. Güç kullanılarak alındıktan sonra, şehir halkı kılıçtan geçirildi. Vakit kaybetmeksizin Fars ve Şiraz'a doğru yönelen ordu, cenneti andıran güzellikteki bölgeyi zahmetsizce ele geçirdi. Böylece kısa bir zamanda cesaretle sağlam temeller üzerine dayanan Cihan Şah ve devleti Irak ve Fars'ın tamamını ele geçirmiş oluyordu. Tesadüfen Mirza Babür'ün ölümü de bu sırada gerçekleşti. Horasan ümerası ve ordusunun arasında fitne ve fesat şüyü bulunca, buraları fethetme tamahına kapılan Cihan Şah 863/1458-9 yılında Astrabad hududuna ulaştı. Orada bulunan Şahrüh'un torunu İbrahim Mirza ile çarpışmadan sonra Astrabad'ı fethetti. Böylece Horasan'ın başkenti Herat'a kadar fetih yolu açılmış oldu. Ancak Türkmenlerin Horasan halkına karşı çok acımasız davranması, bölgeyi sürekli talan etmesi ve Horasan'ın altını üstüne getirmeleri sebebiyle halk, Semerkand'da bulunan Sultan Ebû Said'i davet etti. Ebû Said, Horasan'ı kurtarmak üzere Âmû (Ceyhun) nehrini geçerek Cihan Şah ve ordusunun üzerine yürüdü. Lâkin Türkmenlerin kuvvet ve şahameti karşısında savaşa cesaret edemiyordu. Fakat halkın âhı ile ilahî lutuf ve yardım vuku buldu. Cihan Şah'ın ordusunda büyük bir kargaşa ortaya çıktı. Bu da Sultan Ebû Said'in işini kolaylaştırdı. Azerbaycan'dan Cihan Şah'a dehşet verici bir haber ulaştı; Hasan Ali adındaki büyük oğlu yıllardır hapiste tutulduğu Makuye Kalesi'nden kaçmış ve babasının tahtına oturmuştu. Babasına karşı hazırlıklara başlamış ve hatta bazı ümera ile ordu kendisine biat etmişti. Hatta değişik kalelerde saklanan babasının hazinelerini de ele geçirdiği gelen haberler arasındaydı. Bu durumda, büyük bir bedel ödmeden önce harekete geçmek istedi. Sultan Ebû Said'le mecburen sulh anlaşması yaparak geri döndü. Durum icâbı Ebû Said, Simnan'a kadar olan Kirman ve Irak bölgelerinin Cihan Şah'ta kalmasına göz yumuyor, buna karşılık o da Horasan ve Herat'ı Ebû Said'e bırakıyor ve onun işlerine müdahil olmayacağını taahhüt ediyordu. Türkmen ordusu geri dönerken Horasan'ı iyice yağmalayarak çekildi. Cihan Şah beklenmedik bir süratle Azerbaycan'a gelince oğlu Hasan Ali hazırlıksız yakalandı. Babasına karşı koyamadı

ve etrafında topladığı ordusu da çabucak dağılıverdi. Hasan Ali yakalanıp bir daha kaçamayacağı şekilde kuyuda hapsedildi. Cihan Şahî saltanatı (345b) Irak-ı Arap ve Acem'de, Fars, Kirman ve Azerbaycan ile bağlantılarında yek-parça ve müstakil bir hale geldi. Daha sonra Cihan Şah, oğulları ve ümerasını bazı bölgelere tayin etti. Fars'ın kendisine verilmesiyle Pir Budak ayrı bir ihtişam ve kudrete sahip oldu. O yeni kanunlar koydu. Ancak, eyalet ve ordu işlerinde çok muvaffak olmasına rağmen, zulüm ve halkı eziyet bakımından Haccac gibiydi. Dine ve İslâmiyet'e mühlid olacak kadar ehemmiyet vermezdi. Ahkâm-ı İlâhîyi kabulde ve uymakta olumsuz bir tutum içerisindeydi ve babasına itaatte de en son isyan bayrağını çekmişti, Irak memleketine el uzatmaya başlamıştı. Çeşitli tamahlarda özellikle de malî şena'atte bulundu. Babası da cebbâr ve kakhâr bir padişah olmasıyla zamanın Buhtu'n-nasr'ı olarak tanınmıştı. Pir Budak meselesini ortadan kaldırmak ve ref'etmek için Azerbaycan'dan büyük bir orduyla hareket etti. Önce akıllıca davranıp nasihat vermeye başladı. Neticede akıllı davranışı ile Pir Budak'ı savaşız ve kavgasız bir şekilde Şiraz'dan Bağdat'a göndermeye muvaffak oldu. Böylece Fars eyaleti onun ve ordusunun şerrinden kurtuldu. Ancak Pir Budak görünüşte Fars'ı bırakmış gibi olsa da, aslında oradaki taraftarlarını, yardımcılarını ve lâzım olabilecek her şeyi külliyetli bir şekilde Bağdat'a götürdü. Babasına karşı muti' gibi görünen Pir Budak, içten içe muhalefeti ve kinini de arttırıyordu. Öyle ki, tekrar isyan ve şakavet belirtileri göstermekte gecikmedi. Diğer oğullarını da yanına alan Cihan Şah Mirza, büyük bir orduyla Bağdat'a yürüdü. Gelen ordunun karşısında yüz yüze çarpışma kuvvetini kendinde göremeyen Pir Budak, Bağdat'ın surlarına güvenip kapıları kapattı. Kuşatma iki buçuk sene devam etti. Her iki taraf için işlerin zorlaşması üzerine sulh için çalışanlar ortaya çıktı. En sonunda Pir Budak'ın şehri terk etmesi, istediği tarafa gitmekte serbest olması ve düşmanlardan ele geçirdiği yerlerin kendisinde kalması ve kimsenin kendisine mani olmaması ve Bağdat'ı babasının vekillerine vermesi üzerine bir anlaşmaya varıldı. Ancak Pir Budak şehri terk ederken babasının emriyle, kardeşi Mirza Muhammedî tarafından katledildi. Ayrıca onun çoğu mülâzım ve has efradını da öldürttü.

Cihan Şah Bağdat'ı teshir ettikten sonra Tebriz'e döndü. Hemen akabinde ise Diyarbekir tarafından ardı sıra haberler gelmeye başlamıştı: Hasan Bey Bayındırî

gün geçtikçe güçlenmekte ve hatta birkaç defa Cihan Şah'a bağlı emirleri mağlup etmişti. İsyân ettiği hususundaki (346a) haberler doğrulanınca Cihan Şah, Hasan Bey'in def' ü ref'ini, yapması gereken en ehemmiyetli iş olarak görmeye başladı. Bu meselenin hallinin çok kolay olacağına inanıyordu. Bu amaçla 871/1466-7 yılında azamet ve celal çadırlarını Tebriz'in dışına dikti. Muş Ovası üzerinden Diyarbakir'e doğru yola çıktı. Ordusu ovayı süslemişti ve uzun zamandan beri kimsenin gözü böyle kalabalık bir ordu görmemişti. Bu Fakir de babamın yanında bu ordunun toplandığı yere geldim ve kendi gözümle gördüm; o zamandan beri Bayındırî sultanları ile Arap ve Acemlerin ordularını gördüm, ama böyle kalabalık ve düzenlisini görmemiştim. Bölge halkı kendinden emin bir şekilde seksen bin kişi olduğunu haber veriyordu. Çoğu ordunun levazımâtından daha fazla gereklilikleri taşıyorlardı. Ancak bu haşmet ve iktidarına rağmen Cihan Şahlı Devleti düzenlenen bu sefer ile beraber az bir hadise vuku'uyla zevale yüz tuttu ve bu hanedanın saltanatının ipi Hasan Bayındır'ın keskin kılıcıyla kesilmiş oldu.

Hakikatte Cihan Şahlı Devleti'nin aslı, Âl-i Osman Sultanlarının, hususan saadetli Sultan Yıldırım Bayezid ve cihad erbabının padişahı Sultan Murad'ın yardımlarının bereketi ile teşekkül etmişti. O iki sultanı anlatan kitabın ilgili ketübelerinde zikri geçmişti. Cihan Şah Mirza, hilâfet-mekân olan bu hanedanın hukuku ve nimetlerinin şükrünü eda eder ve asla kendisine yapılan iyilikleri unutmazdı. Çoğu mahfillerde Osmanlı Hanedanı'nın kendisine yaptığı iyiliklerden bahsederdi.

Cihan Şah'ın memleketinde bulunan âlimler zümresinin büyükleri de her zaman Sultan Mehmed'in duacılarıydı. Bu Hakîr, merhûm babam ve üstadım Mevlânâ Hüsamü'l-Hakk ve'd-din Ali el-Bidlisî'den, ki bu hanedan-ı sultanînin duacılarındandı, şöyle naklettiğini duydum: Kendisinin de iktida ettiği şeyh, ehl-i irfânın hâdîsi ve ehl-i imânın kâşifi, tevhîd erbâbının imamı ve tefrîd ve tecrîd-i menâhic sâliklerinin mürşidi, hidâyet feleğinin güneşi, kerâmet ülkesinin Cemşîdi ve peygamber ümmeti esrârının mazhar-ı vilâyeti âlem-i kudsînin aydınlatıcısı, seyyidlerin kutbu Emir Seyyid Muhammed Nurbahş ki, ehl-i beyt arasında on iki imamdan sonra beşerin ulaşabileceği yüksek kemâlâtı câmi' ve hidâyet saltanatının

tantanası ve velâyet ve kerâmetinin gulgulesi güneşin yüreğine korku ve ızdırap salardı. Beytü’l-halâyıkta yed-i beyzâyı izhâr ile ve hakikatlerin gizli sırlarını ifşâda asrın sultanlarının endâmına zelzele salardı. **(346b)** Kudsî-menzil olan sohbeti her zaman ehlullah büyüklerinin toplanma yeri ve Allah yolunda gidenlerin yegâne merciiydi. Muhammed ümmetinin mücâhid Sultan’ının muvaffakiyeti ve İslâmiyet ile şerîat-ı Ahmedî’yi yayması tevfiği için sürekli ve ihlasla dua buyururlardı. Bazı zamanlar ârifler sohbetinde şu manayı ilkaya çalışırlardı:

“Bu derviş İlâhî emir mûcibince ve tarîkat pîrlerinin işareti ile ehl-i İslâmî davetle memûrum. Nâkıs olan nefisleri fısk u fücûrdan ve taklidden kaçınmalarını hatırlatmakla görevliyim. Acem sultanları dünyalıklarını kaybetme korkusuyla bu şekilde davet ve irşâddan ürkmektedirler. Hatta mekruh kılmaktalar. Haşmet günlerinin devamı ve hükümetin lezzetine meyille dervişleri yerlerinden yurdlarından ederek azarlamaktadırlar. Ama elhamdulillah dünya üzerindeki mazhar-ı hilâfet olan Sultan Mehmed Gazi aynı vazifeyi yürütmektedir. Âl-i Muhammed arasında onunla hem-nâm olma şerefine nail olan bu dervişe, mümtâz hadîs-i sahîh’in masâdakatıyla teyid buyrulmuştur²⁸¹. Bu derviş beşaret-nâme-i nebeviye mutâbık hareket etmeye çalışmaktayım. Ve ümid ki, bu hadis ile beşaret verilen şahıslar zümresine dahil olayım.”

O’nun iktidâ etmiş olduğu şeyhi Hâce İshak-ı Hittelânî de bu hakikati izhar etmiş ve hadis-i şerifte kastedilen şahsın Seyyid Muhammed Nurbahş olduğunu beyan etmiştir. Lâkin Muhammed adlı o sultan bu hadis-i Nebevînin kuvvetli bir delilidir. Bütün dervişler bu hadis-i sahihin kastettiği iki Muhammed’in biri Nurbahş diğeri de Sultan Mehmed olduğunu belirtmektedir. Bu durumu teyid ve tahkik için hidayet menkibet olan o hazret kendi halifelerinden iki kâmil kişiyi Rum memleketine, Sultan Mehmed’in nezdine göndermişti. Yolladığı bu kişilerden birincisi her konuda ilimlere hakim seyyid ve âlim Şeyh Muhammed Semerkandî ve ikincisi ise seyyid-i âlî-neseb ve Emir Nurbahş Hazretlerinin damadı Seyyid Sultan Ali idiler. Bu zat yıllar boyu derviş-sever padişahın inâyât ve ikramlarına mazhar

²⁸¹ Bahsedilen hadis-i sahihin Arapça metni Nuruosmaniye nr. 3209, vrk. 346b’de mevcuttur.

olmuş ve bazı evladları bu gün dahi Manisa vilayetinde sakin olup Sultan'ın gölgesinde yaşamaktadırlar. Bunların bereketlerinden kalanlar olarak ârifâne şiiirler ve yazılar Rum memalikinde bulunmaktadır.

Bayındırhı Sultanların Durumu ile İıran'da Ortaya Çıkmaları ve Mücahid Sultanla İhtilaflarının Başlaması

İrade-i ezeliyye ile (347a) geceden gündüz ve gündüzden gece tevelliit eder. Diyarbekir'de ve Acem illerinde hadiseler öyle geliştii ki, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin arasında düşmanlık baş gösterdi. Karakoyunlu saltanatı gece karanlığı gibi her tarafı sarmıştı ve bunun içinden aydınlık sabah gibi Akkoyunlu doğacaktı. Kara Yusuf oğulları kavminin zulmeti ve karanlığı Akkoyunlu Devleti'nin sabahında ortadan kalkmaya başladı. Özellikle de Yakup Bey döneminden itibaren bu aydınlık başlamış oldu.

Karakoyunlu hükümdarlarının en büyüğü olan Cihan Şah, çok geniş topraklara, mal ve makama sahipti. Daha önce de işaret edildiği gibi, kendi oğlu Pir Budak'ı öldürttükten sonra, kendisi için bir tehlike olarak algıladığı Akkoyunlu padişahı Hasan Bey'in bertaraf edilmesi için Diyarbekir'e doğru muazzam bir orduyla hareket etti. Kibrinden, mal ve mülk ile ordusunun çokluğuna güvenerek zayıf durumdaki Akkoyunlu'yu yeneceğini zihninde tasavvur edip hayal kuruyordu. Devlet işinin sadece kuvvet ve kudret ile câh ve celâle dayandığını zannediordu. *“Dağ başından gelirse âfet seli, indirir çok sayıda çalı-çırpi”* sözünden gafildi.

Hoş olmayan başka bir huyu da vardı ve bu padişahlara asla yakışmayacak tarzıandı. Çoğu zaman akşam karanlığı çökünce devlet erkânı ve nedîmleriyle sohbet ve hatta işret meclisleri tertip eder, sabaha kadar bu eğlence havasını devam ettirirdi. Böyle olunca da bütün devlet erkanının yanı sıra kendisinin de dinlenme zamanı hep gündüzleri olurdu. Cebbarlığı ve cehaletinden gündüzleri kimseye yüzünü göstermez, uykusunu bölmezdi. Yolculuk ve sefer esnasında da kendine hâs bazı kanunları vardı: Bir yere giderken, ordu kalabalığıının verebileceği rahatsızlıktan ve yolun tozundan kaçmak maksadıyla herkesi ve taşınılacak eşyayı erkenden gidilecek

yere gönderirdi. Gececeği yoldan adamları vasıtasıyla yabancıların geçmesi engellenirdi. Zaten kimse cesaret edemezdi. Günün son bulduğu ve akşam karanlığının bastırmaya başladığı zaman, az sayıda yakınları ve hâs adamlarıyla kendisi yola çıkardı. Kendisi yalnız başına herkesten yüz adım ileriden giderdi. Yol boyunca her hangi bir hâs adamına ihtiyaç duyduğunda sarığının bir köşesini serbest bırakırdı ve atın hızı ve rüzgârın yardımıyla bu sarık ucu hareket edince yakınları çağırıldığını fark edip acilen yanına koşar ve emir ve yasakları dinlerdi. Ne emir buyrulduysa onunla amel ederdi. Hizmetten sonra da pür-dikkat eski yerini alır ve yeni işâreti beklerdi. Bu şekilde genellikle yatsı vaktinde istediği yere ulaşır ve tekrar sohbet çadırını (347b) göklere dikerdi. Hazır bulunanlardan kim ki gönlünce mergup ise huzura çağırırdı. Bayındırlı ve Akkoyunlu'yu bağlamak ve Diyarbekir ülkelerini teshir etmek maksadıyla gelen Sultan'ın, akıllara hayretler verecek bu tarzda huylara sahip olması ve bunda ısrarcı olması, Hak tealânın düstûruyla zevalinin yaklaştığına alametti.

Cihan Şah'ın ordusu, az sayıdaki Hasan Bey'in ordusuna yaklaşınca, eski âdeti üzerine işret çadırlarını dikti. Gaflet şarabından içip ertesi akşama kadar nikbet uykusuna daldı. Tüm ordusunu da bir menzil ileri gönderdi. Vaziyet böyleyken Akkoyunlu casusları Hasan Bey'i haberdar ettiler. Hasan Bey, belirli sayıda arkadaşlarıyla Cihan Şah'a yakın bir yere pusu kurdu. Bu yer, Cihan Şah ile ordusunun arasında dar bir geçitti. Cihan Şah'ın atına binme zamanı olan akşam vakti, gökten inen bir bela gibi pusu yerinden çıkıp üzerine yürüdü. Daha sonra, duyduğuma göre Hasan Bey'in safları görüldüğünde Cihan Şah'ın gazabına uğrama korkusundan evladları dahil kimse haber vermeye cesaret edememiş. Ancak, zaruret hâsıl olunca, ki iş işten geçmişti, oğullarından birisi bu küstahlığı gösterdi. Gerçi az sayıdaki emîrleri, hâsları ve oğullarıyla kuşanıp savaşa başladı. Ancak, eceli gelene eksik tedbirler ne yapsın? Böylesi gafil bir padişaha uzaktaki ordusundan ne fayda. Bir saat gibi kısa bir sürede Cihan Şah, oğulları ve bazı ümerasıyla ya maktûl ya da esir olmuşlardı. Cihan Şah'ın kırk yıllık emeği neticesinde elde ettiği her şeyi Akkoyunlular'ın eline geçti. Bundan sonra Hasan Bey'in işi ve saltanatı günden güne terakki etti.

Bu vakıadan sonra, Cihan Şah'ın Hasan Ali adlı büyük oğlu, babasının emriyle bir kalede hapiste tutulmakta olduğundan Hasan Bey'in kılıcından kurtuldu. Bazı Karakoyunlu emîrleri ve ordu erkânının yardımıyla Azerbaycan'da baş kaldırdı. Cihan Şah'ın oğlu olmasından dolayı kendisinden büyük umutlar bekleniyordu. Ama Hasan Ali'nin dimâğına bir zarar varid olmuş ve sefihlik hastalığına (348a) yakalanmıştı. Padişahlık makamına ermenin verdiği mestlik ve hadsiz hesapsız hazineye konmanın verdiği gurur da çılgınlık maddelerine eklenince şenî hareketlerle fisk ve zorbalıkta bulunmaya başladı. Kendisine miras yoluyla intikal eden zulme yeniden başladı. Babasının hazinelerini israfa başladı. Babası Azerbaycan'da ne kadar altın ve gümüş sahibi idiyse, hepsine bulanık suya döktü, kara toprağa attı. Duyduğuma göre, otuz yıllık Cihan Şah'ın nice ocakları söndürüp, nice memleketleri yıkıp elde ettiği bu hazinenin miktarı, nakit meskuk gümüş olarak yüz yirmi tümene bâliğdi ki, her tümen ikibin elli dirhem hâlis altından oluşuyordu. Kızıl altınları, süslü mücevherleri, kumaşları ve diğer enfes esbapları bu şekilde kıyaslanabilir. Lâkin o sefahat ve delilikle bazen bir hünersize ata yük olacak kadar altın verirdi. Bazen de bir bakıcıya veya hiçbir hususiyeti olmayan birine çuvala gümüş dağıtırdı. Böylece kazandığı ün ve şöhretle yaklaşık üçyüzbin kişiden oluşan itibarsız bir ordu etrafında toplandı. Bu bakımdan Azerbaycan memleketinin genişliğine rağmen, zulümle birlikte verginin de artması ile yiyecek ve giyecekte kıtlık ve pahalılık baş gösterdi. Halk geçim sıkıntısına girdi. Memleket ve orduda baş gösteren yolsuzluk ve fesat her tarafı sardı. Onun zamanında halkın namusu tehlikeye düştü.

Sonunda ehl-i İslâm'ın büyükleri onun utanmazlıklarından zarar görür hâle geldiler. Irz, can ve mal korkusundan hepsi acze düşmüştü. Hasan Bey'in adaleti şüyu bulunca Azerbaycan'ın şerefli halkı kendilerini Hasan Ali'nin şerrinden kurtarması çağrısında bulundular. Bunlar arasında Karakoyunlu ümerasından bazı itibar sahipleri de vardı.

Hasan Bey, hasmının durumundan ve hastalığından haberdardı ve onun etrafında toplanan büyük ordusunu da çocuğun etrafındaki oyuncaklar mesâbesinde görüyordu. Diyarbekir'den Cihan Şah'ın ülkelerini zapt ve Hasan Ali'nin kalabalığını dağıtmak üzere yola çıktı. Hoy ve Selmas nahiyelerinde düşmanla

karşılaştı. Tevfiki yol gösterip devletinin ikbâlli kuşu hedefine doğru uçtu; Karakoyunlular'ın kara bahtından da daha kara olan bir gecede Hasan Ali'nin ordusundan iki büyük komutan ayrılıp kendisine katıldı. Çabuk davranmalarını ve saldırmak için en uygun zamanın geldiğini söylediler. Kendi gölgesinden dahi korkmaya başlayan Hasan Ali (348b), emîrlerinin kaçmasından sonra iyice panikleyip, ordusunun çokluğuna rağmen, yüksek sesle “Falan ve filan kaçmış. Benim kaçamayacağımı zannetmişler” demiş. Ardından bütün çadırları ve malzemeleri ortada bir yere toplatılmasını emretmiş sonra da hepsini yakıp Tebriz'e doğru kaçmaya başlamıştır. Ordusu da bir gecede perişan olmuş ve dağılmıştır²⁸².

Hasan Bey, Allah'ın yardımıyla savaşız ve zahmetsizce, sayısı çok olan bu orduya karşı gâlip gelmiştir. Ordu ve askerleri de bunun idrakinde olup çok sevinmişler ve bazı evladları ile birlikte birkaç emîri, kaçan Hasan Ali'yi takibe başlamıştır. Hasan Ali kendini zor ve bin türlü meşakkatle Irak'a atabilmişti. Cihan Şah'ın memleketinde olup bitenler ve hazinelerle ilgili bilgiler sürekli Herat'ta Sultan Ebû Said'e ulaşıyor ve onun dikkatini celbediyordu. Bu câzibeler onu gayr-ı ihtiyarî olarak Irak'a çekti. Timur'un mirasını bahane ederek Azerbaycan'ı da topraklarına katma gayesindeydi. Ayrıca, Hasan Ali'nin de kendisine ilticâ etmiş olması bu düşüncüyü gerçeğe dönüştürmek üzere harekete geçmesini sağladı. Timur'un mirasını iddia ederek cihangirlik davasına girişen Ebû Said, Hasan Bey'in tasarrufuna geçmiş olan Azerbaycan'ı fethetmek üzere Erdebil ve Mugan üzerinden hareket etti. Bu sırada Hasan Bey Karabağ Kalesi'ndeydi ve Sultan Ebû Said kibirli bir şekilde elçileri vasıtasıyla Hasan Bey'e şöyle sesleniyordu:

“Babamızın çâker-zâdelerindensin ve ceddin Kara Osman Emir Timur zamanında canını siper ederek hizmeti makbul bir zattı. Senin de ceddinin sünneti üzre âsitânemize sülûkünü bekleriz. Ceddimiz Mirza Emirânşâh'a mahsus olan Azerbaycan'ı terkle derhâl kendi mahallin olan Diyarbekir'e geri dönesin. Ve önümüzdeki sene yapmayı düşündüğümüz Rum ve Şam fütûhatına seni ordumun mukaddimesinde vazifelendirir, ceddin Kara

²⁸² Karakoyunlu Devleti 1468'de son bulmuştur. Bkz.: İ. H. UZUNÇARŞILI, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK., Ankara 1988, s. 185.

Osman'a verilen düstûrlarla fetholunan memalikten hak ettiğın vechle ve ceddine Emir Tümur'un erzânîsi olan yerler düstûrla kendine tahsis olunacaktır. Ayrıca Dımaşk'tan da layık bir yer sana verilecektir."

Hasan Bey verdiği cevaplarda akıllıca davranmış ve ona:

"Azerbaycan'ı sizin ve bizim kadîm düşmanımız olan Karakoyunlu'dan kılıç zoruyla aldım. Bundan sonra da sizin hizmetinizdeyim. Ancak beklentim Azerbaycan'ı bu muhlisinize bırakmanızdır. Beni de dergâhınızdaki mensuplarınızdan biliniz" demiştir.

Sultan Ebû Said elçilerin tebliğinden sonra bu tarz tevazu ve ricalara iltifat göstermedi. Ebû Said'in tutumunu sürdürmesi karşısında Hasan Bey savaşmaktan başka bir yol bulamadı. (349a) Sultan Ebû Said'in ordusu Mugan'da kışlamıştı. Hasan Bey, Aras suyunun Karabağ cihetinde karşı koymaya hazırlandı. O sene kış çok çetin oldu. Ebû Said'in ikmal yolları hem Azerbaycan hem de Irak cihetinde kar ve Hasan Bey dolayısıyla tamamıyla tıkanmıştı. Atlarının ekserisini kaybettiği gibi gün geçtikçe beşerî kuvveti de azalmaktaydı. Hasan Bey'in hafif süvârîsi ise sürekli Aras'tan geçerek rahatsızlık veriyordu. Öyle bir zaman geldi ki, Hasan Bey'in adamları aç kurtlar gibi ava çıkmaya başladılar. Zayıf durumda olan Çağatay ordusuna arslanlar gibi hırslanmış, artık doğruca ordunun merkezine saldırmaya başlamışlardı. Her cihetten zor durumda kalan Ebû Said, her gün farklı bir yenilgi alıyordu. Bir gün Ebû Said'in önde gelen ümerasından Emir Argun, yanında çok sayıda ümera ve ordu ile Akkoyunlu'lara tutsak oldu. Bundan sonra Ebû Said tamamıyla kuşatıldı. Ordusu ve kendisi tutuk kalpleri gibi tutuklandılar. Ebû Said kaçmaya çalışırken yakalandı. Avratları ve güzel suretli câriyeleri de esir alınıp askerler arasında paylaştırıldı. Ordusu da yağmalanmış oldu. Böylece yüzbin kişilik Ebû Said'in ordusu dağılıp gitti.

Ebû Said huzûra çağırılıp yüz yüze görüşüldü. Hasan Bey ona ihanetlerinden, anlaşmaya yanaşmamasından ve mürüvvetsizliklerinden sordu. Cevabında ise Ebû Said utancından başını kaldıramadı. Tesadüfen Mirza Yadiğâr Muhammed bin

Baysungur, Cihan Şah ile savaşta Hasan Bey'in eline geçmişti. Ona varisi olduğu saltanat tahtına ulaştırmada yardımcı olacağına vaatte bulunmuştu. Hasan Bey, Şahrüh Mirza'nın zevcesinin ve Gevherşâd ile akvâmının ve ceddinin katli ile suçladığı Ebû Said'i şer'an Yadigâr Muhammed Mirza'ya bıraktı. O da ceddinin kisasına Ebû Said'i katletti.

Bu vâkıanın hallinden sonra Cihan Şah'ın memaliki, hazinesi ve ordusu her hangi bir münakaşa olmaksızın Hasan Bey'in tasarrufuna geçti. Oğulları, kumandanları ve ordusunu Irak, Fars ve Kirmân'a doğru sevketti. Horasan'ın saltanatını da kendi hilâfeti altında asıl vârisi olan Yadigâr Muhammed Mirza'ya bıraktı. Öncü birliklerini başında büyük oğlu Sultan Halil ve bazı ümerası olduğu halde Muhammed Mirza ile birlikte Herat'ın fethi için harekete geçmelerini emretti. Bu sırada Ebû Said'in amcasının oğlu olan Mirza Hüseyin Baykara, onun uzaklığında Herat'ı ele geçirmiş ve Horasan'da kendi düzenini kurmuştu.

Muhammed Mirza'ya yardımla görevli Akkoyunlu ordusuna (349b) karşı koyamayacağını anlayan Hüseyin Baykara, Herat'ı bırakıp Harzem çölüne doğru çekilmek zorunda kaldı. Böylece Horasan Akkoyunlu'ların onayı ile Yadigâr Mirza'nın oldu. Cesaret ve şecaat ile siyâsetin kemal derecesinde olan Sultan Hüseyin, Ebû Said'in istiklâlle saltanatına rağmen defalarca Horasan'da başkaldırmış ve Ebû Said'in büyük ordularını az sayıda ve çölleri aşmaktan yorgun düşen ordusuyla mağlubiyete uğratmıştır. Kırk dört defa düşmanına galip gelmesi ve savaşta hızlı davranmasıyla tanınmıştır. O yine de eskiden olduğu gibi Horasan'ın etrafındaki çöllere çekilerek adını unutturdu ve izini kaybetti.

Yadigâr Mirza'yı meşakkatsiz elde ettiği saltanat ve devlet ile gençliğin verdiği mestlik gururlandırdı. Sultan Hüseyin'i takip etmedi. Oysa Sultan Hüseyin geceleri parlayan yıldız gibi gözlerini açık tutuyor, çok uzak mesafelerden gönderdiği casuslarla Yadigâr Mirza'nın durumunu sürekli takip ediyordu. Yadigâr Mirza ise Herat'ın bağlarında gün geçtikçe gaflet uykusunu daha da derinleştiriyordu. Öyle ki, tutkunların buluştuğu gece kadar kısa olan karanlık bir

gecede, Yadigâr Mirza Herat'taki Bağ-ı Zağan'da²⁸³ gaflet uykusunda uyumaktaydı. Devlet erkânı da onun huyunu kapmışlar ve her kes derin bir gaflet içerisindeydi. Gökyüzündeki bekçiler hariç kimse uyanık değildi. Altmış fersah uzaklıkta bulunan Sultan Hüseyin bu durumdan haberdar olup bin kişilik süvarisiyle âni bir baskın tertip etti. Sabah güneşi doğmadan evvel Herat'a hâkim olup Bağ-ı Zağan'ın kapısına dayandı. Aydınlik sabahın habercisi olan Horozlar haykırılarıyla âdeta yeni saltanatını müjdelerken Sultan Hüseyin, hâlâ yatağında olan (350a)Yadigâr Mirza'ya şöyle sesleniyordu:

“Böyle bahtı uyanık bir düşman ve kuvvetli ve bilgili rakibi olan bir padişah nasıl olur da tahtında böyle rahat uyuyabilir? Elimde kılıç senin için pusuda bekleyen benim gibi güçlü bir hasmın varken nasıl oluyor da böyle tedbirsizce durabiliyorsun?”

بزد دست و خنجر کشید از نیام در خانه بگرفت و بر گفت نام
 درو بام او را سواران شاه گرفتند بر وی ببستند راه
 سواران گرفتند گرد اندرش چو سالار شد سوی بسته درش
 بزد دست و بر کند بندش ز جای بجست از در اندر میان سرای
 ز در چون بدشمن در افکند چشم بجوشید خون در تن او ز خشم
 بلرزید بر خویش و بس بانگ کرد که بشناس راه خود ای خیره مرد
 چنین باید آمد بجنگ شهان که من ست خفته تو با آگهان
 چنین داد پاسخ شه نامور ز شاهی و غفلت همین جوی اثر
 کسی را چو من شاه دشمن بود کجا در شبش عیش و خفتن بود
 زرد پوش خسپند مردان چنان که بستر بود خوابگاه زنان
 بخیمه درون مرد شمشیر زن برهنه بخسپد چو در خانه زن
 بیاید نهان جنگ را ساختن که دشمن نهان آورد تاختن²⁸⁴

²⁸³ Günümüzde daha çok Türkçe adıyla “Bağ-ı Karga” olarak bilinmektedir.

²⁸⁴ Muhtemelen Firdevsî'nin Şehnâmesi'nden alınan bu mısralarda özet olarak “Elinde hançer onun kapısına dayanıp adını söyledi. Süvâriler her tarafı kuşatmış, kaçacak bir yol bırakmamışlardı. Şah süvariler tarafından iyice kuşatılınca kapıya gelip düşmanına baktı. Gazabından bütün vücudundaki kanı kaynıyordu. Titreyerek: “Yanlış yoldasın, kendine gel. Padişahların savaşına böyle mi gelinir. Ben uyurken nâmertçe basmışsın sarayımı” diye bağırdı. Nâmlı şah şöyle cevap verdi: “Padişâhlık ve gafle! Benim gibi düşmanı olan birisi gecelerini nasıl olur da uykuda geçirir? Yataklar kadınlar içindir. Oysa yiğitler uyanık dururlar. Kılıç ehli çadırında kadınıyla değil, kılıcıyla yatar. Savaş hazırlıklarını gizli yapar. Çünkü düşman gizli saldırır” denilmektedir.

Aralarında bu şekilde bir kazıye cereyan ettikten sonra sabah erken, güneşin kanlı ışıkları görünmeye başlayıp gecenin kara ordusu maşrıkın hüsvendinden tam bir korku içerisinde dağılıp perişân oldu.

Sultan Hüseyin vaziyet icâbı ve müdârâ için şehirde Akkoyunlu ümerası ve ordusunun emniyette olduğunu ve onlara hiçbir şekilde hâlel gelmeyeceğini duyurdu. Hatta bazılarının gönlünü almak suretiyle aradaki nazik durumu yumuşattı. Kısa bir zaman içerisinde Türkmen ordusu ve ümerası topluca ve sâkin bir şekilde Irak'a doğru yola koyulup Hasan Bey'in oğlu Şehzade Sultan Halil'in bulunduğu Meşhed'e gittiler. Sultan Hüseyin elçileri vasıtasıyla Sultan Halil'e:

“Biz iki amca-zâde idik ve babadan kalma memleket üzerinde husûmetimiz vardı. Allah'ın yardımı benden yana tecellî eyledi. Size herhangi hayır ve şer dahli olmadı. Ümid ediyorum ki bizim cânibimiz ve Sultan Hasan Bayındırî beyninde tarika-i kardeşlik hâsıl olsun. Ve bu râbıta uzun zaman müddetince bağlı kalsın” mesajını ulaştırdı.

Bu vaziyetten sonra elçi teatisi ve dostâne münasebetler Sultan Hasan ve Hüseyin Baykara arasında devam etti. Sultan Ebû Said ve Cihan Şah zamanında var olan Horasan ile Irak arasındaki sınırlar Simnân ve Damegan olarak kararlaştırıldı. Bu anlaşmadan sonra Hasan Bey Şâm ve dolaylarının fethi hayâline kapıldı. Fatih Sultan Mehmed'in düşmanı olan bazı Karamân beylerine yardım ediyordu. Öyle ki bu nifâk ve şakîlik durumu aradaki dostluğun kaybına neden olduğu gibi, Meysere-i mübeşşere-i Sultanînin altıncı destânında beyan olunacağı gibi aradaki mücadele ve nizam vuku'una da sebep oldu. Daha sonra Sultan Mehmed fetih ve kıtâle muvaffak olurken Akkoyunlu yıkılmıştır.

KALB-İ KETİBE-İ KİTÂB

Her Bakımdan Sultan'ın Zât-ı Müstetâbının ve Hasletlerinin Zikri

(350b) Bu husus dört bâba ayrıldı. Bunlardan *birinci bâb*da Sultan'ın cihanı süsleyen siması ve şeklinden; *İkinci Bâb*da cihan padişahlarının arasında Sultan'ın büyük ahlâk ve melekeleri ile meziyetlerinden; *Üçüncü Bâb*da Sultan'ın saltanatının olmazsa olmazı ve ordusunun nicelik ve niteliği ile hazinesinin çokluğu ve mülkünün genişliğinden; *Dördüncü Bâb*da ise yine Sultan'ın eserlerinden olan imârât ve hayratından bahsedilecektir.

Birinci Bâb: Sultan'ın hüsn-i sûreti ve şemâili ile gözle bakılıp görülen şekli-zâhirisi hakkındadır. Varlık ve onun vücûdunu çizen ve yazan, ileri gelenlerin çehresini levh-i ibdâ'a resmederken hüsn ve cemalin gizli sırrını heykellerin şehrinde terkip edip bu beden denen heykelde her türlü hüsn ve güzelliği cem eylemekle kendi kudretini göstermektedir. Nev'-i beşerin simasını halk ederken en güzel ve gönle hoş gelecek şekilde yaratmıştır. Bununla birlikte Benî âdem hilkatın en güzel şekilde tecellisidir. Ayrıca şunu da bilmeliyiz ki, insanların sureti hayır ve şerrin aynasıdır. Habibullah ve Nebî-yi Huda sallallahu aleyhi ve sellem'in sureti cemil, zâhiri cemal, hasletleri ve fiilleri güzel olarak yaratılmıştır. Fahr-ı kainât hakkında değişik kitaplarda bunlar yazılıdır. Bu vecihle aynı şâhidler ve vehbî yakînlerle malumdur ki, nev'-i beşeri mümtâz kılan lutufların en latifi olan hoş-sîmâlık sultanlar ve padişahlar için verilen en büyük şereflerden ve lutuflardan biridir. Onları süsleyen de tabii ki sûret-i cemilleridir. İlim ve yakîn erbâbının malumu olduğu gibi, insanın diğer insanda ilk baktığı yer sûreti, şekli ve şemâilidir. Subhanallah ve maşaallah ki, bu sultan-ı din-i Muhammedî fazl-ı İlâhî ile en güzel ve en makbul şekilde bir eşkâle ve çehreye sahiptir. Cihanı aydınlatan cemali ile hilâfet-i Nebevîye mazhar olmuştur. Hazret-i Murtazâ, (351a) Hazret-i Mustafavî'nin eşkâlini ahbar ve asârını muhtevi hadis-i şeriflerde buyurmuşlardır. Mücahitler hudâvendigârı Sultan Mehmed beşşâr çehreye ve gün ışığının keskinliğinde bir bakışa sahipti. Arslan heybetli, cesur, korkusuz idi ve muhalifler ve kötü düşüncelere sahip kimseler karşısında alnı düşünen insanların alnı gibi olurdu. Ancak bir sohbet ve ısınmadan sonra ve bir ülfet hâsıl olduktan sonra muhabbet dolardı simâsı

sevgiden sımsıcak ve mihribân olurdu kalbi. Ve dostların gözünde nur gibiydi. Bakışları düşman nazarında kılıç gibi keskindi. Ancak ehl-i sıdk ve dostlarına karşı güler yüzlüydü. Hulasa bu çeşit manevî ve zahirî münasebetlerle Hazret-i Mustafavî ile ism ü resm olarak benzerlikleri bulunmaktaydı. Yine dış görünüş olarak, hususan sûret benzerliği olarak sultan-ı din ve Sultan-ı Enbiyâ ve mürselîn selamullahu aleyhi ve aleyhim ecmaîn arasında benzerlik vardır. Bu vaziyet, ahbârların uzunca tettebbu'undan sonra ve bazıları tarafından teressüm edilen tasvirlerle bakılarak ve o sultanı görenlerin sohbetlerinde naklettiklerine dayanılarak ortaya konulmuştur.

Hekim bin Hurrem radiyallahu anh hazretleri, Şehinşah-ı Enbiya ve evliya sallallahu aleyhi ve sellem azâ ve eczâ heyetini şu şekilde tarif eylemiştir.

(351b)İnsan oğlu arasında uzuvların ve eczâların en güzeli muhakkak Habib-i Hudâ'nın şekil ve simâsına en yakın benzerlikte olanıdır. Bir ferdin hey'et-i mecmuası veya ferdiyesi eğer o Sultan-ı âleme benzer ise, çehre-şinâslar ve hekîmlerin belirttiklerine göre, güzel ahlâk ve beğenilen huy ve hulka delâlet eder. O mazhar-ı kemal ve cemale mahsus olan bütün deliller:

Evvela: Millet-i Muhammedî'nin Sultanı gül yüzlü ve açık renkli surete sahipti. Çehredeki bu renk ise hayânın kemal mertebesine sahip olduğuna delâlettir.

Sâniyen: Göz kapakları ve gözleri geniştii. Göz rengi de şehlâ idi. Yani karalıkta orta derecede idi. Bakan gözlerin en güzeli ve faziletlisi şehlâ renkte olanıdır. Ayrıca cesâret ve sevgiye delâlet eder.

Üçüncü: Sevgi dolu, nurlu güneş gibi güler yüzlüydü. Bu bakımdan mert, cömert ve tab'an geniş bir insandı.

Dördüncüsü: Burun arkasının yüksekliğiyle mevsûftu. Nitekim himmeti yüksek ve şahâmet ve cesâret sahibi olmuştur. Bu şekil ve çehrede olanlar Arap

Çehre-şinâsları tarafından medh edilmişlerdir. Ünlü insanlar “şümmü’l-unûf”²⁸⁵ la meşhurdurlar.

مَلَكُوا الزَّمَانَ بِهَمِهِ وَ شَهَامِهِ شُمُّ الْأَنْوِفِ مِنَ الطَّرَازِ الْأَوَّلِ

Beşincisi: Yuvarlak çehreli, alını açık ve sakalı hafif seyrekli. Bunlar da onun düşünceli, ağırbaşlı ve saadetli oluşuna delalet eder.

Altıncısı: Dişlerinin arasında boşluk vardı. Bu da onun doğru sözlü ve doğru ahvâline delildir.

Yedincisi: Sultan’ın sînesi geniş, geniş omuzlu ve gerdâni büyük, her iki kolu kuvvetli ve güçlü görünüyordu. Böyle bir görünüm şecaat ve cesâret ile güçlü irâdeye delâlet eder. Bu durum çehre-şinâslar nezdinde gayet açık ve bellidir. Kezâ, arslan gibi avcılarının da bazı hususiyetleri insanlara benzer ve bazı insanlar da aslanı andırır. **(352a)**

Sekizincisi: Cömertliğin ve eli açıklığın alâmeti olan avuç içi genişliğidir. İtâ ve bahşış, eli açık olan Sultan’ın en bariz hususiyetlerinden biridir. Ancak hiçbir zaman yersiz harcama yapmamıştır.

Dokuzuncu Delil: İnsanın endâmındaki kılların azlığı ve bu sebeple sine ve göbek arasındaki kıl hattının inceliği, ki Sultan’da açık bir şekilde belliydi, hızlı anlama kabiliyeti ve doğru ile yanlış ayırt edebilme hususiyetine sahip olmasına delâlettir. Nitekim ahbâr ve âsârdan Sultan’ın bu hususiyeti hâiz olduğu bilinmektedir.

Onuncusu: Boyunun ve eninin orta boy ve mutedil derecede olması, akıllı ve zeki oluşuna delildir. Sultan’ın eni ve boyu selvi ağacı gibi hoş ve mutedil idi.

²⁸⁵ Burun beli yüksek olanlara Araplar tarafından verilen ad.

Bu sıfatları ve sahip olduğu melekelerin delilleri, bu Fakir-i Hakîrin hâtırından muhteri'dir. Çehre-şinâslık ve hekîmlerin kitaplarında bu hususa bir işaret bulunmayınca *Heşt Behişt-i Kebîr* kitabından irâd eyledim. Ama okuyucuların hâtırına melâlet ve yorgunluk gelmesin diye bu on delili intihâb ve beyanla yetindim.

İkinci Bâb: Sultan'ın övülen hasletleri ve tab'-ı kerîminin vafını beyan eder. Bilgili ve zeki insanlara malumdur ki, İlâhî inâyetlerin azamı ve insanlar için bahşedilen en büyük rabbânî hediye hilâfetten sonra şüphesiz beğenilen ve methedilen ahlâk olacaktır. Bu ise insan hakikâtinin dört rükün ve unsuru mesâbesindedir. Güzel ahlâk, yüksek temeller üzerine kurulu insan binasının süsü ve ziyneti gibidir. Aynı zamanda güzel bir dış görünüm, ahlâkın güzelliğine delildir. Ahlâkın güzelliği ve iyi melekelere sahip olmak da saadetin müjdecisidir.

Çehre güzelliğinin en güzel cilvegâhı ve ruh güzelliğinin en hoş temaşâgâhı elbette dünyayı süsleyen padişahların çehresidir. Hakikaten sultan-ı mübarek-simâ ve padişah-ı hümâyun müheyyâ, inayât-ı Rahman'dan bir rahmettir. Güzel ahlâk dört usûlde münhasırdır. İnsanî nefsin kemale tahakkukunda, hususan padişahlık mesnedinde bu dört usûl kaçınılmazdır. Bunlar hikmet, şecaat ve cesâret, iffet ve adâlettir. Bu dört husus hilâfet ve sultanlığın mâhiyeti mesâbesindedir. Bu tamamlayıcı dördün dışında haşmet tahtını süsleyen güzel meziyetler ve ilahî tevfiik ile o adâlet mülkünün hüsrevi (352b) yani Sultan Mehmed usûllerin câmi'i ve ahlâk-ı rabbânînin toplandığı bir zât idi. Allah'ın gölgesi olan padişahlar için tavsif edilen yedi sıfat vardır. Bunlar sıfât-ı zâtiyye-i İlâhîyyenin göstergesidir. Her biri memleket idaresi için her padişaha elzem olan bu sıfatlardan hulasa olarak şerh edilecektir.

Birincisi: Adalet-i sultanî sıfatı. İlâhî sıfatlardan hayatın mazharı olan adalet sıfatı bütün melekeler ve sıfatları havîdir. Onun menfaati, bedendeki câh ve makamı, ruhun mizacını hayat ve neşe dahilinde tutmak gibidir. Hikmet-şi'âr olan "arz ve semâvât adalet üzerine kurulmuştur" kelâmı bu manayı haber vermektedir. Medhedilen Sultan'ın zâtında zaman-ı iktidarında bu sıfatın zuhuru herkesçe bilinmektedir. Hatta 855/1451 ilâ 886/1481 yıllarında, ki bu Sultan'ın hilâfet zamanıdır, mu'asırı sultanlar küfür ve fasıklık içerisinde bulunuyorlardı. Hepsisi

zâlim, fâcir ve fâsık insanlardı. Ancak bu gazi hüsrevin adâlet ve din meyvesi bütün o eksiklikleri tamamlıyordu. Ordu ve reâyâ arasında i'lâ-yı kelimetullah ve adaleti yayma gayreti içerisindeydi. Âdeta nev'-i insanın bekası için onun adâleti âb-ı hayât gibiydi. Zulüm ve düşmanlığın ateşli tufânı arasında diyâr-ı İslâm'ın maslağını adâlet suyuyla doldurup ve memleketleri virân ve harap olup kalpleri ölen kâfirlerin diyârına şeriat kanununu götürerek oraları yeniden ihyâ ediyordu. Ve her kim ki aynü'l-hayat olan adalet kevserinden hayat suyu içmiyorsa, gayr-ı kabil-i ihyâ olan emvât zümresine katılıyordu. Onun hilâfeti zamanında hiçbir kimse rüyâsında dahi tefrika ve perişanlık görmemiştir. Muradına ermemiş âşıkların feryâdı dışında hiç kimse zulüm veya adaletsizlikten yakınmamıştır. Onun zaman-ı pür-emânında kimse teşviş ve rahatsızlık duymamıştır. Fitne, katl ve kan dökmeler ise ancak Tatar Türklerinin gece humar olan gözlerinde ve cefâcî dilberlerin kanlı dudaklarında ve âşıkların kan döken gözlerinde görülürdü. Lâkin onlar da nihayetinde murâdına ererdi. (353a) Hakikaten adaleti ve kâmil olan rahmet nuru İslâm diyârındaki herkesi kapsıyordu. Adaleti ve himayesi dünyadaki bütün fırkaları, ganî ve denî, âlim veya avâm ihata etmişti.

Rütbe ve Makam Sahipleri Arasında Adaletin Keyfiyeti, Ra'iyet ile Ordu Arasındaki İşlerin Tanzimi

İslâmiyete hizmeti mesâbesinde değişik makamlara atamalarda bulunurdu. Ehliyet ve istihkakına göre rütbe dağıtırdı. Liyakati olmayanlar asla onun dergâhında yer bulamazdı. Kul haklarına riayet eder, âlimlere mahsus ve saygın makamları asla câhillere ve düşüncesizlere bırakmazdı. Âlim ve saygın insanları da asla câhil ve akılsızlarla yan yana oturtmazdı. Bazen değersiz görünen bir kulu tek bakışta iyi rütbe ve makam sahibi yapardı. Ama bunun da şartı, ya savaş meydanında yararlılık göstermiş olmalı, ya da aklı ve ilmi ile büyük işlerde faydalı olmalı. Bazen de Rum kayserlerini ve zulüm cebbarlarını bir bakışta âdî kul mesâbesine indirirdi. Ama bunu İslâmiyet âdâbı için yapardı.

Gazâ ve cihad meydanında yiğitlik gösterip düşmanlarının kellesini almayı, cesurlar ordusunun serdârlığını ve yiğitler safının önünde başı dik bırakmazdı. Bunun gibi, idrakçi zannı ile cevherinin ayarını ölçmeden ve doğruluğunu tayin etmeden

hiçbir âlimi müslümanların işlerinin halli için divâna tayin etmezdi. Bu bakımdan hilâfet seması, bahtiyârların baht ve talihlerini kabiliyet zirvesinde yükseltti. İşin ehillerini her zaman sevindirdi. **(353b)** Kimse eli altındakilere zulüm edemezdi. Bununla birlikte herkesi kendi işlerinde serbest bırakır, kendisi de kimseyi tazyik ve baskı altında tutmazdı. Hilâfeti zamanında memlekette halkın ve esnafın refahı seviyesi öyle bir seviyeye ulaşmıştı ki gözünden yaş akıtan, bulutlardan gayrı kimse bulunmazdı.

Bana intikal eden haberler arasında, kâfirlerden ihtiyar bir kadının zulme uğradığı gerekçesiyle adalet isteyerek padişaha ulaştığı da vardır. Ordu arasında hatırı sayılır kişiler olan birkaç yeniçeri genci ihtiyar kadından zorla, ancak parasını da fazlasıyla vererek yedi adet yumurta almışlar. Yapılan tahkikatın ardından yedi yumurta yerine hadiseye dahil olan yedi yeniçeri neferi kılıçla kesilmek suretiyle cezalandırıldı. Ordu ileri gelenlerinin cürme nazaran cezanın çok ağır olduğu itirazına, ordu sayısının çok olduğunu ve her neferin zorla her gün bir yumurta alacağı düşünülecek olursa memlekette yumurta kalmayacağı cevabını vermiştir. Hakikaten, sayı bakımından gökteki yıldızlardan daha çok olan Sultan'ın ordusu, sene başına kadar haftada bir tane almakla sadece tavukların değil, dünyadaki bütün kanatlıların yumurtalarından eser kalmayacak şekilde yok edebilirler. Eğer sultan yedi yumurtaya ehemmiyet vermeseydi, bir dahaki sefere tavuklar şişlenebilirdi.

Sabıkan, eski gazi Sultan'ın mülâzımlarından olan alim bir dost, Acem diyârında bir gün belâgat ehlinin sohbetinde Sultan'ın adaletinden şöyle bahsediyordu:

“Sultan'ın şayi' olan adaletinin miktarını tayinde sözler coşkun bir deniz gibi dalgalanır. Eğer bir kişi talâkı ta'lik veya bir kulu azad etme sözü verip de tutmadıysa hadiseyi takip ederdi. Onun adaletli zamanında (354a) divanın hukuku ve kasasına bir dirhem gümüş kadar müslüman veya kâfir raiyetin hesabından eksik kalmasına mahal bırakmazdı. Zabıtların kaydında eğer bir dirhem kadar fark bulunsa, onu sorar ve düzelttirirdi. Şu halde onun adaletinden kemal mertebenin zuhuru imkân dairesindedir.”

Evvela; Sultan'ın Eşraf ve Sadât ile Ulema ve Sanat Ehline Karşı Adaleti

Ehlullahın kâffesine, hususan ehl-i beyte karşı sarsılmaz bir saygısı vardı. Gönlünde onlara karşı sevgisi büyüktü. Özel meclislere onları davet ederdi. Nesebi cennet-misal olan nübüvvet bahçesine dayanan herkesin makdemini bin şekilde aziz bilirdi. Onların soru soran ellerine, ganîlik açısından, aklından ne geçiyorsa daha fazlasını verirdi. En çok saygısına mazhar olanlar, şüphesiz seyyidler olurdu. İlimlerine göre de onlara makam verirdi.

Ehl-i ders ve fetva ehline o kadar önem verirdi ki, amel ve fiillerini onların tayin ettiği doğrultuda tertip ve düzene koyardı. “ulema enbiyânın varisleridir” hadisi muktezâsınca amel ederdi. Özellikle de ilim ehline çok önem verir, mansıpların en iyisini onlara havale ederdi. Feyz ve kemal ehline her zaman merhametli davranır, onları gözetirdi. Böylece, bilgili zâtları her hangi bir cürüm veya günaha adım atacak durumda bırakmazdı. Çeşitli ihsân ve inayetlerini onlara mahsus kıları. Kabiliyetli olan fazıllarla faziletli ilim ehlini yüksek makamlara yerleştirirdi. Çoğu devlet mevkiine ve kendine yakın mansıp ve makamlara ilim ehlini tayin ederdi. Din ve devlet işlerine ekseriya kabiliyetleri miktarınca bu zümreden şahıslar tayin ederdi. Çeşitli sanat ve meslek hünerine sahip olanlarla değişik ülkelerin en zekilerini himaye eder, her birini sahip olduğu maharetine göre ayrıca destekler, çeşitli iltifatlarda bulunurdu. İltifat ve merhameti ile hüner sahiplerini teşvik eder, mesleğinde terakki etmesini (354b) sağlardı. Nitekim onun padişahlığı zamanında dünyanın değişik yerlerinden hüner sahibi olanlar ihsan âsitânesine gelirlerdi. Böylece onun hilâfet sarayının başkenti hüner sahibi esnafla dolup taşardı.

Saniyen; Sultan'ın, Diğer Hükümdarlara Göre Kemal derecede Sahip

Olduğu Hulk ve Hikmet Melekesi ve Diğer Üstünlükleri

Hikmet melekesi, padişah ve erbâb-ı mülkün fitratında İlâhî ilmin sonsuz bir göstergesidir. Bilginlik vasfına kemal mertebede sahip olan her sultan, hakkıyla eşyanın marifeti hakikatlerine az çok meşhur ve ma'ruf ise, yakîndir ki onun münasebeti İlâhî mebde ile vuku bulur. Filhakika bu İslâm padişahı, bilgin hekîm sıfatının mazhariyetinde diğer sultanlar arasında sair akıllara öncü akıl

mesâbesindeydi. Faal akıllar gibi din ve devletini büyütme ve geliştirmede diğer akranlarından öndeydi. Cihângîrlikte Yunan memleketinin hikmetini tevhid ve imân faziletiyle süslemişti. Öyle ki, zâhirî surette Kostantıniyye şehrini hilâfet merkezi yapmış, görünüşte mecmau'l-bahreyn olan bu başşehrini âdeta “merecü'l-bahreyn yeltakiyân” eylemişti.

Fikrî idrâkler ve nazarî hikmetler kısmına gelince, İskender misâli mâna ülkeleri emri altındaydı. Hızır gibi de meânî hayatın çeşmesine ve ebedî hayata erişen biriydi. Amelî hikmet kısmında fetânet âsârı ve medenî tedbirleri icrada zekâ ve idraki, şerh ve beyândan müstağnîdir. Zira fethi mümkün olmayan kaleler ve surların teshiri bu Sultan'ın zekâsıyla çok defa vuku' bulduğu zahirdir. Bu vâkıaların nadir olanlarından fütûhât-ı sultanî kısmının zikrinde uzun uzadıya bahsedilecektir. Fütuhatla geçen saltanatı eyyâmında her an fikir ve tedbir kemendiyle yaşardı. Güneşin ışınları gibi teshiri imkân dairesinde olmayan her yüksek surların üzerine atardı. Hayâlî en yüksek dağların zirvesine (355a) ışık gibi bir anda ulaşırdı. Derin düşüncelerinde beldelerin imarı fikri ile meşgul olurdu. Muhtelif memalikte boş kalan meskenlere iskân için gayret sarf eder, himmetiyle nice yıllık işi bir mesaj ve risâle ile izhâr ve hallederdi. İhtiyâç sahibi raiyete vatan edinmeleri için yerler tahsis eder, zaruretleri ve geçimleri için tahsisâtta bulunurdu.

Deniz ülkelerinin fethinde rüzgârla yarışan hızlı gemiler inşa ederdi ki, düşünce denizinin seyyahları olan Yunan ulemasının akılları durur, hayretten parmaklarını ısırırlardı. Hususan bazı deniz aşırı şehirleri fetihde, Sultan'ın güzel tedbirleri karşısında insanın idrâkı kabul etmede zorlanırdı; Sultan'ın deniz ve kara memalikinini teshirde gösterdiği maharet karşısında düşmanları, fırtına günündeki deniz gibi titrer ve korku içerisinde kalırlardı.

Sâlisen; **Sultan'ın Muhtelif Fetihlerde ve Cihad Meydanlarında**

Defalarca Ayan Olan Şecaat Melekesi

Sultanların şecaat melekesi, âlemlerin Rabbinin kudret sıfatının gölgesidir. Her hâlükârda, emir ve yasak ahkâmının icrâsında ve padişahlık alanında nizâm ve düzenin ibkâsı ile hükümdarlık ayınıninin câri olması, elbette ki kemal mertebelerden

olan bu meleke ile mümkündür. Bu vasfın eseri nev’-i beşerin cümlesinde, hususan riyâset ve başkanlık erbâbında evvela, memleketin nizamı ve devlet malının intizamı için; sâniyen, memleketin hıfz ve emniyeti için ve izzet mertebesinin düşman ve hasımlardan gelecek afete karşı kol kanat girmesi için elzemdir. Bu gazi sultan da dilâverlik ve cesârette muktedir padişahlar arasındaydı. Vuku bulan bütün savaşlarda, cihâd ve gazâlarda istikamet ve sebât sahibiydi. Tereddütte kalınması kaçınılmaz olan anlarda nerede durmasını bilen birisiydi.

Savaş ve çarpışma gününde ordusunun kalbgâhında bulunan muzaffer sancağı, fırtınalı denizdeki kurtuluş gemisi gibi sığınak mahalliydi. Keskin kılıcı ve salabeti şeriatin mesnedi ve dinin istiklâl ve istikrarıydı. Dinin rükünlerinin devamına sebep ve kuvvetine bir dayanaktı. Hulasa, İslâm dini ve vahdaniyet ile iman O’nun gayret ve himmeti ile güçlü bir şekilde ayakta durmuştur. (355b)Sultan’ın cesaretle Zülfikar gibi ve celâdet ile savlette gazavât-ı peygamberin sünnetini yaşattığını ispat eden çok sayıda delil ve burhan vardır. Tehlikelerle dolu kâfir ülkelerinde icrâ ettiği fütuhât ve birçok kalabalık savaş meydanlarında gösterdiği cür’et ve ikdâmı ile ordusunu zafere götürmesi haberleri, bunlardan birkaç misâldir. Âdil şahidler de bu mukaddemâtı tahkik ve tasdik eylemişlerdir.

Râbian: İlahî Meşiyet ve İradenin Göstergesi Olan Sultan’ın Yüksek Himmeti

Medhedilen bu insanî vasıf ve sutanın bu huyu ve hasleti, milletin kadr ü kıymetinin yükselmesine sebep olmuştur. Zamanın ileri gelenleri nezdinde, Sultan’ın devlet-mendâne olan bu melekesi âşikârdır. Sultanlığı bekleyenler ve nev’-i beşerin ‘âli derecelerine ulaşmaya çalışanlar, himmet adımlarıyla seniyye makamları kat edebilirler. Terakki ederek bütün değerlerin üzerine çıkmak, maksadların en nihâyetine ulaşmak yüksek himmetle mümkün olur. Kuşkusuz, selâtîn-i âlişân, hatta ekâbir ve bütün hükümdarlar, işin başlangıcında beğenilen bir meleke ve ahlâk ile yüce mesnedlere ulaşırlar. Câh u celâlin zirvesine ulaşmak ve padişahlık ile saltanat dağlarının en yüksek noktalarına erişmek, yüksek bir himmet olmaksızın imkânsızdır.

Öyle ki, bu Muhammed ümmetinin sultanı, azim ve himmet livâsının yüksekliğiyle hem din ve devlet bayraklarını yükseltti, hem de şeriatî yüceltip haşmetini arttırdı. O'nun himmetinin ve niyetinin yüceliğinin delilleri, padişahlık ve hilâfet işlerini üstlenmesindeki esas maksadı Allah'ın rızasıydı. Niyet ve gayesini ülkesini ve şeriat dairesini genişletmek ile milletine hizmete hasretti. Dünyevî menfaatler ve zararlar yüksek himmetinin nezdinde çok hakir idi. Hakikatleri gören gözlerinde zorlukların hiçbir itibarı yoktu. O'nun sevinci İslâm'ın güçlenmesi ile mümkün olurdu. Ruhâniyete riayet ile lezzet alırdı. Bu iddiaların delili, O'nun muhtelif şehirlerde yaptırdığı imaretleri, hayır kuruluşları ile cârî hayratlarıdır. Bunların bazılarından, yeri geldikçe(356a) inşaallahü teâlâ bahsedilecektir.

Hâmisen; Sultan'ın İlâhî "Semi" Sifatının Gölgesi Olan Teyakkuz ve Uyanıklık Sıfatı

Muhakkak ve mukarrerdir ki, ruhânî kuvvet ve bânînin temizliği ile sıdk-ı niyyet ve yüce olan varoluş nedeni ile sıkı sıkıya bağlantısı olan her insan gönlü açık ve intibâh sahibi olur. Öyle ki, İlâhî ilhamların iniş yeri olan bu gönlü açık Sultan'ın, sürekli teyakkuz halinde olması ile kulakları, âdetâ ilham almak için birer pencereydi. Her zaman gizli manâların sesini can kulağıyla işitirdi; kalabalık ordunun gürültüsüne rağmen mazlumların hüznü feryatlarını herkesten evvel o duyardı. Bütün devlet erkanından önce mazlumların imdâdına yine o yetişirdi.

Memleketin genişliği ve makamının yüksekliğine rağmen, çoğu ahvâlin cüziyyâtına vakıf olurdu. Öyle ki, çoğu geceler ibadullahı gözetmek için uykusundan uyanır, bazen de ma'iyetiyle geceleyin sokakları ve çarşı-pazarı dolaşır, vaziyeti yakından takip ederdi. Memleketin muhtelif bölgelerine işinin ehli, kiyâset ve firâset sahibi şahısları gizlice yollar, bölge hâkim ve yetkililerin işlerini tahkik ettirirdi. Görevlilerin adaleti ve zulmünü gizlice soruşturur, gereğini yapardı. Bazen de Gazneli Sultan Mahmud'un sünneti üzere az sayıda yakınlarıyla şehir içinde ve pazarlarda seyyar olurdu. Her mahallede ordunun, raiyetin ve sair hususlarda istihbar ederdi. Şüphesiz, akıllı ve her şeyden haberi olan padişahın bu şekilde davranması, her hangi bir hususta, yaratılanın bir nevi mahzûrât işleme küstahlığında bulunmasını

engelliyordu. Basiretli mesned ve makam sahipleri, onun memleketinde bir an bile gaflette bulunamıyorlardı. (356b)

Sultan'ın mahfillerinde bulunan, yakını ve mahremi olan bazı Acem faziletlieleri yüz yüze konuşmalarında, Sultan'ın, büyük küçük padişahlık umûrunda itiraflarda bulunduğunu haber vermişlerdir. Bu hikâyelerden bazıları Heşt Behişt-i Ekber²⁸⁶ kitabında, bu mahalde nakledildi.

Sâdisen; Sultan'ın Subhânî Sıfatlardan "Basar"ın Bir Nümûnesi olan Şefkat ve Merhamet Vasfı

Kâffe-i halka şefkat ve merhamet, Allah'ın emirlerine tazim mesâbesindedir. O padişahın da bütün cihan halkına şefkati aynı mertebededeydi. O, gönül gözünü halkın maslahatına sarf etmişti. Kalabalık ordusunun ve diğer işlerin arasında halkını da ihmal etmezdi. Halkın işlerini görmekte güneş gibi yekpâre göz olmuştu; muhabbet ve sefa dolu merhametli bakış sahibiydi. Mazlumların gönlüne konmuş bir yaprak kadar gam, onun sînesine bir dağ kadar ağır gelirdi. Sultan'ın şefkat ve merhamet örnekleri tarih sayfalarında, hususan Heşt Behişt-i Ekber kitabında çoktur. Ancak kalemin seçmesi iktizasından bu kadarıyla burada iktifa edildi.

Sâbian; Sultan'ın İlahî Kelâmının Sonsuzluğu Sifatının Bir Örneği Olan Lutuf ve Kerem Melekesi

Kelam-ı Kadîm-i Subhânî ve Kur'ân-ı Kerim'in sonsuz âyetlerinde sehâ ve kereme çok önem verilmiştir. Kerem sahiplerinin yaptığı güzelliklere âyet-i kerîmelerin çoğu defa muvafakat-i tâmmesi vardır. Bu münâsebetle, Kur'ân-ı Kerîm'in sonsuz manaları denizinden âşikâr bir göstergedir. Fazilet ve keremin bir timsâli olan Sultan'ın deniz gibi açık olan gönlü ve eli, İlahî keremin devamıydı. Öyle ki, her ihtiyaç sahibine, gönül denizinden ihsan dalgalarını ulaştırırdı. İn'âmının tâliplerine saçılanlar, onun kerem ve sehâvetine bir örnektir. (357a) İhsânı bol olan böyle bir sultana maşallah ki, merhamet güneşi her zengin ve fakirin üzerine kerem ve merhamet ile ihsân nûrunu, yeni açılmış gül gibi, herkesin yüzüne tebessüm

²⁸⁶ Muhtemelen en son şeklini verdiği eserinden bu isimle bahsetmektedir.

ederdi. Kerem bahçesinde kırmızı altınlarla dolu tabaklar seher çiçeği gibi ve sikkeli dirhemler, sabah açılan nesrîn gülleri gibi muhtaçların yüzüne durmaksızın açarak onların kalplerini sevinçle doldururdu. Canı sıkılan her meteliksizin, Sultan'ın fazileti gölgesinde gonca gibi ağzını dirhem ve dinar için açtığında; altın ve dinar ile dolu olan siperi, taçlı nergis gibi başından dökerdi. Zillet mahallesinin sakini olan ve haşmet ve iktidar eteğine el atan her tozlu muhtacın, atâyâ, bahşiş ve in'âm rüzgârıyla tozunu temizlerdi.

Dostların faziletliyelerinden bir aziz, Sultan'ın kerem ve kemal derecede olan ihsanlarının şerhini iki mukaddimedede şöyle beyan etti: Birinci mukaddime o ki, Sultan'ın kerem ve sınırsız ihsânlarının alâmetinden biri, ulemâ ve fuzalâ cemaatinin çoğu ve edîbler ile şairler zümresinin kâffesi, maalesef sonsuz hırs ve tamahla çırpınan mideleri müzmin bir şekilde açlık marazına müptelâdır. Bunların hulkî mizâcları ile fitrî tabi'atlarını hırs ve açgözlülük illeti istilâ etmiştir. Sultan'ın bahşiş ve ihsan sofrasını serdiğini duyunca hücum ederler, tamah midelerinin doyduğunu ancak daha sonra söylerlerdi. Nimetli padişahın kerimâne olan bu şekilde davranışları belki onların açlık ve açgözlülük marazını tedavi ederdi. Ancak, padişahın serdiği kerem sofrasına çok oturmaktan aşırı derecede ishâl hastalığına müptelâ olurlardı.

İkinci mukaddimeyi ise şöyle izhâr ettiler; müşfik olan padişah, kendisini bilginlerin rızkına kefil telakkî eder, hüner ve sanat sahiplerinin başına şefkatli bir çeşme bilirdi. Makamı ve hâli iktizâsınca, her birini, kendi istemeden, dilenmesine mahal bırakmadan ihsanlarıyla okşardı. Her birinin hüner ve sanatı, eseri veya bilgisi ölçüsünde arada bir hatırlardı. Böyle şahıslar, ister hilâfeti hududunda olsun, isterse uzak memalikten olsun zikrini duyduğu o şahsı, yüksek himmeti ve şefkati ile muhakkak onu sorar ve atâyâsından onu faydalandırırdı. Öyle ki, ansızın belirmiş İlâhî bir ihsan gibi (357b) ümitsizlerin yuvasına ravza-i rıdvândan bir kapı açılmış gibi dirhem ve dinar yağmaya başlardı. Kendi diyârının garipleri veyahut sair memleketlerin mihnet-hâne sâkinlerini bu tür lutuf ve şefkatleriyle dertlerine deva olmaya çalışırdı. Bununla birlikte, böyle makbul inayetler göndermekle kalmayıp,

kusurluymuş gibi özürlerle dolu mesajlar gönderir, gönüller çececek tarzdan sözler iblağ ile karşı tarafı kıyâmete kadar ubudiyet noktasında esiri eylerdi.

ÜÇÜNCÜ FETHÜ'L-BÂB

Sultan'ın Şevketi ile Ordusunun Beyanı, Ülkesinin Genişliği, Hazine Gelirleri ve Madenlerinin Şerhi

İşbilir, bilgili, tedbir ve basiret sahibi insanların nezdinde şu husus açık ve malumdur ki, zamanın bütün ihtiyaçlarını intizâm dairesinde tutmak ve ihtişâm sebeplerine nizâm vermek birkaç vech ile mülkün nizâmı ve malın kuvvetine bağlıdır. Hatta, insanların geçimini sağlamadaki aslî unsur varlıklı olmaktır. Varlıklı ve zengin olmak, sultanların bedeninin en kuvvetli azâsıdır denilebilir. Gerçekten, varlıklı olmak bütün insanî hislerin ve neşenin en kuvvetli dayanağıdır. Öyle ki, vahiy de bu manâya işaret vardır; (وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا)²⁸⁷ hoş-huyulu sultanla olan mal ve mülk, şeriat kolunun kuvvetidir. Çoğu işlerin tanzimi için mal ve varlığa ihtiyaç hasıl olmaktadır. Hatta Hazret-i Hakk'ın rızası da “mallarınızla yardım ediniz” ile malumdur. Nev'-i beşerin maksadlarının tamamının tahsili için her şeyden önce varlıklı olmak gelir. Sonra birkaç vecih ile, hilâfetin cismânî sureti ve adaletinin devamı ordunun varlığına bağlıdır. Savaşçıların yardımıyla hükümetin ömrü uzar²⁸⁸. Bu cihetten haşmetli sultanlar, din ve şeriatin yardımcısı padişahların savaş günü ordusuna iyice yapışması lâzım gelir. Bu tâifenin varlığı mülkün ve dinin nizâmı için elzemdir. Bu sebeple din ve devletin direği olan sultanların din, mülk ve malın ibkâsı için her zaman tedbirli olmaları gerekir. Kılıçlı ve süngülü cesâret ricâlinin yardımıyla avârız gelirlerinin düzenli bir şekilde tahsilini sağlamalı, devlet ricâlî için düzenli çalışma imkânlarını temin etmeli ve bu hususta engeller varsa ortadan kaldırılmalıdır. Aksi takdirde, tedbirsizlik bedelinin ağır bir şekilde ödenmesi kaçınılmaz olur. Bu husustaki düşüncesiz davranışlar büyük (358a) ümitsizliğe ve pişmanlığa sebep olur. Bu minvâl üzere, adaletli padişahların kılıcı, ordu ve askerin gösteriş aracı olursa, beldelerin fethi için kullanılmaz, sahibinin elinde kullanılmadan

²⁸⁷ Nisa sûresi, 5. Âyet; Allah'ın, sizi başına diktiği mallarınızı aklı ermezlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.

²⁸⁸ Bu cümle, Nizâmü'l Mülk'ün Siyâset-nâme'sinde benzer bir şekilde geçmektedir.

duran kılıç, oyun mihrâkı²⁸⁹ hükmünde kalır. Kılıfında duran o kılıcın, bir demir parçası olarak madende kalması daha iyi olurdu.

Ebedî saadete mazhâr olan bu İslâm dininin Sultanı bahsi geçen iki kanuna düzenli bir şekilde uyar, hazine gelirinin artmasına ve askerın çoğalmasına dikkat ederdi. İlâhî sünnet üzere, padişahlık teşkilâtında tatil olmazdı. Babadan mevrûs geniş memleketler ile mal çokluğuna rağmen her birinin müstakil padişahı ve vâlisi olan yirmi iki geniş memleketi daha Osmanlı topraklarına kattı. Ordu ve askerın çoğalmasına gayret göstermiş ve gelirlerin de bunlara nisbet artmasını sağlayıp etraf ve hudûdda memleketin yükseltilmesine himmet etmiştir. Günden güne yükselen kanunlarla hazine gelirini arttırmış, madenlerin hâsılâtının artmasını sağlamıştır. Aynı şekilde adaların, limanların ve sahil gelirlerinin de sayısını gün geçtikçe kalabalıklaştırdığı ordusunun yardımıyla artırmada gayret göstermiştir. Bu Sultan'ın ordusunun kemal mertebede oluşu, memleketinin genişliği ve hazinesinin doluluğu ile diğer padişahlardan üstündü²⁹⁰.

Bu hususta dört konuyu²⁹¹ etraflıca beyan etmek lâzım geldi: Bunlardan *birincisi* Sultan'ın ordusunun sınıfları ve gücü; *ikincisi* memleketinin hududları ve genişliği ile mirâs yoluyla intikal edenler ve bizzat kendisinin fethi olanlar; *üçüncüsü* rızık ve hazine mallarının keyfiyeti ile gelir kapıları ve bunların sınıflandırılması; *dördüncüsü* ise sultan cenâblarının imâretleri, hayrât ve sevâp kapılarıdır.

BİRİNCİ KONU

Sultan'ın Sınıflara Ayrılan Ordusunun Kemiyet ve Keyfiyetinin Zikri

Âl-i Osman'ın kanunları cümlesinden ve bu hilâfet hanedanının resm ü adetlerinden biri de, birkaç kısım ve sınıfa ayrılan savaşçılar bulundurmaktı. Dinî ve mülkî maslahatların iktizâ etmesi sebebiyle her biri gazâ ve cihâd meydanına

²⁸⁹ Çocukların yumuşak kumaştan yaparak oyunlarda birbirini incitmeden dövemedikleri kamçıya verilen addır.

²⁹⁰ İdris, Osmanlı devletinin inkişafındaki âmilleri açıklamaktadır. Krş.: Fuad KÖPRÜLÜ, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, TTK., Ankara 1999, s. 105-110.

²⁹¹ Eserde "bu hususta dört hikâye anlatmak icâbeti..." şeklinde, fakat "hikâye" yerine "konu" olarak tercüme edildi.

çıkarlardı. (358b) Her birinin ayrıca fetih ve ikbâl bayrağı altında ve haşmet ve celâl bayrağı gölgesinde savaş gününde belirli yeri olurdu. Her bir kısım için fütûhât ve savaş günlerinde ayrı bir görev vardı. Her bir kısım savaş gününde gök gürültüsünden daha kahredicidirler.

Birinci Kısım; Hilafet Makamının Erkânı ve Saray Hizmetlilerinin İleri Gelenleri

İhlaslı ve bahtiyar olan bu gürûh ve kendilerinden her zaman adâlet zuhûr eden bu firka, İslâm'ın dayanağı olan sarayın devamlı hizmette bulunan mülâzımlar topluluğundan idi. Günün her saatinde Sultanın yanında ve onun musâhibidirler. Bu zümreden olanlar Sultanın meclisinde mülâzemetle tayin olunanlardır. Bazıları, mülk ve din kanunlarını tayin etmekle meşgul olurlardı. Bunlar devlet erkânının başı olup dört sınıfa ayrılırlardı. Memleket işlerinin tanzimi bu dört sınıfın uhdesinde olurdu.

Birinci Sınıf: Bunlar divân günlerinde ve savaş anında vezirlerin ileri gelenleri ile ümera ve kumandanlardır. Vüzerâ fırkası çoğu zaman müteaddit olup, her biri bilgili ve adâlet sâhibi olurdu. Ama veziriazam rütbe ve makam açısından sağ cenâhın efrâdından olurdu. Divan gününde ve ahkâmı icrâda, hâs ve âmmın işlerini tanzim onun görüşüne bağlı idi. Hazine ve padişâhı muhafaza işleri veziriazamın uhdesinde olup, savaş gününde ise hâs gulâmlar ve mülâzımlarla sağ cenâhta yer alırdı. Gazâlarda İslâm ordusunun toplanması onun başkanlığında gerçekleşirdi.

İkinci vezir de Sultan'ın mühim işlerini tanzim ile görevli olup, Sultan'ın mührünün muhafazası bunun uhdesinde olurdu. Ve (359a) kazâ gününde mülk ve mal maslahatları ile meclis-i hümayunda işlerin taksiminde veziriazama refik ve ortak olurlardı. Harb ve kitâl gününde bayrakları sol cenâhta dalgalanırdı. Meclislerde veziriazamın karşısına (sol tarafa) otururdu. Sultan'ın sohbetleri ve yakınlığında gerçi üçüncü ve dördüncü vezirler de olurdu, bütün kazâ ve divân işleri onların reyine de sunulurdu ama, mansıb ve rütbe bakımından, mülkî ve ordu işlerinde en önde geleni birinci vezir idi. Daha sonra sırasıyla diğer vezirler gelirdi.

İki vezir ve paşa ise melikü'l-ümeralık ve beylerbeylik ismiyle anılırlar. Bunlar ordu ve sipâhilerin zaptı ile askeriyeye ait işlerin tanzîminden sorumludurlar. Divan-ı hümayunda diğer vezirler ile beraber orduya ait konuları sultana arzederdi. Arzdan sonra vergilerin ve vecîbelerin alış-verişi ile ordu kumandanları ve ödemeler ile ilgili işlerle meşgul olurdu. Bu rütbelerinden yükseldiklerinde umum vezirlik rütbesine müstahak olurlardı. Genellikle bu iki ordu vezirlerinden biri Rumeli eyaletine mahsus iken, diğeri Anadolu beylerbeyliğine tayin olunurdu. Tayin oldukları bölge ordusunun arasında emirleri keskin kılıç hükmünde olurdu. Ehl-i silaha tam tasallutları söz konusudur.

İkinci Sınıf: Akıl ve ağırbaşlılık mesnedinin sudûru olan kazaskerlerdir. Bunlar askerler arasında İslâm hâkimleri olup şeriat ve din sancaklarının kemal-i ihtimâm ile yükselmelerine gayret ederler ve ahkâm kesmek için bulunurlardı. Bu guruh kadılar ve ulemâ ileri gelenlerinin makam ve dereceleri çok yüksek olmakla hük-m-i İlâhîyi icrâ ve takviye için tayin olunurlardı. Halvet ve celvette²⁹² bunlar en yüksek rütbeyle ulaşılmış olurlar. aslında bunlar ulü'l-emr-i şeriattirler. Divân ve arz gününde Sultan'ın huzuruna ilk çıkanlar bunlardı. Ahkâm-ı şeriata saygı cihetinden musahabe ve mükâleme için yüksek musahiplerin hepsinden üstündürler. Zira, günün en faziletli saati olan sabah vakti kazaskerler, huzura alınırlardı. Dünyevî işlerden önce ulemânın, (359b) fukara ve sulehâ ile takva sahiplerinin işlerine; arzdan sonra, talep ehlinin zarurî maksatlarına, ilim ve fazilet ehline mansıp ve erzak tayini işlerine bakılırdı.

Üçüncü Sınıf: Hepsi kalem sahibidirler. Bazıları hadsiz hesapsız erzâkın muhasebecisi, bazısı da menşûr ve ahkâm-ı 'âlem-intizâmın kâtipleridir. Bu cemâatin öncüleri iki kısım olup, her biri ayrıca isimlendirilmiştir. Başta geleni ehl-i hesap olup gelen emvâlin zâbitlarıdır. Bu mal katipleri *defterdâr* adıyla meşhur ve marûftur. Divân gününde Sultanın huzuruna çıkıp malî konularla ilgili arzda bulunurdu. Âmillerin nasb ve azli bu divân büyüklerinin eminine mevkuftur. Ancak bunların görüş ve önerileri veziriazama müracaat ve onun muvafakatiyle makbuldür.

²⁹² Padişahın huzuruna çıkışlarda.

Kanun şöyle mukarrerdir ki, çoğu zaman bunlardan iki kişi bu rütbede olurlardı; biri Rumeli, diğeri de Anadolu işlerine bakardı. Bu rütbe genellikle akıllı ve fazilette zamanının bir tanesi olana verilirdi. Fen ilimlerine, hususan hikmet ilmüne geniş salahiyeti olanlardan seçilirdi.

Menşûr ve ahkâm muharrirlerinin önde gelenleri ve cihâna intizâm veren ferman yazıcılarının öncüleri *tûğrâyi* adıyla anılırlar. Bunlar padişah emir ve hükümleri ile nişân yazarlarıdır. O da ekseriya zamanın fazilet ehlinde seçilirdi.

Dördüncü Sınıf: Saray nâibleri ile bir takım hâs yakınlarıdır ki, ekseri gulâmlar ve mahrem hademelerden ve kıdemli kullar cümlesindedir. Bunlar makbûl olan hizmetlerini takdîmden ve mülâzemet merhalelerini geçtikten sonra, kabul rütbesini husûl ederek her biri yüksek makamlara ulaşanlardır. Bunlar saray hizmetlilerinin bir kısmına baş tayin edilip, Sultan'ın mühim işlerini takip ederler. Bu sınıfın en başında *Hâcibu'l-hüccâp* gelir ki, *Halvethâne-i hümayun*'un kapıcısı odur. Ondandır *Devlethâne-i (360a)Bîrûn-ı Divân Kapıcısı* ve *saray iç avlu zâbitliği* görevini de yürütür. Hâcibu'l-hüccâbın emrinde bin hassa gulâm (kul) olması ve kapıcıların emrinde de beş yüz gulâm olması kanundandır. Aynı şekilde, meclisin en mahrem yakınlarından itibâr sahibi bir kula da Hazîne emanet edilir, *hâzın* (hazine görevlisi) olurdu. Onun tasarruflu eli hazine-i Sultanînin anahtarıdır. Onun emrinde iki yüz makbul²⁹³ gulâm bulunurdu.

İkinci Kısım: Belde Sınırları, Ülke Hudûdu zâbitleri ile Cihad Erbabı

Ümera ve Seraskerler

Bu kısım dokuz sınıfa bölünmüştür. Her biri ayrı isim ve resimle isimlendirilir. Bunların en büyükleri *tuğ ve sancak sahibi ümeralardır*. Muhârebelere ikdâm anında sair sipehsâlârların akdemi ve ahkemidirler. En aşağı tayin edildikleri rütbe emîrlik olup ikiyüzbin akçe ile rızıklandırılırlar.

²⁹³ Merhaleleri katederek huzura çıkıp kabul görmüş kullar.

Diğer bir sınıf da *subaşılar* olup sancak beyliği rütbesinin altındadırlar. Bunların erzâkı ikiyüzbin akçenin altında ve en az yirmibin akçedir. Bir diğer sınıf da atlı ve silahlı gençler olan *timârlı sipâhîler*dir. Bunların erzâkı da en fazla yirmibin, en az beşbin akçe olurdu. Bu sınıfların her biri güzel hizmet ve doğruluk ile mertebeleri yükselir. Merhaleleri geçerek, münasip tertiple bir üst pâyeye ve üst makamlara yükselirler. Ayrıca, bu muhtelif taifeler gece gündüz hâzır durumdadırlar. Ülke topraklarını genişletmek ve halkı himaye ile ehl-i inâdın temelini kazmak için âmâdedirler.

Üçüncü Kısım; Cesur Savaşçılar Olan Muzaffer Yeniçeri

Bu tâife Sultanın hassa gulâmları (kul) olup, hepsi dergâh-ı haşmetin el emeği ile yetişirler. Savaş günü ve kuvvet deneme anında canlarını feda için koşarlar. Koşuşturma ve fütuhâtta herkesten önce hareket edip, kendilerinden güzel nâm bırakırlar. İş ve savaş gününde her bir piyâde, bir fil gibi padişâhın atının etrafında yiğitlik safını sağlam tutarlar. En tehlikeli anlarda, tehlikeli mevkilere seferde ve padişâhın şuradan buraya azimetini esnâsında Sultanın Rikabından bir an olsun ayrılmazlar ve kat'iyen Sultan'ın emri olmadan başka bir işle meşgul olmazlar. *Kanûn-ı Sultanî ve âyin-i Osmanî mucibince*, yüce padişâhın otağının ve çadırlarının (360b) her hangi bir yere kurulduğunda, bir bakışta etrafını çepeçevre sararlar ve Sultanın otağını halka gibi çevreleyerek beklerler. Sultan'ın seyri esnâsında ellerinde silahlar etrafında yürürler. Kötü düşünceli her hangi birisi olursa, bunların korkusundan harekete cesâret edemez, hatta yaklaştırmaya bile imkân bulamaz. Yeniçerinin bir diğer âdeti de, Sultan'ın sefer ve seyri halinde konacağı yerler hesaplanıp önceden o mahalle silah ve diğer âlât ile çabucak kuşatarak, emniyet altına almak idi.

Savaş anında safları düzenlemek maksadıyla, bu savaşçıların her birinin elinde silah olarak evvela bir savaş aleti vardı. Yılan misâli (Mızrak) ve bunların ucunda da yılanın dili gibi al bayrak takılı olurdu. Savaş meydanında Musa'nın asası gibi binlerce silah bu savaşçıların elinde hareket halinde olurdu. *Rum soylu* bu yiğitlerin elindeki mızraklar düşmanın canını almak için havada dalgalanırdı. (361a)

Aynı zamanda her biri bir enbûbe²⁹⁴ tüfeğe sahip olurlardı. Bu tüfekler gökyüzünün ateşli mızrağı gibi şerli ve ızdırap verici olurdu. Tüfeğin saçtığı ateşli taneler yanmış yıldız gibi düşmanların sînesini ve ciğerini dağlardı. Tüfekçilerden her atış gürûhunun saçtıkları taneler zırhlı düşmanın gönlüne büyük korku salar, sinesini mum gibi keser, eritirdi. Saflardan hücumla geçileceği an ise, murassa kılıçları ellerine alırlardı. Attıkları oklar kuş gibi uçar ve yuvaları olan düşmanlarının sinelerine konardı. Yine bu sınıf efrâdının her birinde sîneyi kapatacak şekilde ve dört köşe birer kalkan olur. Kimisinin kalkanı sedef dolu tabak gibi olurdu.

Savaşlarda genellikle piyâde olmalarının sebebi, düşman atlılarını indirmek içindir. Mızraklı düşman süvâriyelerinin şiddetli hücumuna rağmen ölümüne kadar kalkanlarını yere atmazlardı. Düşman karşısındayken asla yüz çevirmemişlerdir. O cihetten de, sultanların müşriklerle savaş gününde bu sınıfa güven ve itimadı tam olurdu. Belde sur ve hisârlarının fethi de genellikle bunların gayretiyle olurdu. Asla, hiçbir zaman hiç kimse bu vefâ cemaatinden vazifelerinde kusur ve eksiklik görmemiş, bunlardan doğruluktan başka bir şey zuhûr etmemiştir. Hiç kimse, savaş meydanından bunlardan birisinin kurtuluş amacıyla firârını duymamıştır. Sultanlar, bu gürûhun sayısını arttırmaya çalışmışlar, hilâfet sarayının harîmini muhafaza için bunları seçmişlerdir.

Sultan Mehmed zamanında bu cemaatin sayısı onikibin seçilmiş gençten az değildi. Bu miktâr “len tugallib isnâ-‘aşer elfen min killet” hadîs-i nebevîsine muvafık idi. Sultanlar bu sınıfa çok itimâd ederlerdi. Bunların seçilme menşei ve bu vefakâr taifenin askeri zümreye girmelerinin başlangıcı iki şekilde mukarrer ve kulluk yolları iki vecih ile olurdu. Bunlar yâ gazâlarda esir edilen küffar evlâdları cümlesindedir ki, kabiliyetleri mülâhaza (361b)ve zâhirî delilleri müşâhede ile terbiye merhalelerini aştıktan sonra bu mesleğe dahil olurlar; ya da birkaç senede bir defa basiretli ve vâkıf mutemetlerin ahlâk ve insânî melekeleri tefahhus üzere ehl-i zimmet ve keferre cemâatinin arasına gönderilerek devşirilmeleridir. Raiyet hukuku vaz’ olunan, cizye ve haraç vermekle yükümlü belde ve vilâyetlerde, her aileden

²⁹⁴ Lüle, boru. İçi delik ince uzun demir parçası.

bülûğ çağına yaklaşmış bir oğlan beğenilip alınır. Zira mezkûr beldelerin fetih ve teshîri af veya kılıç ile gerçekleşmiş olduğundan o yerlerin bütün halkı sultanın memlûku olur. Mülk ve ziraatin imârı maslahatları için aslî memleketlerinde ibkâ olunmalarının yanı sıra, bu işlem İslâmiyetin maslahatına dayanır ve gazâ esbâbının da gerekliliğinden olurdu. Ondan sonra bu çocuklar sultanların devlethâne kapılarına getirilir, isim ve nesepleri Sultan'ın hâs gulâmları silkinde kaydedilirlerdi. Hemen aynı yaşlarda, daha gonca gibi bâtınlarına şirk tozları işlememişken evvela kelime-i tayyibe-i imân ile tatyib edilirler ve “Her doğan çocuk muhakkak İslâm fitratı üzerine doğar” muktezâsınca İslâmla şereflenirlerdi. Müslümanlık âdâbının talimi ve Sultana hizmet usulleri ile yetiştirilirlerdi. Kabiliyet yıldızlarının parlaklığı miktarında ve câhiliyet hâlindeki haseb ve nesebi rütbesi miktarınca sultana layık hizmetlere namzet olurlardı. Bazıları savaş âdâbına ve ordu için lâzım olan harp sanatlarını talim ederlerdi. Mancınık ve dövücüler ile top ve tüfek çalıştırmaya tayin olunurlardı. Bu şekilde devam edenler terakkî ederek yüksek makamlara gelebilir ve kendilerinden güzel hizmetler zuhûr ederdi. Hakikaten sultana tam anlamıyla kulluk ederler ve din ile İslâmiyetin takviyesine cân u gönülden çalışırlardı. İslâmiyetin maslahatlarını tanzim ve İlâhî emir ve yasakları tazimde ün salarlardı.²⁹⁵ (362a)

***Dördüncü Kısım; Ordu ve Sultan'ın Hâslarından İçoğlanı Demekle Meşhur
Hassa Gulamları***

Güler yüzlü bu genç zümresi, saadetli ordu fırkalarının seçkinleridir. Bunlar hoş suratlı ve melek-huyulu olup, insan şeklinde olsalar da sîret olarak meleklerle benzer ve sultana hizmette kusur etmezlerdi. Görünüş olarak her biri makbûl çehreye sahiptir. Her zaman Sultan'ın cihânı süsleyen sarayında bulunurlar, kabiliyet ve kabulleri miktarınca kulluk vazifeleriyle meşguldürler. Bir an olsun hizmet kapısına göz yummazlar.

²⁹⁵ Burada müellifin yeniçeri için uzunca Farsça şiiri var. Yeniçeri ile ilgili şimdye kadar anlatılanların şiir hali olmasıyla çevirisine gerek görülmedi. Bu şiirin bir kısmı vrk.362a'ya da sarkmış durumdadır.

Bunlar kabiliyet yaşlarının başlangıcında, hayatları yeni bahara başlamışken saraya getirilirler, şefkat ve faziletle yetiştirilirlerdi. Evvela yazı yazma ve okumakla meşgul edilirdi. Ardından İslâmiyetin meseleleri ve vâcip olanları öğretilir. Müderrislik ve kıraat ilmi tedrisatı yapılırdı. Bazen de mütedâvil olan şer'î ilimlerle ve dinî bilgilerle iştil ederlerdi. Harp fenninden kılıç ve mızrakla savaşabilmeleri için o fende işbilir ustalardan talim görürler; ok atma ve at koşturma fenninde maharetli olarak yetiştirilirlerdi. Kabiliyet ve istidâd merhalelerini aşip fazilet kazanmaktan sonra huzura çıkarlar; kabul gördükten sonra yüksek mertebeler ve mansıblarla hudûd ve muhtelif mıntıkaların emâretiyle veya ordu sipahsâlârlığıyla mahsus ve mümtâz olurlardı. Hizmet ve vefaları bereketiyle mahdûmluk ve sâlârlık rütbesine ulaşırlardı. Böylece, din adamlarının yanında ve savaş meydanlarında (362b) müşriklerle cihâdda üst rütbelere nâil olurlardı.

Beşinci Kısım; Şevketli Ordunun Müteferrika Adıyla Meşhur Olanları

Bu tâife yardımcı topluluğundan bir gürûhtur ki, her biri şahsen ve aynen padişahın inayetine mazhar olmuşlardır. Bu fırka ekseriyetle şân sahibi ve yüksek rütbeli bir topluluk idi. Ayrıca bunlar kendi vatanlarından uzaklaşarak zâtî istihkâklarıyla terbiye rütbesine yaklaşmış ve yükselmişler. Yahut da, ümera ve büyük vezirlerin evlatlarından veya İslâm beldeleri ekâbir ve ileri gelenlerinin evlatlarından oluşurdu. Bunlar hiçbir hâkim veya sipeh-sâlârın emrine tabi kılınmazlardı. Kalkış ve oturuşlarda ve diğer hallerde padişah hizmetlileri ile eşittirler. Zaruret hâlinde mercileri divân sâhibi vezirlerdir. Kendilerine hürmet edilir, saygın kişiler olmakla mümtâzdırlar.

Altıncı Kısım; Sultan'ın Ordusundan Sipâhîoğları

Bu cemaat selef sipahdar ve ayânın evladları ve akâbı ve şeref mertebesine erişmiş gazilerin çocuklarından oluşur. Bunlar gözbebekleri mesâbesinde olup, çok aziz ve seçkindirler. Kabiliyetleri ve babalarının hizmetleri hukukuna riayet edilerek her birine kâfi derecede inâyet ve yeterli miktarda rızık ve geçim temin edilirdi. Bu tâifenin başlarına hâslardan biri emîr ve baş olarak nasb edilirdi. Savaş meydanındaki

yerleri ise sağ cenâh olurdu. Bu kanun ve üslup üzere her biri kabiliyet ve istidatlarınca yükselirlerdi. Umumiyetle padişah sancağının etrafında olurlar ve babalarının sünneti usulünce asla hizmetten baş çevirmezler, kulluktan ayrılmazlardı.

Yedinci Kısım; Padişahın Ordusundan Silahâtârlar

Arslan avcıları olan bu gençler bölüğünün kaynağı, hassa gılmanlardan olan içoğlanlara dayanır. Hepsi korkusuzdur. Sipâhîler gibi himmetlerini silahlarına sarfederler. Fırlattıkları ok mazlumların müstecâp duası gibi hedefe isabet eder. Her (363a) biri süngü kullanma işinde maharet sahibi olup, süngüleriyle balık avlayacak kadar ustadırlar. Emirleri yerine getirmede ise gökten inen ecel gibi hızlıdırlar. Savaş gününde ordunun kalbinde, Sultanın ise solunda mertlik bayrağını dalgalandırır. Sultana yakın hâs ağalardan biri bu tâifenin başında bulunur. Bu gürûhun sayısı, çoğu zaman, ikibin civarında idi.

Sekizinci Kısım; Sultan'ın Ordusundan Ulûfeciler

Ordunun bu fırkası da padişahın güvenilir kullarındandır. Bunlar savaş meydanında, velinimetine canını ve başını vererek teşekkür ederler. Sultanlarının lutuf ve merhametlerinin teşekkürünü kılıç ve süngülerinin diliyle, düşmanı indirme gününde eda ederler. Ekseriyetle kalbgâhın sol ve sağına ikişer saf olarak düzen alırlar. Ve biner kişilik her bir fırkaya hâs ağalardan biri kumanda eder. Cesaretle o derecededirler ki, bu hususta bütün ordu ulufecileri parmakla gösterir.

*Dokuzuncu Kısım; Yiğitlik Meydanı Sultanı'nın Ordusundan Garip Aldı*²⁹⁶

Demekle Meşhur Dilâverler Cemaati

Bu güruhun hepsi iş görmüş savaşçılardır. Cihâdı vazife edinen ve dünya gezmiş kişilerdir. Bunlar, Arap ve Acem diyarlarından terk-i vatan ederek, cihâd niyetiyle orduya katılanlardır. Bu gazi Sultan'ın hâs huddamı zümresinde mücahidler topluluğuna dahil olmuşlardır. Savaşın kızıştığı anlarda Sultanın makdeminden ayrılmazlar, sürekli yanında bulunurlar. Bu taife ekseriyetle önemli görevlerle

²⁹⁶ *Garip Yiğidi* olmalıdır. Nuruosmaniye Nr. 3209'da "garip aldı" okunacak şekilde (غريب الديو) , Esat Efendi nr. 2197'de ise "Garip Yiğidi" okunacak şekilde (غريب اكدى) yazılmıştır.

vazifeli olup düşman ordusunu kırmak ve yıkmakla meşhurdurlar. Bu cemaati, çoğu Acem Kürdistanı kabilelerinden gelen gençler teşekkül eder. Zira bu Kürt taifesi savaş meydanlarında arslan ve kaplanlar gibi cesaretli olurlar. İtikadı hâlis, cihadda gayretli, dindar ve sünnetlere bağlı olan bu gürhün sayısı ekseriyetle iki bin civarındadır. Bu cemaatin sağ ve sol kollarına hâs ağalardan birer kişi kumandan tayin olunur.

Onuncu Kısım; (363b) Sultan'ın Muzaffer Ordusundan Gurebâ Cemaati

Bu fırka yeni yetişen gençlerden müteşekkil olup hepsi cesur yiğitlerdir. Bunlar Anadolu ve Rumeli sakinlerinin evlatlarından ve a'kâbindan toplattırılır. Müslümanlardan toplanan ve kethüdalık taallukuna mukayyit ve müptela olmayan bu yiğitler gaziler ve mücahidler arasına götürülür. Bu noktadan sonra bunların bütün teveccühü nâm ve şân kazanmak olur. Savaş gününde ve çarpışma anında ok gibi herkesten önce düşman saflarına hücum ederler; karşılaşma sırasında siper gibi olup, düşmana sırtını dönmezler. Mertlik ve yiğitlik davasında göğüslerini oklara siper ederler, çarpışmalarda ise harbe ve süngülerini konuştururlardı. Her bir sınıfına kumanda eden yüzbaşı ve binbaşı sayısı bellidir. Savaş gününde kendilerine mahsus parlak bayraklarını aralarında dalgalandırırılar. Gazâlarda mızrak ve kılıçlarıyla bedhâhların gönlüne korku salan bu cemaatin mevcudu ekseriyetle otuz bini aşardı. Bu cemaat mensupları savaşlarda düşman üzerine nisan yağmuru gibi ok yağdırırlar.

Onbirinci Kısım; Mücahidler Ordusundan Akıncılar Demekle Meşhur Hızlı

Süvârîler

Bu taife düşmanla husûmetin başlamasıyla birlikte harekete geçerler. Umumiyetle Allah düşmanlarının olduğu ülkelere gece baskınları, yağma ve küffar diyârına hasar vermekle vazifelidirler. Her biri zamanının seçkinleri olan bu gürhün efrâdı, sefer esnasında iki atla hareket ederler. Bu atların biri yorulmadan uzun yol katedebilir özellikte; diğeri ise hızlı koşma hususiyetine sahip idi. Bunlar seher yeli gibi bahtı kara kâfirlerin diyârına gece baskınları düzenler, yıldızlar gibi geceleri küffarın memleketini istila ederler. Cihad esnasında uzun yolları kısa sürede geçtikleri keramet olarak anılır. Ehl-i küfr ve inâdın fesadını defetme ve onlara

verdikleri hasar ve zayıât nisbetinde sevinçli olurlar. Her zaman ani baskınlarla ehl-i küfrün mallarını ve evlatlarını yağmalamak ma'hûd adetlerinden biridir. Sanatları ise İslâm dini muhâliflerinin saray ve meskenlerini tahrip ve ateşe vermektir. Seher vakti, beklenmedik bir vakitte hücumla peri soylu câriyeleri ve gılmanları kendi evlerinden ve vatanından çiçekler gibi koparıp götürürler. O nev'-i beşer bahçesinde yeni yetişmiş gül ve çiçeklerin kokusuyla halkın can dimağlarını kokulandırır.

Şeriatın yardımcıları olan akıncıların mevcudu, Rumeli'de kırkbini aşkındır. Ayrıca, Anadolu'nun bazı vilayetlerinden, zamanın iktiza ettiği hesabınca çıkarırlar ki, sayısı pek çoktur. Bu taife mensupları reâyâdan sayılmaz, ziraat ve cihât-ı divânîleri kendi rızık ve maaşlarına mahsub edilir. (364a)

Onikinci Kısım: Her Zaman Ülkede Hazır Bulunan Müslümanlar Topluluğundan Müsellemler

Bu güruh her memlekette ziraat ve ümrânla kendi ma'îşetleriyle meşguldür. Ama isimleri mücahidler arasında kayıtlı olup, ordudan addedilirler. Çok cesur ve düşmana karşı savaşlarda maharet sahibidirler. Önceki sultanların kanunları muktezâsınca; fey²⁹⁷ emlâkinden ve ganimetten her birine bir miktar arazi iktâ' olunur. Binaenaleyh, bunların mülâzemet ve hizmetlerinin kadri, emlakları ve iktâ' olunan rakebât²⁹⁸ miktarıdır. Bu cemaatin ekserisi zorluk ve sıkıntı çekmiş insanlardan oluşur. Cihad ve ibadetlerden istirahat zamanında imâr ve ziraat işleriyle meşgul olurlar. Fütuhât ve gazalara teveccüh buyurdıklarında dünya işlerini terk edip, ahrete yönelirler. Muzaffer ordu ma'îşetinin bolluğu bunların el emeklerine bağlıdır. Ayrıca, ordu esbâbının bolluğu da bu güruhun düşmana yaptığı tazyike bağlıdır.

Onüçüncü Kısım: Mücahitler Sultanı'nın Ordusundan Yayalar

²⁹⁷ Düşmandan, teslim alma veya musalaha veyahut da anlaşma yoluyla savaşız alınan yer ve emval. Ganimet ve haraç manasında da kullanılır. (فey)

²⁹⁸ Ömrü boyu istifade edilmek üzere birisine verilen arsa veya emlak. Ayrıca, vakıf köylere de denir.

Meşakkat çeken topluluktur. Yaya yürüyüşünde şan ve şevketlidirler. Eski sultanların devam ettirilen kanunu üzere bu cemiyet her vilayetten toplanır. Ayânlardan biri bu güruhun işlerine bakmak için tayin edilir. Hepsi genç ve cesur olan yayalar tehlikelere korkusuzca atılırlar. Sultan'ın bir sefere teveccühü esnasında, mücahidler ordusunun tehlikeli mahalden geçişi sırasında geçilmesi zor olan geçitleri ve yolları ordunun geçişi için bunlar düzenlerler. Nehirler üzerine köprü yaparlar ve sağlam bendler oluştururlar. Ordunun su ve ot açısından zor durumlarda kaldığında, kuyu kazarlar ve lüzumu halinde kanal kazarak su getirirler. Ordunun ihtiyacı olan otu kısa sürede temin ederler. Hisarların tamiri ve tecdidini anında yaparlar; zaruret halinde binaların tahribi ve hendeklerin doldurulması yine bunların görevleri arasındadır. Ayrıca kale yapımında da vazifelendirilirler. Çarpışma anında düşmanın kılıcı ve dövücüleri (top, mancınık vb.) karşısında sabırlıdır. Bu cemaatin sayısı ekseriyetle, sefer ve savaşın gerektirdiğine göre, on bin-yirmi bin arasında değişir.

Ondördüncü Kısım: İslâm Ordusunun Ensâr Cemiyetidir, Haşmetli Osmanlı Sultanlarının İstilâsından Önce Ülkelerin Eski Sipâhîlerinden Ehl-i Zimmet Ensârıdır

Bunlar *Voynuk* cemaati demekle meşhurdur. Ensâr zimmîleri arasında sipâhîlik ve leşkere mensup olarak bilinir. Mücahid sultanlar, bu zimmî taifenin ibkâsında (364b) dinî ve dünyevî maslahatlar mülâhaza etmişlerdir. Bunlardan yarar kişiler İslâm'a hizmet ve askerî maslahatlar için hizmete alınmıştır. Bunların a'yân ve eşrafî silahlarıyla ordugâhta hazır bulunurlar, dar gelirlileri de muhtelif işlerde istihdam edilirdi. Bunların bazıları at ve nakliye araçlarının bakımı hizmetinin yanı sıra, nakliye hizmetine de alınırlar, bazıları ise silah-hane ve terzi-hâne hizmetine bırakılırlardı. Bunlar her ne kadar inad ve küfür haletlerine devam ederlerse de, ekseriyetle gazilerin yanında bulunmaları ile Sultan'ın nimetlerinden faydalanırlar ve harbî kafirlerle husumet ve mukabelede gayet yararlı ve güvenlidirler.

Ekseriyetle ecdâdının zamanındaki durum devam etmekle birlikte, din-i Muhammedî Sultan'ının asakir ve ecnâdının sınıfları yazıldı. Bu onbeş kısım, aslî

kısımları idi ki yukarıdaki vech ile icmâlen ifade edildi. Ama bütün sipahilerin ve dergâhtaki muhtelif kısımların zikri pek geniş olup, tarih sayfalarına sığdırmak zordur.

İKİNCİ KONU

(365a) Sultan'ın Mülk ve Malının Bolluğu, Memâlik ve Emlâkin Gelirleri ile Maden ve Hazinesinin Hasılâtının Beyanı

Allah'ın hükmü şu manada câridir ki, dünyaya hükmetme ve devlet genişliği, o saadetli şahsa müyesser ve nasip olur ki, hayatı boyunca hüsn-i amel ile şeriata bağlı kalmış olsun. Fâni olan bu dünya hayatında daima himmet nazarını ahkâm-ı İslâmiye adaleti ve temiz niyet ile mütevâzi ve mütevâzin tutmalıdır. Asıl maksat müslümanların maslahatlarını tamamlamak ve din işlerini tanzim etmek ve memalikin hududunu müfsidlerin şerrinden korumak olmalıdır. Fütuhatta devletin müsaade kuvveti ve yüksek mertebe olan saltanat mesnedinin ziyneti olmaya öyle bir hükümrân layık olur ki, halk içinde kılıç ve mızrak telkiniyle vahdâniyet ve iman kelimelerini yüceltsin ve ilan etsin. Cân u gönülden dilini lutf ve şefkatle konuşurup adaletli kanunlar tertiple küfür ve isyânı ortadan kaldırsın. Bu minvâl üzere, kara ve deniz hazineleri ve cihandaki bütün madenler Sultan'ın tasarrufunda bulunmaya layık olur.

(365b) Dinî ve dünyevî olan bu devlet ile hazineler, genç yaşta bu sultana müyesser oldu. İlâhî ihsanların her kısmına ulaşmada, sâbık sultanlara kıyasla bu Sultan'ın hissesi daha ziyade olmuştur. Bir örnek olması cihetiyle miras yoluyla yahut da mükteseben elinde bulundurduğu memalikin genişliği ile emval ve hazine gelirlerinin miktarını belirtmek icâbeti.

Muharrir ve nâzımların hikâye ve rivayet ettiklerine göre, millet-i Muhammedînin bu sultanının, rütbesinin yüceliği ve makamının yüksekliğine göre diğer sultanların padişahlığı, suya doymuş gülün üzerindeki bir damla çığ kadar hakîr kalırdı. Bununla beraber, yedi ecdaddan kendisine miras kalan memleketin genişliği, büyükçe ordu maiyet ve halkına rağmen, bir an bile fütûhâtı düşünmekten geri

kalmazdı. Öyle ki, onun zamanında ehl-i küfür ve inâd beldelerinin fethi cihetinde, diyâr-ı küfr ve imândan yirmi iki hükümdarın memleket ve eyaletini kendi memalikine bağladı. Şeriat-ı Nebevî bayrağını müşrik illerinde göklere yükseltti. Bu muteber vilayetler ve hisarlar ile kalelerin adları icmâlen bu şekildedir ve o Sultan'ın fetihleri (366a) bu tertib üzeredir:

Birinci fetih, darü's-saltana-i Kostantiniyye ve eski kayserlerin darü'l-mülküdür. Bu feth-i mübînden aşağıda bahsedilecektir.

Diğer bir fetih de Karaman'dır ki, yıllar boyu Âl-i Selçuk hükümeti mahalli ve mülk-i yunan'ın hulâsasıydı. Bu şehir, daha önceleri Âl-i Karaman'ın hükmü altında olduğundan bu isimle şöhret bulmuştur.

Bir diğer fetih de İsfendiyâr oğulları'nın ülkesidir ki, bakır madenini havi olup yüksek gelirlili şehirleri vardır. Büyük şehirleri Kastamonu ve aşıklar beldesi Sinop'tur.

Diğer bir fetih ise büyük Ermeni ve gavur kayserlerin bakâyasının hükümet mahalli olup Gürcü ülkesine ve İran'a bitişik olan Trabzon'dur.

Bosna, küffar ülkelerinin hulâsası hulâsası ve en güzelidir. Rumeli'de Frenk ve Üngürüs ile Makedon'un arasındadır.

Bir diğer fetih de Arnavut'tur ki, küffarın dağlık ve geçilmesi en zor olan vilayetlerinden biridir. Bu hususiyetiyle burası eşrârın ve isyancılar ile kaçakların sığınağı olup Frenk Denizi'nin kuzey sâhilinde, Makedon diyârına bitişiktir.

Gümüş ve altın madenlerinin bulunduğu Las diyârı da bir diğer fetihtir. Çok sayıda kale ve hisarlara sahip olan bu memleket gayet güzel olup, Rumeli ve Üngürüs arasında Tuna nehrine yakındır. Buranın hükümdarı ayrı olup kendinin ordu ve raiyeti vardı.

Yapılan fetihlerin bir diğeri, Hersek vilayetleridir ki, Frenk denizi hududundan Arnavut ve Bosna arasında yer almaktadır. Müşriklerin büyük hükümdarlarından biri buraya tahakküm etmekteydi.

Bir diğeri ise kuzey denizinin sahilinde bulunan ve Deşt-i Kıpçak ile hem-hudud olan Kefe'dir. Buraya mülûk-i Frenk bakayasından biri mütevellî idi²⁹⁹.

Bir diğeri de Mora'nın fethidir. Yunan adalarının en büyüğü idi. Burada da şanlı kayserlerin kalıntıları hüküm sürmekteydi.

Eğriboz adası ve vilayeti de bir başka fethedilen yerdir. Yunan adalarının en temiz ve en nezihiydi. Frenk denizi sahilinde küffar ve müslümanlar diyarının hudududur.

Midilli adası ve vilayeti. Anadolu İslâm memalikinin hududu olup semereli meskenleri ve külliyyetli mahsulâtıyla meşhurdur. Hakimi de bazı Frenk melikleri idi.

İran ülkesinden Karahisar kalesinin fethi de bu Sultan'ın fütuhâtı cümlesindedir. İslâm diyarlarından Anadolu ve Acem diyarının hududunda vakidir. Acem padişahı Hasan Bey'in vekillerinden biri hüküm sürmekteydi.

Kuzey denizinin güney sahillerinde bulunan aşağı ve yukarı Canik vilayetlerinin fethi de bu sultan tarafından gerçekleşmiştir. Burası Trabzon ve Anadolu arasında olup Türk meliklerinden biri eskiden oraya hakim imiş.

Bir diğere fetih de Torul kalesi ve vilayetidir³⁰⁰ ki, Trabzon'a muttasıldır. Ermeni mülûkü bakayasından biri orada hüküm sürerdi.

²⁹⁹ Kefe Ceneviz kolonisi idi.

³⁰⁰ (طرول) Torul (Ardasa) olmalıdır. Bkz.: Tahir SEZEN; **Osmanlı Yer Adları**, BDAGM Yay. No:21, Ankara 2006, s.506.

Hisarlı bir şehir olan Alaiyye de bu sultan tarafından fethedilmiştir. Bu şehir Frenk denizinin sahilinde, Anadolu'nun batısındadır. Selçuklu bakayasından biri yıllardır oranın hükümetine mukarrer idi.

Koyunluhisar vilayeti ve kalesi de bir diğer fetihtir. Burası Türkmenler ülkesi olup Trabzon ve Erzincan civarındaydı. Çok sayıda kale ve tevabi'i vardı.

İnos vilayeti ve kaleleri de Frenk denizi sahilinde, Edirne ve İpsala'nın batısında bulunuyordu. Oranın eyaletinde de küffar mülûkünden biri (366b) vardı.

Semendire ve Bosna arasında bulunan Zernok (زرنوق) vilayeti de bu fütuhât arasındaydı. Hırvat hükkâmından biri buraya hüküm sürerdi.

Fetihlerin bir diğeri de Amasra vilayeti ve kalesidir. Burası Kuzey denizinin kenarındadır. Eskiden beri burada Frenk mülûkü bakayâsından biri hüküm sürdürürmüş³⁰¹.

Yukarı Garno³⁰² Frenk memleketlerinden Debroynik³⁰³ yakınındadır. Frenk mülûkünden alınmış olan burası, halen İslâm diyârı dahilindedir.

Kefe ve Akkirman vilayetlerinin yakınında bulunan Mankut (منكوت) vilayetinin fethi de bu Sultan'ın zamanında vuku bulmuştur. Burası Kuzey denizinin sahilinde olup Frenkler hüküm sürmekteydi.

Bu belde ve memleketlerin arasından büyük olanların vasfını burada beyan etmek, Sultan'ın fütuhâtının şerhini tamamlayıcı olacaktır. Bu bakımdan bu şerhe zeyl şeklinde bazı beldelerin vasfı kısaca şöyle ifade edilebilir.

Kostantıniyye'nin Vasfı

³⁰¹ Amasra daha önce Ceneviz kolonisi idi.

³⁰² Garno veya Gerno okunacak şekilde yazılmıştır. (غرنو) Esad Efendi, nr. 2197'de ise noktasız yazım var.

³⁰³ Harekeli.

Bu meşhur şehir bazen İstanbul adıyla da anılır ve tarih sayfalarında yazılıdır. Bu payitaht, çok geniş surlarla kuşatılmıştır; biri birinin hizasında çok yüksek üç hisarla çevrilidir. Yaya olan birisinin surların etrafını bir gece ve gündüzde ancak dolaşabileceği bilinmelidir. Beşinci ve altıncı iklimlerin arasında, hikmetli padişahlara payitahtlık yapmıştır. Üçgen şeklindeki hisarlarıyla Rum Yeşil Denizi'nin³⁰⁴ sahilinde yedi tepeyi barındırır. Şehrin içi tamamıyla meskun olup üçgen şeklindeki şehrin iki tarafı denizle çevrilidir. Bunların biri haliçle çevrilidir ve bu haliyle yarımada şeklini vermektedir. Bir aylık mesafede bulunan kaleler ve beldeler bu şehre tabidir.

İki tarafı denizle çevrili bu şehrin içerisinde bulunan mimarî yapılar, dünyanın en güzel örneklerini teşkil etmektedir. Kuzey ve güney denizleri³⁰⁵ bir kanal³⁰⁶ vasıtasıyla birbirine bağlanmış ve şehir de bu kanalın kıyısında inşa olunmuştur. Ekseri muteber tarih kitaplarında bu kanalın, İskender-i Zü'l-Karney'nin eserlerinden olduğu, Haliç'in de onun marifetiyle inşa edildiği belirtilmektedir. Bu şahıs kimileri için peygamber, çoğu kişi için de sahib-i velayet ve hükümettir. Menşei ve doğduğu yer de Rumeli diyarından Makedon olup Fisagors'un neslindedir. Onun saltanatı ve fütuhâtının izlerinden dünya üzerinde iki muazzam eser kaldığı nakledilir. Biri bu iki denizin birleştirilmesidir ki, bu yolla dört fersah mesafede dağ ve tepeler arasından çekilen kanalla Kuzey denizi³⁰⁷, (367a) Frenk denizi³⁰⁸ sahiline indirilmiştir. Memleketlerin teshiri tedbiriyle yapılmış olan bu eser iyi düşünce, ileri görüşün eseri ve kültür hizmeti olarak bu güne ulaşmıştır. Gerçi bu büyük iş beşer sanatının yapabileceklerinin dışındadır ve padişahların kudretini de aşmaktadır, lâkin bu sözlerin doğruluğuna ve bu halin vukuuna şahitler vardır. Şimdilerde de bu işin insan eliyle yapıldığına dair gözle görülebilir eserler ve izler mevcuttur; İskender Boğazı adıyla meşhur mahalde çeyrek fersah genişliğinde ve dört fersah uzunluğunda devam eden boğazın Kostantıniyye şehri hizâsına kadar olan kısmında boğaz suyunda, kuzeyden güneye doğru şiddetli akıntı vardır. Gemiler bu

³⁰⁴ Marmara olmalı.

³⁰⁵ Marmara ile Karadeniz.

³⁰⁶ İstanbul Boğazı.

³⁰⁷ Karadeniz.

³⁰⁸ Marmara.

mahalde, şiddetli akıntıdan dolayı hız alır ve süratten dolayı tehlike ile karşı karşıya kalır. Ayrıca, dikkatlice bakıldığında boğazın her iki tarafında insan eliyle yapıldığını gösteren izlere rastlamak mümkündür. Suyun duru olduğu günlerde, kuzeyden gelen akıntının güney suyuyla karıştığı noktada, suyun altında bina kalıntıları görülmektedir. Akıl ve düşünce sahiplerine bu hususun o kadar da imkânsız olmadığı malumdur. İskender gibi kudretli bir hükümandan böyle harikuladelerin zuhuru kabul edilebilir. Bu kabil acayıplerin kadim zaman hükema ve enbiyâsından zuhuru rivayet ve nakledilmiştir. Bunun gibi, İskender'den zuhur eden bir diğer eser de Şirvân meleketi Derbend'de hâlâ mamûr bulunan Sedd-i İskender'dir. Enuşirvan zamanında bu seddin karşısına bir sed daha inşa edilmiş ve Derbend şehri bu iki seddin arasında kurulmuştur.

Rum hükümdarları tarihinin³⁰⁹ araştırılmasından şöyle malum oluyor ki, bu şehir onun adına mensuptur ve onun adıyla meşhur olmuştur. Yine, kayserlerin zikri geçtiği sayfada, dört Kostantin'in kayserlik tahtına çıktığı yazılıdır. Bunların hepsi Büyük İskender'in zuhurundan sonra gerçekleşmiştir. Kayserler iki kısım ve iki taifedirler; biri Frenklerdir ve ikinci taife de Yunanlılardır. Frenk asıllı kayserlerin mebdei Augustus'tur ve Kostantiniye şehri ve hisarının birinci bânîsi Augustus'un çocuklarından Kostantin bin Varnos'tur. Bu da Hazret-i İsa aleyhisselâmın muâsırı olup mezkûr Kostantin'in babası Frengistan ve Rum'un tamamını ele geçirmiştir. Mezkûr Kostantin, Frenk İspanyası padişahının kızından (367b)dir ki, babasının orayı istilasından sonra tezviç eylemişti. Babasından sonra kemal-i akıl ve adalet ile kayserlik tahtına mütemekkin olmuş ve o zaman padişahları arasındaki Yahudi dinine tabi idi, dindarlık ve cihandarlıkla anılır oldu. Kazara baras³¹⁰ hastalığına yakalandı. Bu hastalığı iki ay devam etti. Her ne kadar tabipler getirdiyse de hiç biri şifa kapısını aralayamadı. Onun saltanatı zamanında otuzdördüncü papa Siflandos³¹¹, yani Hazret-i İsa aleyhisselâmın otuzdördüncü halifesi ve kaymakamı vardı. İlim,

³⁰⁹ İstanbul fethini müteakip, Fatih'in isteği ile Rumcadan Farsçaya çevirilen İstanbul ve Ayasofya tarihidir. Bunlardan bir nüshasıyla yaptığımız karşılaştırmada, burada zikredilen bilgilerin mezkûr Farsça eserden alındığı anlaşılmaktadır. Krş.: Derviş Şemsî, **Tevârîh-i Binâ-i Câmi-i Şerîf-i Ayasofya**, Ankara Millî Kütüphanesi, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. Hk 791/2, vrk. 18b-29a.

³¹⁰ Vücudu saran alaca lekeler.

³¹¹ (سفلندوس) Papa.

hikmet ve keramet sahibi bir zat olan mezkûr papa, diğ̈er tabiplerin aczinden sonra tedaviye başladı ve bu marazdan kurtulmasına vesile oldu. Bu hekîm-i rabbânî ve tabip-i ruhânînin sohbetleri meymeneti ve marazına ilaç olması bereketiyle, hakikati tahkikten sonra İsa Peygamberin milleti ve papanın tabî'i ve müridi, din-i Mesih'in taklitçisi oldu. Anılan papanın irşatlarıyla Hıristiyanlık doğru din olarak kabul edildi.

Kostantin, dinî ve dünyevî saltanatını istiklale kavuşturduktan sonra, Rum diyarı olan Frenk denizinin kuzeyi ve doğusundaki beldelerin teshiri gayesiyle yola çıktı. Efrence ve İspaniye ve gayri memalik kendisine bağlı idi ve şehir-i Rumiyye-i Kübrâ da kayserlik payitahtıydı; bu memaliki papa Filenderos'a tafviz eyledi. Hem mülk, hem de din işlerini yürütmesi için onu orada bıraktı. Kendisi kalabalık ordusuyla, tam bir şevket içerisinde Makedon memaliki cânibine hareket etti. Böylece hükümet, hikmet ve hidâyet mesnedi Büyük Rumiyye'de mezkûr papaya bırakıldı; kavime önderlik ve din ve dünya işlerinde Hazret-i Mesîh'in hilâfetini ona bıraktı ki, o tarihten bugüne değin bu sünnet ve kanun, Kostantin'in kanun olarak süregelmiştir. Rumiyye-i Kübrâ şehri, ki bugün şehir-i Rim-pap³¹² demekle meşhur olmuştur, papalar cemaatinin hükümeti merkezi halini almıştır. Öyle ki, sâbık papa vefat edince, onun yerine layık birisi keşişler ve papalar arasından tayin olunup, bütün papa ve keşişler ona bi'at ederler. Hıristiyan sultanlarının tamamı taç, kemer ve saltanat menşûrunu nasbolunan papanın elinden alırlar. Filhakika bugün, Hıristiyan kavminin taç ve taht sahibi ondört kadar padişahı Üngürüs, Frenk ve Skaliye ve Alman'dan tâ mağrip-zemine kadar papanın eliyle tahta oturtulmuşlardır. Krallık değışikliğinde papanın elini öpmeye gelirler ve onun Rikabını çekerler ve saltanat umûruna nasp ve tayin olunurlar. Hıristiyan mülûkü ve sultanlarının nezdinde papanın kadr ve rütbesi, hilâfet-i sâbika-i Benî Abbas mesabesinde. Mesîh'in bekâyası olan Hazret-i İsa'nın çocukluğunda konuşmaya başladığı beşik ile salibin tahtaları darü'l-mülk-i Rumiye'de papa-i âzâmın elindedir. Bu eserlerin konulduğu mabed ise hıristiyanlar nezdinde Beytü'l-Makdis mesâbesinde ve mertebe-i (368a) Beytullah-ı Haram-ı İslâm'da muhterem ve mükerrerdir.

³¹² Roma

Âlemin tarihi Hazret-i Adem'in yaradılışından 5750 senesine ulaşınca, mezkûr Kostantinos bin Varios sayı ve kıyâsın dışında haşmeti ve ordusuyla Makedon memleketine vusul buldu ve bugünkü Kostantiniyye olan mahalle fethetme gayesiyle indi. Burada, gayet müstahkem bir hisar ve şehir-bend buldu. Kayserlerin zuhurundan önce burada vali bulunan Vezendo adında bir melik buranın idaresini elinde tutuyordu. Hazret-i Adem'in yaradılışından sonra 5070 senesinde o sağlam hisarı tamir ve burada istikrar bulmuştu. Mezkûr Kostantin'in hurûcu zamanına kadar onun evlad ve a'kâbından oniki kişi burada melik ve vali idiler. Bu cemaat devletinin nöbeti inkıraza uğrayınca Kostantin bu memleketi taht-ı tasarrufuna geçirip saltanat payitahtını bu mahalle mukarrer kıldı. Kostantiniyye'nin tevsî'i ve terfiine gayret ve ihtimâm gösterdi. Şehrin içinde hayır imâretleri ve ibadet binâları yaptırıp birkaç kiliseyi yeniden bina eyledi. Ayrıca, adalet için bir adliye bina eyledi ki, bu binanın kalıntılarından birkaç mermer sütûn Atmeydanı demekle meşhur mahalde günümüze ulaşmıştır. Bu ve bunun gibi eserlerin şerhi ve zikri Kostantiniyye'nin fethi ve Ayasofya bahsinde anlatılacaktır. Kayser Kostantin, otuz sene kadar bir zaman padişahlık yaptıktan sonra halefi Kastos, babasından kalan kayserlik mesnedine oturdu³¹³. Onbeş sene kadar izzet ve şerefle hükümrânlık eden bu zâta, babasının isim ve resmi ile Kostantin derlerdi. Ömrünün son bulup eceliyle ölümünden sonra, Büyük Kostantin'in torunu kayserlik makamına erişti. Lâkin, ecdadının din ve mezhebini bırakıp putperestliğe yöneldi; Yahudileri Beytü'l-Makdis'in emîrliğine getirdi. Hak dinden döndüğü için mülk ve devletinin zevâli de kaçınılmaz oldu; iki sene sekiz aylık saltanattan sonra büyük bir ordu ile Dicle kenarına, Diyarbekir'e gelip Acem Kistrâ'sıyla savaştı. Bu savaşta Acem ordusu tarafından öldürüldü. (368b) Ondan sonra, Kostantin'in neslinden onbeş kişi daha kayserlik yaptılar. Torunlarının onbeşincisi Bolstinos'a kadar saltanatta müstakil idiler. Müşarünileyh intikâm almak için bir kez daha Kubad-ı Enuşirvân zamanında Acem kistrâsıyla Diyarbekir civarında savaştı. Kubad karşısında yenilgiye uğrayıp az sayıda ma'iyetiyle Antakya'ya kaçtı, burada can verdi. Bolstinos'tan sonra Frenk Kayserliği ve devleti tamamen inkıraza uğramıştır. Bu devletin yerine Yunan Kayserliği başladı. Bu taifenin padişahlığı da Sultan-ı din-i Muhammedî'nin fethi

³¹³ Cizyedâr-zâde, bu şahsın adını İlyanus olarak zikretmektedir. Bkz: (264), CİZYEDÂRZÂDE (a),vrk. 199a.

zamanına kadar devam etti. Din-i İslâm'ın kuvvetiyle bunların devletinin zaafı da başlayıp bu Sultan'ın (Fatih) zamanında nihayet buldu. Bi'set-i Hazret-i Risâlet-penâhın muasırı olan kayser, işte bu Yunanlı kayserlerden Herakllyus'tur. Bu, Rum'un azîm Herakll'i olmakla mezkûr-ı ehl-i İslâm'dır. O, Yunanlı Kayserlerin dördüncüsü olup İslâmiyetin zuhuru arifesinde âdil, hakim ve sâhib-i câh bir padişah olup tevârih ve ilm-i nücûmda çok marifetliydi. Rum, Şam ve Frenk memaliki onun tahakkümü altındaydı. Hıristiyanlık dini ve beşâret-i İsevî muktezâsınca zuhûr-ı Muhammedî'yi tarassud ederdi. Mecâlis ve bilginlerin mahfillerinde vaat edilmiş olan nebînin âsârından bahseder ve dinlerdi. Medh, senâ ve azametiyle gelecek olan peygamber ile ilgili konuları dinlerdi. Derken, hazret-i Risâlet-penâhın nâme-i nâmîsi şu ibaretle kendisine ulaştı:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَسُولِهِ إِلَى هِرَقْلٍ عَظِيمِ الرُّومِ وَالسَّلَامِ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ
الْهُدَىٰ أَمَا بَعْدَ فَاتَىٰ ادْعُوكَ بِدَعَايِهِ الْإِسْلَامَ اسْلَمْ تَسْلَمَ يَوْمَكَ اللَّهُ اجْرَكَ مَرَّتَيْنِ فَاِنْ تَوَلَّيْتَ فَاِنْ عَلِيكَ اِثْمُ
الْاَرْسِينِ وَ (يَا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اِنْ لَا نَعْبُدُ اِلَّا اللَّهَ وَ لَا نَشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَ لَا نَتَّخِذُ
بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقَوْلُوا اشْهَدُوا بَاِنَّا مُسْلِمُونَ)³¹⁴

Âlemi aydınlatan bu mektup Şam'da ona ulaşır, Mekke-i Şerîfe kafilesinin geldiğini duyunca Hicaz ve Mekke tüccarlarının hepsini yanına çağırır. Muaviye'nin vâlidisi olan Ebû-Süfyan bin Harb'dan, ki daha İslâmiyete geçmemişti, Peygamber hazretlerinin ahvâli tafsilatını sordu. Bunun tafsilatı kütüb-i sahihada yazılı ve onun Ebû Süfyan ve rüfekâsıyla olan konuşmaları mezkûrdur. Şevâhid-i nübüvvetini tedkik ve tahkikten sonra ve o Hazretin risâlet davasının sıdkına ve hakikî peygamberliğine kalben inandı. Daha sonra, divânı topluluğu içerisinde Ebû Süfyan'a şu kelimeler ile hitap buyurdu:

فَاِنْ كَانَ مَا تَقُولُ حَتَّىٰ فَيَسْمَلُكَ مَوْضِعَ قَدَمِي هَاتِيْنِ وَ قَدْ كُنْتُ اَعْلَمُ اَنَّهُ خَارِجٌ وَ لَمْ اَكُنْ اَظُنُّ اَنَّهُ
مِنْكُمْ فَلَوْ اَنِي اَعْلَمُ اَنِي اَخْلَصْتُ اِلَيْهِ لِتَحْتَمَّتْ لِعَايَةِ وَ لَوْ كُنْتُ عِنْدَهُ لَغَسَلْتُ عَنْ قَدَمِيهِ

Bu ibareler hadîs-i sahîh kitaplarından. Onun, Resul aleyhisselâmın nebîliği hakikatini kabul ettiğini sarıhan göstermektedir. Ama, saltanat nâmusu ve hamiyet ve cahiliyet cihetiyle, izhar-ı tasdik ve iman etmemiştir. Bundan sonra

³¹⁴ Kurân-ı Kerîm, Âl-i İmran Sûresi, Âyet 64.

Kostantinos adındaki oğlu kayserlik tahtına mütemekkin olup, övülen hasletleri ve beğenilen sıfatları (369a) ile kayserler miyanında tayin olundu. Emirü'l müminîn Ömer radiallahu anhin hilâfeti, onun kayserliği zamanında vuku bulmuştur. Kayserlerin mahkûmu olan Mısır ve Şam ile bazı mahallerde ehl-i İslâm'ın fetih ve zaferleri de bu sıralarda başlamıştı. Bu arada, Herakl'in eyaleti dahilinde bulunan Beytü'l-Makdis de İslâm orduları tarafından fethedildi. Otuz yıl aradan sonra onun kayserliği de son bulup, tahtı Kostantinos-ı Sâni'ye intikal etti. Bu da padişahlığını adalet ve ihsanla yürütmeye çalıştı, ehl-i İslâm ve halifelerle müdârâ ile geçinmeye çalıştı. Onun devleti ve zamanı da oğlu Filos'a intikal edip, bu zat da babası âdetince adalet ile hükümrânlık sürdürdü. Ama ilim ve hikmette babasına üstündü; Ahlâk ilminde ve tedbîr-i siyâset üzere kitaplar telif ve inşa eyledi. Kemal derecede olan aklı ile ehl-i İslâm'ın yüklemiş olduğu cizye ve haracı kabul etmek suretiyle mülk ve malını zevâlden kurtardı. Hayatının sona ermesinden sonra, ananevi şekilde taht evlatlarına kaldı. Tâ ki sekizincisinde, sâbık Kostantinos'un evladlarından kayserlik makamı bir kez daha Kostantinos adlı birine kaldı. Bu şânlı ve azim bir padişah olup kendisi Kostantiniyye'de ve oğlu da aynı zamanda Efrenc'e'de saltanatlarını sürdürüyorlardı. Ancak, İslâm ordusu bütün Mağrip-zemîn ile Hitây ve Çin hudûduna kadar yayıldı. Yeni fetihlerle gün geçtikçe genişleyen İslâm ordusunun karşısında mezkûr kayser ve ordusu korku içerisindeydi.

Müslümanların hükümeti sırası Abdülmelik bin Mervan'a ulaşmıştı. İslâm ordusu, Müslim bin Abdülmelik ile Kostantiniyye'nin muhasarasına teveccüh ve hareket etti. Ancak fethi müyesser olmayıp müsâlaha ile avdet edildi. Mezkûr Kostantin ile İslâm ordusu beyninde Rum diyarı cenubu ve şarkında bir çok savaşlar cereyan etti. Aynı şekilde, Efrenc'e'de olan Kostantin'in oğlu da defalarca İslâm ordusuyla savaştı. Bu savaşlarda her iki taraftan çok sayıda insan öldü. Gerçi Efrenc'e fethedilemedi ama müslümanların çabaları meşkûr ve makbul oldu.

Kostantiniyye şehri, ismini Augustus neslinden olan dört Kostantin adlı kayserlerin birincisinden almıştır. Bu güne kadar bâki olan hisarların ve şehrin kurucusu Frenkli Kostantinos'tur. Bu şehre İslâmiyetin zuhuru sırasında da Rum'un büyük hükümdarı Heraklius'un oğlu olan Kostantin hâkimdi. Ondandır da

Heraklius'un dördüncü nesilden torunu, Kostantinos adıyla ve Emirü'l-müminîn Ömer radiyallahu anh'ın muâsırı olarak Rum kayserliğinde görüldü. Kostantin adlılardan üçüncüsü, bundan önce zikrolunduğu gibi, Yunan kayserleri neslinden olup Abdülmelik bin Mervân zamanında, Rum ve Frenk ülkelerine malik ve Kostantiniye tahtına sahipidi.

Her hâlükârda bu şehir Kostantiniye adıyla ünlendi. Her zaman kayserlerin payitahtı olduğundan, Müslümanlar da burasını hilafet merkezi olarak tercih etmişlerdir. Fetihten önceki İstanbul valisi Yunan soyundan gelen kayserlerin sonuncusudur. (369b) (...) ³¹⁵ adlı olan bu valinin ismi ve cismi İslâm ordusunun marifetiyle ortadan kaldırıldı ve vade-i şerîf-i Nebevî olan (سيهلى قيصر و لا قيصر بعده) iktizasıyla onun hükümdarlığı son bulmuştur. Kostantiniye tahtında İslâm kayserliği vaad-ı Mustafâvî olan (الملحمة العظمى فتح قسطنطينية) mûcibince sultan-ı dîn-i Muhammediye nasip olup din devleti ve İslâmiyetin öncülüğü işte bu gaziler ve mücahidler sultanları hanedanına müstakar oldu. Sultan [Mehmed] bu şehrin tamir ve tervîcinde gayret gösterdi ve kendine Darü'l-hilâfet yaptı.

Bazı Tevârih-i Rum kitaplarında naklolunur ki, bu şehir ve memleket Kostantin'in çabalarıyla memleketin merkezi olmuştur. Kostantin'in zamanından evvel iki defa harâb ve gayr-i meskûn olmuş ve tekrar, tecdiden tamir olunup büyük padişahlara menzil ve mesken olmuştur. Soyu Augustus'a dayanan Frenk kayserlerinin zuhurundan önce, burada Yanko bin Madyan (ينغو بن ماديان) adında birisi olup, İskender-i Rumi'nin zuhurundan dört yüz yetmiş yıl evvel, Hazret-i İsa'nın bi'setinden bin yüz yirmi yıl ve müslümanların fethinden önce Sultan-ı Gazi'nin zamanından iki bin seksen yıl önceydi ³¹⁶. Bu ikinci padişahın memleketinin genişliği ve kemal-i kudreti o mertebedeymiş ki Bulgar ve Rus hudûdundan tâ Frenk

³¹⁵ Hem Nuruosmaniye (3209), hem de Esad Efendi (2197) (vrk. 349b)nüşhalarında son Bizans hükümdarının adının yazılacağı yer boş bırakılmıştır. Bu, XI. Kostantin olmalıdır.

³¹⁶ Oruç bin Âdil, Hazret-i Âdem'in yaratılışından Yanko'nun zamanına kadar 4600 sene, İskender-i Rûmî'nin doğumundan 530 sene evvel, İsa Peygâmbere'nin milâdından 915 sene önce ve bugüne gelinceye kadar 2405 sene olduğunu belirtmektedir. Bkz: ORUÇ BEY, s. 85.; Âlî bu vakı'âyı, Hazret-i Âdem'in yaratılışından 4600 yıl, Büyük İskender'in milâdından 430 yıl önce vuku bulduğunu ve Kostantin'in bu şehri inşasından Sultan Mehmed Han'ın fethine kadar 2288 yıl geçmiş olduğunu zikreder. Bkz: ÂLÎ, 24.

ve Mağrip ve bütün Sakâlibe [Slav] ve Rum ve Ermen, tâ serhad-i Acem'e kadar onun hükmü altında olup, mal ve ordusunu temin ederlermiş. Bu mahalde bir ülke mamur etmiş ki hisarları beş-altı günlük yolmuş. Hisarın bir tarafı Frenk denizine[Marmara] muttasıl, bir diğer tarafı da Kuzey denizine[Karadeniz] kadar uzanan ve bugün iki denizin arasında bulunan bu hisarın bekâyâsı, Kostantıniye yakınlarındaki tepeler arasında görülebilmektedir. Rahatça fark edilebilen bu kalıntı temellerinin metâneti de âşikârdır. Ve öyle naklolunmuştur ki, çekilmiş olan bu hisarın arasında şehir, kasaba ve köylerden üç bin mahall-i mamur bulunmaktadır. Bu, halk ile haslar ve ordunun daima yakınında bulunması maksadıyla gerçekleştirilmiştir. Yanko zamanında büyük bir deprem olmuş; birkaç bin din adamıyla bir ma'bedde toplanmış vaziyetteyken Hak teâlâ hepsini bu azim zelzeleyle helak eylemiş. Saltanat makarrı olan bu mâ'mure halkının ekseri bu hadiseyle yok olmuştur. Geri kalanları da celâ-yı vatanla Kostantıniye'yi terk etmişlerdir. Ama, Yanko'nun Üngürüs'te padişah olan Bozantin adında bir oğlu varmış. Bu vâkıadan Bozantin babasının darü'l-mülküne teveccüh ile tekrar tamir ve tecdîdine azmetmiş. Otuz yıl kadar saltanatını sürdürdüğünde büyük bir tâûn hastalığı zuhûr etmiş; çok sayıda halkı bu marazla helâk olurken, şehir de tekrar öyle bir harâp olmuş ki, yırtıcı ve vahşi hayvanların meskeni hâline gelmiş, zehirli haşereler ortaya çıkmıştır. Bu vaziyet, yukarıda zikredildiği gibi, Frenk asıllı kayserlerin bu şehri kendilerine darü'l-mülk intihâp ettikleri zamana kadar devam etmiştir.

Karaman Diyârının ve Muteber Beldelerinin Tavsifi:

Kadîm zamanda Karaman memleketi, Yunan'ın en pâk ve havası hoş karasal şehri imiş ve (370a) her zaman şanlı padişahların hükümet merkezi, âlim ve bilginlerin vatanı olmuş. Beldeler arasında konumu itibariyle, dördüncü iklimin ortasında vâki olup yedi muteber şehir ile çok sayıda köyler ve kasabalar ve tarlalar ile otlakları vardır. Burası, Rum ve Şam arasında bir geçit özelliğinde olup, doğudan İran beldelerine komşudur. Her beldesi çok ferah ve mutedil bir havaya sahip olup, cemal sahibi hûrilerin menşei olacak bağları bulunmaktadır. Havaasının güzelliği ve insana hayat bahşeden suları ile ihtiyârları dahi gençler gibi sağlam ve dimdiktirler. Halkının eşkâl ve tal'atı gayet letâfette ve buğday tenlidirler. Bu güzelliklere sebep

ise, bu beldelerin toprağı her zaman velîlerin çoklukla buraları mesken tutmalarından kaynaklanır. Bu beldeler daima hikmet ve hidâyet nurları olup İslâmiyetin zuhurundan evvel Yunanlı bilgin ve âlimlerinin yeri olmuştur. İslâm sultanlarının zamanında da müslüman muhakkikler ve âlimlerin yeri olmuştur. Çok sayıda eski zaman hükemâsının oturduğu yer olup, kabirlerinin buralarda bulunduğu bu zamanda dahi meşhûrdur. Bu cümleden şark hekimlerinin üstadı, küfür ve din zamanı âlimlerinin öncüsü, ârif-i esrâr-ı ledünnî, Eflâtun'un mesken ve medfeni buradadır³¹⁷. Nitekim ârifler ve evliya ve din-i nebî ulemâsının mezar-ı pâkları da bu beldelerde bulunmaktadır. Her sokak ve pazarında hüda aşkının metayı bulunur.

Birinci Beldesi;

Âl-i Selçuk'un âdil sultanlarının makarrı olan Konya'dır. Her zaman din büyüklerinin mukaddes yerlerde dolaşan gönül kuşları bu diyârda karar kılmıştır. Ulemâ ve evliyâdan onikibin kişinin toprağı pâk olan bu diyârda medfûn oldukları meşhurdur. Bunların birer hazine ve define gibi olan topraklarının kimyâ-yı cevherleri bu topraklarda gömülmüştür. Öyle ki, bu hazinelerden biri olan Rum diyârı evliyalarının sultanı, Molla-yı Rum ismiyle meşhur olmuş Celalü'l-hakk ve 'd-din Muhammedü'l-Belhî'nin, o ehl-i sünnet öncüsünün türbe-i pâki ki, cennet bahçelerinden açılan bir penceredir, (370b) ve Sultnü'l-ulemâ lakabıyla meşhur vâlid-i Hazret-i Mevlevî, Bahaeddin Muhammed ve Mevlevîliğin sedefi olan hâfidi ve halefi Sultan Veled ve Hazret-i Mevlevî Sıddîk bin Sıddîk Şeyh Hüsâmü'l-Hakk ve 'd-din Şeyhi Atîk Ebûbekir-i Urmevî. Yine aynı şekilde, Medfen-i kıdve-i ehl-i hakk ve yakîn, hazret-i Mevlanâ'nın musâhib-i manevîsi olup zikir-i şerifleri Mesnevî-i manevîde yazılmış olan Şeyh Selahaddin Zerkûb da bu diyârda gömülüdür. Ayrıca, hazret-i Mevlanâ'nın pîr-i nazarı ve muktedâsı ve rehberi olan Şeyh Şemseddin-i Tebrizî'nin meşhed-i mukaddesi de bu diyâr-ı pâkda bulunmaktadır. Seyyid-i ulemâ-yı rabbânî ve ehl-i irfân, ulûm ve maarifte hazret-i Mevlanâ'nın mürebbîsi ve muktedâsı olan Seyyid Burhaneddin'in mezar-ı şerifi de bu beldededir. Bunun gibi daha nice ehl-i hak ve yakîn ve ehl-i velâyet ve kerâmet

³¹⁷ Eflâton Atina'da ölmüş ve Akademi'nin bahçesine gömülmüştür.

bu ser-zemînde medfûndur. Ve daha nice isimleri bilinmeyen ehl-i velâyet ve kerâmet bu diyârda medfun ve zuhûr gününü beklemektedir.

Bu beldelerin temizliğine bir diğerk açık delil de, hidâyet güneşî ve ulûm-ı din ashâbının imamı, ehl-i hakk ve yakînın kutbu Şeyh Sadreddin-i Konevî'nin bu diyardan doğmuş olmasıdır. Bu ve bunun gibi ehl-i irfânı aydınlatan envârın cennet-misâl olan bu şehirlerin her köşesine serpilmiş olması da bu delili kuvvetlendirmektedir.

İkinci Beldesi;

Bilginlerin gönlü gibi Hak ve yakîn nuru ile münevver olan Aksaray'dır. İsâ'nın nefesi gibi hoş esintisi devamlı olup, suyu ve havası gayetle hoştur. Gönül açıcı bir ülke olan Aksaray'ın bağ ve bostanları her zaman muhtelif meyvelerle dolu olur. Lâle ve diğerk gül ve rengârenk çiçeklerle süslü olan bu şehir cennetin bir timsâli olup(371a) bu diyârda çok sayıda evliya ehlerinden kemâl, irşâd ve hidâyet sahibi hayattayken burada sâkin olup vefatlarında da bu diyarın feyzli topraklarına katılmışlardır. Gerçekten, Cennet Vadisi diye meşhur olan ziyaretgâhlı mahalde, söylenenlere göre hak mertlerinden onikibin kişi kabirlerde yatmakta imiş.

Üçüncü ve Dördüncü Beldesi;

Kayseriyye ve Herâkiliyye şehirleridir. Bunlar Yunanlı kayserlerin binâ ettikleri şehirlerdir. Herakiliyye, Rum'un büyük Herakil'ine mensûptur. Kayserlerden Rum ve Şam diyarlarını birlikte idaresi altında bulunanlar bu şehirleri kendilerine baş-şehir yapmışlardır. Zira, bu şehirlerin güzelliğinin yanı sıra, hem Rum hem de Şam diyarına yakınlığı hasebiyle her iki tarafta işlerin intizam ile yürütülmesi için bu iki şehir münâsip bir mahalde vaki' idi. Bu iki şehrin kayserler tarafından baş-şehir olarak istifade edilmiş olması da buna delildir.

Beşinci Beldesi;

Temiz ve hoş havalı bir mahalde olan Akşehir'dir. Otlak ve mezraları gayetle hâsilâtlı ve semereli olup, nihâyet derecede ranâ ve havasının lâtifliğiyle cana can katan bir şehirdir. Çok sayıda nehirleri ise insan vücûdundaki damarlar gibidir.

Altıncı ve Yedinci Şehirleri:

Büyük beldelerden *Lârende* ve Niğde şehirleridir. Ekseri zamanlarda mülûk ve büyük hakimlerin meskeni; biraz zaman öncesi de ulu sultanların evladlarının hükümet ve ikamet merkezi olmuştur. Mahsulleri bol ve çeşitli meyveler buralarda yetişmektedir. Hubûbâtın yanı sıra, bu şehirlerin elma ve ayvaları da bol olup, çok iyi cinstendir.

Karaman'ın bu şehirleri, en büyük ve meşhurlarıydı. Sair kasabalar ve mamûr yerleriyle takriben ikiyüz sene kadar Karamanoğlu hakimlerinin taht-ı tasarrufunda bulunmuştur. Bu kavim, Âl-i Osman Hanedanıyla akrabalığı sebebiyle, her zaman bu hanedanın himayesine mazhar olmuştur. Lâkin, saltanatın her defa intikalinde bu cemaatin memalik-i Osmaniye'ye karşı küstahlıkları zuhur ediyordu. Bunlara musallat olan sultanlardan her biri, akrabası olduğu cihetten intikâmdan vazgeçiyordu. Ama, hiçbir zaman bu cemaatin muvasalatından sâdik bir netice alınmamış, asla bu hanedanla muvafakat zuhur etmemiştir. Bu taifeden hakiki bir dostluk asla zuhur etmemiştir. Ve bu taifenin vefasızlıklarının tafsilâtı, *Heşt Behişt* kitabının ekseri hikâyelerinde zikredilmiştir. Birinci hikaye (371b) İslâm padişahının bu kavme karşı olan fütûhatını havi olup, ileride tafsilatıyla beyan edilecektir. Kuşkusuz şanlı ve kahraman sultan, evlad-ı İbrahim Bey-i Karaman'ın nifâkını mülahaza edip, gerçi hepsi Sultan'ın hemşire-zâdeleri ve yeğenleri idiler, ama (الولد) (النقيب اشبه بالخال) [necîb evlad, dayısına benzer] kabilinden olmamışlar; her hâlette kendilerinden muhtelif muhalefetler zuhur etmiş, sürekli fesat çıkarmışlardır. İdrâklı sultan, hükm-i hikmet iktizâ-yı kelamu'llah olan (وان طائفتان من المومنين اقتلوا فاصلحوا) (بينهما فان نعبت احديهما على الاخرى فقاتلو اللتي تبينغى حتى تفى بامرالله)³¹⁸ muktezâsını, ibadullahın terfi'i ve umûr-ı mülk ve dini bed-hâhların karışıklığından korumayı lâzım gördü. Devletin bedeninde bir hastalık gibi duran bu marazın kaldırılmasına çalıştı. Sonunda bu münâfık müfsitler cemaatini memleketlerinden uzaklaştırıp cennetten bir timsâl olan ülkesini bu müfsid gürhün zulüm ve ifsatlarından tamamen kurtardı. Böylelikle, bu taifenin eskiden beri devam eden fitne ateşini intikam

³¹⁸ Hucurat suresi 9. Âyet; Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever.

kılıcıyla akıtılan kanlarıyla söndürmüş oldu. Âl-i Karaman'ın evladları ve nesli zillet, avarelik ve gurbet dolu bir hayatla son demlerini yaşayıp, nihâyet bu silsile münkati' olup, varisi oldukları mülk ve devleti ister istemez iktidâr sahibi olan padişaha bıraktılar ki, bu matlabın tafsilâtı fütûhât-ı Sultanî bölümünde bundan sonra zikredilecektir.

İsfendiyar Ülkesinin Vasfı

Bazı mıntıkaları dağlı, bazı yerleri ise hem düzlük hem de denize sahili olan bir diyârdır. Ama her iki kısmı da gayet mamûr ve çok sayıda belde, kale ve kasabaları şâmindir. En büyük şehri ise Kastamonu olup, dağlık bölgesinde yer almaktadır. Kuzey Denizi'nin sahilinde yer alan Sinop şehri gemilerin geçiş noktasındadır. İslâmiyetin zuhurundan sonra bir müddet Selçuklu sultanlarının makarrı olmuştur. Bunların inkıraza uğramasından sonra Halid bin Velid'in neslinden olan bazı ümera ve mülâzımlar bu şehirde istikrar bulmuşlardır. Âl-i Osman sultanlarının muasırı olan İsfendiyâr Bey, mezkûr cemaattendir. Soyunun yüceliğinden, ekseri Osmanlı sultanları bu hanedana karşı hizmet ve edebi riayet etmişlerdir. Tâbilik ve itaat yoluyla anılan mülk bunlara bırakılmıştı. Bazı idari sebeplerden dolayı Sultan Mehmed, ilgili fütûhât bölümlerinde zikredileceği gibi, bu taifeye merhamet ve şefkatinden İsfendiyar mülkü ve hükümetini tebdil ederek Rumeli ve Anadolu'da itibarları ve kadirleri miktarınca vilayet ve şehirlerin hükümeti ile mükâfatlandırılmışlardır. Devamlı surette, bugüne gelinceye kadar yüksek mertbe ve menfaatler kendilerine tahsis edilmiştir.

Yüksek geliri olan Kastamonu, hususan gümüş ve bakır madenleriyle meşhurdur. Bakır madenleri çoğu beldelerinde mevcuttur. (372a) Hazine-i şâhânenin mühim bir kısmı buraların gelirinden oluşur. Yine aynı şekilde, Kuzey Denizi sahilinde bulunan Sinop şehri Rus, Kefe, Kırım ve diğer ülke tüccarlarının uğrak yeridir. Bu cihetten, ihracat ve ithalatın öşrü ile gemilerden elde edilen gelir çok yüksek olur. Bu vilâyetin diğer bir şehri de Tosya'dır. Buradan dünyanın değişik bölgelerine yün ve yünlü ürünler ihraç olunur. Bu sebeple kafileler bu şehre çok uğrar. Bu memleketin diğer kasaba ve kaleleri bu şekilde kıyaslanabilir. Esnafın kazanç sağladığı mahallerdendir.

Sultan'ın teshir ettiği küfür ve İslâm diyârından sair ülkelerin zikri ve her birinin vasıflarının tafsilâtı kelimelerle ifade edilemeyecek kadar çok olduğundan, icmalen zikri ile yetindik. Bu bölümün başında da Sultan'ın fethettiği yerler isim-isim icmâlen zikrolunmuştu. Ayrıca, her halin ve vâkıanın tafsili, ilgili bölümlerde yeri geldikçe zikrolunması daha doğru olacaktır.

ÜÇÜNCÜ KONU

Sultan'ın Helal Malları ve Erzâkının Genişliği ile Hazinesinin Deniz ve Madenlerden Olan Gelirleri

Sonsuz nimetlerin bahşedici sahibi, kerem ve ihsânıyla (وامدناكم باموال)³¹⁹ kelime-i kerîmesi muktezâsınca meliklik ve şehâdet âleminde birisini saadetin nişânesi olan mezîd-i ihtisâs ve imtiyâz bahşederse, bütün kapılar da onun için ardına kadar açık bulunursa, böyle bir kişi merhamet hazinelerinin hazinedarı olur; nimet ve haşmet kapılarının anahtarı onun elinde olur. Böyle bir bahtiyârlığa erişen kişi, şükür hakkını eda için sînesini ihlas mücevheriyle süslemeli, dili ile her zaman şükretmelidir. Kendisine bahşedilen emvâli Allah rızası doğrultusunda harcamalıdır. Helâl mal ile haşmeti ve saltanatı esbabını yükseltmeye çalışmalıdır.(372b) İslâm padişahının emvâli ve bunun mecrâsının ahvâli ile kısımlarının beyanına gelince;

Hazine gelirinin önemli bir kısmını, cebren ve kahren yapılan fetihler ile, küffardan alınan memalik, beldeler ve topraktan alınan öşür ve haraçlar teşkil ediyordu. Bir diğer kısmı da fey'³²⁰ ve ganimet malı, mülk sahibi mutâ' ve zimmîden alınan vergilerden oluşuyordu. Küffar ve ehl-i fecerenin diyârını yağma ile elde edilen gelirler de hazinenin bir diğer kısmını teşkil ediyordu.

Hazine gelirinin diğer kısımları da şu kaynaklardan elde ediliyordu: Altın, gümüş ve bakır madenleri ile tuz madeni. Bunların yanı sıra öşürler, yol ve geçitlerden elde edilen gelir ile gemilerden tahsil edilen gelirler; denizden çıkan balık ve saireden hazineye akan miktar da küçümsenmeyecek rakamlarda olurdu. Hazine

³¹⁹ İsra sûresi, 6. Âyet; Sonra onlara karşı size tekrar (galibiyet ve zafer) verdik; servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık; sayınızı daha da çoğalttık.

³²⁰ Düşmandan savaşız, teslim alma veya musalaha ile alınan arazi veya ganimet malı.

gelirlerinin her bir kısmı hesaba sığmayacak kadar çok olurdu. Mesela, Hazine-i Âmire'ye mahsus olan, küffâr ve Hristiyan reislerinin cizye ve haraçları, yani “Saviy³²¹-yi Cizye-i Ru'ûs”, sultanların ve erkân-ı din ve devletin ve kalelerin mevkûfatıdır ve 400x100.000 akçe-i Rumiye baliğ olur ki her 4 akçe bir dirhem hâlis meskûk gümüşe tekabül ederdi. Bu vecih Haraç-ı Saviy, sultanlar ve meliklerden alınır. Mesela, Boğdan vâlisi, Eflâk, Venedik, Sakız Adası ve Dubrovnik idarecileri hazineye getirip teslim ederlerdi ve kendi başlarına kendilerini kayser zannederlerdi. Tamamıyla temiz, helâl ve meşru' olan hazine gelirlerinin her bir sınıfını tahsil ederken asla halk ve reâyâdan hiçbir kimsenin kalbi kırılmamış, kimseyi üzmeden, incitmeden husule gelmiştir. Haksız gelirin hazineye hiçbir şekilde girmediği malumdur.

Malvarlığının çokluğu ve hazine gelirlerinin devamlı olmasına rağmen günlük hâsılatın epey bir miktârı Sultan'ın ihsan ve keremiyle dağıtılmakta, ama kesintisiz olan atâyâ ve bahşişlerinin bereketiyle hazinede asla bir eksiklik hissedilmemektedir. İhsan ve kerem sahibi Sultan'ın açık gönlü gibi, hazine de Sultan'ın eli açıklığına ayak uydurur, asla cimrilik yapmazdı; hazine her zaman dolu olurdu. (373a) Sair ülkelerle göre kemiyet bakımından çok fazla getirisi olan Sultan'ın madenlerinin icmalî zikri bu sahifede yazıldı. Burada, Sultan'ın hadsiz, hesapsız olan malından ve hazinesinden ve bunun muhtelif olan aksâmından, yani madenlerinden kısaca bahsedilmek lâzım geldiğinden irâd olundu.

Hazinenin Birinci Geliri Olan Altın Madenlerinin Zikri:

İslâm sultanının İlâhî atâyâsı cümlesinden ve esbâb-ı haşmet ve padişâhî kısımlarından altın madenleriydi. Hakikaten, çok büyük getirisi olan bu nihayetsiz madenleri, gece-gündüz ve yılın bütün aylarında ağlayan iki göz gibi sürekli gelir akıtmaktaydı. Hazret-i Zü'l-celâlin fazileti sürekli bir şekilde dağlardan akmaktaydı.

Rumeli memalikinde 20 maden ve Anadolu'da 5 altın madeni vardı. Çok menfaatli olan bu madenlerin mahsulâtını ashâb-ı kiyâset tahmin üzere beyan

³²¹ Kelime manası eşitlik, hem-sân, denklik ve yek-sân, aynı seviyede olandır.

eylemiştirlerdir. Buna göre, Yedinci Sultanın muhâsiplerinin tuttukları defterlerden, bütün madenlerden çıkan altınları günlük eritseler elin büyük parmağı kadar ve tam ayarında hâlis altın haline getirirler, elin en küçük parmağı büyüklüğünde altın her gün hazineye girmektedir. Muhâsiplerin zaptına göre ve defterlerdeki kayıtlara göre bu gelirler şu şekildedir:

Memalik-i Rumeli

.....

Vilayât-ı Anadolu

.....³²²

İkinci Maden:

Eski ve yeni demir madenleridir. Halk Allah'ın yaratmış olduğu dağlara taaccüp ile bakarlar. Hakikaten bu cesîm ve demir kadar sağlam dağlar İlâhî kudretin birer göstergesidir. Bu kudret, yeryüzünün yaşanabilir mıntıklarına, hayatın dengesini sağlamak amacıyla dağları yaratmıştır. Bununla beraber, dünya dengesini sağlayan bu dağları birer define olarak insanlara sunmuştur. Bol madenli yüksek dağlardan (373b) Rum diyârında, hususan Rumeli'nde bol miktarda bulunmaktadır. Zelzele ve yer hareketlerinin çok vâki' olduğu bir mahalde, yerin hareketlerini teskîn için bu diyârda hikmet-i İlâhî ile birkaç dağ yaratılmıştır. Bu vesile ile denizde bulunan bir gemi kadar sallanan bu diyâra demir atılmıştır. İlâhî nimetin tamamlanması için de, bu dağlarda her nevi nimetlerden insanoğluna ihsan kılınmıştır. Bölge halkı için büyük gelir kaynağını teşkil eden bu dağlarda çok sayıda maden vardır; altın ve bakır madenlerinin yanı sıra akıllara hayret verecek miktarda demir madenleri de bulunmaktadır.

Mezkûr demir madenleri mahsûlünden Türkistan ve Moğolistan'dan Mağrip diyârından Frengistan'a kadar, Mısır ve İskenderiye diyârı ve Rum ve Ermeniye'den tâ Acem ve İran hudûduna kadar, Bulgar ve Saksın (Sakson?) bölgelerine kadar sanâyide istifade edilmektedir. Frenk denizi ile Kuzey Denizi'nde yüzen gemilerin yapımında bu madenlerin demirinden istifade edilmiştir. Çok sayıda gemi, sürekli bu madenlerin demirini dünyanın değişik bölgelerine taşımakta olmasına rağmen demir

³²² Bu kısımlar hem Nuruosmaniye (3209), hem de Esadefendi (2197) (vrk. 352a)nüşhalarında boş bırakılmıştır.

madeni asla eksilmemekte, bölgede çok ucuza bulunmaktadır. Bunlar, çoğunlukla gemiler vasıtasıyla Akdeniz adaları tarafına taşınmaktadır.

Hakikaten bu ve emsâli dağlardan temin edilen nimetler, mücâhit hasletli bu padişahların mülk ve devletlerine sürekli gelmektedir. Dağlar gibi gelirler, hilâfet hânedânının saltanat maslahatları için büyük bir nimet addedilir. Bu gelirlerle İslâm hudûdu küffara karşı daha iyi korunmaktadır.

Üçüncü Maden:

İnsanların muhtaç olduğu bakır madenidir. Demirin hususiyetlerini bilen âriflere ve cevher-şinâslara malumdur ki, herkese faydalı olan ve muhtelif aletler ile kapların imalatında kullanılan bakır, demirden sonra gelir. Ve hiçbir şey (374a) nakit altının yerini tutacak olan ve alış-veriş muamelelerinde kullanılabilen gümüş gibi olamaz. Âl-i Osman sultanlarının şanından sudûr bulan İlâhî inayet ve ihsanlar herkes tarafından bilinmektedir. Bu hânedanın temellükünde bulunan bakır madenlerinin eşi benzeri yoktur. Çünkü Hint ve Türk ile Arap ve Acem ülkelerine Rum bakırını taşınmaktadır. Gerçi Azerbaycan ve Kürdistan civârında çok cüzî miktarda bu madenden bulunmaktadır ama, bunlar çok az gelirli ve kazanılması da masraflı olmaktadır. Birkaç bakır madeni de Frengistan'da bulunmaktadır. Ancak bunlar da çok acı ve zehirli çıkmakta olup, kap ve çanaklarda kullanılamamakta, sadece top ve inşaat işlerinde istifade edilebilmektedir.

Rum diyârının bakırını ise gayet kullanışlı olup çok yumuşaktır. Bu bakımdan gümüş gibidir. Bu madenlerin mahsulâtı sayılamayacak kadar çoktur. Bu madenlerden en büyükleri ve en bol mahsulatlısı Kastamonu ve tevabiinde yer almaktadır. Hesap kitaplarındaki zabıtlara göre, amelelerin bütün masrafları çıkarıldıktan sonra, günlük 80.000 Rum akçesi geliri olduğu tesbit edilmiştir³²³.

³²³ Bu miktarın sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır. Mürekkep rengi biraz farklı ise de, müellif yazısı olmalıdır.

Hazine Gelirlerinden Dördüncüsü:

Tuz madenleri ile bazı suya karışık madde hasılatındandır. Tuz yaşamın şartlarından, yeme ve içmede olmazsa olmazı olan bir maddedir. İnsan bedenindeki iltihapları defetmede elzem olan tuz, bedenın ihtiyacı olan rutubeti de dengede tutmaktadır. Kuzey bölgelerinde, hususan Türkistan'da tuz çok azıdır. Sudan ve madenlerden elde edilebilen tuzlar Rum beldelerinde çoklukla bulunmaktadır. Bu madenlerin bütün âleme satışı gazi sultanların elindedir. Sultan'ın hazinesine bu mecrâdan gelen helal mal çoğu madenden daha fazladır. Anadolu ve Rumeli'nin her tarafında mevcut olan bu madenlerin mahsulatı, önemli derecededir. Öyle ki, amele ve nakliye masraflarının dışında yıllık hazineye getirisi (...) ³²⁴ bâliğ olmaktadır.

Hazine Gelirlerinden Beşincisi:

Deniz sahilleri ve bu sahillerdeki geçitlerden elde edilen gelirler ile denizler ve nehirlerden temin edilen balık hâsılâtıdır. İslâm kayserleri hanedanı saltanatının hudûdu Türkistan ve Acem memalikine kadar olan beldeleri (374b) hep deniz ve nehir kenarlarındadır. Ege adaları ³²⁵ ile Rumeli ve Anadolu'nun ekseri, Frenk ve Kuzey denizi kıyılarında bulunmaktadır. Bu sebeple belde ve şehir sakinleri gemilerle yolculuk yaparlar. Rum ve Frenk diyarlarında istifade edilmekte olan gemilerin çokluğu ve bu kadar emtia ve malların âlemin etrafına bu gemilerle nakli hadisesi, dünyanın sair bölgelerinde görülmeyecek kadar çoktur. Seyahat ve gemicilik sanatında, Hint ve diğer kavimlerin hiçbiri Rum diyarı akvâmı kadar üstün değillerdir. Bununla beraber, gemicilik sanatında lâzım olan malzeme de, Frenk memalikinden batı diyarlarına kadar; Mısır ve İskenderiye diyarından Şam memleketine kadar Rum memleketinden teminen taşınmaktadır. Anlatılanlarla bir kıyas yapılacak olursa, Rum ülkelerinin sahil şehirlerine gelip giden gemilerin çokluğu konusunda bir kanaat hâsıl olur. Haliyle, Sultan'ın fethedilmiş mülkü olan denizlerdeki gemi güzergâhlarının sayılamayacak kadar çok gelir getirmekte olduğu âşikârdır. Tüccarlar öşrü, küffar muâmelelerinin kifayeti, deryâ-kenârı zâbitlarının sayılarla ifade edemeyecekleri kadar çok olduğu malumdur. Ayrıca kuş ve balık

³²⁴ Bu kısımlar hem Nuruosmaniye (3209), hem de Esadefendi (2197) (vrk. 352b) nüshalarında boş bırakılmıştır.

³²⁵ جزایر یونانی

avlama yerlerinde mukarrer öşür gelirleri de, dünyadaki kuş ve balıkların çokluğu hakikatiyle hesaplanacak olursa sınırsız bir gelir getirdiği kesindir. Ancak, hesapların zabıtların kaydettikleri defterlere göre yaklaşık ve tahmini bir rakam vermek mümkündür.

Zâbıt kayıtlarına göre bu gelirler aşağıdaki gibidir. (...) ³²⁶

DÖRDÜNCÜ KONU

Sultan'ın Hayır ve Hasenât Binâları ile İmaretler ve Hayrâtının Zikri, Âli Binâları ile Güzel Meskenlerinin Tavsifi

İnsanoğlunun varlığı, bir birine zıt olan toprak ve sudan oluşmuştur. Hayatın esas varlığı da, bedeni bağlayan bu terkiâtın içindeki eczâ ve unsurlarla ayakta durmaktadır. Ancak, makamların düştüğü bu fâni dünyada beka ve devam ümidi, sel sularının aktığı yerde kabarcıkların devamını dilemek gibi bir şey olup, deniz sahilindeki nemli kumlar üzerine bir imâret bina etmeye benzer. Lâkin varlık şehrinin ortasındaki insanoğlunun aslî cevheri vardır. Bu ruhâni olan cevher insan bedenini emaneten menzil olarak seçer. Vazifeleri son buldukta, ebedî olan hayata doğru bu menzilgâhtan ayrılır. Böylece, toprak ve su ile terkîbini bulmuş olan vücût, ecel seli ile acilen viran olur. (375a) Olması lâzımgelen bu mukaddimededen sonra denilebilir ki, haşmet ve makam sahipleri, ulvî himmet ve kemal-i kudretlerinin yardımıyla gurur dolu olan bu topraklıkta ve bu karanlık menzilgâhta gayet nezih ve kıymetli imaretler yaparak celîlik kubbesini beytü'ş-şerefe kadar yükseltirler. Elbette bu arada ruh çırası sönecek ve ruhun yuvası olan karanlık beden nirsuz kalacaktır.

Ancak, bekası ve hiçbir itibarı olmayan bu sarayda istikrârlı ve daimî eserler bırakmak iki tevfikli yolla mümkündür ki, hiçbir akıllı kimse bu iki doğru yola üçüncü bir yol ekleyemez. Bunların birincisi maârif-i hakkânîyi teyit etmek ve devamlı surette rabbânî hakikatleri tahkik etmektir. Çünkü pâk olan cânın âb-ı hayat

³²⁶ Bu kısımlar hem Nuruosmaniye (3209), hem de Esadefendi (2197) (vrk. 353a) nüshalarında boş bırakılmıştır.

kaynağı ilim ve idrâk çeşmesidir. İnsanlığın ebedî bekâsı ve sonsuz hayatı idrâk cevherinin itibariyle mümkün olmaktadır. İkinci yol ise, sevâb işlerini tekâmül etmek ve iyilikle yâd edilmeyi tahsil etmekle mümkün olur. Bu iki mesleğin birincisi erbâb-ı dinin hakkı olup ikinci yola layık olanlar ise ehl-i kudret ve itibar olanlardan mülûk ve sultanlardır. Çünkü cihan sultanlarının Rahmânî rızayı tahsil yolu ve kudret ile yeterlilikleri var iken, iki cihan saadetini tekâmül yolu, (ان الله يامر بالعدل والاحسان)³²⁷ emir ve hükmüne uymakla olur. Bu iki melekenin neticesi, ömür ve devletin ebediyetidir. Her birinin faydası ise hayır ve hasenâtın artmasıdır. Bu dünyadaki verilenlerin karşılığı katlarıyla ahirette kendisine dönecektir. Şu halde, beşeriyetin ikamet yeri olan bu cihanda hediye ve hayır işlerini öyle bir yaygınlaştırmalı ki, bu cihanda dua tahsiline sebep, ahirette ise (Hayır işlerinde yarışın) sözüne vefa edilmiş olsun.

Sonsuz hayrâtların kurucusu ve İslâm padişahının fâni olan bu dünyadaki bütün insanlık için inşa ettiği merhameti, özellikle müslüman memalikinde birçok güzelliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Öyle ki, hayatta olduğu vakit ihsan ve merhamet sofrası bütün insanlar için serilmiş idi; kendi hâs nevâlelerini (375b) ulemâ, sulehâ ve ehlü'llah olan ibadullaha mahsus eylemişti. Fukara ve miskinlerin dünya gamlarına öyle bir tedbir almıştı ki, âlemin inkırazı ve silsile-i benî Adem'in inkitâ'ı zamanına kadar O'na yapılan hayır duaları, nimet ve ihsanına mahzar olanların dilinden asla kesilmeyecekti. Azametli ve haşmetli olduğu günlerde yüksek himmeti ile ülkelerinin muhtelif yerlerinde imânın rükünlerini ilan için yüce imâretler yaptırmıştır. Her biri şehrin en güzel yapısı da olan bu hayır imaretlerinin, padişahın iktidarı ve keremini göstermesi için en büyüklerinden bir kaçının şerhi zikredilecektir ki, diğer zamanların padişahlara da güzel bir nümûne teşkil edip, zâtı ile hayır ve hasenat misâli olan padişaha hayır dualara sebep olsun.

³²⁷ Nahl sûresi, 90. Âyet; Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder.

Kostantıniyye’de Cami’-i Cedîd ve Sultan’ın Hayır İmâretleri ile Medâris-i Semâniyye’nin Zikri

Akıl sahibi saadetli kişi ile idrakli şahsiyetler onlardır ki, fânî olan bu saraydayken, ebedî olan ahiret hayatının maslahatını düşünüp sayılı olan cihandaki günlerinde yaptıkları hayırlar vesilesiyle cennetten kendilerine bir yer ayıra. Ebedîlik saadetinin bânîsi olan İslâm padişahı bu hakikatleri mülâhaza ile devlet ve saadeti, erkân-ı İslâm’ın tamiri ve din minaresinin yükseltilmesinde gördü. Sevap hâsıl olacak olan şu fiili ihdas buyurdular ki, (376a) sultanların iyi nâm ve şöhret bırakmaları, hasenât kubbesini göklere yükseltmekle mümkün oluyor. Her ne kadar Kostantıniyye şehrinin fethini gerçekleştirdikten sonra bu memaliki kelime-i tevhid ile kubbetü’l-İslâm eyleyip cümle mabedlerinde İslâm bayrağını göklere yükseltti ise de müşahade buyuruyorlardı ki, bu şehrin önceki şanlı hâkimleri ve onların devlet erkanları, ziynet ve kıymet nokta-i nazarından gayet yüksek ve büyük mabedler ve ibadethaneler binâ ve inşâ eylemişlerdir. Yaklaşık iki-üç bin yıl içerisinde din ve mezheblerin değişimiyle, ister sahîh ister bâtıl kiliselerden Benî-isrâîl ve Mesih kavmine mensup olan zevât, âhiret ecrini kesbetmek cihetiyle ve mânevî saadeti kesbetme gayesiyle her türlü tekellüfâta katlanarak hayır imaretleri inşa buyurmuşlardır. Bu cümleden olarak her biri akılları hayrette bırakacak ve inşa ettirenin yüksek azmini haber veren türden olan Ayasofya mabedi ve benzerlerini, ibret nazarıyla bakmak için sanattan anlayan göz gerektir.

Kusursuz himmetler sarayının sultanı olan gayretli padişah, İslâm gayretinin bolluğu ve iyi bir nâm bırakıp hayır ve hasenatla anılmak cihetiyle, ehl-i İslâm’ın böylesine meşhur bir ülkede eski mabedlerde, ki her birinin içerisinde haç ve sâlib ve diğer muhtelif tasvirlerle donatılmışlardır, ibadet saatlerinde mihrâbdan yoksun olan bu mabedlerde lâyıkıyla ibadetleri eda etmek pek mümkün olmuyordu. Şüphesiz, Sultan’ın azmi tasâmim noktasına erişti ki, çok geniş olan bu şehrin içerisinde manevî ve maddî güzellikleri hâvi bir cami inşa edilsin. Birkaç medrese ve hânkâh ile bir darüşşifa da bu caminin etrafına inşa edilsin. Cümlesinin dış görünüşü, müslümanların selim olan tabiatlarına uygun olarak, yükseklik ve büyüklük bakımından makbûl ve menûs olması da kararlaştırıldı. Mühendisliğin garip sanatı ve

mimarlık rükünlerinin metânetinde, bütün yapıların temelleri her türlü ihtilâs ve tehlikeden emin bir şekilde atılacaktı. Caminin tavanında, ehl-i tevhid ve irfân gönüllerinin (376b) kandili, nurlu yıldızlar gibi aydınlanacaktı. Kostantiniyye’de daha önceleri imar bulan ve çatılarında haç, duvarlarında garip resimler ve eşkâlin yer aldığı mabedler ile Sultan’ın inşa edeceği caminin arasında yerle gök arası kadar fark olacaktır.

Pâk soylu sultan, hâlis niyet ve temiz itikâd ile şirk ve riyâdan arınmış bir arsaya büyük camiinin temelini attı; memleketin en ferâh mekânlarından biri olan İstanbul’un kuzeyindeki mahallerden havası ve suyu hoş olan yüksek bir mahalle hayrât imâretlerinin sağlam temellerini attırdı. Bu alanın kıble tarafında camiinin maksûresine bir de kümbet yapılarak bunun etrafına da her biri mimarlık sanatının en güzel nümunelerinden olan dokuz kubbe yaptırdı. Maksûrenin iki canibindeki yüz arşınlık zemine biri birine muttasıl, dörder dörder karşılıklı ve geometrik şekillerde sekiz medrese inşa buyurdu. İfâde ve tedrisât için medresenin önüne ve hücrelerin ortasına gelecek şekilde bir dersane kubbesi de inşa edildi. Her medresenin girişine güller ve çiçeklerle dolu bahçeler tertip edildi. Maksûrenin âsumânı okşayan kubbesi, diğer sekiz kubbesiyle arş-ı a’zamda sekiz feleği gösterir gibiydi. Bu sekiz mesken, ulemâsının bereketi ve uğuruyla, hamele-i arş-ı Rahmâniyye cümlesinden dokuzuncu çarkın nizâmı, şehadet âleminde gayetle mutabık görünüyordu.

(377a) Maksûrenin dışında her biri güzel ve dayanıklı sütunlara dayalı dokuz sofa ve eyvan bulunmaktadır. Sütunlar rengârenk çiçekler gibi beneklerle süslüdür. Tavanlar ve zeminler tamamıyla mermer taşlarından oluşmuştur. İmâret ve binanın bedeni, külliyyetle atlas mermerinden müteşekkildir. Maksûrenin iki cânibinde ışığı aksettiren beyaz taşlardan yapılmış birer minâre vardır. Minâre uçlarında güneş gibi parlak birer boncuk nâsp edilmiştir. Dünya mihveri gibi yuval ve iki kuyruklu yıldız gibi olan bu iki minare, yüksek kümbedin iki yanında sanki iki kandil gibi durmaktadır. Her seher vakti insanlar iki nur yansıması zannetmektedirler. Cami sofalarının önünde, hücrelerin ortasında duru su ile memlû olan bir havuz yer almaktadır. Ortasında fiskiyesi olan bu havuzun şadırvanından beden ve gönüllerin zâhirî ve bâtinî temizliği için nehir gibi etrafa (377b) su akmaktadır. Havuzun dört

rüknünde dört selvi ağacı vardır ki, âdeta dört melek gibi veyahut İslâmiyetin yeşil bayrakları gibidir. Maksûre içerisinde muhtelif taşlardan ve rengârenk mermerden kesilme minber vardır. Ağaçtan yapılma kürsüsü çeşitli nakışlarla süslü olup, minber ve mihrâbın sağına ve soluna Kelâm-ı Mübîn'den gayet hoş-hatlıkla yazılmış âyetler yer almaktadır. Kenardaki kürsüye ve ehl-i tecvid için rahlelerin üzerine bırakılmış olan Mushaf'ların her biri hat sanatında yegâne-i zamandır. Semâniye ileri gelenlerinin rivâyetine göre, hâfızlar gece ve gündüz Kur'ân-ı Kerîm tilâvet etmekle meşgul olup, seb'a ve aşere kâri'leri her sabah akşam yüksek ve güzel sesle tilâvet ederler.

Câmii-i cedid'de Sultan'ın faziletli sadakaları hatipler, vâizler, hâfızlar ve mu'arriflere aşağıdaki gibi sarfedilmektedir:

Vâizler: İki kişi, her birine 20 akçe yevmiye.

Cuma hatîbi: 30 akçe.

Beş vakit namaz imamı: İki kişi, her birine 8 akçe yevmiye.

Hâfızlar: 15 kişi, her birine 5 akçe yevmiye.

Muarrif: İki kişi, her birine 8 akçe.

Muallim-i Etfâl: 10 akçe.

Hizmetçiler: Takriben yirmi kişiye varan ferrâş ve cüz hâfızlarına da 100 akçe tasadduk edilmektedir.

Medâris-i Semâniyye

Manevî bilginlerin, ulema, imamlar ve yetişmiş talebelerin toplandığı yerdir. Camiin iki tarafında yer alır. Her dördü bir tarafta, doğu ve batıda birbirine bitişiktir. Her birine aklî ve naklî ilimleri kendisinde toplayan bir âlim getirilmiştir. Bunların her biri fetva ve bilgide yüksek mertebeye ulaşmış, âdeta ilim bayrağını cihanın âfâkına çekmiş, (378a) müderrislerdir. Her medresede ilim tahsilinde nihâyete erenler ve zekâ ile anlama kabiliyetinde ilerleyenlerden bir topluluk bulunur, mütalaa, müzâkere ve ifâde ile iştigal ederler. Kabiliyet ve faziletlerine göre, bu medreseler birkaç senede bir mezun verirler. Sultan'ın adamları da bu cemaati

muhtelif belde ve memleketlerde kadı ve müderris tayin ederler; tedricî olarak değerli mansıbları ve mertebelerine ulaşıyorlardı. Anlama ve idrak farklılıkları muktezâsınca her birine ayrı ayrı vazife verilirdi.

Padişahın lutfunden olmadı kimse mahrum,
Olmadı umutsuz ondan meçhul u malûm.

Sekiz medresenin adedince Semâniye-i behişt-âsânın tamamlayıcısı olarak *Tetimme* denilen sekiz küçük medrese daha yapılmış ve her biri müptedilerin iskânı ve eğitimine tahsis edilmiştir. Tetimme talebeleri için de kâfi derecede yiyecek ve giderler ayrılmıştır. On altı medresede ilim ve ulemânın tertîbi için son derece itina ile asıl ve fer' zuhûra getirilmiş ve aşağıda mufassal olarak zikredilen günlük harcama ve masraflar da belirlenmiştir.

Müderris: Medrese-i a'lâda her biri 100 akçe, evsatta her biri 60 akçe, ednâda ise 50 akçe.

Talebe: Her medresede 16 hücre vardır. Talebenin her birine yevmiye olarak nakit 2 akçe tahsis edilmiş, yemekleri de zâviyeden takdim olunmuştur.

Huddâm: Sekiz medresede 8 *bevâb*, sekiz kişi her birine 2 akçe ve yemek, *Ferrâş* 8 kişi her birine 4 akçe ile iki öğün yemek.

Mübtedi Talebeler: Ki, *Softa* adıyla bilinirler, 16 hücre olup, her hücrede 2 mübtedi barınır. Bunların her birine aylık 30 akçe ayrılmıştır. Ayrıca, ribattan da iki öğün yemek tahsis edilmiştir.

Sultan bunlara ilave olarak cami ve hayır kapılarının kible cânibinde iki hayır binâsı daha yapmıştır. Kendi yüksek himmeti gibi gök yüzüne yükselttiği bu binaların biri, son derece temiz ve safâlı darüşşifa olup, diğeri ise bol nimetlerle güzel meskenleri ihtiva eden ribât ile hânkâhdır.

Darüşşifa

Çok mükemmel ve güzel bir bina olan darüşşifa, caminin kiblesinde, kuzey tarafta inşa edilmiştir. Bilginlerin gönlünden daha ferah havası ve gönül açıcı bir alanda yer almakta ve ruhları okşayıcı havası bahar esintisinden daha ferahdır. Bir gül bahçesi kadar renkli olup, her tarafında havadar oturma alanları, hastalar için yatakhâneleri her türlü hadiselerden mahfûz (378b), her bir köşesinde attar kulübesi kadar faydalı ilaçlar ile süslü, fakir ve zenginlere mahsus yiyecek ve içecekleri nâfi', gıda ve yemekleri leziz ve enfes, mutfaklarında sadaka olarak düzenli bir şekilde hazırlanırdı. İştaha göre, kanatlı ve kanatsızların etleri, sabah ve akşam hazır olurdu.

Sahnın içerisinde bir su yolu olup, sürekli akar dururdu. Gönüllere hitap eden bu mahallin önünde hekimler için bir tabâbet yeri ve mertebelerine göre tabipler için yerler yapılmıştır. İsâ nefesli hekimler ile fen ve hikmeti câmi' tabiplerden bir cemiyet her zaman vazife başında hâzır ve nâzır dururlar. Bunların himmet nazarları hastaların tedâvisinde mucize sınırlarına kadar dayanır. Vazifeler, rüsûmlar ve darüşşifanın ilaç, yemek ve şurupların masrafları aşağıdaki gibidir:

Reisü'l-hükemâ: Yevmî 40 akçe,

Orta Dereceli Hekim: Her gün 20 akçe,

Müptedi Hekim: Her biri 10 akçe,

Cerrah ve Kehhâl³²⁸: İki kişi, her biri 10 akçe,

Hizmetkarlar: Aşçı, ferrâş ve hastalık müteahhitleri ve saire, her gün 100 akçe,

Giderler: İlaç ve şuruplar günlük 200 akçe.

Ribat ve Hanikâh

Caminin kiblesinde, güney tarafında yer alır. Mühendislik sanatlarıyla süslü odalar ve eyvanları bulunan bir binadır. Bu ziyafet mahallinin her zaman nimetli ve

³²⁸ Göz doktoru.

hazır sofraları Allahü teâlânın rızık ayetinin açık bir göstergesidir. Misafirlerin kaldıkları meskenler nakışlı ve her biri sanat eseri mefrûşâtla döşenmiş, taştan renkli sütunlara dayalıdır. Yine, misafirlere ait at ve diğer nakliye vasıtaları için ahırlar her zaman açık ve hazır durumda olurdu. Avlunun bir köşesinde (379a) fakir ve muhtaçlar için bir aşhâne yapılmıştır. Burada sabah akşam amme ve fakirlere sofralar serilmekte olup, bir başka mutfak da ulemâ ve talebeye tahsis edilmiştir. Alimlere saygı cihetiyle, mübtedî talebeye aşhânedeki ayrı bir yer ayrılmıştır. Buk'anın iki tarafında mahzenler ve eşyaların tutulduğu yerler, her türlü hadiseden emin bir şekilde yer almıştır. Bunlar yemek malzemeleri ve hubûbât olduğu gibi, yıldızların sayısından daha fazla olan renkli ve kıymetli tabaklardır. Her sabah güneşin doğuşundan öğleye kadar ve akşam üstünden yatsıya, hatta geç vakitlere kadar her gelene yemek veriliyordu. Bereketli buk'anın kapısı herkes için açık tutuluyor ve sofralar dünyanın muhtelif yerlerinden gelen ve gidenlere, muhtelif ve zengin çeşitleriyle her zaman hazır bulunuyordu.

Yetimler, muvazzaflar, ulemâ ve talebeler ile gelen ve giden misafirler ve vakfiyeler için her gün 5.000 kişiye yetecek miktarda yemek pişirilirdi. Hayrat buk'asının masrafları aşağıdaki gibiydi:

Talebe ve Medrese Ulemâsı: Tetimme ve bunlarda bulunan softalar, hademe ve saire için,

Ekmek: 1.600 adet,

Yemek: Cuma geceleri 1.600 tabak safranlı yemek çıkarılır. Her sabah aş, et ve piring; her akşam da aş, buğday ve et yemekleri çıkar.

Fukara ve Hizmetkarlar: Talebe ile birlikte yaklaşık 2.000 kişidir.

Hazret-i Ebâ Eyyub-i Ensârî'nin Mezarına Yapılan Hayrat

Sultan'ın muazzam hayrat ve keremlerinden biri de İstanbul surlarının dışında mukaddes bir imaret ve hatta gülistân gibi bir şehristân olup Eyyûb-i Ensârî adıyla isimlendirilmiş yerde yaptırdığı buk'a ve binâdır. Cami, medrese ve hankâh ile nurlu mezarın inşâsının sebebine gelince; *kütüb-i tevârih-i âsâr-ı sahâbe ve tâbi'în* ile

ahbâr-ı gazavât ve vakâyi'-i hulefâ-yı râşidîn'de şöyle rivâyet olunur: Sene 53/673'de, dört halife devri sona ermiş ve sahabe-i peygamber zümresinden olanlar Benî Ümeyye ve Benî Mervân hükümdarlarının emir ve yasaklarına tabi tutulmuşlardır. O tarihte sahâbe büyüklerinden biri de Hazret-i Ebâ Eyyüb (379b)Eensârî radiyallahu anh idi. Gerçi Benî Ümeyye hükümdarları ekseriyetle câbir ve zâlim idiler, dünya saltanatı için hânedan-ı Nebevî ile düşmanlık ediyorlardı, ama, sahih hadislerdeki beşâretlere nâil olmak ve tevsi'-i daire-i mülk ve mal, haşmet ve celâl meydanını genişletmek maksadıyla gazâ ve cihâd sünnetini ikame ederek, büyük ülkeleri ve beldeleri fetih için ihtimâm ve gayret sarfediyorlardı. İşlerinde başarıya ulaşmak için ve fütuhâtlarına teberrük maksadıyla gazavâta, muâsır olan sahabeleri orduyla beraber gönderirlerdi. Nitekim, mezkûr melikler zamanında garp tarafları ile Maverâünnehr dolayları, Çin ve Kaşgar hudûduna kadar İslâmiyetin nüfûz sahasına dahil edildi. Rum ve Frenk kayserleri, ahkâma râm olup harâç-güzâr oldular. Bu şekilde, Mu'aviye bin Ebû Süfyân'ın hükümeti zamanında, Herakliyus'un hafîdi Kostantinos'tan haraç alındı. Mu'aviye, Kostantiniyye'nin fethi ile ilgili hadisten haberi olduğundan, bu hadisenin kendi zamanında vuku'unu ümit ediyordu. İslâm ülkelerinin çoğuna hakim olduğu bir sırada, Kostantiniyye'nin fethini gerçekleştirmek istediş. Çok sayıda askeri karadan ve denizden göndermek üzere hazırlayıp, oğlu Yezid'i ordunun başına geçirerek İstanbul'a gönderdi. Din mücahitlerinden, Hazret-i Seyyidü'l-mürselîn sallallahü aleyhi ve sellem'in musâhibi olan Ebû Eyyub-i Ensârî radiyallahu anhin da orduya katılmasını istiyordu. Muaviye'nin emrine muhalefet mümkün olmadığı gibi, bu Hazretin gazâ ve cihâd emrindeki gayretleri de meşhur idi. Hadis-i sahih olan (*الجهاد واجب عليكم مع كل امير برا او فاجرا*) muktezâsınca hareket etti. Zamanın hükümdarı ve küffâr ordusunun İslâm ordusuyla mukavemet kuvveti olmadığından, Kostantiniyye hisarına sığındılar. Müslüman ordusu etraf ve civara İslâm bayrağını çekip şehri muhasaraya başladı; muhasaraya elverişli olan kara tarafından sekiz ay kadar muhasaraya devam edilip, Galata ve sair mahallerden de küffarı tazyik maksadıyla zorladılar. Ancak, deniz tarafından muhasara mümkün olmayıp, şehre Frenk ve deniz aşırı ülkelerden destek ve yardımlar geliyordu. Şehri alma hususunda Yezid'in elinden bir şey gelmiyordu. Allah'ın takdiri olmaksızın pazu gücüyle kollarını bu şehrin kulelerine sarmak mümkün olmadı. Ebâ Eyüb-i Ensârî, yaşlılık ordusunun bedene hükmetmesine

adım kadar surun uzağındaydı. Ama, şimdilerde hisarın içerisinde kalan o mahal, o zamanlarda sûrun dışarısında vaki olup, takriben 300 sene evvel bir Rum hükümdârı tarafından hisarın içine dahil edilmişti. Ehl-i küfür ve iman arasındaki ihtilâflı rivayetler karşısında Sultan (II. Mehmed), ehl-i keşf ve ayânın kıymetli görüşünü talep etti. Din büyüklerinden bazıları, velayet ve kerâmetleri kabûl-i cumhûr olan hak ve yakîn erbâbı, Sultan'ın meydanlardan ve muharebelerden tecrübeleri hasebinde (380b) ki, bu zatların gizli kalan esrârı keşfetmelerine şâhid olmuştu, bu zümreden evliyaların öncüsü Ak Şemseddin Hazretleri istihâre ve işaretlerden yola çıkarak medfen-i Hazret-i Eyyubî'yi sûrun dışındaki mahalde keşif ve tayin buyurdular. Kitaplarda yazılı ve alimlerin sözlü teyidini alan sultan, sûrun dışındaki mahalde hayır imâretlerinin inşâsı için ferman çıkardı. Nurlu mezarın zuhûr ettiği mahalde bir medrese ve hankâh ile birlikte caminin inşasına başlandı. Cami maksûresini imâretlerin önünde beyaz taştan göğe yükseltti. Caminin sağ ve sol tarafına yine taştan süslü iki minare diktirdi. Bu minareler caminin her köşesinde nurlu meşaleler gibiydi. Esası âli olan medrese de hakikî ilim ve maarif erkânı için tesis edildi. Cami ve medresenin karşısına, mezar-ı Eyyübî'ye son derece latif bir türbe yapıldı. Yine hankâh, yemekhane, mutfak ve diğer gerekli binalar ilave edildi. Bu zâviyede Sultan'ın faziletli sadakalarından her sabah ve akşam halk için yemekler tertip ve hazır olur, ulema, talebe, fukara ve acezelere oranın noksatsız ihsan ve fazilet sofrasından ziyafet çekilir.

Mezar-ı şerîfin yıllık giderleri için çok sayıda vakıf ile oraya yakın ve bitişik arazi ve tarla gelirleri tahsis edildi. Aşağıdaki tafsil üzere müderris, hatip, talebe, fukara ve ehl-i istihkaka erzâklar tayin kılındı. Sultanların ihsan ve sadakaları sebebiyle o mahal, mamûr ve ziynetli bir şehir gibi olmuştur. Hademeler ve mücâvirlerin de her biri kâfi derecede yemek ve ihsanlardan yararlanıyorlardı.

Müderris: Yevmî 36 akçe,

İlim Talebesi: 14 kişi, her biri 2 akçe,

Rabat Şeyhi ile Fukara Yemeklerinin Nâzırı: Yevmi (381a) 10 akçe,

İmam: Her gün 8 akçe,

Hatip ve Cuma İmamı: 8 akçe,

Müezzinler: 4 kişi, her biri yevmî 4 akçe.

Sultan'ın Kostantiniyye'de İki Saray İnşa Ettirmesinin Zikri

قال الله تعالى في محكم كتابه الحكيم "وعد الله المومنين و المومنات جنات تجرى من تحتها الانهار
ومساكن طيبة فى جنات عدن و رضوان من الله اكبر ذلك هو الفضل العظيم"³³¹

İnsan bünyesi, fâni olan dünya hayatında erkân ve unsurların hulasasından mürekkebe bir mecmuadır. Beden kasrının terkîbi, beden için sultan mesâbesinde olan ruhun barınması için bir binadır. Cismânî bedenın tıynet latifliği ve nazifliği olursa, sultan olan ruhun beden ülkesine hükmetmesine layık olur. Bedenin her bakımdan temizliği ile ruh, mukaddes alemden ilham alır. Nitekim, ehl-i hak barınaklarının içi ve dışı nurânî olup, her türlü pislikten arınmış olur.

Farsça beyit tercümesi;

Mazhar-i nûr-ı İlâhî olamaz hücre-i dîv,
Menzil-i nâ-pâk nasıl saray-ı sultan olsun?

Bu mukaddimededen de anlaşılacağı üzere, kâmil olan insanlara lâzım gelir ki, ruhun latifliğini ruhanî âleme benzer kılsın. Rahmet-i Rahmân'ın bir görünüşü olan hilâfet ve sultanlığın görüntüsü, cenneti akıllara getiren mesken ve mekânlar gibi olması gerekir. Hulefâ-yı Râşidîn ve İslâm padişahları, müslümanların menfaati ve müminlerin ihtiyaçlarını tekmiil için, saltanat levâzımını geliştirirken, cami ve medreselerin tevsiî için de gayret gösterirlerdi. İhtiyaçlar ve mazlumların mercii ve divanların inşası için gayret sarfedip bu alanların nezâfetini vücut ve kalbin tahareti gibi elzem görmüşlerdir. Öyle ki, ebedî teyitlere mazhar olan bu sultan-ı din-i Muhammedî, *el-kıssa*: Kostantiniyye'nin fethinden sonra haşmeti ve ordusunun şevketi ile azameti gündend güne yükselip genişlerken, dergâh-ı ikbâl-penâhı kadınların ve âlimlerin mercii, şerif ve avam insanların iltica yeri oldu. Hususan, ordusunun çok kalabalık olmasıyla önceki sultanlardan kalan saray dar gelip iş görmemeye başladı.

³³¹ Tevbe sûresi, 72. Âyet; Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaqlar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vâdetti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur.

Bu sebeplerden dolayı Kostantıniyye şehrinin ortasında, yüksek ve geniş bir mahalli hilâfet merkezinin temelini atmak üzere belirledi. Bu arsanın uzunluğu ve eni 3.000 arşın olup, sağlam surlarla çevrili, (381b) dağ gibi duvarlara sahip olacaktı. Gönül açıcı bu alanın arasına da kendi devletinin temeli kadar sağlam padişahlık binalarının temelini attı. Takriben 25 sene boyunca din sultanının meskeni bu saray idi. Sultan, hilâfet merkezi yaptığı Kostantıniyye'ye gelince burada dinlenirdi. Sene 884/1479-80'de Acem padişahı Bayındırlı Sultan Hasan ile meşhur oğlu Mehmed Bey Uğurlu arasında muhalefet ortaya çıktı. Husumetin büyümesi üzerine babası karşısında mukavemetten aciz kalan Mehmed Bey Şiraz'dan Bağdad'a, oradan da sultanlar sultanının eşliğini öptü. Garip-sever sultan, hüsrevâne lutuflarıyla onu mümtâz kıldı. Bir baba gibi terbiyesi ve sonsuz şefkatiyle ona yaklaşıyordu. Sohbet meclislerinde Arap ve Acem padişahlarının saltanat ve ihtişamlarından ona sorular yöneltiyordu. Tâ ki sohbetin sırası zamanın hükümdarlarının makam ve saraylarının zikrine geldi. Büyük kisraların saraylarının vaziyetine gelince, söz iki akıllıca noktada son buldu.

Birincisi; İran padişahları her zaman oturacakları makamın şehrin dışında olmasına dikkat ederler, saraylarını şehrin dışına inşa ederlerdi. Mümkün mertebe halk ve reâyâdan uzak durmaya özen gösterirlerdi. Çünkü devamlı surette denîlerle iç içe olmak sultanlığın haşmet ve heybetinin düşmesine sebep olur.

Bir diğeri de, kalabalık nüfusun ve habis enfâs ile tabiatı hasis denî şahıslar, şânı büyük sultanların mekânına yaklaşmaya lâayık değillerdir. İktidar sahibi şahlara layık olan odur ki, saraylarını gönüllere hoş gelen mahallerde ve küçük ile büyüklerin rahatsızlıklarından hâlî mekânlarda inşa etsinler. Kabul günü ile adaleti uygulama; emir ve yasakları sâdır etme günleri hariç dehşet verici kalabalığı ve bunun neticesinde hâsıl olacak rahatsızlığı harîm-i hürmetlerine kabul etmemeleri uygun olur. Sultan'ın huzurunda (382a) böylesine akıllı sözler makbul olup kabule karîn olunca, âferin ve ihsânı mucip oldu. Sultan'ın hüsrevâne himmetiyle oturduğu saraydan nakl u tebdîli lâzım ve kat'iyet kazanıp, ma'hûd yerinden nakl-i mekân hükmünü ısdâr buyurdu. Sâbık meskenin emâkin-i tayyibe ile tebdili hakkında hikmetli şu âyeti zikretti: (تبارك الذى انشاء جعل لك خيراً من ذلك جنات تجرى من تحتها الانهار و)

(جعل لك تصوراً)³³². Eski saraya dağlar kadar çok altın ve sîm masraf edilmiş olmasına rağmen, Sultan'ın yüce himmet ve kudretinin nezdinde yapılan onca masraf kuru bir yaprak kadar değildi. Gönüllerinin teveccühü uygun bir mahalde devlet-hâne-i cedidi inşa ve ihdasa yöneldi. Ma'hûd olan tarikle (أول الفكر آخر العمل) menzil-i padişâhânenin projesini tasarladı. Zamanının en maharetli mühendislerinin görüşüyle Kostantınıyye surlarının içerisinde, sahile doğru doğu kısmında üçgen şeklinde, şehrin bütün mahallelerine hâkim, güney ve doğusu sahile nazır, takriben yerden çeyrek fersah yükseklikte olup, hakikaten İstanbul, Galata, Eyyûb-i Ensarî ve Üsküdar şehirlerinden akıllarda hayranlık uyandıracak derecede makbul görünüyordu. Karadeniz ile Güney Denizi'nin birleştiği noktada, *İskender Mağarası* ile müsemma bir tepede aşılmaz bir sed gibi duruyor. Burası, ekseriyetle şehir halkının mahalleleri ve mekânlarıydı. Ama, gayri müslim olan bu reâyânın rızasıyla bu mıntıka satın alınmıştır. Bütün ev ve binalar satın alındıktan sonra yerle bir edilerek düzleştirilmiş, defalarca çimenlikler ve oturma mahalleri yapılmıştır. Tepenin en yüksek noktasına, geniş bir arsaya da saltanat mahallinin temeli atıldı. Darü'l-hilâfet kasrının rükünlerini haşmet semâsına yükselttiler. Saray-ı felek-iştibâhın girişini, şehir tarafına, Ayasofya semtine doğru açtılar. Memalik-penâh olan dergâhının temelini adalete dayandırarak attılar. Birkaç eyvan ile muhtelif maksatlarla istifade edilecek binâlar tekellüfle ve ziynetlerle yükseldi. Tepenin en yüksek noktasından denize kadar bağ ve bahçeler, binalar ve gayet nezih, süslü köşkler yapıldı. (382b) Bu binaların her biri bilginlerin gönlü gibi geniş ve bir o kadar da derli-topludur. Kusursuz kasırlarının ve bilumum binaların geniş pencereleri vardır. Adalet divânının eyvanı Beytü'l-mamûr gibi olup haşmetli sarayın, genişliği ile hakikaten (وحشر لسليمان جنوده من الجنّ و الانس)³³³ a yer ve mekân olmaya lâyıktır. Eyvanlar topluluğunun ihsan sofraları (ولهم ما يشتهون)³³⁴ gibi muhtelif nimetlerle dolu ve kayser-makarr olan her kasrı mavi semâdan daha da gönül açıcıdır. Sarayın her bahçe ve bostânı (ومن دونهما)³³⁵ olup iki cânibinden hoş manzaralı mavi deniz ile sarılı ve bir tarafı da cennet-nişan olan şehre muttasıldır. Ve bu hilâfet makarrı olanlatif ve nazif yer,

³³² Furkan sûresi, 10. Âyet; Dilerse sana bunlardan daha iyisini, altlarından ırmaklar akan cennetleri verecek ve sana saraylar ihsan edecek olan Allah'ın şanı yücedir.

³³³ Neml sûresi, 17. Âyet; Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil orduları toplandı; hepsi birarada (onun tarafından) düzenli olarak sevkediliyordu.

³³⁴ Pek çok âyet-i kerimelerde geçtiğinden tespiti mümkün olmamıştır.

³³⁵ Rahman sûresi, 62. Âyet; Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır.

Güney ve Şimal denizlerinin buluştuğu yerde (جنتان عن يمين و شمال)³³⁶ mîsdâkınca gemilerin geçiş yoluna nazır bir bağistânın ortasındadır. Pencerelelerinden ve bahçelerinin muhtelif yerlerinden denizlerdeki gelen-giden gemiler rahatlıkla müşahade edilebilmektedir. Etraftaki deniz saray bahçesinin havuzu gibi olup, ayrı bir güzellik katmaktadır. Daha da acâyibi, bu mekânın muhâfızları hurî ve gılmânlar kısmındadırlar. Cennetten bir nişan gibi olan sarayın hizmetkârları, tıpkı(اكثر اهل الجنة جرد مُرد) [genç ve atik] hadisindeki gibidirler. Bunlar yaradılışın aslı üzerine baki kalmış olup, insanlığın sonradan kesbettiği fuzûli meziyetlerden ayrı kalmıştır. Tıynetlerinin temiz şecereleri, hayvânî tabiatların kederinden uzak, pâk ve temiz bir kaynaktan gelmektedir. O bağ ve bostânın muhâfızları, cennet bahçesinin yeni yetişen filizleri ve yeni açan imân çiçekleridir. Galiba gül ve çiçekleri beslemek için olan bağ ve bahçelerdeki nehirler, sularını melek yüzlü bu gençlerin terlerinden temin ediyor. Seher vaktinin ruhları okşayan yeli lâle ve sümbüllerin üzerinden geçerek dimâğa gelmektedir. Saraydaki selvilerin boy gösterişi, sarayın haşmetinin gölgesini aksettirir. (383a) Bu ağaçların her biri âdeta, İslâmiyet'in yeşil bayrakları gibi, feth olunacak yerlere dikilecek bayraklar olarak hilâfet makamında hazır beklemektedir³³⁷. (383b)

Sultan'ın Edirne Saltanat Merkezinde İnşa Ettirdiği Saray ve Bazı Özelliklerinin Beyanı

Hayır ve güzellikler ülkesinin başarılı ve muzaffer sultanı, sene 860/1456'da Sırbistan gazâsından Edirne'ye çok sayıda ganimetle geri geldi. Padişahlığın esas ve haşmeti, zenginlik ile ordunun sayısı o kadar çok arttı ki, eski sultanların mekân ve meskenleri yetersiz kalmıştı. Sultan'ın cennet-mekan babasının devlet-hânesi, her biri ravza-i rıdvân gibi kasırları müştemil idi. Lâkin, zaman geçtikçe huddam ve havâs evleriyle etrafı sarılmıştı. Sultan'ın cennet-fezâ hâtırı ve vus'at-iktizâ gönlü, yuvası mukaddes mekanlarda olan Simurğ kuşu gibi, izzetli Kâf dağı kulesine

³³⁶ Sebe' sûresi, 15. Âyet; Andolsun, Sebe' kavmi için oturduğu yerlerde büyük bir ibret vardır. Biri sağda, diğeri solda iki bahçeleri vardı. (Onlara:) Rabbinizin rızkından yiyin ve O'na şükredin. İşte güzel bir memleket ve çok bağışlayan bir Rab!

³³⁷ Bu varakta sarayın bağ ve bahçelerinden bahsedildiği için tercümesinden içtinabettim. Ayrıca, varağın yarısından sonra sarayı medh eden şiir var ki müteakip varağın yarısına kadar devam etmektedir. Tarihî her hangi bir bilgi içermediği için tercümesinden kaçınılmıştır.

yerleşmek gayesiyle yükseldi. Yükseklerde uçan himmet kuşu, kalabalıktan hâsıl olacak kırgınlıktan uzaklara, dağlara doğru uçmaya başladı. Bu isteği ve irâde-i (384a) hüsrevâneyi araştırdıktan sonra, Edirne'nin kuzeyinde, Tunca nehri kenarında padişahlara lâayık bir mahalli beğendi. Masrafları için lâayım olacak miktarı hazineden ve Sırbistan gazâsının ganimetlerinden ayırdı. Hakikaten, her bakımdan, özellikle ovasının genişliği ile havasının letâfeti bakımından cihan seyyâhlarının gözlerini hayrette bırakıyordu. Şahitlerden gayrı ayan olduğu gibi, saray ve bahçesinin ortasında bir kasr ve köşk, âli-cenâb Sultan'm ikametgâhı olarak inşa edildi ki, hiçbir seyyah, Arap ve Acem sultanlarının devlet-hânelerinde benzerini görmemişti. Sâbık kayserlerin hiç birine, böylesi bir kasr müyesser olmamıştı. Velhâsıl, gerçi çok sayıda yüksek binalar ve hayrat için imaretler gündün güne artan devletinin gölgesinde, fethedilen küffâr beldelerinde ve ülkenin muhtelif bölgelerinde ihdâs veya tecdîd edilmiştir. Memalik-i Sultanî sâkinlerinin ve müslüman ve kâfir memleketleri giden-gelenlerinin ihtiyâcına göre medreseler, camiler ve mescitler, Ribatlar ve köprüler ile mabetler terviç ve tecdit edilmiştir. Lâkin, bu kabil binâların çokluğundan sayılarla sınırlandırmak mümkün olmadığından meşhur olan bu birkaç binanın beyânı ile yetinildi.

HEŞT BEHİŞT KİTABININ YEDİNCİ KETİBESİNİN SAĞ CENÂHI
Sultan'm Hilâfet-Soylu Olan Evladlarının Ahval ve Âsârlarının Beyanı ile
Doğuştan Sultan Bayezid'in Hilâfeti Zamanına Kadar Âkıbetleri

Rahmet-i Rahmânî ve inâyât-ı Rabbânî, insanî kabiliyetlerin sedeflerine saltanat ve saadetin başlangıcında nisan yağmuru gibi yağmaya başlar. Saadet incilerinin gözbeBeyi, kutlu doğumlu evlatlar şeklinde insana kavuşur. Her biri emsâlsiz ve biricik olan inciler ve zaman sedefinde yetişmiş olan gevherler, (384b) gece ve gündüz adalet terâzisinde ağırlığı ve miktârı hasebince tâç veya hüsrevâne kemer takmaya layık olur. Bu şahâne mücevherlerin arasından, elbette ki bir tane paha biçilmez gevher bulunur. Bu, incilerin incisi olup, hazinenin en değerli bölümünde yer almayı hak eder. Bunun için, mülkî maslahat ve melekeler hikmeti, evlatlar ve neslin teselsülünü ister. Soy ağacının dallarını genişletmek ve nesli çoğaltmak küllün cüz'üdür. Bu şekilde her encümenin karşısında, her dost ve

düşmanın nazarında sülâlenin görkem ve iktidar ziyneti daha çok parlayacaktır. Mutlaka, cihandârlık şivesinde nesep erbâpları her zaman haleflerinin çokluğuyla övünmüşlerdir. Devlet çehresinin parlaklığı buna bağlıdır.

Sultan Mehmed'in hilâfetinin teyit edilmişlerinden ve bu hanedan-ı saltanat-ı ebedînin yüksek ve sağlam olan kerâmet erkânı, baht ve ikbâl gençliğinin başlangıcında ve şevket ile iktidârının yükselmeye başladığı bir zaman idi. Valid-i hamîdinin cihandârlığı zamanında saltanat sarayından mesut bir mevlûd ve mevdûd bir halef zuhûra geldi. Sultan Murad'ın kitabı olan altıncı ketîbede tafsilâtıyla zikredilen velâdet-i hümâyunu sene 851/1447³³⁸ olup, o mazhar-i hilâfet ve masdar-i fazl ki zât-ı âfleri bugün sultan-ı selâtîn-i cihândır, cedd-i mecîdi Sultan Bayezid Han³³⁹ ile hem-nâm kılındı. Dünyaya teşrifleri babası ve ceddine, hilâfet a'kâbı ve evlatları ile neslin devam edeceği müjdesini verdi. Sekizinci ketîbe zamanın hüsrevler sultanı olan bu Sultan'ın asâr-ı kerîmesi ve ahlâk-ı azîmesini kefil olduğundan inşallahü teâlâ dua sayfası o İslâm Sultan'ının zikri ile ziynetlendirilecektir. Hilâfet-i âliyesinin iyi eserleri, fütuhât-ı celiyyesinin ahbar-ı sahihası tashih ve izâha çalışılacaktır.

Sene ...³⁴⁰da takdir feleğinin batnından bir kez daha, mâh-ı münîrden daha ferhunde olan bir cenin mülk ve din ebesinin kollarına indi. Gökyüzü batnından zuhuru (385a) kutlu olan biri, devletin göz nurunu arttırmak için ikbâlin güvenli vâdisine ayak bastı. Sultan Mehmed bu müjdeye çok sevinip padişahlık pazusunun muskası, nazar boncuğu olmak üzere ve hanedan-ı Risâlet-penâhiye ihlas ve inancından dolayı gönül bağladığı evladını teberrüken Mustafa adıyla müsemmâ kıldı. Terbiyesi ve yetiştirilmesi için belli bir zaman geçtikten sonra, saadet sabahının

³³⁸ Çalışmaya esas alınan Noruosmaniye (3209) nüshasında senenin yazıldığı kısım ya müellif tarafından boş bırakılmış veya silinmiştir. Bunlar genellikle kırmızı mürekkep ile yazılan kısımlar olup, nüshada bu durumla sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu eksiklikler, yine müellifin kendi el yazması olan Esad Efendi (2197) nüshasına müracaatla giderilmiştir. Bkz.: İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 360b.

³³⁹ Kırmızı yazı ile yazılmış olan *Bayezid Han* kısmı Noruosmaniye (3209)'de silik, Bkz. İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 360b.

³⁴⁰ Noruosmaniye (3209) nüshasında boş bırakılmış, Esad Efendi (2197) nüshasında ise sadece “---seman-mie” olarak kaydedilmiştir. Bkz. İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 360b.

başlangıcında³⁴¹ kabiliyeti belli olmaya başladı. Temyiz yaşına ulaşınca güzel yaratılışı iktizâsınca ilim tahsiline gönderildi. Her sahada üstün kabiliyetleri müşahade olununca, merhametli Sultan'ın lutf-i pederânesiyle o sıralarda tecdiden teshir edilmiş olan Karaman eyaletini bütün varlığıyla aslan avcısı o şehzâdeye³⁴² verdi. Düşmanların hudûdu olan o memlekette ve hasımların mücâvirinde düşmanla pençeleşmeyi ve ordu kırmayı öğrenmesi için gönderildi. Ayrıca, o beldelerin ehli ve zarar görmüş reayâsı ile zayıfları, şehzâdenin mertlik kılıcı ile düşmandan ve zâlimlerin şerrinden korunup emniyet içinde hayatlarını sürdürmeleri maksat edinilmişti.

Bu memleketlerin anahtarı şehzâdenin muktedir ellerinde olduğu yedi yıl müddetince bu şehirler gül bahçeleri gibi imârı gelişip, günden güne zâlimler ve müfsitlerin zulmeti reâyânın aklından silindi. Öyle ki, serdârlıktaki nâmı uzak-yakın yerlerde duyuluyordu. Cömertlik ve cesâretinin vasfı Türk ve Taciklerce zikredilmeye başladı. Şehzâdenin düşman ordusunu kırmaya bir nümûne olarak, (385b) Türkmenler ordusu ve evlâd-ı Karaman'ın bekayâsını def ve istîsâli idi ki, Acem padişahı Bayındırlı Hasan Bey'in çıkardığı fitne zamanında idi. Hasan Bey'in amcazâdesi Bayındırlı Yusuf Bey'i büyük bir orduyla Akkoyunluların büyük emîri ve Karamanoğlu İbrahim Bey'in oğlu Kasım Bey'i de katarak yollamıştı ki, bunlarla Karaman'da karşılaşıldı ve yenilgiye uğratılarak mezkûrlar da tutuklandı. Ayrıca, hilâfet-şi'âr olan babasının Hasan Bey ile karşılaştığı vakit de mertliğiyle nâm çıkarmıştı. Bunlar, Sultan'ın "fütuhât-ı İrânî" mahallinde zikredilecektir. Lâkin gençliğin ve sultanlık ile onun şevketinin verdiği gururla şehzâde, ekseriyetle vaktini eğlence encümenleri kurmakla geçirmeye başladı. Şürb-i şaraba devam edince de, içtiği kadehler yetkiyi aklın elinden almış oldu. İfrât ve tam aşırılık ile devam olunması muhtelif cismânî hastalıkları da beraberinde getirdi. Devletinin güneşi, ikbâl semâsının ortasına erişmeden zevâle yüz tuttu. Tâki sene 87..³⁴³ aylarında şehzâdenin mizâcı devamlı surette içmekten tamamıyla ihtilâle uğrayıp, Keykubad'ın

³⁴¹ "saadet sabahının başlangıcında" Siyah yazı, Noruosmaniye (3209) nüshasında silinmiş, Bkz.

İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 360b.

³⁴² "o şehzâdeye" Noruosmaniye (3209) nüshasında silinmiş, Bkz. İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 361a.

³⁴³ Her iki nüshada da "و سبعين و ثمانماية" سنه" şeklinde senenin tekil sayısı boş bırakılmıştır. Vefatı tarihini ileride, ilgili kısımda zikretmiştir.

taht-ı saltanatını bir-iki dem câm-ı şarab için bâd-ı fenâyâ savurdu. Vücudu şiddetli ishale teslim olup, tabiplerin gayretine rağmen hiçbir fayda hâsıl olmadı. Babası vaziyetten haberdar olup hekim-i sultanîsini gönderdiyse de, hekimin vusûlünden evvel canını teslim etmişti. Şehzâdenin cesedi, cedd-i saîdi Sultan Murad'ın mezarının civârına defnolundu.

Sene 864/1460'te, tabiatın adaleti iktizâsınca sultanlar mücahidinin saltanat ve iktidâr bahçesinde, her sene nevrüzda bitkilerin batnından (386a) rengârenk çiçekler yerin dâmenine dökülür. Sultan'ın bahçesine de yeni açacak olan bir çiçek yeşerdi. Umutlarla dolu olan Sultan'ın kulağına, yeni mevlûdun müjdesi erişip Cem ismiyle nâmdâr eyledi. Hilâfet hânedânının semeresi olan Cem, Allah'ın inayeti ile sevgi dolu dâyeler tarafından yetiştirilip bülûğ çağına kadem bastı. Şefkatli babası Sultan Mehmed Han, onun kabiliyetinde cihândârlık liyâkati görüp eyâlet ve tuğ ile yükseltmeyi düşündü. Sultan bu düşüncede iken, kazâ-yı âsumânî iktizâsınca ağabeyi sultan Mustafa'nın ömrü son bulup Karaman ülkelerinin hükümrânlığından inzivâyâ, ebedi dinlenmeye çekildi. Binaenaleyh, merhametli sultan hayatın bu cefâsını tedarikte gecikmeyip mağfiret-şi'âr şehzâdeden intikâl eden hükümet ve memleketi Şehzâde Cem'e tefviz etmeyi uygun gördü. Şehzâde-i Cem-iktidâr, o diyârda saltanata hülûl eyledikten sonra cihân-medâr olan babasının hilâfeti gölgesinde istikrâr ve istiklâl buldu. Sultan-ı din-i Muhammedî'nin ruhu cennet-i na'imdeki yuvasına, ebedî hayata kavuştu, vasiyeti hasebince hilâfetini(386b) sultanlar sultanının muktedir pazusuna bağladı. Tasarruf elini dünyevî hayatın maddelerinden çekip, teyit ve mağfiret ülkesine ikamet için adım attı. Şehzâde Cem Sultan ahvâlinin akışı, Sultan Bayezid Han'ın sekizinci ketîbesinde izah edilecektir. Neticede, sultan-ı din-i Muhammedî, ezeli kismetinden üç evlada sahip oldu. Her üçünü de sultanlık yolunda ilerlesinler diye müslümanların memleketlerinde âdeta tahta çıkarıp onlara serverlik bahşetti. Üç evlâd arasında Sultan Mustafa, bir maden gibi toprağın sinesine medfun oldu. Sultan Cem ise, ömrü ve devleti birkaç zaman yükseldiyse de hevâ-yı nefsin verdiği zarar ile gençliğinden ve hayatından fazlaca bir fayda göremedi ve bugünkü Sultan'a (II. Bayezid) muhâlefet ile lutuf susuzluğundan kurudu.

HEŞT BEHİŞT KİTABININ YEDİNCİ KETİBESİNİN SOL CENÂHI

Müslümanlar Sultanının Vezirleri ve Emîrlerinin Zikri

Bu cenah iki bâbdan oluşur. Birincisi; Sultan'ın Firdevs-mekân olan babasından miras kalan sâbık vezirlerini beyan eder. İkincisi ise; Sultan'ın İslâm ve cihân hükümdarlığına istiklâl-i tâmmesinden sonraki büyük vezirleri ve ümerasının hallerini beyân eder.

BİRİNCİ BÂB

Vâlidinin³⁴⁴ İrtihâlından Sonra Sultan-ı Âlî-şânın Vüzerâ-yı Kadîminin Zikri

Kalemlerinden akan mürekkepleri illetlere şifâ-bahş olan tarih müellifleri ve sayfalara döktükleri yazıları yorumcuların kalemine kuvvet vermekte olan muhakkiklerin eserleri şu meseleyi nakl ü tahlil etmektedir ki, Şehinşâh-ı cennet-mi'âd Sultan Murad, himmetinin çokluğundan serverlik ve saltanattan âzâdelik isterken padişahlık mesnedinde hilâfet sıfatlı halefinin liyâkatini düşünüp, bazı hâs ve mahremleriyle Manisa şehrinde tekâ'ud eyledi. Devletli oğlunu taht-ı mevrûsîye çıkartıp saltanat ve cihandârlık sıkıntısından kurtuldu. Gerçi Sultan Murad bu durumdan memnun ve oğlunun hükümrânlık uhdesinden gayet muvaffakiyetle baş edebileceğinden emin idi. Ama, Sultan'ın vezîr-i kebîri Halil Paşa bin Hayrettin Paşa ki, âbâ 'an-ced sahib-i (387a) vezâret ve sadâret makamı idiler, Sultan'ın inzivâ ve inkitâ'ında vezâreti terk etmeyi tercih etti. Gerçi, padişahı taklit ve güyâ ona mutabaat ile mansıbından el çekiyordu. Ama bu vaziyet zâhirî olup, cân u gönülden yapılmış bir hareket değildi. Büyüklük ve makam sahibi olma hayali bir an olsun dimâğından çıkmıyordu. Sultan'ın memleket işlerine ve padişahlık mesnedine meyletmesi için her yolu deniyor, bu maksadına ulaştırabilecek tedbirlere müracaat ediyordu. Kendi isteği doğrultusunda haberlere doğru veya yanlış bilgiler ekleyip sultanı tahrik ediyordu. Sonunda isteği gerçekleşti; Üngürus padişahı Yanko kral, genç Sultan'ın hilâfeti yeni başlamışken, taarruz ve tasallut dâyesiyle yüzünü İslâm ülkelerine çevirdi. Sultan Mehmed, bu hadiseyi istişâre maksadıyla babasına arz etti.

³⁴⁴ Kırmızı mürekkeple yazılı olan başlıkta "vâlidinin" kısmı Nuruosmâniye nushasında silinmiş, bkz.; İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 362a.

Fırsat kollayan Halil Paşa bu hadiseye bin türlü renk katıp yüzlerce efsâne ve hile ile Sultan Murad'ın sohbetinde ortaya attı. Müdebbirâne kelimeler iradiyle dert ortaklığı tavrı takınıp oğlunun imdâda ihtiyacı olduğunu Sultan Murad'a kabul ettirmeye çalıştı: “Her ne kadar hanedan-ı hilâfet-âşiyânın devletinde memleket işleri ile İslâm ordusu kemal-i intizâmda olup genç sultan küffâra karşı harekete hazırdır. Lâkin tedbirini almış olan güçlü düşmanın karşısında, yaşı ileri ve hayatın iyi ve kötülüklerini tatmış bir hüsrevin çıkması daha evlâdır. Yücelik ve celâl gülistânının tâze fidânı ve ikbâl bahçesinin tâze dalı, nasıl olur da kök salmış, dalları her tarafa yayılmış bir ağacın karşısına bırakılır? Bu, yeni açan gül yaprağını kara kışın karşısına bırakmak gibi olur.”

Halil Paşa'nın bu tedbirleri Sultan Murad'a mantıklı gelip memleket ve dinin gamı, oğluna olan sevgisiyle, bizzat cihâd hareketine katıldı. Altıncı ketîbede tafsilâtıyla nakledildiği gibi, eski hasmının def'i ve himmetli oğluna takviye için mertlik misâli gösterdi. Sultan, cihâd seferi dönüşünde Edirne saltanat merkezinde saadetli oğlunun misafiri oldu ve Halil Paşa, bazı erkânın ittifakıyla Sultan Murad'ın tahta geçmesi için ricada bulundu. Halil Paşa'nın bu ve bu kabilden hile ile bazı faaliyetleri delikanlı Sultan'ın nazik gönlüne toz konmasına ve hile-kâr olan ihtiyar vezire karşı kırgınlığına sebep oldu. Tâ ki takdir-i İlâhî ile Sultan Murad'ın irtihâlden sonra irs ve istidâd mucibince padişâhlık tahtı genç sultana intikâl etti, başlangıçta memleket işlerinin aksamaması için, babası zamanındaki mansıplarda sâbık vazifelileri mukarrer kılıp onlara dokunmadı. Halil Paşa'yı sadâret-i uzmâda, İshak ve Saruca paşaları divân mansıplarına ve diğer ümerayı da eski görevlerinde bıraktı. Kostantiniyye muhasarası ve fetihten sonra bazı çirkinlikler ve kabahatlar (387b) Halil Paşa'nın önceki amellerine eklenince, Sultan'ın ona karşı olan eski su-i mizâcı artıp, mülk ve din kanunlarınca müşârunileyhin cürümlerinin muâhezesi lâzım geldi. Böylece, İlâhî intikamın sıfatı, onun ahvâlinin mecrâsında tecelliye başladı. Halil Paşa'nın en büyük günâhı ve hatası, cennet-mi'âd Sultan Murad zamanında İstanbul hâkiminden altın, emti'a ve benzeri bulunmayan mallardan oluşan yıllık hatırı sayılır meblağı alması ve asla o kâfire taarruza rıza göstermemesi ve Sultan Mehmed'in İstanbul'u muhasaraya başlamasıyla eskiden olduğu gibi sultana taarruzu terkle fetihten vazgeçmesini telkine çabalamasıydı. Ancak Sultan,

onun ısrarlı telkinini kabul etmedi. Bu sebeplerden dolayı Halil Paşa'nın gidişatı iyi değildi, özellikle küfür ve din arasındaki işlerinde, Sultan'ın nazarında münâfikâne ihanetlerinin pisliği aklen ve şer'an ancak siyaset kılıcının suyuyla temizlenebilirdi. Neticede Sultan, kuvve-i gazabiyesinin iktizâ ettirdiklerini şer'-i sarîh ve akl-i sahîhin fetvâsıyla o vezir-i hilekâr hakkında ortaya koydu. İkbâl bahçesinde yeni fidânların yetişmesi, ihlas ve fazilet erbâbının gelişmesi için eğri yükselen köhne çınarın, kendi başına yükselen bu ağacın kökünden sökülmesini emretti³⁴⁵. Devlet bahçesinin şevket ve savlet kılıcıyla temizlenmesinin ardından, ümitle bekleyen kullardan bir topluluk zâtî istihkaklarına göre mansıblara getirildiler. Cömert tabiatlı ehl-i hak ve istihkak üstâdı olan Sultan, vefadâr olan bu kullarının ümitli gözlerini nurlandırıp her birini câh ve celâlin yüce mesnedlerine ulaştırdı.

İKİNCİ BÂB

Sultan'ın İstiklâl ile İslam Padişahlığı Tahtına Cülûsundan Sonraki Veziriazamlarının Beyanı

Sultan Mehmed'in hilâfeti zamanındaki sahib-i savlet vezirleri ve ümerası ile devlet erkanının tamamı sayı bakımından hesaba gelemeyecek kadar(388a) çoktur. Lâkin , o zamanın a'yân-ı nüvvâb ve erkândan yegâne-i devrân olanları zikre değerdir.

Vasıfları Övülmüş Vezir Mahmud Paşa'nın Ahvâli ve Mansıpları ile Menkıbelerinin Beyânı

Âlî-makam olan padişahlara yakınlık ve ihtisâsta en iyi huddâmı, melikler ile hükkâmın hâsları arasında mahremiyete müstehak olmuş olan kulların en öncüsü o akıllıdır ki, ezelde kulu ve hüdâvendigârı arasında zahirî ve manevî münâsebetler vech-i ahsen üzere olsun. Her iki cihana ait amel ve konularda gönü bir dili bir olmak için sağlam adımlar atmış olmalıdır. Tâ ki mahdûm cânibinden hizmet-kâr hakkında itimâd ve itibâr levâzımını artsın ve şefkatli olan velinimeti hakkında vefadâr

³⁴⁵ Halil Paşa'nın öldürülme sebepleri ve tarihi için bkz.: İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, **Çandarlı Vezir Ailesi**, TTK., Ankara 1974, s. 78-84.

hizmetli tarafından çok sayıda menfaat ve faideler görsün. Bu kaidenin bir timsâli Sultan Mehmed ve temiz fitratlı veziri Mahmud Paşa arasında mevcut idi.

Sultan'ın devleti gençlik zamanında doğuşundan beri, hâs kulları arasında, hangi rütbe ve yaşta olursa olsun tamı tamına itaat etmesi lazım gelirdi. Mahmud Paşa, hizmetin her merhalesinde padişah nezdinde makbul olmak için, ihtimâm-ı tâm gösterir, aşağıdaki rütbe ve makamlardan kendisini yüksek rütbelere müstahak ve o rütbelerle kendini yüceltirdi. Kabiliyeti ile kısa sürede terfi ederek üst makamlara erişti. Kabiliyet-sever olan Sultan'ın kulluğuna devam etmenin yanı sıra, bir an olsun ilmî ve amelî faziletleri kesbetmekten geri kalmıyordu. Nefsânî faziletleri tahsil ve tekmîlde hüdâvendigârına benzerdi. Neticede, güçlü tabiatıyla istikamet sahibi, akıl gücü ve selîm yaradılışıyla hizmetin her sınıfında akrânını geçip ihlas ve vefâ mücevherini Sultan'ın nazarında hâlisü'l-'ayâr eyledi. Bu tertiple makbullük ve mahremiyet ile işleri o noktaya vardı ki, bütün hüsrevâne inayet ve hümâyün iltifatları kesbetti. Sene sekizyüz ...³⁴⁶ aylarında vezâret mesnedi ve devlet erkânının en öndeki mansıbını müşarunileyhe vererek ehl-i küfr ve İslâm ahkâmının yetkisini ona havale etti. Onun parlak akıl ve zekâsını başına (388b) taç eyledi.

Güzel bir tesadüftür ki, sultan ile veziri arasında zâhiri ve bâtinî benzerlikler vardı. Tıpkı adlarının aynı yerden neşet ettiği gibi, düşündükleri ile yaptıkları da benzerlik arz ederdi. Memleket tedbirleri ile tanzim-i kavânin-i padişahîde, cihanı süsleyen reyleri hak ve dürüstlük ile olduğu gibi, yekdiğeriyle de mutâbık olurdu. Bunların, dini takviye ve âyin-i şer'i güçlendirme yolundaki içtihadları daima ihlasla olurdu. Kul-sever Sultan'ın terbiyesi gölgesinde mansıp ve mertebelerin en a'lasına yükseldi. Sultan'ın itimad ve güveninin tâm olması ve vezirin de nihâyetsiz ihtimâm ve gayreti neticesinde sultan, akıl, tedbir, rey ve şimşir işlerini topyekün cami olan vezir-i azamlık mesnedini ki, mülk ve mala tamamen hüküm icrâ etmek demektir, melikü'l-ümeralık ve beylerbeyliği mansıbı ki bunlar da ordu ve askerlerin işleriyle ilgilidir, birlikte bu emsâlsiz vezire verdi. Kabiliyetli vezir, her biri dünyanın en liyakatli insanına dahi ağır bir yük olan bu iki mühim vazifeyi muntazam bir şekilde

³⁴⁶ Her iki nüshada (Nuruosmaniye Nr. 3209 ve Esaf Efendi Nr. 2197 vr. 363a.) boş bırakılmıştır. Doğrusu 857/1453-4 olmalıdır.

yürütüyordu. Hademe, kulları ve ordusunun cesâreti o mertebeye ulaştı ki, eski kayserlerin birçok kalelerini kendi başına ele geçirdi. Altın kemerli gulâmlarını küffâr melikleri eyâletine kaymakamlığa tayin ediyordu. Fütuhât-ı sultanî kısmında zikrolunacağı gibi, birçok kâfir ülkesinde İslâm'ın fetih bayrağını dikmiştir. Cömertlik ve keremine gelince, zamanının âlim, fazıl ve şairlerine yaptığı ihsânlarıyla nâm-ı Mahmudîsini tarih kitaplarının baş sayfasına yazdırmıştır. İhsân ve keremine bir misâl verilecek olursa, adına yazılmış olan her hangi bir kasideye veya ilmî teliflerden bir kitap veya risâlede kendi faziletinden bahsedilir ise en az beş bin akçe caizesi olacağını kararlaştırmıştı. Gönlü aydın vezirin yüksek himmetine şâhid olarak bir çok mahalde inşa ettirdiği hayır eserleri ve imaretleri vardır. Bunların giderleri için de bir çok vakfiyeler tayin etmiştir. Bu cümleden olarak, Kostantiniyye şehrinin ortasındaki camiye ve hankâhı müstemil olan bir külliye zikredilebilir. Bu hayır binaları güzellik ve çekiciliğiyle yüksek himmet semasına yükseltmiştir. (389a) Caminin önünde kevseri andıran bir havuz ve etrafında muhtelif ağaçlar olup, herkese huzur veren bir mahal olmuştur. Medresesi ile hankâh ve ribât ile misafirlere tahsis edilen mekan, makbul ve faydalı olup, ilmî vazifelilere erzâk ve ta'âmlar burada sürekli çıkmıştır. Öyle ki, o buk'anın giderleri mufassalan aşağıdaki gibi olup, bu hayır imaretlerinin günlük masrafları yaklaşık 1.000 akçe-i Rumîdir. Buna göre;

Kostantiniyye'de Vaki Cami

Hatip: 25 Akçe

İmam: 15 Akçe

Hafızlar ve Kari'ler: 30 Akçe

Sofya Camii

Hatip: 12 Akçe

İmam: 6 Akçe

Hafızlar ve Kari'ler: 10 Akçe

Kostantiniyye'deki Medrese

Müderris: 50 Akçe

Talebe: 36 Akçe

Edirne Yakınlarındaki Medrese

Müderri: 20 Akçe

Talebe: 18 Akçe

Rum ülkeleri etrafında, Sofya şehri Cami-i Kebir'i ve Edirne kurbunda vâki medreseyi şâmil her çeşit hayrâtı sırf Allah rızâsı için yapmıştır. Sadrazamlığı günlerinde adalet ve şeriat ile dirâyet ve inâyet bayrağını öylesine dalgalandırmıştı ki, güya bütün sayfalar bu büyük vezirin hayır anısına yazılmıştır.

Bu Âsaf-ı sâînînin nefsânî melekelerinin fazileti ve kemalâtı, insanî ilimlerin kendisinde toplanmış olduğunu; ruhânî ilimlerde ve hususan belâgat ve hitâbette söz sahibi olduğuna bir misâl olmak üzere zikre şâyândır. Bu uğurlu vezirin sohbetlerine katılmış olmakla meşhur olan Rum faziletlilerinden bir doğru sözlünün vezir hakkında naklettiklerini burada zikretmek yerinde olur:

*Bazı faziletli ile paşa-yı mağfur ve ülfet ehli arasında (وقليل من عبادى) الشكور³⁴⁷ 'un umûm hükmünde görüşmeler vuku' bulup, Sultanın "şükrediciliği" üzerine herkes bir şeyler söylemeye başladı. Sözlerin uzamasına rağmen her hangi bir neticeye varılmadan nizâ' ortaya çıktı. Bu sırada hikmetli vezir, uzayan bahsi inci gibi şu sözleriyle nihâyete erdirip neticelendirdi: "Îlâhî ni'metlerin şükürü ve bunun kısımları gerçi hiç kimesneye, dilencilik mertebesinden padişâhlık menziletine kadar takdir edilmiş değildir. Ama eğer derlerse ki bu millet-i Muhammedî'nin Sultanı şükreden ibâdın padişâhıdır, yersiz olmaz. Zira, Sultanın şükredişi ve ihlas, amel ve senâ-i lisân gibi kısımlarıyla meşkûrluğu ayândır. Şükür-i padişâhânenin vecîbelerinin edâsı, sair cihan sultanlarından daha ekmeldir. **Evvelâ**; mülkün genişliği ve malın çokluğu ile makam ve menzilin yüksekliği şükürü, beldelerdeki reâyâ ve acezelerin emlâk ve mallarının üzerindeki*

³⁴⁷ Sebe' sûresi, 13. Âyet; Onlar Süleyman'a kalelerden, heykellerden, havuzlar kadar (geniş) leğenlerden, sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı. Ey Davud ailesi! Şükredin. Kullarımdan şükreden azdır!

*tamahkârların hareketini tazyiki ile bütûn halkın mallarını her türlü zulüm ve tecavüzden korumasıdır. **Sâniyen**; hazineleri ve erzâkın çokluğunun şükri, umûm müstehaklara sadakalar ve hayrât eserlerin tertibi ve faziletli vazifelerin hak edenlere ihsânıdır. **Sâlisen**; sıhhat-i mizâc ve cismanî kuvvetinin şükri, mazlûmlara ve tuğyânlarda alîl ve güçsüz düşenlere adaletiyle şifâ-bahş oluşu ve merhamet ve imdâdıyla mazlûmların hastalıklarını teşhis edişidir. **Rabi'an**; ordu ve askeri ile maiyetinin çokluğu için şükür, memleket etrafının kötü niyetli düşmanların zararlarından himâye ve din sınırlarını, yolunu kaybetmiş dinsizlerin istilâ ve taarruzundan korumasıdır. (389b) **Hâmisen**; cenneti andıran sarayları ve göklere yükselen kaleleri ile saraylarının şükri, raiyet ve eli altındakileri her türlü zarardan korumak, köyler ile şehirlerin meskenlerini, ortaya çıkan zâlimlerin muhâlefetinden korumasıdır.”*

Âkibeti mahmûd vezir, âlimane ve mudakkikâne olan bu birkaç nükteyi ve âdilâne ve muhakkikâne olan kelimeleri hüsn-i tabirle takrir eyleyince, fuzalâ ve nedimlerin nizâ ve tartışmaları son buldu.

Yine, bu vezirin faydalı şiirleri ve zihninin neticelerinden, ki Farsî ve Türkî divânlarda toplanmışlardır, hakikaten her bir kasîde ve gazeliyâtı gönlü aydınların meclisini aydınlatmaktadır. Sultanı medheden bir kasîdesini misâl olarak bu sayfada zikretmek yerinde olacaktır.

KASÎDE

ز شرم سنبل زلفت سر بنفشه نگون	زهی ز یاد لبت غنچه را جگر پر خون
که معتبر بود احوال بنده مآذون	بماه اگر ز رخت نور داد مهر چه شد
که در خرابه بود گنج دایما مخزون	درون دل چه عجب گر غمت دل من سازد
ز مهر ماه رخس انس و جن شود مجنون	ز چهره لیلی من گر بقاب بگشاید
متاع خانه دل آتش غمش ز درون	سرشک دیده ز بیرون جسود چونکه
چو ماهی ایست که باشد میانه خنچون	درون دیده گریان خیال ابروی دوست
مگر رسید پیاپوس خسرو گردون	لب شکر شکنت رشک معجز عیسی است
که گشت سکه دولت بنام او میمون	پناه دولت و دین خان محمد غازی
همیشه چرخ و زمین در تحرکست و سکون	ز امر واجب الادغان و نهی مندوبش

اگر نه رای تو دادی نظام دهر بهم
محیط نه فلک اندر حریم بارگهت
بهر جهت که پی فتح عزم جزم کنی
به پیش پرتو رای تو ذره خورشید
بپای سرو قدت هر که سر نزد چون گل
بجد ساحت و صفت کجا رسد فکرم
فضای مدحت شه عدینا ندارد حد
همیشه تا که بیایند از عدم بوجود
باهل بزم چمن نو عروس غنچه بناز
بهار گلشن عمرت بسان جنت عدن

ز هم گسسته شدی رشته شهور و سنون
چو نقطه ایست که باشد میان حلقه نون
ظفر شود بسعدت ز پیش راهنمون
ز جود بحر نوال تو قطره جیحون
دلش ز خار ستم باد غنچه وش پر چون
که ماند بیک خیال و شکست پای ظنون
به آنکه ختم سخن با دعا کنی مقرون
مسمیات اسامی بامر کن فیکون
مدام تا که کند عرض چهره گلگون
ز تند باد خزان زمانه باد مصون

SİPEHDÂR GEDÜK AHMED'İN ZİKR-İ HÂLİ

Sultan Mehmed Zamanındaki Fütûhât-i Azîmesi ile Menâkıb ve Mansıplarının Şerhi

Sultanların yüksek uçuşlu himmet şahinleri haşmetin en yüksek mertebelerine konmak istediklerinde ve âli maksatlara ulaşmak gayesiyle hareket ettiklerinde, böyle bir maksada ulaşmak ve böyle bir matlabı idrâk için ihlaslı kulların her biri bu kuşun birer tüyü mesâbesindedir. Canlarını bu uğurda fedâyâ hazır olan bu kullar her nevi matlabın neticeye ulaştırılmasında Sultanî şahinin kanat ve tüyleridir. Şu halde, devlet kuşunun tüyü ne kadar çok ve kanatları kuvvetli olursa, elbette ki maksatları neticeye erdirmede devlet o kadar kudretli olacaktır.

Ebedî lutfâ mazhar olan sultan, zamanında, devlet şahininin sağ ve sol kanatları mesâbesinde olan devlet erkânına ve iktidârına yüksekte uçmayı öğretiyor, nasr-ı azîz ve feth-i karîb sancağını o savaşanların eliyle yedi kat göğün zirvesine dikeyordu. Bunların demirden pençeleri, kılıç ve mızraklarıyla merâm ve maksûd keklîğini yakalıyordu. Umudu avlama yerinde her birinin yüksek mertebe³⁴⁸ ve makamını (390a) belirliyordu.

³⁴⁸ Esad Efendi, 2197, vrk. 364b'de noktasız, ancak daha okunaklı.

Sâdiku'l-ihlas, canını fedâyaya hazır hâs kulların arasında sipehdâr-ı zaman ve sâbık zamanın Tehmten'i³⁴⁹, mücâhidlerin öğretmeni Ahmed Paşa Gedük, ki mertlik ve yiğitlikte akrânına mümtâz idi, Sultan'ın sonsuz inâyetiyle mahsus ve başı dik kılındı. Sene 8... 'de³⁵⁰ terakkî merhalelerini katettikten sonra ve hizmet ile kulluk için lâzımgelenleri takdimi müteakip melikü'l-ümeralık kendisine tefviz edilip mücahitler ordusunun baş kumandanlığına getirildi. Bu vazifede, lâyıkiyla icraatta bulunup kendisinden yiğitlikler zuhura geldi. Melikü'l-ümeralığı esnâsında cesûrâne gazâ ve mücâdeleleriyle kendi adını yüceltti. Bu sebeple onun hakkında Sultan'ın inâyeti ve himmeti tezâhür edip, halifeliğin hilâfeti olan vezâret-i uzma mansıbına getirildi. O zamanlar, küfür ve İslâm beldelerinde cereyan eden çoğu fütuhât onun muktedir elleriyle gerçekleşmiştir. Memleketleri açan kılıcıyla büyük hükümdarlara ait çok sayıda beldeler memalik-i Sultanîye zammedildi. Bu cümleden hakimleri kadim zamandan beri Âl-i Osman hanedanının düşmanı olan memalik-i Karaman örnek gösterilebilir. Bunlar, nifâk ve bed-hâhlık yoluyla memalik-i İslâm'a zarar veriyorlardı. Ahmed Paşa, kılıç darbesiyle bahsi geçen memaliki, kalelerinin içi ve dışını inatçı düşmanlardan ve hasetçilerin fitnesinden temizledi. Peygamber milletinin mücâhitleri sultanı ile İran Padişahı Hasan Bey Bayındırî arasında husûmet ve inat maddeleri şiddetlendiği zaman mücâdelenin ekser merhalelerinde, husûsan fetih ve kıtâl günü at koşturup düşmana ilk darbeyi vurmakta bütün yiğitlerden ve vazifelilerden önce davranmıştır. Yine, Deşt-i Kıpçak ve mülûk-i Tatar'a muttasıl Kefe memleketi ile tevâbii ki, bugüne değin aslâ İslâm idaresine girmemiş ve Frenk mülûkünden hiç kimse ele geçirme fırsatı bulamamıştı. Gerçi Frenk beldeleri ile, o beldenin arasında iki aylık mesâfe bulunmaktadır. Ancak, Frenklerin su üzerindeki maharetleriyle uzak mesâfeye rağmen burasını ellerinde tutuyorlardı³⁵¹. Âl-i Cengiz Hân'ın ekseri şimal ülkelerini ve Kırım'ı istilâ edip temellük etmelerine rağmen kesinlikle istilâlarını Kefe'ye kadar genişletemediler. Gedük Ahmed Paşa, Gazi Sultan'ın devlet-i kâhiresi bereketiyle, İstanbul hilâfet merkezinden deniz yoluyla icraatta bulunup, kılıç darbesi ve güzel tedbir ile kâfirlerin elinden o şehir ve kaleyi fethederek bir yıllık yol olan Moğol, Tatar ve Rus ticaret yolunu ele geçirmiş oldu.

³⁴⁹ Kahraman manasında kullanılmakta olan kelime, şehnâmeye konu olan Afrasiyâb'la mücadele eden Rüstem'in bir diğer adıdır.

³⁵⁰ Her iki nüshada da, sekizyüzden sonraki kısım boş bırakılmıştır. Muhtemelen 879/1474-75 olmalı.

³⁵¹ Cenevizliler kastediliyor olmalı.

Böylelikle o memleket şirk ve tuğyân pisliğinden temizlenmiş, şehir tevâbii ve kaleleri ile tevhid ve iman nûrunun indiği yerlerden birisi olmuştur. Aynı şekilde, Rumeli'nin kuzey batısında yer alan, Frenk ülkelerinden olan Pulya'yı, Kefe diyârının fethi dönüşünde sene 876/1471/2'de Gazi Sultan'ın emriyle fethe azmetti. Hızlı yol kateden gemilerle techiz olunan mücâhitler ordusu, devletin kuvvetiyle çok kısa bir zamanda tevâbiyle fethedip dinin sancağını küfür ve (390b) dalalet memleketine dikti. Bu fetihlerin tafsilâtı kendi mahallinde zikredilecektir. Hakikaten, Sultan'ın fütûhâta giriştiği zamanlarda şânı yüce vezirlerden hiç birisi, muharebe ve gazâda Ahmed Gedük Paşa'nın dengi olamamıştır. Ümera ve vüzerâdan hiçbir kimse bu hususta onunla müsâbaka edemiyor, etmiyordu.

Küffârla savaş meydanlarının ünlüleri olan bazı ümeranın zikri, meselâ, İsâ Bey, İshak Bey ve onun oğlu İsâ Bey, Mihâloğlu Ali Bey ile Malkoçoğlu Bâli Bey gibi ünlülerin gazâlarının tafsilâtı bazı evrakta yazılmıştı; fakat o müsvedeler yolculukların esnâsında dalgınlığımdan dolayı zayi' oldular. Burada, bunları hayır dualarımla yâd ediyorum;

(ان الله لا ... اجر المحسنين)³⁵²

HEŞT BEHİŞT-İ RUHÂNÎ KİTABININ YEDİNCİ KETİBESİNİN MEYMENE ve
MEYSERESİ, SULTANIN, MÜSLÜMAN PADİŞAHLAR ve KÂFİR
HÜKÜMDARLARLA OLAN MÜNASEBETLERİ ile FÜTÛHÂTININ ZİKRI

MEYMENE: Sultan Mehmed'in ehl-i îmân olup da isyân ve bâği taifesi ile muharebeleri ve fütuhâtının tafsilini hâvîdir. Bu konu yedi destânı içerir.

MEYSERE: Yirmi iki destândan oluşan meysere, Sultan'ın ehl-i küfür ile olan gazalarını ve fütuhâtını zikreder.

³⁵² Nuruosmaniye (3209) da okunamayacak şekilde mürekkep sıçraması olmuş, Esad Efendi (2197) de ise noktalama yok. (ان الله لا يضيع اجر المحسنين) olmalıdır. Hûd sûresi, 115. Âyet; (Ey Muhammed!) Sabırlı ol, çünkü Allah güzel iş yapanların mükâfatını zayi etmez.

MEYMENE-İ MEYMENET-ÂSÂRIN BİRİNCİ DESTÂNI

Sultan'ın Cülûsundan Sonra Karaman Valisinin vesair Kıskaçların Zarar ve Şerrini Defetmeye Azmetmesi, Düşmana Galebe Çalıp Karaman Hâkiminin Cebren ve Kahren İnkıyâdı ile Bu Memâlikin Müfsitlerin Taarruzundan Kurtarılması

Zamanın âdetindedir ki, bahtiyar seher vakti, güneşin dünyayı okşayıp uyandırdığı, şarkın ufkundan tecelli etmeye başladığı andır. Seher yeli, güneşin çehresindeki peçeyi sabahın elçisiyle bir kenara çeker. Tabii, dar görüşlü olanlar, dünyayı aydınlatan güneşi, etrafındaki toz ve bulutlardan dolayı sönük görürler. Lâkin sabahın safâ dolu nefesleri toz ve duman tabakasını güneşin üzerinden kaldırıncaya, artık her göz sevgi dolu yüzüne bakma küstâhlığında bulunamaz. Zahirî harareti buhar ve toz perdesinin koyuluğunu ortadan kaldırdığı anda, yarasa-sıfatlıların güneşin yüzüne bakma gücü kırılmış olur. Şu halde, görüş sâhibi ve mantık ehli o kişidir ki, evvelâ âkıbetini görüp göz nuruna itimat edip güneşin nuruyla mukâbeleye kalkışmasın. Bu vaziyetin bir benzeri (391a) şudur: Âl-i Osman hilâfetine başlangıcındanberi yeryüzü din-i mübînin nûruyla aydınlı. Ancak, ehl-i küfr ve ilhâdın nifâk zulmetinden, mu'tâd olduğu üzere, kıskaçların en fesatçısı ve düşmanların en bozguncusu olan Karaman hâkimlerinin hased ve fesâtları âşikâr idi. Devlet intikalinin gerçekleştiği sıralarda ve hilâfet-âşiyân olan Hanedan-ı Âl-i Osman sultanlarının vefâtı anında, her defâsında o kötü cemaat, ata-babalarından ve beşikten mezara kadar (بل بدالهم ما كانوا يخفون من قبل ولورد العادو المانهوا عنه وانهم)³⁵³ (لكاذبون) u zuhûra getiriyorlardı. Merhamet-şîâr Osmanlı sultanları, onlara mustevlî oldukları her defasında mürüvvet ve merhamet gösteriyorlardı. Ta ki, sene 855/1451'de vârisi olduğu memalik ve kayserlik tahtı şeriat hasebince ve istihkak-i fitrî ile Sultan Mehmed'e erişti, müsait olan zamanın da yardımı ile memleket ve sultanlık ipini eline aldı, Karamanoğlu İbrahim Bey, eski dalâleti, ezelf nifâkı ve saadetsizliği ile kapanmış olan fitne ve fesât kapılarını kendi elleriyle açtı. Aklından şu mahzûrlu ve bâtıl fikirleri geçirdi:

³⁵³ En'am sûresi, 6/28.: Hayır; daha önce gizledikleri onlara göründü. Eğer geri döndürülseler yine kendilerine yasak edilen şeylere dönerler. Doğrusu onlar yalancıdırlar.

“Bu sultan hayatının daha başlangıcında. Zihni de tecrübelerden boştur. Devletinin düşmanı da her biri büyük güç sahibi olan padişahlardır. Müslüman veya kâfir düşmanları ise kalabalık ordulara sahip olup, bir fırsat kollamaktadır.”

İşin âkıbetini düşünmeden, Kahrân olan Allah’ın muâheze ve sorgusundan korkmadan fitne ve fesat tozlarını kendi emsâlinin akıllarına sokmaya başladı. Germiyânoğulları ve Menteseoğulları gibi hilâfet hanedanının kadîm düşmanlarını, baba ve ecdâtlarının ellerinden alınan memleketlerine temkin edeceği vaadiyle refakatlerini celbetti. Bu maksatla oğullarından birini Müslüman bölgelere fesat salmak üzere Germiyân memleketine gönderdi; bir diğer oğlunu da, zâlim, gaddâr ve işe yaramazlar ordusunun başında yağma ve tahribatta bulunmak üzere Mentese vilâyetine gönderdi. Bunlar o diyârın müslüman ve kâfirlerine eziyetle bölgede tahribâta başladılar. İbrahim Bey, cibillî olan kötülüğü ve ezeli şakâveti ile akıbetini idrâktan âciz idi. Uzguroğlu İsa Bey bu sıralarda Anadolu eyâleti beylerbeyliği vazifesindeydi. Cereyan eden Karamanlı hadisesini genç sultana arzetti. Bir taraftan da Anadolu ordularını hazırlayıp sultandan gelecek olan emri beklemeye başladı. Hâlâ yetki sahibi olan Halil Paşa bu izni vermekte imtinâ’ eyledi.³⁵⁴ Ama, **(391b)** İshak Paşa bir orduyla acilen Anadolu’ya gönderildi. Rumeli beylerbeyi olan Karaca Paşa’ya da kâfirlerle olan sınıra doğru gitmesi, Sofya’da orduyu toplaması emredildi.

Fatih Sultan Mehmed Han akıl ve tedbirin gösterdiği yolda, yeni kurduğu devlet erkânıyla vaziyeti gözden geçirip görüşünü dile getirdi: *“Hanedanın maksad-ı aslîsi ilahî emir ve yasaklara öncelik vermektir. Şimdi de asıl niyet, emniyeti temin etmek ve Sünnet-i Muhammedîyi tecdid ve teyit edip dinin bayrağını yükseslere dikmektir. Her arayış ehline malumdur ki, istenileni tahsil etmek için şartlarının hazır olması ve engellerin ortadan kalkmış olması gerekir. Bugün, bu engeli ortadan kaldırmak için lâzım olan kuvvet ve kudret elhamdülillah mevcuttur. Şimdi, eskiden adetleri olduğu üzere bu münâfiklar beldelerde fesat temellerini atıp ibadullaha zarar*

³⁵⁴ II. Mehmed, Uzguroğlu İsa Bey’i, ilk cülusunun ardından tahttan uzaklaştırılmasında büyük rol oynadığı gerekçesiyle azletmiştir. Bkz.: Halil İNALCIK, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I**, TTK, Ankara 2007, s. 112.

vermeye başlamışlardır. Cülûs-ı hümayunumun başlangıcında itaat ve tâbilik caddesinden inhirâfla inat ve temerrüt yoluna sapmışlardır. Şu halde, evvela bunların eziyet veren ellerini müslümanlar üzereinden kaldırmak lâzımdır. Farîza-i cihâdı edâ etmek, münâfikların ortadan kaldırılmasıyla başlar. Öyleyse, (وجاهدوا)³⁵⁵ (الكفار و المنافقين و اغلظ عليهم) hükmü gereği münâfikların def'i için çalışmak her şeyden önce gelir. Bunların üzerine yoğunlaşmayı ve şiddeti göstermek gereklidir.”

Bundan sonra Sultan Mehmed bütün ordusuyla Anadolu eyâletine, fesadı kaldırmaya ve müslümanların rahat etmelerine azmetti. Sair ümera ile İshak Paşa ordu-yu muzafferin öncü birlikleriydiler. Gafil bulunan düşmanlar, İshak Paşa'nıun ardından Sultan'ın da gelmekte olduğundan haberdar oldular. Ardından da bunların Akşehir'de çadır kurdukları haberi ulaştı. Karaman muhalifleri Sultan'ın korkusundan mal ve mülk ile taallukatlarını bırakıp Taşeli dağlarına sığındılar. Sultan Mehmed de Taşeli'ne gidip düşmanlarını tamamen teslim almaya yönelik karar aldı. (392a) Kendini tehlikede görüp korkuya kapılan İbrahim Bey, yaptıklarına pişman oldu. Sultan Mehmed Han'a verâsetle intikâl ettiğinden emin olduğu mertlik ve lutuf ile ihsan gibi hasletlere ümidini bağladı. Hatasını itiraf etmekten ve Sultan'ın sonsuz olan af ve lutfuna sığınmaktan başka kaçış yolu bulamadı. Aczini müştemil ve istifa ile istiğfârını bildiren mektubunu, o zaman ve mekânın fâzıllarından olan mevlanâ Veli vasıtasıyla Sultan'a ulaştırdı. Mazeretine tercüman olmak üzere Akşehir, Beyşehir ve Seydişehir'ni bağlantılarıyla beraber Sultan'ın huddâmına peşkeş çekti. Bununla birlikte Sultan'ın her gazâyâ çıkışında seçkin bir orduyla eşlik etmeyi de kabul ediyordu.

Sultan'ın asıl maksadı zulme uğrayanların halini tedarik ve âl-i Karaman şerrini ref' ve defetmek olduğundan merhametle davrandı. Ulema ve meşâyihın isteklerini de geri çevirmeyip İbrahim Bey'in edepsizliği ve günahlarını, anlaşma vesikalarının tecdid ve tekidinden ve Kur'ân-ı Kerîm üzerine yeminden sonra affetti.

³⁵⁵ (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَا أُوهُمْ جَهَنَّمَ وَيَسَّ الْمَصِيرُ) Ey peygamber! Kâfirler ve münâfiklarla savaş, onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. O gidilecek yer ne kötüdür. (Tahrim sûresi, 9. âyet).

Adalet dağıtmak üzere hilâfet merkezine dönüşünden sonra padişahın bu hareketi ile iki büyük fayda sağladığı görülmektedir.

BİRİNCİ FAYDASI: İbrahim Bey'in isyanı ve teşvikiyle Menteşe ve Germiyanogulları da başkaldırmışlardı. Sultan, bunların da def'ini lâzım görüp İshak Paşa'yı bir orduyla bu iş için vazifelendirdi. Gazaba uğrayan muhaliflerin Osmanlı askerine karşı mukavemet gücü kalmamıştı. Menteşeoğlu, memleketini hakiki sahibine bırakıp gemi ile kendini Rodos'a zor attı.

İKİNCİ FAYDASI: Karaman Seferi dönüşünde, Bursa yakınlarında Yeniçeri cemaati topluca bir araya gelmek suretiyle Sultan'ın yolu üzerine sıra halinde durdular. Erkân-ı devletin vasıtası olmaksızın Sultan'ın yüzüne iflas ve fakirliklerinden şikâyet ettiler. Sultanla yüz yüze gelerek bahşiş ve ihsân ricâsında bulundular. Düşmanları karşısında cansiperâne hizmetlerini methettiler. Küstahça yapılan bu hareket sultana çok ağır geldiyse de, gazap ateşinin şulesinden kerem ve ihsan denizi de galeyana gelip 30 kese gümüş dirhem—ki her bir kese 30.000 akçe idi—(392b) o cemaatin ihtiyaç sahibi olanlarına taksim edildi. Hilâfet merkezine varınca Yeniçeri ileri gelenlerini huzura getirtip hükm-i yasak verdi; her birini siyasetle yüz çomak ve dayakla tedip emri verdi. Yeniçeri emîri ve kumandanları ile yüzbaşı ve binbaşılarını azledip yerlerine, hizmetleri geçtiğinde küstahlığa ikdâm etmeyecek, edepli kullardan tayin olundu. Riyâset makamı ile hilâfet şevketinin miktarını kullarına merhamet ve ihsanla, fakat bir o kadar da heybet ve siyasetle kaim ve daim kılmak lâzımdır.

BEŞÂRETLİ MEYSERENİN BİRİNCİ DESTÂNI

İstanbul'un Fethi İçin Yapılan Hazırlıkların Beyânı, Hususan Rum Denizi ile Bahr-i Şimâl'in Arasında Boğazkesen Kalesinin İnşası ve Bunun Yerinde Bir Tedbir Olduğunu Gösteren Bir Sene Sonrasında Gelen Fetih

Genç sultan, sırdaşları ve mahremeleri ile sürekli bir şekilde, görüş ve fikirlerin tartışıldığı encümenlerde kılıç erbaplarıyla maslahat eder, Kostantniye'nin fethini birkaç cihetle ehemmiyetli ve öncelikli addederdi. Sultanların memleketi

idare etme ve genişletme kanûnunda, mülk ve din maslahatı göz önünde bulundurulacak olursa, bu işte büyük bir fayda olduğu kanaatindeydi. Çünkü ülke ve beldelerin vaziyetine bakılacak olursa, kâfir ve İslâm beldeleri arasında mahsur kalan bu beldenin sûrları Rum ülkelerinin bütün hisarlarından daha büyük ve son derece sağlam idi. Burası bir merkez durumundaydı ki, bütün Rum ülkeleri ve şehirleri uydusu gibiydi. Bu şehir öyle bir kale mesâbesindeydi ki, (393a) hendeği derin denizlerdi. Rumun iki büyük bölgesi olan Anadolu ve Rumeli arasında bir geçit şeklinde en iyi noktada yer almaktadır. Müslüman sultanların her bir zuhurunda, bilhassa Sultan'ın validi Murad Han, her taraftan mülk ve hükümeti Kostantıniye hâkimine dar eyleyip bir merhaleye kadar Anadolu ve Rumeli şehir ve hisarlarını elde etmişti. Sultan'ın her bir ecdâdı zamanında, hususan Sultanü'l-guzât Murad Han her ne kadar bu şehri de teshir ve fetih maksadıyla hareket etmişler, ancak, birkaç büyük engel sebebiyle bu memleketin fethi geri kalmıştır.

Fethin önünde tedbîri mümkün olmayan iki büyük engel bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi; bu büyük şehir bütün küffârın merkezi mesâbesindeydi: Ayasofya Kilisesi Hazret-i İsa'nın makarrından sonra bütün müşrikler için en önemli mabed sayılıyordu. Bu mabedi tazîm ve tekrîm ederlerdi. Ne zaman ki azîm bir vâkıa zuhûr etse, müşrikler ordusu kara ve denizden yardıma koşarlar ve bu şehri müdafaada her zaman hazır bulunurlardı. Frenk, Ungurus, Çasar ve Rus Hıristiyan krallarının müttefiken hareket etmeleriyle hiçbir zaman savaş ve tehlike bu şehrin surlarına ulaşmamıştı. Hal böyle olunca, imânın nam u nişânı, hikâyeye şekli dışında bu şehre giremiyordu.

Bir diğer engel ise, müslüman sultanlarının vüzerâ ve ümerasının bu hususta sorumsuz davranmalarıydı. Zira ne zaman ki gazi sultanlar Kostantıniye'nin fethine azmedip asker toplansalar, vüzerâ ve ümera fâsıd tamahları için, bu hareketi durdurmak üzere çeşitli hile ve tezvîre başbururlardı. Bunlar her zaman deliller ileri sürerek fetihden imtinâyâ hükmederlerdi. Bu duruma delil olarak da sâbık sultanların fetihden acziyetini gösterirlerdi. Ama, takdir âleminin müjdesi ve Kadîr olan hâkimin inâyetlerinden cihângîr Sultan'ın hakikatleri tasvir eden aklında, vade-i Mustafâvî'nin vuku'una ve kelâm-ı Nebevîde olan müjde-i hakk ki (الملحمة الكبرى افتح)

(قسطنطينيه)'dir, bu vadenin vuku'u ve bu fethin tahakkuk bulacağına emindi. İsaletli ve yerinde olan bir tedbir geldi aklına: İstanbul'un karşısında, Anadolu cânibi, boğazdan geçiş noktası Sultan'ın naiblerinin elindeydi. Burada, boğaz suyuna muttasıl muteber bir hisar vardı ki Sultan'ın nâiplerinin idaresi altındaydı. Bir diğeri geçit de Gelibolu'da olup, her iki yaka da Sultan'ın hükmü altındaydı. İstanbul'un sağlam surları, bahsi geçen yerlerdeki İslâm ülkelerinin arasında müşrik ve muhaliflerin tasarrufunda bulunmaktaydı. Eğer İstanbul'un karşısındaki geçidin Rumeli yakasına da bir hisâr inşa olunursa, İslâm ordusu İstanbul küffârına ait gemilere ihtiyaç duymadan Rumeli'ye (393b) geçebilirdi. Hakikaten bu tedbir planı İstanbul'un fetihine sebep olacaktı. Böylelikle iki İslâm memleketi arasında yer alan ecnebî fasıla ortadan kaldırılmış olurdu. Çünkü, muzaffer mücahit askerler ve Boğazkesen gibi bir baş ezici ile sûrların mukâvemeti kırılabilirdi. Bu hususta Sultan'ın babasından kalma vezirler ve ümerası ekseriyetle muvafakatlerinde samimi değillerdi. Hususan Halil Paşa bu gazâyâ çıkış esnâsında Sultanı âdetâ kendi görüşlerine tâbi birisi olarak görüyordu. Ancak sultan, din ve devlet işlerinde İskender gibiydi. Bu hususta istihâre edip Hazret-i Risâlet-penâhın (s.a.v.) ruhâniyetinden yardım istedi. İstişâreden sonra düşüncesini gerçekleştirmek üzere harekete geçti; ava çıkmak ve sahilde gezmek bahanesiyle Edirne'den sene 856/1452'de İstanbul geçidine doğru yola çıktı. Eskiden âdet olduğu üzere, görünürde İstanbul tekfuruna yumuşaklıkla davranılıp gaflette bırakıldı. Bu işin başlangıcında tedbir olarak tekfurla elçi teâtîsi gerçekleştirildi:

“Gerçi aradaki dostluk vesika ve anlaşmalarla tesis edilmiş durumda. Lâkin, vatkâ ki hilâfet hanedanının maiyet halkı İstanbul geçidinden Anadolu ve Rumeli câniplerine geçmeleri icâb edince, ordunun izdihâmından geçit muhâfızlarına ve İstanbul halkına çok rahatsızlıklar vârid olmaktadır. Şimdi, irâdemiz odur ki, Boğaz'ın Anadolu cânibindeki İslâm kalesinin karşısına, Rumeli yakasında da cüz'i bir hisâr dahi inşa olunsun ki, askerlerin geçiş ve konaklamalarında kolaylığı mûcip olsun. Tekfûrun kemal-i muhabbet ve ihlasından şu kadar umulur ki, o miktar hisârı barındırabilecek arsayı müsâmaha eyleye.”

Mesajı alan tekfur, Sultan'ın isteğine mahal vermek istemedi. Vakit öldürmekle sultanı teselliye çalıştı. Bu sıralarda Galata şehri Frenk ve Ceneviz hâkiminin tasarrufundaydı. Sultan'ın istediği mahal de Galata'ya yakın görünüyordu. Tekfur cevâbında:

“O mahallin benimle bir alâkası olmayıp Frenk hâkimlerinin mülküdür. Rum mezhebinde olan bizim mülkümüz ile Frenk mezhebinde olan onların hükkâmının arasında kadîmdenberi muhâlefet ve savaş vardır. İsteğinize cevâz vermek Frenk memaliki cânibinden küllî fesâdın zuhuruna bâdi ve sebep olacaktır. Bu isteğin kabul görülmesi hiçbir şekilde mümkün değildir.”

Sultan, tekfurun hile ve yalanını zâten biliyordu. Tevazu gösterip elçi teâtisini yeniden başlattı:

“Bizim maksadımız tekfûrun rızâsını almaktır. Madem ki o mahal Frenklere ait, onların rızâsına almamıza lüzûm görmüyorum.”

Bu kalenin imârından sonra (394a) Frenklerin münâzaasından bir hayli fütuhât zuhûr edecektir.

Sultan vakit kaybetmeden, düşüncesi kadar sağlam olacak olan bu hisârın imârına bütün ordusunu vazifelendirerek işe başladı. Her gün 20-30 bin adam imâr işinde ciddi bir şekilde gayret gösterip 40 gece ve gündüz gibi bir zaman içinde hisar ve çok yüksek 4 adet kule inşa ettiler. Gerçi tekfur söylediklerine ve kendi uydurduğu yalanına pişman olmuştu. Ancak, söylenmemesi gereken sözü söylemişti ve artık yapabileceği bir şeyi yoktu. Muvaffak sultan inâyet ve teyid-i Ezelînin yardımı ile sağlam bir hisârı, suyun kenarındaki tepenin üzerine çekmiş oldu. Hisarı tamamlayan bir ek de, daha aşağıda bulunan bir duvardır. Bu duvar üzerinde 20 mazgal denize karşı açılmıştı. Her deliğinde ejderha misâli bir top denize doğru dikilmişti. Dışarıdan görenler bunları birer ateş püskürtecek dağa benzetirlerdi. Anadolu cânibinde de, bu hisârın karşısında bulunan kadîm hisarı, aynı üslup üzere

hiçbir kuvvetin tasarruf edemeyeceği şekilde düzenledi. Her iki hisardan da devâsâ toplar, sudan geçecek olan düşman gemilerini rahatlıkla kontrol altına alabiliyordu. Sultan Mehmed Han, hisârın inşasından sonra saltanat merkezi olan Edirne'ye geri döndü. Kış mevsiminin yakınlığı sebebiyle İstanbul'a taarruz ve fetih işleri, ordu ve diğer levâzımâtın hazırlanması maksadıyla bir sonraki seneye ertelendi. Basiret sahibi akıllı insan, böyle bir hisârın İstanbul'un tepesine inşasıyla, (394b) bu şehrin böyle bir hüsn-i tedbir ile alındığını anlayabilir.

Farsça ebyât tercümesi

Bu kal'a ki ihtira'-i şâhdır,	Kuvvet-i tahmînine bir şâhitdir.
Gözlerim hep cihân görmüş	Gezmiş ama böylesini hiç görmemiş
Düşmanların boğazın sıkmak için	“Boğazkesen” olmuş nâmı
Bu mahalden açmış İskender	Ölüm vadisinden düşmana bir bâb;
Şimal denizini açmış	Yunan'ı toptan suya vermiş
Düşman boğazına padişâhım	Seddeylemiş âb-ı hayatı
Nöbeti gelince güneş parlar	o kal'adan şu teraneyi dinler
Ki bu kal'a kara ve denizin kilidi,	hayli şehrin sermaye-i fethi.
Her kal'e olur zorluk günüçün	bu kal'a ise feth ü zafer için
Her kulesi dilini çıkarmış	beldelerin fethini müjdelermiş.
Hazır her zaman topları	vaat ediyor fütuhâtları
Yâ Rab! Ne mesut bir binaymış	ki ondan tüm kaleler meftuh.
Te'sîr-i gazâ-yı şâha bir bak	taştan olmuş gazâ mukarrer.
Yedi kat göklere kadar	olmuş cihâna hep sığınak
Gıvrân u dualar olsun hep geliri	ruhuna şâh-ı mücâhidin
Mücâhidler Sultanı Mehmed	nâm u şânın olsun sermed
Sultan-ı zaman ve cümle evlâd	mülk-i verâsetin hep bercây.

BEŞARETLİ MEYSERE FÜTUHÂTINDAN İKİNCİ DESTAN
Sultan'ın Kostantıniye Muhasarası İçin Hareketi ve Fethi, Müşriklerin Buna
Karşı Aldığı Tedbirlerin Beyânı ile Hadsiz Ganimetin Alınması

Sene 857/1453 bahar mevsiminin başları, (395b³⁵⁶) Sultan Mehmed'in gençlik yıllarının da başlangıcıydı. Ayrıca, ilk cihangirlik tecrübesi de sayılırdı. Zira ikinci cülûsunun ikinci senesiydi ve babasının devlet gocasını yetiştirip İslâm ülkelerinin gülistânına bırakalı altı yıl geçmişti. Boğazkesen kale ve hisârının İstanbul'un boğazını sıkamak için inşasından sonra, kış mevsiminde Edirne'de sünnet olduğu üzere fütuhât için gereken hazırlıklara başladı. Genç sultan, nevrûzun başlangıcı olan bahar aylarının başlarında Kostantıniye'yi fethetmek üzere hareket etme kararı aldı. Her biri birer kuzey rüzgârı ve seher yeli gibi sözünde sâdık muhbirlerden haber aldı ki, güngörmüş gavurların pîri olan İstanbul vâlisi, Sultan'ın fetih hazırlıklarını duymuş, teb'âsıyla beraber haberdâr olmuş ki, baharın başlarında şehir ve hisârın fethine başlanacak. Tekfur, üzüntüsünden fesât dolu düşüncelere daldı. Donmuş suyun güneş ışığıyla muhasara edildiği gibi, bir gam ve keder ordusuyla sarıldı. Karakışın karları gibi bahar mevsiminde erimeye başladı. Müşrikler ordusu da, zırhlara gark olarak güyâ bekâsı olmayan kar ve kış devletinin taraftarlığını yapıyorlardı. zaman geçtikçe bunların canında delikler açılmakta, inançlarının duvar ve hisârlarında gedikler oluşmaktaydı.

Mücâhidler sultanı tarafında ise, orduya her an yeni yiğitler katılmakta ve cihad meydanında İslâm'ın yeşil alemi (انا فتحنا لك فتحاً مبيناً)³⁵⁷, nin temeli kadar yücelmekteydi. Lâleler gibi kalabalık İslâm ordusu Gulâmlar ve Azablar³⁵⁸ kırmızı külahlı, İslâm'ın sığınağı olan padişah da kırmızı keçeden tacını³⁵⁹ başına koymuş, bu alametle kendini diğerlerinden fark ettiriyordu. Yeniçeriler de başlarını beyaz keçelerle taçlandırmışlardı. Mücâhitler Sultanı gazâ ve cihad azmiyle, mu'tâd olduğu gibi ordunun toplanması için hükümlerini (396a) Rumeli ve Anadolu beylerine

³⁵⁶ Varak 394b'nin ortalarında yer alan başlıktan sonra, neredeyse 395a'nın sonuna kadar devam eden ve tarih ile ilgisi olmayan edebi metnin tercümesinden kaçınılmıştır.

³⁵⁷ Fetih Sûresi, Âyet I.

³⁵⁸ (عزبان)

³⁵⁹ Burada başa giyilen sarık, kavuk kastedilmektedir.

gönderdi. Beldelerdeki halk arasında nefir-i ‘âm (seferberlik) yoluyla Kostantıniye’nin fethine teveccüh olunduğunu duyurdu. Edirne’den hareketi müteâkip, askerler birleşti. sanki, hesapsız gökyüzü askeri bu müslümanlar topluluğuna katılmıştı. Düzenli ordu saf tertibi almaya başladı ve sağ kol silahlanıp hazır hâle geldi. Aynı şekilde sol cenah da düzenli bir şekilde zafere mahsus müjdeye hazırlandı. Cihângîr padişâhın sancağının yeri olan ordunun kalbi, başta yeniçeri gençleri olmak üzere muhtelif sınıflarda safları düzenledi. Bu ordunun her bir neferi,(satrançta) padişâhın önündeki piyâde gibi olup kapıkullarının önünde filler gibi her zaman Sultan’ın emrinde hazır olmakla meşhurdurlar. Padişâhın iki cenâhında müeyyed askerler silahlarla süslenmiş durumdaydı. Sultan, muzaffer ordusuyla sağlam surlara sahip meşhur şehrin kapıları önüne sene 857 Cemazie’l-evvelinde (1453 Mayıs)³⁶⁰ geldi. Muzaffer askerler bir sur gibi, şehri her taraftan kuşattı. İstanbul’un vali ve tekfuru, adeti üzere, Frenk ülkelerinden ve diğer kâfir firkalardan hisârı muhafaza maksadıyla bir gürûh adam toplayıp, korku dolu gönlünü müslümanlarla muharebe ve husûmete hazırladı. Dindaşlarının yardımları ile yakınlarının desteğine güvenerek, müslümanların İstanbul’u fethine ihtimal vermiyordu. Önce **(396b)** çok sağlam olan surlara güveniyor, savaşçıları zırh ve demirlere bürünmüş bir halde mücahidlerin—her halde “surların üzerine çıkarıyordu” demek istiyor— üzerine salıyordu.

Muzaffer mücahidler her gün güneşin doğmasından akşama kadar din Sultan’ının sâbit adımlarına tâbi olup, Muhacir ve Ensarlar gibi her türlü eziyet ve sıkıntılara tahammül ederek muhasara altındaki şehir ve surlarının önünde duruyorlardı. Muhasara günlerinin uzamasıyla müslümanlar, küffarı öylesine tazyik altına aldılar ki, feryatlarından başka kimse şehrin kapısından dışarıya çıkamaz olmuştu. Her ne kadar muhasara işi kara cânibinde sıkı olduysa da, şehrin su ile çevrili olan iki tarafını, gelip giden gemilere karşı zabt etmek müşkil bir işti. Karadan muhasaranın şiddetli bir şekilde devam ettiği sırada, denizciler arasında göğedenmekle meşhur ve maruf olan iki büyük gemi, ki her biri Frenk küffarından hazır bir orduyu hâvi olup hadsiz hesapsız savaş âlâtı, hususan top ve tüfeklerle

³⁶⁰ İdris yanlış olmalı. Zirâ, zikredilen senede cemaziyel’evvel ayı 10 Mayıs’ta başlamaktadır. Doğrusu rebülevvel ayı olmalı.

mahsurların imdâdına yetişmişti. Her ne kadar müslümanlar tarafından, gazilerin gemilerine hükmeden Süleyman³⁶¹ adlı dilâver karşı koymaya çalıştıysa da mücahidlerin gemileri Frenklerin devâsâ gemilerinin karşısında karanlık gecede hilâl mesâbesinde kalmıştı. Bu durumda deniz savaşı gayret ve iktidar dairesi dışındaydı. Hal böyle olunca, bu gemiler İstanbul'a girmeyi başardı. Şehir halkı gayetle sevinip surların üzerinden, elleri erişmediği için, mücahidlere dil uzatmaya başladılar. (397a) Hakikaten bu hadise ile müslümanlara bir kırgınlık hâsıl olmuştu. Bu muhasaraya taraftar olmayanlar bu olayı delil olarak kabul etmiş ve sultana muhasaradan vazgeçmesi için yol göstermeye çalışmıştır. Nitekim devlet erkânının ekseriyeti, muhasaranın terk edilerek musalaha yolunun aranmasında Veziriazam Halil Paşa ile hemfikir olmuşlardı. Fakat Sultan Mehmed, yüksek himmetinin yardımı ve az sayıda destekçisiyle fetih işinde gayret gösteriyordu. Az sayıda din âlimleri, özellikle şeyhu'l-İslâm Akşemseddin ve üstâd-ı köyler ve'l-muhaddisîn Molla Ahmed Gürânî ile saltanat erkânından Vezir Zağnos Paşa bu hususta sultana destek veriyorlardı. Bunlar, muhasara altındaki küffârla kesinlikle musalahaya razı değillerdi. Sultan şehrin teshiri için büyük gayret sarfetmişti ve muhasaranın başlamasından sonra barış yapmayı menfaatlerine uygun görmemekteydi. Fetih tedbirlerinde tefekküre dalıp nice geceler sabahlamıştı. İlham-ı Rabbâninin yol göstermesi ile nurlu hatırlarına bir maslahat belirdi; müşâvirleriyle de istişâreden sonra şöyle karar aldı ki, ilk önce muhasaranın sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için şehre yardım yolunun kesilmesi lâzımdı. Bu da Frenk diyârından gelecek gemilerin yolunun kapanması ile mümkündü. Diğer taraftan da, İstanbul ile Galata arasında vaki Haliç'e İslâm gemilerinin geçirilmeliydi. Ancak bu doğru ve yerinde olan nazariye imkânsız gibi görünüyordu; İstanbul hisarı ile Galata surları arasında yer alan haliçin medhali yabancı gemilerin buraya girişine mani olmak üzere, kadim zamandan beri azim bir zincirle kapatılmıştı. Kendi istedikleri gemileri içeri alabilmek maksadıyla zincirin arasında bir giriş nasbedilmişti. Bu haliç, tahminî olarak onbin, belki daha fazla gemi sığdırılarak mahfuz kalabilecek genişlikteydi. Surların haliç tarafından da muhasarası mümkün olmadıkça, sadece kara cânibinden muhasara ve ihâta etmek (397b) suretiyle şehri almak imkânsızdı. Ancak, Hazret-i Malikü'l-mülk, sultana

³⁶¹ Baltaoğlu Süleyman Bey.

tevfik ihsan ederek onu bu hususta muktedir kılmıştı. Sultanı cihandarlık mesnedine, peygamberler hürmetine tahmin kuvveti ve fikir istikameti bahşederek din ve devlet maslahatlarının tanzimi için vazifelendirmişti. Böylece hidayet ihsân edicinin yol göstermesi ve Sultan'ın ihtimâm ve gayreti ile her an zamirine beşâret işâreti ve benzeri olmayan akıl ve tedbir nazarı, sultanı benzeri olmayan muğlak işin tedbirine sevketti. Sultan'ın temiz hâtırlarına geldi ki, donanmanın bir miktarını, bir şekilde Galata şehrinin öbür tarafından, karadan nakille halice indirmek lâzım idi. Ancak bu suretle Halic'in girişine çekilen zincir açılabilirdi. Nakil işlemleri için gerekli garip aletlerin yapılmasından ve işbilir mühendislerle istişâreden sonra gazilerin birkaç adet dağ benzeri gemisini Galata şehrinin arkasında sudan çıkararak sahile çektiler. Buradan da Galata tepelerine çekilerek hisarın karşısına, Haliç sahiline indirdiler. Buradan da haliç sularına indirildi. Suyun bu tarafı da karada yerleştirilen askerlerle tutuldu. Böylece her taraftan muhasara altına alınan küffarın bahtı iyice kararmıştı.

Karadan ve denizden surlar top ve tüfeklerle dövülmeye başlandı. Günlerce devam eden top atışlarıyla surlar, küffar devleti gibi sarsılıyor, duvarlarda bazı delikler açılıyordu. İslâm ordusunun haykırışı ve tehlik sesleri ile gamlı ve kederli küffarın yaralılarının inlemeleriyle göğe ve yere âdetâ zelzele ve saikalar iniyordu. Batıl bir hayal olan kurtuluş fikri muhasara altındaki şehir ve halkının dimağından yavaş yavaş kaçmaya başlamıştı. Her gün sabah güneşin doğmasıyla başlayan top atışlarıyla şehrin üzerine azab ateşi yağıyor, şehir surlarında tutsak gibi kalan küffârla, ancak topların diliyle konuşuluyordu. Kara cânibindeki şehrin hisar ve duvarları ekseriyetle yıkılmıştı. Bu sırada gemiler tarafından da amansız bir savaş başlatıldı. Gemi yelkenleri (398a) ateşler arasında görünüyordu. Surlara isabet eden top atışlarının çokluğu ve o diyarın eşrârı başına nâzıl olan belalarla, batı istikametindeki surun Edirne kapısı tarafında çok sayıda gedik açılmıştı. Top atışlarının bu noktaya tevcih edilmesiyle şehrin üzerine çekilen perde yırtılmış oldu. Tekfurun muhteşem evinin³⁶² yakınlarında tahribat vuku' bulup çok sayıda ev de hasar görmüş durumdaydı. Tekfurun makhur olan devlet-hânesi kahr-i âsumânî ile delinmişti. Muhalifler şehrin sınırı sayılan surları korumak maksadıyla ünlü Frenk

³⁶² Tekfur Sarayı olmalı.

savaşçılarını vazifelendirmişlerdi. Vâililik ve ordu gibi şehri muhafazada bütün işler ve yetki yabancı Frenk cemaatine bırakılmıştı. Makhûr tekfur bunların muhalefet ettikleri hususları yasak ilan ediyor, emirlerini ise kanun gibi ilân edip kendi de ona tabi oluyordu. Tekfurun eski has ve yakın adamları zâtî haset ve kıskançlıklarıyla yabancı olan ve muhafaza işleriyle vazifelendirilen gürûhu kıskanıyorlardı. Vaziyeti izâh için tekfura giderek: “Muhasaranın ehemmiyet arzeden noktalarının muhafazasını ecnebîlere, hususan korkusuz bir gürûhun uhdesine bırakmak doğru değildir. Bu işi bu memleketin mutemetlerine ve yerli halka bırakmak daha doğru olacaktır. Çünkü akıllı insanlara malumdur ki ecnebilerin, kendilerinin olmayan aile ve memleketi koruma noktasındaki gayreti ne miktar olacaktır? Şayed surlarda bir gedik açılacaksa bu, kendilerine güvenilmez olan bu ecnebi gürûhun tuttuğu duvarda olacaktır” şeklinde konuştular. Bu şekilde bir maslahata varılması, mezkûr Frenk gürûhunun tekfur ve cemaatinden can-u gönülden rencide olmalarına sebep olup, daha önce gösterdikleri cesaret ve fedakârlıklarını göstermez oldular. Kırgınlıkla şikâyetlerini tekfura arzetmek ve istişâre için onun sarayına gittiler. Tekfura “Burada, vatanlarından uzak amansız bir tehlikenin içerisinde her türlü zorlukları kabul etmişken, bir duvar deliğini dahi muhafazaya itimadı şayan değilmişiz. Yaptığımız bütün fedakârlıkların hepsi meğer biyhûdeymiş, bütün gayretlerimiz boşunaymış” dediler.

Küffâr arasında vuku’ bulan muhalefet haberi, mücahidler arasında fethin bir müjdesi ve habercisi gibi oldu. Mücâhidler arasında fethi olan itimad tekrar canlanıp sevince yol açtı. Sultan da bütün mücahidleri karadan ve denizden cihâd ve gazâ meydanına gönderdi. Kemal-i lutf ve sevgi ile herkesi (398b) İlâhî vaadler ve padişâhî ümitlerle teselli etti. Her ne kadar mücahidler sultanı ilhâm-ı Sübhânî ve idrâkının tevfiğiyle vesikalıydı, ama feth-i mübinde iki nevi teyid-i gaybî Sultan’ın yardımcısıydı ki, zafere ermesine ve ehl-i imânın gâlip gelmesine sebep oldu. Bunlardan birincisi manevî, ikincisi ise tevfik-i ilahîyi hâvi umûr-i ‘adiyeden ibaretti.

Sultan’ın Mânevî Teyitlerinin Zikrinde Birinci Mukaddime

Kelâm-ı fasîh-i peygamberî olan sahih hadislerde Kostantîniye fethinin vaadinde sarîh işâretler vardır. Bütün gözler bu vaadin gerçekleşmesine muntazır idi. Evvelâ, mesnedi Nebî aleyhisselâm olan hadisler ki (الملحمة العظمى فتح قسطنطينيه) ve başka bir hadiste (ثم يفتح لكم الروم فسيكفكمهم الله) ve bir diğere hadiste de (ثم تعزّون جزيرة) (العرب فيفتحها الله ثم فارس فيفتحها الله ثم تعزّون الروم فيفتحها الله) memalik-i ‘Acem olan Fars, Rum ve Umman Denizi ile Yemen Denizi arasında yer alan Ceziretü’l-Arab’ın Kostantîniye fethi ile kıyaslanması, ma’âni ve beyan ilmi kaideleri üslubuyla, belâgâtli kelâm ilmi bilginlerine malumdur. Çünkü Rum diyârının merkezi olan Kostantîniye, mezkûr büyük memleketlerin bayrağı mesâbesindedir. Belâgati ikinci derecede mucize olan hadis-i nebevîlerde fetihlerin sıralanışı, aynen vuku’ bulmuştur. Elbette ki Kostantîniye fethinin diğere yerlerin fethine göre gecikmesi hakikat kaidesinin haricinde değildir. Bu fethin de vuku’ bulacağıın delili bir diğere hadis-i sahih olan (هلك كسرى فلا يكون كسرى بعده وقيصر ليهلكن ثم لا يكون قيصر بعده وليقتسمن كنوزهما في سبيل الله) ’da mevcuttur. Âdet ve sünnetu’llah hasebince, kayserlik hazinelerinin kısmet oluşu memleketin fethi olmaksızın mümkün olmaz. İstanbul’un eski hâkimleri olan kayserler ve tekfurlarının inhisârından ve tekfurun arsa-i memleketinin tazyiki ve gelirlerinin azalması neticesinde zaaf-i devleti, bu memleketin adem-i bekâsına karine ve şâhittir. Yine, din mücâhitlerinin vaziyet ve âsârının intibâkı (عن ابي هريرة) (رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم هل سمعتم بمدينة جانب منها في البر و جانب منها في البحر، قالوا نعم يا رسول الله، قال لا تقوم الساعة حتى تعزوها سبعون الفاً من بنى اسحق فاذا جاء و هاترلوا فلم يقاتلوا بسلاح و لم ترموا بسهم الا قالوا لا اله الا الله و الله اكبر فيسقط احد جانبها الذى فى البحر ثم يقول الثانية لا اله الا الله و الله اكبر فيسقط جانبها الآخر ثم يقول الثالثة لا اله الا الله و الله اكبر فيخرج لهم) müjdeyi tazmin eden bu hadisin mazmunuyla vaat edilmiş olan İstanbul fethinin alâmetleri ve şâhitleri âşikârdı. Şöyle ki, ma’mur beldeler ve meşhûr şehirler son derece dikkatle araştırılmasına rağmen, hadisteki açıklandığı gibi bir şehre rastlanamamıştır. Meğere İstanbul başka. Şu hâlde bu hadis Kostantîniye’ye munhasır olmuştur. Bununla birlikte, *Heşt Behişt* olan bu kitabın mukaddimesinde meşhûr ve mezkûr olduğu gibi, Selâtîn-i Âl-i Osman Gays bin İshak aleyhisselâmın a’kâbindandır. Tesâdüftür ki, bu gazâyâ iştirak eden güvenilir bazı râvilerden, Sultan’ın ordusunun 70.000 kişi olduğu duyuldu. Bu ordunun zikir ve şi’ârının lâilaheillallah olması da bu hakikatin beyânıdır. (399a) Şehir sûrlarının hangi cihetten sukut ettiği sırasına gelince; evvela deniz cânibinden vuku’ bulmuştur.

Şöyle ki, müslüman gemileri Galata tarafından karadan çekilmek suretiyle Haliç'e indirilmiş ve o taraftaki sûrlar bu gemilerin marifetiyle teshir edilmiştir. Kara cihetinde olan sûrların teshiri batı tarafında, Edirne kapısına muttasıl olan tarafta devâsâ topların marifetiyle vuku' bulmuştur. Bu hâliyle duvarlar, güyâ ağzını açmış ve kendi hâliyle ehl-i İslâm'a (ادخلوها بسلام) diyordu.

Aynı şekilde, ardı ardına evliyâların beşâretleri ve keşifleri de Sultanın gaybî teyitlerindedir. Hususan Allah ehli zümresinden olan şânları yüksek bir topluluk gazâ-yı ekber olan bu seferde muzaffer askerlere eşlik ediyorlardı. Bunlar sultanı gazâyâ tahrîs ediyorlardı. Manâ ülkesi büyüklerinden Şeyhü'lislâm ve'l-müslimin Şeyh Akşemseddin hazretleri bu cümleden biriydi. Muhasara ve çekişmelerin uzaması ve kâfirlerin mukavemet göstermesi üzerine devlet erkânı, hususân Veziriazam Halil Paşa, görünüşteki bazı deliller ve ordu donanımı ile maaşın azlığı ve küffâra gelen kuvvet ve kudretten bahisle musâlaha ve tehir ile Sultanı fetih işinden vazgeçirmeye çalışıyordu. Her an, bu iddialarına bir yenisini eklemekle, sâbık sultanların zamanında da yaptığı gibi, fethi tehir maksadıyla bir başka tedbirle sultana geliyordu. Sultan bütün hareketlerini din âlimlerine dayandırarak yapardı. Sünnet-i Muhammedî gereğince, fethi tehir ederek küffârla musâlaha fikrini istişâre etti. Bu hususta Şeyh Akşemseddin'e itimat ediyordu; O'ndan gelecek istişâre ve isti'lâm sonucuna tamamıyla uyacaktı. Şeyh hazretleri de İlâhî işaret hasebi ve Sultan'ın emrine uymak için, her ne kadar o ana kadar defalarca bu feth-i mübînin gerçekleşeceği hususunu şevâhidleriyle beyan etmişti, fakat yeniden bazı ruhânî âlimlerle birkaç halvete çekildiler. Yeniden fetih müjdesi âlem-i ma'nadan sultana ulaştı. Şeyh Şemseddin hazretleri ehl-i teveccüh ve istihârenin keşfini tafsilâtıyla, ta'birle sultana beyan etti ki; "müjde ulaşmıştır ki çarşamba günü, (399b) cemaziyü's-sânînin 27'si, sene 857'de (5 Temmuz 1453) ³⁶³ İstanbul'un hisar ve surları Sultan Mehmed'in askerlerince teshir edilecektir. Surların içerisinde ezân okuyacak olan ilk kişi de bu fakirin sohbetlerine katılan dervişlerden biri olacaktır." Bu müjde sultana ulaşınca, âdeta padişah ve mücâhidler ordusuna fetih müjdesi teyit

³⁶³ Bu tarih perşembe gününe denk gelmekte olup esasen yazar yanılmıştır. Ancak, biraz ileride yazdığı Farsça beytinde, saldırıdan bir gün öncesini pazartesi olarak zikretmektedir. Doğrusu 20 cemaziülevvel sene 857 salı olmalı.

edilmiş gibi oldu. Tam anlamıyla tatmin olan mücâhidler sultanı, İslâm ordusunu tamamen bu mübârek cihâda hazırlanması için teşvik etti; bütün ümera ve ordu ileri gelenlerini huzûruna getirtti. Her birine ayrı ayrı alaka gösterip İlâhî vaadler ve inâyetler ile Hazret-i risâlet-penâh sallahüaleyhivesellem'in hadis muhtevâsından bahisle fethe ümitlendirdi. Ayrıca, bütün asâkiri ganimet elde etmek gibi dinî ve dünyevî tamaha bıraktı. Ardından da bütün orduya vaatte bulundu ki, böylesi zengin bir şehri fethettikten sonra sonra üç gün süreyle yağma hükmü geçerli olacaktır. Ganimetçilerin eline her ne geçtiyse o şahsın olacaktır. Şer'an masâlih-i müslümîne ait olan su ve toprak hariç, bütün menkuller gâzîlere ait olacaktır. Arazi ve imâretler yağma ve intikâle kâbil olmadıklarından Sultan'ın hissesi olmak üzere yerinde kalacaktır. Ardından savaş ve hücûm için gün belirledi. Saadetli bir sabahın erken saati hücum için belirlendi.

Farsça beyt tercümesi:

Cihânı aydınlatan sultan düzenledi Ordusunu âdet üzere *Pazartesi*.³⁶⁴
Denizi süsleyen sûr ve iklim için Hisâr yaptı ordusundan dağ gibi.
O hisârın etrafını sağdan ve soldan Demirle kapattılar yolu, tozlara bile.

Sultan'ın Zâhirî Teyitlerinin Zikrinde İkinci Mukaddime

Seher vakti muzaffer ordu hisârı teshîr azmiyle toz ve dumanı göklere yükseltti. Sultan'ın telkiniyle kelime-i tehlil ve tevhid olan (لا اله الا الله وحده لا شريك له)'yi haşmet ve celâl ile tüm dünya ve feleğe yükselttiler. Kementçiler zafer ve muvaffakiyet arzusuyla surlara kement atmaya başladılar. Tüfekçiler de Rumları taşlamak için işe koyuldular. İslâm mücâhidlerinin sultanı, yiğitlik ve mertlik meydanının öncüsü, (400a) din-i Ahmedî'nin sığınağı, şehinşah, Ebü'l-feth-i zaman Sultan Mehmed Han mübarek bir günün sabahında, 857/1453 senesi, sabah namazını eda ettikten sonra evvela dergâh-i ilahîde dua ve hâcet elini güneşin pençesi gibi açtı. Güneş gibi yüzünü de İlâhî kulluk ufkunun mihrâbına, gece ve gündüzü değiştirenin dergâhına sürdü. Münâcât ve duayı edâ esnasında Sultan-ı Enbiyânın mukaddes

³⁶⁴ Hücumun bir önceki günü burada pazartesi olarak zikredilmiştir.

ruhunu vesile ederek şefaât dileğinde bulundu³⁶⁵. Duadan ferağat bulunca muzaffer askerleri teçhiz düşüncesine daldı; askerlerin nasıl bir tertip üzere karadan ve denizden hareket edeceğinin planını oluşturmaya başladı. Geceyi düşünce ve fetih planını oluşturmakla geçirdi; bu plan üzere hareket edilecekti. Bütün nâmlı kahramanları tek tek yarının savaşı için lâzım gelecek malzemeleri hazırlamakla vazifelendirdi. Alanında tecrübe sahibi olan bazılarını da sûrların bazı burçlarını teshiretmekle ve (400b)göklere kadar ulaşan merdivenleri, sûrun irtifâ'na göre hazırlamakla görevlendirdi. Kazmalarının uçları Ferhâd'ınkinden daha keskin olan ve hızı denizdeki balıklardan daha hızlı olan lağımcı mühendislere yerin kalbini deşmeye ve sûrların bazı mahallerine neft³⁶⁶ bırakmalarını emretti. Bazı kementçileri de düğümlü kementlerden lüzûmu miktarda örmeleri ve hazırlamaları emrini verdi. Güneşin ışınlarından daha hızlı ok atabilen okçuları ve mızraklarının ucu yılanların dilinden daha keskin ve zehirli olan mızrakçıları ayrı ayrı münâsip mahallere yerleştirdi. Başını kaldırıp bakacak olan düşmanın gözlerini yuvasından çıkarmaları için de tüfekçileri vazifelendirdi. Topçularla mancınıkçıları da hazır bir vaziyette hisar ve duvarların karşısında beklemeleri emrini verdi. Ardından da Rum mücâhidlerinin şehinşâhı, kahraman yiğitler ve gazilerin müvâcehesinde, vasitasız olarak şöyle hitâb etti:

“Bugün mertlik ve yiğitlik gösterme günüdür. Ve bu an din savaşçılarının itaati vâcip olan (جاهد الكفار و المنافقين)³⁶⁷ emrine uyma ânıdır. Mücâhidlerin başlarının dik olması ve küffâr-ı mekrûhun başlarının eğilmesi için. Şimdi, din ve dünya saadetine erişen o kişidir ki, cesâret ve yiğitliğini yalın bir kılıç gibi ortaya çıkarıp cihâd ve gazâ ile yüzünü ağartsın. İkbâl ve yiğitliğini nur saçan güneş gibi düşmanlarının kanıyla ala boyasın.”

³⁶⁵ 52 beytten oluşan ve kısaca İstanbul'un fethinde muvakkafiyet istediği, din bayrağının bu şehre dikilmesinde kendisine yardım etmesini ve şayet fethi muvaffak olursa Ayasofya'yı camiye tahvil edeceğinden bahsetmekte olup, dua metninin tercümesine gerek görülmedi.

³⁶⁶ Barut olmalı.

³⁶⁷ Tevbe sûresi 73. âyet; kâfirlerle ve münâfiklarla cihad et!

Tam bu sırada, konuşmanın ardından nevbet çalındı ve muzaffer askerlerin hisârın etrafını sarmaları ve şeriat ile İslâm milletinin namûsuna yardım için, bayrakları meleklerin kanatları gibi fetih maksadıyla açmaları emredildi. (401a)

Farsça beyit tercümesi:

Orduya emredildi tâ ki <u>yüzbin</u>	Kuşatsızlar şehir hisârın
Kan gölüne çevirip şehri	Kökünden söküp harâb eylesin.

Sultan'ın almış olduğu güzel tedbirlerden biri de şöyle idi: Güneş doğmadan yapılacak olan askerlerin umûmi hücumundan önce, kalabalık bir gürûha sûra yakın olan bölgelerde, meşâleler yakmasını emretti. Sabaha kadar yakılacak olan bu meşâleler ve atılan ateşli oklarla sûr muhafızları meşgul edilecekti. Sultan'ın bu emriyle İslâm ordusundan büyük bir topluluk mızraklarının ucuna meşâle taktılar, uçları yanmakta olan oklarla küffârı sabaha kadar meşgul edip ertesi gün yorgun ve bî-tâb olmalarını sağladılar. Ayrıca, kôs ve nakkâre çalmak suretiyle de sûr muhafızlarının yorgunluğu iyice artmıştı. Küffâr için son derece yorucu ve mihnetli bir gece oldu; sabaha kadar bir an olsun dinlenemediler.

Sultan ikinci olarak karar aldı ki;

“Sabah olup sûrun karşısına bayraklar kaldırılıp asker saf tutunca, âni ve mu'tâd olunmadık bir şekilde top, tüfek, mancınık ve zembereklerle sûrlar tazyik edilsin. Zira gediklerin arkasında muhafaza ile vazifeli kâfirler ile sûrların üzerindeki muhâfızlar top atışlarından gelebilecek tehlikelerden korunmak maksadıyla haşereler gibi hisârın üzerinden aşağıya kaçacaklardır. Topların sesleri ve onlardan hâsıl olacak olan tozlar küffârın göz ve kulaklarını kapatacaktır. Mancınıkların korkusundan kuleleri terk edip alt tabakalarda biri birinin üstüne yığılacaklardır. Bu vaziyette savaş meydânlarının yiğitleri derhâl sûrlarda açılan gediklerden içeri sızıp daha önceden hazırlanan merdiven ve kementlerle hisârın etrafından, denizin buharı gibi (401b) duvarlara tırmansınlar. Ümit ki sıdk-i niyet ve hulûs-i i'tikâd ve (*الآن السيوف مفتح الجنة*) vaadinin zuhuruna olan itimadın bereketiyle bu ulvî gayenin muğlak olan kapıları açılır.”

Velhâsıl, Cihângîr Sultan atına binip savaşın başlaması emrini verdi. Mücâhidler sultanı muzaffer ordu ile, hususan kapıkulu fırkasıyla, sağdan-soldan ve ortadan fethete tevecüh eyledi. Cesûr yeniçeri askerleri karıncalar gibi Süleyman-ı zamanın yanından ayrılarak hücûma geçtiler. Bu hücumla hiç durmadan çok derin olan handek ve birinci hisârı geçtiler. Tâmbir ihtimâm ve gayretle büyük topların oluşturduğu büyük hisârdaki gediklerden kendilerini içeriye atmak ve oradan diğer kulelere fetih bayraklarını dikmek istiyorlardı. Daha önce zikrolunan ve surlarda açılacak gedik ve delikleri muhafaza ile vazifelendirilmiş olan Frenk cesûrları bu noktayı tutuyorlardı ve çatışmanın en şiddetli anında kılıçlarıyla açılan gediği kapatmaya çalışıyorlardı. Bunların başı ve kumandanı cehâlet ve asabiyetle ansızın büyük hisârın dışına çıkacak cüreti gösterip küçük hisârın üzerine çıktı. Burada çarpışma halinde olan gazilerin üzerine yürüdü. Bu sırada duvarın altında bulunan gazilerden biri çok meşakkatle elindeki kılıcı sûrun üzerindeki mezkûr kâfire cehennem ateşi gibi fırlattı. Kudret sahibi olan Allah'ın takdiriyle o mücâhidin fırlattığı kılıç cehennemlik olan kâfirin sinesinden çıkıp o anda duvarın üzerinden kendi gürûhunun arasına düştü. Onun düşüşüyle kılıç arkadaşları kaçışmaya başladılar. Hâl böyle olunca cesûr gaziler kendilerini büyük hisârda açılan gediğe ulaştırdılar. Çatışma o kadar şiddetli cereyan etmişti ki, kâfirlerin cesetleri her tarafı sarmış, sûrların üzerine çıkmak için merdivenlere (402a) gerek kalmayıp, kâfir leşlerinden merdivenler oluşmuştu. Şehri çeviren iki sur arası bu cesetlerle doluydu. Bir anda kalabalık gaziler ordusu sûrun üzerinden baharın coşkun seli gibi şehrin içerisindeki sokaklara dolmaya başladı. Onların bu hücûmu karşısında duramayan küffâr panik halindeydi. Öyle bir vaziyet hâsıl olmuştu ki, mücâhidlerden her biri bin kişiye bedel olmuştu. Eğer bir mücâhid, bin kâfir askeriyle karşılaşırdı, her halde yine gâlip gelirdi. Bu zafer hâli gaziler üzerinde öyle bir tesir oluşturmuştu ki, eğer bin kâfir onun başına kılıç çalsa, bir arı sokmuş kadar etki yapmazdı. Bu Allah'ın takviye kudretiyle böyle olmuştu.

Müslümanlara ait bu fetihde ilahî lutfun Sultan'ın takviye ettiği hususlardan biri de şudur; fethin temeli, elleri anahtar gibi olan kapıkulu ordusu vasıtasıyla atılmıştır. Bunlar Sultan'ın hemen önünde duran gürûh olup, sûrların üzerine ilk çıkmaya muvaffak olanlar da bunlardı. Tevfik-i İlahî ile İslâmiyetin bu büyük fethi

Sultan'ın zâtına hâs ve nasip oldu. Hakikatte ve mecâzda “Fatih-i Kostantıniye” ismi mücâhidlerin öncüsü olan Sultan Mehmed’e mahsus oldu. Ezân-ı Muhammedînin gök yüzünü çınlatması fethi müjdeliyordu; yukarıda bahsi geçen, ilk sûra çıkmayı başaranlardan biri, İslâm ordusuna fethi müjdelemek için kapıların açıldığı anda kulelerden birinde ezan okumaya başlamıştı.

Sultan'ın hâs kullarının gedikten şehrin içine girmesi ânî olmuştu. Tekfur bu sırada Edirne Kapısı'nın kuzeyinde bulunan meskeninin³⁶⁸ kulesinden Rumeli ordusu ve emîrleriyle çarpışma halindeydi. Tekfur, Edirne Kapısı'nın güney istikametindeki hisarlarda açılan gedikleri Frenklerin iyi bir şekilde muhafaza edeceklerine inanıyordu. Onun Frenklere olan itimâdı, aslında küliyyen gaflette kalmasına sebep olmuştur. O, Sultan'ın ordusunun o yerleri istilâ ettiğinden habersizdi. Top ve mancınıkların bombardımanından hâsıl olan ses ve toz bulutundan dolayı mezkûr mahalde cereyân eden ahvali göremiyor, duyamıyordu. Fakat, fâtilh ordu, gökten nâzil olan bir bela gibi, kahrolası tekfurun sarayının yakınlarına ulaşmıştı. İslâm ordusunun, sarayına dayandığını görünce elleri titremeye başlayıp, sinesinin hisârında mahsur olan kalbi korkuya düştü. Durup mukavemet etmenin imkânsız olduğunu gördü. Çünkü her taraftan müslümanlar biri birinin imdâdına ulaşıyorlardı. Yanındaki az sayıda küffârla at binip sâhil cânibine yöneldi. Oradan gemi ile kaçacaktı ki, yolu üzerinde, (402b) şehrin sokaklarında bela yakasına yapıştı. Tekfurun ölümüyle alâkalı güzel bir gelişme oldu. Kaçmaya çalıştığı sırada cereyan eden bu hadise onun helâk olmasına sebep oldu. Bu esnada muzaffer mücâhidler şehrin sokak ve mahallelerine küffârı öldürmek ve ganimet elde etmek için evlere ve çarşılara yönelmişlerdi. Azablardan bir gürûh da bir mahalde çokça ganimet görmüşler; tama gücü akıl kuvvetlerine gâlip gelip tedbir ve ihtiyâtı elden bırakmışlardı. Diğer gazilerle irtibatları da kesilmiş olan bu gürûh ganimet toplamaya ve huri-görünümlü esirler edinmeye başlamışlardı. Bu mahal Tekfûr ve adamlarının kaçış güzergâhı üzerindeydi. Az sayıda olan mezkûr Azablar gürûhu küffâr tarafından kuşatılmış ve yok olma eşiğine getirilmişlerdi. Çâresizce savaşmakta olan bu gürûhün yanına ulaşan Tekfur, sıkıntısını gidermek için bu Azablardan birini

³⁶⁸ Tekfur Sarayı.

öldürmek ve onunla kendini teselli etmek istedi. Neredeyse yarı-canlı olarak yerde yatan bir azab askerini gözüne kestirip üzerine atını sürdü. Yaralı Azabın müdafaası esnasında ansızın atın ayağı sürçüp kahrolası Tekfur yere düştü. Yaşamından ümidini kesmiş olan mezkûr azab askeri hızlıca ayağa kalkıp Tekfurun başını gövdesinden ayırdı. Tekfurun yanındakiler bu korkunç sahne karşısında korkuyla kaçışmaya başladılar. Cenâb-ı Allah'ın yardımıyla yarı-ölü sayılan gazi Azab uhrevî ve dünyevî kazançlar elde etmiş oldu. Baştan aşağıya kıymetli emti'a taşımakta olan Tekfurun üzerindeki bu azabın oldu. (403a) İslâm ordusu ikbâlin ve ilahî yardımın tesiriyle böylesi bir Hayber'in kapılarını açmış oldular. Muzaffer askerler her türlü ganimet ve İlâhî atâyâyaya mazhar olmuşlardı. Mücahidler sultanı böylesi sevinçli bir günde "genel in'âm" duyurusu yaptı. Daha önceden vaad ettiği gibi, bütün gazilere üç gün süreyle yağmayı ve nisâ ve etfâlin esir alınmasını kararlaştırdı.

Şehir bir gün öncesine kadar ifritlerle dolu bir zindânı andırırken, bugün nur-ı imân ve tal'at-i hümâyun-ı sultan ile her nevi güzellikler ve gılmanlar ve hurilerle dolu vaad edilmiş cennet gibiydi. Put heykelleriyle dolu ma'bedleri, önce rahip ve keşişlerin çan çaldıkları ve küffar ile bed-kîşlerin küfr ile toplandıkları mahaldi. Zaferle son bulan o andan itibaren, nâmus-ı Nebevîni ikametiyle, îmânın darü'l-emânı olup tevhid ve irfân nûrunun yayıldığı yer oldu.

Ganimetlerin çokluğundan ve ganimet sahiplerinin fazlalığından, güçlü ve zayıf mücâhidler bunları ortaklaşa paylaşmışlar ve bütün orduya zenginlik gelmişti. Çok fakir olan bazı Müslümanlar, ki yıllardır arpa ve buğday tâneleri onlar için bir la'l taşı ve altın mesâbesindeydi, bu ganimetlerle âdeta la'l ve altınları torbalarla taşıdılar. Her müflis ve fakir, ki bundan evvel evinin çirasını gamlı âhıyla yakardı, artık zenginliğe kavuşmuş ve gecelerini ay yüzlülerin simâsıyla aydınlatıyordu. Efsânelerden duyduklarını ve rüyalarında gördüklerine kavuşmuşlardı. Baharistânı yağmayla insan şeklinde (403b) birer peri-zâde ele geçirmiş ki, güzel suratı çiçeklerden daha alımlıydı. Her çarşı ve pazarın başında Yusuf soylu bin köle satışa çıkarılmıştı. Gülsuyu gibi olan her biri hicâp perdesinden çıkarılmış ve ganî ve denî insanların meclislerine getirilmişlerdi. Perilerin bile kıskanacağı güzellikte olan köleler, böylesine değersiz hâle geldilerse, artık diğer emvâlin ne kıymeti olur?

II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ÜÇÜNCÜ DESTÂN

İslâm Bayrağının (404a) Ayasofya'ya Dikilmesi ve Bu Eski Küfür Ma'bedinin Camiye Çevrilmesi ve İlk Kurucusu İle İkinci Müceddidinin Doğru Tarihlerden Zikri ve Tesis Sebebi ile Sâbık Zamanlarda Zuhûra Gelen Diğer Garip Durumların Beyânı

Tarih kitapları ile deniz ve kara seyyahlarının haberlerini mütalaa edenler bilirler ki, İslâmiyetten önceki zamanlarda kurulan eski ma'bedlerden bugüne ulaşabilenidir ki, o zamandan bugüne kadar ayakta durabilecek bir binayı hiçbir sultan veya hâkim yapamamıştır. Bu tarzın yegâne örneği Kostantiniye'de yapılmış olan Ayasofya mabedidir. Göğe yükselen kubbesi felek-i a'lâya denk gelecek şekilde yapılmış olup, bu mabedi seyretmek hakikaten akılları hayrette bırakıyor. Daha da garip olan (404b) bin ikiyüz yıl geçtikten sonra, din ve milletlerin dahi değiştiği yerde en son İslâm ma'bedi olarak karar kıldı. Bu kadar zaman geçmesine rağmen hiçbir zaman izzetinden bir şey eksilmedi. Tâ ki sene 857/1453'te Muhammedîlerin sultanı yüce himmetini, Allah'ın adını bu ma'bedin üzerine dikmeye hasretmiş ve hidâyet yolunda hâlis niyeti ile din düşmanlarına galip gelmiştir. Sultan'ın Kostantiniye sûrlarını açtıktan sonraki ilk hedefi Ayasofya'ya girmekti. Bir an evvel camiye tahvil için âdeta gayıptan (اوليك يُسارعون فى الخيرات و هم لها سابقون)³⁶⁹ sesini duyuyordu. Eski mabedin yanına ulaşınca, kendi gözleriyle yüksekliğini ve ihtişamını gördü. Arşa yükselen kubbesini ve geniş alanda inşa edilmiş olduğunu görüp, bânîsinin bu binâyı inşâda himmetine ve halis niyetine delil olarak kabul etti. Eski binâların kalıntılarını ve daha da eski zamanlara ait yarı yıkık binâları ve diğer eklentileri görünce hayreti bir o kadar daha arttı. Araştırmacı sultan, dâr-ı fenâda (bekâsı olmayan dünyada)devletin itibarsızlığını anladı.

Mabedi gözden geçirip incelerken, duvarlarında ve kapılarında tahribât oluştuğunu gördü; mabedin aydın gözleri olan kandilleri yarasa ve baykuşların gözlerindeki nurdan başka akşamları bir aydınlık görmemiş, her tarafına oturmuş olan toz tabakalarını yarasaların kanatlarından başka hiçbir ferrâş temizlemeye

³⁶⁹ Muminun sûresi 61. âyet; İşte onlar, iyiliklere koşuşurlar ve iyilik için yarışrlar.

kalkışmamış. Kürsülerinde hatip ve müezzin yerine baykuş ve yarasadan başka bir canlı oturup seslenmemiş. Bu vaziyet ve hâle münâsîp olarak sultan şu beyti tekrarladı: (405a)

برده داری میکند بر طاق کسری عنکبوت بوم نوبت میزند در قلعه افراسیاب³⁷⁰

Sultan Mehmed'in ilhâma mazhar olan gönlünden geçti ki, bu mabedin şirkin kirinden kurtarılıp camiye çevirilmesi din ve mülk maslahatı bakımından lâzım ve sevaptır. Allah resulünün sallahü aleyhi ve sellem sünnetini tecdîde başladı. Beş vakit ezan-ı Muhammedî'yi mabedin feleğe yükselen çatısından kendi lafzı ve yüksek sesiyle okudu. Gazâ ve cihâd geleneğinin tamamlanması için minber ve mihrâbı, eyvânın önüne yerleştirdi. Fetihle beraber temlik ettiği ekseri arâzi ve dükkanlar ile İstanbul hisârının içerisindeki mahallelerin gelirini mübârek ma'bedin maslahatı için vakf-ı sahih-i şer'î eyledi. Yıllardır küfrün makarrı olan bu ibâdet-gâha kelimetullahı nasbetmek için, büyük çaba harcadı. Eski binanın rahatlaması ve revaç bulması için ayrıca gayret sarfetti. Arşa yükselen bu binanın ilk inşa gününden, camiye tebdildiği güne kadarki durumunun anlatılması gerekmektedir. Eski zamanlarda yazılan Yahudî ve Hıristiyan tarih kitaplarındaki muteber nakiller ve rivâyetlerden nakolunacaktır. Bunlar Sultan'ın emriyle Frenk ulema ve hükemâsının tarih kitaplarından tercüme edilmiştir. Bu konu, dört fasılda muhtasar bir şekilde zikredilecektir.

BİRİNCİ FASIL

Yüce Binanın İnşa Sebebi ve Kurucusunun Zikri

Farsça Beyit:

چنین گفت آن سخنگوی کهن زاد

که بودش داستانهای کهن یاد³⁷¹

³⁷⁰ Perde-dâri mî-koned ber-tâk-i kisrâ ankebût—Bûm nevbet mî-zaned der-kal'a-i Efrâsiyâb
Perde-dârlık eyliyor örümcek Kisrânın sarayında; Nebbetini çalıyor baykuş, Efrâsiyâb'ın kal'ası'nda.

³⁷¹ Şöyle söyledi ihtiyâr konuşmacı—Ki eski destanlar hafızasındaydı.

Rum ülkesi ve Yunan adaları, Frenk Halici ve kuzey denizi arasındadır. Kostantiniye şehri bütün bunların tâm ortasında olup, diğer beldeler bu şehre tabidirler. Zaman devirlerinden, Ebü'l-beşer olan Hazret-i Âdem aleyhisselâmın yaradılışı vaktinden 5052 yıl geçmişti. Bu ülkede Vezendu³⁷² adında bir kral ortaya çıktı. Şevket ve ihtişamı gayetle çok olup Rum ve Frenk memleketlerini istilasını tamdı. Mülkî maslahatlar muktezâsınca kara, deniz, adalar ve sahiller diyârlarını zabt ve idâre için İstanbul'un bulunduğu mahalde bir şehir planı yaptı. Bu mahal, yedi tepeyi müştemil, Frenk Denizi ile Kuzey Denizi'nin birleştiği noktada hisârlı bir şehir inşa etti. Belli bir müddet surlarına ve ziynetli ülkesine güvenle zaman geçerken mamleket ve padişahlığı diğer ülkelerin kıskançlığına sebep oldu. Hayatı son bulunca haleflerinden oniki kişi burada padişahlık yaptılar. Bunlar, sair ülkelere de yardımcı olup onları korudular. Tâ ki âlemin tarihi Hübût-i Âdem'den 5750 yıl sonrasına ulaştı, tesâdüfen Rumiye-i Kübrâ nevâhîsinden ki kadîm zamanlardan (405b) bu günlere kadar bütün Frenk'in idare merkezidir ve bugün oraya Rîmpâp derler³⁷³. Burası genişlik ve imarda bütün evrenin yedi hisâridir. Oradan Kostantin adında bir padişah çıktı. Bu zât mülk, hakimiyet sahası, asker ve mal bakımından çok büyük olup kendisine tam itaat edilirdi. Gün geçtikçe hükümeti de büyüyordu. Bulduğu yerden doğu ve kuzey ülkelerini teshîr için hareket etti. Frenk denizinin etrafındaki birçok muteber ülkelere ve Makedon ülkesine, ki bugünlerde Rumeli demekle meşhurdur, teveccüh ettikten sonra buraların idare merkezi olan Kostantiniye'yi ele geçirdi. Sâir şehir ve kalelerin fethine devam için Vezendu'nun hisârını da fethetmek lâzımdı. Kostantin ile mukavemet kuvveti olmayan Vezendu'nun evlâd ve ahfâdı, mecbûren o ülkeyi korumaktan vazgeçtiler. Diğer iklimleri de teshîr etme fikrinde olan müdebbir ve hakim padişâh Kostantin, İstanbul'un şehir planı ve vaziyetini beğendi. Burayı kendisine merkez yapmak için Frenk diyarından mülk-i Acem hudûduna kadar olan hükmü altındaki diyârlardan inşaat ve imar işleri için lâzım olan malzemeleri getirtti.

Adalet üzere kendi sarayını buraya inşa etti. Tabii olduğu hristiyanlığı takviye amacıyla adaletli kanunlar tesis etti. Günümüz Kostantiniye'sinde haşmetini

³⁷² Harekeli

³⁷³ Roma

gösterir bazı bina kalıntıları mevcuttur. Bu cümleden biri günümüzde “At Meydanı” demekle meşhur olan mahaldir ki, bu padişahın divânı olup uzun zaman geçmesine rağmen her hangi bir zarar görmemiştir. Sarayından da birkaç mermer sütun mezkûr mahalde mevcuttur. Bunlar “elif” misâli padişahın birliğini ve tabiatının doğruluğunu göstermektedir. İstanbul’da ondan kalan bir diğer eser de Azrail Kilisesi³⁷⁴ demekle meşhur bir kilisedir. Bu kilisenin çoğu kısmı, İstanbul’un müslümanlar tarafından fethi sırasına gelinceye kadar tahrip olmuş durumdaydı. Ancak hâlâ cüzî bir kısmı Sultan Mehmed Camii’nin³⁷⁵ güney tarafında bulunmaktadır. Bunlar birkaç sütun ve direktten ibârettir. Günümüze bir kısmı ulaşan bir diğer eseri de Hazret-i Yahya Nebi aleyhisselâmın adına inşa ettirdiği bir manastırdır. Bu binayı da, zamanında hak din olan Hazret-i İsa aleyhisselâmın dinini takviye için inşa ettirmişti. Bu mabetten de birkaç sütun Ayasofya’nın güneyinde durmaktadır. Bütün bunlar, o padişahın yüksek himmetinin hakikatini göstermektedir. Onun saltanatı zamanında devlet erkânı da, her biri gücü yettiği kadar âlî imâretler ve muhteşem evler inşa etmişlerdir. Bugünlerde dahi o binâların temellerinden bazı parçalar görülebilmektedir. **(406a)** Kostantin’in padişahlık müddeti otuz yıl olup hayatı eceliyle son buldu. Vasiyetiyle memleketi Elyanus³⁷⁶ adında evladlarından birine verildi. Çünkü bu oğlunda dindârlık duygusunun fazla olduğunu görmüştü. Devlet ve devlet erkânını tevdi ederken din-i hak olan Hıritiyanlığı gözetmelerini rica etti. Çünkü bütün ülkede ateşperestlik revaçtaydı. Tabii bu ateşperestler din-i Mesih’in önünde büyük bir engel teşkil ediyorlardı. Bu tarihten sonra yüzseksen sene kadar bir müddetle onun soyundan gelenler padişahlık makamında oturdular. Tâ ki mülk ve saltanat mirâs yoluyla Üstunbanu³⁷⁷ adında birisine intikal etti. Babası, ecdâdının sünneti üzere Üstunbanu’yu herkese karşı adaletli, reâyâ ve ordusuna iltifatla davranmasını vasiyet ederek vefat etti. Üstunbanu, saltanat tahtına geçince muhaliflerini, kimisini keremiyle, kimilerini de kılıç zoruyla itaati altına aldı. Bugün At Meydanı demekle meşhur olan mahaldeki sarayında kalabalık bir devlet erkânı toplamıştı. Din ve ilim ileri gelenleri ve ümera büyükleri ile ordudan ileri gelenleri saraya topladı. Herkese,

³⁷⁴ Havariyun Kilisesi olmalı.

³⁷⁵ İdris “Sultan Mehmed Camii Cedîdi” şeklinde zikretmiştir.

³⁷⁶ Her iki nüshada da harekesiz ve noktasız. İdris-i Bitlisî(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2197, vrk. 379a.

³⁷⁷ Justinianus olmalıdır. (527-565)

makamına göre lutuf ve ihsânda bulunup adil kanunlar tayin etti. Padişahlık âyinini şeriat ve din erkânı üzerine kurdu. Tesadüfen, toplantıların birinde o zamanın muhtelif din ve fırkalarından karışık insanlar bir araya gelmiş ve din ve millet üzerine konuşmalar başlamıştı. Câhil ve mutaassıp nüfusun adeti olduğu üzere, konuşma şeklinde cereyan eden tartışmanın ardından kılıçlar konuşmaya başladı. Bir anda ateşperestlerin fitne ateşi göklere yükseldi. Öyle ki mezkûr meydanda ve sarayda işler, kan dökülmesine kadar ilerleyip kıtâl başlamış oldu. Taraflardan birkaç bin adam ölüp, kalabalık güruhlar her taraftan kılıçlarla biri birine girdi.

Farsça beyit tercümesi:

Tartışma öyle bir noktaya götürür sözü Ki virân eder hanedanları

Fitne ve fesat ateşperestler tarafından başlatılmıştı ve padişah da millet-i Mesîh'e tabi' olup Hıristiyanların tarafında yer alarak yardıma başladı. Din işlerinde ciddi ve gayretli olup ateşperestliğin ortadan kalkmasını ihlasla istiyordu. Bu hadisenin padişaha duyurulmasıyla gazap ateşi onu istila edip geri kalan ateşperestleri (406b) temizledi. Hepsini kendi itikat ve inançları olan cehennem ateşiyle yakıp yıktı. O zamanlarda, bugünkü Ayasofya'nın bulunduğu mahalde muazzam bir ibadethane vardı. Ancak bu binanın görünüşü kaplumbağa şeklinde olup uzun zamanlar boyunca ateşperestlerin toplanma merkezi haline gelmişti. Dinin sığınağı olan padişahın hükmüyle Mecusîlerin tapınağı olan bu mabed yıkıldı. İsâ'nın milletinden olan herkes dinin tebliğiyle uğraşıp ma'bedin kendileri için yeniden yapılmasını istiyorlardı. Din ve milletin isteğini yerine getirmeye çalışan ve bunları yerine getirdikçe sevinen Üstunbanu, din ve şeriatî takviye bereketiyle, maddî ve manevî saadetin kendisine geleceğini anladı. Mukaddes âlem ile münasebetin alâmeti olan bir rüya gördü; çok güzel ve bir o kadar da heybetli ve celalli bir beden sarayın damından belirdi. Sarih ve fasih bir lisanla kendisine şöyle hitab etti: "Ruhullah olan Hazret-i İsâ'nın ruhâniyeti bereketiyle cân u gönlüne kâfi derecede haz ulaşmasını istiyorsan ve bütün millet ve akvâma hükmünün câri olmasını diliyorsan hak dinin tervîci için ihlasla kendi sarayının yakınında büyük bir ibâdethâne açasın. İbâdethânenin kubbesini dokuz feleğe yükseltesin. Tâ ki uzak diyarlardan bu mabedi ziyarete gelip takvâ sahibi kullar o ibâdethânedeki taata kıyam eyleyeler." Padişah

gözlerini uykudan açıp uyanınca bu müjdenin şükürü ve Rabbe teşekkür için ibâdethânesine gitti. O zamanlarda, gördüğü rüyâsının tabirinin gerçekleşmesi için münâcâta bulundu. Rabbinden görmüş olduğu rüyanın tabirini değişmeden yerine getirebilmesi için tevfik ve başarı diledi.

İKİNCİ FASIL

Ayasofya Binâsının İnşasında Kullanılan Malzeme ve Bunların Nasıl Hazırlanıldığı, İnşaatın Ne Kadar Zamanda Tamamlandığının Zikri

Padişah Üstunbanu'nun gönlü gaybî ilhamlardan feyz almaktaydı. Kâmil olan akli da ibâdethânenin inşasında lâzım olacak tedbir ve maslahatlara kefeldi. İlk önce devlet erkânı ve zamanının bilginleriyle görüştü, ülkesinin her yerinden mühendisler ve mabet âlimlerini sohbetine çağırıldı. Onlara şöyle hitabetti: "Ecdâdımın her biri güzelliklerle hatırlanacak ve rabbimizden karşılığını almak üzere büyük ve hayırlı eserler bırakmışlardır. Dünyadaki hayatları son bulduktan sonra kendilerinden iyi birer nâm bırakmışlardır. İlhâm-ı Rabbânî ve beşâret-i Süphânî ile karar verdim ki, Hazret-i Mesih dininin tervîci ve takviyesi için bir ibâdethâne(407a) binâ ve inşa olunsun. Bu bina genişlik ve büyüklük bakımından Hazret-i Süleyman aleyhisselâmın binasından, yani Beytül-makdis'ten daha büyük olsun." Toplantıya katılanlar, sonsuz senâdan sonra aynı mecliste mabedin planını hazırlamaya başladılar. Âlemdeki diğer bütün mülûk ve sultanlara da bu haberi bildirmeleri için elçi ve mektuplar yollandı. İşbilir mühendislerin toplanması için de haber yollandı. Binâda lâzım olacak gereçlerin nakli için düşünölmeye başlandı. Frenk, Rus memleketleri ile Sakâlibe ve Üngürüs vilâyetleri, Rumiye-i Suğra ve Kübra hükmü altında olduklarından onun emir ve yasaklarına bağlıydılar. Emir gereği çeşitli gereçler o bölgelerden naklolundu. Arap, Acem, Hint, Türk ve Deylem sultanlarının ekserisi Üstunbanu'ya bu hayırlı iş için yardımda bulunacaklarını bildirip, her biri kendi gücünün yettiği kadar lâzım olan malzemeleri hediye olarak yolladılar. Üstunbanu bütün mimar ve mühendisleri topladıktan sonra inşaat için lâzım olan malzemeleri, taş sütunlar ve renkli döşemeler vesaireyi tedârik etti. Habeş ve Mağrip memleketlerinden taş ve saire malzemeler gemilerle İstanbul'a getirildi. Kuzey beldelerinden de aynı şekilde nadir bulunan malzemeler buraya nakledildi. Doğrudan

hükmü altında olan Yunan adaları ile Marmara Adası'ndan gümüş renginde mermer taşlar nakledildi. Yeşil mermer taşları Ayasluk şehrinden tedarik edildi. Nakışlı kırmızı taşlar Mihaliç bölgesinden çekildi. Yüzeyi nakışlı olan yeşil mermer taşları, ki bugün dahi mabedin muhtelif yerlerinde görülmektedir, Karaman diyârı ile Şam nahiyesinden toplatıldı. Mihrâp ve kubbeyi ayakta tutan sekiz sütûn, ki bakışlara gayet hoş görünmektedir, bazı rivâyetlere göre madenin olduğu Habeşe'den getirilmiştir. Bazı tarih kitaplarında zikri geçmiştir ki, İskender Felikos'un baş şehri olan Medine-i Hükemâ (Atina) şehrinde, kurucusu Hazret-i İbrahim'in muâsırı olan Ulyalu adında birisi olan, viran olmuş bir ibâdethâne³⁷⁸ varmış ki bütün bina ve döşemeleri somak ve mermer taşından yapılmış ve bina gayet ziynetli ve geniş inşa edilmişti. Üstunbanu'nun emriyle Atina hâkimi mezkûr sekiz adet sütûnu gemiyle İstanbul'a nakletmiş. İyi niyetini ve hayır işte bir iyiliğinin dokunmasının bir göstergesi olarak yirmi günlük yol olan İstanbul'a hediyeleriyle (407b) gelmiştir.

İnşaat için lâzım olan malzemeler bir araya getirilince, gönlü bilgin padişah usturlab ve nücûmun vaziyetine bakarak inşaatın başlaması için uygun ve mübarek bir vakit belirledi. Her biri pergelin merkezi gibi olan geometri usta ve mühendisleri de toplandılar. Bunların arasında, gök kubbenin altında onun maharetinde kimse bulunmayan, Agnadnos adında bir mimar da vardı. Geometri ve mimarlık sanatında çok maharetli olan bu mimar bütün mimarların başı olarak tayin olundu³⁷⁹. Din ve devlet erbâbı tarafından, memleket ve milletin iyiliği için bu hayır binası ateşperestlere ait iken, Üstunbanu tarafından tahrip olunan mabedin yerine inşası uygun görüldü. Ancak daha geniş ve daha yüksek olacaktı. Sultan ve erkânın karar vermesiyle imaretin arsası düzleştirildi, emrine yüz usta verilen Agnadinus'un görüşleri doğrultusunda temelleri kazılıp planı üzerinde çalışıldı. Planlardan birisinin uygulama için seçildiği gün irfan sahibi ulemânın tamamı toplandı. Adet olduğu üzere açılış günü herkes davet edildi. Bütün halk için büyük bir ziyafet tertib edildi. Öncelikle ikibin koyun ve bin adet inek kurban edildi, bu etlere kıyasla başka yiyecekler de hazırlandı. Her biri bin altın dirhem olan üçbin kese altın ihtiyaç sahibi

³⁷⁸ Partenon tapınağı olmalı.

³⁷⁹ Her ne kadar burada "اغنادنوس" Agnadnos okunacak şekildeyse de, vr. 409a'da hareketli olarak "اغناديوس" Agnadius şeklinde yazılmıştır.

fukaraya dağıtıldı. Ardından, hazır bulunanların hepsinden dua istendi, hayırlı işin sağlıklı olarak nihâyete ermesi için dualar edildi. Üstunbanu, herkesin huzurunda adakta bulunup hayırlı işin sona ermesiyle fukaraya üçbin kese altın dağıtacağını, bütün mahpusları azad edeceğini söyledi. Ayrıca, inşaat mahallinin karşısında küçük bir ibadethane yaptırıp, hergün devlet ve saltanat işlerinden ferağat edince bu mabede gidip ibadete duracaktı. Gidiş ve gelişlerde kimsenin görmemesi için sultanlık sarayından (408a) mezkûr mabede kadar bir dehliz yaptırdı. Gece ve gündüzleri yapacağı ibadetlerden kimsenin haberi olsun istemiyordu. Üstunbanu, hergün mimarları ve yaptıklarını denetliyordu. İşlerin daha sağlıklı yürümesi için çalışanları şu şekilde belirlemişti; Agnadios'un önderliğinde yüz mimar çalışacak, resim, demircilik ve taşçılık ustaları gibi sanat sahiplerinden bin kişi işbaşı yapacak ve onbin amele bunlara yardım edecekti. Toplam çalışan sayısı 15.100 kişiye bâliğ oluyordu. Herkes gücünün yettiği ölçüde ya kendisi çalışıyor ya da yerine birisini ücretle gönderiyordu. Mühendisler binanın şeklini çizip padişaha sunuyorlar, ancak padişah bir türlü beğenemiyor, her birinde bir eksiklik buluyordu. Bir gece rüyasında inşaat yerinde mübârek-simâ bir ihtiyarı gördü; oturmuş ellerinde altından bir tablo var. Yeşil renkli latif bir elbise giyinmiş olan ihtiyarın elinde bulunan tabloda ibadethanenin resmi çizilmiş. Üstunbanu ihtiyarın elindeki resmi görünce aklından: "Eğer daha önce görseydim ibadethaneyi bu şekil üzere inşa ettirirdim" diye geçirdi. Âdeta aklından geçeni anlayan pîr, elindeki levhayı padişaha vererek konuşmaya başladı: "Bu Ayasofya mabedinin resmidir. Bu üslûp üzere yapılması takdir edilmiştir." Üstunbanu, Ayasofyanın nerede olduğunu sordu. İhtiyar adam: "Ayasofya, yapımına başlamış olduğun ibadetgâhın adıdır. Bu resim de onun görüntüsüdür" dedi. Tesadüftür ki, Ayasofya, Rum'un eski lügâtında beytullah ve ehlu'llahın toplandığı yer manasındadır. Sabahleyin gönlü açık olan Üstunbanu Agnadiyos'u huzura getirip vâkıayı beyan etti. Agnadiyos ta aynı gece, padişahın uykusunda gördüğü vâkıanın aynısını görmüş olup, uyanınca uykusunda gördüğü binâyı bir kağıda çizmişti. Öyle ki, mimarın çizdiği resim ile padişahın rüyasında görmüş olduğu resmin arasında hiçbir muhalefet ve tezat bulunmamaktaydı. Padişah bu duruma şükürler edip, bu müjdeyi hâs-u (408b) erkânına ilettilti. Artık aklını muhtelif resimler üzerinde meşgul etmeyip, gayptan ilhâm almış olduğu vech üzere inşaatın başlamasına karar verdi.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Ayasofya İçin Yapılan Harcamalar, Hükümdârın Hazret-i Hızır'ı Rüyasında Görmesi ve Hükümdârı Büyük Bir Defineye Götürmesi ile Bu Rüyanın Gerçekleşmesinin Zikri

Tarih sayfalarında ve kitaplarında zikri geçmektedir. Daha önce zikrolunduğu gibi Ayasofya'nın temelleri atıldı ve yerin altında kubbe ve çatıların dayandığı sütunlar dikildi. Yapılan bu yer yağmur sularının birikmesi için bir mahzen oldu. Bütün maksûre ve kubbe zikredilen sütunlara dayatılmıştır. Yerin altında böyle bir yapının seçilmesindeki en doğru haber ise, İstanbul'un denizlere mücâvir bir şehir olması ve bu sebeple buralarda çok sık depremlerin yaşanmasından kaynaklanmaktadır. Şu halde, her ne kadar daha çok sütuna dayalı bir yapı yapılırsa o kadar çok depreme dayanıklı olacağı muhakkaktır. Ayrıca, bir su deposu da tabii olarak yapılmış olur ki, su sıkıntısının yaşandığı zamanlarda faydası görülecektir. Ayasofya'nın altında kayıkların rahatlıkla yüzebileceği sanatla yapılmış bir nehir vardır. Yapıların bu şekilde inşası, burada eskidenberi adet olup, Padişah Üstunbanu da bu âdeti uygulamıştır.

Maksûre binası ve onun etrafı temelinden yükselip, kubbe ve kümbetleri çatı hizasına gelip tas şeklini almaya başlayınca Ayasofya'nın masrafları için hazineden ayrılmış olan meblağ sona erdi. İmâretin ustabaşısı padişahın masraflar için yardım diledi. Ancak hazine böyle bir isteği karşılayacak durumda değildi. Bu duruma çok üzülen padişah yedi gece ve yedi gündüz inzivâyâ çekildi. İbâdetleri esnâsında Hüdâsına münacâtta bulunuyor ve başlamış olduğu hayır işin sağlıklı bir şekilde sona erdirmeye yardımında bulunmasını diliyordu. Gayıptan gelen bir işaret üzere inşaata başladığını, kendi zamanında bu işin yarım kalmasına çok üzüleceğini, ihlas ve kendisine güvenle bu işe başladığını söylüyordu. Böylesine gamlı gecelerin sekizincisinde padişahın gözlerini uyku şahnesi alıverdi. Uyku hâlinde, daha önce de görmüş olduğu mübarek yüzlü pîri tekrar(409a) gördü. Ancak bu sefer onu Ayasofya'da namaza durmuş ve dua eden Hazret-i Hızır aleyhisselâm olarak gördü. Dua ve ibadetini tamamladıktan sonra Padişah Üstunbanu'ya hitaben : "Müjdeler olsun! Bu ibâdethânenin tamamlanmasında Hak tealâ tarafından sana yardımcı

olmakla memurum. Masraflarında sana yardım etmek için lutf-i İlâhî ile yol göstereceğim. Bu hayır binasının masrafları için İstanbul şehrinin bir merhale uzaklığında olan Silivri tarafında uzun zamanlardan beri bir define hazır bulunmaktadır. Mezkûr mahallin nişân ve alâmeti odur ki, Silivri kapısında biri birine yakın üç tepe ve bu tepelerin tam ortasında mor mermerden yapılmış bir dikili sütun vardır. Define o dikili taşın altında saklıdır” der. Padişah Üstunbanu uykudan uyanınca, Ayasofya’nın masrafları hususundaki endişeleri azalmıştı. Bu vakıanın gerçekleşeceğinden bir şüphesi yoktu. Çünkü evvelki defasında da aynı şahsı rüyasında görmüş ve rüyası gerçekleşmişti. Sabah olunca, devlet erkânıyla beraber anılan yere gitti. Vaad edilen işaretleri az bir arama sonucunda buldu. Zikredilen mermer taşın altında bir hazine buldu; yedi küp dolusu altın ve gümüş durmaktaydı. Ekserisi yakût ve elmasla süslü mücevher olan bu mahzen, hazineye nakledildi. Allah’ın ihsan ettiği hadsiz-hesapsız bu nimetine karşı şükrünü kavlen ve fiilen yerine getirdi. Büyük bir davet verip fakara ve miskinleri doyurdu ve hayırlı işine zevk ve şevk ile yeniden başladı. Mabedin harcamalarını artırıp mimarlara uzak ve yakın yerlerden inşaat malzemesinde kullanılmak üzere temiz ve mübarek beldelerden toprak getirmelerini emretti. Ayrıca, hafiflik ve ağırlığını denemek üzere mimarlara getirilen topraklardan yapılma birkaç yerde kerpiç ve tuğla kullanmalarını da istedi. Denemenin sonra Rodos adası toprağının diğer yerlerden getirilen topraklara göre daha hafif olduğu anlaşıldı. Öyle ki Rodos’un bir kerpiç veya tuğlası, diğerlerinin üçte biri kadar bir hafifliğe sahipti. Padişahın emriyle Rodos hâkimi, kerpiç, tuğla ve topraktan mühendislerin tahmini miktarda gemilerle İstanbul’a nakletti. Alçı ve kireç de aynı şekilde dışarıdan getirildi. Agnadiyos’un görüşüyle bir çeşit ağaç kazanda kaynatılıp elde edilen sıvıyı kireç ve alçı ile karıştırdılar. Bu karışımı her nesneye ki yapıştırdılar, tek parça taş gibi oluyor kuruduktan sonra başka hiçbir şeyi de kabul etmiyordu. Buna ilâveten, kubbelerde ve maksûrede kullanılan tuğlaları da demirlerle biri birine bağladılar. Rivâyet edilir ki, her oniki sıra tuğlanın arasına büyük velilerin ve bazı (409b) peygamberlerin bir parça kemiğini bırakıyorlar, binanın ayakta durmasını bu şerif parçalardan umuyorlarmış. Hüner sahibi ustaların yaptığı acip sanatlardan bazıları da şunlardır: Bu maksurenin bütün duvarları ile çatısına nakışlar işlenmiş, muhtelif yerlerde çeşitli taşlar ve süslemeler kullanılmıştır. Bir diğeri de duvar ve kubbe ile etrafıdır ki, içten ve dıştan

somaki mermer taşlarıyla süslenmiş ve bu taşlar garip bir sanatla birbirine kenetlenmiştir. Gerçekten bu binanın her bir parçası bir nigârîstân ve her bir köşesi cennetten birer alâmettir. Bu binanın en büyük parçalarından birkaçı da sütunlarıdır. Bu sütunlar somaki, yeşil, mor ve beyaz mermer taşlarından yapılmıştır. Tesadüf eseri müslümanların kıblesine muvafık bir semte düşmüş olan mihrabın her iki tarafına, sağ ve kuzey cihetine, sekiz adet somaki taşından sütunlar dikilmiştir ki, her biri kendinden nakışlıdır. Bu mabedin sathı da mermer taşlarıyla döşelidir. Birer dağ gibi olan kubbelerinin altında ve her iki katındaki sütunların sayısı 450'dir. Sütunlar aşağıdaki yerlerde ve sayılardadır:

- Güney tarafında.....
- Kuzey cihetinde.....
- Doğu tarafında.....
- Batı tarafında.....³⁸⁰

Bina ve kubbesinin inşaatının tamamlanmasına yakın bir zamanda hazırlanmış olan birkaç süs eşyası, kurucusu olan padişahın vefatından sonra seyircilerin bakışları önünde (**410a**) duruyor olup, sayfalarla beyan etmek imkânsızdır. Bugüne kadar ulaşan kalıntılardan ve anane şeklinde günümüze ulaşan sözlerden anlaşıldığına göre,³⁸¹ mabedin süslendiği sırada evvela kubbe kapılarının çerçeveleri hâlis altındanmış. Aynı şekilde kapı halkaları ve zincirleri ile kandiller ham gümüşten yapılmış. Mihrâbın sağ tarafında patrikler yani İncil'in vâiz, müzekkir ve müfessirleri için göğün yedi tabakadan oluştuğu gibi, yedi sütunu müştemil gümüşten yedi sofa huffâz kürsüsü yapılmış. Yeşil mermer taşlardan olan merdiven ayaklarını hep altınla süslemişler. Maksûrenin en uç kısmına, kıymetli mücevherlerle süslenmiş kırmızı altından bir haç dikmişler. Mihrâbın sol tarafında, sütunları somaki taşından bir minber olup onun, üzerinde hatiplerin oturma mahallinde, tamamen yekparça olan sâf billûr taşı vardır. Minberin her tarafı altın dikişli perde ve kıymetli eşyalarla süslenmiş, mihrabın arasında sâf altından yapılmış Hazret-i İsa aleyhisselâmın sâlîbe çekilmiş temsilî resmi yer almış durumdaydı. Hazret-i İsa'nın

³⁸⁰ Esad Efendi nr. 2197 vr. 382a'da da sütun sayıları boş bırakılmıştır.

³⁸¹ İdris'in, İstanbul'un fethinden sonra Fatih tarafından Rumca aslından Farsça'ya çevrilen eserin yanı sıra, Ayasofya tarihiyle ilgili duyduklarını da yazmış olduğu anlaşılıyor.

resminin etrafında, ashabı olan oniki havârînin temsilî resimleri yer almış. Altın suyuyla yazılmış oniki İncil de yine altından rahlelerin üzerine konmuş vaziyetteymiş. Mihrâbın her iki tarafında, dördü kırmızı altından, dört tane de sâf altından ve dördü de billûrdan olmak üzere oniki şamdan akşamdan sabaha kadar yanarmış. Her biri beşbin dirhem gümüşten yapılmış ûd ve anber yakılması için kaplar kürsülere bırakılmış ve on kişi sabahtan akşama İncil okurmuş. Maksûrenin üst ve alt katlarında hepsi altından ve gümüşten yapılmış toplam altıbin kandil yanarmış. Bu kandillerin ekserisi etraftaki ülkelerin hâkimlerinden hediye olarak gelmiştir. Mihrabın karşısındaki kapı yerine Nuh aleyhisselâmın gemisinden kalan tahtaları, tazim maksadıyla, altınla süsleyip asmışlardır. Mihrabın iki tarafındaki iki kapı büyük rahipler için yapılmış olup, her ikisi yine altın süslemelidir. Maksûrenin iç ve dış kapıları, muhtelif kıymetli eczâdan yapılmış olup, bu kıyâsla bütün mabette hadsiz hesapsız süslemeler ve eşyalar kullanılmış ki, her biri görenleri hayretler içerisinde bırakmaktadır. (410b) Maksûrenin iskelet ve kaba inşaatının tamamlandığı sırada padişah, kubbe sütûnlarının arasını altından yapılmış hücrelerle süslemek istemiş, buna ilâveten, bütün kapıların da altından yapılmasını istemiş. Ancak bazı ulemânın nasihatıyla bu fikrinden vazgeçmiştir. Ola ki mürûr-ı zamanla zâlim bir padişah tahta geçer, altın ve mal hırsıyla bu mabede ve şehre küllî bir hasar verir diye bu fikrinden sarf-ı nazar etmesini sağlamışlar. Ondan sonra padişah, hücreler, kapı ve pencerelerin dökümü sırasında bazı kıymetli taşlar ekletmiş ki, fırından çıkardıktan sonra katılan mücevherler âdetâ o taşın birer parçası hâline gelirmiş. Yine kurucusu olan padişah zamanından kalan nâdir eserlerden mermerden yapılmış dört tane havuz da vardır. Bunlar genellikle şerbet ve şarapla dolu olurmuş. İsteyen istediği kadar içermiş. Maksûrenin dışında, saha içerisinde mermerden büyük bir havuz yapılmış ve üstü kesilmiş taşlarla örtülüp oniki havârî ile Hazret-i İsa'nın temsilî resmi ile o zamana kadar gelen hükümdarların resimleri bu eyvâna konulmuştur. Yunan adalarından getirilen kırmızı taşla, bu havuzun suyu fıskiye şeklinde hayava saçılması sağlanmış. Havası çok temiz olan bu mahal, muhtelif yerlerden gelen milletlerin toplanma ve terfi mahalli olmuş. anlatılan bütün bunlar, bu binânın garaiplerinden bu zamana kadar ayakta kalabilenlerinin icmal suretinde zikriydi.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Ayasofya İnşaatının Tamamlanmasının Ardından Kurucusu Olan Hükümdârın Vefatına Kadarki Durumu ile Yeğenin zamanındaki Hâli, Onun Zamanında Kubbesinin Çökmesi ve İkinci Defa Maksûrenin Yenilenmesi, Kısra Sarayının Yıkılışı Sırasındaki Âkıbeti ile İslâmın Zuhûruna Kadarki Vaziyetinin Zikri

Sâbık müverrihlerin yazdığı eserlerde rivâyet olunur ki, Padişah Üstunbanu'nun Ayasofya'nın inşaatına ilk başladığı günden yedi yıl ve üç ay zaman (*411a*) malzemenin tedârik ve toplanması ile mühendislerin çağırılması için geçirildi. Bundan sonra inşaat başladı, sekiz yıl ve iki ay zaman içinde tamamlandı. Şu halde, ibâdethânenin işi toplam 16 yıl ve 4 ayda tamamlanmış oluyordu. Ondan sonra padişah arzusuna kavuştuğu için kendi sarayında bir davet tertibetti. Davete büyük bir kalabalık halinde büyük şahsiyetler, melikler ve sultanlar iştirak etti. Ulemâ, küberâ ve din büyükleri dışında bütün fukarâya da haber verildi. İhsan elini açıp 5.000 koyun, 2.000 sığır, 600 dağ koyunu, 3.000 ördek ve 5.000 tavuk mutfaklarda hazırlandı. Buna kıyasla ihtiyaç sahiplerine nakit altın ve gümüş de dağıtıldı. Meşhurdur ki, o gün 3.000 keşiş-i muteber her biri elinde bir mum yakmış mabed içinde padişahı tebrik için toplanmıştı. Bu toplantıdan sonra padişah bütün devlet erkânıyla Ayasofya'ya geldi. Mabedin kapısından mihrâbın önüne kadar inkisârlı ve tevâzu içinde ilerledi. Mihrapta şükür secdelerini edâ edip kendi hâlinde her halde şöyle söyleniyordu: "Hamdolsun ki, insanoğlunun dünyaya gelişinden bugüne kadar hiçbir kimseye böylesi bir hayır binası yaptırmak nasip olmamıştır. Hamdolsun ki, hayırlı bir şekilde yapımı tamamlandı...". Şükür merâsimini yerine getirdikten sonra memleketinde herkes için bayram ve şenlik ilan etti. Bu sevinçli günlerden sonra devlet erkânının hepsini yanına çağırıp bina yapımındaki masrafları sordu. Tutulan defterlere göre, sultanların hediyeleri hariç, padişahın hazinesinden her biri 1.000 dinar altını hâvi toplam 300.400 kese masraf ortaya çıktı. Buna ilaveten, 300 kasaba ve şehir ile muteber karye günlük, aylık ve yıllık masrafları için bu mabede vakfedildi. Buna hamamlar, dükkânlar ve diğer yerlerden gelecek gelirler dahil değildi. Rum ve Frenk diyarlarından Sakson hudûduna kadar Bulgar ve Rus diyârı ile kuzey beldelerinin gelirini oraya tahsisetti. (*411b*) Bu mevkufatın vakfiyesi, o kavmin ulemâsının en büyüğü olan patrikin hattıyla istinsah edilip, huddâm ve

mücâvirler gibi mâbet görevlilerinin tayini vâkıfın şartında dercedildi. Gönlü açık padişah, yakında dâr-ı fâniden gideceğini anlamıştı. Nitekim, en son verdiği umumi davetten 6 ay sonra hastalığa yakalanıp, tabiplerin tedaviden âciz kalmasıyla vefat etti. Erkek evladının olmayışı, tahtı boş bırakıp gideceği endişesi her zaman padişahı meşgul etmişti. Kendisini, “geride bıraktıklarından hiçbir şey, güzelliklerinin zikri gibi olamaz” sözüyle teselli ediyordu. Saltanat hanedanından Üstunyus³⁸² adında bir yeğeni vardı, erkek kardeşinin oğluydu. Beğenilmiş hasletleri ve övülmüş ahlâkıyla zamanının bir tanesiydi. Ölüm döşeğindeyken onu devlet erkânıyla beraber yanına çağırıp nasihatten sonra veliaht ilan etti. Memleket ve re’âyâyı ona, onu da saltanat ileri gelenlerine emanet etti. Üstunyos’a birkaç vasiyet daha etti: Birincisi, kendisinin öldükten sonra Ayasofya ibadethâsinin yakınında toprağa verilmesi, heykelinin, selefleri kanunu iktizasınca, bir at üzerine oturmuş olarak, bir elinde bir elma diğer eli boş ve altın kaplamalı olarak yapılmasını ve bu heykelin gayet yüksek bir sütunun üzerinde, Ayasofya’nın yakınına dikilmesini istedi. Elinin biri boş ve diğerinde elma olmasından kasıt, dünya hükümrânlığını hoş kokulu güzel bir elmayı ele alır gibi belli bir müddet (412a) ele geçirdiğini, murad meyvesini yediğini, aslında ise diğer elden çıkıp eli boş gidildiğine kinayedir. Bu vasiyetlerinden sonra ruhunu teslim etti. Taziye zamanı sona erip Üstunyos tahta çıktı. Üstunbanu’nun vasiyeti gereği, memleket ve ordu ileri gelenlerinden herkes yeni hükümdârın hizmetine gitti. Üstunyos’un padişahlığından iki yıl geçince, ansızın Ayasofya’nın kubbesi, gökyüzü gibi yere çöktü. Diğer kubbelere ise bir zarar gelmedi. Bu hadisede 440 kişi can verdi. Kubbe çökerken, üzerindeki bütün süslemeler de beraberinde yok oldu. Ayasofya’nın yıkıldığı haberi Üstunyos’a ulaşınca çok üzüldü. Mu’âheze için mimar Agnadyos’u huzura getirtti. Hadisenin sebebini ve eksikliğin ne olduğunu sordu. Mimarın cevabı şu şekilde oldu: “Padişah Üstunyânos kubbeyi tamamlamakta acele etti. Daha tam kurumadan iskeleti söktürdü. Ayrıca, kubbenin çatısını normalden 5 arşın daha yüksek yapılmasını emredip mimarların uyarısını dikkate almadı.” Devlet erkânı, nâzil olan belalara çare olmadığını, imaretin tamiri için yüksek himmetle çalışmak gerektiğini belirttiler. Padişah Üstunyos acilen Rodos adasına adamlarını yollayıp gerekli olan pişmiş tuğlaları getirtti. İşe başlanmasını emredip, daha önce

³⁸² “استون يوس”; Justinyanus olmalı.

olduğu gibi, mimar Agnadyos'u başmimar tayin etti. Kubbenin yeniden inşası tamamlandı. Ancak bu sefer 5 arşın daha alçak yapıлып temelleri sağlamlaştırıldı. Hadiseden evvel minber ve kürsüler mübalağalı bir şekilde kıymetli taş ve altınlarla süslenmişti. Bu sefer, hazinenin böyle bir yükü taşıyamayacağından, mübalağadan uzak duruldu. Tamir işinden sonra, Üstunbanu'nun vasiyeti mucibince amel olunup, atın üzerinde bir heykeli yapıлып minâreye benzer taştan bir sütûnun üzerine dikildi.

Taştan yapılma bu sütun bugün dahi Ayasofya'nın önünde durmaktadır. Ama Kostantiniye'nin fetih gününde, Sultan Mehmed, o heykeli diğer heykellerle birlikte sütunlardan ve ibâdehânedan (*412b*) indirtti. Çünkü müslüman ibadethânelerinde heykel ve resmin yeri yoktur.

Mimar Agnadyos, sütunuyla beraber Üstunbanu'nun heykelini dikme işini bitirdi. Üstunbanu'nun ona karşı mizâcı bozulmuştu. İğnâdiyos, heykeli sâbitlemek üzere sütûnun üzerine çıkınca aşağıya inecek vasıtayı kaldırmalarını ve mimarın yukarıda mahsur kalmasını ve orada açlık ve susuzluktan padişahının yanında toprak olmasını emretti. Gerçi mimar bu durumu fark etmişti. Ancak, padişahın emrine uymaktan başka çaresi yoktu. Heykeli dikme işi bitince, emrolunduğu gibi, merdivenlerin kesilmesiyle mimarın hayata bağlanan ümidi de kesilmiş oldu. Bir gün Agnadyos'un karısı sütûnun dibine gelip ağlamaya başlar. Agnadyos onu tanıyıp bir parça kağıda yazı yazıp aşağıya attı. Yazısında ona, uzunca bir ipi boydan boya katrana bulaştırıp sütûnun dibine getirmesini ve kendisinin aşağıya sarkıtacağı ince ipi ucuna bağlamasını söylüyordu. Müşfik zevcesi onun söylediklerini yerine getirdi. Mimar da aşağıdan çektiği kalın ve katrana boyanmış ipi yukarıya çekip bir ucunu heykele bağladı. Üzerindeki kıyafetlerini çıkarıp orada duruyormuş görüntüsü verdi. Ardında da aşağıya inip kendisini o zindandan kurtardı. Aşağıya inince, bir ucunu yukarıya bağladığı, katranlı ipi ateşe verdi. Böylece oradan indiğini gösterecek delili yok etmişti. Yukarıdaki elbiselerini görenler onun ya uyuduğunu veyahut da açlıktan ve susuzluktan öldüğünü zannediyorlardı. Daha sonra rahip kisvesine bürünüp ülkeyi terk etti. Dokuz yıl dışarıda kaldıktan sonra vatan sevgisi onu tekrar Kostantiniye'ye çekti. Yine rahip kisvesiyle Azazil Manastırı'na gelip rahipler arasında hayatına devam etti. Bir gün padişah Üstunbanu manastırı ziyarete geldi. Rahiplerle

konuştuktan sonra Agnadiyos'a dönüp kim olduğunu ve adını sordu. Agnadiyos cevabında, mühendislerden ve adının da Agnadiyos olduğunu söyleyip öldürüp öldürmemekte kendisinin karar vereceğini söyledi. Dikkatlice bakıp onu tanıyan padişah, geçmişini öğrendikten sonra ona ihsanlarda bulundu. Ayrıca, kendisini baş mimar olarak yanına aldı.

Nakl olunur ki Nuşirvân-ı Âdil zamanında, Rum ülkelerinde Kostantin'in evladları Kostantıniye tahtında hüküm sürdürmekteydi. Hazret-i Peygamber sallahualeyhivesellemin dünyaya teşrifleri zamanında ekser memalikte âsâr-ı garîbe zuhûra gelmişti. Bu hadiselerin zuhurundan herkes vaad edilen Resul'ün geleceğini basiret gözüyle görmekteydi. Bu hadiseler, Fars ve Azerbaycan ateşkedelerinin sönmesi (413a) ve Save Nehri'nin çökmesi ile Kisrâ sarayının yıkılması olarak muteber kitaplarda naklolunmuştur. O sırada ekseri puthânelerde de tahribât meydana geldi. O İlâhî müjde, küffar memleketlerinde hızlıca yayıldı. O sıralarda Ayasofya kubbesi de, mihrâbın doğu kısmında, yaklaşık yarısı çöküp binâda büyük bir hasar meydana geldi. Nuşirvân kâfi derecede mal ve lâzım olan malzeme gönderip yeniden tamirini sağladı. Zamanımızda dahi, ikinci defa yapılan bu tamiratın izleri görülmektedir. Bu mübarek mabedin en büyük özelliği, inşasına başlandığı ilk günden bugüne kadar, bütün dünyada, Mescid-i Aksa ve Beytullah-ı Haram hariç, İslâmiyetin çıkışından daha önce temeli hak dine dayanan ve bütün tabii kazalardan sağlam kalan, son olarak da camiye tahvil olunan yegâne eser oluşudur. İstanbul Tekfuru'nun sadece bu şehre ve etrafındaki cüzî yerlere sıkışıp güçsüz kaldığı Rum devletinin son zamanlarında bu mabed harap olmaya yüz tutmuştu. Ancak, Fatih Sultan Mehmed'in ülkeyi fethetmesiyle Ayasofya'nın temellerinin tecdîdi, bütün rükünlerinin tamir ve yeniden tesisi, maksûrenin tevhid ve imanla nurlandırılması ile Ayasofya'nın ölmüş vücûduna âdeta yeniden cân gelmişti.

Kütüb-i Târih-i Rum'da nakl olunmuştur ki, bu mabedin ikinci kurucusu, binânın inşasına bi'set-i Hazret-i Nebî aleyhisselâmdan 260 yıl önce başlamıştır. II. Mehmed'in fethedip millet-i Ahmedî'nin ibadethânesine tahvil ettiği sene ise 857/1453'tür. Mabedin fazileti ve yüksek makamını gösterir durumu ise, mücâhidler sultanı Kostantıniye'yi fethettiği gün kendi ayaklarıyla oraya gelip mabedi

şereflendirdikten sonra, şer’-i Muhammedî’nin bayraklarını kubbesine dikmiş, gayret ve ihtimâmıyla medrese ve imâretleriyle zaviyelerinin tervicini tamamlamıştır. Burayı büyük şehrin merkez camii hâline getirdi. Üzgün duran mabedin küffâra ait yanlarını ve zamanını iptal etti. Bir ülke büyüklüğünde olan surun içerisindeki, fetih ve gayretle temellüküne geçirdiği araziye mabede vakfetti. Öyle ki, şehrin içindeki bütün çarşı, han ve evlerden gelen rayiç ücretlerini mabedin giderlerine tesis etmişti. Böylesine büyük bir ibadethânenin giderlerinin çok olmasına rağmen senelik belirli bir meblâğ da (413b) hazineye aktarılıyordu. O zamanlarda, oraya yönelik bütün evkafların yekünü 10 defa 100.000 Akçeye baliğ oluyordu. Yaklaşık 450.000 akçe vakıfların fazlalığı hazinede olurdu. Hakim ve müteveli, mufassal bir şekilde vazife ehline sarfediyordu. Sultan Mehmed’in içtihadlarıyla, çatısında baykuşların öttüğü ibadethane, Kur’ân-ı Kerîm gülistânının bülbülleri ve müezzinlerin sesiyle süslendi. Kâfirlerin haçı ve korkunç şekillerle çizilmiş olan kapı ve duvarları, İslâm dininin hatları ve Kuran-ı Kerim’in âyetleriyle süslenmiştir. Bu hâliyle Ayasofya bugünlerde dua ve senâların merkezi ve fâziletli rahlelerinin kiblesi hâline geldi.

MEYSERE-İ MÜBEŞŞİRE-İ SULTANÎ FÜTUHÂTINDAN DÖRDÜNCÜ DESTÂN

Sultan’ın Las Memleketi Gazâsına Teveccühü ve Hâkimi Vıkoğlu’nun Üngurus’a Kaçışı; Sivrihisar ile Umul Kalelerinin Fethi Keyfiyetinin Beyanı ile Askerlerin O Memlekette Alışılmış Dışında Ganimetlere Sahip Olmaları

İlâhi hakîmlere açık ve ruhânî tabiplere malumdur ki, kabiliyetli ve yapıcı insanın vücudu her türlü kemalat ve noksanlıkların aynasıdır. Böyle bir hususiyete sahip olanın diğerlerini riyâseti sözkonusu olur. Âlem ve âlemdekilerin sağlığının korunması tedbirinde olurlar. Bu kerem ve ihsan sahipleri, gönül tabipleridir ve sürekli olarak tedavi gayesiyle dertlilerin peşinde koşarlar. Fatih Sultan Mehmed, hertürlü hastalığa sahip, hususan müzmin bir hastalık olan şirki Rum diyârından izâle etmek için gayret ve çabada bulunmuştur. İslah ve tedaviye öncelikle küfür beldelerinin reisi durumunda olan Kostantıniye’den başladı. Küfür âlemi bir beden ise, başı burasıydı. Çünkü buranın hastalığı bulaşıcı olup, diğer beldelere de sıçramaktaydı. Hal böyleyken, Sultan’ın cennet-mekân olan baba ve ecdâdı ehl-i

küfür ve fesâd beldelerinin fethi konusunda gayret gösteriyorlar, ancak İstanbul’u ıslâha çalışmayı ihmal ediyorlardı. Şirk hastalığının kaynağını kılıç ilacıyla tedavi etmeye çalışmıyorlardı. Az bir fetretle memleketin etrafına buradan fesat yayılmakta, bunun neticesinde her türlü dert ve bela müslüman halka musallat oluyordu. Bu cümleden olarak, (414a) el-kıssa: Sultan Murad Han’ın vefatından sonra Las vilâyeti hâkimi olan Vılıkoğlu, daha önceleri fethedilip uzun zaman müslümanların tasarrufunda olan bazı vilâyetleri geri aldı. Müslümanlara taarruzda bulunup küstahlıklarda bulundu. Sultan Mehmed Han, Kostantiniye’nin fethini gerçekleştirmekle küffârın sair ülkelerinin anahtarlarını da eline almış oldu. Bu sırada kafirlerin çok sayıda elçilerine geri dönmeleri için izin verip, bütün küffar hükümdarlarına şiddet ve tehdit siyasetini başlattı. Vılıkoğlu’nun elçisinden, bir an önce alınan yerlerin geri iadesini tekiden istedi. Vılıkoğlu bazı yerleri mecburen iade ederken, bazılarını ise elinde tutup muhtelif özür ve bahaneler dile getiriyordu. Bir taraftan da İslâm hudûdunda sürekli yol kesicilik yapmak üzere adamlarını gönderip, tüccar ve gelip giden yolcuları rahatsız ediyorlardı. Bu sebeple alışverişin yapıldığı Üsküp şehri ile irtibat kesilmiş durumdaydı. Artık tüccarlar bölgede faaliyette bulunamaz hâle gelmişlerdi. Sultan birkaç defa mektup ve elçi gönderdi. Ancak Vılıkoğlu her birine bir bahane bulup özür diliyor, böylece kendi menfaatine olmak üzere vaktin geçmesini sağlıyordu. Vılıkoğlu’ndan zuhur eden fesatların tafsilâtı sultana arzedildi. Böylece Vılıkoğlu, kudret ve kahir sahibi olan Sultan’ın gazabını kendi elleriyle harekete geçirmiş oldu. Sultan, müslümanların uğradığı taarruz ve maruz kaldıkları eziyetlerin intikamını almak üzere Edirne’den, küfür ve inâdı ortadan kaldırmak niyetiyle, Las vilayetine hareket etti. Ülkenin her yerinden askerlerin toplanmasını emretti. Bahar aylarının başlangıcında, dağlardan daha yüksek olan himmetiyle küffârın yüksek kalelerinin fethi için o tarafa yöneldi. Birkaç yerde hazır bekleyen, canlarını İslâm’a hizmet için bellerine bağlayan Akıncılar ordusuna Vılıkoğlu vilayetine taarruz ve yağma emri verildi. Sultan’ın bu emrini ilhâm-ı Rabbâni ve müjde gibi algılayan Akıncılar vakit kaybetmeden, her biri cihad bayraklarını göklere yükselttiler. Her ne kadar Vılıkoğlu, diğer kafirler gibi, hesap ve ceza gününde yaptıklarından dolayı pişman olmuşsa da mücahitlerin kılıç lisanı, sonu hiç de hayır olmayacak bir yazı yazmaya hazırdı. Mecburen memleketinin ileri gelenlerini bütün mallarıyla sağlam bir kale olan Sivrihisar’a taşıdı. Sel gibi akıp

gelen İslâm ordusunun karşısında duramayacağından, Semendire Kalesi'ni memleketin ileri gelenlerine ısmarlayıp (414b) kendisi aceleyle Üngürüs tarafına gitti. Sivrihisar'ın etrafındakiler ise Sultan'ın ordusu tarafından muhasara edildi. Ordunun neredeyse tamamı bu kâfirin memleketini yağma için görevlendirilmişti. Sultan'ın etrafında ise sadece hâs huddâmlar ve yeniçeriler bulunuyordu. Bunlar da, zatlarında aslen var olan cesaret ve şecaatin verdiği gayretle, kalede mahsur olan kâfirlerle harp ve cidale başladılar. Kaledekiler, hisarın istihkâmına ve mücâhidlerin azlığına güvenle âni bir çıkış yaptılar. Bu ilk hücumda, ilk saflarda yer alan çok sayıda gazi şehit düşmüştür. Bu vaziyeti gören padişah, bizzat kendi atlanıp, güneşin saçtığı nur gibi, düşmanın gözüne doğru atıldı. Kısa bir sürede epey kâfir öldürdükten sonra kale muhafızının miğferini atının ayakları altında çiğnedikten sonra, başının toprağa düşmesini sağladı. Düşmanın hezimete uğramasının ardından, kaleyi fethetmeye çalışan gazilere, ma'hûd kanun üzere, hisarın yağması hükmü geldi. Zaten İstanbul'un fethiyle çokça ganimet almaya alışmış olan gaziler, mallarını çoğaltmak için can u gönülden Sultan'ın emrini yerine getirmeye çalıştılar. İnsanın zatında hırs vardır. Küffarın bu hareketi gazilerin sinirlenmesine sebep olup hırslarının şiddetlendirdi; kale ve hisarın sağlam olan duvarlarını âdeta, dişlerini kazma yaparak kökünden yıkmaya başladılar. Ok, kılıç ve mızrak darbelerine aldırmadan ilerliyor, top ve tüfeğin darbelerini müşfik bir annenin tokadına benzetiyorlardı. Kaledekilerin cesaret gösterisi, gazilerin nazarında mizah gibiydi. Böylece, üç tabakalı sağlam surlarla çevrili kale az bir çaba ve az bir zamanda alındı. Din mücahidleri yeniden çok sayıda ganimet ve helâl mala gark oldular. Savaş meydanlarının gençlerinin her biri peri yüzlü hûrilere hem-dem oldular. Her biri, bir değil (415a) iki, üç ve hatta dördüne sahip oldu. Böylece şehitlerin kanını toprağa döküp İslâm memleketi hudûdunda çeşitli fitne ve fesat ortaya çıkaran kâfirlerle kılıç lisanıyla konuşuldu. Sultan, muvaffakiyetin şükrü için ele geçirilen ganimetleri hak sahiplerine ulaştırdı. Allah ehlinin dua avuçlarını doldurdu. Bununla beraber, Akıncı ordusunu daha da nimetlendirmek amacıyla, hisarı teshirden sonra Firuz Bey'in oğluyla Vılikoğlu vilayetlerini yağmaya gönderdi. Bunlara, nimetlendikten sonra tekrar asıl orduya katılmaları emrolundu.

Sultan, Sivrihisar kalesinin fethinden sonra, Umul kalesini de kolaylıkla elde ederek, bu kalelerin tahkim ve tamiri için gerekenleri emretti. Her kaleye kâfi derecede muhafız ve İslâm'ın hükümlerini yürütmesi için de birer kadı nasb etti. Askerlerin çok sayıda ganimet elde etmiş olmaları sebebiyle, gönülleri evlerine gitmeye meyilliydi. Bu yüzden sultan, ganimetleriyle evlerine gitmeleri için askerlere izin verdi. Bu seferde Mahmud Paşa'dan, daha önceki hizmetlerine ek olarak epey bir yararlılık görülmüştü. Bu yüzden kendisine vezâret verilerek hâs kulların arasında mümtâz kılındı. Edirne'ye dönüşten sonra şehrin dışında, cenneti andırır bir bağın içinde ve nehir kenarında padişaha yakışır bir saray inşa ettirildi. Bu sarayın özellikleri bu ketûbenin (VII. ketûbenin) başlarında zikredilmişti. O yıl mücâhidler ordusuna dinlenmeleri için izin verildi. Bir taraftan da daha büyük seferler için hazırlıkların görülmesi söylendi.

II. MEHMED'İN FÜTUHÂTINDAN BEŞİNCİ DESTÂN

Sultan'ın, İnos³⁸³ Hâkiminin Zararını Def'etmek İçin Kış Soğuşunun En Şiddetli Zamanında Harekete Geçmesinin Zikri ile İnos ve Limasor Kaleleri ve Tevâbii Vilâyetlerin Fethedilmesi

Yıldızlar arasında önderlik ve padişahlık rütbesinin, bütün âlemi aydınlatan güneşe verilmesinin İlâhî hikmeti vardır. Güneş, insan vücudunda kalbin sultan olması gibi, bütün kâinatın merkezinde yer almaktadır. Bütün gezegenlere aynı şefkat ve sevgiyle ışığını yansıtmaktadır. (415b) Padişahlık ve iktidar, sultanlar ve meliklerin yüzünde parlayan bir güneşe benzetilir. Güneşin sevgiyle bütün dünyayı kucaklayıp himâye ettiği gibi olmalıdır sultanlar. Şu halde, dünyanın sığınağı olan padişahlar dünyadaki memleketleri her türlü zulümden korumak için, mutlaka siyaset kılıcını kılıfında bırakarak rahatça oturmamalı ve gece-gündüz dünyanın her tarafında seyyar bir yıldız gibi dolaşıp haksızlıkları ve zulümleri fark edip ortadan kaldırmalıdır. Seyr u seferlerde bu yazılanlara bir misâl olarak gaziler Sultan'ının sefer ve seyirleri gösterilebilir. Bütün dünyadaki din padişahlarının arasında Sultan, yıldızların arasında dünyayı dolaşan güneş gibiydi.

³⁸³ İnoz (Enez)

Sene 8(58)³⁸⁴/1454'te, bütün ümera ve ordu mensuplarına kış olması sebebiyle dinlenme izni verilmişti. Kışın soğuk olmasıyla sultan, kışlağının güney tarafında oturmayı tercih etmiş, soğuk ise var şiddetiyle ağaçlara yüklenmiş ve onları adetâ çıplak bırakmıştı. Her ne kadar bu fasılda güneşin yüzünü göstermemesi kaidedendi. Din Sultan'ına, bitkiler ve hayvanların sükûn içinde olduğu kışın en şiddetli zamanında, darü'l-harp olan İnos'un hâkiminin, İpsala reaya ve sakinlerine zulmetmesi şikâyeti geldi. İnos hâkimi her zaman civârda bulunan müslümanlara eziyet ediyor, yollarını kesip yağmalarda bulunuyordu. Yakın bölgelerde olan ekseri köle ve câriyeleri geri kaçıyordu. Eğer sahipleri durumu takip ederlerse, çeşitli bahânelerle ücretini aldıktan sonra iade ediyordu. Müslüman mallarının arasında sayılan tuz madeni için, Sultan'ın vekilleriyle tartışıp ortak olduklarından bahsediyorlardı. Kendi başlarına, her hangi bir izin olmaksızın istedikleri fiyata istedikleri miktarda Frenklere tuz vesaire satıyorlardı. Ve (416a) daha iyi olan yerleri kendileri kazıp kendi fesadlarına sarfediyorlardı. Gayretli Sultan, nurlu güneş gibi, kışın en soğuk zamanında cihânı yakan gazap ateşiyle toplarını yakıp, şefkatli gönlü oralardaki müslümanlar için çarpmaya başladı. Civar bölgelerdeki ordu sefere katılmaya hazır değildi. Esasen böyle bir mevsimde hazırlanmaları uygun değildi. Sultan, hâs kulları ve hâs erkânının yanı sıra yeniçeri ordusuyla mezkûr kâfirin fesatlarını defetmek için yola çıktı. Kâfirin vilâyetinin karşısına denk gelen Gelibolu geçidinden, kale açmada işe yarayacak eşyaları gemilere doldurup su üzerinden gönderdi. Ani bir şekilde küffâr kalesinin etrafını ordusuyla kuşattı. Sultan'ın kahr ve gazap ateşi toplarla kendini gösterdi. Kışın rutubetine rağmen, topların oluşturduğu ateşle küffâra azap için hücumla başladı. Gönlü kör olan gönlü kör olan Enos tekfuru kendisinin ve tebasının helâkını açık bir şekilde görüp âsitâneye itaatten başka bir çaresinin kalmadığını anladı. Zarureten, inat dağının zirvesinden aşağıya inip, kılıcı ve kefenini boynuna asarak, canı ve ırzı için aman diledi. Canı gibi hep yanında taşıdığı İnos ve Tasos'un³⁸⁵ anahtarlarını kendisinin ve ailesinin canlarına dokunulmaması karşılığında Sultan'ın huddâmına teslim etti. Mertlerin sultanı,

³⁸⁴ Onlar ve birler hanesi boş bırakılmıştır. Esad Efendi nr. 2197 vr. 386b'de de boş olan yere daha sonradan 858/1454 rakamla eklenmiştir. Ayrıca, sayfa kenarına da rakamla bu tarih yazılı olup, bir de metin eklenmiştir. Bu metin çok silik olması sebebiyle okunamamıştır. Keza, Milli Kütüphane, Tokat İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu nr. HK 9, vrk. 183a'da da bu tarih yeri boş bırakılmıştır.

³⁸⁵ “طاسوس” Taşoz.

canına, ırzına ve ailesine aman verdi. Ama, daru'l-harp olan bütün memleketini nûr-ı imân ile dâru'l-emân eyledi. Mabed ve kiliselerinde, haçın yerine İslâm bayraklarını dalgalandırdı. Çok sayıda ganimet ve felâha erme esbabıyla birlikte Edirne'ye dönüş yoluna koyuldu.

Hilâfet merkezine dönüşü esnasında, Allah'ın lutfuyla başka bir fethin başlangıç noktasına gelindiğini öğrendi. Müjde sultana şu şekilde verildi: Ölüm fırtınasıyla yaprakların döküldüğü hazân mevsiminde, küffar ve düşmanların dikenliğindeki esas kök dibinden söküldü. Çürümeye yüz tutmuş ihtiyar ağaç, bütün dalları ve kökleriyle çürüyüp fenâ rüzgârıyla savrulmaya hazır hâle gelmişti. Las memleketinin meliki canını cehennem meleklerine teslim etmiş ve Las memleketi tâzegelin gibi, İslâm hutbesinin okunmasına ve gazi sultan ile evlenmeye hazırды. Bu müjde beklenmeyen bir nimet olduğundan, (416b) sultan bu müjdenin gelmesinden daha önce o memleketin gazâsı için gerekli hazırlıklara başlamıştı. Bu haberin geldiği an, gerçi kışın sona ermediği bir zamandı, fakat yıl görmüş karın ömrü sona ermek üzereydi. Çürük, ihtiyar despotun bu dünyadaki hayatı ilacı olmayan bir hastalıkla son bulmuş ve baharın esintileri fethi fısıldamaya başlamıştı. Sultan, derhal ordunun Las vilâyeti ve bağlantılarının fethi için hazırlanmasına eyalet ve sancaklara hükümler gönderdi. Gazi mücâhitlerin ordusuna fütuhât müjdesi verilmiş oldu.

ALTINCI DESTÂN

Sultan'ın Nuri³⁸⁶ ve Rence³⁸⁷ Kalelerinin Teshiri İçin Harekete Geçmesi, Las ve Tevâbi'iden Büyük Beldelerin Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar ile İslam Ordusunun Despot'a Ait Kale ve Beldeleri İstilâ Etmesi, Çok Sayıda Ganimet ile Menfaati Çok Olan Madenlerin Tasarruf Edilmesi

Sene 859³⁸⁸/1455 senesi dördüncü faslının başlarında ki, Allah'ın emriyle donmuş sular eriyorlardı, güneş yüksek dağların tepelerindeki donmuş karları eritip oraları fethediyordu. Gazi sultan, eski gavur, perişân olan kâfir despotun bahtı ile birlikte devletin de yıkıldığı haberinin ortaya çıkıp teyid bulunduğu, sahipsiz ve mirâssız kalan memleketi ve varlığının elde edilip beldelerin fethi ve iman nuruyla aydınlanması için (417a) gayret gösterdi. Böylesi zengin ve güzelliklerle dolu bir memleketi emri altına almak, altın, gümüş ve diğer kıymetli madenleri İslâm'ın maslahatı için ele geçirip kullanmak lâzımdı. Onun için, mücahidler ordusu baharda, çiçekler ordusunun yol arkadaşlığıyla, o diyârın etrafına ulaştı. Başlangıç olarak mühim bir iş olan Novaberi kalesinin teshirine çalıştı. Kaleyi birkaç gün muhasara etti.³⁸⁹ Birkaç gün boyunca devam eden top ve tüfek atışlarıyla kale, kâfirlerin devleti gibi sallanmaya başladı. Birkaç gün içerisinde kalenin surları toz ve toprağa karıştı. Kale ahali topların gürültüsünden kendilerinin helâkini hissediyorlardı. Mecburen kale kapısını açtılar. Sultan'ın af ve merhametinden aman dileyip ehl-i imânın himayesine girdiler. Bu kaleye sahip olmak, Karun'un hazinesine sahip olmak demek olduğundan, Sultan kalenin elde tutulması için âmilleri ve güvenilir zâbitleri bu altın madenine tayin etti. Fazl ve ihsânını çoğu ehl-i imana, hususan gazilere arttırdı. Oradan yönünü Tirence Kalesine³⁹⁰ doğru çevirdi. Bu kaleyi de birkaç gün içerisinde fethetti. Bölgedeki bütün vilayetleri himaye, adalet ve riayet ile emniyetli ve

³⁸⁶ Bir sonraki varakta *Novaberi* okunacak şekilde, noktasız ve harekesiz olarak yazılmış. Müellifin bu tarz yer ve şahıs adlarında tam emin olmadığı anlaşılmaktadır. Kale adı için bkz.: (*Noveberde*): SEZEN, s. 395.; (*Novaberda*): ÂLÎ, s. 106.; (*Nowobrdo*) İbn-i Kemal, s.116.

³⁸⁷ Bir sonraki varakta *Tirence* okunacak şekilde, noktasız ve harekesiz yazılmış. Âli kale adını zikretmemektedir. İbn Kemal *Tirence* olarak vermektedir. Bkz.: İbn-i Kemal, s.117.

³⁸⁸ 10'lar ve 1'ler hânesi boş bırakılmış. Esad Efendi Nr. 2197 vr. 387b'de de boş bırakılmış. Ancak daha sonradan rakamla 859 ilâve edilmiştir.

³⁸⁹ İbn-i Kemal, muhasaranın 4-5 gün sürdüğünü ifade etmektedir. Bkz.: İbn-i Kemal, s.117.

Uzunçarşılı, muhasaranın 40 gün sürdüğünü belirtir. Bkz: İ. H. UUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, c. II., s. 15.

³⁹⁰ Birkaç dipnot yukarıda değinildi.

korunaklı hâle getirdi. Bu fütuhâtta sonra Vılıkoğlu vilâyetlerinde emniyeti tesis etmek üzere Rumeli akıncılarından, a'yân ve ümeradan olan Karaca Bey'i Becuri (?) Kalesine doğru gönderdi. Karaca Bey, tevabi'yle birlikte kalenin zabtı için emir aldı. İslâm ordusunun kâfirlerin kalbinde oluşturduğu korku dolayısıyla mezkûr kumandanın uğradığı her kale ve hisar kolaylıkla teslim oluyordu. Nitekim mezkûr kale de savaşız ve zahmetsizce fethedildi. Ordudaki herkese hadsiz hesapsız ganimet malı müyesser oldu. Mezkûr emir, ganimetlerle sevinen orduyla Kosova sahrasında Sultan'ın ordugâhına ulaştı. Burada, kazanılan malların en nefislerinden ve ganimetlerin en acayiplerinden Sultan'a sunuldu. Şefkatli Hüdâvendigar bütün orduya evlerine gitmeleri için izin verdi. Hâslardan az sayıda kişi dergâhta mülâzım olarak bırakıldı. Hâs musâhipler ve çok özel nedimlerle Selânik şehrini gezmeye gitti. Orada hûri yüzlüler (417b) ve gılman suratlılarla muaşeret edip işret kurup iyi vakit geçirdi. Yine aynı şekilde, ama, mazlumları zâlimlerden kurtarmak niyetiyle, memalik-i mamûreden; zulme uğrayanların gönlünü almak ve muhtaçları ihsana boğarak güzergâhındaki şehirlerden geçiyordu. Evvela Edirne'ye uğrayıp birkaç gün burada kaldıktan sonra İstanbul'a gitti. İstanbul'a gelişini müteakip Vılıkoğlu'nun elçileri makbul hediyelerle sultanların sığınağı olan dergâha geldi. Kendilerine yüklenmiş olan haraç ve malları teslimden sonra af ve amân hıl'atını aldılar. Haraçgüzârlık merâsimini edâ ve kulluk vazifelerini yerine getirmek üzere yıllık 30.000 flori kırmızı altın vermeyi kabul ettiler. Sonsuz ihsana sahip olan sultan, onun da diğer haraçgüzârlar arasında yer almasını merhametiyle kabul etti.

YEDİNCİ DESTÂN

Sultan'ın Üngurus Hudûdunu Almak İçin Belgrad Kalesi'ne Doğru Hareketi ve Tedbîrin Takdîr ile Muhalefeti Sebebiyle Bu Seferden Meyüs Geri Dönülmesi ve Yanko Kral'ın Ölümü

Muhammed ümmetinin bu sultanı ile din sultanı Hazret-i Muhammed sallahu aleyhi ve sellem arasında bazı benzerlikler vardır. Birincisi, hadiselerin benzerliği ile savaş ve gazâların cereyan şeklidir. Mesela Sultan'ın Belgrad kalesini ve Üngürüs'ün diğer kalelerini fethetmek için teveccühü, Huneyn Vadisi gazâsında cereyan eden vakıa ve sahabenin hezimete uğraması ile benzerlik arzeder. Fütuhât ile gaziler

ordusunun defalarca savaşlar kazanmasına, ordunun da çokluğuna rağmen Allah'ın Resulü sallahüaleyhivesellemin mezkûr savaştaki üzüntüsü gibi bir üzüntü de Sultan Mehmed'in kalbine saplanmıştı.

Mücâhidler Sultan'ına büyük savaşlar ve vakıalarda İlâhî nusretler bahşedilmişti. Devletinin ebedî olacağını her defasında elde edilen zafer ve ganimetler müjdeliyordu. Sultan, Tuna nehrinin beri tarafındaki müşriklere ait bütün beldelerin ele geçirildiğini, artık hududun nehre kadar dayandığını, Tuna suyunun beri yakasında Üngürüs kâfirlerinin mutlaka (418a) sığınacakları bir yerin kalmaması gerektiğini aklından geçiriyordu. Ancak, sadece Belgrad kalesi Tuna ve Sava arasında, müslümanlar tarafından fethedilmemiş bölge olarak kalmıştı. Müşriklerin burada toplanıp onlar için bir sığınak olması, her türlü kötülüğe sebep oluyordu. Böyle bir kalenin fethi, ehl-i imanın emniyeti için elzemdi. Çünkü burada daima 5-6 bin civarında kâfir, savaşa hazır olarak bulunurdu. Bunlar, mezkûr kaleye güvenerek müslümanların yolunu kesiyor, her türlü fitne ve fesada sebep oluyorlardı. Mezkûr kalenin iki büyük nehrin arasında müstehkem bir mevkiye olması sebebiyle, orduların buraya ulaşmaları çok zor bir iş olup, iki nehrin genişliği ve derinliğinden dolayı askerlerin bu kaleyi kuşatmaları için çok sayıda gemiye ihtiyaç vardı. Sultan'ın yüce himmeti her zaman İslâmî takviyeye sarfedilmiş olduğundan kalenin kâfirlerden alınacağına çok emindi. Sene 8(60)³⁹¹/1456 baharının başlarında çok sayıda malzeme, hadsiz ve hesapsız orduyla bu hususu yerine getirmek üzere hareket etti. Üsküp şehrinde top döktürüp gemiler hazırlattı. İki nehir tarafından kalenin giriş ve çıkışlarını zaptetmek ve gelecek olan yardımın yolunu kapatmak için, doğru bir karar olarak, Fasbek Derbendi'nden³⁹² geçerek hisara yöneldi. Rumeli Beylerbeyi olan Karaca Bey'i gemilerden sorumlu olarak *Tuna nehrinde bıraktı*³⁹³. *Zikredilen emîri kalabalık bir orduyla, bu işlerin tertip edilmesi için Morabâd'da*³⁹⁴ bıraktı.

³⁹¹ و ثماتمايه“ 10'lar ve 1'ler hânesi her iki nüshada (Esad Efendi Nr. 2197 vr. 388a) boş bırakılmıştır.

³⁹² Harekesiz. “در بند فاصبك” Fasbek veya Hâsbek. “Derbend” kelimesi Nuruosmaniye nüshasında siliktir. Bkz.: **Heşt Behişt**(E), Esad Efendi nr. 2197, vrk. 388b.

³⁹³ İbn-i Kemal'e göre Tuna üzerinde yapılacak olan gemilerin malzemelerini teknil işi Zağanos Paşa'ya verilmiş; “Dayı” Karaca Bey'e kuşatma işlerinde, zikredilen paşaya refakat etmesi emredilmiştir. Bkz: İbn-i Kemal, s. 121.

³⁹⁴ Morava olmalıdır. Bkz: İbn-i Kemal, s.120.; Âlî, anlattıklarında genellikle İdris'i takibetmiş, ancak, çoğu defa yer isimlerini vermekten kaçınmış, olayları özet olarak aktarmıştır.

*Gemi işlerinin tamamlanmasından sonra*³⁹⁵ Semendire geçidinden, gemiler Tuna nehrinden yukarı çekilip Belgrad surlarının karşısında, Üngürüs tarafından gelecek olan yardımcı kuvvetlerin yolunu kapattı. Sultan'ın gelmesinden önce hisarın her tarafı, karadan ve nehirden kuşatıldı. Böylece küffâr ordusunun yardım yolları güzel planlarla kapatılmış oldu. Sultan'ın gelmesinden sonra kalenin duvarları top ve mancınık taşlarıyla döğölmeye başlandı. Hayat şartları kale ehli için gayet sıkıntılı bir hâle getirildi. Dalâlet ve küfrün başı olan Üngürüs padişahı Yanko Kral, kale ehlinin tehlikeli ve ızdıraplı halinden haberdâr olup, makam ve memleketini bu yönden tehlikeye maruz kaldığını görünce Tuna suyunun döküldüğü yerden müslümanların gemilerini zayıflatmak üzere çok sayıda gemi hazırlattı. Bundan sonra bütün gücünü Belgrad kalesine yardım için topladı. Son derece aceleyle hareket edip kalabalık ordusuyla Tuna kenarına, kalenin karşısına gelip kondu. İslâm ordusunun karşısında, küfür ve imanın karşılaşması gibi saf çekti. Bu durumda, gemilerden sorumlu olan Karaca Paşa donanmanın, Belgrad ile Üngürüs arasında, kalenin karşısında bulunan adaya çıkıp yardıma gelen Yanko kuvvetlerine karşı burada savaşılmasının uygun olacağını dile getirdi. Hakikaten onun bu görüşü doğruydü. Ancak onun bu fikri, aralarında muhalefet bulunan bazı devlet erkânı tarafından uygun bulunmayıp (418b) çok zayıf olan delillerle sultanı bu fikre uymaktan caydırdılar. Böylece adanın öbür tarafının muhafazası ihmal edilmiş oldu. Nitekim küffârın donanması mezkûr adaya yanaştı ve Yanko Kral da gerekli olan muhafaza ve müdafaa ile savaş malzemelerini kolayca gemilere yükleyebildi. Karaca Paşa'nın öngördüğü üslûp üzere, Yanko'nun donanması zikredilen adadan kaleye yardımcı olup müslümanların böylesi mühim bir işte ihmallerinin olmasını büyük menfaat bildiler. Mücâhidler ihmalden dolayı pişman idiler. Her ne kadar müslümanların donanması düşman gemilerine karşı mukavemet gösterdiyse de, din düşmanları üç taraftan hücum edip zorladılar. Öncelikle küffârın gemileri sayı bakımından ekseriyeti teşkil etmekte, silah açısından da çok sayıda top ve tüfeğe sahip idiler. Ayrıca, su ve rüzgâr şartları da düşmanın lehineydi. Bütün bunlara ilâve olarak hem kaleden hem de karşı tarafta bulunan Yanko'nun ordusundan donanmaya zarar verilmekteydi. Son olarak düşman donanması ve gemileri mukavemet

³⁹⁵ İtalik olan kısım hâşiyede bir çıkma olarak yazılmıştır.

bakımından daha dayanıklıydı. Mecburen, Sultan'ın nezdinde bulunan ordunun hiçbir şekilde gemilere yardımcı olması mümkün olmadığından, müslümanların gemileri kaçmak durumunda kaldı.

Kaleye girecek olan yardımcı kuvvetlerin önünü kesen planların ortadan kalkmış ve müşriklerin birleşmesini engelleyen her hangi bir unsur kalmaması üzerine Yanko Kral kendi gayretiyle suyu geçtikten sonra hisara girip, ordusuyla birlikte surların üzerine çıkıp Sultan'ın karşısında durdu. İslâm ordusu, daha önce duvarlarda top atışlarıyla epeyce gedikler açıp kalenin teshir işini kolaylaştırmışlardı. Hal böyle olunca, gayret-i İslâmî iktizâsınca, daha önceki savaşlarda elde edilen başarılarla da güvenilerek hücum edildi. Duvarlarda açılmış olan gediklerden el gücüyle, cesaret ayaklarını kale içerisine basmak, Yanko Kral ve kalabalık ordusunun olmasına ve surların sağlamlığına bakılmaksızın şehrin içine girilmek istendi. Bu amaçla bir gün, ağaç ve demir siperler, halattan sağlam merdivenler ve benzeri kale açma ve savaş malzemeleri alınıp cesaret ve korkusuzluk bayraklarını yükseltip kale etrafından savaşa başladılar. Sineler belalara siper kılınarak duvarlarda açılan gediklerden, cesaret usulünün dışında olan bir korkusuzlukla çok güçlü ve kuvvetli orduya karşı savaşa başladılar. Gediklerden beşyüz civarında yeniçeri içeri girmeyi başarıp İslâm ve küfür karşı karşıya geldi. (419a) Kral Yanko yeniçerinin bu hücumu ve kalenin içerisine girişinden paniğe kapılarak, bütün has adamları ve ordusuyla memleketine doğru açılmış olan bu gediği kapatmaya yöneldi. Sayıca çok olan ordusuyla, mezkûr yeniçeri gazilerinin arkasından yardım yollarını kapatıp kuşattı. Bir hücumla gazilerin tamamını katletti. Gazilerin öncüsü olan bu cemaate şehadet rütbesi nail olunca şehrin kuşatma zinciri sökülmiş oldu. Mücahidler sultanı şehidlerin bu şekilde katledilmesini ve ehl-i imânın mağlubiyetini kendi gözleriyle görünce gazabı galeyâna gelip padişâhî gayreti ihtiyât ve tedbirli davranmasını engelledi. İntikam kılıcını kılıfından çıkarıp bizzat korkusuz ve cesurca öne atıldı. Top atışlarının hedef noktası olan meydana at sürdü. Savaşta ve yiğitlikte herkesin bir adım önüne geçip düşman safını çözmeye başladı. Birkaç kâfiri mızrak ve

kılıcıyla, kendi elleriyle yere serdi³⁹⁶. Öyle ki, Rikab-ı hümayunda bulunan has kullarından birisi bu fakire şöyle nakilde bulundu:

“O savletli vaziyette Sultan’ın dudak dairesi gazap hararetinin galebesinden yeni açılmış gonca gibi olmuştu. Avının kanına boyanmış bir arslan gibi her an yüzüne sıçrayan kanı temizliyordu. Karşısına çıkan bir kâfiri, kafasına bir kılıç darbesi indirerek beynini ikiye böldü...”

Sultan’ın korkusuzlukta göstermiş olduğu mübâlağalı durum karşısında hizmetkarlarından bazıları teklif ve zorla Sultan’ın atının önünü kesip çevirdiler. Sultan’ın bu şekilde bir harekette bulunmasını hal ve makama münâsip görmediler. Sultan’ın meydanın ortasında göstermiş olduğu bu tehevürlü hareketi, çoğu yiğitleri harekete geçirip can ve başla savaşa koyulup kâfir ordusunun hızlı bir şekilde surlara kapanmasını sağladılar. Kâfir ve müslümanlardan binlerce baş yere düşmüştü. (419b)İslâm gemilerinden sorumlu Karaca Bey, çatışmaların en şiddetli anında takdir elinin tahrikiyle yerinden fırlayıp, şiddetli bir şekilde bedenine çarpmış olan toptan dolayı şehitler zümresine katılmıştı.³⁹⁷ Müminlerin kalplerinin kırılıp mağlubiyeti gördükleri bu günde, zelil Kral gözüne bir ok isâbet ederek körler zümresine katılmıştı. Fakat, müslümanlar böyle bir beklenti içerisinde değillerdi ve kale içinden de kimsenin böyle bir müjdeyi İslâm ordusuna ulaştırmamıştı. Tâ ki Sultan İslâm ordusunda zaaf ve yorgunluk görüp kaleyi teshirden ümidini kesmiş, selameti, vaziyetin icap ettiğine göre, salimen geri dönmekte bulmuştu. İki ve üç menzil yol katedildikten sonra, Kralın gözüne ok isabet edip kör olduğu haberini teyiden öğrenilmiş oldu. Bu andan itibaren geri dönüp saldırıyı tâzelemek fırsatı kaybedilmiş, hisarın başına yeniden gitmek o an için mümkün olmamıştı.

³⁹⁶ Sultan üç düşman askerini öldürmüş, kendisi de bacak ve alnından yaralanmıştı. Krş.: Selahattin TANSEL, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri**, TTK., Ankara 1999, s. 126.

³⁹⁷ Gemilerden birine ta’biye olunan topların yerinden çıkıp Karaca Paşa’ya çarptığı anlaşılmaktadır. Diğer Osmanlı kaynaklarında top *mermisinin* isâbeti neticesinde şehit olduğu yazılıdır.

SEKİZİNCİ DESTAN

Sultan'ın Mora Gazâsı Niyetiyle Hareketi ve Babasının Yarım Bıraktığı Gazâları Tamamlaması ile Muteber Kaleler ve Meşhur Beldeleri Fethetmesi

Mücahid padişah odur ki, İslâm'ın beşaret-nâmelerini yiğitler kitabına yazdırmış olsun. Millet-i Muhammed'in ordusunun ön saflarında devletli gözünü açık tutsun. Böyle bir mücahid din yolunda öncü ve rehber kabul edilir. Buna bir örnek olarak, cihad meydanlarının padişahı Sultan Murad Han'ın fütûhâtı zamanında, kılıç ve mızrakların lisaniyle telkinde bulunarak (420a) haleflerine kendi vasiyetini, mülk ve padişahlığın ibkâsı ve Resulallah sallahualeyhivesellemin sünnetini cihad ve gazâ tarikiyle devam şeklinde belirtmişti. Son nefesinde dini takviye ve hilâfetinin devamı için müstecâp dualar etmişti.

Mücahid vasıflı halifelerin sonuncusu ve halefler arasında en eşrefi olan Sultan Mehmed, nur-ı Muhammedîyi yeryüzüne yaymak ve millet-i Ahmed'in şî'ârını küfr ve din ülkelerine ifşâ etmede öyle bir içtihad etti ki küffâr ülkelerinin fethi konusundaki babasının vasiyetlerinden hiçbir şeyi tamamlanmamış olarak bırakmadı. Hatta, ülkeleri feth etme ilmini küffara gösterdi. Mücâhid babasının kudretli eliyle teshir kapıları açılmış, fakat fethinin gerçekleşmesi mümkün olmayan vilayetler arasında Mora vardı. Bunlar Sultan Murad'ın fütuhâtının açıklandığı ketîbede (VI. Ketîbe) yazılmıştı. O mücahidin zamanında mezkûr memleket Murad Han'ın gayretleriyle zaptedilmiş, ama bazı muteber kalelerin fethi, ecelin yolunu kesmesiyle mümkün olamamıştı. Esasında, Mora memleketinin bütün kale ve surlarının fethi sadece orduyu teçhiz etmek ve muteber ümera ve kumandanlar nasbetmekle mümkün olmayacaktı. Sultan Mehmed, küffâr beldelerini fethetmede İlahî yardımın her zaman yanında olmasından dolayı, şer'-i mübini yaymada cennet-mekân olan ecdâdının kanunu çerçevesinde amel ediyordu. Şöyle düşünüyordu: Mora memleketinin bekayası ki, cennet-mekân babasının işaret parmağıyla onu İslâm'ın fethine pay etmiş ve fetihle neticelenecek bazı faaliyetleri tertip ve intizam vermişti. Hâl böyleyken, neden din ve Allah düşmanlarının elinde kalsın? Nasıl birisi güç ve iktidarı olduğu hâlde İslâmiyeti o diyarın etraf ve eknâfına ulaştırmasın? Hususan, ezan seslerinin açık bir şekilde o diyarın kapılarından duyulduğu bir

zamanda. Çünkü, cihad ülkesinin husrevi, babasının içtihatlarıyla o memleketin girişinde sağlam ve aşılmaz bir set gibi olan Germe Hisârını kökünden ve temelinden yıkmış, altıncı ketîbede zikredildiği gibi, o ülkelere sahip olma yolundan bir diken ortadan kaldırılmıştı.

Gazi Sultan Mehmed Han, ecdâdının amellerine tabi olup Mora gazâsına ve o memleketi süslemeye niyet etti. Sene 8(62)/1458³⁹⁸ senesinde kalabalık ve mansur ordusuyla Mora'ya hareket etti. Evvela, ihtişamlı çadırlarını ve dini simgeleyen bayraklarını Siroz şehrine dikti. Burada diğer bölgelerden gelecek olan askerlerin birleşmesi için birkaç gün bekleme emri verildi. Mücahitler ordusu (420b) her taraftan gelerek askerlere katılarak kulluk kemerini İslâmiyetin takviyesi için canlarına bağladılar. Bu nâhiyeden hareketle Yenişehir yoluyla Mora hududuna girildi. Küffarın sağlam kalelerinden biri olan Filke kalesi güzergâhın üzerinde olması hasebiyle fütuhâta ilk olarak buradan başlandı. Öncelikle, kalenin teslimi ve İslâm'a davet edildiler. Ancak, bahtı dönmüş kâfirler uyulması vâcip olan emre uymadılar. Kalenin kuşatılması emrini veren Sultan, bir taraftan da uygun olan yerlerden lağım kazılarak sur duvarlarının bazı yerlerini patlatmak suretiyle kaleye giriş yolu açılmasını söyledi. Her ne kadar devlet erkânından bazıları bu kalenin muhtasar bir kale olduğunu, daha ileride daha fazla muteber kalelerin bulunduğunu ve bu kale ile vakit kaybetmekten vazgeçilip daha büyük yerlerin elde edilmesi için gayret gösterilmesi gerektiğini belirttilerse de, onların bu itirazına karşı Sultan, buranın ehemiyetli ve öncelikli olduğu ve teshir edilmesi gerektiği hususunda ısrar ediyordu. Tüneller kazılıp surların yıkılması emri lağımıcılara ulaşınca, kalenin her tarafından kazma sesleri, kale muhafızlarının canına âdeta hançer gibi saplanmaya başladı. Durumun vahametli bir hâl alması üzerine, mecbur kalıp özür ve istiğfârla amân dilediler ve her taraftan teslim olmaya başladılar. Sultan, kalenin fethinden sonra sakinlerini tutukladı. Oradan Körfös Hisarı'na doğru hareket etti.³⁹⁹ Körfös Kalesi'nin önüne varıldığında zikri geçen tutuklular, Sultan'a karşı gelenlerin

³⁹⁸ Her iki nüshada (Esad Efendi No. 2197 vr. 390a) “و ثمانماية” şeklinde boş bırakılmıştır. 862/1458 olmalıdır. Bkz: ORUÇ BEY, s. 115.; Âlî, “Bu fütuhât-ı cemîleden altı ay sonra ki sene 862 duhûl eyledi...” diyerek Mora fütuhâtının 861 senesi ortalarında bitmiş olduğunu kabul etmektedir. ÂLÎ, s. 110.; İ. H. Uzunçarşılı, Mayıs 1458 bkz: UZUNÇARŞILI, s. 20, 22.

³⁹⁹ Korent-Corinth olmalıdır.

akıbetini göstermek üzere, mızrakların başına geçirilip teşhir edilmek suretiyle muhafızların canına korku salmalarını istedi.⁴⁰⁰Buradan Minçe(?) Kalesi'nin fethi için gerekli tedbirleri alıp gaziler ordusunu o kalenin teshiri için gönderdi. Kale ehli, Feslike⁴⁰¹ halkının âkıbetinden haberdâr olmuşlardı. Dolayısıyla kaleyi herhangi bir zorluk çıkarmadan teslim ederek Sultan'ın af ve ihsânına sığındılar. Sultan can, ırz ve mallarına dokunmayıp onları İstanbul'a gönderdi. Buradan ikbâlli yüzünü Tokmak Hisar'a çevirdi. Buranın muhafızları da muhalefet ve inat makamında durup muharebeye başladılar. Katletmek yoluyla bu hisar da fethedildi. Bütün esnaf ile karşı gelenler bir meydana toplatılarak, el-ayakları bağlanıp kaleleri gibi dövüldüler. Yani, kaleden daha sert tokmaklarla azaları dövüldü. Bu şekilde yolun üzerinde olan kale ve hisarlar devletin kudreti ve millet-i Muhammedî'nin kuvvetiyle fethediliyor, buralardan elde edilen ganimetler mücahitler arasında taksim ediliyordu. (421a) Tâ ki sağlam surları olan Mihlu Kalesine ulaştılar. Kale ehli irtidat ve husumette ittifak edip, Sultan'ın ordusu görününce küfür ve cehâletlerinden, kalenin istihkâmına da güvenerek, önce kaleyi teslim etmekten kaçındılar. Osmanlı askerleri üç gün boyunca kesintisiz, dinlenmeksizin savaşa tutuştular. İlâhî yardımla üçüncü günü, fetih kapısını açtılar. Mahûd olduğu üzere kale ehli hakkıyla cezalandırıldı. Sultan buradan fethetmek üzere Körfös Kalesine tekrar döndü.⁴⁰² Bu kale çok müstahkem olup, küffarın en büyük kalelerinden biriydi. Kurulduğu günden beri savaş ve çarpışmayla fetholunduğunu hiçbir müverrih belirtmemiştir. Kale ehli muhasara başladığında, kale duvarlarına güvenerek muharebe ve müdafaaya kalkıştılar. Ancak birkaç gün İslâm askerlerinin muzafferâne savaştıklarına şahit olduklarında, inat ve şiddeti uzatmadan aman dilediler. Kaleler arasında bir benzeri bulunmayan ve çok müstahkem olan böylesi bir kale kısa sürede, fazla savaşılmadan ve fazla zayıat verilmeden Sultan'ın muzaffer adamlarının tasarrufuna geçti. Buradan, ülkenin en nezih şehri olan Ballubadra'ya teveccüh buyuruldu. Sultanlık bayrağı şehrin yakınlarına nüzûl ve hulûl edince, şehir halkı vakit

⁴⁰⁰ Âli iki ayrı Körfös'ten bahsetmektedir. Bkz: ÂLÎ, s. 110.

⁴⁰¹ Filke olmalıdır. Zâten bir önceki geçtiği yerde Filke olarak yazılmıştır.

⁴⁰² Âli, Fatih'in ikinci defa Körfös'e doğru gitmesini "kale-i Körfös'ün fethine teveccüh buyuruldu ki meşhur Körfös'ün gayridur..." demekle iki ayrı Körfös olduğuna işaret etmektedir ki bunda şüphesiz yanlışmıştır. Esasından İdris'ten naklen aktaran Âli, İdris'in ikinci defa bu kaleye yöneldiğinden bahsetmesini yanlış anlamış ve ikinci bir kaleye yönelme şeklinde yorumlamıştır. Bkz: ÂLÎ, s. 110.

kaybetmeden ikbâl bayraklarını istikbâle koşup padişahın emir ve yasaklarına itaat ettiler.⁴⁰³

Memleketin büyük ve mühim belde ve kaleleri Sultan'ın huddamının eline geçince, İslâm askerlerine hadsiz hesapsız ganimet nasip oldu. Sultan, kış mevsiminde askerlerin hâlini rahata erdirmek ve elde ettikleri ganimetleri vatanları ve evlerine ulaştırmaları için Üsküp şehrine doğru teveccüh buyurdular. Tevfik-i İlâhî için şükrânı arttırdığı gibi, adalet ve ihsânını da arttırdı.

II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN DOKUZUNCU DESTÂN

Sultan'ın Las memâliki ile Bağlantılarının Fethini Tamamlaması İçin

Veziriazam Mahmud Paşa'ya Fermânı ve Onun Pek Çok zorluklara Rağmen Las Memâliki Kalelerinin Ele Geçirilmesi için Gayret Göstermesi

(421b) Maddî ve manevî münasebetleri ihtiva eden dinî ve dünyevî ilişkiler, Sultan ile tedbir sahibi veziri Mahmud Paşa arasında kemal mertebesine erişmişti. Bu durum, vezirin ahvâli ve fütuhâtının mecrâsında bütün âleme âşikâr idi. Hüdâvendigârına kullukta “Mahmûdî” adıyla nâm-dâr olmuştu⁴⁰⁴. Emre itaatte kendine has bir üslûpla cânını ortaya koyuyordu. Tecrübeleri hasebince, ekseri muharebelerden galip ve akıbeti mahmûd olarak çıkardı. Buna mukabil, kul-perver olan sultan onun rütbe, makam ve mevkiini bütün devlet erkânı ve şevket erbâbının hepsinden öne alıp ta'zîmde bulundu. Sene 8(62)/1458⁴⁰⁵ senesinde, Sultan'ın Mora gazasına niyetlendiği vakit, hudûttaki ümeradan ve Sultan'ın nâiplerinden mütevâtir bir şekilde, Üngürüs padişahını korumak üzere olan Yanko Kral'ın, ki Belgrad savaşında okla gözünden vurularak ölmüştü, elindeki vilayetlerin şimdi sahipsiz kaldığına ve hatta Üngürüs halkının eşkiyalığı ve yaptıkları bu vilâyetlerin halkını

⁴⁰³ İbn Kemal “ceyş-i rezm-pîşeyle üzerine azmedip vardı, muhasara etdi; nâr-ı kârzârın düdiyle içindeki zebûnların cem'iyetini dağıttı” demekle şehrin kuşatılıp, savaşla alındığını îmâ etmektedir. Bkz: İbn-i Kemal, s.156.

⁴⁰⁴ Gazneli Sultanı Mahmud'un ölümü ile, vasiyeti üzerine oğlu Muhammed tahta geçmişti. Bir diğer oğlu Mes'ud ise bu durumu kabul etmeyerek maiyetindeki kalabalık ordusuyla kardeşine karşı İsfahân'dan Herat'a yürür. Gazneli devlet erkânı bu sırada ikiye bölünür: Mahmûdîler ve Mes'ûdîler. Sultan Mahmud ve onun vasiyetine ölümeleri pahasına bağlı kalanlara, vefâlarına atfen, Mahmûdîler denmiştir.

⁴⁰⁵ 862/1458 (Bkz: ÂLÎ, s. 111) Her iki nüshada (Esad Efendi nr. 2197 vr. 391a) “و ثمانمائه” و ثمانمائه” şeklinde boş bırakılmıştır.

Üngürüs'e karşı soğutmuş olduğuna ve dolayısıyla bu vilâyetlerin teshiri için hiçbir engelin kalmadığına dair haberler geldi.⁴⁰⁶ Ayrıca, bölge halkının, Sultan'ın nâiplerine itaat edeceklerine dair karineler mevcut olduğunu, Sultan'ın o memleketi tasarruf etmek üzere teveccüh buyurmaları için muteakiben elçi ve mesaj göndermekteydiler. Bu sözler, Las meleketi mülûklarının hâlinde belli ve İslâm milletinin o melekete galebe çalacağı aklî karineler ile ayan idi. Ama, Mora memleketine gazaya teveccüh etmek, Sultan'ın nezdinde daha mühim ve öncelikliydi. Zira Mora'nın fethi Sultan'ın bizzat katılmadığı bir seferle imkânsızdı. Oysa Las vilâyetinin fethi sair mahallere göre daha yakın ve daha kolay olacaktı. Bu sebeple, Sultan'a daha yakın ve daha mahrem olduğu muhakkak olan Mahmud Paşa dirâyet ve tedbirde kemal derecesinde ve cesâreti de aynı mesâbedeydi. Bununla birlikte Sultan, vezâret mesnedine ilâve olarak emirü'l-ümeralık (Rumeli Beylerbeyliği) mesnedini de ona verdi. Mezkûr veziri Anadolu'nun büyük emîrleri ve mücehhez ordu, yeni yetişme genç yiğitler ile Las vilâyetinin fethiyle görevlendirdi. Vezire saygı ve ihtimâmını izhâr için ayrıca Sultan'ın has gulâmları olan yeniçeri askerlerinden, ki hanedan kânunu hasebince bunların hizmeti sadece hilâfet-âşiyân olan padişaha mahsus idi, 1.000 kadarını Mahmud Paşa'nın maiyetine verdi. Vezirin yükselen bayrağını böylece ümera arasında yüceltti. Bu ordu, ihtişâmlı vezirin bayrağının gölgesinde Las vilâyeti gazâsı ve fethine teveccühen hareket etti. Sofya sahrasında arz-ı leşker⁴⁰⁷ görülüp o huduttan da geçtiler. Bu sırada ânî bir şekilde (422a) Las vilâyeti önde gelenlerinden haberciler ulaşır, onların itaat sözünden pişman olduklarını ilettiler. İhanet ve nakz-ı ahdlerini özür mektuplarına şöyle yazmışlardı:

“sâbıkâ, mevâ'id-i teslîm-i mülk ve kaleleri Sultanın kudûm-ı hümayûnlarına ta'lîk etmiştik. O takdîre, envâ'-i şefekât ve inâyet-i Sultanîye muntazır idik. Ehl-i imânın ahd ü peymânında vefâ göremeyince beklentilerimizden ümit keserek geri çektik. Evvelki isteklerimizi iptal edip bu memleketi Üngürüs Padişahına teslim

⁴⁰⁶ İbn-i Kemal'e göre bu haberler hudûttaki ümeradan değil de, bölge halkının doğrudan padişaktan himâye talebinde bulunduğu şekildedir. Bkz: İbn-i Kemal, s.143.

⁴⁰⁷ Daha çok Selçuklular ve Gazneliler gibi devletlerde görülen bu usûlle ordu, komutana, ki genellikle sultan veya şehzâde olur, sunulur.

edeceğiz. Çünkü, öyle kararlaştırılmış ve vaad edilmiş ki, bu memleketin karşılığında 10 muteber kale, vilayet ve tevâbi'yle sair in'amâtla mu'âveze(takas) olunacaktır."

Mahmud Paşa duyduğu bu dehşet verici haberler ve kelimelerin karşısında hayretler içerisinde kalan başını, tefekkürden dizlerinin arasına aldı. Yol arkadaşları olan ümera ve kumandanlarla müşâvere etti. Ekseri kumandanların görüşü, böyle bir durumda düşmana doğru daha fazla ilerlemenin münâsip olmayacağı, gayet müstahkem olan kalelerle savaşa kalkışmanın hiçbir ilerleme sağlamayacağı; çünkü kaleyi teslimde inat edip direnecekleri, mal ve mülk tamahı ile Üngürüs padişahının yardımlarına gelebileceği, Sultan Mora gazâsıyla meşgul olduğundan, o taraftan yardım istemenin doğru olmayacağı ve bu haberin ulaşmasıyla Sultan'ın nâipleri arasında tefrikaya sebep olabileceğinden, bu hadise her iki ordu askerleri üzerinde menfi tesir oluşturabilir doğrultusunda oldu. Ümeranın görüşü şu şekilde devam etti: "Uygun olan, Sultan'ın yokluğunda bu hudûdun muhafazasıyla meşgul olup düşman memalikine girmeyelim. Memleketi eşrârın şerrinden korumak da Sulta'na yapılan iyi hizmetlerden olacaktır." Tartışma ve müşâverenin sonunda Mahmud Paşa: "Durmak ve geri çekilmek hezimetdir. Kemiyyet ve keyfiyet bakımından düşmana mukavemet edemeyecek kadar değiliz. Ordunun moralinin yüksek olduğu şu zamanlarda mertliği sunmadaki duraksama nedendir? Mücâhitler sultanı şu sıralarda gazâyla meşgul ve dini takviye için gece-gündüz dinlenmeksizin cihada devam etmektedir. Kılıcının parlaklığıyla güneş gibi olup, düşmanlarının çokluğunun verdiği karanlıktan gönlüne bir şüphe getirmemektedir. Böyle bir padişahın emrine, ki (اطيعوا الله) hükmünün tâli'idir ve kabulü lâzım olan fermanı ki (اطيعوا الرسول)⁴⁰⁸ emrinin sânisidir, uyup hiçbir surette doğru yol olan cihaddan yüz çevirmeyip o doğrultuda ilerleyip İlahî yardıma güvенеceğiz. (422b) Âlî-câh olan vezir, bütün ümera ve ordunun arasında bu şekilde karar aldı. Ardından kale fethi için lâzım olan malzemenin hazırlanması için emir verdi. Her bir savaşıya ihsanda bulunup ordunun gönlünü aldı. Düşman memleketini teshir için kalben gayret sarfetti. Diğer taraftan Las vilayeti kumandanlarına görünüşte gaflette olduğu izlenimi verip onlarla yazışmalarında memleketin teslim edilmesi talebini şimdilik Sultan'ın gelmesine

⁴⁰⁸ Nur Suresi 54. Âyet; De ki: Allah'a itaat edin; Peygamber'e de itaat edin.

ertelediğini belirtti. Kâfirler cemaati kale duvarlarına güveniyor, gaflet ve mağruriyetleri kemal derecesine ulaşıp eminette oldukları zannına kapıldılar. Mahmud Paşa'nın hücum planlarından gafil idiler. Tedbir sahibi vezir, karargâhından küffârın kalelerine kadar 10 merhalelik bir mesâfedeydi. Gece baskını şeklinde âniden küffârın başları ucunda belirdi. İlk darbesinde Rassâd⁴⁰⁹ ve Umul⁴¹⁰ adında küffârın iki müstahkem kalesini iyi tedbirleri neticesinde ele geçirdi. Daha işin başlangıcında böylesi iki muteber kale kolay bir şekilde fethedilince, diğer mahallerin fethini de düşünmeye başladı. Bu maksadla Semendire hisarına doğru hareket etti. Semendire, Tuna'nın kıyısında çok sağlam surlara sahip ve küffârın güvendiği bir yerdi. Eyâlet ve memleketin buradan yönetilmesine çok müsait bir yerdi. Çünkü şehir duvarlarının hemen dibinde Tuna nehri doğal bir hendek vazifesini görmekte idi. Duvarlarının yüksekliği ve sağlamlığı ile dünyada örnek bir kaleydi. Kara tarafından da içi su dolu o derin hendeği ile âdetta Cûdî Dağı kadar sağlam durmakta idi.

Şehrin karşısına geldiği gün, ordusunu düzene koyup şehir halkına göz dağı verdi; her gürûhun arasına bir bayrak dalgalandırdı. Süvâri birlikleri sağ ve sol cenahta yerleştirdi. Kalabalık sipâhi ve gulamları öncü birliğin önüne yerleştirdi. Öyle ki, her bir gürûh bir dağ kadar, ama bahar seli gibi akıcı görünüyordu. (423a) Her sınıftan savaşçılar, saf saf ellerindeki kılıç ve mızraklarını harekete getirip dalgalı bir deniz görünümü arz ediyordu. Seher vakti, orman tarafındaki ağaçlı alandan, güneşin nuruyla beraber görüldü. Ordunun çıkardığı toz bulutu küffârın gözüne zillet toprağı gibi oldu. Köslerin sesi küffârın kulağına âdetta zafer ve fethi ilan ediyordu. Bu şekil ve üslûp üzere şehir ve kale kuşatıldı. İslâm'ı veya kılıcı seçmeleri istendi. O mağrûr kavmin kükreyişleri mücahidlere kadar ulaştı. İşgörür bir kâfir güruhu cahiliyet gayretiyle atlandılar. Günahkârlar gibi baştan ayağa kendilerini zincir ve zırha bürüdüler. Kalenin dibinden birkaç adım ilerleyip güçlerini sınamak üzere meydana çıktılar.⁴¹¹ Yıllardan beri böyle bir fırsatı gözetmekte olan bazı gazi

⁴⁰⁹ “رصاد” Rassova olmalıdır. Bkz: SEZEN, s. 429.

⁴¹⁰ “امول”

⁴¹¹ Şerafettin TURAN (İbn-i Kemal, s.147, 1 numaralı dipnot.) vr. 423a'yı kaynak göstererek “İdris, Macar kuvvetlerinin yardıma geldiğini söylüyor” demekle yanılmıştır. Zikri geçen varakta ve olayda İdris'in böyle bir nakli bulunmamaktadır.

yiğitler, nâm ve şânlarını yükseltmek üzere karşılarına çıktılar. Gaziler, köhne gavurlara öyle bir sağlam saldırı gerçekleştirdiler ki, daha ilk hamlede ok isâbet etmiş karga gibi kalenin içine kaçtılar. Hisarın içinden, kılıçlarını konuşturacakları yerde, dillerini harekete geçirdiler ki, “birkaç günde Üngürüs kralının sancak ve ‘alemi görünecek, bu şehri himayeye gelecektir. Siz müslümanları ölüm elinden ancak rüzgâr gibi kaçmanız kurtaracaktır” diyorlardı. Ehl-i takvanın cevabı ise, kılıç ve mızrakların diliyle oldu: “Ecellerinizin gelip çattığı bugünlerde, dalâlet ehlinin yardımı ve zelil kralın gelmesi çöküşünüze bir fayda sağlamayacaktır” şeklinde oldu. Gaziler bir hafta boyunca küffârın hayat maddelerini kesmeye çalışıyorlardı. (423b) İslâm ordusunun başı yüce vezir, sair ümeraya danıştı ki: “Savaşın bu şekilde uzaması, gazilerin düşmanla savaşta ölmeleri ve yaralanmaları, bunların isyânlarına sebep olacaktır. Günleri savaşla geçirmek bu hisâra zafer bulmamıza engel olacaktır. Maslahat odur ki, bir gün büyük gayret ve gayretle kaleye savaş açalım. Görünürdeki sebeplere yapışalım, İlâhî imdât da gelir elbette. Bu şekilde feth-i mübîn bayrağını kulelere dikelim. Bu doğrultuda mücâhidleri çeşitli ihsanlarla taltif edelim.” Bu müşâvere ve çoğunluğun görüşüyle varılan karara dayanarak umumî savaşa hazırlandılar. Kararlaştırılan anda tam bir haşmet içerisinde hisar küffarıyla savaşa başladılar. Fakat, ordunun en önünde, hisarın teslimi ve taraflardan kan dökülmemesi için evvela Rumeli büyüklerinden olan İshak ve Ahmed Bey oğlu Ali beyler hisarın kapısına kadar gittiler⁴¹². Aklî ve naklî delillere dayanarak sulh ve teslim olmaları hususunda her türlü sözü sarfettiler. Harbî kâfirler dinlemedi. Hatta, ümeraya cevabı top ve tüfeklerin âvâzıyla verdiler. Top ve mancınık seslerini feleğe yükselttiler. Din mücahidleri de düşman karşısında tekbir ve tehlil seslerini dokuz feleğe çıkardılar. Müslümanlar şevket ve celâl debdebesiyle kâfirlerin canlarını titretmeyi gerekli gördüler. Yiğitlerin aya benzeyen çehrelerinden, ayna gibi olan sinelerinden, korkusuz elâ gözlerinden kâfirlerin savaş ve muharebe âletlerinin karşısında güneş gibi binlerce siper hazırlandı. Yayların kulaklarını çekip keskin okların ve tüfeklerin diliyle hisârın duvarlarına (قُلْ لَنْ يَصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا)⁴¹³ âyetini yazmaya başladılar. Muharebe ateşinin şuleleri göklere yükselip top ve mancınık patlamalarının ve savaş

⁴¹² İbn-i Kemal, kalenin teslim edilmesini talep için gidenlerin İshak Bey oğlu İsa Bey ile Ali Bey oğlu Ahmed Bey olduğunu zikretmektedir. Bkz: İbn-i Kemal, s.148.

⁴¹³ Tevbe Suresi 51. Âyet; De ki: Allah’ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim mevlâmızdır. Onun için müminler yalnız Allah’a dayanıp güvensinler.

âletlerinin sesi göklere yükselince, gaziler bir bakışta, bakışın dokuz tabaka gökyüzüne bir anda nüfuz ettiği gibi, Semendire'nin üç hendeğini geçerek kâfirlerin bâtil zan ve beklentilerini boşa çıkardılar. Şehrin pazar ve sokaklarında küffârın cân ve ciğerlerinin kanını bahar selleri gibi akıttılar. Kanlı ciğerlerinin rutubetinden (424a) şehir sokakları kana boyandı. Öyle ki, şehir içinden Tuna nehri gibi kan nehri akmaya başladı. Küffâr fevc fevc Tuna nehrine doğru kaçmaya çalışıyordu. Suya erişenlerin âkıbeti daha da fenâ oldu. Bazıları atların ayakları altında ezilirken, diğer bir kısmı da çeşitli azaplara maruz kalarak inatlarının bedelini ödediler.

Padişahın kılıcı düşmanı eder akîm Düşmanın çocuğunu eyler yetim

Velhâsıl, şehir ve hisârın tamamını, kah yağmayla, kâh da hûri ve gılmanları esir etmekle, bazılarını da öldürmeye çalıştılar. Bütün bağlar, meyveli ve meyvesiz ağaçları; küffâra menfaat sağladığı zannı olan her şeyi yok ettiler. Görünürde kalenin kulesinden gayrı bir şey kalmadı. İntikâm-ı İlâhî ve kakhârılık sıfatı, din düşmanlarının sarayını yerle bir etti. Azap âyetini küffârın selefine tekmil etmek üzere üç gün daha Semendire'de kaldılar. Bundan sonra fütuhât maksadıyla sair mahallere teveccüh buyurdular. Gayret ve yiğitliklerle dolu olan bu mücâhidâne hareketle Belgrad kalesine hâkim olan Havâle kalesi demekle de meşhur Güzelcehisar ele geçirdiler. Büyük İlâhî bağışlardan biri de Sivricehisar'ın fethiydi. Bu hisar, civârdaki gümüş madeninin muhafızıydı. Aynı şekilde, bölgenin en muteber madeni olan Rudniki'yi ⁴¹⁴ Sultan'ın adına zabtettiler. Oradan da Bellenord⁴¹⁵ denilen mahalle teveccüh ettiler.⁴¹⁶ Niş şehri yakınlarına ulaştıklarında mübarek Ramazan ayı girmişti. Maslahat icâbı, Hakk-teâlânın mücâhidlere hadsiz hesapsiz bağış ve ihsânı olmuştu; servet kemal mertebeye ulaştığından, mübârek ayı ibadetle geçirmeyi uygun buldular. Ahkâm-ı İlâhîye itaatle hasenâtın neşri, fitre ve zekâtı edâ ederek nimetlerin şükrü yerine getirildi. İbâdet vazifelerini yerine getirirken, cihâdın sünnetini de yerine getirmek üzere Las küffârının büyük

⁴¹⁴ Rodnik (Sorviç) olmalıdır. Bkz: SEZEN, s. 433.

⁴¹⁵ "بلله نورد"

⁴¹⁶ İbn Kemal, burasının adını Yellu-yurd olarak zikretmektedir. İbn-i Kemal, s.150.

hisarlarından olan Güğercinlik kalesinin fethi hazırlıklarına başladılar.⁴¹⁷ Bu kalenin İslâm sınırlarına yakın olması dolayısıyla müslümanlara zarar gelmekteydi. (424b) Başlangıçta bazı vaadlerde bulunularak kale muhafızlarının gönlü fethedildi. Mezkûr kale üç tabakadan oluşmaktaydı. Her tabakanın muhafazası belli bir gruba verilmişti. Kalenin kulesi hariç, diğer tabakaların muhafızları kalenin teslimini kabul ettiler. Mücâhidler kumandanı, bilgili vezir muhafızları taltif ettikten sonra, bir gecede iki günlük yolu katedip sabah vaktinde kalenin etrafını muzaffer askerlerle kuşattı. Kalenin alt tabakalarının muhafızları, vaad olunduğu gibi, kaleyi teslim ederek Vezir'in yanına geldiler. Kalenin kulesindeki muhafızlar, hayatlarının bağlı olduğu su daha alt tabakalarda olduğundan susuz kaldılar. Susuzlukları artınca bir çıkış yolu aramaya başladılar. Tuna suyuna doğru olan kulenin duvarından sağlam zincirlerle kendilerini aşağıya sarkıtıp, bin meşakkat ile Tuna'dan yukarıya çok az su çıkarabiliyorlardı. Gaziler, ellerinde bulunan bir gemi vasıtasıyla casuslarını, kemer duvarındaki bir deliğe bırakmayı başardılar. Bunlar, kale muhafızlarının su almak üzere aşağıya sarkmalarını beklemeye başladılar. Kale muhafızları, zincirin ucunda aşağıya sarkıttıkları kovayı zorlukla su ile doldurup yukarı çekecekleri vakit, pusuda bekleyen gaziler aniden bekledikleri yerden çıkıp su çekilmekte kullandıkları zinciri kırdılar. Düşman askerleri, hayat suları kesilip kaleyi muhafaza ümitleri kırılınca aşağıya inmeye başladılar. Mücahidler kumandanının yanına amâm dilemek üzere birisini yolladılar. Elçi teatisinden ve meselelerin kabulünden sonra kalenin anahtarını ehl-i İslâm'a teslim ettiler. Mezkûr kalenin tamamen fethini müteakip İslâm askerleri beklemeden Tuna nehrini geçtiler. Karşıda, Üngürüs'e ait Tırâv adındaki kalenin fethine yöneldiler⁴¹⁸. Kale muhafızlarının gafil olması buranın fethini kolaylaştırdı. Kale civârındaki her nevi mallar ve peri yüzlü güzellerle dolu vilayet, külliyyetli bir şekilde yağmalanıp ele geçirildi. Burada zaman kaybedilmeden Tuna ve Sava nehirlerinin arasında bulunan Maçova'ya yürüdüler. Bu memleketin de nefis malları ve ay yüzlü esirlerini silip süpürdüler. Hayvanlar, muhtelif emvâl ile esirlerden oluşan ganimetleri Tuna'dan beriye geçirmek için nehir kıyısına geldiler. Mahmud Paşa, akıncı birliğini zabt ve idare etmek üzere küffârın bölgelerine

⁴¹⁷ İbn Kemal, Güğercinlik'e hareketin Ramazan Bayramı'ndan sonra vuku' bulduğunu yazmaktadır. Bkz.: İbn-i Kemal, s.150.

⁴¹⁸ Tırnova olmalıdır.

akınlara katılarak tecrübeli bir kumandan olan Minnetoğlu Mehmed Bey'i tayin etti. Bu sırada, baştan aşağı zırhlara bürünmüş olan küffârın 200 kadar meşhur ve nâmlı yiğitleri, bazı geçit bölgelerde ganimet taşımakta olan müslüman ordusunu takibeden düşmanın öncü birlikleri mücâhidler tarafından esir alındı. Aynı kıyafetleriyle Paşa'ya gösterilmek üzere gönderildiler. Sözle ifade edilemeyecek kadar çok ganimetlenmiş olan İslâm ordusu, paşanın askerlerinin bulunduğu noktanın karşısından geçip ordular birleşti. Tesadüfen, ganimetçilerin arkasından yaklaşık 50.000 kadar Üngürüs ordusu, ganimetleri bazı (425a) geçitlerde veya Tuna nehri kıyısında geri almayı ümit ederek gelmekteydi. Ganimetleri müslümanlardan geri alarak memleketin maruz kaldığı tahribatı kısmî de olsa düzeltmeyi ümit ediyorlardı. Ancak, Ungürüs ordusu Müslüman akıncılarına ulaştığında gaziler ordusu bütün ganimetleriyle Tuna nehrini geçmişler, nehir geçidinin karşısında haşmetli bir şekilde ganimetleri taksimle meşgul idiler. Böylece küffar ordusunun bütün hazırlıkları ve hızlı hareket ederek buralara kadar gelmiş olması tamamıyla boşa çıkmış oldu.

Elde edilen ganimetlerden hayvanlar ve insanların tafsilini, nakit ve emti'a cinsinden ganimetlerin tasnifini aktaran, taşımacılıkta kullanılacak hayvanlar ve adına mal denilebilecek her şeyin olduğunu, bu orduda bulunan *Sultan'ın Zâbit-i Humsu* akılları hayrette bırakacak ve mübalağaya benzer birkaç şey daha nakletmiş, bu rivâyet ondan mervîdir. Öyle ki sadece esirlerin humsu 5.000 hûri ve gilman-simalara bâliğ idi. Sair kısımların haddi hesabi yoktu. Bu ganimetlere ilâve olarak, Üngürüs ordusunun tamamı İslâm ordusuna ulaşınca, kendi memleketlerinin tahribatını ve İslâm ordusunun sevincini kendi gözleriyle gördüler. Tuna nehrinin karşı tarafında ordularını düzene koydular. Mücâhitlerin gücünün bu derecede olduğunu beklemediklerinden ve esasen suyu geçmenin uygun olmadığını anlayıp, gökteki ayla kavga eden deli köpekler gibi bağırip muzdarip bir şekilde sağa-sola koşuşturuyorlardı. Hasret ve kanlı gözleriyle kendi evlatları ve ta'allukatına ve mallarına bakıyorlardı. Kendi ay yüzlülerinin mücâhidlerin kucaklarına düştüğünü görüyorlardı. Düşmanlarının çok yakınlarında olmasına rağmen mücahidlerin sevincine ağlıyorlardı. Gaziler her türlü cismânî lezzetlere kavuşup, istediklerini elde ettiler. Sultan'ın, Mora fütuhâtını tamamlayıp muzaffer bir şekilde dönüş haberi Vezir-i azama ulaştı. Müjdecilerden, fütuhâtın devamının da Sultanın naiplerince

tamamlandığını öğrendi. Sultan'ın ordugâhına doğru hareket etti. Yolu üzerindeki, kendi fethettiği madenler ve kalelere layıkıyla intizâm verdi. Ferman-ı hümayun muktezâsınca dergâha mülâzemet için şevkle koştu. Bu vech ile sevinçli ve seferlerde kendisinin yapmış olduğu iyi-kulluklarına heyecanlı, Sultan'ın eşiğini öpme şerefini elde etti. Hâs ve avâm arasında acayip bir sevinç ve huzur yayıldı. Çünkü mücahidler sultanı, iki aylık mesâfeli yoldan dini yaymaya muvaffak olmuş, birkaç feth-i mübîni gerçekleştirerek geri dönmüştü. Ayrıca, Vezir de makbul hizmetler ve beğenilmiş amellerle gelmişti. İkbâl semâsının küçük yıldızı ile hilâfet semâsının büyük yıldızlarının bu şekilde birleşmesine maşallahlar olsun. **(425b)** Sevinçli ordugâhta iki ordunun birleşmesi acâyip bir şekilde kutlandı. Ümera ve hükkâmın çadırları arasında her türlü güzellikler ortadaydı. İki büyük ordunun büyük bir şenlikle birleşmesinin ardından Sultan hilâfet makamına gitmek üzere ayrılma kararı aldı. Ümeraya evlerine gitmek üzere izin verildi, her biri sevinçli bir şekilde evlerine gitti. İslâm'ın sığınağı olan Padişah, veziri ve sair erkânı ve hâslarıyla hilâfet makamına ulaştı. Adalet kanununu yaymaya ve ihsan dağıtmaya başladı.

II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ONUNCU DESTÂN

Sultan'ın Semendire Kalesini Teshire Muvaffak Olması ve O Tarafların Ehl-i İslam'ın Tasarrufuna Geçme Yolunu Açması ile Amasra Kalesinin Muhasarasız Teslim Alınması ve O Sene Sultan'ın Bütün Hâs ve Erkânıyla Sefere Çıkmayıp Dinlenmesi

İmkânlar dünyasının fezâsında, zaman ve mekânda ezeli mukadderâtın ortaya çıkmasında belli bir zaman tayin olunmuştur. Her bir hadisenin ortaya çıkmasında şüphesiz Hazret-i Kayyûm'un iradesi tesirlidir. Küllî ve cüzî konuların tahsilinde beşerin amelleri o matlabın doğmasında birinci hadisedir. Ancak, takdirde yoksa bu matlabın tahsili mümkün olmaz. Akıllılara yakışan odur ki, tedbirin ihtiyârını halleri değiştirene bıraksın ve kendini bir serâbistânda rüzgârın dalgalandırdığı yaprak gibi kabul etsin. Bu sözlerin doğruluğunu tasdik eden olaylar, şimdiye kadar ve bundan sonra cereyan eden ve zikri geçen Sultan'ın gazalara teveccühünde mevcuttur. Daha önce Sultan'ın emriyle şanlı vezir ve sair devlet erkânı Las memleketinin fütuhâtını

yola koymak ve hususan Semendire kalesinin teshiri için teveccüh buyurmuştu. Birkaç müstahkem kalenin feth edilmesine ve Semendire şehir ve hisarının giriş kısmı elde edilmiş ve şehir tahrip edilmiş olmasına rağmen, kalenin tamamen fethi müyesser olmamış ve asıl istenen daha gerçekleşmemişti.(426a)

Sene 8(63)/1458-9'da⁴¹⁹ her hangi bir hazırlık yapılmadan ve asker gönderilmeden, matlûp olan kapının anahtarlarını sultana verdiler. Sultan, diğer ülkelerin fethi için anahtar konumunda ve İslâm ülkeleri ile darü'l-harp olan Üngürüs ve sair ülkelerin arasında yer alan Semendire kalesinin fethi ve Üngürüs fütuhâtına başlama niyetinde bulundu. Bu maksatla kalabalık bir orduyla Darü's-saltana olan Edirne'den Sofya'nın geniş sahrasına hareket etti. O çevrenin dağ ve sahrasını mücâhidler ordusuyla süsledi. Sultan'ın böylesine kalabalık bir orduyla harekete geçtiği haberinin yayılmasıyla denizler titremeye başladı. Bu sebeple Bosna kralı çok acil bir şekilde elçisini Sultan'ın nâiplerine gönderdi. Kendisinin son derece sultana bağlı olduğunu hulûs-i niyet ve itikât ile sundu. Kral, Semendire kalesini daha önceleri vârislerinden satın aldığını, bu muameleyle tasarrufu altına aldığını, madem ki Sultan'ın sahip olma arzusu var, burasını Sultan'ın huddâmından esirgemeyeceğini, Sultan'ın kime vermesini isterse zorluk çıkarmadan belirtilen kişiye teslim edeceğini; lâkin, Semendire'nin karşılığında Bosna sınırında bulunan Serbenki kalesini⁴²⁰ istirhâm etmekte olduğunu belirtmiştir. Sultan'ın, Semendire'yi elde etme isteği çok fazla olduğundan, Bosna kralının söylediklerini kabul etti; Semendire'nin zabtı için ale'l-acele muhafızlar ve zâbitlar gönderip kale ve hisarın istihkâmına gayret sarfetti. Sultan'ın adamları şehri teslim aldıktan sonra, muhasipler herkesin tasarrufatını hesapladı. Hesaplardan sonra, Bosna Kralının tasarrufunda olduğu iddia ettiklerinin, aslında reâyâdan alınan haraç ve reâyânın nezdindeki alacakları olduğu ortaya çıktı. Şu hâlde Semendire'nin karşılığında verilecek kale, dinî ve mülkî maslahatlar icâbı teslim edilmedi. Böylece, kralın rica ettiği kale ve Semendire kalesi, her ikisi de Sultan'ın adamlarında kaldı. Rabbin faziletiyle beklenenden daha ziyâde bir nimet elde edilmiş ve o güzel ülke küfrün zulmetinden ve şirkin kirinden kurtulmuş oldu. Sultan, muzaffer askerlerle birlikte, böylesine

⁴¹⁹ Tarih yeri boş bırakılmış. Krş. ÂLÎ, s. 115.

⁴²⁰ Srebrenika olmalıdır.

uzak bir sefere gitmenin zorluğuna katlanmadan hilâfet merkezine geri döndü. Mücahidler ordusuna dinlenmeleri için izin verdi.(426b)

Sultan bir nice vakit halkın maslahatlarını, mansıb ve makam erbâbının ahvâlini tensik etmekle geçirdi. Ancak, dinî işlerde tatilin söz konusu olmadığını düşünüyordu. Cihandârların, vakitlerini fütuhât dışında zayi etmeleri uygun değildi. Bu esnada sultana, Bolu vilâyetine yakın, Karadeniz'in kıyısında müstahkem bir kalenin olduğu, ancak halkının çok az gelirlili ve faydasının az dokunacağı bir yer olduğu haberi geldi. Her ne kadar millet-i Muhammed'in güneşi, hidâyet nurunu bu kalenin etrafına daire gibi yaymış, fakat daha kaleye nüfuz edememişti. Sultan'ın ataları, o memleketin hakîr ve fakir olması, yollarının aşılması çok zor olması sebebiyle yıllık haraç almakla yetinmişlerdi. Her sultan, zikredilen sebeplerden dolayı bu hakir ülkeye saldırmamakta bir önceki sultana uymuştu. Ancak bu kalenin ahali, sahrada ve denizde yolları kesip gelen-gidenlerin mallarına zarar veriyorlardı. Bu fesatlarını her zaman sultanlardan gizli tutmayı başarmışlardı. Cüzî bir hadise gibi görünen bu kazıyeden, ki müslümanların malları telef olmaktaydı, Sultan'ın gayret ve müslümanlık duyguları harekete geçti. İster küllî olsun ister cüzî, fesatların def'i âdil hâkim ve vâliye vâcip ve farz mesâbesindedir diye düşündü. Dinî ve dünyevî fesatların arasında azlığı veya çokluğundan dolayı fark var demek makul değildir. Sultan, vakit kaybetmeden, herhangi bir hazırlık da yapmadan, mevcut ordusu ve hâslarıyla o yöne doğru hareket etti. HızırBeyli vilâyetinden geçtikten sonra kaleyi fethetmek için münâsip planlar yapmaya başladı. Öncelikle dar yolların genişletilip yollardaki engellerin kaldırılmasını istedi. Birkaç gün içerisinde bütün yollar düzleştirilmiş, genişletilmiş ve açılmış, yol üzerindeki büyük kayalar tamamen kaldırılmıştı. Kale muhafızları, Sultan'ın kendilerine doğru gelmekte olduğunu duyunca muzdarip olup hayatlarından ve mallarından ümitlerini kestiler. Sultan'ın vereceği emir ve yasakları ve kalenin teslimini kabul edeceklerini belirterek aman dilediler. Hayatlarını devam ettirebilmek için kale ve memleketlerini teslimden başka bir çıkar yolları da yoktu. Sultan'ın bu ülkeye doğru yöneldiği haberi bile, eski küfür ülkesini darü'l-İslâm'a tebdil etmeye yetti. Ülke, hâkim ve kadı tarafından zabtolunarak bunların emri ve ahkâmı geçerli oldu. Bu vilâyet, yakınında olan

İslâm'ın muteber beldelerinden Bolu'ya ilhâk olundu. Sultan, zaferiyle sevinçli olarak hilâfet merkezine geri döndü. (427a)

MÜSLÜMAN DİYÂRI FETİHLERİNDEN İKİNCİ DESTAN

Kastamonu ve Sinop Şehirleri ile Bakır Madeninin İsfendiyaroğlu İsmail Bey'den Kopartılıp Alınması ve Trabzon Gazasına İştirak Etmediği İçin Sultan'ın Gazabına Uğraması

Trabzon memleketine gazâyâ çıkmak, mücâhidler Sultan'ının her zaman aklını meşgul ediyordu. Bütün mülûk ve hükkâma hükm-i cihan-mütâ'ı nâfız oldu ki, herkes kendi ordusuyla Sultan'ın askerlerine katılsın. Kastamonu hakimi İsfendiyar oğlu İsmail Bey, dergâh-i sultana ihlâslı ve tâbi olduğunu iddia ediyordu. Memleketi Trabzon yolu üzerinde olduğundan Sultan, onun da kendisine katılıp yol göstereceğini umuyordu. Bununla birlikte, İsmail Bey'e mükerreren, sadakatini tahrik edici ve kendisine muvâfık hareket etmesi gerektiğini belirten mektuplar gönderdi. Mektupta şöyle deniliyordu: "Hâtır-ı hümayûnumuzda Trabzon gazâsına çıkma niyeti vardır. Trabzon'un zaptı esbâbının hazırlanması için deniz tarafından mücâhidlerin gemisi, senin memleketin olan Sinop'tan geçeceklerdir. Muzaffer sancaklar da kara yolundan diyârının yakınına ineceklerdir. Muhabbet ve ihlâsından beklenti odur ki, mücâhidlerin gemilerine bu deniz seferinde yardımcı oluna. Kendisi de, kanun-ı ma'hûd üzere, teçhiz edilmiş ordusuyla bu hayırlı sefere katıla." Bu esnâda Kızıl Ahmed Bey Sultan'ın huzuruna gelmişti. Mirâs kalan memleket üzerine kardeşiyle husumeti vardı. Bu bakımdan İsmail Bey, Sultan'ın eşiğine teveccühte gevşek davranıp gecikti. Kızıl Ahmed, kardeşi İsmail Bey'e karşı Sultan'ın gazabını tahrik için, onun bu gecikmesini örnek gösterdi. (427b) Mücâhidler sultanı Kastamonu yakınlarına ulaşınca, İsmail Bey'in karşılamaya gelmemesinden, emrini kabul etmediğini anladı. Babası cennet-mekân Sultan Murad Han zamanında, Sultan'ın gelirleri arasında bulunan, daha sonra İsmail Bey'in cediti Kötürüm Bayezid'e hizmetleri karşılığında verilmiş olan Küre-i Nuhas'ın, Kastamonu vilâyetinin tamamı ile birlikte İsmail Bey'in elinden alınmasını emretti. Hizmette kusurunun hesabını, memleketini elinden almakla başladı. Nâiplerin hizmetinde olan İsmail Bey'in oğlu Hasan Çelebi'nin hapsedilmesi de emrolundu. İsmail Bey,

böylesine haşmetli bir Sultan'ın, onun diyarına misâfir gelmiş olmasına rağmen ev sahibi olarak üzerine düşeni yerine getirmemişti. Devlet erkânı Trabzon gazâsına başlamadan evvel, yol üzerinde olan bu ülkenin nifâk şüphesinden tahliye olunması, İsmail Bey'in ya muvafakati veya muhalefetinin tayin olunması yönünde karar almıştı. Ola ki Trabzon'u fetih işine başladıklarında onun muhalefetiyle donanmaya bir zarar gelmeye. Yol üzerinde olan bu diyardan gelip gidenlere zarar gelebilir diye düşünmüşlerdi. Bu sebeplerle, önde gelen emîrler ve muzaffer askerleri Veziriazam Mahmud Paşa ile, Kızıl Ahmed'in yol göstericiliğinde, Sinop'u kuşatarak İsmail Bey işini halletmek üzere gönderdi. Deniz yoluyla Trabzon'a hareket halinde olan donanmadaki askerlere de deniz üzerinden Sinop'un muhasarası emri verildi. Tedbir sahibi Vezir, İsmail Bey'i Sinop hisarında muhasara edip lâzım geldiği gibi oranın fethi için gayret sarfetmeye başladı. Önce nasihat yoluyla haberler gönderdi: "Bu hânedânın Osmanlı hânedânıyla sadâkat ve ittifâkının çok eskilere dayandığı, sadece fâsıd bir zan yüzünden ayrılık ve düşmanlığı başlatmanın aklın yolu olmadığını; böylesi bir muhâlefete girişmenin pişmanlık ve hüsrarla sonuçlanacağını; Sinop kalesinin o diyârda sağlamlıkta tek olmasına rağmen Sultan'ın kahredici gücü karşısında ve bu kadar fütûhâtı nezdinde hiç mesâbesinde kalacağını" bildirdi. İsmail Bey, Mahmud Paşa'ya cevabında yumuşak kelimeler kullandı. Sultan'ın gazabına maruz kalma korkusuyla özür diledi. Bunun üzerine Mahmud Paşa, ihsânı bol olan Sultan'ın affını sağlayacağına dair söz verdi. Sultan da sâbık dostlukları ve onun kusurlarından şikâyeti hâvi bir mektup(428a) gönderdi⁴²¹. Her ne kadar bu mektubun içeriği Türkçe yazılmıştı, ancak, belagati hâvi olduğundan, değiştirilmeden Farsçaya tercüme ile nakli münâsip görüldü:

Mektup:

ارشادك الله الخير في الدارين بحرمة سيد الكونين والثقلين، بعد الدعاء المستجاب لحضور (الجانبيين لصلاح البين و ثناء مستجاب)⁴²² Zamîr-i münîre ki kazâ ve kaderin sırlarına âgâhtır, mahfî olmaya ki bu muhib, cenâb-ı şerîfinizle muhabbet ve ülfetimiz vardı. Bu dostluk, böyle iktizâ etmezdi ki bu vechile terk-i mülâkât edesiniz. Ama hadîs-i

⁴²¹ Âlî, İdris'in eserinden aldığı aynı mektubun, Sultan değil de, vezir Mahmud Paşa tarafından inşa ve irsâl edildiğini beyan ediyor. Bunda yanlış olmalıdır. Bkz: ÂLÎ, s. 116-17.

⁴²² Ayet veya hadis değil, duadır.

kudsîde buyurulmuştur (انما ملك الملوك و قلوب الملوك بيدى اقلبيها كيف اشاء) . Bu emr-i nâdire mûcibince;

Nazm از زمانه نمیکنم گله
که بدانسته ام که مجبورست⁴²³

Herhalde, “el-İslâm e’n-nasihât” iktizâsınca, dostluğun bir semeresi ve neticesi olarak bizden size ulaşacak olan nasihattir. Sizin malûmunuzdur ki deniz ve kara tarafından etrafınız muzaffer askerlerimiz tarafından kuşatılmıştır. Bundan kurtulmak tasavvur edilemez. Lâzım gelen odur ki, kendiniz ve ehl ü ‘iyâlinizin ırzını sakınasınız. Memleket ahâlisini, ki hakikatte ‘iyâlu’llahtırlar, henüz ordumuzun ayakları altında çiğnenmemişlerdir, bunların hallerine acıyınız. İzzet ve saygınlığınızla kaleden çıkıp memleketi teslim ediniz. Tâ ki, karşılığında avâtıf-i pâdişâhânededen memleketinizin bedeli olarak bir memleket tayin oluna ve devletimizin gölgesinde rahat ve huzur içinde olasınız.

Beyit: ⁴²⁴

صد قلعه بر کند چو کند لشکر م هجوم صد کوه اگر بود فکند طوپ این سپاه

Bu orduya kale mani olamaz. Ve ne’uzubillah min sû’i’l-hâl. Bu nasihati dostluğumuzun hakkı addediniz. (بلغ ما عليك فان لم يقبلوا فما عليك شئ) hükemânın hikmet dolu sözlerindedir. Lutfederek, (قبل ان ينكشف الغطاء و يحل عليكم منا الخطا) cevâb-ı bâ-sevâbınızı irsân buyurasız. Vesselam.”

Bu mektup İsmail Bey’e ulaşıp içindeki kelimelerin hakikatini hakkıyla görünce, beklemeden kaleden çıkarak Mahmud Paşa’nın yanına gitti. Kendisini teselli ve teskin edecek ahd ü mîsâklar takdim edildi. Sultan’ın celâlinin toz bulutu, gökteki ay gibi, Sinop’un fezâsını kapladı. İsmail Bey, kendisinden sâdır olan hareketlerden istiğfâr ve günahlarından dolayı özür dilemek üzere dergâha hareket etti. Evvela, bütün devlet erkânı ile ümera, ziyâfet ve hürmette gayret gösterdiler. Daha sonra onu izzet ve ikrâm ile meclis-i hümâyûna getirdiler. Kerîmü’l-ahlâk olan

⁴²³ “Zamandan bir şikayetim yoktur; mecbur olduğumu öğrendim.” Dursun Bey de tarihinde bu beyite yer vermiştir.

⁴²⁴ “Yüz kale dahi olsa yıkar leşkerim ederse hücum, Yüz dağ dahi olsa yıkar ordumun topları.”

Sultan, İsmail Bey'in gönlünü almak için vermiş olduğu sözlere sâdık kalmak üzere, meleklerin sığınağı olan çadır-sarayından birkaç adım dışarıya attılar. Karşılama merâsimini takdîmden sonra dergâh-ı ikbâlînde oturma izni verdi. Sultan'ın pây-bûsu sırasında, merhamet elini onun başına sürüp, musafaha ile onun başının dik olmasını sağladı. Vuslat halindeki sevgilinin şikâyetinden daha tatlı olan, lutuf dolu kelimelerle vaadlerine vefâ etti. Onun riayet edilmesi vazifesini yerine getirip bazı vilâyetleri ile Yenişehir'i memleketi karşılığında onun idaresine verildi. Ehl ü 'iyâl, hadem ü haşemi ve kullarıyla oraya gönderdi. Onu, rahat etmesi için kendi eski makamında bıraktı. (428b) Büyük ihsan sahibi olan Sultan'ın inâyeti bereketinden, mezkûrun evlâdları şimdiye kadar münâsip mansıplarda görev yapmaktalar, her biri memleketin bir tarafında vazifeliler idi. Kastamonu ülkelerinin tamamı ile Küre-i Nühas, Samsun, Sinop vesair İsfendiyar memleketinin kaleleri ile şehirleri Sultan'ın nâiplerinin tasarrufunda istikrâr bulunca, her birine hâkim ve zâbitlar bırakılarak asıl maksada doğru hareket edildi.

II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ONBİRİNCİ DESTÂN

Sultan'ın Trabzon'a Teveccühü ve Bayındırlı Hasan Bey'e Bağlı Kuvvetlerle Çarpışması ve Bu Kuvvetlerin Yenilgisinin Zikri ile Trabzon'un Fethine Muvaffak Olunması

Din sultanları yer yüzünün güneşi mesâbesindedirler. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ile isimlendirilmeleri ve padişahlık tahtında Hakk'ın gölgesi denmekle meşhur olmaları bu yüzdendir. Bu sebeple Rabbânî âlemin güneşinin gölgesi gibi sürekli dünyayı dolaşmaktadırlar. Hareket hâlinde, asıl olan güneşin nûrunu aksettirmektedirler. Bunlar cihân memleketlerinin teshîri ve fütûhâtında rızâ-yı İlâhîyi gaye edinmişlerdir. Her defasında bir sefere teveccüh buyurdıklarında, her hangi bir hazırlık yapılmadan da dünyanın her hangi bir bölgesine hareket etmelerinde, teyidât-ı ezeliye tarafından lazım gelenler yaratılmış olur; nusret ve zafer nurları bunların yolunu aydınlatır, baş kaldıranların başı bunların karşısında eğilir. Öyle ki, Sultan Mehmed'in teveccüh buyurdıkları bütün gazâ ve cihadlarında, hüsn-i itikâdından, çoğu defa futuhâta nâil olmuştur. Bu cümleden biri de Trabzon memleketini habîslerden temizlemek niyetiyle çıktığı gazâydı. Bu zaferin

hazırlıklarını büyük bir gayretle gördü. Burası gayet müstahkem bir memleket olup, uzun yıllar boyunca İstanbul kayserleri akrabalarının elindeydi. Ulaşılması zor ve tehlikelerle dolu bir yolu vardı. Zorluk çıkartacak dağlarına güvenen hâkimleri, ehl-i imân padişahlarına asla boyun eğmemişlerdi. Müslüman diyârından İranlı(!) sultanlar⁴²⁵ (429a) burayı fethetmek için ikdâm etmemişlerdi. Çünkü bu diyârın etrafı, hususan şehrin bulunduğu mahal dağlar ve deniz ile çevrili olup, kalabalık ordunun bu mahalde bulunması imkânsızdı. Sultan Mehmed denizlerde de güç sahibi olduğundan, deniz kenarlarında bulunan şehirleri de fethedecek güce sahipti. Nitekim, Trabzon gazâsına hareketin başlangıcında öncelikle deniz kenarındaki şehirleri ve İsfendiyar'ın bütün memleketini fethetmiş. Bu memleketin sınırları, küffarın elinde bulunan Trabzon'a yakınlığı sebebiyle, yapılacak olan gazânın hazırlıkları daha kolay oldu. İsfendiyar memleketi zaptedilip geçildikten sonra, Koyunluhisar kalesinin hudûdu Sultan'ın konakladığı yer oldu. Eskidenberi var olan bu vilâyetin vâlisi, Diyarbekir Türkmenlerine komşuluğu ve münâsebetlerine binaen Akkoyunlu Padişahı Hasan Bey'e sığındı. Sultan'ın ordusunun ayakları altında çiğnenmemek için himâye talep ederek Hasan Bey'in korumasına sığındı. Bayındırlı Hasan Bey, Trabzon tekfurunun damadı olması hasebiyle, o kâfirden de medet umuyordu. Bu maksatla, bütün Akkoyunlu ordusuyla Erzincan'ın etrafında, Kemah'ın bazı dağlarında tahassun etti. Yolları kesmek suretiyle ordunun bazı muâmelecileri ile zayıflara ve bakmakla yükümlü olanlarına gece baskınları düzenliyordu. Ancak, Sultan'ın onca ihtişamının karşısında Türkmenlerin karşılaşma ve savaşma güçleri yoktu. Bir gün, Erzincan yakınlarında bulunan Munzur Dağı'ndan Hasan Bey, amca-zâdesi Hurşid Bey'i Akkoyunlu ordusundan özel bir güruhla gelen-gidenler için pusuda bekletti. Ahmed Gedük Paşa, Akkoyunlular'ın pusuda beklediklerinden habersiz o noktadan geçiyordu. Bölgeye âşina olan Akkoyunlular dar bir geçitte Ahmed Paşa'nın karşısına çıktılar. İki taraf karşılaşmış saflarının düzelttikten sonra biri birine öyle saldırdılar ki, dünya bugüne kadar böylesine korku bir savaşı görmemişti. Mücahidler ordusu ve tedbir sahibi kumandan Ahmed Gedük Paşa (429b) düşmanı geri püskürtmeyi başardı. Kaçmakta olan düşman güruhunu Hasan Bey'in ordugâhına kadar takip etti. Hasan Bey'den

⁴²⁵ Akkoyunlular kastedilmiştir.

böylesine küstahça bir hareket zuhur edince, Sultan'ın gazabı harekete geçti ve intikam almaya karar verdi. Sultan, yönünü Hasan Bey'in gaddâr ordusunun bulunduğu bölgeye çevirdi. Sultan'ın kendisine doğru yöneldiğini öğrenen Hasan Bey devletinin zevâlinin yaklaşmakta olduğunu anlamıştı. Sultan'ın ordusuna karşı koymanın, kalabalık sinek güruhunun fırtınaya karşı koyması gibi olacağını biliyordu. Bu sebeple yaptıklarından ötürü özür dilemenin yollarını aramaya başladı. Özür merâsimini takdim etmek üzere vâlidesini bir grup ehl-i hürmet ve itibar ile Sultan'ın huzuruna gönderdi. Gönderdikleri veziriazam Mahmud Paşa'ya ulaştı, vâlidesi, kendi mühimmâtını veziriazamın zeyl-i gayretine bıraktı. O da yaşlılığına hürmeten isteklerini Sulta'na iletmek üzere hazırladı. Aradaki husumeti giderecek şekilde padişaha sunarak, intikam makamından inmesini sağladı. Af ve ihsâna meyilli olan Sultan'ın tabiatını harekete geçirdi. Sultan, af ve hüsn-i niyetini göstermek üzere kullarından güvenilir birisini elçi olarak Hasan Bey'e gönderdi. Gerekli olan merasim ve selâmı söyledikten sonra şu üslup üzere mesajını ilettili:

“İhlâs ve din-dârlık bakımızın beklentisi o cihetteydi ki, şecâat-intisâb olan cenâbınız ordunuzla birlikte bu gazâ seferine iştirak edeydiniz. Devletin diğer ümerası zümresinde cihad faziletini kesbetmeye gayret sarfedeydiniz. Bu matlab-ı âlîyi idrak etmenize bazı avâriz mâni olmuştur. Şu halde vâlîde ve adamlarınız bu teveccühümüzde bize refakat edeceklerdir. İslâm ordusunun fethinden sonra sizin tarafınıza gitmelerine izin ve ruhsat verilecektir.”

Sultan'ın azmi Trabzon cânibine yönelik olup, Koyunluhisar kale ve vilâyetinin teshiri büyük ölçüde nâiplere bırakıldı. Bundan sonra muzaffer ordu ile Trabzon şehri ve hisârına doğru hareket edildi. Her ne kadar o vilâyetin yolları çok zor ve tehlikelerle dolu olsa da, Hâdî-yi tevîk yol gösterici oldu. Mücâhidler sultanı Trabzon vilâyetinin hududuna ordugâhını kurarak zafer bayraklarını memleketin dağlarına diktili. Mahmud Paşa'yı bazı askerlerle sol cenâhtan fetih ve ikbâle gönderdi. Ondan evvel (430a) deniz tarafından gemilerin teçhiz edilmesi tamamlanarak, şehrin karadan ve denizden muhasarası planlandı. Her gemiye taş, top ve tüfeklerden lüzumu miktarı yüklendi. donanma kuvvetleri rüzgârın da yardımıyla kara kuvvetlerinden daha önce kalenin dibine indi. Karadan gelecek kuşatma

kuvvetlerini beklemeden deniz tarafından kaleye hücum ettiler. Kale ehliyle çatışmaya girip büyük bir muharebe başlattılar. Ama Trabzon hâkimi bu orduya bakarak, varlığını ve yokluğunu aynı kabul etti. Sultan'ın bütün ordusunu bu kadar zannetti. Kara cânibinde şehre ulaşmanın zorluğuna güveniyordu. Sultan'ın kalabalık bir orduyla şehre ulaşan dağlık yolları aşip gelmesine ihtimal vermiyor, devletinin eskiden olduğu gibi zevâlden emin olacağını sanıyordu. Fakat, sabahın erken saatlerinde güneşin ışınları etrafı aydınlatmaya başladığı bir anda, sağdan ve soldan, dağdan ve sahradan Trabzon'un etrafında Sultan'ın askerleri sınıflara ayrılmış halde belirdi. Bahtı körelmiş tekfurun devletinin gözü, Sultan'ın bayraklarındaki boncukların parlamasıyla körelip, ümidi kesildi. Mülk ve akıbetinin zevâle yaklaştığını kendi gözüyle gördükten sonra, muhasara altındaki kaleden çıkıp uzak mahallerdeki kalelere ilticâsının mümkün olmadığını anladı. Korkunun kendisine galebe çalmasıyla selamete çıkmak üzere itaat dergâhına koştu. Sultanın eşiği huddâmından başı, canı ve ehl ü 'iyâli için af ve amân diledi. Sultan da kabul ederek af ve merhamet buyurdu. Tekfurun hâtırını teselli için bazı vaadlerde bulundu. Tekfur da kale ve memleketini teslim ile kulluk ve itaati kabul etti. Vesika ve güven husûlünden sonra İslâm Sultan'ının ayaklarını öpmekle yükselip, kazâyâ rıza gösterdi. Sultan da tekfur şâhâne merhametler ve hüsrevâne hediyelerle taltif etti. Şefkatli davranışlarıyla hatırını her bakımdan mutmain kıldı. Tekfurü, bütün esbâp ve emvâli, hademe ve kulları, ehl ü 'iyâliyle İstanbul'a gönderdi. Kendisine ve 'iyâline yeterli miktarda maaş bağlandı. Sultan, Trabzon memleketinin re'âyâsının ve sâkinlerinin gelirini, memleketin ümrânını ibka için sahiplerinin elinde kalmasını istedi. Bütün ehl-i zimmetini cizye ve şer'î haraçla amân verdi, orduya yağma izni vermedi. Lâkin, etrâf ve civarda inat makamında olan mahallerden yağma ile elde edilen emvâl ve esirler, her ne ki gazilerin eline geçmişti ve her ne miktar ki hums-i Sultanî idi, gemilerle İstanbul'a gönderdiler. (430b) Mücâhidler sultanı istediğini elde etmiş olarak kuzât ve hükkâm tarafından şehir ve hisarın zaptından sonra, Canik vilâyeti yoluyla Tokat'a geri döndü. Ancak, yoldaki zorluklar ve bazı otların zehirli olmaları sebebiyle askerlerin atları çok zarar görmüştü. Fakat, Sultan'ın bu seferiyle üç muteber memleket, nice hisâr ve şehirler fethedilmişti. Dolayısıyla, azıcık zarar ve noksan gazilerin nazarında hiç mesâbesindeydi.

II. MEHMED'İN FETİHLERİNDE ONİKİNCİ DESTÂN

Muhalefet ve Nifakın Ortaya Çıkması Sebebiyle Sultan'ın Kazıklı Voyvoda Üzerine Harekete Geçmesi; O Kafirin Haraç Vermeyi Kabul Eden Kardeşini Eflak Hükümetine Nasbetmesi

Sultan'ın devletinin tasallut ve üstünlüğü zamanında dünyanın muhtelif bölgelerinde bulunan hâkimler ve padişahlardan bazıları kendi istekleriyle, bazıları da Sultan'ın devletinden korktukları için Osmanlı Devleti'ne tabi olmuşlardı. Küffâr taifesinin büyük meliklerinin ekserisi, zelillik makamında, cizye ödemekle yükümlüydüler. Bu cümleden, Eflak memleketi hâkimi, ki Kazıklı Voyvoda demekle meşhur olmuştu, zikredilebilir. Mezkûr Voyvoda, gayet cebbâr ve kakhâr ve kendi memleketinde hem zâlim hem de hileci birisiydi. Cesâret ve korkusuzlukta zâlim kâfirler arasında seçkin yeri vardı. Sadece Eflâk memleketi elindeyken, cesaretinin kemal derecede olması sebebiyle bazen Üngürüs ve Boğdan'ın geniş topraklarına el atmaktan geri durmazdı. (431a) Etrafına saldığı korku ve uyguladığı siyâsetten biri, hükümet ve oturduğu mekânın hemen karşısında altı millik düz bir arazinin etrafını duvarlarla çevirmiş, ağaç veya bitki yerine ucu yontularak kazık şekline getirdiği ağaçları yerlere dikmiş, her tarafta ele geçirdiği düşmanlarını bu kazıkların üzerine oturtuyor veya haça bağlıyormuş. Kazığın başında veya haça bağlı vaziyette uzun süre tutulan bu kişileri zamanla yırtıcı kuşlar ve hayvanlar yiyormuş. Ölülerin kazıklar ya da haçların üzerinden indirilip defnedilmesine kesinlikle izin vermiyormuş. Kahır ve gazabına uğrayanlardan bir grubu da mezkûr alanın etrafında, değişik şekillerde, hususan haç şeklinde sürekli asılı tutar, hiç birini dışarıya çıkarmaya izin vermezmiş. Her hangi biri, bunlardan birisini indirip götürürse kendisini kazığa oturtur veya haça asarmış. Dinlenme yerini ve evini bu alana bakar vaziyette yaptırmış ve, “dinlenme ve hoş vakit geçirdiğim yerdir burası” dermiş. Bu mekruh üslup üzere küffârın bütün meliklerini mağlup ederek Firavun'un adetini ortaya çıkarmıştı. Ancak, devletinin ve şevketinin bu kadar güçlü olmasındaki esâs âmil, kendisini öncelikle Sultan'ın hizmetkâr kullarının arasına girmesi ve haraç ödeyen tâbiler arasına dahil olmasıdır. Her sene mu'ayyen miktardaki ödemelerini muhtelif hediyelerle Sultan'ın dergâhına getiriyor, karşılığında değerli hil'atlarla akrânı arasında yüceliyordu. Din Sultanı da onu, cüreti ve yiğitliği cihetinden sair

akranlarına tercih ediyordu. Voyvoda, uzun zaman böylece sair küffâra üstün gelmişti. Bu vaziyetinin devam etmesiyle Nemrut soylu olan dimâğında şeytâni kibir kendini göstermeye başladı. Sultan'ın uzun süren Trabzon seferine çıkmasıyla Eflak ile Sultan'ın arasındaki mesâfe uzadı. Mezkûr kâfir küstahlıkla cüret adımını haddinden fazla atmıştı. Küfür ile İslâm memleketlerinin arasındaki sınır olan Tuna nehrini geçerek müslümanlara zarar vermeye başladı. Müslümanlarla meskûn memalik-i Sultanîde zulüm ve düşmanlık elini fazlasıyla uzatıp taarruz ve tasarruflarda bulundu. Ehl-i imân bölgelerinden birçoğunu yağmaladı. İslâm beldelerinin ve sınırların zaptı ile vazifeli Sultan'ın ümera ve diğer görevlileri, aradaki anlaşmalara güvenerek genel anlamda reâyâ ve acezelere gelecek olan zararı def'etmek üzere şiddet gösterdiler. Mezkûr Voyvoda, Sultan'ın muteber kullarından Yunus Bey ve Hamza Bey'i (431b) de hile ile ele geçirerek katletti. Böylece küstahlığı ve isyânını halkın arasında ve Sultan'ın memleketinde ifşâ ve ilân etti. Zulmünü boş kalmış meydana göstermeye başladı.

Âsi kâfirin kabahat dolu amelleri ve şenaatli fiilleri Sultan'a duyurulunca gazap ateşi ve müslümanlık gayreti yedi kat göğe yükselmişti. Trabzon seferi dönüşünde o kâfirden intikam almaya karar verdi. Gazâ seferini başlatmadan önce, ma'hûd kânuna göre isyânkâr kâfiri dergâha çağırdı. Sultan'ın yokluğunda ehemmiyet vermemiş olduğu iki senelik vergiyi getirmesini bildirdi. Ayrıca, bu emir ve hükümleri yerine getirmesi için belli bir zaman tayin etti. Gaddar kâfir Sultan'ın cevabında yalan ve nifâkla dolu özürlerle sarih bir şekilde isyânını hâvî cevap yolladı. Ayrıca, Sultan'ın elçisini eski borçlardan ve yeni ödemesi gerekenlerden dahi eli boş gönderdi. Elçinin dönmesini müteakip, onun mâkul olmayan sözlerinden ve makbul olmayan özürlerinden Sultan anladı ki, o müşrikin kibir bataklığından kaynaklanan şeceresi istenmeyen meyvesini vermeye başlamış ve içindeki habîs kokusu ortaya çıkmıştır. O kâfirin ortaya çıkardığı fitne ve fesâdı ortadan kaldırmak için intikam kılıcını yavaş yavaş kınından çıkarmaya başladı. Orduya, gazâ ve cihada hazırlanması için emir verildi. Sene 8(65)/1461⁴²⁶ baharının başlarında cihad niyetiyle hilâfet merkezinden himmet adımını attı. Hükümlerini

⁴²⁶ Nüshalarda tarih yerleri boş bırakılmıştır. 865/1461 olmalıdır. Bkz: ÂLÎ, s. 121.

aceleyle İslâm memleketlerine gönderdi. Din mücahidlerinin askerlerini bir araya getirip, (432a) büyük bir ordu topladı. Öyle ki, Tuna nehri geçilip o kâfirin memleketine adım atıldığında ordunun sayısı 200.000'i geçmiş bulunmaktaydı. İslâm ordusu Eflak sınırları içerisinde ihtişamlı çadırlarını kurarak bölgeyi gül bahçesini andırır hâle getirdi. Gül ve çiçekler misâli renkli bayraklarını diktiler. Sâkinleri tamamen zengin bir kâfir ülkesi gördüler. Bunlar bu kadar orduyu doyurabilecek güçteydiler. Gaziler aç arslanlar gibi âhu gözlü hurî ve gılmanların arasına atılıp ava başladılar.

Ümeralar cümlesinden Ali Beyoğlu Evrenos Bey⁴²⁷ akıncılarla birlikte yağma ve tahribât vermek üzere Eflâk'ın içlerine gönderilmişti. Bu esnâda, başlangıcı tefrika ve ordunun zor durumda kalacağını gösteren bir durum ortaya çıktı. Ancak bu durumun sonucu İslâm ordusu için hayırlı oldu. Hadise şu şekilde gelişip cereyân etti: Mahmud Paşa, her zaman olduğu gibi, ordunun öncü birliği ile en önde ilerliyordu. Ansızın öyle bir merhaleye ulaştı ki, beş-altı fersahlık yol boyunca hiçbir şekilde içecek su bulunmuyordu. Böylesi kalabalık bir ordunun hayvanları bu duruma dayanamıyordu. Ayrıca, yaz mevsimi olması ve bölgenin de kuraklığı sebebiyle şiddetli bir sıcaklık söz konusuydu. Susuzluktan muzdarip düşenlerin dilleri, âdeta ağızlarından sarkmış durumdaydı. Özellikle hayvanlar zor durumda kalmıştı. Askerler kendilerini sabır imtihanında addettiler. Kâfirler, mücâhidlerin kılıç ve kalkanlarının parıltısını uzaktan su zannediyorlardı. (432b) Sıcaklığın şiddetinden ve susuzluktan su arayan hiçbir göz, askerlerin bedeninden akmakta olan terden başka bir su kaynağı bulamıyordu. Bir yerde bulunan ekşi ve tuzlu suyu dahi büyük bir nimet olarak bilmişlerdi. Mahmud Paşa çok sayıda sucuyu habercilerle birlikte geriden gelmekte olan orduya gönderdi. Su başına ulaşan askerlerin ekserisi daha su içememişken, az ilerideki gözcüler Eflak hâkiminin bütün ordusuyla beraber buldukları mahalle, savaşmak üzere gelmekte olduğu haberini verdiler. Sultan, ihtiyâta riayet için, haberin doğruluğu ortaya çıkana dek ordunun silahlarını ellerinde hazır bulundurmalarını emretti. Sağ kol, sol kol, merkez ve cenâhlarda işbilir beyleri

⁴²⁷ Âlî, Ali Bey ibn-i Evrenos Bey şeklinde zikretmiştir. Bunda yanlış olmalı. ÂLÎ, s. 121. Nitekim İbn-i Kemal de, İdris'in zikrettiği gibi sağ ve sol kollarda aynı şahısları göstermektedir. Bkz.: İbn-i Kemal, s.210.

vazifelendirdi; sağ kola Ömer Bey Durahan(oğlu)⁴²⁸, Ahmed Bey Evrenosi⁴²⁹, Mihaloğlu Ali Bey⁴³⁰ ve Bâli Bey Malkoçoğlu'nu⁴³¹ diğer meşhur kumandanlara bıraktı. Sol kola Arnavut Beyi Nasuh Bey, Umur Bey Doluoğlu⁴³² ve İskender Bey Mihâl'i⁴³³ sair kifâyetlilerle bıraktı. Küffârla ilgili haberin keşfinden sonra şöyle bildirildi ki, Boğdan hâkiminin Eflâk hakimi ile aralarında şiddetli bir düşmanlık varmış. Sultan'ın bu saldırısında Eflak hâkimi, Boğdan ordusunun intikam fırsatı kollamakta olduğunu zannediyormuş. Bu sebeple, tedbir olarak dokuz sancaklık ordusunu muhtemel Boğdan saldırısını önlemek maksadıyla bu mahalle bırakmış. Bilgisiz kâfirler, Ali Beyoğlu Evrenos Bey'in akıncılarla birlikte yağmalarla elde ettikleri ganimet malları ve esirlerle bunların buldukları yere çok yakın bir noktadan geçecekleri haberini almışlar, bunların elindeki ganimetlerle esirleri bazı geçitlerde önlerini keserek geri alma tamahına kapılmışlar. Yağmadan dönenlerin genellikle dağınık ve ellerindeki ganimet mallarına mukayyit olduklarından, rahatlıkla alt edebileceklerini düşünüyorlarmış. Tesadüfen, Sultan'ın ordusunun karartısını uzaktan görüp yağmaya çıkan mezkûr akıncı birliği zannetmişler. Fakat, iyice yaklaştıktan sonra bu konuda yanıldıklarını anlamışlardır. Basiret ve ikbâl nakkâş, müslümanların bayrak ve askerlerini onların gözünde böyle nakşetmiş. (433a) Bu gümrahlarm, hatalı gözleriyle gördükleri birkaç saf asker, aslında Sultan'ın dalgalı bir deniz gibi olan ordusundan sadece bir köşesiymiş. İşin hakikatini anlayan kâfirler, ansızın geri dönüp kaçmaya başladılar. İslâm askerleri beklemedikleri bir zafer fırsatı buldu. Bazı savaşılar ve abdallar küffârın arkasından ecel gibi takibe başladılar. Her dağda ve geçitte küffârı guruh guruh yakalayıp öldürüyorlardı. Öyle ki dokuz saf küffâr ordusundan sadece bir safı, o da yarı canlı

⁴²⁸ Kaynaklarda Durhan, Durahan ve Turhan şeklinde geçer. Ömer Bey, Turhan Bey'in en büyük oğludur. Mora seferine Fatih ile beraber iştirak etmiş, Atina'nın onun tarafından fethi üzerine Fatih'in takdirini kazanmıştır. Fatih onun için: "*Din ve devlet böyle bir yerin teshirinden dolayı Turhanoğlu'na nasıl müteşekkîr olmasın*" demiştir. (Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, c. 10, s. 203-204). Otlukbeli savaşında Hâs Murad Bey ile birlikte öncü birliklerde yer almış, Has Murad'ın şehit olduğu pusuda Uzun Hasan'a esir düşmüştür.

⁴²⁹ Akıncı Beyi olarak şoret bulmuş ve sonradan Arnavutluk valiliğine tayin edilmiştir.

⁴³⁰ Fatih devrinin meşhur akıncı kumandanlarından olup Yavuz Selim zamanında vefat etmiştir.

⁴³¹ Akıncı beylerden olup bilhassa Macaristan'a yaptığı çok sayıda akınlarla şoret bulmuştur.

⁴³² Yanya Beyiydi. Fatih'in akrabasından olup 905/1499 yılı civarında vefat etmiştir. Âlî, bu şahsı Esved Bey olarak zikretmiştir. Halbuki diğer beyanatı tamamıyla İdris'ininki ile mutâbıktır. ÂLÎ, s. 122.

⁴³³ İbn-i Kemal, İdris'in gösterdiği şekilde, aşağı yukarı aynı cümlelerle sağ ve sol koldaki beyleri zikreder. Bkz: İbn-i Kemal, s.210.

olarak kaçabilmişti. Tesadüfen, kurtulan bu bir güruh da Evrenos Bey'in akıncı gazileriyle karşılaştılar. Gerçi İslâm ordusu başlangıçta bu karşılaşmadan korktular, fakat maceralarını hemen öğrenip arkalarından yetiştiler. Düşman bu hezimetinde yaklaşık 7.000 kayıp vermiş ve bir çoğu da esir düşmüştür. Bu hadiseden sonra Sultan ve kalabalık ordusu yaklaşık bir ay boyunca Eflak'ın dağı, çölü ve vâdilerinde âsi kâfiri arıyordu. Bu sırada İslâm ordusunda bulunan herkes birkaç peri soylu güzel yüzlüyü tasarrufu altına almıştı. Her birinin yanında Yusuf-cemal gulamlar hizmet kemerini bağlamış duruyordu.

Eflak hâkiminin arandığı bu günlerden birinde, karanlık bir gecenin başlagıcındaki güneşin son ışınları, gece baskını olacağını gazilerin kulağına ilhâm tarikiyle fısıldadı. Şefkatli bir dâye gibi olan dünya, gecenin karanlığı ve sessizliği arasından kavga sesine benzeyen bazı sesleri ordudaki herkese duyurdu. Dünyayı aydınlatan Sultan'ın yüreği görünürdeki işaretlere bakarak bazı durumu anlayabilmesi bakımından Cemşid'in dünyayı gören câmi gibiydi. Bazı vaziyet (433b) ve alâmetlere bakarak Eflak hâkiminin kendini karanlık gecede kelebek gibi devlet-i kahiresinin parlayan mûmuna korkusuzca atacağını anladı⁴³⁴. Bir sinek gibi kendini bal kâsesine atacağını ve bu yolla kendi hem-cinslerinin arasında cesâretle anılmayı yeğliyormuş. O şundan gafildi ki, her ne kadar dağdan inen sel, hızlı olduğundan bazı çalı-çırpıyı deniz kıyısına kadar sürükleyebilmekte, bazen büyük taşları dağlardan sahralara kadar indirebilmekteyse de, uçsuz bucaksız denize eriştiğinde, ne miktar sarsabileceği malumdur. Hele bir de denizin fırtınalı ânıysa ne kadar etkili olabilir ki? Yahut da, şiddetle esen rüzgâr temkinli bir dağı ne derecede sarsabilir? Mezkûr hallerin gerçekleşmesi ve etkisi gece veya gündüz fark etmez, aynı miktarda tesirli olacağından, âdeta yolunu kaybetmiş bu kavmin kara bahitleri, onları gece ecelinin tuzak kurduğu mahalle doğru koşturuyordu.

⁴³⁴ Cizyedâr-zâde Ahmed, iki casusun bu haberi sultana ulaştırdığını beyan etmektedir. Bkz: (265), CİZYEDÂRZÂDE (b), vrk. 164a.; Şerafettin Turan, yanlışlıkla 443b varacağı (doğrusu 433b olacak) kaynak göstererek "İdris, Osmanlıların cacuslar vasıtasıyla baskını haber almış olduklarını yazıyor" demekle yanılmıştır. Görüldüğü üzere İdris'in bu mahalde böyle bir kaydı bulunmamaktadır. Bkz. İbn-i Kemal, s.213.

Küstâh kâfir şeytânî düşüncesiyle o karanlık gecede, gecebaskını iddiasıyla kendini ve gürhunu sersemeler gibi Sultan'ın askerleri arasına atıyor⁴³⁵. Onların geldiği tarafta Anadolu askerleri ve ümerası bulunuyordu ve bu fiillerinden haberleri vardı. Anadolu askerleri kılıç lisanıyla onlarla konuşmaya başlarken, bir taraftan da ayakları çadırların iplerine takılan düşmanlar düşüyorlardı. Hayâlî kuşların dahi yaklaşması imkânsız olan Sultan'ın çadırının bulunduğu mahalle ulaşmaya çalıştılar. Fakat başarılı olamayıp geri çekildiler. Bu sefer, savaşçıların olmadığı ordu pazarına yöneldiler ve kaçmak için ancak oradan yol bulabildiler. Ordu çarşısına tecavüzlerinden sonra karşılarına Rumeli ordusu çıktı. Avın eceli yaklaşınca, avcıya koşarmış. Gaziler büyük-küçük, genç ve ihtiyar demeden müşrikleri taşlar ve sopalarla yere sermeye başladılar. O kadar ki, küstâh kâfirin beraberinde olan 10.000 kişiden çeyreği ancak kurtulabildi. Bahtı karaların geri kalanları emanet olan canlarını (434a) cehennem meleğine teslim ettiler. Müşriklerin başı olan Voyvoda kendini binbir hile ve zorlukla kurtarabildi. Bu sefer de kendi sonuna doğru koştu; kendini eski düşmanı olan Üngürüs kralının eline bıraktı. İşlediği kabahatlerden sorguya çekilip eli-ayağı zincire vurularak müebbet hapse atıldı. Ölünceye kadar hapiste kalıp en sonunda pis ruhunu, bir zindan olan kesif vücudundan dışarıya bıraktı⁴³⁶. Böylesine zararlı bir düşman muhtelif belalara maruz kalarak kahredilince, memleketi günden güne tahribâta uğradı. İslâm ordusu sayısız ganimetler elde ederek çok sevindiler. Gönül muradlarına ulaşmış olmanın sevinciyle huzurlu bir şekilde geri dönüş yoluna koyuldular. Eflak ülkelerinin tamamı sultan tarafından fethedildi. Padişah, başarılı bir şekilde hilâfet merkezine döndü. Ümera ve askerlere evlerine dönmeleri için izin verdi. Sultan'ın gazabına uğrayan Eflak hâkiminin Bradul adında bir kardeşi, yıllardır Sultan'ın sarayında, hizmetkâr kullarının arasında bulunuyordu. Kardeşinin yerine Eflak eyâletine voyvoda olarak görevlendirildi. Ma'hûd düstûr üzere altın taç ve kemer ve murassa kılıçla taltif edildi. O da ahitler ve vesikalarla haraç-güzâr olmayı kabul etti.

⁴³⁵ Oruç Bey, baskının Ramazan ayında gerçekleştiğini belirtir. Bkz: ORUÇ BEY, s. 117.

⁴³⁶ Oruç Bey; Kralın, Voyvoda'yı geri salıverdiğini zikreder. Bkz: ORUÇ BEY, s. 117.

II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ONÜÇÜNCÜ DESTÂN
Eflak'ın Fethinden Sonra Aynı Yıl İçerisinde Sultan'ın Midilli Adası Gazâsına
Teveccühü ve Mücahidlerin Frenk Denizi'nde İşe Başlayıp O Adanın Bütün
Kalelerini Ele Geçirmeleri

Kara ve deniz ülkelerinin sultanlığı, öyle bir sultana yakışır, mülk ve millet sâhibi olmak öyle bir padişaha layıktır ki gayret ve himmetini sürekli şer'-i mübîni yaymaya yöneltmiş olsun. Bütün niyeti ve gayreti dini tüm dünyaya yaymaya yönelik olsun. Hakikaten, böyle bir padişahın hiddetli kılıcı bütün zorlukların anahtarı olur. Kılıcının dünyayı aydınlatan parıltısı gönüllere safaverir. İhtişamlı çadırlarının kurulduğu her ova ve çöl, fetih ve ikbâlin koşuştuğu alan olur. O'nun bayraklarını taşıyan gemilerinin geçtiği nehir ve denizler murad rüzgârıyla dolu olur. (434b) Yukarıda zikredilenlerin gerçekliğini Sultan Mehmed'in bütün gazâ ve seferlerinde görmek mümkündür.

Sultan, Eflak gazâsında feth-i mübîne ulaştıktan sonra, aynı yıl içerisinde ikinci bir gazâ ve cihâda himmetlerini yönlendirdi. Sene 8(65)/1461⁴³⁷ baharının başlangıcında Eflak'ın bütün bölgelerinden daha yakın olan, Rumeli'nin kuzeyindeki vilâyetlere sefer ve gaza düzenlemişti. Aynı yılın hazan mevsiminde yine gazâ ve cihâd niyetiyle Yunan adalarının en şöhretlisi ve en nezihi olan Midilli adasının fethi için yola koyuldu⁴³⁸. Amacı, Rumeli topraklarını batı ve güney yönünde genişletmekti. Bu ada dördüncü ve beşinci iklimler arasında yer almakta olup uzunluğu ve genişliği üç günlük mesafedir. Çok sayıda müstahkem kaleleri ve hisarları olup, çok çeşitli nimetlere sahiptir. Burayı fethetmek her zaman Sultan'ın aklındaydı. Saltanatının şevketiyle Eflak'ı fethettikten sonra, aynı sene içerisinde bir gazâ seferine daha çıkmayı planladı. Zira Eflak'tan elde edilen menfaat ve ganimetler mücâhitlerin çektikleri meşekkatten ziyâde vaki' olmuştu. Neticede, İskender'in adeti üzere devletin tatilde bulunmasını yasak bilip, vaktin boşa

⁴³⁷ İbn-i Kemal, 866/1462 olarak zikretmiştir. İbn-i Kemal, s.223.; Oruç, kezâ aynı tarihi zikretmektedir. ORUÇ BEY, s. 118.

⁴³⁸ Âlî, "Cezire-i Midillü ve İzmir fethidir" dedikten sonra "asâkir, İzmir fethine namzed ve memûr kılınub 'âzim oldular" şeklinde bu başlık altının anlatımını sürdürür. Fakat, konunun sonuna kadar bir daha İzmir'den bahsetmemektedir. Bkz: ÂLÎ, s. 123.

harcanmasını mahzurlu gördü. Askerlerin teçhiz edilmesi için etrafa fermanlar gönderdi. Zaptedilecek yerin ada olması hasebiyle, evvela donanmanın teçhizi uygun görüldü. Her biri dağ kadar büyük olan gemileri Gelibolu geçidi boyunca hazır tuttu. Her bir gemiye kâfi miktarda kumandan, asker ve levâzım yerleştirdi. Hakikaten her bir gemi yürüyen bir kale gibiydi. Dururken bir dağın metânetinde ve hareket hâlindeyken rüzgârla yarışır gibiydi. İkinci olarak, Anadolu askerlerini **(435a)** toplayıp büyük bir ordu daha hazırladı. Bu ordu âdetâ yürüyen bir deniz hâlinde idi. Denizlerin ve karaların kahramanı, din sultanı, ümera, vezirler ve hâs erkanlarıyla Bursa ve Saruhan ili yoluyla, Anadolu ordusuyla beraber hareket ederek Ayazmend şehrinde gölgelikler kuruldu.⁴³⁹ Buradan gemilere binilip Midilli Adasında demir atıldı. Gemilerin yelkenlerini kendilerine gölgelik ve çadır yapıp hisarın etrafını çevirdiler. Adanın tam karşısında, Anadolu sahilinde bulunan Sultan Mehmed, ordugâhından çıkıp gemileri gezmek istedi. Geminin güvertesini hilâfet tahtı yaptı. Deniz yürekli mücahidler ordusu da vâsıl olunca gemilerde huzur buldular. Çok sabırlı olan gemilere devâsâ toplar konulmuştu. Ejderha gibi olan bu toplar ejder-tesir nefesleriyle fütuhâta giriştiler; Midilli hisarı her taraftan top ve tüfek ateşlerine tutulup duvarları delik deşik edildi. Top atışlarıyla taşlar, müteakiben gökten inen belalar gibi surlara ve kulelere yağmaya başladı. Ayrıca halkın hayatlarına da isabet ediyordu. Ehl-i hak ve yakîn, gök gürültüsü gibi patlayan topların sesinden fetih beşâretini alıyorlardı. Sultan, fethin bugün-yarın gerçekleşeceğini anladığından, tekrar Ayazmend'e geçti. Çünkü Midilli tarafındaki alan çok dardı. Hisar başındaki beyler ve ordunun güzel mesaisiyle duvarlarda gedikler açıldı. Sabah güneş çıkıp hisarı feth'e başlayınca, İslâm ordusuna da hücum işareti verildi. Din savaşçıları âni bir hücumla duvardaki gediklerden içeriye girerek çarpışmaya başladılar. **(435b)** Duvarda açılan gediklerden feth'e doğru birer kapı açıp müşriklerin kanını nehir gibi akıttılar. O diyârın vâlîsinin merkezine ulaşarak İslâm bayrağını izzet ve iktidarla diktiler. Memleketin bütün teb'ası, ailesiyle birlikte tekfurunu ve bütün önde gelenlerini yakalayıp zincire vurdular. Hisârın içerisinde bulunan kalabalık halkı, fethin ertesi günü geniş bir alana topladılar. Toplanan halk adil bir şekilde üçe taksim edildi: Birincisi, Frenk memalikinden tekfurun memleketini korumaya yardımcı

⁴³⁹ İbn-i Kemal, Sultan'ın "Gelibolu ma'berini geçüb 'inan-ı 'azmi diyâr-ı Ayazmend'e dönderdi..." demektedir. İbn-i Kemal, s.220.

olmak maksadıyla gelenlerdi. Bunlar siyâsete uğrayıp bedenleri ikiye ayrılmak suretiyle cezalandırıldı. Diğer bir kısmı, sanat ehli ve esnaftı. Bunlar memleketin ümrânı ve gelişmesi için başlarına, mallarına ve hâne halkına amân verildi. Gelirleri ve mülkleri için mu'ayyen cizye ve haraç tespit edilip bunu ödemekle yükümlü oldular. Yaşları küçük olan evlatları, henüz aslî fitratlarından uzaklaşmadıkları için ve çehrelerinden imân nûru parladığı için, ehl-i İslâm'a istihdâm için seçildiler. Ayyüzlü hûri ve gılmanlar köle olarak alındılar. Üçüncü kısım ise, memlekete sair diyârlardan gelen servet erbâbı ve malî gücü olanlardı. Bunlar fidye tahsili için göz altında tutuldular. Fidyeleri alınıp malî hazza ulaşıldıktan sonra serbest bırakıldılar. Midilli hisarı, tekfurun merkezi olduğundan, müslümanların tasarrufuna geçince diğer kale ve beldeler de tâbiyet yoluyla ve ma'iyet kanunuyla teslim oldular. Mu'ayyen kanunun iktizâsı hasebince, fethedilen yerlere kadılar, hükkâm ve muhafızlar tayin olundu. Tahrip olan köyler ve bazı yerler adalet ve insafın mimarlığıyla darü'l-İslâm'a çevirilip, kilise ve tapınaklarının yerine cami ve mescitler yapıldı. Ezân-ı Muhammedîyi yükseltip çok sayıda bölge halkını iman nuruyla muhtedi kıldılar.

II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ONDÖRDÜNCÜ DESTÂN

Sultan'ın Bosna Gazâsına Teveccühü ve Dört Memleketi Ele Geçirerek dörtlü Fethe Muvaffak olması, (436a) Büyük Bir Gayretle Bosna Kralının Kardeşleri ve Kumandanlarıyla Birlikte Yakalanması

Ehl-i imân arasında âdil padişahlar rahmet-i Rahmanın bir âyetidir. Şu hâlde, İslâm'ın sığınağı olan bir sultan, ki kuvvet ve kudreti ile ahkâmını geçerli kılmaya kadir ise, nasıl olur da hidâyet nûrundan kendi mahkûmları ve mağluplarını nasipsiz bırakır? Küffâr memalikiyle komşu olmasının hakkını, İslâmiyete davette bulunmayarak nasıl riâyet etmiş olur? Gönüllere hitâp eden bu nükte Kitab-ı Kerîm'de mezkûrdur. Fatih Sultan Mehmed Han, hakikaten gazâ ruhunu canlı tutmak, küffârı hak dine hidâyet etmek yoluyla dini takviye etmek bakımından açık bir âyetti. Onun hilâfeti boyunca gerçekleştirdiği fütuhâtındaki gariplikler gören her göze meşhurdur. Dini genişletmek maksadıyla gerçekleştirdiği bu âyetlerden biri de,

sene 8(66)/1462 aylarında zuhûra gelmiştir⁴⁴⁰. Bu sırada Sultan'ın yüce himmeti Bosna ve Hırvat'ın geniş diyârını fethetmekte karar kıldı. Tarih ikliminin fatihlerinden ve rivâyetlerden, bayrakları muzaffer olan Sultan'ın nezdinde şu konu açıklığa kavuştu ki, akıllı ve çok muktedir olmakla mümtâz olan Bosna kralı, Sultan'a tabi olduğunu hizmetler sunarak izhâr etmişti. Güzel hizmetleriyle kendini muhlisler zümresine dahil ettirerek inâyetler ve iltifatlarla iftihâr sahibi kılınmıştı. Görünüşte, Sultan'ın görevlilerine her zaman yardımcı olarak, yıldan yıla belirlenen haracı ödemekteydi. Ancak, son zamanlarda cibilliyetinde olan şakaveti ve aslında mevcut olan kâfirliği sebebi ile münâfıkların âdeti üzere hareket etmeye başladı. İki yüzlülük ve itikat bozukluğunu ortaya çıkararak içindeki fesâdı yaymaya başladı. Sultan Mehmed, doğru fitrata sahip olması, kavlen ve fiilen hakkı ve sıdkı ortaya koymaya çalışan biri olması sebebiyle mezkûr kralın itikadını sınamak üzere tahkikata başladı. İlk etapta, mektup yazmak ve elçi göndermek suretiyle İslâm'a davet etti. (436b) Kral, niyetinin küfür ve inâdına tesir etmesi iktizâsıyla, bu mektuba bazı bâtil kelimeler koyarak, kendi itikadı ve zamîrine muvafık cevap yolladı. Onun bu şakâveti, içinde mevcut olan şirkin ortaya çıkmasından ileri geliyordu. Ama, onun işlediği en kabahatli fiili, ki aynı zamandan her iki dünyasını da mahvettiğini gösteriyordu, Bosna eyâletini kendi öz babasını öldürmek suretiyle elde etmesi idi. Böylece, sılâ-yı rahmi kökünden kesmek suretiyle, kendi ömür ve devletinin temelini de yıkmış oluyordu. İşlediği bu kabahatla, kâfir ve müslümanların lisânında kendini lanete ve melâmete müstahak kılmıştı. İşin sonunda kendini Sultan'a muhâlif düşüren bir tehlikenin içine attı. Bütün bunlarla beraber, Semendire Kalesi'nin fethi konusunda, dalâlete düşmüş olan kralın bir çok menfi hareketleri görülmüştü. Karısı Semendire vâlisinin kızı olması hasebiyle, o memleketin vârisi olduğunu iddia ediyordu. O zamanlarda Üngürüs gazâsına gazi emîr Mihaloğlu Ali Bey'in refakatinde giden orduya karşı bed-hâhlık ve münâfıklıkta bulunmuştu. Bu sebeple Ali Bey, onun yalanlarına ve gadrına Sultan'ın hizmetinde şahadette bulunmuştu. Açık ve gizli bu sebeplerden dolayı Sultan, Bosna gazâsına çıkmaya karar verdi. Fütuhât ve kale açmada kullanılan bütün malzemeler hazırlanmıştı.

⁴⁴⁰ Bkz.: ÂLÎ, s. 124.; İbn-i Kemal, "867 (1463) rebî'inde (baharın başlangıcında) ki Hüsrev-i cihân Hut (H. Şemsi yılının son ayı) kışlağında Hamel (H. Şemsi yılının ilk ayı, Nevruzun başlaması.) yaylağına göç eyledi" şeklinde zikretmiştir: İbn-i Kemal, s.223.; Oruç Bey, Bosna fütuhâtının bitiş tarihini 868/ 1464 olarak zikreder: ORUÇ BEY, s. 119.

Bosna Vilâyeti geniş bir memlekettir. Yüksek dağlara ve fethi zor olan kalelere sâhip olan bu ülke, gümüş, altın, lâcivert taşı ve Ermeni Güllü diye tabir olunan pek çok madeni hâvîdir. Temiz ve güzel havasıyla cennetten bir eserdir. Bir taraftan da ekseri Frenk ülkelerine komşudur. Sınırlarının bir tarafı Üngürüs'e dayanmakta, diğer bir tarafı da Rumeli'ye hudûttur. Son olarak, bir tarafı da Rum Denizine ulaşır. Güzellik ve cemel âyeti âdetâ bunların güzel yüzlüleri için nâzil olmuştur. Selîm olan fitratları iman ve İslâm'a yatkındır. İnsanları kara gözlü ve beyaz tenlidir. Gazi Sultan hazırlıkları tamamladıktan sonra, Rumeli ve Anadolu askerlerini birleştirdi. Yolun uzak ve zor olması sebebiyle iki ayda Bosna sınırlarına ulaşıldı. Burada ikbâl çadırlarını haşmet semâsına yükselttiler. Evvelâ, Bosna'nın hemen girişinde bulunan Tokca Kalesi⁴⁴¹ karşılına çıktı. Görünüşüne göre bu kalenin fethi, aklın tedbîrinden uzaktı. Ancak anahtarlar, pek çok belde ve memleketin fâtihten gelmekteydi. İlâhî yardımla, her hangi bir sebep ve zorluk olmaksızın, sadece Sultan'ın ve askerlerinin teveccüh buyurmalarıyla imkânsız gibi görünen çok sayıda yer (437a) Sultan'ın tesirli emriyle fethediliyordu. Bunun gibi, evvelâ kudretli pençelerini, o kalenin kapılarını açmak için beş dişli birer anahtar yaptılar. Etrafından her türlü yola başvurarak her taraftan kaleye savaş açtılar. Savaşın iyice kızışıp abdâlların korkunç sesleri semânın kulağını patlatmaya başladığında, ki bu seslerin korkunçluğundan hamileler karnındaki çocukları düşürmeye başladılar, mücâhid gaziler, gayretleriyle fetih sancaklarını kalenin kuleleri üzerine diktiler. Nisan yağmurları gibi akıp kalenin her tarafını İslâmiyetle temizlediler. Bu kalenin fethi, memleketin sair beldelerinin fethi için anahtar vazifesini gördü. Diğer fetihlerin murada uygun olarak ilerlemesi için başlangıç olan bu kalenin fethi ile mücâhidlerin fütuhâta el attıklarında muhakkak kesin sonuçlara ulaştıklarının şöhreti diğer kalelere ulaştı. Birkaç şehir ve kalenin sorumluları cebren ve kahren veya savletin darbı ile kale ve şehirlerin anahtarlarını Sultan'ın istikbâline gönderdiler. Cizye ve haraç ödemeyi kabul etmekle kendi canlarını kurtarmaya çalıştılar.

⁴⁴¹ "توقجه".

Hümayûn bahtının ve gündün güne artmakta olan devletinin rehberliğinde Sultan Mehmed Han, o ülkenin iç kesimlerine doğru ilerledi. Sipâhi ve raiyetin bir çoğu kalabalıklaşmıştı. Emvâl ve ehl ü 'iyâliyle dağlarda ilerlemek zor oluyordu. Ehl-i cihâdın saldırısından oluşacak fırtınanın korkusuyla, Ad kavminin adeti üzere, dar ve karanlık mağaralara sığınmışlardı. Ayrıca, bazıları da nereye ulaştığı bilinmeyen yollara düşmüşlerdi. Bu mağaralar ekseriyetle yüksek dağda bulunmaktaydı. Bu dağlara değil insanın tırmanması, karınca ve yılanların dahi çıkmasına imkân yoktu. Rüzgârlar dahi mecburiyetten bu dağlara uğradı. Bölgenin ileri gelenleri ile raiyetleri bölük bölük, yıldızlar gibi dağların kulelerinde ve sık ormanlarda gizlenmişlerdi. Buralara ulaşmak için tek bir yol vardı. O da bölge güzellerinin ince belleri kadar dar ve inceydi. Her ne kadar o güne kadar hiçbir padişahın ordusu mezkûr dağlara ulaşamamıştı, fakat dinin yiğitleri küffârın saklandıkları bölgelere (437b) ulaştılar. Lanetli müşriklerin inatçı sesleri dağlarda aksederek mücâhidlere ulaşıyordu. Tedbir ve kılıç sahibi mücahidler dağların yükseklerinde bulunan sığınaklara ulaşarak buraları ele geçirmeye kadir idiler. Yolunu kaybetmiş o kavmin sığınaklarına ulaşılması zor olan yolları aşarak, onların buldukları mağaralara ulaşıyor, İlâhî yardımla, aşağıda kalan kalabalık ordunun yardımı olmaksızın o bölgeye koşuyorlardı. Riyâzî hekimlerinin hayali gibi doğru olan süvâri ve piyâdeler her tarafta bir güruh olarak yukarıya çıkıyor, mağaraların etrafı ve girişlerinde kalabalık bal arısı ordusu gibi toplanıyorlardı. Bu azim ve aslan gibi gayretleriyle zehirli bal arısının kovanlarına taarruz ediyorlardı. Bazıları bu esnada şehâdet şerbetini içiyorlardı. Ama yine de mücâhidler, elde edecekleri bal dudaklı esirlerin arzusundan vaz geçmiyorlardı. Neticede, her biri Karun'un hazinesi gibi olan mağaraların girişini açmaya muvaffak oldular. Şanlı Sultan'ın meymenetinden ve ordunun bereketinden mağaralardaki hazineleri yağmaladılar. Güzeller ve ay yüzlüler, deste deste ve gürûh gürûh gazilerin eline geçiyor, peri yüzlü gılmanlar esâret ve yağmaya uğrama korkusuyla mağaralarda koşuyorlardı. Mücâhidler, her birini Yusuf misâli kuyudan çıkarıp kendine gulam yapıyorlardı. Mücahidlerin her biri bir mağaradan, bir memleketin yağmalık malını çıkarıyordu. Mücâhidlerin her birinin bir elinde ay yüzlülerden bir esir vardı. Böylesi geniş ve zengin memleketten güzelliklerle dolu hadsiz hesapsız ganimet malları gazilere nasip oldu. Çok kalabalık olan İslâm ordusuna nakit, mal, hayvan ve esirlerden beklenenin

çok ötesinde ganimet nimeti olarak ele geçti. Lâkin, Sultan'ın esas gaye ve maksadı müfsit kralın ele geçirilmesiydi. Bu sebeple onun bulunduğu karargâhı veya kaçtığı yeri her tarafta araştırıp duruyordu. Sonunda, kralın bazı hâs ve güvendiği ordusuyla Bayci Kalesine kaçtığı öğrenildi⁴⁴². Tahkikattan sonra Sultan derhâl veziriazam Mahmud Paşa'yı Rumeli çerisiyle birlikte, ılgar üzere bu kalenin fethine gönderdi. Kralın bu kale ve hisarda yakalanması hükmü verilmişti. Kale her ne kadar çok sağlam ve fethi zor olsa dahi, zaferin sığınağı olan bu ordunun nezdinde, hangi kale olursa olsun zorluk derecesi çok azdı. Muzaffer ordu kale açmakla (438a) meşhur olmuştu. Mahmud Paşa ile ordusu yaydan fırlayan ok kadar hızlı ilerliyerek kalenin etrafını kuşattı. Araştırmalar neticesinde, İslâm ordusunun gelmesinden biraz evvel, kralın çok sağlam surlara sahip Sokol kalesine kaçtığı öğrenildi. Mahmud Paşa yanındaki askerleriyle beklemeksizin kralı takip etti. İslâm ordusunun Sokol kalesine yaklaşmasıyla kral, bu kaleyi de terk ederek, sağlamlığına çok güvendiği Kuluca kalesine sığındı.⁴⁴³ Vezirin peşini bırakmayacağından korkan kral, en son sığındığı hisârda rahat edeceğine inanıyordu. Çünkü, iki kalenin arasında dar ve karanlık bir geçit bulunmaktaydı. Ağaçlar ve kayalarla kaplı olan bu geçit, küffarın gönüllerinden daha karanlıktı. İslâm ordusu bu durum karşısında hayrette kalmıştı. Akıllı vezir ümera ile müşâvereye başladı. Ekseri müşâvirler ittifakla vezire ilkada bulundular ki, kralın hileye başvurarak dar geçitte baskın düzenleyeceğini, kalabalık orduyu böylesi dar ve tehlikeli geçide, her hangi bir kılavuz olmadan sokmanın ihtiyât ve tedbir kanunundan uzak olduğunu, Sultan'ın emri Bayci Kalesi'ni kuşatmaya yönelik olduğunu, mezkûr kaleyi kuşatmak üzere avdet olunmasının daha doğru olacağını ve Kralın bulunduğu yerde varla yok arasında bir şey olduğunu söylediler. Ordu başkanı olmanın gerektirdiği gayret ve dinî hamiyetle vezir kendisine sunulan teklifleri makul görmedi. Müşâvirlerin hatalı görüşlerine ve himmetlerinin çok az olmasına göz yumdu, görmezlikten geldi. Allah'a tevekkül edip hareket etmenin daha doğru olacağına kanaat getirdi. Harekete geçmenin doğru olduğuna dair kesin bir delil ortaya koydu:

⁴⁴² “بايجی” Yayça, (Jajca) olmalıdır. Âlî, Yayça olarak zikretmiştir: ÂLÎ, s. 125.; İbn-i Kemal, kezâ aynı: İbn-i Kemal, s.227.

⁴⁴³ “كلوچه” Kliutch olmalıdır. Bkz.: İbn-i Kemal, s.229.; ÂLÎ, s. 125.

“Bu gazâ seferiyle Sultan’ın maksadı lanetli krala zafer bulmaktı. Sadece tayin edilmiş bir kale ve memleketi teshir etmek muradı değildi. Tuzaktan kaçan bir av misâli olan kral şu sıralar tereddütte, korkusundan muzdarip ve yorgun olmalıdır. Eminim bu memleketin halkı mücahidlerin korkusundan kendi mal, can ve ehl ü ‘iyâlinin derdindedirler. Hiç kimse bu dar geçidi bekleme ve koruma fikrinde olmaz ve âlem-i gayptan fetih ve zafer elverecektir. Tevfik-i Subhânî ve devlet-i kahire-i Sultanînin bereketinden azmimizin sonu zaferle noktalacaktır.”

Vezir görüşünü (438b) kralın peşinden gitmeye yönelik olarak ricâle bildirdi. Hiç kimsenin bu düşünceyi iptale mecâli yoktu. Ehl-i fesâdın fitne çıkartan gözleri uykuya daldığı gecede, mücâhidler bahtlı gözlerini açarak fazla bir hazırlık yapmadan derbendi geçmeye karar verdiler. Nurlu meşaleler ve Rabbin hidâyeti ile vâdinin karanlığı kayboldu. Gecenin karanlığı, yolun dar ve düzgün olmamasına rağmen kalabalık İslâm ordusundan hiçbir kimsenin ayağı dahi kanamadan derbendi geçtiler. Ordunun öncü birliğinde olan Durhan Bey-oğlu Ömer Bey, cesâret sancaklarını kralın kalesine kadar götürdü. Bölge halkının ağzını yoklayıp kralın son durumuyla ilgili bilgi topladı; kaleye ulaşacak yolun tafsilâtını ve kralın ne derecede gaflette olduğunu araştırarak Mahmud Paşa’ya ulak göndermek suretiyle acele edilmesini istedi. Kral, kalabalık bir ordunun dağların arasındaki dar ve zor geçiti aşarak ulaşmasına imkân vermediğinden, gelen öncü birliğini yağmada bulunan akıncılar zannetti. Hisar başından yaşlı gözleriyle gelen az sayıdaki öncü birliğine bakarak hakaretlerde bulunduktan sonra uygunsuz kelimeler sarfetmeye başladı. Tesadüftendir ki, kalenin yakınında köprü olmadan geçilmesi müyesser olmayacak kadar büyük bir nehir vardı. Düşmanın hileye başvuracağını düşünmeyen Ömer Bey, yanındaki mücahidlerle köprüyü geçtiler. Bunlar geçtikten sonra kralın adamları köprüyü kesmişler, az sayıdaki mücahidlerin etrafını sarmışlardı. Ordunun kumandanı olan vezir geldiğinde, öncü birliğindeki adamların halini muzdarip ve tehlikede gördü. Vakit kaybetmeden, yüzmeyi bilen adamlarından bir miktarını öncü birliğin yardımına gönderdi. Kendisi, ordunun geri kalanını karşıya geçirmek için tedbir yolunu aramaya başladı. Bu sırada kral, piyâde ve süvârî bütün ordusunu öncü birliğinin karşısına göndermiş, kendisi de surun üzerinden durumu izliyordu ki, İslâm ordusuna yardımcı kuvvetlerin geldiğini ve ordusunun hüsrana uğradığına şahit oldu.

Öyle ki, Mahmud Paşa mezkûr mahalle ulaştığında kâfir ordusu yenilmiş ve kaleye kaçmaya başlamışlardı. Bu çarpışmalar sırasında müşriklerden pek çok kumandan, mücahitlerin atlarının ayakları altında çiğnenmiştir. Birkaç öndegelen müşrikin kesik başları, göz ve kalplerinin kanıyla güyâ erguvâni şarap kasesi gibi (439a) olmuştu. Yarı-canlı olan az sayıda küffâr pis bedenlerini bin bir zorlukla kralın kalesine taşıyabildiler. Bu arada, mücâhidlerden az sayıda yaralı etrafa kaçmıştı. Tevfik-i İlâhî ile maksada ulaşıp kalenin etrafı kalabalık orduyla kuşatıldı. Küffârın dediklerine göre, kralı bir sırtlan misâli ininde sıkıştırdılar. Mücahidler ciddi bir şekilde gayret gösterip geceli-gündüzlü kalenin karşısında mukabele ve muharebeye başladılar. Muhasara öyle şiddetliydi ki, müşrikler hasret nefesi çekmeye mecal bulamıyorlardı. Sonunda mücâdele ve mukabeleye güçleri kalmayıp, zorlukları kemal mertebeye ulaştığında selamet yolunu aramaya başladılar. Kral, bazı vâsita ve araçlarla mülkünü ve malını teslim karşılığında vezirden aman diledi. Paşa, ahitle kralın istediği emânı Sultan'ın dergâhından istedi. Paşa ile mülakâttan sonra ister istemez bütün memleketini ve mal varlığını Sultan'ın nâiplerine bıraktı. Paşa da onun, teb'âsının ve yakınlarının saygısına riayet ederek Sultan'ın dergâhına gönderdi. Serasker, Kralın işini tekâmlden ve kaleler ile beldeleri tasarruftan sonra kralın kardeşinin ortaya çıkardığı fitneyi kaldırma planını düşünmeye başladı. Tahkikattan sonra onun Orcay kalesinde tahassun ettiğini öğrendi. O da kalenin sağlamlığına güvenmişti. Vezir, zaman kaybetmeden kralın kardeşinin saklandığı Orcay kalesine doğru hareket etti. Kale ehli gafletteyken âniden belirip dört taraftan kalenin etrafını sardı. Kale ileri gelenleri müslüman ordusunun nasıl cesurca savaştıklarını duymuşlar, şimdi de kendi gözleriyle şahit oluyorlardı. Veziriazamdan kanlarına ve mallarına aman verilmesi hususunda ahd ü mîsâk telebinde bulunduktan sonra, kralın kardeşini cebren ve kahren vezirin hizmetine getirdiler. Böylece, fesat maddesi tamamıyla o belde ve mekânlardan kaldırılmış oldu. Kralın kardeşi ve küffârın ileri gelenlerini de Sultan'ın hizmetine gönderdi. Veziriazam bütün maksatlarına nâil olunca, sair beldeler hiçbir şekilde karşı koymaksızın teshir edildi. Oradan geri dönüp Baycı⁴⁴⁴ kalesinin teshirini uygun gördü. Sultan'ın memur ettiği hizmeti tamamlamak üzere mezkûr kaleye geri döndü. Bu kale çok sağlam olup o güne kadar

⁴⁴⁴ Yayça

hiçbir Sultan'ın istila eli burçlarına uzanamamış ve o tarihe kadar hiçbir kimse zor kullanarak bu kaleye sahip olduğunu görmemişti. Ancak kale muhafızlarının kraldan ve kardeşinden ümitleri kesilmiş, böylesi kuvvetli bir ordunun ve kahredici bir devletin karşısında kalenin sağlamlığına olan güvenlerini de kaybettiler. Muzaffer vezirin teveccühünün başlangıcında, kale serdarları kendi rızalarıyla istikbâline koşup kalenin anahtarını teslim ederek Sultan'ın nâiplerini İslâm sancaklarıyla birlikte kalenin üzerine çıkardılar. Muzaffer vezir, memleket ve hisârı tasarruf ettikten sonra, aman vermiş olduğu kalenin bazı sâkinlerini İstanbul civarına (439b) bazı mevzilerin tamiri için gönderdi. Diğer bazı güvenilir kale ehlini de yekdiğerine kefil kılarak kalelerin muhafazası ve tamiri için zamanetle aman verdi. Memalikin mülkî ve malî işlerini düzene koyduktan sonra şeriatin şî'ârını nasbederek bütün darü'l-harbi kubbetü'l-İslâm'a dahil etti. Bundan sonra mücahidler sultanı Bosna'ya bitişik olan Hersek memleketinin fethi için veziriazama emir verdi.

Tedbir sahibi vezir, uyulması vâcip olan emir hasebinde bu memleketi fetih tedbirine başladı. Hersek, geniş ve çok sayıda yüksek kale ve hisarları barındıran bir memleket olup, batı ve güneyden Frenk Denizi'ne muttasıldır. Düzlükte, dağlıklarda ve deniz kıyılarında bulunan meskenleri faydalı ve menfaatli gelirlere sahiptir. Buranın kralı ve hâkimi de Hıristiyan hâkimleri arasında itibarlı ve güçlü olarak bilinir. Ayrıca, hazinesinin dolu ve çok zengin olmasıyla da meşhurdur. Bu kral, Bosna kralının ve kaleleriyle şehirlerinin durumunu öğrenince, bütün memleket ve kalelerini bırakıp Frenk Denizi'nde bulunan bir adaya kaçtı. Hal böyle olunca, gazilerin o vilayetlere girişiyle her gün bir kale ve şehir, her ay bir vilayet ve bir nehir fethediliyordu. Bir işi bitirdikten sonra diğer bir işe başlamaları fazla zaman almıyordu. Kral en sonunda kendi oğlunu gulâm ve kul olarak bütün yaradılanların sığınağı olan dergâha gönderip, memleketinden çok hakîr bir parça ile kanaat etti. Hersek ülkesinin tamamını da Sultan'ın nâiplerine bıraktı. Hersek kralının dergâhta bulunan oğlu, has kullar arasında özel bir yer edindi. İslâm'la şereflendikten sonra kullar arasında hizmet makamında Sultan'ın özel iltifatlarına mazhar oldu. Az bir zaman sonra mezkûr kralın, hayvânî ruhu, yaşlı bedeni memleketine hükmedemeyip, tasarrufu altında bulunan bir parça vilâyeti de Sultan'ın kullarına bırakarak bu dünyadan gitti.

Bosna Memleketi ile İslâm diyârı arasında yer alan ve her birinin ayrı hâkimi olan iki vilâyet daha vardı. Dinî ve mülkî maslahatlar icâbı bu iki ecnebi memleketin İslâm dünyasının arasında küfür ve şirk üzere kalmasına göz yummak ve fütûhâtını tehir etmek uygun değildi. Bu sebeple, zikredilen mahallerin hakimleri olan Kuvah-oğlu ve Bavni-oğlu'nun def'i hususunda Sultan'ın uyulması vâcip olan fermanı ümera ve seraskerlere ulaştı. Bu iki memleketin bütün kale ve hisarlarının küfür ve şirkten temizlenmesi istendi. Sultan'ın emirleri irade-i Sübâhînin tercümanı olduğundan, ümera ve seraskerler gayret sarfederek kısa zamanda mezkûr hudûtları fethettiler. Her iki memleket, müslümanlara ve Sultan'ın kullarına mahkûm kılındı. Sultan'ın bayraklarındaki ay, o vilâyetlerin halkının başlarının üzerinde parlamaya başladı. (440a)

SULTAN MEHMED'İN İSLÂM HÜKÜMDARLARI ÜZERİNE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ SEFERLERDEN ÜÇÜNCÜ DESTÂN

Karaman Ülkesinin Teshîrini Teyit Eden Hususların Zikri ile Karamanoğlu İbrahim Bey'in Ömür ve Devletinin Sonu, Oğulları Arasında Muhalefetin Başlamasını Fırsat Bilen Yabancı Orduların Bunların Memleketine Girerek Zulme Başlamaları

Geçmiş zamanların incelenmesinden, hak ve hukuk tanımayan ve nimetlerin kadrini bilmeyen milletlerin sonu, devletlerinin ve nimetlerinin sona ermesi şeklinde ortaya çıkar. Eğer bir topluluk kendi nefslerine yenilerek Hak teâlânın verdiği nimetlere şükretmemiş ve kendilerine ihsanda bulunanlara aksi yönde karşılık vermişler ise elbette ki cezâlarını çekeceklerdir. Onların hayatlarının faydası ve meyvesi olan evlatları fırtınaya ve muhtelif hadiselere maruz kalarak varlık bahçesinden kopacaklardır. Bu sözlerin en açık delili Âl-i Karaman'ın maceralarıdır.

Karamanoğlu İbrahim Bey ve evlatlarından defaatla Hanedan-ı Âl-i Osman'a karşı nifâk, gadr, ahd ü misâkı kırmak ve ahdine vefa etmemek gibi durumlar zuhûr etmişti. Bu hânedan, mürüvvet ve nimet hukukunu isyâna tebdil ederdi. Hak teâlâ, intikam sıfatıyla tecelli ederek bunlara kahr-ı azîm eyledi; bu hanedanı az bir

zamanda korkunç dert ve âfetlere maruz bıraktı. Silsile-i neseplerini evlat ve ahfâd bakımından külliyyen kesti. Âl-i Karaman evladları arasındaki muhalefetin şiddetlenmesini diğer hanedanlar ve halefleri için ibret kıldı. Sultan'ın isteklerinin elde edilmesi hususunda Allah'ın bir lutfu zuhûr etti; her hangi bir zorluğa katlanmaksızın, aradaki husumet artmadan ve kan dökülmeksizin Karaman beldelerinin fethi gerçekleşti. Karamanoğulları'nda zuhura gelen ölümlerle bir gelin olan o memleket, hicâp perdesini Sultan'ın kullarına açtı. Tesadüftür ki, sene 868/1463'de Gazî Sultan Bosna gazâsından geri döndü. İslâm memleketlerine o gazanın dörtlü fütuhâtını müjdeleyen fetihnâmeler inşa (440b) ettirdi. Bu sırada haberciler sevinçli haber getirdi; Karamanoğlu İbrahim Bey, beden ülkesine ruh hükümetiyle hükmedemiyor ve ecel hâkimi ağırlığını onun gücüne ve hislerine vermiş, onu intikâlde acele ediyor. Ondan üç erkek evlad kalmış, her biri kendi başına server, her biri babadan miras kalan memlekette müstakil olma tamahında. Evladların ve haleflerin en büyüğü olan İshak Bey mülkün istikrârı için hatalı düşünüp Akkoyunlu hâkimi Hasan Bey'in yanına, Diyarbekir'e ilticâ etti. Ortanca kardeş olan Pir Ahmed Bey, zarureten sultanların melcei olan dergâhın gölgesine sığındı. İshak Bey, "acele şeytandandır" şivesiyle hareket edip Akkoyunlu ordusunu Karaman memleketine getirdi. Yağmacı Türkmen ordusu bütün şehirlerde yağmaya koyuldu. Vilayette tahribata başladılar. Fakir ve zengin, köylü ve şehirli demeden mallarını, hayvanlarını yağmaladılar. Görünüşte gerçi imdâda gelmişlerdi ama, fesat ve tahribatta ve yağma ile halkı terk-i vatana zorlamada kusursuz iş çıkardılar. Pir Ahmed Bey, Sultan'ın inayetini elde etmek istiyordu. Akraba ve yakınlık bakımından Sultan'ın ammi-zâdesi olması hasebiyle yardım talebinde bulundu. Sılayı rahmi riayet eden Sultan, onun bu istek ve ricasını kabul etti. Antakya hâkimi Hamza Bey'i, Anadolu ordusu ve ümerasıyla birlikte Pir Ahmed Bey'i gözetmeleri ve yardımda bulunmaları için görevlendirdi. Sonuçta, Pir Ahmed Bey zafer-şi'âr olan asâkirin yardımıyla babadan kalma memleketini tasarruf etti. Savunmaya kudreti olmayan İshak Bey'in kaçmaktan ve vatani terk etmekten başka çaresi yoktu. O sebeple ehl ü 'iyâlini Silifke kalesinde bıraktıktan sonra Diyarbekir'e, Hasan Bey'in yanına gitti. Memleket ve ordusunu cebren ve kahren bırakmak zorunda kaldı.

Pir Ahmed Bey memleketinde istiklâle istikrârdan sonra, Sultan'ın lutuflarına karşılık bazı Karaman topraklarını ve beldelerini teslim etmişti. Hamza Bey'in yanında bulunan ümeradan her birine de ayrıca hediyeler verdi. Ancak, Osmanlı askerleri o bölgeden avdet edince küçük kardeş olan Kasım Bey'in tahrik ve fesâdıyla kardeşler arasındaki inât ve kavga kaldığı yerden devam etti. Karaman'ın ma'mur beldeleri şefkatsiz üç kardeş arasında muhtelif bela ve âfetlere maruz kalarak tahrip oldu. Bu sebeple çoğu halk vatanlarını terk etmek zorunda kaldı ve üç kardeşin muhalefet kılıçlarının aynasından bir daha asla emniyet ve âsayiş yüzü görülmedi.

II. MEHMED'İN FETİHLERİNDEN ONBEŞİNCİ DESTÂN

Küffâr Hükümdarlarından Üngurus Kralı, Bosna Hâkimi ve Frenk Meliklerinin Askerleri Arasında İttifakın Oluşması ve Her Taraftan Müslümanların Üzerine Hücumları, Sultan'ın Denizde ve Karada Mülk ve Din Düşmanlarının Hepsine karşı Zafer Bulmasının Beyânı

Fikirde birlik, yardımda birlik (*441a*) ve kardeşlik, amaçların elde edilebilmesi için bir araçtır. Lâkin, akıllıların tedbirlerde bir anlaşmaya varması kazâ ve kadere muhalif ise, uygulamada bir netice alınmaz. Yani, aklın aldığı önlemler kazâ ve kaderin karşısında bir fayda sağlamaz ve düşmanların aldığı tedbirler hüsrânla sonuçlanır. Şu halde, ehl-i küfür ve nifâk arasında kurulmuş olan her ittifak, her ne kadar cüzî miktarda olumlu tesiri olsa da, dünyada fesat çıkarmaya yönelik olduğundan en sonunda kurulan ittifakın dağılmasıyla sonuçlanır. Bu sözlerin doğruluğuna şâhit ve tasdik eder mahiyetteki olay şudur:

Sene 869/1465'te, Sultan'ın muzaffer askerleri Bosna'nın fethi ve müşrik hâkimlerinin ortadan kaldırılması seferinden dönünce, daha önceleri vuku bulan Mora fethine ilâve olarak, Frenk ülkelerinin hâkimlerini çok üzmüştü. Bütün müşrik sultanları ehl-i İslâm'a muhalefet için anlaşdılar. Çok sayıda müşâvere meclisi tertibinden sonra mektup ve elçilerle küffâr padişahları gazi Sultan'ın karşısına çıkmakta anlaşdılar. Hıristiyanların muhtelif fırkalarına mensup padişahlar aynı anda saldırmak üzere karara vardılar. Çeh, Leh, Üngürüs ve Frengistan'ın bütün hükümdarları ile Alman ve Rus, müslümanların üzerine ordu çekmeye başladılar;

Çeh, Leh ve Üngürüs padişahı Bosna tarafından, Frenk ordusu ise deniz yoluyla harekete geçtiler. Bu haber, İslâm memleketinde büyük heyecan oluşturdu. Üngürüs, Çeh ve Leh küffârı Benî-asfer olarak şöretliyidiler. Bunların en akıllı ve kültürlü olanları Alman ve Frenk ülkeleriydi. Bunlar ayrıca, denizlerde seyahat (*441b*) ve savaş konusunda ehil kişilerdi. Bu konuda zamanın bir adım ilerisinde bulunuyorlardı.

Bosna'nın fethi ile kuzeyde bulunan Benî-asfer⁴⁴⁵ vilâyeti ve buranın batı tarafında yer alan Alman ve Frenk ülkeleri tehdit altına girmişti. Bu sebeple bu kavimler sürekli korku içerisinde idiler. Ayrıca, Frenk topraklarının fethi için anahtar konumunda olan Mora'nın zaptı ile Frenkler, müslümanların her an gerçekleştirebilecekleri taarruzu bekler hâle gelmişlerdi. Kâfirler, görüşlerinin sonunda, belli bir zamanda İslâm diyârına savaş açmaya karar verdiler. Kuzeyde bulunan küffâra rehber ve lider olarak Üngürüs kralını seçtiler. Üngürüs kralının önderliğindeki ordu, daha önce Sultan'ın fethettiği kale ve şehirleri geri almak üzere Bosna'da faaliyete geçecekti. Frenk sultanları ise, savaş aletleri her bakımdan mükemmel olan bir donanmayla Mora'ya çıkacaklardı. Mora'ya çıkanlar ağır topları ve mancınıkları karaya çekip bölgede bulunan kaleleri fethedecek, Gazi Sultan'ın yıkılmış olduğu Germe-Hisârı'nı eski usûl üzere yeniden inşa edeceklerdi. Böylece, İslâm ordusunun Mora girişi kapatılmış olacak, adadan müslümanın adı ve şânı silinmiş; gaziler ordusunun Mora'ya müdahale yolları karadan ve denizden tamamıyla kapatılmış olacaktı.

İslâm Sultan'ının hilâfet merkezi ile mezkûr iki memleket arasındaki mesafe ordu için bir aylık yol, Bosna ile Mora arası da yaklaşık yirmi günlük mesafe idi. Böylesine iki büyük fitneye karşı bu toprakları savunmak ve gelen düşmanı def'etmenin ne kadar zor bir iş olduğu açıktı. Her birinin bir taraftan, denizden ve karadan orduyu harekete geçirmeleri akılları hayrete düşürecek türdendi. Dehşet verici bu haberlerin şüyû'undan sonra, Üngürüs kralının kalabalık bir orduyla Bosna vilâyetine geldiği, bölge halkını katlederek mallarını yağmaya başladığı, kale ve

⁴⁴⁵ Rum halkı için kullanılan ve sarı ırk manasına gelen bir deyim. Fakat, burada ten ve saçları sarı olanlara denildiği anlaşılmaktadır.

şehirlere ele geçirmek üzere olduğu haberi Sultan'a ulaştı. Ayrıca, fitne ve fesat çıkarmakta kâfirler arasında seçkin yeri olan Arnavut memleketinde de kralın tahrikleri ile (442a) raiyetlik ve zimmet ilişkisi kesilerek isyân olayları başlamıştı. Bu arada, Frenk memleketlerinde gökteki yıldızların sayısına eşit miktarda gemiler deniz üzerini kaplıyarak, içi dolu asker, top ve tüfekte Mora sahiline çıkarılmıştı. Uğursuz adımlarını karaya atar atmaz, daha önce yıkılmış olan Germe Hisârı'nı, eskisinden yüz kat daha sağlam olarak yeniden inşaaya başladılar. Küffârın amaç ve maksadı, hisârı yeniden inşa ile, önce Sultan'ın Mora'ya yardım yolunu kapatmak, daha sonra tedricî olarak Mora'da bulunan kale ve hisârları müslümanlardan temizlemektir. Korkunç haberleri duyan Sultan'ın kalbi ızdıraptan göğüs kafesinde rahat durmuyor, geceleri uyku ve dinlenme kuşu gözlerinden uçup kaçıyor. Güneş gibi yüzünden, gazap ve infiâlinin hararetiyle gökten süzülen yıldızlar gibi ter süzülüyordu. Devletin bütün erkânıyla yapılan maslahat toplantısında keder, üzüntünün ve hayretin had safhada olması sebebiyle hiç kimse görüş belirtmedi. Görüş ve tedbir belirtmeyi Sultan'a bıraktılar. Ne yapılacağını takdir eline ve Hüdâvendigâr'ın aklına bıraktılar. Başka çare yoktu; Sultan, sâbık sultanların kanununa uyararak, çok doğru ve yerinde olan kararını şu şekilde açıkladı:

“küffâr ordusu üç cânibden İslâm topraklarına saldırmış ve böylece nice diyâr dâire-i İslâm'dan kopmuştur. Şimdi, öncelikli ve münâsip olan budur ki, Mora vilâyetinin tedârik işini hepsinden öne alalım. Mora işini halletmek üzere Bosna ve Arnavud topraklarının işini birkaç gün kendi hâline bırakalım. Çünkü, Arnavud'un şerli kâfirlerinin verdiği zarar İslâm ülkelerini tehdit etmemektedir. Kralın Bosna hudûdunda çıkardığı fitne ve fesâd, ne deniz, ne de kara cânibinden müslümanları ihâta etmemiştir. Her ne kadar Bosna vilâyeti birkaç gün küffâr ordusunun ayakları altında çiğnenip tahribât ve zarara ma'rûz kalacaktır; Lâkin, zelîl kral mezkûr memlekette henüz hiçbir kale veya hisârı tasallut eliyle alamamıştır. O kalelerin dayanacağından eminim. Bugüne kadar, az bir zamanda, içi dolu silah olan mezkûr kaleleri, ne kadar güçlü olursa olsun, hiçbir kimse teshîr edememiştir. Şâyed, kalabalık küffâr gürûhu Bosna ve Arnavud'u istilâ ederse, Hakk'ın yardımı ile bu işlerin telâfisi mümkündür. O kusûrların çaresi muzaffer ordu ile mümkündür. Mora ise kalb mesabesindedir. Frenkler, (442b) top ve mancınık ilminin mahâretiyle her

tarafından kaleleri döğmektedir. Eğer Germe-Hisârı'nı yeniden inşa edecek olurlarsa, rahat bir şekilde kale ve hisârları da fethedeceklerdir. Böyle bir vaziyette, hem denizden hem de karadan Mora'ya müdâhalemiz imkânsız bir hâl alacaktır. Mürüvvet bakımından da, müslümanların büyük bir memleketini Frenk küffârının insâfına bırakmak uygun değildir."

Sultan'ın görüşü, devlet erkânı tarafında da gayet makul ve üstün bulunarak, buna göre hareket edilmesi kararlaştırıldı. Vakit kaybetmeden Frenklerle gazaya hareket ve Mora'yı bunlardan kurtarmak üzere sancaklar göğe yükseltildi. Savaşların muzafferî Vezir Mahmud Paşa seçkin beylerle ordunun öncüsü olarak gönderildi. Sultan'ın bizzat kendi de ata binip İslâm ülkelerinde gaza-yı ekber çağrısında bulundu. Ancak, Frenk ordusu kısa sürede Germe-hisârı'nın yeniden inşasını bitirerek İslâm ordusunun Mora'ya giriş yolunu kapatmıştı. Bundan sonra, Mora'nın kale ve hisarlarını fethetmek üzere harekete geçtiler; ilk olarak Germe-hisârı yakınlarında yer alan ve Mora'nın anahtarı konumunda olan Körfös'ü kuşattılar. Gazi beylerden ElvanBeyoğlu Sinan Bey kale ve hudûdun muhafazasıyla görevliydi. Kale, her ne kadar top ve tüfikle kolay kolay fetholunacak türden bir yer değildi. Fakat, Frenkler top kullanma sanatında ve hendese işlerinde çok üstündüler. Bu muhasara esnâsında garip tedbirlere başvurarak birkaç topu, birkaç mahaldeki dağ ve kemerlerine çıkarmışlardı ki, görenlere ibret vericiydi. Bu şekilde kalenin o kadar burcunu tahrip etmişlerdi ki, kaleyi savunmanın artık imkânsız hal aldığı düşünölmeye başlandı. Kale ehlinin ızdırâbı artınca Sinan Bey kale muhafızlarından 60 yiğitle müşâvere etti: "şehâdet mertebesi kaçınılmaz hâl aldı. Hazret-i Hakk tealâ ızdırapla çâresiz kalanlara yardımcıdır. En iyisi biz, karanlık gecede küffâr ordusuna gece baskını tertip edelim. Olur ya! Hakk'ın yardımıyla gazâ kılıçlarımızı gülgün ederken, küffârın ciğerini de kana boyayalım." Bu karar 60 mücâhid tarafından söz birliği ile alınmıştı. Bunların her biri Allah'ın yardımına inanan kimselerdi. Ayrıca, sayılarının (443a) 60 olmasını, Yâsîn-i Şerîf'in sayısına denk gelmesinden dolayı bu işte başarı sağlayacaklarına inançları vardı. Kaderin kadir gecelerinden birinde, ki o gecenin sehere çıkış anında zafer olacaktı, mücâhidlerin devletli gözleri ehlullahın batınları gibi uyanık iken, sadece zâhiri görebilen küffârın gözleriyse bahtları gibi kapalı ve mestliklerinden dolayı uykuluydu. Küffâr nöbetçilerinin gözleri ve hisleri,

sarhoşluğa dayanamamış uykuya mağlup düşmüştü. Müslümanlık meydânının savaşçıları, gizli ve sessiz bir şekilde kaleden çıkarak ânîden küffârın kalabalık ordusuna daldılar. Mümkün merteye davul sesiyle gürültü çıkarıp düşmanın gönlüne korku saldılar. Son birkaç gün içinde küffâr ordusu, Sultan'ın ordusunun Mahmud Paşa ile beraber gelmekte olduğu haberini almışlardı. Kale ehlinin gece baskını düzenleyemeyecek kadar az olduğunu düşündüklerinden, bu baskının Mahmud Paşa ve ordusu tarafından yapıldığını düşündüler. Bu sebeple büyük bir panik ve kargaşa yaşandı. Küffâr ordusu dağılıp etrafa kaçmaya başladılar. Çoğu, gecenin karanlığında dağlar ve kemerlerinden aşağıya düşerek öldü. Kaçan ordudan Germe-Hisâr'a ulaşanlar Mahmud Paşa'nın geldiği haberini verip, buradaki küffâr da hisârı bırakıp kaçtılar. Germe-hisar'ın yakınlarına kadar gelmiş olan Mahmud Paşa, beklenmedik zafer haberini alınca durmadan ilerleyip bu hisâra ulaştı. Devletin bereketiyle hisârı muhafızlardan boş buldu. Savaşsız ve kolay bir şekilde böylesine bir hisâr müslümanların eline geçmişti. Mücahidler ordusu (443b) memleketeye girmeyi başarınca yenilen Frenkler denize doğru kaçmaktaydılar. Kaçan küffârın ardından koşmaya başlayan mücahidler mızraklarını öylesine saplıyordu ki, sırtı dönük Frenkler mızrakların ucunu göğüslerinde gördükten sonra düşüyorlardı. Birer birer müslümanların kılıç ve mızraklarından kurtulanlar kendilerini denize atıyor, kurtulmak maksadıyla gemilerine doğru yüzüyorlardı. Bu şekilde kaçan ordunun malları ve silahları tamamiyle İslâm ordusuna kalıyordu.

Garipliklerle dolu olan bu hadise, İlâhî teyid ile İslâm ordusunun menfaatine neticelenince Mahmud Paşa, beklenmedik bu zaferin müjdesini sultana gönderdi. Hakikaten bu olaya çok sevinen Sultan'ın dudaklarında sevinçten tebessüm belirip ağzı gül ve gonca gibi açıldı. Böylesine bir fetih ve zaferi, çok büyük sıkıntı ve çıkmazdan sonra hayretler içerisinde karşıladı. Allah'a şükür ve Veziri ile ordusuna teşekkürü yerine getirdikten sonra Veziri, yanındaki orduyla düzeni sağlamak ve oluşabilecek fesatları önlemek maksadıyla Mora memleketinde bıraktı. İslâm Sultanı zafere koşan ordusuyla birlikte Bosna'ya doğru harekete geçip himmet ve gayretini Üngürüs'ün ikbâlsiz kralının çıkardığı fitneyi ortadan kaldırmaya yöneltti. Zira, bu sıralar kral ve imdâdına gelenler kesintisiz bir şekilde İslâm kale ve memleketlerini fethetmek için uğraş veriyordu. Ehl-i İslâm'ı tahribata uğratmak için elinden gelen

gayreti sarfediyordu. Bu sıralarda cereyân eden korkunç olaylardan biri de, İslâm ordusunun binbir zorluk ve gayretle elde ettiği Bayci⁴⁴⁶ kalesinin, düşmana teslim edilmesidir. Bu kaleyi bazı imanî zayıflar korumaktaydı. Bunlar yiyecek-içeceğinin ve diğer lâzım olan malzemenin her bakımdan yeterli olmasına rağmen, her hangi bir direniş göstermeden dünyâda hazza ulaşmanın tamahına kapılarak hisârı krala teslim ederek irtidatla din ve dünyalarını satmışlardı. Bosna'nın diğer kale ve hisarları ise savunmaya devam etmekteydiler. Lâkin, bu kaleler de Sultan tarafından yardımın gelmesini dört gözle beklemekteydiler. Buralara yardım ulaştırmak zaruret hâlini almış olduğundan, Sultan kralı ve ordusunu zelîl etmek üzere harekete geçti. Öncelikle Sofya ovasında çadırlar kuruldu. Bütün ordunun arzı görülüp, karşılaşma ve savaşa hazır hâle getirildi. Ancak, birkaç mani'anın ortadan kaldırılması ve mülkî ve dinî maslahatların tanzimi için burada birkaç gün beklemek icâbetti. Çünkü (444a), Mora'nın fethinden meyûs olarak giden Frenkler âniden geri dönmüşlerdi. Bunlar Mora memleketi için harcadıkları bâtil mesâ'ilerinden dolayı çok kızgın olarak yeniden gemilerini savaş aletleri ve dağ misâli topraklarla doldurup kalabalık bir donanma ile süratle Midilli adasına çıktılar. Hisârı kuşatarak hemen savaşa başladılar. Karadan ve denizden duvarları döğmek üzere büyük topları kalenin etrafına topladılar. Midilli memleketinin hâkim ve halkının imdad talebi Sultan'a ulaşınca, II. Mehmed tedbir almak üzere Sofya'da beklemeye başladı. Buradan Mahmud Paşa'ya, yanında bulunan orduyla Midilli ahâlisine yardım etmek üzere yola çıkmasını ve Gelibolu'dan da donanmayı hareket ettirmesini emretti. Sultan'ın emri üzerine Mahmud Paşa, bazı gemiler inşa ettirdi ki, her biri rüzgârla yarışabilecek kadar hızlıydı. Vezirin harekete geçmesiyle rüzgâr İslâm donanmasının muradınca eserek kısa sürede epey yol katettiler. İslâm donanmasının gelmekte olduğu haberini alan Frenk gemileri, fırtınanın önünden kaçarak kurtulmaya çalışan sinekler gibi kaçışmaya başladılar. Ehl-i imân ordusunun çıkardığı fırtına dalgaları, küffârı gemilerine kadar sürükledi. Böylece küffâr donanması dağınık bir hâlde geldikleri memleketlerine ric'at ettiler. Vezir ve ordusu Midilli'ye ulaştıklarında düşmandan, yarısını akbabalar yemiş vücutlardan başka kimseyi göremediler. Surların dibinde yarısını köpeklerin yediği müşrik vücutlarından başka kâfir

⁴⁴⁶ Yayça

ordusundan kimseyi bulamadılar. Vezir, geç kaldığı için hasret ve hayret parmağını dişlerinin arasında ısırıyor, gecikmesini telâfi için düşman donanmasını takibetmeyi düşünüyordu. Ancak, işbilir ve irfân sahibi denizciler Midilli’de kalıp beklemenin daha uygun olacağını belirttiler. Düşmanın takip edilmeyip burada beklenmesinin sebebini şu şekilde açıkladılar; “*Gemilerle denizde yolculuk yapmak, dünya işi gibi itibarsız olup sonu hüsrarla bitebilir. Denizde insanlar yetkiyi rüzgâra bırakır ve rüzgâr da nereye isterse oraya götürür. İşini bilen akıllı insanın, kendini rüzgârın eline bırakması hatâ olur. Her kim ki gemi gibi kendi ihtiyârını (444b) rüzgâra bırakır veya Süleyman gibi şevketli tahtını hercâyî rüzgârın omuzlarına bırakırsa, rüzgârla yolculuk etmiş olmanın dışında eline ne geçer? İşin sonunda yorulmuşluğun dışında bir şey elde edilmiş olamaz. Düşman ordusunun kendi bahtları gibi yüzlerini döndürüp memleketlerine doğru kaçmaları Allah vergisi bir fırsat ve ganimettir.*” Vilâyetin mülkî maslahatlarının tanziminden sonra, inâyet ve ihsanlarla ordu ve reâyâyâ riayet olundu. Bundan sonra Vezir, Sultan’a mülâzım olmak üzere avdet etti.

Frenk ordusunun ard arda almış olduğu yenilgi ve kaçışını öğrenmiş olan Üngürüs kralı, Sultan’ın Bosna üzerine hareket ettiğini duymasıyla Bosna’nın iç kesimlerine doğru ilerlemekten vazgeçti. Sadece Yayca (Yayça= Jajcza) kale ve hisârını fethetmiş olmayı, geri dönme bahânesi olarak uygun gördü. Düşman ordusunun geri çekilmesi ve İslâm ordusunun toplanmasıyla Sultan kışlamak üzere saltanat merkezine⁴⁴⁷ döndü. Vezir de Midilli seferinden dönüp yüce dergâha yüz sürmek üzere yola çıktı.

II. MEHMED’İN FETİHLERİNDEN ONALTINCI DESTAN

Sultan’ın Dinî ve Mülkî Maslahatların Yerine Getirilmesi İçin İkinci Defa Bosna Memleketine Teveccühü, Yayça Kalesinin Muhasara Keyfiyeti ve Ungürüs Kralının Yenilgisi ile Bazı İslam kalelerinin Kurtarılması

İlâhi inayet ve teyitlerle saadetli birisini dîn-i Muhammedî’yi takviye için zamanın yetkilisi ve iktidar sahibi kılsalar ve O’nun teyit edilmiş sancağını daire-i

⁴⁴⁷ İdris, Edirne için “darü’s-saltana”, İstanbul içinse “darü’l-hilâfe” terimlerini kullanmıştır. Biz bunları “saltanat merkezi” ve “hilafet merkezi” şeklinde ifade ettik.

İslâmı genişletmek ve müşriklerin dairesini daraltmak ve yok etmek üzere göklere yükseltseler, her hareket ve sükûn hâlinde O'nun meyl-i tabi'îsi insanlık nefislerini ıslâh için uğraşıyor olması lâzım gelir. Gayretini küfrün karanlığını kaldırıp İslâm'ın nûrunu yaymaya hasretmelidir. Ancak, hak ve bâtılın çarpışmaya başladığı ilk anlarda, görünüşte bazen yanlgı ile ay ışığının daha yeni doğmaya başlayan güneşin ışıklarına galip gelmesi gibi geçici olarak tersine sonuç görülebilir. Lâkin hak ehlinin âkıbeti elbette ki bâtıla galip gelme şeklinde tezâhür eder. Allah her hal ü kârda galiptir. Bâtıl müşriklerin âkıbeti İslâm mücâhidlerinin intikam kılıçlarına maruz kalmak suretiyle neticelenecektir. (445a) Bu sözlerin doğruluğunu gösteren durum, bir önceki destânda zikredildiği gibi, müşriklerin sözbirliğiyle hücumla geçmesiydi.

Üngürüs kralının çıkardığı fitnenin önüne geçmek ve Bosna'da sebep olduğu tahribâtın intikamını almak, düşmanların birkaç cepheden taarruza geçmesi ve İslâm ordusunun çok uzak mesâfelerde olması sebebiyle geçici olarak durdurulmuştu. Tâ ki Sultan Mehmed Han makarr-ı saltanatından 870 senesi Rebiyü'l-evvel ayının başları Perşembe günü kalabalık bir orduyla harekete geçti⁴⁴⁸. Her bakımdan mükemmel donatılmış olan bu ordu Yayça üzerine giderek kaleyi kuşattı. Ancak din düşmanları kalenin sağlamlığına güvenerek kaleyi savunmada sebat gösterdiler. Tâ ki İslâm ordusu belli bir müddet burçları tahrip etmek için gayret sarfederek, top ve tüfek darbeleriyle hisarın taşlarını sürme gibi ezip tozunu düşmanların gözüne saçtılar. Ancak kalenin muğlâk olan kapısı mücâhitlerin pençeleriyle açılmıyordu. Sultan'ın Yayça kalesine geldiği haberi krala ulaşmış, bu haberin ulaşmasıyla da âdeta canına birkaç hançer saplanmış gibi dert ve kedere büründü. Kral, kaleyi teshir ettiği zaman, çok emek sarfederek kalenin temellerini güçlendirmiş, bu sebeple de kalenin istihkâmına çok güveniyordu. Ancak, Sultan'ın kahredici devletiyle teveccüh buyurduğunu duyunca dertli gönlü tereddüt ve ızdırapta kalmıştı. Allah vergisi devleti ve bahtının imdâdıyla kalenin sağlamlığına nasıl güvenilebilir? Kalenin düşeceği endişesine kapılan kral kalabalık bir ordu ile Sava nehrini geçerek, Sultan'la karşılaşmaktan çekindiğinden, İslâm diyârına girdi. Sultan'ın dikkatini başka tarafa çekmek suretiyle Yayça kalesini kurtarmaya çalışıyordu. Bu sebeple

⁴⁴⁸ 24.10.1465.

İzvornik kalesine saldırdı. Sultan'ın esas gayesi, cihadı krala takdim etmek olduğundan dolayı Yayça Kalesi'nden, büyük cihad için küçük cihadı tehir etmek suretiyle harekete geçti. Kralın durumunu tahkikten sonra, mücahidler sultanı vakit kaybetmeden gazâyâ teveccüh buyurdu. Minnetoğlu Mehmed Bey'i bazı ümera önde gelenleri (445b) ve bir miktar orduyla Yayça kalesinin muhasarasında bıraktı. Sultan, gayret ve himmetini fitne ve fesadın başı olan Kral'ın def'i için sarfetti. Kral, Sultan'ın kendisi ile karşılaşmak üzere hareket ettiği haberini duyunca, hareket istikametini değiştirdi. Gönülleri kararmış ordusuyla, gece karanlığının gün ışınlarından kaçışı gibi yüzünü ters istikamete döndürüp mertler meydanından kaçtı. Bununla birlikte İzvornik Kalesi'ni fethetme niyet etti. Kral, İzvornik'i fethederek, kendi namusunu temize çıkardıktan sonra geri dönmek istiyordu. Bu maksatla Sultan tarafında olan ve yaklaşık bir günlük mesâfede bulunan ordunun geçiş yolunu, ki dağların arasında ve derin bir suyun yanında ağaçlı ve dar bir geçit idi, toplarla öylesine bir donattı ki havada uçan kuşların bile geçmesi pek mümkün olmuyordu. Ayrıca, Eflak küffârından kalabalık bir toplulukla bütün geçiş noktalarını ve yolları kapattı.

Gazi Sultan, İzvornik Kalesi'ne yardım etmesi ve muhafazası için Mihaloğlu İskender'i 500 seçkin gazi ile her ne surette olursa olsun kendilerini kalenin içine atmalarını emrederek gönderdi. Akabinde Sultan, Sofya havalisini ikbal çadırlarıyla süsledi. Bu sırada kışın savletli ordusu bütün cihânı istilâyâ başladı. Namlı Sultan'ın kale ve hisarları kışın etkisiyle ayrı bir istihkâma kavuştu. Gökyüzü perdecileri dağların zirvesini karla örterken kış soğuğunun ağır zırhı, kışın yağmacı soğuğundan korumak üzere su yüzünü kaplıyordu. Gün ışığının okçuları, hazan vurmuş yaprakları hedef alarak zayıflatıyordu. Zayıflayan bu yapraklar, kış ordusunun hücumuyla süvar oldukları zayıflamış ağaçların dallarından kara yere yıkılıyorlardı. Zamanın ve vaktin iktizâsı hasebinde Sultan, ordusuna lütuf ve merhamette bulunarak Sofya'da durakladı. Kış mevsiminde yollarda, dağ ve tepeler kısmında geçişin zor olacağından Kral'ın gazâsını erteledi. Ama menşei zafer olan mücâhidlerin kumandanı Mahmud Paşa'yı ümera ve (446a) Rumeli ordusuyla İzvornik Kalesi'ni Kral'ın taarruzundan korumak üzere acele gönderdi. İçinde İshak Bey'in oğlu Doluoğlu Umur Bey ve Ali Bey Mihâl'in de bulunduğu ümera

topluluğuyla veziriazam mezkûr kalenin yakınlarına ulaşınca, derbent ve bil-umum ordunun geçebileceği yolları kapatılmış olarak buldu. Ümera ve kumandanlarla istişâreden sonra vezirin görüşü, küffarın korku içerisinde olduğu, “harp hîledir” sünnetine uyulabileceği yönünde olup, hemen Martoloslar⁴⁴⁹ ve casuslar cemaatini ki yol göstermede ve mesaj ulaştırmada Sabâ melikinın hüdhüdlerinden daha iyi ve düşman memalikinden haber almada rüzgârdan daha etkilidir, fedai gulâmlardan birinin yanına katarak İzvornik Kalesi’ne doğru gönderdi. Bunların, gizli yollardan, kimseye görünmeden kendilerini kaleye ulaştırmaları ve daha önceden belirlenmiş olan mahalden kaledekilere seslenerek üç gün sonra Sultan’ın ordusunun geleceğini, o güne kadar her türlü zorluk ve meşakkate katlanmalarını istemeleri kararlaştırıldı. Tedbirli vezirin gönderdiği adamlar kararlaştırıldığı gibi, mahûd mahalden kale ehline seslenip müsbet cevap aldılar. Kale ehli müjde ve sevinç kösleri çalıp sabahlara kadar tehlîl ve tekbir seslerini yükselttiler. Kale duvarlarından kâfirlerin maneviyâtını tehdit, korkutma ve ağır laflarla zayıflatıyorlardı. Hazret-i Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın mucizelerinden lanetli kral ve meftûn ordusunun kulağında “Muhammed” isminin çınlamasıyla büyük bir korku ve panik başladı. Öyle ki, seher vakti kralın ümera ve erkânı arasında muhalefet başladı. Bunlar kralla tartışmaya başladılar ki:

“Kale ehlinin sevinç gösterisi gece başındaki seslerle ilgili olmalıdır. Kralın ordusunun böyle bir mahalde, ki sefer yorgunudur, İslâm Sultan’ının ordusuyla savaşması akıl yolu değildir. (446b) Maslahat odur ki, kalenin dibinden Tuna suyu yakınlarına göçülsün. Orada tedricî olarak ordunun sudan karşıya geçirilme tedbirinde olunmalı ki, biz Tuna suyunu geçme ızdırâbındayken düşman ordusu arkadan hücum edebilir.”

Küffar kavminden muteber zâtlar bu şekilde karar aldılar. Top ve tüfekten ağır olanlarını kalenin dibinde bıraktılar. Ürkmüş olan bu zümrenin arasında tefrika ve ayrılık sebebiyle dağınıklık ve perişanlık ortaya çıktı. Aniden yüz gösteren bu kargaşa ortamında hiç kimse safları düzeltme ve o mahalde durma mecâlini

⁴⁴⁹ Martoloslar hakkında bkz. Halil İNALCIK, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I**, TTK, Ankara 2007, s. 179-181.

bulamadı. Düşman arasında baş gösteren tefrika ve dağınıklık haberini kale ehli vezirin ordugâhına ulaştırınca, İslâm ordusu çift atlarla düşmanın peşinden hareket etti. Düşmanı takibeden ordu Sava suyu kenarına kadar kâfirleri güruh güruh esir alıyordu. Kar ve yağmurun çokluğundan düşmanın ilerlemesi zor olurken, süvarî olan İslâm ordusu bunları takibediyor, her bin askerinden bir kişi ancak kurtulabiliyordu. Sava suyu kenârında geçişten dolayı büyük bir izdiham oluşmuştu. Buraya kadar gelebilen düşman ordusu kendi ayaklarıyla, acele ederek, kendisini ecel suyuna atıyordu. Bunlardan ancak yüzde biri hayat gemisini karşı sahile ulaştırabiliyordu. Geri kalanını, mücâhidlerin yerine Sava suyu boğazından tutuyordu. Sübhanallah, böylesi azametli ve mükemmel bir ordu hadsiz hesapsız malzeme ve emvâliyle her hangi bir savaşa veya çarpışmaya katılmadan, her nevi belâyâ maruz kalarak su ve şimşir arasında bir berzahta kalarak can çekişiyorlardı. İslâm ordusu ise sâlim ve gânim geri döndü. Arzusunu elde eden vezir, aklının neticesi olan zaferle gönülleri hoş tuttu. Birkaç gün o hudûdun ve kalenin işlerini yoluna koymak üzere durduktan sonra dergâh-ı âlîye doğru hareket etti. Esir alınan kâfirleri güruh güruh zincire vurarak, küffârın alçaklığını göstermek üzere Edirne darü's-saltanasına ulaştırıp sultana peşkeş çekildi. Zincire vurulmuş olan küffârın yanı sıra mücâhidleri de ikbâl bayraklarıyla Sultan'ın nazarına sundu. Cesaret ve yiğitlik göstermiş olan yiğitlerden bir topluluk Sultan'ın muhtelif lütuflarına mazhar oldu. Asitâne gulâmlarından bir güruh, ki kılıçları (447a) düşman kanına susayıp kımında kuru kalmışlardı, tutukluların başına görevlendirildi. Teşekkürü hak eden tedbir sahibi vezirin gayretleri cihangir Sultan'ın nezdinde gayetle makbul olup hüsrevâne terbiyetlerle mahsus kılındı.

SULTAN'IN FÜTUHÂTINDAN ONYEDİNCİ DESTAN

**Küffar Melikleriyle İttifak Kurarak Baş Kaldıran Arnavutlardan İntikam
Almak Üzere Sultan'ın Arnavut Memleketi Gazasına Teveccühü ve İlbasan
Kalesinin İnşası, Hain İskender'in İsyanı Sebebiyle Sultan'ın İkinci Defa
Arnavut'a Teveccühü ile O Hudûdun İsyancılardan temizlenmesinin Beyanı**

İnsanoğlunun tabiati ve mizâcı her zaman meskeni ve mekânının yapısına tâbidir. Her şahsın ahlâkı, âdâbı ve davranışı o ülkenin suyu ve havasına münâsip

olup benzerlik arzemektedir. Letafet ve zekilikte bütün mahlukât, iskân ettikleri bölge ve medeniyete göre değişiklik arzeder. Öyle ki her diyârın bitkileri ve hayvanları, o bölgenin hava ve hususiyetlerine göre münâsiptir.

Farsça beyit tercümesi:

Çorak yerde bitmez gül ağacı, Bağ ve bahçelerdir gülün yeri
Cennet havası yetiştirir güzellikleri, Zakkum cehennemden almış semeri.

Gerçekleri gören ve bilen hakiki hükemâ olan nebîler ve peygamberlerin gönderilmesinin hikmeti, birer âdil ve emin hâkim olan müslüman sultanları ve hükümdarların bütün kavânî-i hasenesi yer yüzündeki insanların ıslâhı ve maslahatların tayini ve medeniyet hükmünün riayeti ve müfsitlerin şerrinden ülkelerin himâyesine dairdir. Hakikaten bu sayılanların faydaları Sultan Mehmed'in zaman-ı hilâfetinde, küfür ve iman ülkelerinde açık bir şekilde görülmektedir. Sultan'ın, küffârın habîs nefislerini ıslâhta ve her diyâr ehlinin kurtuluşa erişmesi için sarfettiği gayret ve içtihadları bellidir.

Daha önce zikredilen, son iki destandaki macerâlardan malum olduğu gibi, kâfir hâkim ve hükümdarların ittifak oluşturdukları sırada Arnavut eşrârı da kibirlenmeye başlamış, anlaşmalarını bozarak zimmîlikten çıkmışlardı. Rum diyârında, küffâr taifesi arasında hiçbir kavim isyanı kendilerine şî'âr edinmiş bu kavim kadar habîs değildir. Bunlar ekseriyetle buldukları bölgenin istihkâmına güvenerek ve ulaşılması güç olan bir bölgede yaşamaları sebebiyle hiçbir zaman, hiçbir padişahın emri ve itaati altına girmemişlerdi. Küfür ve İslâm zamanlarında da kendi istekleriyle hiçbir sultan ve padişahın emir ve yasaklarına uymamışlardır. Dağlık bölgelerde yaşamalarının gerektirdiği gibi vahşi hayvanlar gibi olup, yiğitlik ve cesaretle göz doldurmaktadırlar. Savaş ve savunmalarda pek gayretli ve cesurdurlar; belaların ok ve yağmur olup yağdığı sırada çıplak göğüslerini siper ederler, dik başlarını hiçbir surette kimsenin önünde eğmezler. Öyle ki, kendi aralarında bir diğerrinin siyaset ve önderliğinin karşısında boyun eğmezler. Her biri bir bölgede kendine baş olup kimseyi kendi aralarında hükümete bırakmazlar. Bu sebeple, yaşadıkları yerler asla medenî içtimâa ulaşamamış, (447b)on ailenin bir araya gelip bir mahalde topluca yaşadıklarını kimse görmemiştir. Bu bakımdan gazi

sultanların ordusunda ekseri sipahîler mezkûr kavmin yetiştirdiği gılmanlardan oluşur. Savaşçılık ve yiğitlik bu insanların fitratında olan bir şeydir.

Küffârın meşhur hâkim ve sultanlarının topluca İslâm Sultan'ına karşı harekete geçtiği bir vakitte, mezkûr inatçı kavmin zâtında olan şerleri fitne ve fesadın daha da alevlenmesine sebep oldu. Bu kavim muhalefeti ve fitne çıkarmayı adet haline getirdi. Gazi Sultan, ehl-i küfrün çıkardığı fitneyi yatıştırmada ehemmiyet sırasına göre hareket etmişti. Allah'ın inâyetiyle bütün küffardan intikamını aldı; Üngürüs Kralını defalarca yenerek İslâm diyârından umudunu kesmesini sağladı. Frenk hâkimlerini kalabalık olan ordusuyla birlikte geldikleri cihete geri göndermeyi başardı. Şimdi ise sıra Arnavut kavmine gelmişti. Sene 871/1467 bahar mevsiminde⁴⁵⁰, ki gül bahçelerinin cilve yapıp kendilerini göstermeye başladığı zamandı ve dağ lâlelerinin süvâri ve çimlerin ise piyâde olduğu ordunun harekete geçmesiyle bütün tabiatın, bu ordunun emrine itaatten başka çaresi kalmadığı bir andı, Sultan saltanat merkezi olan Edirne'den mes'ud taliyle hareket etti. Denizler gibi coşkun olan ordunun toplanması için kara ve deniz kıyısı memalikine, uyulması vâcip olan fermanını isdâr buyurdu. Manastır sahrasını da askerlerin toplanma yeri olarak kararlaştırdı. Mezkûr mahallin gönül açıcı ve ferah havasında cihan-güşâlık esbabını tertip etmeye, kalelerin fetih tedbirini almaya ve geçilmesi zor olan bölge ve mevkilerin elde edilmesi için gerekli olan her neyse tertibine başladı. Padişahlık ufkunun güneşi olan Sultan tevfik-i İlâhî olan ordusuyla, tabii kuvvetin hüsrevi nasıl ki bahar aylarında ordusuyla her tarafı istila ediyorsa Sultan Mehmed de Arnavut dağı ve sahralarına girip ikbâl ve celâl çadırlarını dağ ve tepelerin zirvesine kurdu. Temerrüd ehli isyancılar guruh guruh dağların kemerlerine çıkıp bölgenin geçilmesi zor bir alan olmasına güvenmişlerdi. Ancak bunlar, hakikatte bahar mevsiminin dağlardan inen azgın selinin önünde dikilmiş çalı-çırpılardan başka bir şey değildi. Büyük bir fırtınanın karşısında dağların aşılmasının zor olması ve çöllerin kolay olması söz konusu olmayıp hepsinin çok kolay olacağı her kese malumdur. **(448a)** Denizlere doğru akan selin, yolu üzerindeki çalı çırpıları kaldırıp atması da kolay olur:

⁴⁵⁰ Neşri'ye göre 870/ 1466 bkz: NEŞRÎ, s. 342.; İbn-i Kemal 870/1466 baharı olarak zikreder: İbn-i Kemal, s.262; Oruç İse İdris'in bildirdiği gibi 871 tarihini vermektedir.

Farsça beyit tercümesi:

Anden bastırıp gelen sel, Kaldırır atar yüksektekî eşekleri.

Cihad erbâbının bu gayret ve içtihadlarının iki küllî sebebi vardı. Evvela, rızâyı İlâhîyi kesbetmek. İkincisi, arzuları olan o bölgenin güzellerinin vuslatına kavuşmak... böylesi peri yüzlülere kavuşmak için kılıç ve oklara aldırış etmenin bir itibarı yok, ulaşması ve aşılması zor olan dağ ve tepeleri aşmanın gül yüzlülere ulaşmak için olduğundan her türlü mihnete değerdi. Bu nedenlerle bahtı dönmüş kavmin her ne kadar kaçtığı aşılması zor olan yer var ise, az günde gazilerin eline geçti. Feci taifenin önderleri ekseriyetle zincire vurulup esir alındı. Çok sayıda hurî ve gılman gibi esirler ganimet olarak mücahidlerin eline geçti. Bölge küffârının genel emvâli sayılan hayvanlardan o kadar çok ganimet elde edilmişti ki, hiç kimse sayısının çokluğundan belli bir rakam veremiyordu. Ordu arasında elde edilen esirlerin çokluğundan, Yusuf benzeri bir gulâm veya perilerin kışkandığı bir câriye, ki genellikle 3.000 gümüş dirheme satılırdı, 200 veya 300 gümüş dirheme alınıp satılıyordu. Hatta, güzel yüzlülere hayran ve aşık olan müflislerden başka alıcısı da yoktu. Diğer ganimetler buna kıyasla hesaplandığında, mücâhidlerin ne kadar çok arzularına ulaştığı anlaşılacaktır. Birkaç defa temerrüt etmiş köhne gavurlar ve inat ehli devâsâ insanlardan, üç-dört binden yedi bine kadar küffârı mücahidlerin intikam kılıçlarına maruz bırakıyorlardı. Her defasında biner biner tutukluları mücahidlerin kılıcını kanlarıyla boyatıyorlardı.

Arzu edildiği gibi ehl-i İslâm'ın fethinden sonra ve bölge halkı esnâfının kulluğa karar kılınmasının ardından, böylesi kargaşalı memleketin maslahatı ve o vilâyetin eyâlete istikrârından sonra gayet hoş havası olan bir bölgede ve gönül açıcı bir mahalde çok sağlam ve geniş bir hisar inşa buyurdu. Reâyânın temeddün ve vatan tutması için lâzım olan malzeme hazır ve tertip edildi. O mesken ve sığınağın daha da gönül çekici hâle gelmesi için ehl-i küfr ve İslâmdan bir topluluk orada yerleşmeye meyilli oldular. Sultan'ın adaleti ile kısa sürede orası mamur bir şehre tebdil ettiler. Mülkî ve dinî işlemleri sona erdirdikten sonra Edirne darü's-saltanasına döndüler. Müteâkiben, garip hadiselerden biri daha cereyan etti. Sultan'ın gayret-i

İslâmiyesi kemal derecede olduğundan, bir kez daha Arnavut memleketine hareket (448b) edildi. Hâlin mâcerası şöyleydi:

Sultan'ın kadîm hizmetçilerinden İskender adlı şahıs, çocukluğundan beri Sultan'ın nimetli elinin yetiştirdiği ve her zaman iltifat ve şefkatini mazhar olmuş birisiydi. Tesadüfen bu adam, şeytan sîretli bazı müşriklerin yoldan çıkarmasıyla, meçhul nesebiyle Arnavut vilâyetinde imâret ve hükümet tamahına kapıldı. Bazı kefare müfsitlerin vaad ve oyunlarını gerçek zannetmişti. Buna göre amel eden İskender, dîn-i İslâm'dan irtidat kalemini alına çizerek inatçı ve fesatçı küffar ve dinden çıkanların safında yer almıştır. Dergâh-ı ikbâlden yüzünü çeviren İskender, vârisi olduğu küfrün pis şeceresine, Sultan'a küfrân-ı nimetini de eklemiş oluyordu. Hilâfet merkezinden kaçmak suretiyle Arnavut'a gitmiş, fesatçıların planı doğrultusunda, hile ile o memlekette birkaç kaleyi almayı da başarmıştı. Küstahlığını o derecede ilerletti ki, Sultan'ın inşa-kerdesi olan İlbasan Kalesi'ni de ele geçirmeyi kararlaştırdı. Her karga ve saksaganın şahinlerin yuvasında dinlenemeyeceğinden ve her yarasanın güneşin önünde kanat çırpamayacağından habersiz, küstahlık meydânının çok geniş olduğu zannına kapıldı. Bu gaileyi defetmek için hudût ümerası da yeterliydi. Fakat, gayretli Sultan'ın bu dinî işi bizzat kendisinin halletmesi şer'-i hilâfet ve sultanlığın vâcibâtından görünmekteydi. Bu haberin şüyu sırasında kış mevsiminin en şiddetli zamanıydı. Kışın çok çetin geçtiği Arnavut memleketinden ordunun bu mevsimde geçişi özürlü ve beklemesi ise kar ve soğuktan dolayı askerler ve atları için zor görünmekteydi. Bu sebeplerle sene 872/1467-8⁴⁵¹ baharının başlarında, ki süslenmiş çiçekler ordusu her tarafı cennetten bir bahçeye çevirmişti, mücahidler ordusu sahrada görünmeye başladı. Her taraftan askerler Sultan'ın ordusuna katılmaya başlayıp ordunun hareketinden küffâr memleketinin yükselteleri ve düzlüklerini (449a) doldurmaya başladılar.

Mücahidlerin kılıç ve mızraklarından bir ateş tufanı ehl-i inâdın dağlarını ve vâdilerini sardı. Yolunu kaybetmiş o kavmin kaçış noktaları olan her dağ ve kemeri gaziler ordusunun ayakları altında çiğnendi. O yolsuz taifenin her bir sığınağı gökten

⁴⁵¹ Nuruosmaniye nüshasında (3209) yanlışlıkla "انثى و اربعين و ثمانماية" 842/ 1438-9 yazılmıştır. Esad Efendi nr. 2197 vrk. 411a'da doğru olanı verilmiştir.

nâzil olan belâların indiği yer oldu. İslâm ordusunun bölgeye yığılması öyle bir noktaya vardı ki, Bozrişk Vâdisi⁴⁵² adında bir mahal vardı. Bu vâdinin açık kulakları hiçbir zaman hiçbir yabancı askerin sesini duymamıştı. Etrafındaki dağların yüksekliğinden ve tehlikeli yollarını aşmanın zorluğundan, ay ve güneş, nûrlu bakışlarını oraya çevirmemek için dikkat sarfediyorlardı. Sultan'ın hükmü, bir taraftan Rumeli ordusunun, diğer taraftan da Anadolu askerlerinin harekete geçip temerrüt ehlinin kaçış noktasını istila etmeleri yönünde oldu. Anadolu ordusu beklenmedik bir anda ve âniden gökten inen bir belâ gibi düşmanın üzerine indi; müşriklerden tek bir kişi dahi kurtulamadı. Ehl ü iyâlleri ve esbâb u malları şer' icâbı öldürülenlerden öldürenlere intikâl etti. Kalpleri ölmüş dinsizlerin muhâlefetine rağmen mülk ve mal tamamıyla gazilerin eline geçmiş oldu. Mücahidlerin temellüküne çok sayıda esir geçti ki, çeşitli nimetlerin tadına bakmış oldular. Her biri ikişer, üçer, hatta dörder tane ay yüzlüye sahip olmuştu. Binlercesi de Allah'ın lâneti zinciriyle mücahidlerin eline esir düştüler. Sultan'ın huzurunda, her menzil ve merhalede tutuklulardan fırka fırka öldürülüyordu. Bunlar düştükleri zor durumdan ölerек kurtuluyor gibi olsalar da, esasında öbür dünyadaki sonu olmayan ve azaplarla dolu hayata geçiyorlardı. Böylece, o memleket ehl-i şirkten temizlendi. İskender-i Hâin demekle meşhur olan mürted İskender'i ölümün kenarına kadar getirdiler. Ancak o, çalı-çırpılar gibi kendini Frenk Denizi'ne atarak kurtuldu. Sultan, İslâm'ın fethini idrâktan sonra memleketin idâresi için lâzım gelenleri yerine getirdikten sonra darü's-saltanaya döndü.

⁴⁵² “وادی برریشک” sadece “ş” noktalı, diğerleri noktasız. Esad Ef. Nüshasında ise (Vrk. 411a) tamamen noktasızdır. Krş.: Ş. Turan, .: (İbn-i Kemal, s.268) *Bozurşek* olarak tasarrufta bulunmuştur. Âlî ise konuyu yer adı vermeksizin zikreder.

**MEYMENE-İ MEYMENET-ÂSÂR-I SULTANÎ FÛTÛHÂTINDAN
DÖRDÜNCÜ DESTAN**

Sultan'ın Karaman Ülkesine Hareketinin Sebepleri, İbrahim Bey-oğlu Pir Ahmed Bey Hükümetinin Sultan Tarafından Tesis ve Temkîni, Sultan'ın Bizzat Teşrif Buyurarak Zahmette Bulunmalarına Karşılık Bazı Karaman Ülkesinin Temlik Edilmesinin Zikri ile Pir Ahmed Bey'in Küfrân-ı Nimeti Zuhûr Bulup Sultan'ın Tekrar Karaman'a Hareketi ve Pir Ahmed'in Yokluk Memleketine Göç Etmesiyle Bütün Memleketinin Sultan Mustafa'ya Tefvîzinin Beyâmı

Vahy-i Rabbânî manası müfessirlerinin nezdinde malum ve muhakkaktır (449b) ki, ister hayra meyilli olsun ister şerre, insanoğlunun amelleri, elbette amelin aslına uygun özellik ister. Her amel, birinci şekil kanunun doğmasını zarurî kılan bir mukaddimedir. Ancak, hayır amellerin neticesi yüksek himmete muvâfık ve büyük saadetin başlangıcıdır. Şerrin neticesi ise niyetin bozukluğuna delalet edecek olan fiillerdir. Akıllılara malumdur ki, ameller arasında hiçbir yol dalalet diyârının sîreti bozuklarını menzil-i maksûda götürmez. İnsanoğlunun amellerinde vaziyeti sui-istifâdeye doğru götürmeye çalışması her zaman kahr-i İlâhîye sebep olmuştur. Bu yazılanlara uygun olarak cereyân eden bazı maceralar yaşanmıştır.

Daha önce zikredilmişti ki, Karamanoğlu İbrahim Bey'in oğlu Pir Ahmed Bey kendisini Sultan Mehmed'in sonsuz ihsanlarının gölgesine atmış ve Akkoyunlu Türkmenlerine ilticâ eden ağabeyi İshak Bey ile muhalefete başlamıştı. Pir Ahmed, Sultan tarafından desteklenince güçlenerek o memleketin hükümetinde tek başına iktidara geçti. Sultan Mehmed'in yapmış olduğu yardımlara teşekkür niteliğinde bazı Karaman beldelerini Sultan'ın kullarına vermişti. Bu cümleden, İshak Bey'in tabilerinden iken, asâkir-i Sultanînin içtihatları bereketiyle ele geçirilen Gevele kalesini zikretmek mümkündür ki kullarının tasarrufuna bırakmıştı. Karaman'da müstakilen hükmünü sürdürebileceği kanaatine varıp, kardeşlerinin ve diğerlerinin yardımına ihtiyacı kalmadığına karar verdi. Yaradılış fitratları iktizasınca, ki ata ve babalarından beri anlaşmaları bozmak ve isyanda bulunmak âdetleri olmuştu, bu hânedânın da merhamet nimetine küfrân-ı nimetle karşılık vermeye başladı; bir kez daha babalarının zelîl âdetlerine uyarak muhâlefete başlayıp itaatten yüz çevirdi. Âsi

hareketlerinin birincisi, münâfıkların gönlü kadar karanlık bir gecede bahtı karalardan bir topluluğu yanına alarak Sultan'ın kullarından olan Ahmedek Kalesi ahâlîsine gece baskını tertip ederek, düşmanca muhârebeye başladı. O gecede her ne kadar gayret sarfettiyse de yüzü karalıklarının dışında bir şey elde edemediler. Kale muhafızları gayret sarfederek kaleyi savundular. Ancak, hem dışarıda, hem de içeride kan gölleri oluşmuştu. İstediklerine ulaşamayan ikbalsiz guruh ye'se kapılarak ve son derece utanılacak bir vaziyette Larende'ye doğru koşuştular. Her gün geçtikçe içleri kararmış bahtsızların kalbinde nifâk zehri daha da yayılmaya başladı. Sultan'ın kulları, münâfıkların zehirli bardaklarından müttefiklik uyuşturucusunu tatmıyorlardı. Hâl böyle olunca, zehirli damlacıklar şeklinde öldürücü zehir münâfıkların kan fışkıran kılıçlarından damlamaya; o kara bahtlıların mızraklarından husûmetin zehirli nehirleri akmaya (450a) başladı. Bu korkunç vâkıadan sonra muhalefet ve isyanlarını ayyuka çıkardılar. Sutan, artık zaruret hâlini alan münâfıkların şer ve zararlarını defetmek ve Karaman memleketi ahâlîsinin emniyet ve huzuru için erkân-ı izâmından biri olan Mehmed Paşa-yı Rumî'yi Anadolu ümera ve asâkiriyle Karaman'a gönderdi. Pir Ahmed'i Karaman ve nevâhîsinden ihracı için ferman verdi. Müşarunileyh ümera ve orduyla Pir Ahmed'in bertaraf edilmesi için *Lârende*'ye teveccüh buyurdularında Pir Ahmed, karşı koyacak gücü olmadığından Taş-ili dağlarına sığındı. Orada kesintisiz olarak fitne ve fesât maddesini tahrikle meşguldü. Onun memleketten ihracını müteâkip, memleketin emniyeti maslahatı için Larende Hisârî'nin zaptı ve tamiri işlerine başlandı. Kalabalık askerleri, alem ve haşmet sahibi dört emîr ile o hudûdun zaptına gönderdi. Kışın Pir Ahmed, her hangi bir öncü birlik dahi çıkarmadan, âni bir baskınla Mehmed Paşa'yı gafil avlamak istedi. Burada bulunan Sultan'ın askerlerinin azlığına da güvenerek *Lârende*'yi ele geçirmek istiyordu. Ansızın beliren Pir Ahmed, kendisini şehrin kapısına kadar ileri atmış, Mehmed Paşa'nın habersiz olmasına rağmen, şehre ve Sultan'ın askerlerine bir zarar vermeden, ancak Sultan'ın gazabını harekete geçirerek, muharebenin cereyânından ve çarpışmaların uzamasından sonra bahtı kara ordusuyla kendi bölgesine geri döndü. Böylelikle Sultan'ın askerlerinin başından bir bela hayırla atlatılmış oldu. Bu haberler Sultan'a ulaşınca gazabının ateşi ve gayreti göklere yükseldi. Vakit kaybetmeden eşkıya kavmin silsilesini sona erdirmek üzere asker tertibâtına başladı ve bizzat kendi nefs-i nefîsleri ile o kıskanç gaddârların ortadan

kaldırılması için harekete geçti. Sultan'ın ikbâlli sancakları izzet ve celâl ile Karaman topraklarında yükseltildi. Pir Ahmed Bey, gölge gibi güneş ışığıyla karşılaşmaya dayanamayıp, karanlığın güneşten kaçtığı gibi yüzünü çevirip kaçtı. Bahtının karanlık akşamı gibi ufukta dağılıp gözlerden kayboldu. Pir Ahmed Bey, küçük kardeşi Kasım Bey ile birlikte Taş-ili'nin gizli köşelerinde saklandılar. O sıralarda ağabeyleri İshak Bey tek başına hükümete geçmek için uğraş veriyor, zaman zaman muhalefet bayrağını dalgalandırıyordu. Ancak o da ölüm hastalığına yakalandı ve makam ve mesnedden vazgeçti. İster istemez ömrü ve devletinin hâtimesini yazdı. Kasım Bey ise, telaşla vatani terk ederek ağabeyinin âdeti üzere, Acem padişahı Hasan Bey'e sığındı. Bu gaddar kavmin devlet nuru birdenbire söndü. Sultan Mehmed Han, Âl-i Karaman Devleti'nin sona yaklaşmakta olduğunu görmekteydi. Karaman beldelerinde (450b) çok sayıda yüksek kaleler vardı. Buralardaki muhaliflerden dolayı bölgede sâkin âcizler ve zayıflar, denî ve şerifler her zaman tefrika ve perişanlık hâli içerisinde yaşarlardı. Sultan, o memleketin sâkinlerine merhamet ve inâyetinden dolayı ve ibâdullahı himâyeye niyetiyle evvela o kalelerin fethi için himmet buyurdular. Kalelerin hepsini fethederek idaresi için emin insanlar nasbettiler. Yolunu kaybetmiş zâlimlerin fitnesini yatıştırdıktan sonra o memalikin saltanatı için saltanat-makam olan oğlu Sultan Mustafa'yı görevlendirdi.

Pir Ahmed Bey'in bütün vaadlerini yerine getirmeyişi ve anlaşmalarını bozması ile ortaya çıkan fesadın tozu Sultan'ın hâtırını tamamıyla bulamıştı. Pir Ahmed'in şomluğundan dolayı Devlet-i Sultanî'nin devlet erkânı arasında büyük fitneler ortaya çıktı. Bunlardan biri Mahmud Paşa'nın başına gelmiştir; Pir Ahmed'in muhalefeti zamanında Mahmud Paşa bazen Sultan'ın mizâcını ıslâha çalışıyor, Pir Ahmed'in vaadlerine inanarak, tevbe ederek özür dilemek üzere Sultan'ın nezdine geleceğine Sultan'ı inandırmaya çaba sarf ediyordu. Lâkin Pir Ahmed zaman öldürme siyaseti ile salih veziri Sultan'ın nezdinde mahcup etti. Sultan ise, Âl-i Karaman'ın eskidenberi uygulayageldikleri nifâk şivesinden dolayı intikam almak istiyordu. Bütün vaatlerin yerine getirilmemiş olmasından dolayı Mahmud Paşa'yı, Karaman seferi dönüşünde umûm vezâretten külliyen azletti. Bu hadise sene 873/1468-9'da zuhûr ve sudûr bulmuştur.

MEYSERE-İ MÜBEŞŞERE-İ SULTANÎ FÛTUHÂTINDAN ONSEKİZİNCİ
DESTAN

**Sultan'ın Deniz ve Kara Askerleriyle Muhasara Ederek Eğriboz Adasının
Fethine Teveccüh Buyurmalarının Beyanı ile Cihad Erbâbının Frenk
Ordusunun Karşısında Savaşlarının Keyfiyeti ve Memleket ile Hisar Fethinin
Zikri**

İlâhî yazgı bir işin husûle gelmesi için câri olursa ve irâde-i İlâhî bir emrin tahakkuk bulması için câri olursa, netice ve matlûp olanı bazen cenâb-ı Allah mümkün görünenin tam aksinden husûle erdirir. Genellikle, Allah vergisi bir devletin zuhûra gelmesinin şartı ehl-i inat ve müşriklere mübalağa ile galebesidir. (451a) Din-i Muhammedî'nin bu Sultan'ının ekseriyetle halleri devlet-i şeriât-i Ahmedî'nin sallallahu aleyhi ve sellem, ahvâlinin macerasına benzerlik arz etmektedir. Sene 873/1468-9 aylarında cihad askerlerinin Sultan'ının fethi, kudret-i İlâhî ile beklenenin aksi tarafından gerçekleşti. Şöyle ki; el-kıssa: Mücahidler Sultan'ına, düşmanlarıyla savaş ve çekişmelerinde, din ve memleket işlerinde, yeni bir ilâhî teyit el verdi. İlâhî yardımla murad ülkesine zafer bulmak nasip oldu.

Sultan Mehmed Han, Karaman seferlerinden dönüp darü'l-hilâfeye geldi ve bütün mücahidleri istirahat ve dinlenmeleri için evlerine gitmelerine izin verdi. Yaz aylarının en sıcak havası coşmaya başladığı bir vakitte Karadeniz'in kıyısında hâslardan oluşan bir toplulukla sevinç tezgahını kurdu, dinlenmeye başladı. Bu sırada, âdeti gayıptan bir ses ona şöyle diyordu: “din mücahidlerinin sultanları için muâşeret meclisleri savaş günleridir. Müşriklerle gazâ meydanlarının süvarileri için sevinç meclisleri, savaş meydanlarında çarpışmaktır. Gazi sultanların kulaklarında savaş köslerinin sesi, çeng ve ud sesinden daha iyi olmalıdır. Kâfirlerin damarlarına isâbet eden kılıç sesleri, mızrâb ve çalgı seslerinden daha evlâdır. Gönlü ile bilgin olan sultanların mülk ve din işlerinden feragat etmeleri haramdır. İslâm ordusunun tatilde bulunması, sürekli hezîmeti ve buna bağlı olarak melâmeti ve nedâmeti getirir. Bu sebeplerle, sultanların birkaç günlük işret tatillerinde bulunmaları büyük mücâzâtı ve cezâyı gerektirir.

Deniz aşırı ülkelerin gözcülerinden ve sahil boyları memleketlerindeki ümera ve hâkimlerden ardı ardına haberler ulaşmaya başladı ki, Venedik hükümdarının melikü'l-ümerası olan Ceneral⁴⁵³ donanmayı bir yere yığmış ve 80 adet büyük gemi ile, Sultan'ın ferağatta ve İslâm ordusunun izinde olduğuna güvenerek, memalik-i İslâm'a yöneldi. Sahil kenarında olan Erenburu (?)⁴⁵⁴ vilâyetinin hemen karşısına ansızın gemilerden inerek bölgenin yağmasına koşmuşlar, ehl-i İslâmdan kalabalık bir topluluğu mahbus ve esir almışlar. Bu haberin yayılmasından sonra Sultan'ın gayret ve hamiyeti tahrik olup şerli küffârın kahrolması için karadan ve denizlerden hadsiz hesapsız ordusunu hazırlattı. Vaktin maslahatı ve menfaatin muktezasından öyle gerekti ki, evvela Eğriboz'un fethine teveccüh buyurulsun. Bu adanın fethi ile Frenk Denizi'nin fitne ve fesat kapısı kapatılmış olacaktı. (451b) Bu ada Yunan adalarından biri olup çok geniştir. Çok sayıda yerleşim yerine sahiptir. Havası gayet latif olup muhtelif ağaç ve meyveleri hâvîdir. Atina ve medinetü'l-hükemâ'nın karşısında memalik-i Rumeli'de, sahile yakın mahalde şehir yerleşimi vardır. Çok sağlam surlara sahip olan ada, Rumeli sahilinden bir okçunun okunu fırlatabileceği kadar uzaklıktadır. Halkının gidiş-gelişi için denizin boğazını bir tepe yükseltmişler, bunun bir ucu karaya bağlantılıdır. Köprülerden bazısı tahtirevan şekilde olup kontrolü muhafızlar tarafından sağlanırdı. İzinsiz yabancıların içeriye girmesine imkân yoktu.

Bu sıralarda veziriazamlık İshak Paşa'ya verilmiş, Mahmud Paşa vezâretten ma'zul, ama Gelibolu eyâleti ile denizlerdeki gemilerin idaresi, yani donanma kaptanı tayin olunmuştu. Kazâ tesirli Sultan'ın emri kara ve deniz asâkiri için câri olunca Mahmud Paşa da deniz kuvvetlerini hazırlamakla görevlendirildi. Müşârünileyh uzun zaman boyunca vezâreti sırasında bütün işleri en güzel şekilde yerine getiriyordu. Sultan'ın bu emrinde de bütün işbirliğini ortaya koydu; gemileri hazırlamakta dakika bile zaman kaybetmeden işe koyuldu, diğer vilâyetlerdeki şehirlerden lâzım gelenleri getirtti. Tecrübeli aklını takdîrin sonsuz sahilinde yüzdürerek yaklaşık 200 büyük gemi hazırladı. Gemileri savaş meydanlarının yiğitleriyle ve hisarları fethetmede yararlanılacak malzemelerle doldurdu. Sultan,

⁴⁵³ General Nikolo Kanale olmalıdır. Bkz.: NEŞRÎ, s. 344.; İbn-i Kemal, s.284.; ÂLÎ, s. 145.

⁴⁵⁴ “ارنبوری” veya “ارنبوری”.

deniz misâli ordusuyla karadan harekete geçerek İstefe⁴⁵⁵ Şehri yoluyla Eğriboz'a yöneldi. Mahmud Paşa hazırlamış olduğu donanmayla, daha önceden kararlaştırılan noktada Sultan'ın emrine ulaştı. Eğriboz küffarı gerçi köprüyü kaldırmışlar, kendi memleketlerinin girişini çeşitli tedbirlerle kapatmışlardı. Ancak İslâm donanmasının bu noktaya gelmesiyle Osmanlı askerlerinin adaya geçişi kolay oldu. Sultan'ın emriyle gemilerin birbirine bağlanması sonucunda ada ile kara birleşti. Böylece Eğriboz Hisarı İslâm ordusu tarafından muhasara edildi. Kuşatma sırasında âni bir gelişme oldu; Frenkler tarafından daha önce zikredilen lânetli ceneral her biri bin zırhlı savaşçı taşıyan 80 gemiden oluşan donanmasıyla adaya ulaştı. (452a) Bunlar denizcilikte o kadar maharet sahibiydiler ki, su yüzünde bulunan ve çok hızlı hareket eden kabarcıkları kendi gemileri zannederlerdi. Denizcilikteki maharetlerine çok güvenen küffâr, Osmanlı askerlerini kuşattıkları şehrin surlarından çok kolay bir şekilde söküp atabileceklerine inanıyorlardı. Sultan'ın emriyle hazırlanmış olan köprü ve adaya ulaşım yolu, sağlam demir zincirden yapılmış olup hisarın yegâne fetih yoluydu. Frenkler, top ve tüfek atışlarıyla birkaç gemiyi batırarak İslâm ordusunun surlara ulaşım yolunu kesmek istediler. Eğer böyle olacak olursa, İslâm ordusunun bu fethi gerçekleştirmesine asla imkân kalmayacaktı. Hatta sun'î köprüden geçerek adaya ve surların etrafına dağılmış olan İslâm ordusunun da yok olma tehlikesi söz konusuydu. İslâm ordusu köprünün etrafına birkaç top ve tüfek yerleştirilerek Frenk gemilerinin geçiş güzergâhı üzerinde beklemeye koyuldular. İlerlemeye cesaret eden birkaç Frenk gemisi top atışlarıyla batırılarak düşmanın canını ateş fırtınası sardı. İslâm ordusunun oluşturdukları sağlam seddi aşmanın mümkün olamayacağını anlayan Frenkler, deniz ortasında demir atarak beklemeyi uygun buldular. Frenkler, İslâm ordusu hisara karşı savaşmaya başladıklarında, önce köprüyü tahrip edecekler, ardından da adaya çıkarak kale ehlinin yardımına koşacaklardı. Küffârın bu düşüncesini anlayan Sultan, karşı bir hile geliştirdi; Sultan bütün orduya savaş hazırlıklarının yapılmasını, hisar kulelerine tırmanmak üzere merdivenler hazırlanmasını, kale kapısının karşısına sağlam inekbaşların (Muhasara altında bulunan kale kapısını kırmada kullanılan Koçbaşı olmalı) hazırlanmasını emretti. Hücum günü olarak da üç gün sonrasını kararlaştırıp, bu kararın yüksek sesle

⁴⁵⁵ Bkz.: ÂLÎ, s. 140.

bütün orduya duyurulmasını istedi. Bunlar olurken, cüz'î bir hadise, ki neticesi feth-i küllîyi getirdi, zuhur etti. Şöyle ki, askerlerin arasında savaş gününü belli eden duyurunun yapıldığı gün, İslâm ordusundan bir hizmetçi gusletmek üzere sahile gitmişti. Bu sırada rüzgârla yarışan gemi ile bazı Frenk casusları bu bölgeden geçiyorlardı. Deniz kıyısında mezkûr şahsı timsahlar gibi bir anda kaptılar, Ceneral ve sair küffâr kumandanlarının yanına götürdüler. Frenkler, (452b) Sultan'ın ahvâlinin keyfiyetini ve hisara karşı yapılacak olan hücumun zamanını tafsilâtıyla ondan öğrendiler. Esir giden mezkûr hizmetçinin oğlu, suç taşıma korkusuyla, hizmetçinin esir düştüğü durumunu hüdâvendigârın kullarına anlatarak kendisini haberi geç ulaştırma suçunu taşımaktan ve Sultan'ın siyasetinden kurtardı. Sultan, Frenklerin sahte vaziyeti gerçekmiş gibi algıladıklarını öğrendikten sonra ordudan aynı akşamın sabahında, sabah farzından sonra cihad sünnetine bütün nafilerden öncelik tanıyarak hisar üzerine yürümelerini istedi. Ayrıca, yiğitlerden her kim ki eline bir ganimet geçtiyse, yağma hükmünde olup her ne kadar olursa olsun elde edene ait olacaktı. Fethe muvaffak olduktan sonra da yiğitlere gösterdikleri cesaret miktarına göre hüsrevâne okşayışlara nail olacaklarını söyledi. Güzel bir tesadüf olarak, mezkûr sabah müminlerin bayramı olan cuma gününe denk gelmekteydi. Bu bakımdan, mücâhitlerin gönlü ferahtı. İslâm ordusu hisarın etrafından savaşa başladılar. Kale ehli ve denizde beklemekte olan Frenk ordusu savaşın üç gün sonra başlayacağını beklemekteydiler. Bu sebeple kalede ve gemilerde gereği gibi hazırlık yapmamışlardı. Donanma hâkimi olan Mahmud Paşa denizin içinden bir saat boyunca kale duvarını topa tutarak surları delik-deşik etti. Kara tarafından Rumeli'nin büyük emirleri, her biri kendi mahallinden kaleye savaş açtılar. Rum ve Frenk kale muhafızlarının arasında âdet hâlini almıştı: Düşmanın saldırısını veya galip geldiğini biri birine bildirmek üzere kale surları ve kulelerinin üzerine bir çıra asarlar ve vaziyetin vehametine göre ateşini yükseltip alçaltırlardı. Yedi defa ateşin yükselip alçaltılması sonucunda da yardıma gelinmez ise, çirayı duvarın üzerinden aşağıya atarak ateşin savrulmasını sağlardı. Bu da hallerinin iyice perişan olduğuna alâmet sayılırdı.

Kale ehli, zikredilen âdet üzere, çıra yakarak saldırının başladığını denizde bekleyen Frenk donanmasına bildirdi. Mu'tâd olduğu üzere çiranın ateşini indirip

yükseltmekle dertli haykırışlarını yedi kat göklere yükselttiler. Ancak Frenk ordusu, esir ettikleri hizmetçinin verdiği bilgilere güvenmişti ve kale ehlinin ıra yakmasını onların sabırsızlık ve tahammülsüzlüklerine hamletmişlerdi. Ateş yakmadaki bu aceleyi, malum gündeki savaşın ilanı olarak algıladılar, ümitsizce çırpınan kale ehlinin halinden haber almakta gafil davrandılar. Tâ ki (453a) Mahmud Paşa, donanmayla getirdiği ordusuyla, dağlardan inen sel suları gibi duvarlarda açtığı gediklerden hisarın içine döküldü. Sahra tarafından da cesur mücahidler tedbir kementleriyle ellerini surun kulelerine attılar. Sabah-i kübrâ saatine kadar büyük kıyametın resmini kâfirlerin gözlerine gösterdiler. Güneşin tam ortaya geldiği sırada, şehrin duvarlarına fetih bayraklarını diktiler. Öğle vakti, dîn-i Muhammedî'nin zuhurunu bildiren ezanı şehrin içinde, askere ve halka duyurdular. An be an göklere yükselen ehl-i imanın sevinç çığlıkları ve muzaffer ordunun yerleri inleyen sesini denizin dibindeki balıklar dahi duymaktaydı. Casusları vasıtasıyla yanlış olarak öğrendikleri, bir yanlışlı neticesinde savaş gününü hâlâ beklemekte olan Frenk donanması müslümanların fetih tantanasını kendi kulaklarıyla duyuyor, gözcüleri uzaktan kale surları üzerinde İslâm bayraklarının dalgalandığını görüyorlardı. Zaruret icâbı, lanetli Ceneral ve kînli ordusu gemilerinin içerisinde fethin oluşturduğu rüzgârla dağıldılar. Frenk ordusunun gayretsiz ve namussuz başı, çoğu zaman olduğu gibi, siyah yelkenlerini açıp Müslümanların nurlu fetih bayrağının karşısında âdeta matem ve yas tutar gibi siyaha büründüler. Dönmüş bahtları gibi, kaçmaktan başka bir çareleri kalmadı ve Frenk darü'l-mülkü ve Venedik şehrine varıncaya kadar kendi hallerine ağladılar. Hisar ehlinin devlet duvarı yıkılıp Frenk donanması hezimete uğrayınca, gaziler ve mücahidler hesaplanamayacak kadar çok ganimete sahip oldular. Korkudan ve zorluklardan sonra istek ve arzu kapılarını açmaya muvaffak oldular. Gaziler gerçi nakit ve mal, câriye ve gılman olarak çokça ganimet elde etmişlerdi, fakat mücahidler sultanı ganimetlerin humsunu da sormadı. Ancak Hazret-i Vâcibu'l-vücûd kendi hazinesinden onlarca katını ihsan etti. Zira, hisarın karşısında, denizde Kızıl Hisar adıyla meşhur bir kale vardı. şehir sakinlerinin ve vilâyetin bütün emvâli burada tutuluyordu. Hadde ve hesaba gelmeyecek kadar çok olan bu mallar, hepsi bir defada hazine-i âmireye (453b) gönderildi ve beklenenden çok daha fazla faydalı ganimet elde edildi. O temiz yerin dinî ve idarî işlerini yoluna koyduktan sonra ve şeriat ve ahkâmı için hhkim tayini ile sair dinî işlerin, mesela

kiliselerin câmiye tebdîli gibi, yoluna koyulmasından sonra Sultan rahat bir şekilde celâl ve ikbâl makamına döndü.

MEYMENE-İ MEYMET-ASÂR-I SULTANÎ FÜTUHÂTINDAN BEŞİNCİ DESTAN

**Sultan'ın Deniz Kenarı Memâlikten Olan Alaniyye⁴⁵⁶ memleket ve Hisarının
Fethi İçin Teveccühünün Beyânı ve Gedük Ahmed Paşa'nın Orduyla Hareketi,
Hâkimi Kılıç Arslan Bey'in Mülkünü Aman Verilmek Suretiyle Teslim Etmesi**

Âdil hüsrevler ve müslüman padişahların yüce himmetleri halkın ve dinin menfaatini koruyup yükseltmeye hasredilmiştir. Niyetlerinin nurlu bakışları şeriatî kuvvetlendirmekten ve yasakları uygulamaktan, fütuhât şekilleri taatlerinin çokluğundandır. Yüksek gayretleri ise makam ve celallerinin süsünü artırmıştır. Nitekim Sultan Mehmed, hilâfeti zamanında himmetini memaliki genişletmeye sarfediyordu. Ehl-i tevhid kullarının refahı ve beldelerin tanzimini kendisi için farz-ı ayn bilmiş, bu cümleden olarak Akdeniz sahilinde bulunan Alaiye adıyla meşhur memleket, ki Rum'un güneyinde ve Arap memaliki ile batı diyarının gemilerinin güzergâhında yer almıştır, zikredilebilir. Buradan hareket eden gemiler üç günden daha az bir sürede Mısır'ın İskenderiye'sine ulaşabilmektedir. Frenk gemileri de çoğu zaman bu noktadan geçmekte olup, İslâm diyârı hususan Anadolu memleketi bu cihetten büyük tehlike altındaydı. Ayrıca, Karaman memleketinin muhafazası da Alaiye memleketine sahip olmakla kısmen alâkalıdır. Frenk küffarının fitneyi bu mahalden tahrik edebilme korkusu da her zaman mevcuttu. Sultan, dinî ve idarî açıdan burasıyla ilgilenmeye başladı. Bu işi yavaştan almanın müslümanlar için her türlü fesatlara sebep olabileceği kanaatindeydi. Ona göre Karaman memleketinden sonra Alaiye'den daha mühim bir ülke yoktu. Bu sebeplerle Sultan, Karaman vâlisi Ahmed Paşa'ya mezkûr memleketi tasarruf etmesi için ferman buyurdular. Öncelikle, Âl-i Selçuk bakayâsından olan Alaiye hâkimi Kılıç Aslan Bey'in her türlü ihsâna boğulması gerektiğini, çünkü o memleketin her ne surette olursa olsun Sultan'ın kullarının elinde olmasının çok mühim olduğunu ve onun memleketine

⁴⁵⁶ Bazı yerlerde 'Ala'iyye olarak zikredilmiştir.

karşılık başka bir yerden fazlasıyla inayet ve ihsanların olacağını (454a) söyledi. Ayrıca onu devlet erkânı arasına dahil edebileceğini de bildirdi. Ahmed Paşa, Sultan'ın emri mucibince Alaiye tarafına doğru harekete hazırlanarak himmet ve gayretini, ister istemez, o memleketin elde edilmesine sarfetmeye başladı. Başlangıçta Alaniye hâkimiyle mektuplaşma yolunu denedi. Çok yumuşak cümlelerle onu Sultan'ın merhameti ve lutfuna götüreceği hususunda garanti verdi. Muzaffer ordunun galip geleceği muhakkak olduğundan ve Sultan'ın emrine uyulmamasının şer'an ve aklen yasak olduğundan dolayı, Kılıç Aslan Bey şefaathet yoluyla sultanların sığınağı olan dergâha ilticâ etti. Gedük Ahmed Paşa, ki Sultan'ın vekil-i mutlakıydı, garanti hususunda anlaştı. Şehir, memleket ve ordusunu teslimden sonra Ahmed Paşa ile birlikte Sultan'ın dergâhına doğru hareket etti. Atebe-bûsluk için âsitâneye ulaştıktan ve padişahın sonsuz ihsanlarına mazhar olduktan sonra Sultan Mehmed Han, ilk önce izzet ü ikrâmda bulunup memleketinin karşılığında Rumeli beldelerinden Gümülcine şehrini hükümeti için tahsis etti.

Kılıç Aslan Bey, kuyumculuk ve kuyumculuğa ait yan sanatlarda sonsuz maharete sahipti. Hüner-perver Sultan onun bu hususiyetini, hazinenin giriş-çıkışlarındaki değerli mücevherlerin kontrolü ve kıymetlerinin tesbiti işinde değerlendirmek amacıyla vazifelendirdi. Sultan'ın hazinesinde, üzerinde cüz'î kusuru bulunan çok değerli bir mücevher vardı ki, tamir işi Sultan'ın aklını hep meşgul ederdi. Kılıç Aslan, Sultan'la yüz yüze konuşmalarının birinde mezkûr mücevheri Sultan'ın istediği gibi tamir edeceğini taahhüt etti. Müşarünileyh emîr Gümülcine vilâyetinde birkaç gün hükümette bulundu. Bu memleket Frenk denizine yakın olup buradan Mısır ve İskenderiye'ye gemiler giderdi. Bu gemilerde bulunan bir tüccâr ona kaçma fikrini telkinde bulunmuş, Aslan Bey de buna uyarak Mısır Sultan'ının yanına gitti. Giderken, Sultan Mehmed'in verdiği mücevheri hazine görevlilerine teslim etmemiş olduğundan yanında götürmüştü. Bir müddet sonra, mezkûr mücevheri beğenilecek tarzda tamirini yapmış, özür dilemeye bir bahâne vesilesi yaparak, birkaç makbul teberrüklerle âsitân-ı âlîye, sultana verilerek yapmış olduğu alçak ihânetin utancından kurtarılması için Ahmed Paşa'ya gönderdi. Sultan'a arz sırasında Ahmed Paşa: “*Tüccârın biri, Sultan'ın hazinesine lâyük kıymetli bir taş getirmiştir*” derken, taşın üzerinde genel bir değişiklik olmasından dolayı Sultan'ın

tanıyamayacağını zannetti. Sultan, taşı görür görmez tanıdı: “Bu taş hazinedârımızın Alaniyye hâkimine vermiş olduğu taştır. Şimdi, tüccâra sorunuz ki bu taşı nasıl ele geçirmiş ve Kılıç Aslan’dan veya bir başkasından nasıl almıştır?” diye sordu. Ahmed Paşa ve devlet erkânı Sultan’ın tahmin kabiliyetine hayran kaldılar ve Paşa, Kılıç Aslan’ın özür dilediğini ve kulluğunu bildirdiğini Sultan’a arz ederek birbirine yakınlaşmalarını sağladı. Müşarunileyh emîr ise birkaç zaman Mısır’da bulunduktan sonra Acem hükümdarlarının yanına gitti. Oralardayken ruhu, bedeninin mülkünü terketmiş ve silsile-i nesebi külliye kesilmiştir. (454b)

MEYMENE-İ MEYMET-ASÂR-I SULTANÎ FÛTUHÂTINDAN ALTINCI DESTAN

İskender Tahtının Sultanı ile Acem Memâlikinin Dârâ’sı Bayındırlı Hasan Bey Arasında Husumet ve Muhalefetin Başlamasının Sebepleri, Karşılaşmalarının Beyanı, Hasan Bey’in Kaçışı ve Gönül Bağladığı Oğlu Zeynel Bey’in Çoğu Büyük Akkoyunlu Emîrleriyle Ölümünün Şerhi

Millet-i Muhammed’in devletinin bayrakları, esen her kıskancın nefesiyle titremez. Ehl-i fitne ve fesâdın hasret nefeslerinin çıkardığı toz ve fırtınayla solmaz. Nurlu devletin aydın çırası Tûr dağının nuru ve emniyetli vâdinin ateşi gibi din mücahidleri tarafından yakılmıştır ve bahtı kararmış kıskançların çabalarıyla sönmez. İkbâl gülbahçesinde seher vakti esen soğuk rüzgârla celâl goncaları daha bir güzel açarlar. Cesâret ve yiğitlik kuvvetini adâlet ve akıllılıktan güçlendiren sultanlar, fetih kılıçlarını güneş misâli haşmetin (455a)⁴⁵⁷ nurlu cevheriyle cilâlar ve parlatırlar. En güzel savlet ve intikam şekli, düşmanı hidâyet yoluna getirmeye çalışmaktır, velev ki kılıç ve mızrakla olsun.

Hanedan-ı Âl-i Osman’ın zuhurundan şu âna kadar, hususan mücâhitler sultanı olan Sultan Mehmed Han’ın, her zaman niyeti dinin bayrağını yükseltmek ve uyulması lâzım olan (وجاهدوا في الله حق جهاده)⁴⁵⁸ emrine uymak olmuştur. Sultan Mehmed, ikbal güneşinin doğuşundan beri Hulefâ-yı Râşidîn’in ve ecdâd-ı kirâmının

⁴⁵⁷ Bu ve devamındaki varak (455a) tarihle ilgili doğrudan bilgi içermediğinden özetlenmiştir.

⁴⁵⁸ “Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin”(Hac sûresi, âyet 78)

sünnetine uymaya gayret sarfediyordu. Hatta idarî bakımdan birkaç özellik ve meziyet onların silkinde ve memalikinde eklemeyi başarmıştır. Ayrıca, fethedici kılıcının cevherini hiçbir zaman avâm ve havassın maslahatını düşünmeden kınından çıkarmamıştır. Evliya-i kiram ve ulemânın fetvası olmadan (455b) İslâm ordusunun fetih bayraklarını hiçbir zaman dalgalandırmamıştır. Zamanında cereyan eden hadiselerin gerektirdikleri, ki [8]76/1471-2 ve 880/1475-6 yılları arasında İran memleketi ve Acem ülkesinin tamamına yayılmıştı, fitne dalgalarının iniş-çıkışlarından dolayı İran memaliki hükümdarlarının tahtı fırtınalı denizde seyreden gemiler gibi sallanır olmuştu. Bazıları yükselip yücediler, bazıları ise iyice alçaldılar. Kendine baş olan zamanın tasarruf eli kâinatın sayfasını çevirdi ve Karakoyunlu kavminin sakin gecesini, Akkoyunlu Devleti'nin ortaya parlak bir şekilde çıktığı aydınlık sabaha tebdil etti. Yıllardan beri Azerbaycan, Arap ve Acem Irakları, Fars ve Kirman'da müstakil padişahlığı olan celâletli padişah Karakoyunlu Mirza Cihan Şah bin Kara Yusuf'u, sadece Diyarbakir'e hâkim olan Akkoyunlu taifesinin başı Hasan Bey bin Ali Bey bin Bayındırlı Kara Osman'ın karşısına çıkardı. Bunlardan Akkoyunlu Hasan Bey, gurur ve iktidarının zirvesinde bulunan Karakoyunlu Cihan Şah'ı, akıl ve zekâsının gücüyle kahr u perişan ederek Karakoyunlu'nun mülk ve devletini, aydınlık sabah gibi, Akkoyunlu'ya tebdil etti. Bir sene zarfında Cihan Şah'ın bütün memaliki ve hazineleri Hasan Bey'e müyesser oldu. Gerçi Cihan Şah'ın Hasan Ali adında bir oğlu Azerbaycan'da ortaya çıkarak 300.000 kişilik kalabalık bir ordu hazırladı, ancak onu da rüzgârın bahar aylarındaki kara bulutu dağıtması gibi kolaylıkla dağıtmayı başardı. Hasan Bey'in, Cihan Şah'ın bütün haleflerini tamamen istilasından sonra Semerkand ve Horasan tarafından da şânı büyük Emir Timur'un soyundan olan Miranşahlı Sultan Ebû-Sa'îd Irak ve Azerbaycan ülkelerinin tamamıyla harekete geçti. Mugan ve Karabağ arasında bir yerde Hasan Bey ile karşılaştı. Ancak tedbirsiz davranmasının neticesinde, 100.000 kişilik kalabalık bir orduya sahip olmasına rağmen kıtlık, at ve ordu hayvanlarının ölümlerinin de etkisiyle Hasan Bey'e mağlup ve esir düştü. Haşmetli ordusu ve mensupları tamamen esir oldu. Memalik-i Acem'e tamamen sahip olan Hasan Bey Herat ve Horasan hudutlarına ordu sevketti. Her zaman olduğu gibi, Türkmen kavminin tabiatının tahrikiyle, Hasan Bey'in kafasında fâsit hayaller ve şer düşünceler canlanmaya başladı. Nefsine yenilerek hayâlinin fezâsında at koşturmaya

başladı. Yeni elde ettiği itibar ve iktidarına kavuşmadan evvel, Şam memalikine komşu olan Diyarbekir gibi hakîr bir memleketle yetindiği sıralarda, o zamanın hâkimlerinden muhtelif zararlar ve elemeler çekmekteydi. Yardımcısı ve müttefiki olmadığından bölgede bulunan düşmanlarından her türlü eziyeti çekiyordu. Artık, iktidar ve güce sahip olduğundan şark memalikinden intikamını almak ve Şam diyarında aydınlık sabah gibi ortaya çıkıp kendini göstermek istiyordu. Kanlı kılıcının darbesiyle Şam'ın şafağının ufkunda, batı istikametinde de (456a) birkaç ülke elde etmek istiyordu. Bu maksatla, İran memalikinden büyük bir orduyla önce Diyarbekir vilâyetine uğradı. Burada Şam hudûduna taarruzda bulunma hazırlıklarına başladı. Bu sıralarda Karaman-oğullarından Pir Ahmed ve Kasım Bey, ki macerâları önceki destânlarda zikredilmişti, kendi gadr ve isyanları ve nifâk ile küfrânlarının ortaya çıkması sebebiyle, başlarını Sultan'ın siyâset kılıcından zor kurtarmışlar, yeis ve ümitsizlikle Karaman memleketinin hükümetinden ve Sultan'ın dergâhından yüz çevirmişlerdi. Büyük ağabeyi İshak Bey'in düştüğü zelillik yolunda ilerleyerek Hasan Bey'e ilticâ etmişlerdi.

Sultan Mehmed'in ordusu, Gedük Ahmed Paşa önderliğinde Karaman'ın bütün kale, şehir ve surlarını fethederek bölgeyi Âl-i Karaman'ın zulümden temizledi. Cehâlet dolu asabiliği ve akılsızca taassubuna dayanarak hareket eden Hasan Bey'in imkânsız düşünen aklından Karaman evladlarına, memleketlerini mücâhidlerden kutarıp teslim etmek geçti. Hasan Bey'in batıl arzusu ve fasit hayali daha fazla fitne ve karmaşalığın ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu hadiselerin cereyânı Sultan Mehmed'in Hasan Bey konusundaki kanununu yenilemesine, tekrar gözden geçirmesine sebep oldu. Mücâhid askerler ile İranlılar arasında cereyan eden tartışma ve çarpışmalar tarih tarzında iki söylevde anlatılmış olacaktır. Bir olan Allah'ın yardımıyla.

BİRİNCİ SÖYLEV

Mücahidler Sultanı ile Hasan Bey Arasında Düşmanlığın Başlama Sebebi ile İki Tarafı Karşı Karşıya Getiren Hadiselerin Beyanı: Karamanoğulları ve Destekçisi Hasan Bey'in Amca-zâdesi Yusuf Bey'in Yakalanması ile Desteksiz Kalmalarının Zikri

Şeytana ve nefislerine kanaanlar, birkaç günlük fanî dünyada sonu gelmeyen kudret ve itibarı olmayan iktidar kadehinin mestleri ve mağrurlarıdır. Kendi yaptıkları kötü amellerinden dolayı iyi insanlar tarafından nefret edilir şahıslar haline gelirler. Gurur sarhoşlukları sebebiyle işlerin akıbetini göremezler, hayırlı sonlardan her zaman uzak olurlar. Çoğu zaman, geçici sevinç hallerini murada erme olarak kabul ederler. Hızlı bir at gibi olan nefsin ihtiyârını kendi başına bırakırlar. Böylelikle işledikleri kabahatlardan utanç ve hüsrarla karşılaşır. Söylenenlere bir örnek olarak Hasan Bey'in Sultan Mehmed Han'a karşı ortaya çıkardığı şer, fesat ve gururu gösterilebilir. Düşmanca davranışları ve akılsızca hareketleriyle (456b) İran memalike yakın bazı Rum şehirlerinde büyük fitnelerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Zulme uğrayan Türkmen kavminin yardım istemeleri üzerine Sultan Mehmed Han eşrârın şerrini ortadan kaldırmak üzere karar aldı.

Hanedan-ı hilâfet-mekân eskiden beri Bayındırlı ailesinin, hususan Hasan Bey'in vâlidî Ali Bey bin Osman Bey'in zimmetini⁴⁵⁹ üstlenmişti. Şimdilerde onun bu şekilde muhalefette bulunması hak-şinâslık ve nimete şükürden uzak bir hareketti. Çünkü Hasan Bey'in babası oğullarıyla birlikte, Akkoyunlu (Karakoyunlu olması gerekir.) hakimi olan Osman Bey'in büyük oğlu Yakup Bey'in korkusundan kaçarak yıllar boyu cennet-mekân Sultan Murad'ın himâyesi gölgesinde aziz ve muhteremdi ve Küçük Rum memleketlerinden İskilip ve tevâbiini bunların geçimi için tahsis etmişti. Yine, Bayındırlı halkından pek çok kişi, meselâ Rüstem Bey bin Murad Bey bin Osman Bey ve Rüstem Bey'in oğlu Bayındır Bey ve emsalleri, yıllar boyu Sultan'ın merhameti ile refah içerisinde yaşamışlardır. Bunlardan bazıları kendi istekleriyle vatanlarına geri dönmüşlerdi. Sultan, mezkûr taife ile komşuluk haklarına

⁴⁵⁹ "himayesi altına almıştı" manasında.

her zaman riayet etmiş, kendisinin en güçlü olduğu ve mezkûr Türk kavminin en güçsüz ve zayıf olduğu dönemlerinde dahi asla hakir denilebilecek kadar küçüklükte olan eyâletine ve memleketine son vermeye kalkışmamıştır. Hasan Bey ile mücâhidler sultanı arasında eskiden var olan münasebetler, ki o zamanlar Hasan Bey âciz idi ve itaat konusunda da her zaman Sultan'a muhalif hareketlerden kaçınırdı. Ancak, devletinin birkaç günlük parlamasını görünce gururuna yenildi ve gönlü karalar gibi hidâyet nurundan mahrum kaldı ve ahdini bozanlar zümresine dahil olup, eskiden var olan komşuluk hakkını riayet etmemeye başladı. Bölge halkının zayıflarına ve reâyâyâ zulmetmeye başladı. Bu cümleden şu zikredilebilir: Hasan Bey'in, ordusu ve haşmetiyle Acem diyârından Feridun ve Cem'in⁴⁶⁰ yerine geçmek üzere Diyarbakir'e geldiği sıralarda ve havass ve avâm arasında Şam hakimlerinden intikam almaya teveccüh buyurduğunu söylemekteydi. O sıralar, Sultan Mehmed'in haleflerinden olan Bayezid Han, ki bugünlerde sultan-ı selâtîn-i ehl-i Hak'tır, Diyarbakir'e yakın ve komşu olan küçük Rum memalikinde saltanat ve hilâfetle mevsûm idi. Ecdâdının sünneti üzere Hısn-el-merâh'ta, ki Amasya demekle meşhurdur, mülk ve dinin sınırını korumaktaydı. Hasan Bey, komşuluk hakkına riâyet etmiş olmak ve vefâsını izhar için muhabbet dolu mektubunu elçisiyle beraber Amasya'ya gönderdi. Görünüşte, sadâkat ve muvafakatine tekiden dostluktan bahsediyordu. Mektubun özeti şöyleydi.⁴⁶¹

“O hazret, babası Sultan Mehmed ile aralarında ahitlerin yenilenmesine aracı, akitlerin tekîdine vesile olsun. İki sultan arasında sonsuz bir dostluğun ibka edilmesine aracı olsun.”

Bunları ilka ettikten ve arada tesis edilecek olan dostluk hakkında tarafların takrir ve muvafakatinden sonra, az bir fırsatta beğenilmeyecek hareketler, hepsi de doğru olmayan cihette ve hüsn-i zannı gerektirmeyecek türden (457a) ortaya koymaya, aklına ve hayâline sığdırabildiği kadar nifâk ve eşkıyâlîği ortaya çıkarmaya başladı. Hasan Bey'in saltanat idaresi ve memleket genişliği o dereceye

⁴⁶⁰ Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde geçen İran'ın iki eski ve efsânevî padişahlarından.

⁴⁶¹ Şerafettin TURAN (İbn-i Kemal, s.320, 3 nolu dipnot) işbu varağı referans göstermek suretiyle “İdris, Uzun Hasan'ın padişaha dostâne mektup gönderdiğinden bahsediyor” demekle yanılmıştır. Görüldüğü gibi zikredilen mektup o sıralar Amasya'da bulunan Şehzâde Bayezid'e gönderilmiştir.

ulaşmıştı ki, kendisinin büyük devletler ve sultanlar arasına dahil olduğunu kabul ederdi. Zamanının hükümdarları arasında iyice yükselmiş ve artık alçak himmetli ve sırf yağma ve zorbalıkla hareket eden padişahlar arasından kendisini çıkarma zamanı gelmişti. Ancak, serverler ve başlara taç olma makamına kavuşması da onu zâlimler zümresinden çıkaramamıştır. Gayret ve çabalarını mal ve mülkünü artırmaya harcayıp gözünü müslümanların malına ve mülküne dikmişti. Nitekim, gelip geçen tüccârlar ve kâfilelerden mahrusa-i Tokat ve bağlantılarının, Sultan Mehmed'in adalet ve insâfında gayet huzurlu ve kâfir ve Müslüman ahâlisinin son derece zengin olduklarını öğrendi. Hasan Bey, büyük bir ordu hazırlıyarak veziriazamı Musullu Bektaş-oğlu Emir Ömer Bey'e katarak hızlı bir şekilde Tokat üzerine gönderdi. Bu vahşi gürûha Tokat ve çevresini yağmalama emrini verdi. Bu ordu çok âni bir şekilde bir sabahın erken saatlerinde şehre inmişti. Bağ-ı irem ve cennetten bir parça gibi olan Tokat'ta hırs ve azgın gözlerini açan yağmacılar, o âna kadar hiçbir yağmacının eli değmemiş bir şehir gördüler. Yağmacılar şehirde yağma ve tahribata başlayıp müslüman ve kâfirlerin hânûmânını yağmalarken, ettikleri zulüm ve eziyetlerin dışında, kasten ve amden şehri ateşe verdiler. Kadim hânedânlar ve kerîm nesilleri ateşte yaktılar. Irz ve nâmus ehlinin hicâp örtülerini mızraklarının ucuna bağlayarak ateşe verdiler. Memleketin ekseri bina ve imâretleri tahta ve ağaçlardan yapıldığından, binlerce Mushaf ve kitap o aracıkta yanıp kül oldu. Müşrikler ve küffâr-ı harbî geleneğine göre ve âteş-perestler ile zındıkların sünneti üzere camilere dahi zarar ve ziyân verdiler. Fitne ve fesat maddesini tahrikle, düşmanlık ve inat ateşini (457b) karanlık kalplerinden etrafa saçtılar.

Çeşitli zulüm ve onlardan sâdır olan mağrurâne hareketlerin haberi Sultan Bayezid Han'a, muhabbet ve sadakat kelimeleriyle dolu mektuptan sonra ulaşınca, ale'l-acele haşmet ve ikbâl çadırlarını zâlim düşmanın def'i ve mazlumlara yardım etmek üzere şehrin dışında düz bir alana kurdurdu. Rumiye-i SUGRÂ askerlerini âniden vuku bulan hadiseden haberdar ederek toplanmasını emretti. Babasının yardımına başvurmadan önce ve durumu ilettikten sonra askerlerin tam olarak hazırlanmamış olmasına rağmen hızlıca hareket etti. Sultan'ın (II. Bayezid) mesaî-yi cemîlesi ve vakit kaybetmeden harekete geçmiş olması babasının nezdinde takdirle karşılandı. Hüsrevâne inâmların yanı sıra babasının şefkatlerine de mazhar oldu.

Buna göre, Rumiye-i Sugra Emirü'l-ümeralığı, ki her zaman ümera büyüklerinden birisine ayrıca verilmiş olurdu, Bayezid Han'ın mezkûr vakar ve savletini mülâhazadan sonra Amasya idaresine bağlanmış oldu.

Zâlimliği kendilerine meslek edinmiş olan mezkûr Türkmen gürûhu, Sultan Bayezid Han'ın kendilerine doğru hareket ettiği haberini alınca, beklemelerinin çok tehlikeli olduğuna kanaat getirerek yağmalamadan el çektiler. Kendi diyârlarına döndüklerinde, geride Allah kullarına ait çok sayıda mal mahvolmuştu. Mezkûr kavmin yaptıklarının haberi Sultan Mehmed'e ulaştıktan sonra zararlı haberlerin vahşetinden geceler boyu gözlerine uyku girmede. Gece-gündüz sinek sürüsünün verdiği zararı ortadan kaldırmanın yollarını düşünmekle geçiyordu. Devlet erkânıyla müşâvere esnâsında şunları söyledi:

“O zâlim Türkmenlerin Acem ülkelerini fethetmek üzere cesaretli adımlarını ileri attıkları zaman, elde ettikleri birkaç günlük devlet ve talihlerinin yardımıyla kendi hadlerini aşan mesnedlere ulaşma derdine düştüler. İşin başlangıcındayken, muhakkak onun küstahlıklarının tedârikini görmeliyiz. Şerri ve zararını Acem mazlumlarının üzerinden def' etmeliyiz.”

Sadece adları müslüman olan o kavmin taarruzlarından dolayı gazâ ve cihâd farizasını yerine getiremez hâle gelindi. Tâ ki Hasan Bey'in küstahça ilerleyişi memâlik-i mahrusa hudûduna kadar dayandı. Hile ve ihanet bayrakları, mücahidlerin mülk ve dinine zulmetli gölgesini yaymaya başladı. Artık, şeriat-i garrâ hükmü ve ulemânın fetvâları muktezâsınca o zâlimler başının zulmünü ortadan kaldırmak lâzım ve muhakkak olmuştu. Şer'an ve aklen bu husûsu ortadan kaldırmak için ehl-i imândan herkesin gayret sarfetmesi öncelik kazanmıştı. Erkân-ı devletin bütün önde gelenleri (458a) ve diğer vazifeliler mezkûr müşâverede can feda etmede ve Sultan'a hizmet içtihadında müjde verdiler. Sultan'ın devlet-i kâhiline güvenerek, fitne çıkarıcıdan asla korkmuyorlardı. Gayretli Sultan, nimetin şükürünü yerine getirerek harekete geçti: *“Hamdolsun Allah'a ki, o cemaatin şenaati ve kötülüklerini ortadan kaldıracabilecek gücümüzde bir kusur yoktur. Bed-hâh düşmana karşı müdafaa ve mukavemette hiçbir şekilde eksiklik bulunmamaktadır. Askerler öylesine donatılsın*

ki, yaptıklarının karşılığı ve o zâlimin akıbetinin vehametini kılıçların aynasında gösterebilirler.”

Korkunç ve perişan haberlerin Sultan'a ulaşmasıyla gayretli padişahın gazap ve intikam maddesi bir an olsun rahat durmuyordu. Zaman kaybetmeden düşmanın def'i ve müfsitlerin ref'i için harekete geçti. İhtişam ve ikbal çadırlarını Kostantiniyye'den, mülkün sınırlarını ehl-i inat ve ilhâdın rahatsızlığından korumak üzere Boğaz'dan karşı yakaya geçirdiler ve ümera ve asâkir-i mansuru da hazırladılar. Ancak, haber ulaştığında sonbahardı ve yolun iki aylık sürececek olması sebebiyle, kışın yüksek dağlardan geçiş sırasında zorluk yaşanacaktı. Çünkü güzergâh üzerindeki bazı bölgelerde kış mevsimi diğer bölgelere nazaran çok çetin seyredirdi.

Zamanın akıllıları ve işbilir erkânın ileri gelenleri, Sultan'ın aceleci davranışını vakarına ve haşmetine lââyık görmediler. Bazı sebepler ve dinî maslahatları ileri sürerek o zorlu günlerde Sultan'ın hiddet ve gazabını yatıştırmaya çalıştılar. Kış aylarında savaş hazırlığı yapmanın ve asker toplamanın zorluklarından bahsedip Sultan'ı sakinleştirdiler.

Aynı senenin kış aylarında zâlim Türkmenler ordusu, şeytanca aceleleriyle, sonbaharın yaprakları yağmalamaları gibi, Dey ayında⁴⁶² zulüm ve yolsuzluklarıyla Kayseri ve Karaman beldelerine doğru, (458b) yöneldiler. Pir Ahmed ve Kasım beyler, Hasan Bey'in amcazâdesi Bayındırlı Yusuf Bey'in önderliğinde 20.000 süvârî ile hareket etmişlerdi. Vahşi ve yırtıcı hayvanlar gibi ulaştıkları her yerde şer ve zarar yayıyorlardı. Tâ ki, babasının hilâfetinde Karaman vâlisi olan avcı arslan yavrusu Sultan Mustafa düşmanın bu hareketinden haberdâr oldu, son derece korkusuzluk ve cesur-yüreklilikle hâs mülâzımlarıyla düşmanı defetmek üzere harekete geçti. Düşmanın hücum keyfiyetini ve düşman ordusunun oluşturduğu rahatsızlığı vâlidinin dergâhına arz etmiş olduğundan, mücahidler Sultanı da o sıralarda Anadolu melikü'l-ümerası olan şevket sahibi Davud Paşa'yı Anadolu

⁴⁶² Şemsî senesinin 10. ayı. (22 aralık-20 ocak arası)

memaliki ümera ve ordularıyla birlikte oğlunun yardımına göndererek küstah zalimlerin karşısında savunmaya ferman verdi. Mezkûr paşa ilk önce Şehzâdenin düşmanla karşı karşıya gelmesinin önüne geçti ve kendisi ümera ve mansur orduyla düşmanın karşısına çıktı. Düşmanın gözünü korkutmak için cesaret ve yiğitlik sancağının parlayan boncuğunu tevekkül semâsına yükseltti ve mücahidlerin bayraklarına, teberrük olsun diye, (أنا جاء نصر الله والفتح)⁴⁶³ yazdı. Karaman nâhiyelerinden (...)’da⁴⁶⁴ düşmanla karşılaşıldı. Bu savaşta ordu kumandanının arslan yürekli sînesi cevşen-i Davudî gibiydi. Korkusuz ve güçlü düşmanlarına rağmen mızrak ve sinanlardan bir sinekten gelebilecek zarar kadar dahi rahatsızlık gelmedi. Allah’ın yardımıyla, ilk hücumda düşmanın sebat ve direnç ayaklarını titretti. Bu ilk saldırıda muhaliflerin bütün baş ve liderleri yere serildi. Çok kısa süren bu savaşta mızrakları ucu düşmanın başlarıyla taçlanmış oldu. Düşmanların başlarını atların ayakları altında çiğnetip necend⁴⁶⁵ etti. Meydanların mertlerinin avuç içleri kanlı kılıçlardan dolayı akik madeni gibi olmuştu. Mücahid savaşçıların pençeleri gönül açıcı savaş alanının fezasında kan çeşmesi gibi olmuştu. Yusuf Bey bütün Akkoyunlu ümerasıyla birlikte işlediği kabahata takıldı kaldı ve işlediği kötü amellerinin bedeli olarak esir (459a) düştü. Böylece, Allah’ın yardımıyla bütün küstah suçlular esir edildiler. 20.000 Akkoyunlu süvârisinden ancak onda biri kurtulabildi. Savaş ateşinin sakinleşmesinden ve zaferin yüzünü göstermesinin ardından Davud Paşa tutuklu ve esirleri Şehzâdenin huzuruna getirdi. Şehzâde Mustafa, esirler arasından Yusuf Bey ve diğer kumandanlar ile bazı meşhurlarını babasının dergâhına gönderdi. Mücahidler sultanı, bu cihetteki fütuhâtın öncüsü olan bu fethi çok sevindi. Kendisinden önceki sultanların yaptıkların gibi hareket edip, daha önceki sevgi ve muhabbete bakarak Yusuf Bey’i öldürmeyip zindana attırdı. Diğer bazı suçluları ise siyaset kanununa riayet ve cesaret kaidesini muhafaza için öldürülmelerine hükmetti.

⁴⁶³ Allah’ın yardımı ve zafer geldiğinde...(Kur’ân, Nasr sûresi, 1. âyet)

⁴⁶⁴ Her iki nüshada (Esad Efendi. Nr. 2197, vr. 418b) yer ismi boş bırakılmıştır. İbn-i Kemal, Eflâton Pınarı olarak zikretmiştir. Bkz: İbn-i Kemal, s.328.

⁴⁶⁵ “Necend” kelimesinin açıklaması varağın haşiyesinde yapılmıştır. Yazarın kendi el yazması olan bu notta (تجند با اول و تانی مفتوح اندوهکین و افسرده را کویند و انرا نژند نیز خوانند. فرهنگ جهانگیری) ibâresi yer almakta olup manası şöyledir: -Necend; evvel ve ikinci harflerin meftuh olmasıyla gamlı ve üzgüne derler ve “Nejend” olarak da okunmaktadır. *Ferheng-i Cihângîrî*.- kelimeyi açıklarken, en sonunda, alındığı lügât kitabının adını da zikretmiştir.

Maktullerin başından geçenleri ve Yusuf Bey'in esareti haberini Hasan Bey'e ulaştırdıklarında, onu da kaybolan Yusuf'un yokluğunda Yakub'un hüznüne müptela ettiler. Hatalı görüşü ve korkusuzca hareketlerinin sebep olduklarından dolayı çok üzgündü. Amcazâdesinin esareti ve diğerlerinin de ölümü âdetâ bir azap âyeti gibiydi. Ancak, yapılmaması gereken bir işi kendisinin yaptığından dolayı bir tedbir veya çare de yoktu. Bu uygunsuz amelinin cezasını çekmek için yapılacak sabırdan başka bir şey yoktu.

İKİNCİ SÖYLEV

Sultan Mehmed'in Azim ve Gayretle Hasan Bey'in Zulüm ve Düşmanlığından İntikam Almak Üzere Hareket Etmesinin Zikri ile Düşmanı Kahretmeye Mağlup Etmeye Muvaffak Olması ve Hasan Bey'in Kıymetli Oğlu ile Bir Çok Ümerâsının Öldürülmesi ve Pek Çok Ganimet Alınmasının Beyânı

Varlık ve imkân âleminin mâliki olan Hazret-i Hak subhanehû ve te'âlâ, ki sonsuz rahmet memleketinin sınırları zaman ve mekân zarflarına sığmaktan ziyâdedir, memleket ve sultanlık nimetini maddeten ve meânen öyle bir saadetli şahsa layık ve nasip kılıyor ki, bütün istek ve arzularını rıza-yı İlâhîde arıyor olsun. Tevfik-i İlâhî ile mülk ve devleti bizzat istiyor olsun ve nâm ve nişânını tarih süreci içerisinde dindâr ve muhtar müçtehidler arasına yazdırsın. Her oturuşu ve kalkışı, İslâm bayrağını yükseltmek ve ve İslâmiyetin şî'ârını hâs-u avâm arasında yaymak için olsun. İctihâdı (**459b**) ya cihad âyini tecdit için veya fesat maddelerini halkın üzerinden defetmek üzere hasredilmiş olsun.

Farsça beyit tercümesi:

Haramdır padişaha rahat ve uyku, Güçsüzler, güçlünün yükünü sırtlarken.

Din Sultanı Sultan Mehmed Han, belde ve meskenleri tahrip ederek fitne ve fesat çıkardığı sıralarda Hasan Bey'den intikam almak ve işlediği kabahatların cezâsını vermek üzere sene 876/1472'de çıkılmak istenilen sefer, din ve devlet maslahatları için ve devlet erkânının uygun bulmaması nedeniyle ertelenmişti. Kış boyunca ordunun hazırlıklarına devam edildi. Savaşın ertelenmesi, bir sonraki senede

önemli gelişmelere sebep oldu. Çünkü o kış mevsiminde Hasan Bey müslümanlar mülkünde (والفتنه اشد من القتل)⁴⁶⁶ ateşini alevlendirdi. Gururunun çokluğundan ve devletinin gücüne olan aşırı güveninden, Tokat ve tevabiini vurduktan sonra Şam memalikine müdahaleye başlamıştı. Kendi memleketi ile Mısır ve Şam memleketleri arasında sınır olan Fırat suyunu Halep şehri kasdına geçerek Malatya ve Ayntap vilâyetine kadar ilerleyerek kış mevsiminde Bire Kalesi'nin⁴⁶⁷ muhasarasına başladı. Mısır Sultanı, kale ehline yardım ve Haleb'in zabtı için Mısır'dan Baş Bey Devatdâr'ı Dımaşk ve Halep melikü'l-ümerası ve Şam ordusuyla birlikte Hasan Bey'in karşısına gönderdi. Mısır ve Şam ordusu Fırat suyu kenarına kadar gelerek onunla savaşmak üzere durdular. Her ne kadar Fırat suyu iki ordunun arasına hâil olduysa da, top ve tüfek atışlarıyla çok sayıda Türkmen öldürüldü. Kale ehlinin de yardımıyla nehir kıyısına sürekli adam ve yardım gelmekteydi. Tâ ki, bahar sellerinin etkisiyle nehrin taşma mevsimi yaklaştığında Hasan Bey kalenin fethinden umudunu keserek, kalenin başından ve Mısır ordusunun karşısından gayet asâbi ve üzgün bir şekilde Diyarbekir'e doğru geri döndü. Bu seferinde, baştan sona, nâmussuzluk ve mağlubiyetten başka bir fayda sağlayamadı. Mağlubiyetle geri çekilirken devletinin gücü de geriye doğru çekilmeye başladı. Baharın başlarında Hasan Bey'e bir tokat daha vuruldu; Türkmenlerin ordugâhına büyük bir sel felâketi geldi ve bu selin neticesinde çok sayıda Türkmen hânumânıyla birlikte fenâ rüzgârına savruldu. Ayrıca, Emir-i kebîri olan Emir Bey Musullu, Tokat ehline yaptığı şenatlerden olsa gerek, muhtelif hastalıklara dûçâr olup, hem dünyada hem de ahirette azaba lâyük ve müstehak olarak gitti. Her taraftan Hasan Bey'in makamına ve ordusuna yenilgi üstüne yenilgi geliyordu.

(460a)⁴⁶⁸ Sultan Mehmed Han, baharın başlarında, sene 877/1473 mübarek Şevval ayında (Mart) ki bahar faslının en güzel zamanıydı, Kostantiniye darü'l-hilâfesinden şark memalikinde fütuhâta girişmek üzere Rum Denizi'ni⁴⁶⁹ geçerken bir kez daha yeşil denizdeki gemisini saltanat makarrı yaptı ve Anadolu sahiline,

⁴⁶⁶ Fıtna çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür...(Kur'ân, Bakara sûresi, 191. âyet)

⁴⁶⁷ Bugünkü Birecik ilçesi.

⁴⁶⁸ Bu varağın büyük bölümünün, sayfa kenarına kırmızı yazıyla yazılmış olan "Bahar mevsiminin sıfatı" başlığından da anlaşılacağı üzere, tarihle ilgili bilgi içermediğinden, özetlemek suretiyle tâm tercümesinden sarf-ı nazar edilmiştir.

⁴⁶⁹ İstanbul Boğazı.

denizi gören yeşil bir alana geçti. Sultan'ın bayrağı ve şadırvanı gölgesinde, ki **(460b)** gemi yelkeniydi, deniz misâli askerlerin dalgasından, denizlerin birleştiği nokta olan o mahal, başka bir denize dönüştü. Nusret-şi'âr olan ordunun geçişinden sonra yeşil alana kurulan çadırlarla âdeta bir deniz daha ortaya çıktı. İskender hasletli Sultan denizin kenarından bütün haşmetiyle İznik yoluyla harekete geçti. Kalabalık Rumeli ordusunun İstanbul Geçidi'nden geçmesi için gemiler yetersizdi. Bu sebeple ekseri ümera ve Rumeli ordusu Gelibolu Geçidi'nden geçtiler ve Yenişehir'de Sultan'a katıldılar. Muzaffer askerler, Beypazarı'nda çadır kurunca, Karaman ülkelerinin padişahı olan Şehzâde sultan Mustafa mücehhez ordusuyla Sultan'ın huzuruna geldi. Anadolu ümera ve kumandanları o gül gibi şehirde cihânın sığınağı olan dergâha koşuştular.

Ordu-yı hümâyun Kâzâbâd Sahrası'na ulaşıp ihtişam çadırlarını kurduklarında veliaht-i hilâfet-mekân ibn-i sultan-ı selâtîn-i zaman Sultan Bayezid Han ebbedallahu teâlâ fî külli şân, deniz misâli ordusuyla Sultan'ın ordusuna katıldı ve uzun ayrılık yıllarından sonra hilâfet-mekân olan vâlidinin elini öpme izzet ve şerefine nâil oldu. Din sultanı Sultan Mehmed Han, o merhale ve mekânları geçerek *Sivas* sahrasında ihtişam çadırlarını göklere yükseltti. O memleketin çok nezih ve paha biçilmez havası ve irfân ehlinin gönülleri kadar geniş olan sahraya sahip olduğundan ordunun sunulması için uygun bir yerd. İskender hasletli Sultan Mehmed, oğulları ve ümerasından bu geniş mahalde ordunun kendisine sunulmasını, düzene sokulmasını istedi; bütün ordunun silah, malzeme ve sonsuz ziynetiyle birlikte arz-ı sipâh için arz-gâh'a gelmelerini istedi. Bahtiyâr çocukları ve cesâret-şi'âr kumandanları, Sultan'ın gökyüzü gibi olan hilâfet semasında kalabalık yıldızlar gibi kendilerini göstermeye başladılar. Mücahid sultan, **(461a)** şefkat ve sevgisinden, dünya yüzüne inâyet nurunu yaymak üzere yüksek bir mahalde orduyu gözlemlemeye başladı. Avâm halkın kalabalık yaparak vereceği rahatsızlığı güneşin sıcaklığı ortadan kaldırdı.

Celâlin yüce livâsı ve göklere yükselen fetih ve ikbâl bayraklarını beyaz ipekten yaparak, yer yüzü güneşinin üzerine, bütün cenahların kumandanının sağına ve soluna diktiler. Ordunun tertip alarak Sultan'a sunulacağı alana, her bir sınıf için

ayrı, dünyayı süsleyen birer bayrak diktiler. Öncelikle, ordunun merkezinde âlemlerin sığınağı olan Sultan'ın sancağını, selvi boyluların kaddı gibi dimdik dalgalandırdılar. Sancak-i hümayûnun mızrağını dünyanın merkezi yaptılar. Zât-ı Sultan, celâlet bayraklarının gölgesinde güneş gibi duruyordu. Ordu içerisindeki hâs ve yakınların bayraklarını da sağına ve soluna, meleklerin kanatları gibi fetih niyetiyle açtılar. Yeniçeri ordusu topluluğundan hızlı ve çabuk-cesurlara, satrançtaki şahın önünde saf tutan piyâdeler gibi, yaklaşık 12.000 kişiye ön safta yer verdiler. Can-fedâ kullar olan bu sınıfta ve savaşta geriye dönmeyi bilmeyen bu ordunun her birinin elinde Musa'nın asâsı gibi harbesi ve ciğer-delen okları ve düşman yakan tüfekleri ile saf tuttular.

Muzaffer olan Sipahioğlanı sınıfı, mukarrer olan kanun gereği yakınlar safında, kalb-i Sultanînin sağında yer aldılar. Her biri âdetâ bir arslandan doğmuş gibi düşmanı avlamak üzere saf tuttular. İkbâl bayrağının gölgesinde yer alıyor olan bu gürühtan yaklaşık 1.500 merd-i mükemmel arz olundular. Kalbgâh ve merkezin, yani padişah sancağının solunda 2.000 kişiden oluşan *Silahtâr* demekle meşhur sınıf yer aldı. Nice gazâ ve savaşlarda bulunan bu guruh yüce bayrağın gölgesinde çelikin cevheri gibi demirden zırha bürünmüş olarak saf tuttu. Yine aynı şekilde **(461b)** *Garip Yiğidi* sınıfından iki fırka, sağdan ve soldan 2.000 süvâri kendi kumandanlarının emrine hazır saf tuttular. Ulûfeciler sınıfından da, sağdan ve soldan 2.000 süvâri daha savaşa hazır beklediler. Bu guruh guruh piyâde ve süvarî sınıfları, merkezi ve Sultan'ın sancağını muhafaza ve takviye etmek üzere sağ ve sol kolda yaklaşık 20.000 kişiye bâliğ oluyordu. Bunlar, Sultan'ın sancağının üstünden kuşun dahi geçmesine izin vermiyorlardı. Sultan'ın kendisi, yiğitlik meydanlarının gençleri arasında kılıç ve mızraklardan yansıyan ışıklarla âdetâ parlayan fetih ve zafer olmuştu.

Meymene ve meysere, yani sağ ve sol kollar çok sayıda zafere ulaşmış ve çok sayıda ganimetler elde etmişlerdi ve halef-i hilâfet-şi'âr, haşmet ve iktidârın sonsuz aslından damlayan o iki nur, biri cihangîrlik sabahının ufkunda görünen ferhunde-tâlih bir güneş, günden güne artan ikbâl nurunun halefi ve fazl ü ihsan ve mülk ile dinin vârisi; diğeri ise savaş gününde kükreyen bir arslan ki ciğer-delen okundan

uçan kuşlar sağ salim üzerinden geçemez. Sağ cenah ashâbını her zaman fetihle müjdeleyen, Hüdâvendigâr-ı cihanın birinci halefi, Ebü'n-nasr Sultan Bayezid'e fethin müjdecisi olarak teslim edildi. Sol kolu ise diğer evlâdıyla şereflendirdiler. Yani, sol cenâhı Sultan Mustafa'nın güçlü pazusuyla süslediler. Asâkir-i mansurun ihtişamını avcı arslan yavrusunun yardımıyla arttırdılar. Ayrıca, 40 sancaktan oluşan tuğ ve sancak sahibi ümera-yı muazzamı Rumeli melikü'l-ümerası ile, ki o sıralarda Hâs Murad Paşa idi, rütbelerine göre tertip ettirdiler. Tamamıyla piyâdeden oluşan *Rumeli Azabları* sınıfını, yeniçeri ordusunun aldığı tertip üzere, Rumeli ordusunun en önünde saf tutturdular. Ordunun arzı ve Sultana sunuluşu sırasında bütün süvâri ve piyâdeler ile şehzâdeler, dalgalı ve müteharrik bir deniz oluşturmuşlardı. Göz alabildiğince, gayet tertip ve nizam içerisinde ordu yayılmış durumdaydı.

Sol kol ve cenâhta Anadolu beylerbeyisi, hepsi namı 24 emîr ve tuğ ve sancak sahibi kumandanlarla ve 20.000 azabla birlikte, Rumeli ordusunun yaptığı gibi, ordunun önünde saf tuttular⁴⁷⁰. Sultan Mehmed Han'ın bakışları önünden, ümera ve hükkâmdan her biri (*462a*) kendi emrinde bulunan silahlı askerlerini fırka fırka, saf saf ve varak varak geçirdiler. Ordunun arzedildiği ve Sultan'ın bakışlarına sunulduğu arsa, kitabın sayfaları kadar muntazam olan ordunun harekete geçmesiyle, deniz gibi dalgalanmaya başladı. Çok geniş olan mezkûr alanda, askerlerin çokluğundan ve bayrakların zahmetinden rüzgârın geçişi bile zorlaştı. Renkli sancak ve bayraklardan dolayı o bölge bir gül bahçesine benzerdi ki, her nihâlin başında renk renk çiçekler açmış olsun. Mızrak ve sinânlardan dolayı geniş sahra, âdeta kamışlı bir alana dönmüştü. Yukarıdan mezkûr mahalle bakıldığında ise, arz-gâhın sathı gökyüzüne benziyordu. Ama yıldızları parlayan kılıç ve uyduları bayrakların boncuğuydu. Mücahidler Sultanı, safların düzenlenmesi ve bölüklerin tertibinden ve asâkirin tezyininden sonra, sayısız yıldızın arasındaki ay gibi duruyor, piyâde ve atlılardan oluşan ordunun geçişini izliyordu. Baştan aşağıya askerlere bakıyor, evladları, ümera ve muzaffer askerlerini lisanıyla tahsin, lutuf ve ihsânına gark ediyordu. Umûm askerler, gaziler ve mücâhidlere hayır duasında bulunurken, düşmanlarını da muhâlif dualarla yâd ediyordu. Bundan sonra, safları dağıtan

⁴⁷⁰ Sağ ve sol kolun tertîbi Oruç'un zikrettiklerine benzemektedir. Ancak Oruç tafsilatlı bir şekilde anlatmamıştır. Krş. ORUÇ BEY, s. 123.

süvâriiler ve kaleleri açan piyâdeler ile ordu kumandanları ve savaşıçılarının sayısı belirlendi. Kâtipler ve muhâsiplerin zabıtlarından, ki isim isim mufassal sayfalarda yazılıdır, anlaşıldığına göre 100.000 mükemmel savaşıçı olarak sayılmıştır⁴⁷¹.

Din sultanı haşmet ve âyin ile Sivas Sahrâsından, muhâliflerin cân u gönüllerine korku salmak üzere Erzincan'a teveccüh buyurdu. Askerlerin çıkardığı sesler yedi kat göğe yükseldi. Hasan Bey ve erkânından bazı akıllıları, gerçi uygunsuz davranışlarından nâdim ve pişman idiler, lâkin fâsit düşünceleri ıslâh edilebilme derecesinden (**462b**) geçmişti ve artık düzelmezdi. İlâhî intikâmın üzerine inmeye başladığının belirtileri olan padişahlık ve şevketinin izâlesi artık herkesçe belliydi. Saltanatının kasları, kalbi gibi hafakan içerisindeydi. Devletinin bayrağındaki güneş, hazân görmüş yaprak gibi, korkmuş insanların benzi gibi solmuştu. Ancak, nâmus ve ârı riayet için güç ve iktidârının suratını, hayatın attığı tokatlarla biraz olsun kızarmış tutmaya gayret ediyordu. Bir an olsun kendisini gam, yeis ve kedere kaptırmıyor, kendi kendine şöyle diyordu:

Farsça beyit tercümesi:

Ya hüsrevlik kaftanını ateşe at Ya da kendini ateşe at, tenini kaynat.

Sutan'ın bir hayli kalabalık olan ordusu Hasan Bey'in ordusuna yaklaşıncı, afiyet ve selamet alanının kendisi için daralmış olduğunu iyice anladı. Bütün ordusuyla birlikte, Fırat nehrinin kenarında bulunan birkaç dağın eteğine gitti. Fırat nehrini arada bırakarak arkasını dağlara dayadı. Ancak şurası bir gerçektir ki, bir nehrin suyu aslâ bir fırtına ve tufânı durduramaz, hızlı rüzgârın geçmesine mâni olamazdı. Bu esnâda bir gün, mücahidler ordusundan bir öncü kuvveti Rumeli Beylerbeyi Hâs Murad'ın kumandası altında düşmanın mekânı ve sığındıkları yeri aramaya çıkmıştı. Kin dolu muhâlifler, mutad olduğu üzere, hile uygulamak için fırsat kolluyorlardı. Bazen mücahidler ordusunun karşısında fesat dolu bayraklarını dalgalandırıyorlar, bazen de dağılıp kayboluyorlardı. Hâs Murad, inatçı düşmanın bu durumundan birkaç haberi Sultan'ın dergâhına gönderdi. İhtiyât ve tedbirli

⁴⁷¹ Kesin bir dille konuşan İdris'in bu belgeleri görmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

davranmak üzere Sultan, Mahmud Paşa'ya birkaç işbilir adamlarıyla birlikte Has Murad'a yardımcı olması için emir verdi. Mahmud Paşa, düşmanın davranışlarından hile ve tuzak kurma peşinde olduklarını anladı. Has Murad'ı, fevrî davranıp böylesi tehlikeli bir yerde düşmanın üzerine taarruzda bulunmasını yasakladı. Olmaya ki, gençliğin hiddetiyle düşünmeden bir harekete kalkışa ve düşmanın eline bir fırsat vere. Fakat bazı tecrübesiz ve sâkin durmayı bilmeyen gençler Hâs Murad'ı tahrik ettiler ki: *“Mahmud Paşa düşmanın mağlubiyete uğrayacağını araştırıp öğrenmiş ve kendisi bizzat düşmana doğru gitmek üzere gelmiş. Onun bu şekilde maslahat icabı diye seni durdurması, düşmana fetih ve galebede en önde olmak ve düşmanı kırma nâm ve şânının kendisine ait olmasını istemesine dayanmaktadır. Lâzım olan odur ki, düşmanı def'etmede yiğitlik meydanını ona bırakmayalım ve ondan önce davranıp düşmanın üzerine saldıralım”* diyerek telkinde bulundular.

Düşmanın tedbiri elden bıraktığını ve ihtiyatsızca davranmaya başladığını öğrenen Hasan Bey, evvelâ düşmanın karşısından çekildi. Bunu geri çekilme ve kaçış olarak gösterdi. Bölgenin bütün vaziyetini, nerede emniyette ve nerede sıkıntıda olacaklarını bildiğinden, bir pusu yeri belirleyip hücumu hazır hâlde ordusundan bir miktarını oraya bıraktı⁴⁷². Fırsatı kaçırmamak üzere pusu yerine işbilir askerlerinden bıraktı. Hâs Murad (463a), Ömer Bey Turhan gibi Rumeli ümerasından bazılarıyla birlikte hareket ederek, karşılarında çok hakîr ve güçsüz görünen düşman ordusuyla karşılaştı. Her iki taraftan savaşçı gençler birbiriyle karşılaşıncı, etrafta pusuya yatan düşman ordusu da pusu mahallinden hücumu geçerek Hâs Murad ve ümerasını savaş meydanında ortaya aldılar. Hâs Murad ve savaşçıları her ne kadar korkusuzca savaşıp düşmana epey zâyîât verdiler ve yiğitlik vazifesini yerine getirmede gevşek davranmadılarsa da, gençliğin verdiği tehevürle aceleci davranmışlar ve Mahmud Paşa'yı çok geride bırakmışlardı. Mahmud Paşa ve beraberindeki askerler, aradaki mesafenin çok olması sebebiyle, âfet anında yardıma bulunmaya mecâl bulamadılar. Hal böyle olunca, düşman galebe çalıp ekseri ümera ve kumandanları indirdiler. Muharebe esnâsında Hâs Murad'ı atının ve eyerinin üzerinde kılıçla öldürdüler. Bir miktar ümera ve a'yânı da esir aldılar.

⁴⁷² Oruç: *“Uzun Hasan leşkери bir hîle idüp, vilâyetün kurdıdur, kaçar gibi olup...pusuya girüp...”* şeklinde zikreder. Krş. ORUÇ BEY, s. 123.

Her ne kadar din sultanı bu vakıadan ister istemez müteessir oldu ve hâsların hâssı olan Hâs Murad'ın katline çok üzüldüyse de Hak sübhânehû ve te'âlâ mezkûr hadiseyi fetih ve zaferin başlangıcı yaptı. Bu iki bakımdan zaferin başlangıcı oldu: Birincisi, Hasan Bey'in kibir ve kendini beğenmişliği yeniden arttı ve bu vâkıayı galip geldiği sultanların hadiseleriyle kıyaslamaya başladı. Hatta, fetih haberini ülkesinin etrafına gönderdi ve bütün ordusunu müjdeledi. Ancak, dünyanın kendisi için planladığı oyunlardan gafildi. İkbâl bahçesinden bir dalın koparılması bir gönül için her ne kadar çok ağır olsa da, hilâfet ağacından bir yaprağın kopmasıyla saltanat ve hilâfete bir noksan gelmezdi.

Farsça beyit tercümesi:

Makam ağacına ne noksan geldi ki dünya, Hadise rüzgârıyla bir yaprağını oynattıysa,
Sağlığın, ordunun yenilgisinin övrünü dilemiş, Senin selâmetin bütün noksanlıkları örter.

⁴⁷³ *Her ne kadar sultan, ümera ve hâslarının bu şekilde bir vâkıaya dūçâr olduklarından perişân olmuştu. Lâkin ayna gibi olan gönlü âlem-i gayba müteveccih idi. Tesâdüfen, bu sefere çıkışın ilk başlarında bir gece beşâret ve müjde niteliğini taşıyan bir rüya görmüştü. Şöyle ki; Bayındırlı Hasan Bey bir güreşçi kılık ve kisvesine bürünmüş, Sultan'la güreşmeye hazırlanıyor. Güreşçilerin âyinine göre Sultan da yiğitlik kemerini beline bağladı ve sultanlık halinden ve resminden soyunup güreşmek üzere hızlıca meydana çıktı. Güreşin âdeti üzere biri birine sarıldılar ve güçlü kollarını kullanarak yekdiğerine sarıldılar. Hasan Bey birdenbire Sultan'ı zorlayarak canını incitti ve Sultan dizleri üzerine çökmek zorunda kaldı. Ancak Sultan çöküşü esnâsında var kuvvetiyle pençelerini Hasan Bey'in iki yanına bastırdı ve ciğerinden bir parça kopardı; açtığı bu yarayla onu kendisine galebe çalmaktan düşürdü ve güçsüzleştirdi. Bu darbeyle Hasan Bey'i kendisinden uzaklaştırdı. Hâsılı, bu rüyâyı aksine yorumlayarak gayıptan müjdeyi bekliyordu. Tâ ki, hakikat âleminde bu rüyanın aksi gerçekleşti. Çünkü, taraflar arası askerlerin karşı karşıya gelmesi anında Sultan'ın ayağı ve dizleri olan erkâna bir yenilgi geldi. Bu*

⁴⁷³ Bu noktadan itibaren sayfa kenarına çıkma vardır. Muhtemelen müellif, sonradan öğrendiği bir kaziyeyi buraya uzunca bir metin tesis ederek yerleştirmeyi uygun bulmuştur. Sayfa kenarına yazılan metin *itâlik* yazıyla diğer metinden ayrılmıştır.

sebeple âdetâ Sultan dize gelmişti. Ancak en sonunda, Hasan Bey'in ciğeri, ki gönül bağladığı oğluydu, Sultan'ın kullarının güçlü ellerinde öldürüldü. Ciğerinden bir parçası koparılmış kişi, elbetteki ölecektir. Ciğerin, bedendeki tabii gücün ordusu olduğundan, bedenden ayrılmasıyla güçlü dahi olsa, bedeninin ordusu ve gücü bitecektir. Ve vücut memleketi bu ayrılığa dayanamayıp helak ve kahrolacaktır. Sultan'ın erkânının birinci yenilgisindeki hikmet-i İlâhî öyleydi ki, mücâhidler Sultan'ı da daha önceleri saltanat esbâbının çokluğuna güvenmişti. Allah'ın bir uyarısı olan erkânın yenilgisinden sonra bütün işlerin akışını tevekküle bıraktı. Ümera ve ordu da ihtiyatlı ve tedbirli davranmaya; yiğitlik ve mertlik gayreti ve aklın kuvveti ile amel etmeye başladılar. İtikat sahibi Sultan, babaları ve ecdâdının mutâd olduğu kanun üzere Dergâh-ı İlâhîye teveccüh ederek, münâcât gecelerinde hâcetlerini arz için ellerini duaya açtı. Gecesinde sabaha kadar, uyanık bahtı gibi gözlerini uykuya vermeden duruyordu. Lisân-ı hâl ile kelâma, Hak sübhanehû te'âlâ ile münâcât şeklinde, başladı⁴⁷⁴.

(463b) Din Sultan'ı Fatih Sultan Mehmed Han, kükreyen arslan gibi, düşmanı ortadan kaldırmak üzere padişahlığın iki yüzlü keskin kılıcıyla, Hâs Murâd'ın korkunç hadise mahallinden iki-üç menzil ileri gitti. Kazâ ve kadere rızâ gösterip kılıcını tevekkülle keskinleştirdi. Deniz gibi coşkun ordusuyla düşmanın gözüne mızrak gibi batmaya başladı. Ancak, yolsuz ve yüz­süz düşmanın böylesi bir ordunun karşısına çıkmaya ne cesâreti vardı ne de gücü. Hasan Bey ve ordusu, bir hafta boyunca yüz yüze savaştan kaçındı. Köşe ve kenarlarda, gece gündüz hile ve tezvîr peşindeydi. Bu şekilde savaş gününün belirsizliğini korumasıyla Sultan'ın nezdinde her gün ve her saat bir sene gibi uzun geliyordu. Tâ ki 877 senesi Rebiülevvel ayının 16'sı çarşamba (21 Ağustos 1472, cuma) çarşamba⁴⁷⁵ günü

⁴⁷⁴ Nazm tarzında Fatih'in dilinden kaleme alınmış olan münâcât duasının Türkçe'ye tercümesinden, tarihle ilgili bilgi içermediğine istinâden, sarf-ı nazar olunmuştur. Söz konusu nazm, işbu varâğın son 4 satırını kapsayarak diğer varâğın (463b) ortalarına kadar devam etmektedir.

⁴⁷⁵ İdris'in burada zikrettiği tarih sehven yazılmış olmalıdır. Zirâ, Rebiülevvel ayının 16'sı sene 877'de Çarşambaya değil, cumaya rastlamaktadır. Ancak, 878 senesi Rebiülevvel ayının 16'sı çarşambaya tekâbül etmektedir ki, doğru olanı da budur. Nitekim İdris, varak. 460a'da 877 şevvalinde İstanbul'dan hareket edildiğini belirtmektedir.; İbn-i Kemal da bu tarihle ilgili İdris'i hem örnek almış, hem de onun "bu hakîr-i fakirin aklına gelenlerdir..." diyerek kendisine mal ettiği görüşünü mahuz göstermeden, fakat daha muhtasar bir hâlde ayrı bir başlık atarak, 16 Rebiülevvel sene 878'i zikretmiştir: İbn-i Kemal, s.369-70.; Âlî'yi, İdris'in burada sehven verdiği tarih (877) yanıltmış

Sultan'ın ordusunun bulunduğu noktanın sağ ve sol tarafında, Erzincan'ın Turhan vilâyetinin yüksek dağlarında, mızrak ve siperlerin parıltısından uzun nehir gibi görünen, düşman ordusunun birkaç safı belirdi. (464a) Düşman ordusu bayrak ve sancaklarının görünmesini sağlıyordu. Zafer haberleri getirecek olan bir keşif kolu durumu öğrenmek üzere gönderildi. Sultana, Hasan Bey'in şerr ü fesadın kaynağı olan ordusuyla birlikte, birkaç müstahkem dağda kendilerini sağlama almış durumda oldukları, buldukları mahallin sağlamlığına güvenerek savaşa hazır halde bekledikleri haberini ulaştırdılar. Hasan Bey, yüksekte bulunmanın avantajıyla düşmanına el uzatmayı ümit ediyordu. Vahşi hayvanlar gibi dağların eteklerinde bekledikleri avın tuzaklarına düşmesini bekliyordu. Ancak, Allah'ın mücâhidlere yardımcı olduğundan gafil idi. Mücâhidler ordusunun hareketi anında, ki dağlar kadar dalgalanırlar, dünyanın bütün dağ ve çölleri aynı mesâbededir. Nice dağlar kadar dalgalar bu ordunun içerisinde derc olmuş ve saklanmıştı.

Mücâhidler sultanı Mehmed Han, iki oğlu ve bütün ordusu ve erkânına bağırarak düşmana saldırmalarını emretti. Teyit sâhibi hüsrev olan Sultan Bayezid'i deniz gibi olan ordusunun sağ koluna gönderdi. Gayretli Şehzâde Sultan Mustafa'nın muzaffer sancağını, yeni ava çıkmış şahin gibi ordunun sol koluna uçurdu. Mahmud Paşa ile Rumeli ümerasının büyüklerine, cesaret ve yiğitlik bayraklarını Rumeli'nin gazi gençlerinin üzerinde, ordunun sağ tarafında dalgandırmaları emredildi. O tarafın piyade azablarını şâhî mât kılmak üzere düzene konulmasını istedi. Anadolu beylerbeyi olan Davud Paşa, o tarafın ümera ve kumandanlarıyla, rengârenk bayraklarla savaş alanına gitmeleri, ordunun en önündeki saflarını kırmızı başlıklı azablarla süslemelerine karar verildi. Ordunun bütün kumandanları, itaat başlarını Sultan'ın önünde eğip, askerî sınıfların her biri, daha öncelerden mahûd olduğu üzere, kararlaştırılmış yerlerde İslâm'ın fetih bayrakları gibi sebât ve temkin üzere durdular. Düşmana saldırmak üzere yiğitlik pençelerine kılıç ve silahlarını aldılar. Umumi saldırının başladığını belirten ses her taraftan yükselmeye başladı. (464b) Savaş meydanının hareketlenmesiyle, birbirine zıt unsurların yekdiğerine karışması

olmalıdır: ÂLÎ, s. 155.; Oruç Bey, 878 Rebiülevvel'inin 19'u cuma günü: Krş. ORUÇ BEY, s. 124-25; Neşrî, 878 Rebiülevvel'inin 17. gününde savaşın vuku bulduğunu zikretmektedir: Bkz. NEŞRÎ, s. 358.

gibi, iki tarafın askerleri karşı karşıya geldi. Her iki tarafın askerleri karşı tarafın ruh ve bedenini birbirinden ayırmak için kılıç ve mızraklarla yekdiğerine girdiler.

Korkusuz ve kibirli Türkmenler tarafında Hasan Bey, her zaman olduğu gibi ordusunun merkezinde yer almıştı. Oğullarından her birini ve ordu ümerasının büyüklerini sebatı olmayan mahallerde yer vermiş; ama sağ kolunda câhilâne korkusuzluğuyla ünlü, kardeşler arasında “tek-gözlü” demekle meşhur, ki cesâret ve yiğitlikte zamanının en iyilerindendi, Irak ordusuyla birlikte küçük oğlunu tayin etmişti. Zafer kazanmakla Acem meliklerinin arasında nam kazanan ve Uğurlu Mehmed adıyla meşhur olan büyük oğlunu da sol kolda, ancak ordudan biraz uzakta ve hareket etmesi yasaklanmış olarak, ihtiyât kuvveti mahiyetinde bir tepenin üzerinde bekletti. Bunlar, korkunç sesler çıkartıyor, kılıç ve mızraklarını sallayarak korku yaymaya çalışıyorlardı. Herhangi bir göz kamaştırıcılığı da olmayan düşman ordusu, Sultan Mehmed’in mübarek ordusunun nezdinde, denizin yanında küçük bir nehir gibi görünüyordu. Hasan Bey’in cüret adımları hayret içerisinde kaymaya; ordusunun etrafında belâların ateşi yükselmeye başladı. Mecburi olarak sessizce yerine geçip durdu. Zilletinden bir adım ileri atamıyordu. Ancak, kendi yaptığı bir işin çaresi de yoktu.

Hak ve bâtıl tarafların karşılaştığı an asâkir-i mansûr-ı Sultanî açısından olumlu bir gelişme oldu; dağın arası Sultan’ın kalabalık ordusunu barındıracak genişlikte olmadığından etraftaki dağ ve tepeleri yukarıya doğru tırmanarak düşmana ulaşmak icap ediyordu. Evvelâ Davud Paşa önderliğindeki Anadolu atlıları ve kırmızı külahlı azablar en önde dereyi geçerek düşmanla amansız bir şekilde savaşmaya başladı. Belâ ve âfet selini, mutâd olanın aksine, aşağıdan yukarıya doğru revân ettirdiler. Savaşçıların coşkun hareketinden (465a) dağa ve göğe korkunç bir ses yayıldı. Nakkare ve kös seslerinin aynı âhengde çalınması ve boruların yüksek sesi, yerin ve zamanın kulağını çekiyordu. Meymenetli sağ kolda, ki Sultan Bayezid Han’ın cihânı süsleyen sancağının bulunduğu yerd, yüksekliğin iktizâsından dolayı düşmanın karargâhına yukarıya doğru çıkmak gerektiğinden, Sultan Bayezid toparlanmak üzere biraz bekledi. Bu sırada az bir miktar sola doğru kaymış oldu. Böyle olunca da Uğurlu Mehmed ve Irak ümerası ve ordusunun karşısında olması

gerekirken, düşmanın merkezi, yani Hasan Bey'in karşısında bulundu. Zamanımızın sultanı da (II. Bayezid) durmayı uygun bulmayıp derhâl düşmanın üzerine yürüdü. Sultan'ın, canını feda etmeye hazır kullarının hepsi, yarışircasına mertlik meydanına adım atarak düşman savaşçılarıyla çarpışmaya başladılar. Tâ ki, Bayezid Han'ın öncü birliklerinden, Sivas Sancağı sipâhîlerinden Erdûc adlı biri (Oruç olmalı) kemal derecedeki cüret ve cesâretiyle, elindeki kılıcını ilk karşısına çıkan düşmanın boğazına dayadı, düşmanın başı ânında koparak Bayezid Han'ın ayakları altına yuvarlandı. Belli bir zaman Sultan'ın ordusunun bu kolu ile Hasan Bey'in merkezinin öncü birlikleri arasında çok şiddetli bir muharebe cereyân etti. Öyle ki, buldukları savaş alanı lâlelerle süslenmiş alandan daha renkli hâle geldi. Düşman ordusunun gençleri, mızrak ve baltalarla atın ve eyerin üzerinden, kanlar içinde yere seriliyor, düşman serdarlarının başları, mücahidlerin mızraklarının ucunda, meyve vermiş ağaçlar gibi göklere yükseliyordu. Müteşebbis Sultan, devletiyle ilk adımı atarak, yarış meydanlarının mızrakçıları gibi diğerlerinden öne geçti. Savaşçı düşmanın merkezindeki saflarla, herkesten önce ve daha fazla çarpışmaya başladı. Hasan Bey'in sol kolunda, Uğurlu Mehmed'in bayrağı altında düşmandan bir grup cân u başla çarpıştıklarından, İslâm Sultanı, Bayezid Han'ın öncülüğündeki savaşçılara yardım ve imdat için, muzaffer sancağını birazcık o tarafa doğru yöneltti. Hâl böyle olunca, vaziyetin icap ettirdiğinden Bâyezid Hân'ın askerleri, ki o tarafta Uğurlu Mehmed'in karşısına tekrar tekabül etmişlerdi, asılları ateşten olan düşmanın üzerine hücum etti; genç sultan, bir avcı arslan gibi kalabalık düşmanın arasına daldı. (465b) Livâsındaki boncuğunun parıltısıyla düşmanın gözünü kamaştırmak üzere bayrağını daha yükseklerde dalgalandırdı.

Farsça beyit tercümesi:

Himmet-i kalbinden padişah leşker çekti, O geçidin önüne sedd-i İskender çekti.

Bayezid Han'ın, canını fedâyaya hazır bir grup yakını ve hasları, düşmanı indirmek üzere adım attılar. Korkusuzca davranıp kendilerini düşmanın mızrak ve sinanlarının üzerine attılar. Hakikaten, kemerlerinde kılıcın cevheri zırh ve haftanlarının arasında dağ gibi duruyor, kaplan misali gazaplı ve cesâret hasletine sahiplerdi. Lâkin insan şeklindeydiler. Aradaki mesafeyi kapatıp mızrakların ucuyla düşmanlarına daldılar. İki safın yekdiğeriyle buluşmasından sonra düşman ordusunun

başı, ki Uğurlu Mehmed idi, bütün askerleriyle birlikte asâkir-i mansurla ilk temasın hemen ardından, karanlık gecenin aydın sabahtan kaçıışı gibi ve arslanla karşılaşan hayvan sürüsü gibi hezimete uğrayıp geri çekildi. Uğurlu Mehmed'in kendisi çarpışma noktasından biraz uzaktı, buna rağmen iki ordu kolunun ilk çarpıştığında sırtını çevirip kaçmaya başladı.

Şehzâde Mustafa'nın kumandasında olan sol kol, Karaman ordusuyla beraber, ki her biri saf kırmakta Rüstem gibiydiler, hızlı davranıp bir tepenin üzerinde bulunan Hasan Bey'in merkez sancağının üzerine hücum ettiler. Dağları rüzgâr gibi aşan atlarıyla saldıran Şehzâde Mustafa ve Karaman ordusu, kısa sürede düşmanın merkezine ulaştı. Bu esnada ordunun en önünde bulunan Anadolu askeri ile ümeraları ve azablar, zaten düşmanın merkez kuvvetleriyle çarpışmaktaydılar. Evvelâ can yakan top ve tüfeklerin darbesiyle ve ciğer delen oklarla düşmanın merkez kuvvetini ızdırâba sokmuşlardı ve çok sayıda Akkoyunlu serdârları kurbanlık koyunlar gibi kesilmişti. Bu esnâda, ki daha Sultan Mehmed Han'ın mübârek sancağı savaş alanının darlığı sebebiyle derenin içinden çıkıp gelememişti, başları Mahmud Ağa olan Anadolu azabları savaş anında Hasan Bey'in oğlu Zeynel Bey'le karşılaştılar. Kalabalık azablar ordusu başlarındaki kırmızı külâhlarıyla, bahar vakti lâleleri gibi birden bire dağın eteklerinde ortaya çıktılar ve bir anda yukarıya tırmanmaya başladılar. Zeynel Bey, her ne kadar cesurca ve korkusuzca savaşıysa da bir şey başaramadı. Kelebek gibi (466a) çırpınıp mücâhidlerin devleti çirasına çarptıkça, ikbal kanatlarının yanmasıyla Osmanlıların çirası daha da bir parlak yanmaya başladı. Sonunda kendini ateşe attı; başına taş yemiş tavuk gibi kanatları kırılarak atının ve eyerinin üzerinden yere serildi. Ecel avcısı, gazilerin de yardımıyla onun serverlik başını bedeninden ayırdı; Zeynel Bey'in savaş alanında çarpışmakta olduğu bir vakit, şehzâdenin bakışları önünde onun atını takip ettiler. Bir fırsatını bulup atının ayaklarını kestiler ve kafasını teninden ayırdılar. Düşman ordusuna âdeta ateş saldı. Şehzâde Sultan Mustafa tam bu sırada geldi. Zeynel Bey'in katili Mahmud Ağa, kesik başını şehzâdenin ayakları altına yuvarladı. Şehzâde vakit kaybetmeden, fethin başlangıcına bir işarettir diye, İskender benzeri vâlidinin ayağına gönderdi. Bu vâkiadan sonra her iki taraf, insan ve cin ordusu gibi birbirine karşılaştılar. Âdeta su ve ateş yekdiğerine karışmıştı. Bir anda başsız bedenler ve

bedensiz kanlı başlar, kanlar nehirler gibi her taraftan akmaya başladı. Başsız miğferler, Ceyhun nehrindeki kabarcıklar gibi, kan nehirlerinde yüzüyordu. Bu savaş meydanında sanki mücâhidlerin kılıçlarıyla düşmanların boğazları evleniyordu.

Sağ kolu mesâbesinde olan Zeynel Bey'in katlinden sonra Hasan Bey'in ikbal kanatları kırılmış gibi oldu. Nizamı bozulan ordusunun bir araya getirilmesi artık imkânsız bir hâl almıştı. Düşmanın hem bayrakları hem de ayakları titremeye başladığı bu sıralarda, Anadolu ordusu o tarafın azablarıyla kendilerini Hasan Bey'in muzdarip kalbine yetiştirdiler. İlk çarpmanın kuvvetiyle düşmanı bozguna uğratarak perişan ettiler. Hasan Bey'in sağlam sancağı, Türkmenlerin kâkülü gibi çâresizce titremeye başladı. Bela ve âfetlerin de kendisi için titremeye başladığı o sıralarda muzaffer ordudan yüz çevirdi, sırtını dönüp kaçmaya başladı. Kara bulut ve duman gibi (466b) rüzgârın önünden çift atla kaçmaya başladı. Mücâhidler ordusunun öncü birliklerinin bir kısmı henüz Hasan Bey'in merkez kuvvetleriyle karşılaşmıştı ki, Hasan Bey'in bir çok ümerasası öldürüldü. Bundan sonra, her taraftan askerler deste deste Hasan Bey'in sancağının bulunduğu noktaya doğru, esir elde etmek için koşular. Hasan Bey, kendi gözleriyle kalbinin ve merkezinin her taraftan kuşatıldığını görünce, yakînen anladı ki eğer bir lahza daha yerinde duracak olursa tutuklanarak yaptıklarının bedelini ödeyecek, bütün utançlarıyla Sultan'ın karşısına çıkarılacaktır. Vaziyet böyle bir durumdayken, Hasan Bey'in ümerasından Pir Mehmed Bey Alpavut adında birisi, ki uzaktan bakıldığında Hasan Bey'e çok benziyordu, Hasan Bey'in kaçarak kurtulmasını sağladı. Hasan Bey'e benzerliği olan Pir Mehmed Alpavut'un merkezde bulunan sancağının dibinde belli bir müddet tutunmasını, dost ve düşman herkes onun Hasan Bey olduğunu zannetmesini sağladılar. Böylece Hasan Bey kendini zor durumdan kurtarıp kaçtı. Alpavut ise canını Hasan Bey'e feda etti.

Hasan Bey, bütün haşmeti ve alemleri ile padişahlığını mücâhidlerin kılıçlarının insâfına bırakarak, tek başına atına süvâr olarak kaçarken, arkasına bakmaya yüzü yoktu. Savaş meydanından ehl ü iyâlinin bulunduğu üç günlük mesafedeki yere, bir günde vardı. Sultan'ın muzaffer ordusunun peşinden geleceği korkusuyla, vücuduna mızrak saplanmış av gibi teşvişte olup sürekli arkasını kolluyordu. Korkusundan

geceleeri gözlerine uyku girmiyordu. İlâhî teyit ve devletin kuvveti ile böylesi büyük bir savaş, başlangıcından sonuna kadar ancak bir güneş saati kadar devam etmişti. Düşmanın işi bundan sonra kaçmak ve esirlikten kurtulmaya çalışmak oldu. Savaşın sisi, fethin rüzgârıyla dağılmaya başladı. Hasan Bey'in yıkılan alem ve livâsını alan asâkir-i mansureden bir topluluk, Hasan Bey'e benzeyen Pir Mehmed Bey Alpavut'u da yakaladılar. Ayrıca, Acem vilâyetlerinin önde gelenlerini ve bir miktar ümerayı da yakalayıp zincire vurdular. Güzel bir tesadüf olarak Hasan Bey'in ele geçirilen livâsı ve bayrağını önce Sultan Bayezid'in bayrağının gölgesine getirdiler. Burada, Uğurlu Mehmed ve Irak ümerasının topluluğuna babasının alemi ve bayrağı ters olarak gösterildi. Artık onun mukavemet ve durma kuvveti kalmamıştı. Hemen atını koşturup kendini kurtarmaya çalıştı. Uğurlu Mehmed'in çoğuş erkânı ve ümerası Bayezid Han'ın kulları tarafından esir edildi. Kaçan ordusunun peşinden takip edilip epey esir ele geçirildi. Esirler arasında bulunan büyük emirler ve itibar sahiplerinden (467a), hususan Pir Mehmed Bey Alpavut'tan Hasan Bey'in varlığı ve yokluğundan sordular. Alpavut'un hilesinin keyfiyetini, olduğı gibi öğrendiler. Birkaç gün sonra, Hasan Bey'in az sayıda adamlarıyla Aladağ ve Eleşkird'e ulaştığı haberi geldi.

Böylesine bir feth-i mübîn ve parlak bir zafere ulaştıktan sonra ordunun son durumunu öğrenmek ve esirlerin bazılarına siyâset hükmünü icrâ etmek üzere Sultan'ın ihtişamlı çadırlarını savaş mahalline kurdular. Üç gece ve gündüz, kesintisiz esirler sorgulanıp, bazıları seçilerek intikam kılıçlarının insafına bırakıldılar. Düşmanı kırma işlerini tamamladıktan ve kendisine muhlis olanları ihsânı dairesine aldıktan sonra, bazılarının da taksîr ve suçları affedilip yaşamalarına izin verildi. Bundan sonra Sultan Mehmed, büyük beyler ve devlet erkânıyla bir encümen tertip etti. Burada, Hasan Bey'in takip edilip edilmemesi ve Acem ülkesinin fethi konuları tartışıldı. Ümera-yı devletin ekseriyeti Acem ülkelerine teveccüh buyurulması ve Cem ile Kıs râların memleketinin fethedilmesinden yana konuştular. Ancak, devlet ileri gelenleri arasında sözünün keskin ve nüfuzlu oluşu, akıllılığı ve her işin âkıbetini düşünmesiyle herkesin bir adım ilerisinde olan Mahmud Paşa, her zaman müslümanların maslahat ve iyiliğini düşünen bir insandı, Sultan'a makbul olacak sözler sarfederek bazı deliller ileri sürdü;

“Sultan’ın esas maksadının dini pekiştirmek olduğundan, buraya sadece dünya mülkünü tahsil için gelinmediğini, Allah’ın izniyle zâlimlerin dersinin verildiğini, meşru kanun iktizâsınca düşmanın def edildiği ve Sultan’ın hâlis niyetiyle yıllar boyu zâlimlere ibret olacak büyük bir fetih ve zafer kazanıldığını” söyledi. Ayrıca, “şâyet muzaffer orduyla Acem memalikine teveccüh buyurulup himmetli bakışları Hasan Bey ve diğer evladının ortadan kaldırılmasına yönelik olacaksa, muzaffer adımlı ordunun adım atmasıyla, tevhid ehli ve irfân sahiplerinin makamı olan İran’ın bütün toprakları muhtelif belâların ayakları altında çiğnenecektir. Zayıflar ve fakirler serzenişte bulunacak ve melâmet edeceklerdir. Her zaman gazâlarda ve İslâmiyetin fütuhâtı ve keferelerden intikam almak üzere dalgalanan imtişâmlı bayrakları, bu sefer ehl-i İslâmı ortadan kaldırmak için (467b) uzun zaman dalgalandırmak gerekir. Bununla birlikte müslüman halk, ki ehl-i ilim ve kemâldirler, Acem diyarında sayıları çoktur. Şeref, mertebe ve bunların şânı (لوکان الذین بالثريا لنا له رجال من فارس) hadîs-i sahîhi ile zikredilmiştir. O taifenin ekseriyeti yıllar boyu gazi sultana ve devletine dua etmişlerdir. Hâl böyleyken nasıl revâ olur da Sultan’ın üzerlerine varmasıyla mülk ve mallerinin zevâle uğraması mihnetine düşsünler? Hatta, akıllı devlet erkânıyla birlikte bir Sultan’ın, zafer bulduğu ve kaçmış olan düşmanın peşinden aceleyle koşmak, temkîn sâhibi Sultan’ın yapacağı bir hareket değildir.”

Nasihatlar incisi gibi olan vezirin sözleri, İslâm düzeninin gereği olduğundan, sultan kabul buyurdu. İradesini tedbirli vezirin sözleri istikametinde kullandı. Fethin ve zaferin gerçekleştiği aynı yerde, lutuf ve gadap ahkâmını imzalamak üzere, celâl ve ikbâl çadırlarını kurdu. Burada âsilerin ve düşmanın cezâsı verilecekti. Fethin ertesi günü dünyaya intizâm veren divânında düşman esirlerinin ahvâlini tek tek tahkik etmeye başladı. Sipâhilerin bazılarını kılıca vermekle siyâset buyururken, bazılarını da hayatta bırakıyordu. Bunda elbette ki adaletle amel ediyordu. Cezâların icrâsı hususunda üç merhale tayin buyurdu; kahrına dûçâr olan mücrimlerin isimlerini, sıfat ve derecelerini soruşturunca öğrendikten sonra üç sınıfa ayırdı ve her sınıf için ayrı bir ceza tayin etti. Birinci sınıf, Akkoyunluların önde gelenleri ve büyük serdarlarıydı. Bu sınıfın dinî ve mülkî bakımdan yaşamaları uygun olmayacağından kılıcın lisanıyla konuşuldu. Düşmanın tabi’iyetinde olan bazı büyük

sultanlar ve hâkimlerin halefleri, Mirza Muhammed Bâkır, Mirza Zeynel ve Mirza Muzaffer ki baba tarafından Timurlu Mirza Mirânşah'a dayanmakta olup, Bayındırlı Kara Osman'ın kızından olma olduklarından Hasan Bey'e mülâzım idiler, hapse mahkum edildiler. Emir Timur'un, Sultan'ın cedd-i sa'îdi olan Sultan (468a) Yıldırım Bayezid ve evlatlarını esir aldığı zaman hürmet ve saygı göstermekle beraber hapse attığından, Sultan Mehmed de onlara mürüvvet ve mertlikle yaklaşp Amasya Kalesi'nde hapse atılmalarını emretti. Kara Yusuf'un tâbilerinden olan Karakoyunlu ümerasını o taifenin eskidenberi Osmanlı Hanedanının duacıları olduklarından, eski hukukun hatırına serbest bırakıldılar. Ancak, Pir Mehmed Alpâvut'u, ki Hasan Bey'in sancağının altında durarak hîle yapmıştı, zincire vurulup hapse atılmasını buyurdu. Bu arada, Bayezid Bey Hâkperlüoğlu Ömer Bey'i de ona refik ettiler ki hapiste yalnız kalmasın. Hademe, adi ve namsız ve şöhetsiz olan bir kısım esirler de kendi hallerine bırakıldı. Huddamın bazısı aşçılık, ferrâşlık vesaire hizmetlerde maharet sahibi olduklarından, lâyük oldukları vazifeye istihdâm olundular.

İlim ve bilim sahipleri ile sanat ve hüner erbâbı, kahra uğrayanlar ve hapse mahkum olanlar arasından çıkarılıp şefkat ve merhametle ödüllendirildiler. Her biri hak ettiği şekilde bahşişlerle kayırıldılar. Bu cümleden, Irak-ı Acem'in kadı ve fâzıllarından olan Kadı Mahmud-ı Şüreyhî, faziletli ve iyi nam yapmış olanlar zümresinden olup Hasan Bey'in divânında münşîlik mansıbında olan Hâce Seydî Muhammed-i Münşî, ulûm-i şer'iyyede, hususan hadis ve kiraatte mahareti tâm olan ve Hasan Bey'in imâmı ve musâhibliğini de yürüten Kadı Ali-i Hısnıkeyfî ve ahâleden kemal sâhibi ve faziletli, ki tafsilâtıyla isimlerinin zikredilmesi sayfaları zorlayacaktır, Sultan'ın şefkât ve sevgisine mazhar oldular. Bunlar uzun yıllar boyu Sultan'ın inâyeti gölgesinde, muhtelif nimetlerle sevinç dolu yaşamlarını sürdürdüler. Ekseriyetle de âlî mansıplar ve övülmüş makamlara ulaştılar. Asla görememiş oldukları saygınlık, inâyet ve ihsânları bu âsitânede gördüler.

Ele geçirilen ganimetlere gelince; emvâl ve esbâbın en nefis ve hazine gibi olanlarının şerhi ve her kısım emti'a ve kumaşların, ki paha biçilmezdi, tafsilâtının beyânı, hususan çadırlar ve güzel kubbeli otaklar ve Arap atları ile katır ve develerin

zikri, muhasebecilerin hesap defterlerine sığmayacak kadar çok olduğundan dolayı ve kalemin dili beyânla hakkını ödeyemeyecek olmasından naşi okuyucuların tahminine bırakıldı.

Mesut ve bahtiyâr Sultan, naibleriyle birlikte gayet gönlü açık ve ve sevinçli olarak ve sonuna kadar isteklerini elde etmiş olarak nimetlerin şükrünü yerine getirdiler. Lisanen şükretmek üzere de belâgat sahibi münşîlerin kalemiyle fetihnâmeler yazdırıldı. Bütün İslâm memâlikinde devlet evliyâlarının (468b) gönül goncaları, seher vakti açılmış güller gibi tebessümle açıldı. Hânedân-ı hilâfet düşmanlarının yüzü hazân vurmuş yapraklar gibi solup sarardı. Tutuk kalplerinin goncaları daha açılmadan kıskançlık ve buğzlarından dolayı sinelerinin kafesinde soluk düştü. Rum'un büyük ve müslüman beldelerinde, hususan Kostantıniye darü'l-hilâfesi, Edirne darü's-saltanası ve Bursa darü'l-mülkünde emniyetin hâsıl olması ve zaferin elde edilmesinin şükrü için süslenerek çırâgânlı bir hâle getirilmesine hükmolundu. Bahşedilen bu büyük nimetin şükrünü eda için her büyük şehirde yeni sadaka ve hayrâtlar tayin buyuruldu. Küberâ, ulemâ ve meşâyih rütbelere göre ve vazifelerinin kanundaki yerine göre bahşişler ve küllî hediyeler gönderdi. Devletin evliyâlarından ve taraftarlarından herkesi hüsrevâne teberrüklerle hatırladı. Bu cümleden, Sultan'ın faziletli hayırlarından birisi de tek bir kelime ile padişâhane merhamet gösterip 40.000 köleyi Allah rızâsı için âzâd etmesidir. Bununla birlikte, her birinin kabiliyeti ve hak ettiği ölçüde terbiyet inâyetine mazhar olunacağı vaadedildi. Nâipler ve muhasebecilerin kayda geçmesinin ardından anılan miktardaki gulamân-ı hassa-i Sultanî hürriyetine kavuştu. Aynı şekilde, mücevher gibi bir söz daha söylemesiyle, bu uzun seferde ümera ve asâkirin Hazine-i Âmire'den, dönüşten sonra iktalarından ödemek üzere aldıkları borçları, ki yaklaşık yüz yük gümüş dirhem her bir yükü 100.000 Rum akçesiydi, tamamıyla silindi.

Padişah genel bir hüküm verdi; "Hasan Bey'in haslarından, ümerasından ve has ordusundan, bilcümle Akkoyunlu cemmatinden her kimin yanında mahpus ve (469a) esir var ise zaman kaybetmeden Sultana teslim etsinler ve o cümleden hiçbirini kendi başına bırakmasınlar."

Savaş ve çarpışmanın yoğun şekilde cereyân ettiği nokta, Bayezid Han'ın bulunduğu ordunun sağ kolunda gerçekleşti. Tabiatıyla, sair şehzâde ve ümeraya nazaran en çok esir alan da Bayezid Han'ın ordusu oldu ve sayı bakımından en çok esiri sultana sunan da Bayezid Han'ın ordusu olmuştur. Bundan sonra en çok esir alan Anadolu atlıları ve azab piyâdeleri olmuştur. Bu sonuncular Hasan Bey'in kırık kalbine, yani merkezine saldırmışlardı. Arz gününün toplanması için bir günün sabahı tespit edildi ki o günün sabahında güneş doğudan kırmızı olarak doğmuştu. İntikâmı çok şiddetli olan Sultan'ın hükmüyle sabah vaktinden güneşin batışına kadar, Sultan'ın bakışları önünde, Akkoyunlu taifesinin boyunları vuruldu. Keskin kılıçla o fâsî kavmin fesâtları kesilmiş oldu. Bahtı dönmüş o kavmin 3.000 nâmlı yiğidi sayılarak öldürüldü. Fetih ve zafer mahallinde üç gün boyunca padişâhâne siyaset hükmü icrâ kılındıktan sonra, geri dönüş için hareket edildi. Geri dönüş yolunda her konakta Akkoyunlu esirlerinden 400'er kişinin daha öldürülmesi kararlaştırıldı. O kıskanç ve inat tohumlarının cesetleri şer ehlinin ibret alması ve gözlerinin korkutulması maksadıyla öldürüldükleri yerde bırakılıyordu.

Dönüş yolunda Hasan Bey'in vilâyeti olan Karahisâr Kalesi'ne ulaşıldı. Kale ve memleket ehli hisarın ve duvarlarının sağlamlığına sığındılar. Sultan, sağlamlıkta meşhur ve o bölge halkının güvendiği mahal olan dağlık hisârın savaşçılar tarafından fethedilmesini emretti. Akkoyunlu'nun büyük beylerinden olan kale kumandanı Pernâk Darâb Bey, Sultan'ın Hasan Bey'i mağlup ettiğini duymuştu. İlâhî teyit ile fatih olan mücâhidler ordusunun korkusundan kaleyi teslim etmeyi kabullendi, başına ve mallarına amân dilediler. Türkmen kale muhafızlarını kaleden aşağıya indirerek hisarın kulelerini feth-i hümâyun bayraklarıyla (469b) süslediler. İçerisinde Zâc Madeni bulunan böylesine muteber ve faydalı hisâr, vilâyeti ve tevâbi'yle birlikte Sultan'ın nâiplerinin tasarrufuna geçti. Fetihten sonra kale ve memleketin lâzım gelen işleri yoluna konularak Kostantîniye'ye doğru hareket edildi. Ümera ve askerler şâhâne ihsânlarla okşanıp herkesin kendi evine dönmelerine izin verildi.

DESTANIN ZEYLİ
Sultan'ın Bu Fethinin Kur'ân-ı Kerîm'deki Bazı Âyetlerde Gizli Olan
Noktalarının Beyânı

Takdîr divânının münşîleri, hakîm-i habîr kitâbının levh-i mahfûzuna güçlü Sultan'ın beşâret-nâmesini tahrîr, tasvîr ve tastîr buyurmuşlardır. Hazret-i Muhammed'in sallallahu aleyhi ve selam, ebedî fetih ve zafer müjdesini, din ve devlet evliyâlarına daha önceden vermiştir. (الم غلبت الروم من ادنى الارض و هم بعد غلبهم) سيغلبون فى بضع سنين لله الامر من قبل و من بعد و يومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله ينصر من يشاء و هو العزيز الرحيم)⁴⁷⁶ bundan şöyle anlaşılıyor ki, cihad ordusunun Sultan'ının hulûs-i niyetinin çokluğundan, Hazret-i Sultan-ı Enbiyâ sallallahu aleyhi ve selam ile hem zâhirî hem de mânevî münâsebetleri ve benzerlikleri vardı ve bunlar Kelâm-ı Mübî'nin âyetleri ile sâbit ve bellidir. Bu münâsebetlerin delilinin en büyüğü ve en açık olanı bu fetih-nâme unvânı olan Rum Sûresi'dir. O kadîm vâkıyanın bu hadise ile mutâbık ve benzer oluşu Kuran-ı Kerîm'in rumûz ve işaretleri âriflerine malumdur. Kelâm-ı kadîm-i İlâhînin etkisinin ebedî olduğu ehl-i kemâl ve ilim nezdinde gayet açıktır. Söz konusu olan Rum'un fetih ve galebesinin vukuu Devlet-i Muhammed'in sallallahu aleyhi ve selam zamanındadır. İşte bu hadise için inen âyetin, Sultan Mehmed ile Hasan Bey olayına da tatbiki mümkündür. Bu husus için işaret vardır. Âyetin iniş sebebi hadis ve tefsir kitaplarında zikredilmiş, bu son olay için tatbiki ise bu hakîr-i fakirin aklına gelendir ki, zikrolunacaktır⁴⁷⁷.

Doğru yolun hidayetçisi ve Allah'ın lûtfuna mazhar olan Peygamber sallahu aleyhi ve selamın müjdesini vermiş olduğu âyetin hikâyesi şöyledir;

⁴⁷⁶ Elif. Lâm. Mîm. Rumlar en yakın bir yerde yenildiler. Onlar bu yenilgilerinden bir kaç yıl sonra galip geleceklerdir. İş, eninde sonunda Allah'a aittir. İşte o gün, inananlar, istediğine yardım eden Allah'ın yardımına sevineceklerdir. O güçlüdür, merhametlidir.(Kur'ân-ı Kerîm, Rum Suresi, 1-5. âyetleri)

⁴⁷⁷ İdris'in "bu hakîr-i fakirin aklına gelendir..." diyerek iki alt başlıklı bir fasılda beyan ettiği Uzun Hasan ile savaşın tarihi ile ilgili bilgiler, aynı sebep ve gerekçelerin beyânıyla İbn-i Kemal tarafından icmalen, ayrı bir başlık altında zikredilmiştir. İbn-i Kemal'in eserini yazarken *Heşt Behişt*'ten istifade ettiğinin en açık delili bu olsa gerek. Krş.: İbn-i Kemal, s.369-70.

Dünyayı aydınlatan nur-ı Muhammedî'nin yayılmaya başladığı zamanlar ve din mücâhidlerinin eliyle fütûhâtın başladığı sıralardı. Eski zamanlardan beri Acem kistrâları ve Rum kayserleri arasında sürekli bir savaş ve mücâdele vardı. O sıralarda ekseri sahâbe-i kirâm, Arap kavimleri arasında ve Hicâz diyârında davet-i Nübuvvete bellerini içtihad kemeriyile sıkı sıkıyla bağliyerek başlamışlardı. Tam bu sıralarda İslâm ordusu ve münâfık müşriklerin ordugâhlarına Rum ve Acem sınırlarından, kistrânın Fars ordusu kumandanı Şehriyârân ile Rum kumandanı Beclîs (?) arasında büyük bir muhârebenin cereyân ettiği, (470a) fetih ve zafere ise kistrânın kumandanının ulaştığı, Rum ordusu bu savaşta büyük bir yenilgiye uğrayıp büyük kayıplar verdiği, bu galibiyetten sonra Farslar'ın büyük ölçüde Rum topraklarına girdiği ve durmaksızın Kostantiniye halicine kadar ilerledikleri, Rum kayserlerinin o sırada zayıf oldukları ve bu sebeple Acem istilasının önüne geçemedikleri haberleri ulaştı.

Bu haberlerin Müslüman ve müşrik toplulukları arasında yayıldıktan sonra, o sıralarda Mekkeliler çoğunlukla mecûsî ve kistrâya tabi olduklarından, bu habere sevinmişler ve ateşperest ordusunu methetmişler, Acemlerin Rumlara galebesinden dolayı müslümanlara karşı sevinç gösterilerinde bulunmuşlardı. Çünkü Rumlar ehl-i kitap ve hak olan bir peygambere tabi idiler ve müslümanlar hıristiyanlara bu bakımdan yakınlık hissediyorlardı. Ayrıca, Hazret-i İsa'nın, Hazret-i Muhammed'in sallallahu aleyhi ve sellem peygamber olarak zuhur edeceği müjdesini (*ومبشراً برسول*) ⁴⁷⁸ *(ياتى من بعدى اسمه احمد*) vermiş olduğundan dolayı da her iki din mensupları arasında bir münâsebet vardı. Gönüllerin benzerliğinin bir delili olarak da muhabbeti gaye edinen âyet-i kerîmeyi ⁴⁷⁹ *(اقربهم مودة للذين آمنوا الذين قالوا انا نصارى)* gösteriyorlardı. Ancak Fars ehlinin tamamı ateşperest olup Mecûsîlik dinine ve peygamber olarak da Zerdüş't'e inanıyorlardı. Müşrik Araplar ve Hicâz ehli Acem kistrâsına tabi olduklarından din ve mezhepte de Acemlerin taraftarlığını yapıyorlardı. Bunlar ashâbın ehl-i kitap ile dostluk ve kardeşliğini tahkîr ediyor ve azarlıyorlardı. müslümanların gönüllerini kırmak için sürekli Rumların yenilgisinden

⁴⁷⁸ Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim. (Kur'ân, Saf sûresi, 6. Âyet)

⁴⁷⁹ Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da "Biz hıristiyanlarız" diyenleri bulacaksın. (Kur'ân, Maide Sûresi, 82. Âyet)

bahsediyorlardı. Böyle bir zamanda Hazret-i Risâlet-penâh ve ashâbının hâtırını teselli için (*الم غلبت الروم*) müjdenâmesi ve âyeti nâzil oldu ve müslümanların gönü rahata etti. Birgün Mekkeli müşriklerden Ubey bin Halef, sahabe-i kirâm ile konuşmaları sırasında Farıların taraftarlığını yaparak ehl-i İslâm'a dil uzatmaya başladı. Kuran-ı Kerîm'in müjdelediği şekilde Rumların Farılara galebe çalacağı sözleri de müslümanların dillerindeydi. Ancak mezkûr Mekkeli müşrik, câhiliyetinden nâşi bu âyet ve hadîsi yalanlıyordu. Sahabeler ise Allah'ın verdiği sözün muhakkak gerçekleşeceğine inanıyorlar, müşriklerle çok defa tartışıyorlardı. Taraflar arasındaki bu sözlü tartışma en sonunda Rum âyetiyle verilen müjdenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususunda, 10 kırmızı tüylü deve üzerine 3 yıl vâdeyle bahse girdiler. Sahabelerden bazıları mezkûr bahis ve anlaşmadan, sohbet esnâsında Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi veselleme sözettiler. Hazretleri, üç yıllık vâdenin yedi yıla çıkarılmasını ve 10 devenin de 100'e yükseltilmesini, Allahu teâlânın vadesinde hilâf olmadığını buyurdular. Zamanın üç yıldan yedi yıla çıkarılmasının sırrı şöyleydi ki; Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi vesellem ashâbına (*بضع سنين*)'in manasını üç yıldan (470b) yedi yıla ihtimal buyurdular. Sahâbeler yeniden Ubey Bin Halef ile görüşerek bahsin zamanını yedi yıla ve deve miktarını da 100'e yükselttiler. Tâ ki Rumların mağlûbiyetinden yedi sene geçtikten sonra, Hudeybiye gazvesinin yapıldığı senede, Kısırânın ordu kumandanı Şehriyârân kendi padişahı ile ihtilâfa düşerek Rumların hizmetine girdi. Kayserden terbiye aldıktan sonra Rum ordusuna rehberlik ve öncülük yaparak İran'a geri döndü. Rum ve Acem ordularının bu seferki savaşı vaad-ı İlâhî gibi gerçekleşti; Hak teâla zafer kapısını ehl-i kitaba açtı ve Rumlar öylesine bir zafer kazandılar ki kısırâların başşehri olan Medain'in yakınlarına kadar yağmalayarak ilerlediler. Rumların fetih ve zafer haberi Hazret-i Peygambere, sallallahu aleyhi ve sellem ve sahâbîlere Hudeybiye gazâsında ulaştı. Ubey bin Halef, Uhud Gazâsı'nda Hazret-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden sağlam bir kılıç darbesiyle yarı ölü hâle gelmiş ve Mekke'ye dönmüştü. Bu dert ve gamla dünyadan göç edip ebediyen cehennemde kalmak üzere gitti. Sahabe-i kirâm, vaat edilen 100 deveyi Ubey'in terekelerinden ve evlatlarından tahsil ettiler. Hazret-i Peygamber aleyhisselâm bütün develeri hak sahipleri ve fukaraya dağıttı.

Sultan Mehmed ile Hasan Bey vâkıası Rum Suresi'nin nüzûl sebebine birkaç bakımdan benziyordu. Harflerin delilleri ve cifr ilminin şâhidliği ile mânâ âleminin bazı işaretlerini beyân ve bu âyet-i Furkan'ın gizli sırrını açıklamak icâp etti. Birdenbire aklıma gelen bu bilgileri, teberrüken erbâb-ı hidâyetin nazar-ı mütalaasına sunuyorum:

Birinci Vech (Sebep);

Ulema ve hak ve yakîn ehline malumdur ki, Kurân-ı Kerîm'in belîğü'n-nizâm olan nazarında, ruhânî manâlar beyan olunurken, gelecekte muhakkak vuku bulacak vakıalar bazen sıyğa-i mâzî, yani geçmiş zaman için de geçerli olabiliyor. Gelecek için aidiyeti olan (غلبت الروم), mâzî-yi meçhûle de uyabilir. Bu sözlü kaideye göre bu vahy-yi Kur'ânî'nin manası, ki eski zamanlarda vuku bulan Rum ve Fars vakıalarının her birine uymaktadır, bu hadiseye de (Fatih Sultan Mehmed ile Hasan Bey'in savaşı) her hangi bir mania ve zıtlık olmaksızın yüklenebilir. Çünkü mazmunu ve içeriği müjde niteliğinde olan (سيفليون في بضع سنين), gelecek zamana aidiyetinin olmasına rağmen, şimdiki zamana da yüklenebilmesi muhtemeldir. (471a) (الله الامر من قبل و من بعد)'in sırrının mantığı da aynı vaadi müstemil olup ahkâmının devam edeceğinin ebedî olduğunu göstermektedir. (فى الدنى الارض) kelimesi ise Rum ve Fars ordularının hadisesini doğrulayıcı ve delilidir. Böyle bir yüklemde bulunmak ve bu kelimenin sırrını cifr ilmi ve harflerin işaretleriyle bir şeyler çıkarmak, âyetin iniş maksadına ters düşmeyecektir. Muteber tefsirlerin ve tarih kitaplarının naklettiklerine göre o eski zamanda Rumların Farslardan yenilgi aldıkları mahal Diyarbekir arzındaymış. Bazı nakil ve rivâyetlere göre Şâm'ın Filistin'inde vuku bulmuştur. Ednâ'l-arz'ın tefsirini ise arz-ı Şâm yakınlarından Fars'a kadar olarak zikretmişlerdir. Rum ve Fars arasında cereyân eden en son hadise (Fatih ile Hasan Bey arasındaki) ise Erzurum'da vuku bulmuştur. Burası Rum sınırı olduğu için böyle isimlendirilmiştir. İlim ülkelerinin seyyâhlarına ve yolların seyyarlarına malumdur ki, ednâ'l-arzın, Fatih Sultan Mehmed'in Hasan Bey'le yaptığı savaş mahallinin olabilme ihtimali, Filistin ve Diyârbakır'a göre daha yüksektir. Âyet-i kerîmenin bu son hadiseye tatbikini teyit eden bir diğer unsur da, Hâs Murad Bey ve Ömer Bey-i Rumî gibi Rumeli büyük ümeralarının Fars memaliki ordusundan aldığı mağlubiyet vakıasıdır. Zâten Rum Sultanı Mehmed Han'ın, Has Murad Bey'in

vakiasından yedi gün sonra gelen galibiyeti de, ki (بضع) eyyâmı sayısının nihâyeti idi, (سيغلبون في بضع سنين) mazmûnuyla hakikate kavuşmuştur.

Bütün bunlarla beraber, Hasan Bey ve onun saltanatının Acem memâlikine galibiyeti de (بضع سنين)'de gerçekleşmiştir. Çünkü (بضع)'ın harflerinin cevheri lafzen ve harfen bu mucip üzerine hesaplanıyor (2 ب, 800 ض, 70 ع=872). Buna göre 872 hicri senesi ortaya çıkmaktadır. Yedi yıl sonrası olan (بضع) yıllarının sonunda, ki 878 senesi olacaktır, ednâ'l Erz-u-Rum (Erzurum'un aşağısı demek) olan aynı yer ve mahalde Rumların (Fatih'in) galibiyeti gerçekleşmiştir. Galibiyet ve mağlubiyetinin her iki ednâ'l-arz'da vaki olduğundan (في بضع سنين) zarfının bağlaç ve ma'mûlü her biri sıyga-i mechûlün iki âmili ki (غلبت)'tir ve sıyga-i malum ki (سيغلبون)'dur, elde edilebilir. Bu şekilde Rumeli ümerasının, ilk karşılaşmada Fars ordusu ve Hasan Beylilerden yenilgisi ve Hasan Beylilerin de ikinci savaşta Rum ordusundan yenilmesi (بضع) harflerinin gün sayısına bakarak veya mağlubiyet ve galibiyetin (بضع) yıllarında gerçekleşmiş olması burada anlatılanlara muvafıktır.

İkinci Vech (Sebep):

Teyit edilmiş âyetin nüzûlünün sebebi ve kıssasıdır. Ashâb-ı kirâmın münâfık ve müşriklerle Rum ve Farsların galibiyet ve mağlubiyet meselesinden dolayı tartışmalarıdır. Bunlar ehl-i İslâm'ın ehl-i kitapla olan yumuşak ve iyi niyet ilişkilerinden ve ehl-i kitâba kendilerini daha yakın hissetmelerinden kaynaklanmaktaydı. Filhakika konuşmalarında ehl-i Rum'dan bahsederlerken içeriğinde muhabbet ve kardeşlik belirtisi olan (اخواننا الكتابتون) derlerdi. Rumların Farslardan aldığı yenilgi yüzünden onlarla gam ve kederlerini, hissen dahi olsa paylaşmalarından dolayı Hazret-i Hak sübhânehû ve te'âlâ tarafından Rum Sûresi tesellî-nâmesini (471b) vahy lisanından duyuyorlardı. Bu mukâyese ile Sultan Mehmed ile Hazret-i Ahmed'in mukaddes ruhâniyeti ve âl ve ashâbının arasındaki münâsebet, eski zamanlarda Rumlara olan sevgi ve kardeşlik hissinden çok daha ötede bir histi. Çünkü Nübüvvete ve İslâmiyete hizmet eden bir evlad olarak Fatih Sultan Mehmed'in, ayrıca hem-nâm ve adaş olmasının yanı sıra, biraz da bazı bakımlardan benzerlikler vardı. Hem Hazret-i Risâlet-penâh'ın hem de O'nun yolunun evlâdı Sultan Mehmed'in düşmanlarına galebe ve zafer bulmaları mânâ

âleminde sevinçlerin artmasına sebep olmuştur. Buna göre Rumların ve Farsların galibiyet ve mağlûbiyetlerinde, Rumların ilk mağlûbiyeti (بضع سنين)'in evvelinde olmuş ki Hasan Bey'in Acem Sultanı Cihânşâh Mirzâ'ya galip geldiği yıldır. Zira Cihan Şahlar Hanedanının saltanatı ve Acem memalığında babası Kara Yusuf'un hükümdarlığı Âl-i Osman Hânedânının teyit ve imdâdıyla mümkün olmuştur ki, sağlam bir münâsebet ve ilişkinin göstergesiydi. Yıldırım Han'ın zikredildiği kitap ve ketîbede beyân edildiği gibi, bu iki hânedân arasındaki dostluk ilişkileri (الحب بتوارث) ile ispât olunmuş, Hasan Bey ve ailesinin ve cediti Kara Osman'ın asıl münâfıklığı ve muhâlefetleri Emir Timur'un Yıldırım Bayezid Han ile savaştığı gün ortaya çıkmıştır ki, ilgili ketîbede zikri geçmişti. (البغض بتوارث)'ın küllî kâidesi Hasan Bey'in âkıbetinde, nasıl babasından bu oğluna şiddetli bir şekilde sirâyet ettiği açık bir şekilde ortadadır. Bununla birlikte, güvenilir ahbârı nakledenlerden duyuldu ki, Cihânşâh'ın mağlûbiyeti ve Hasan Bey'in gâlibiyetinden dolayı Sultan Mehmed büyük bir üzüntü duymuştu. Hatta himmet ordusu beynini istila ederek Cihan Şah ve evladları için teessüfünü beyan ve bu hususta gönlünün rahat olmadığını zikrederdi. Hâsılı, Hasan Bey'in gâlibiyeti (بضع) yıllarının ilkinde gerçekleşmiş ve Sultan Mehmed'den aldığı mağlûbiyeti de (بضع) yıllarının sonunda, vahy-i Rabbânî'ye uygun olarak vuku bulmuştur. Ayrıca, müjde gayesini taşıyan bu âyetin sonu (وبذلك) (فليفرح المومنون بنصر الله ينصر من يشاء) sevinç-nâmesiyle son bulmuştur. Bir diğer güzel tesâdüf de Sultan Mehmed'in söz konusu zafer tarihinin, Hazret-i Risâlet-penâh sallallahu aleyhi ve sellem'in fethini müjdeleyen âyetin mazmûnuyla aynı tarihi taşımasıdır; (و ينصرك الله نصراً عزيزاً)⁴⁸⁰. (472a)

⁴⁸⁰ Fetih sûresi, 3. Âyet; Ve sana şanlı bir zaferle yardım eder.; 878/ 1473. ; Bu Âyet-i Kerîme, tarih belirtmek maksadıyla; Oruç, (a.g.e., s. 124); İbn-i Kemal, (a.g.e., s. 369); Âli,(a.g.e., s. 158); Neşrî, (a.g.e., s. 358 Not: 211) tarafından da kullanılmıştır.

MEYMENE-İ MEYMENET-ÂSÂR-I SULTANÎDEN YEDİNCİ DESTAN
Sene 877'den 880 Sonlarına Kadar (1472 Haziran'ından 1476 Nisan'ına kadar)
Sultan'ın İran Ülkesine Teveccühünden Sonraki Muhtelif Vâkıalar ve
Hâdiselerin Beyanı ile Ümera ve Mücahidlerin Muharebelerinin Tafsîlâtı ve
Hasan Bey'in Oğlu Uğurlu Mehmed'in Sultan'ın Dergâhına İlticâda Bulunması
Gibi Küllî Hadiselerin Zikri

Fetih ve ikbâlin geniş alanında Allah'ın yardımda bulunması için yeni sebepler yaratılır. Saadetli birisine yardım için gerekli sebepler Cenâb-ı zül-celâl tarafından halk olunur. Sadece maddeye bakan ve görünüşü görebilen muhâlifler ve imân nurundan mahrum olanlar, İlâhî teyitle kurulmuş olan devletin nizâmını bozmaktan âciz olurlar. Hatta erbâb-ı hilâfın her bir muhâlefeti, Allah'ın izniyle devletli olanın menfaatine yönelik bir harekete dönüşür. Çünkü Allah vergisi devletlerin ortaya çıkmasında hased ve kıskançlık ehlinin mâni olmaya çalışması ve düşmanca hareketlerde bulunmaları ile mezkûr devlet saadet temelinde daha sağlam oturarak ilerleme kaydetmiştir. Her ne kadar bu genel kaide bazen aksine de işlemiştir, ancak Sultan Mehmed zamanında cereyân eden çoğu hadiseler, onun devletini daha da sağlamlaştırmış ve bu olaylar onun zamanında, devletin daha da terakki etmesi için âdetâ tayin olunmuş vâkıalar hükmünü almıştır. Şöyle ki;

Sultan Mehmed'in İran ülkesine (Uzun Hasan) sefere başladığı andan feth-i mübîne ulaşana kadar kıskançlar ve fesat ehlinin ülkede bir delik açmaya yönelik teşebbüste buldukları her bir hareketi ve dar görüşlülerin devletin aleyhine olarak yaptıkları her tedbir ve hilelerinden (الحسود لا يسود) hikmetli sözü iktizasınca hiçbir fayda elde edememişlerdir. Hatta bu amellerinin sonunda sağlık açısından eksikliğe düştükleri gibi rahatlarının da zevâle erdiği muhakkaktır.

Farsça beyit tercümesi:

Sabah vakti gündüz gibi malûmun olur, Kime mağlup düştüğün gece boyu.

Zikredilen tarihlerde gerçekleşen bazı hadise ve vakıalara örnek olarak iki söylevin yazılması uygun görüldü.

BİRİNCİ SÖYLEV

Ümera ve Ordunun Gönderilmesiyle Gerçekleşen Fütuhâtlardan Birincisi: Karaman'ın Muteber Kalelerinin Fethi

Hasan Bey'in, İslâm mücahidlerinin sultanı ve kulları ile muhâlefetinin menşei ve o zamanki fitnelerin ortaya çıkmasındaki küllî sebep, Hasan Bey'in Karamanoğullarını himâye ederek bazı hareketlerde bulunmuş olmasıdır. Onun, Karamanoğullarına yardım niyetiyle bölgeye ordu gönderdiği daha önceki destanlarda zikredilmişti. Akkoyunluların ve bahtı kararmış ümerasının yenilgiye uğradığı sırada ve Bayındırlı Yusuf Bey'in yakalanma anında Karamanoğulları, zamanında ve vaktinde bir kaçışla canını kurtarmıştı. Bölge yollarının tamamına bilgin bir ârif gibi vâkıf olduklarından, herkesten evvel memleketlerine doğru kaçmaya başladılar. Bu sıralarda, Karamanoğlu Kasım Bey Taşeli'nin müstahkem mevkilerinde bulunuyordu ve her gün bir köşeden fitne çıkarıyor, ve fesat tohumu ekiyordu. Bir ara, çalma ve hırsızlık yoluyla Silifke'yi ele geçirdi ve Karaman'ın diğer bölgelerinde de sürekli fitne çıkarmaya devam etti. (472b) Hasan Bey'in mağlubiyetinden sonra Karamanoğlu Pir Ahmed Bey, Karaman tarafına doğru kaçmayı başarmış ve kardeşi Kasım Bey'le Silifke Kalesi'nde buluşmuştu. Buradan birlikte eski büyük memleketini canlandırma hayaline kapılmış ve Lârende şehrine doğru hareketle reâyâ ve âcizlerden mallarını alarak halkın eziyetine başladılar.

Sultan Mehmed Han İran seferinden sonra Kostantiniye'ye ulaşış feragatla oturduğu sırada Karamanoğullarının fitne çıkarmaya başladıkları haberi ulaştı. Vakit kaybetmeden, o tarafların tamamıyla fethedilmesi amacıyla Gedük Ahmed Paşa'nın gönderilmesini uygun gördü. Çünkü mezkûr paşa defalarca Karaman'a gitmiş ve bölgeye aşinalık kazanmıştı. Ahmed Paşa, Anadolu ordusu ve ümerasıyla Karaman taraflarına gönderilirken, Karamanoğullarının tamamıyla ortadan kaldırılması emri verildi.

Ahmed Paşa düzenli ordusuyla birlikte önce düşmanın bulunduğu noktaya en yakın mahal olan Lârende şehrine yöneldi. Savaşa başlamadan evvel vaziyeti iyice kavramış zeki bir elçiyi ortalığı sakinleştirmek ve görünüşte sulh istemek maksadıyla Ahmed Bey'e yolladı. Bu tedbiriyle düşmanın kendilerini emniyette hissetmelerini

sağladı. Bu sırada Karamanoğulları, eskiden olduğu gibi, başları sıkışınca özür dileyip tevbeye meyil göstermişlerdi. Karamanoğullarının kumandan ve ileri gelenleri tamamıyla sulh konusunda müttefik ve hemfikir olarak aradaki meselenin savaşız çözülmesine rıza gösterdiler. Ahmed Paşa, elçi daha Pir Ahmed Bey'in yanındayken, kalabalık ordusuyla âniden harekete geçti. Elçi için kurulmuş olan ziyâfet ve meclis sırasında ansızın muzaffer ordunun geldiği haberiyle ehl-i fesâdın toplandığı yere ateş düştü. Herkes korku ve telaş içerisinde, ırzını ve malını korumak ve ailesine sahip çıkmak üzere sağlam bir köşeye doğru kaçmaya başladı. Pir Ahmed Bey de bazı adamları ve tevâbi'yle birlikte binbir meşakkat ile kendini yüksek tepelere atmayı başardı. Sultan Mehmed'in ordusu Karamanlıların bütün il ve ulusunu yağlamadı, esir aldı ve yakıp yıktı. Bu arada Karamanlılardan bazı ileri gelenler de esir alındı. Buradan sağ ve sâlim Lârende'ye geri dönüldü. Lârende'deyken, Taşili'nin bazı hisar ve kalelerini ele geçirme tedbiri olarak top döktürüldü, gerekli diğer tedbirler tamamlandı. Müteakiben harekete geçen Ahmed Paşa, evvela Ermenak'ı fethetmek üzere bu vilâyete yöneldi. Kaleyi ele geçirmek için korku tedbirlerine başvurunca ve kale ehli gelen ordunun kuvvetini görünce derhâl aman dileyerek kaleyi teslim ettiler. Kale ve mülkün teslim alınmasının ardından Ahmed Paşa, bu defâ Minân kalesine yöneldi. Bu maksatla, fethi çok zor ve güç olan kalenin muhasarasını danışmak üzere bir toplantı düzenledi. Toplantıya katılanların çoğu, hususan topçu ustaları hep bir ağızdan, top atışlarıyla bir yol açarak bu kaleye girmenin mümkün olmadığını bildirdiler. Çünkü kalenin etrafı toprakları nasbedecek kadar geniş ve uygun değildi. Ancak Ahmed Paşa (473a) bu tarz konuşmalara iltifat göstermedi. Top ve tüfekleri uygun yerlere kurdurmak üzere mühendisâne tedbire başvurup işbilir top ustalarına yol gösterdi. Biraz zorluğa katlanarak birkaç parça topu kaleye musallat kılmayı başardılar. Kale ehlinin aslâ aklına gelmeyecek mahalden topraklarla kale dövülmeye başlandı. Her ne kadar top atışlarıyla imâretler ve evlerin duvarlarında tahribâta yol açılıyorsa da, bu şekilde kalenin fethedilmesi mümkün görünmüyordu. Kalenin istihkâmına ve sağlığına güvenen Pir Ahmed Bey, bu kaleyi elde tutmayı ümit ediyordu. Bu yüzden bütün himmetini bu kaleyi muhafazaya harcıyor, bütün ailesi ve mallarını bu kaleye bırakarak kalenin karşısında bulunan yüksek dağın üzerinden, ki asâkir-i Sultanînin bu dağa çıkışı için hiçbir yolu bulunmuyordu, kendini her gün kale ehline göstermek

suretiyle onları kaleyi muhafaza ve müdafaada hırslandırıyordu. Ancak Ahmed Paşa da kaleyi top atışlarıyla tahribata uğratmaktan geri durmuyordu. Diğer taraftan da kalenin fethi için başka yollar da aramaya başlamıştı. Bu amaçla kale ehline bir mesaj yolladı:

“Her ne kadar kale ve hisarın sağlamlığına güvenmektesiniz ve böylesi güçlü ve muktedir Sultan’a itaatte başınızı eğmemekte direniyorsunuz. Ancak siz de gördünüz ki, imkânsız zannettiğiniz kalenin etrafındaki birkaç mahalden kalenin tahribâtına başladık ve Allahü teâlânın yardımıyla fethi imkânsız hâlden çıkarıp imkân dairesine dahil ettik. Karamanoğullarının ehl u iyali Sultan Mehmed Han’la yakınlık ve akrabalıkları olmasından dolayı bunların ırz ve nâmusları ile sille-i rahmi kesmek ehl-i imânın müriüvvetinden dışarıdadır. En iyisi selâmet ve teslimiyetle kaleyi Sultan’ın kullarına teslim edesiniz ve ırz ve mallarınızı muhafaza buyurasınız.”

Bu şekilde akıllıca tedbirlere başvurmak suretiyle anlaşmalarını vesikalara dayandırarak mübâlağalı teşebbüslerde bulundu. Kale muhafızlarının ırz ve mallarına zevâl geleceği korkusu galip gelmişti. Ayrıca, artık kalenin teslimini geciktirmek akıl kanununa muhalefet gibi görünüyordu. Bu yüzden zaman kaybetmeden kalenin teslimine rızâ gösterdiler, Ahmed Paşa ile anlaşmayı vesikalandırmaya ve tekit etme çabasına kapıldılar. Ahmed Paşa da mecburen makamı ve devletin maslahatı için Pir Ahmed vesair Karaman evladlarının emvâl ve avratlarıyla evladlarını himâyesi ve muhafazası altına aldı. Sultan Mehmed’in akrabası olan bütün büyük hâtûnları korunaklı bir mahalde malları ve hizmetçileriyle birlikte muhafaza etti. Bundan sonra fetih bayrakları surun ve kulelerin tepesine dikildi, hisârın muhafazası için güvenilir kişiler nasbetti. Tesadüfen Sultan’ın askerleri deste deste hisârın içinde ve dışında dolaştığı ve bayrakların kulelerde dalgalandığı bu sıralarda Pir Ahmed Bey, her gün yaptığı gibi kalenin karşısındaki dağda ortaya çıktı. Birdenbire Sultan Mehmed’in bayraklarını kalenin üzerinde dalgalanır vaziyette görünce ızdırıp içerisinde kıvrandı, yakasını parçalayarak kendini (473b) intihar amacıyla dağdan aşağıya attı. Ancak, takdîr-i İlâhî ile elbisesi, dağ ve dağın eteği arasındaki birkaç ağacın dallarına takılıp orada asılı kaldı.

Hayatının elbisesi, zayıf bir iple dünyaya bağlıydı. Bu haldeyken hademeleri ve mülâzımlarından bazıları binbir zorlukla aşağıya halat sarkıtarak kurtardılar. Gedük Ahmed Paşa vakit kaybetmeden o hânedâna ait aile fertlerini emniyetli bir şekilde Sultan Mehmed'in dergâhına gönderdi. Diğer bazılarını da zamanın icap ettirdiği maslahata göre cân ve mallarına amân verdi. Bu işlerden fariğ olduktan sonra Silifke Kalesi'ni fethetmek üzere hareket etti.

Silifke Kalesi daha önceleri de bir defa Karamanoğlu İshak Bey'in evlâdının elinden alınmıştı. Ancak, Hasan Bey fetreti zamanında Kasım Bey hile ve hırsızlıkla geri almıştı. Sultan'ın kullarını kaleden ihraç ederken, bir miktar Sultan'ın topçularını da Silifke'de durmalarına ve yerleşmelerine izin vermişti. Ahmed Paşa, muzaffer askerlerle kaleyi kuşatınca, gizli yollardan mezkûr topçulara mesaj yolladı ki: *“Sizler hâlâ Sultanın hizmet-kâr kullarısınız ve bu kalede cebir ve kahr ile tutulduğunuzu biliyoruz. Eğer lâyük mertebe ve mansıplara ve teşrifâta sahip olmak ve erişmek isterseniz, kalenin fethi için uygun bir yol ve tedbîr bulunuz. Ve bir an evvel Sultan'ın dergâhındaki makbûller ve kabiliyetliler arasına giriniz.”* Topçular gönül rahatlığıyla Sultan'ın ordusuyla savaşmaktan ellerini çektiler; bir gün topun ilacını ambâr ve baruthânedeki çıkarma bahânesiyle barut deposuna ateş bıraktılar ve kale içerisinde, âdetâ cehennemden bir ateş yakılmışçasına, büyük bir patlama ve ateş kale binalarına sıçradı. Baruthânedeki patlamanın etkisiyle büyük taşlar duvarlara isâbet ederek bir miktar kale duvarının yıkılmasına sebep oldu. Öyle ki, bu gediklerden Sultan'ın askerlerinin geçmesi kolay hale geldi ve kuleler yerle bir oldu. Bundan sonra Sultan'ın muzaffer askerleri her taraftan girişlere hücum ederek zafere ulaştılar. Her taraftan kuleler ve surlar fethedildi. Beklenmedik bir şekilde ve kolaylıkla kale elde edildikten sonra Ahmed Paşa, Karamanoğulları'nın ileri gelenlerinden 180 kişiyi yakaladı ve kalenin altında hepsinin başlarını vurdurttu.

Mezkûr kale ve hisarlar, ki bölgenin asıl giriş kapılarıydı, fethedilince esas fesat maddesi olan Pir Ahmed Bey'in ortadan kaldırılması için harekete geçildi. Pir Ahmed Bey, Ahmed Paşa'nın kendisine doğru yöneldiği haberini alınca, bahtının dönmüşlüğünden ve gönlünün kırgınlığından dolayı artık karşı koyacak gücü kalmamıştı. Gerçi sığındığı birkaç mahal vardı ama hepsi sarp dağlar (474a) ve

müstahkem mevkilerdi. Ancak, devletinin temelinde musallat olan sağlamsızlık ve bahtının ağacına vurulmuş olan balta yarasına merhem olacak kadar sağlam mevkiler değildi. Zarureten, korkmuş ve tedirgin bir vaziyette Taş-ili'nin bütün zorluklarından Tarsus'a ve oradan da Şam diyârına kaçtı. Şam hâkimleri ve meliklerinin himâyesine iltica ettiği yer onun bu dünyadaki gittiği en son mekânıydı.

İKİNCİ FETİH

Develi Karahisarı'nın Fethi

Karaman hâkimi bulunan Şehzâde Mustafa sene 879/1474-75'te, Gedük Ahmed Paşa'ya danışmaksızın, hükümet mahalline yakın olan Karahisâr-ı Develü Kalesi'ni fethetmeye teveccüh buyurmuştu. Bu amaçla, kendi has adamlarından olan ve Niğde şehrinde vâli ve hâkim bulunan Koçi Bey'in yanına ordusunun çoğunu katarak mezkûr kalenin muhasarasına gönderdi. Muhasaradan belli bir zaman sonra kale ehli, Karamanoğulları Devleti'nin temelden yıkıldığını ve ordularının da hakikaten dağıldığını gördüler. Artık hiçbir yerden yardım gelmesinin mümkün olmadığını, bu yüzden kalenin elde tutulamayacağını anladılar. Karamanoğullarının eski beylerinden olan kale hakimi Atmaca adında birisiydi. Kaleyi Âl-i Osman'a teslim etmeye razı oldu. Şehzâde Mustafa'nın inâyette bulunacağı vaadleri onun kaleyi teslim etmeye razı olmasındaki esas âmildi. Nâm ve namusunu riayet için şehzâdeye arzetti ki, eğer şehzâde Gedük Ahmed Paşa ile birlikte kaleye kadar gelirlerse, kendisi de zaman kaybetmeden kaleden inerek atebe-bûsluğa koşacağını, vaad edildiği gibi şehzâdenin merhamet ve şefkatıyla mümtâz olacağını bildirdi. Bu plan ve anlaşmaya göre Şehzâde Konya'dan süratle hareket etti. Kaleye ulaşınca kale vâlisi vaadine vefa ederek şehzâdenin inayet, terbiye ve ihsanlarını gözler oldu. Şehzâde, fetihten sonra keyfiyeti Gedük Ahmed Paşa'ya bildirdi ve ondan, kalenin muhafazası için babasının has kullarından birilerinin gönderilmesini istedi. Bundan sonra Şehzâde sürekli devam eden işretli günlerine ve sürekli içmeye başladı. Bu durumu, gün geçtikçe arttırarak devam ettirdi. Bundan önceleri zâten Şehzâdeye veca'-i külliye hastalığı musallat olmuş ve bu hastalık zamanla kulunc-i mütemâdiyeye dönüşmüştü. Hastalığın tedâvisi hususunda şehzâde gençliğine güveniyor ve müskirleri yiyip içmede isrâf buyuruyordu. Tâ ki hastalık ordusu

vücudu ülkesinde isyan etti ve vücut memleketini yakıp yıktı. Şehzâdenin hastalığını tedâvi etmek üzere vâlidî Sultan Mehmed Han, dârül-hilâfeden bir hâzık hekimi gönderdi. Fakat tabip yoldayken Şehzade vefat etti. (474b)

İKİNCİ SÖYLEV

Hayırlı ve Şerli, Faydalı ve Zararlı Bazı Vâkıaların Beyâmı ile Dostların İleri Gelenlerinden Bazılarının Vefatı ve Düşmanların Ölüm Hâdiselerinin Zikri

Müslüman ülkeler için hayır ve hasenât denilebilecek Sultanın düşmanlarından bazılarının ölümü ve zaman içerisinde sonu hayır veya şer ile biten bazı hadiselerin zuhuruna örnek olarak sene 879/1474-75'te cereyan eden olaylar gösterilebilir⁴⁸¹.

Birinci Hâdise

Karamanoğullarının faydasız varlıkları ve akıbetsiz akabının şer ve zarar dolu varlıkları, hususan Pir Ahmed Bey, her nevi şer ve zararın kaynağıydı. Bunların hayatta olmalarının şomluğundan her birkaç günde bir, her bir köşeden fitne ve fesat zuhur ediyordu. Ancak onun Sultan Mehmed'in ordusuyla karşılaşacak gücü olmadığından, belirli aralıklarla Karaman vilâyetleri etrafında bir fitne ve kargaşa çıkarıyordu. Sultan'ın askerleri onu ortadan kaldırmak üzere harekete geçtiğinde ise, fırtınadan kaçan sinek gibi etraflardaki dağ ve mağaralara kaçıyor. Bu sebeple, cennetten birer örnek gibi olan bu ülkenin beldeleri emniyetten uzak kalmıştı. Onun şer ve fitne uyandıran varlığı halkın ölümüne ve memleketin tahribâtına sebep oluyordu. Tâki İlâhî irâde o memalikin âsâyiş ve huzura kavuşması yönünde oldu; Pir Ahmed Bey muhtelif hastalıklara yakalanarak telef olma noktasına geldi. Ermenâk'ta fitne çıkarmakla uğraştığı bir sırada dert ve elemi artmaya başladı. O taraflarda bilgili bir tabibin bulunmayışı, ölüm sebebini de hazırlamış oldu. Tesâdüfen, câhil Türk tabiplerinden ihtiyâr bir kadın, kan emici canavar gibi, Pir Ahmed'e müşhil bir şerbet içirmişti. Çeşitli hastalıklar bir taraftan, bir taraftan da

⁴⁸¹ Her iki nüshada 889 yazılıdır. Sehven yazıldığını düşünerek doğru olanını verdik.

sürekli devam eden şiddetli ishal fiziki gücünü tamamen bitirdi, hayvâni ruhu zayıf bedeninden çıkarak, naşının da bulunduğu taht-ı revân üzerinde yolculuğa çıktı. Memleketini ister istemez Sultan Mehmed'in kullarına terk etti. Küçük kardeşi Kasım Bey, ağabeyinin ziyaretine gitmeye çalışmış ve en sonunda naaşının mezara taşındığı anda kavuşabilmiştir. Ağabeyinden ebediyen ayrılmış olmanın verdiği üzüntüyle sinisini yırtarcasına epey bir ağlamış; (475a) lâkin ağlamak ve saç-baş olmak çürümüş ölüye ne fayda sağlar? Teçhiz ve tekfîninden sonra onu, Nureddin Sofu demekle meşhur olan büyük ceddinin mezarının yakınına defnetti. Bu vâkıadan sonra memleket ehlinin dağınık ve perişân halleri düzelmeye ve âsâyişe kavuşmaya başladı.

Tâ ne-mîred yekî be-nâ-kâmî, Digerî şâd-kâm ne-neşîned.
Ölmeyince biri mutsuzca, Mesut olamaz bir diğeri.

Diğer Bir Hâdise

Sultan Mehmed, Şehzâde Sultan Mustafa'nın vefâtından sonra fitne ve fesâdı defetmek ve perişân olan reâyâyı huzûra kavuşturmak için Karaman saltanatı mesnedini o sıralarda Kastamonu'da vâli bulunan Şehzâde-i azâm Cem Sultan'a verdi. O memalikin melikü'l-ümeralığı ve beylerbeyliğini de Rum Mehmed demekle meşhûr olan Mehmed Paşa'nın uhdesine bıraktı. Karaman hudûdunda, hususan Şücaeddin Vilâyeti ve Herakliye vilâyetinde⁴⁸² müfsitler ve fesât ehli çoğalmıştı. Bunlar kesintisiz olarak Rum ve Şam arasında yol kesiyorlar, her çeşit halkın, şehirli ve garibin mallarını yağmalıyorlardı. Bu cümleden Yûzbeğ (veya Yavuz Bey) demekle meşhûr Ulaşoğlu Hasan Bey zikredilebilir, ki en çirkin işleri yapma cüretinde bulunuyor, kimi zaman 2.000 silahlı adamı etrafında toplamayı başararak memleketin etrafına el uzatmaya kalkışıyor, insan yiyen kurt gibi raiyet ve âcizlere zulmetmenin peşinde koşuyordu.

Mehmed Paşa, mezkûr fesâdçının fitnessine son vermek üzere Karaman ordusunu topladı ve süratle ehl-i fesâdın sığındığı Varsak dağlarına ulaştı. Pek çok

⁴⁸² (هرقلیه) Ereğli.

dar geçitleri olan Varsak dağlarının derinliklerine doğru epeyce ilerledi. İşbilir nasihatçıların naklettiklerine göre Mehmed Paşa, ordunun dar geçitli dağların arasından geri dönebilmesi için her hangi bir tedbir almadı, ihtiyâtı elden bıraktı. Düşmanla karşılaşma ve çarpışma, dağların arasında çok dar ve iki tarafı dik bir alanda vuku buldu. Düşmanın her bir piyâde askeri, dar alanda ve kalabalık ordunun karşısında bin atıyla savaşıyor ve hakkından geliyordu. Mızrak, taş atma ve ok yağmuruyla bölgeyi mücâhidler ordusuna öyle bir daralttılar ki, genç süvâriлер hiçbir şekilde düşmana ulaşamıyor, düşmanın mızrakçılarından dolayı hiçbir kimse onlara zarar veremiyordu. Tâ ki düşmanın hücumuyla Mehmed Paşa'nın bütün ordusu perişan ve mağlup oldu. Can korkusuyla her biri bir tarafa kaçıştı ve çok kısa bir sürede düzenli, mükemmel ve kalabalık ordu dağıldı. Mehmed Paşa, az sayıda yiğitlerle savaşa savaşa o cehennemden kurtulmayı başardı.

Bu korku haber Sultan Mehmed'e ulaşınca ve Mehmed Paşa'nın tedbir almadan ve bilgili şahıslara muhalefet ederek ilerlediği anlaşılınca, araya girenlerin şefaath dilemeleriyle, Mehmed Paşa'nın kanını gıyabında bağışladı. Fakat beylerbeyliği mansıbından da azletti. Vakit kaybetmeden mezkûr fitneyi bastırmak üzere, sene 880/1475-76'da Bosna Mehmed Paşa'yı beylerbeylik makamına tayin etti.

Bir Diğer Hâdise

Bosna Mehmed Bey, Karaman beylerbeyliği ve ordu kumandanlığı mansıbına getirilince memûriyeti icâbı evvelâ Şehzâde Cem Sultan'ın hizmetine (475b) ulaşır ordunun teşhîzi işlerine başladı. O sıralarda Karamanoğlu Kasım Bey Taş-ili vilâyetinde mütehassındı ve belirli vakitlerde bir fitne ve fesât çıkarmaya devam ediyordu. Ansızın, Kasım Bey'in 10.000 kişilik bir orduyla Lârende'yi ele geçirme düşüncesiyle harekete geçtiği haberi ulaştı. Bosna Mehmed Paşa, Kasım Bey'den daha hızlı davranarak Lârende'yi gereği gibi zaptetti. Buna rağmen Kasım Bey, mirâslı ülkesi olduğu ve halkın himayesine sahip olduğu ümidiyle, fikrinden vazgeçmeyerek yanındaki fesat ehli ordusuyla korkusuzca davranıp Mehmed Bey ile savaşa girişti. Lârende şehri yakınları mezbahâneye dönüştü ve her iki taraftan çok

kan akıtıldı. Ancak iki taraf da birbirlerine galip gelemedi. En sonunda Kasım Bey, karşı tarafın kuvvetini ve hisârı zaptettiğini de hesaba katarak, memleketi ele geçirmekten meyûs olarak geri döndü. Buradan Herakliye vilâyetine geçti. Mehmed Bey de ordusuyla Kasım Bey'in arkasında mezkûr vilâyete hareket etti. Gayet hiddetli ve şiddetli bir şekilde Herakliye sahrasında Kasım Bey'in üzerine hücum ettiyse de akşam vakti olması sebebiyle savaşı sabaha erteledi. Ancak Kasım Bey aynı gece bir baskın düzenledi. Mehmed Bey de savunmada gecikmedi; kamerî aylardan 14'ü gecesini olduğundan her taraf aydınlıktı ve sabaha kadar savaş devam etti. Güneşin doğmasıyla birlikte Kasım Bey yüzünü dönüp düz olmayan bahtlarının dağlık bölgelerine sığınmaya yöneldi, vahşi hayvanlar gibi her zaman sığındıkları Taş-ili'nin dağlarına tırmandılar ve bâtil hayâllerinden vazgeçtiler.

Diğer Bir Hâdise

İran seferinden sonra Sultan Mehmed'in hümâyun nazarı bazı sebeplerden dolayı Mahmud Paşa'ya karşı inâyet ve ihsân caddesinden çıkmıştı. Kostantıniye'ye döndükten sonra Sultan'ın bütün gayreti ve himmeti Paşa'nın sorgulanması ve cezalandırılmasına yönelmişti. Zira Mahmud Paşa, Hasan Bey'in yenilgiye uğrayıp kaçmasının ardından muzaffer ordunun onun peşinden gitmesine mani olmuştu.

Sultan Kostantıniye'ye döndükten sonra bu mevzuu araştırmaları neticesinde, eğer Sultan'ın ordusu Hasan Bey'i takibetmiş olsaydı, onun tamamıyla ortadan kaldırılmasının mümkün olduğunu; ayrıca buna ilâve olarak Hâs Murad'ın kumandası altındaki ümera ve ordunun yenilgiye uğramasında onun ihmalinin bulunduğunu bazı ümeranın söylemesinden öğrendi. Velhâsıl, Sultan'ın inâyetsizlik maddeleri şiddet bulunca Mahmud Paşa'yı vezâret mansıbından azletti ve itibar derecesinden düşürüp yetkilerini aldı, inzivâ köşesine attı. Tâ ki, Şehzâde Sultan Mustafa'nın vefâtı haberi Sultan'a ulaştı ve (476a) böylesi genç bir evladın ayrılık ateşi Sultan'ın cânının içinde yükselmeye başladı. Âdet olduğu üzere memalik ve beldelerden, ümera ve askerlerden herkes Sultan'ın taziyesine geliyorlardı. Dertlerine ortak olduklarını ve sıkıntılarını paylaştıklarını söylemekle Sultan'ın hassas anında

ona yaklaşmak istiyorlardı. Mahmud Paşa da Edirne yakınlarında bulunan inzivâ köşesinden Sultan'ı teselli etmeye ve taziye dileklerini sunmaya niyetlendi. Ancak, daha öncelerden beri Sultan Mustafa ile Mahmud Paşa'nın arasında büyük bir kırgınlık vardı. İç ve dış sebeplerden dolayı bu vahşet ve zıtlık günden güne artarak devam etti. Mahmud Paşa'nın yeniden vezâret mansıbına dönebileceğinden endişe duyan hasımları aradaki nefreti artırmaya çalışıyorlardı. Sultan Mustafa'nın vefâtı onlara bu fırsatı verdi; Mahmud Paşa'nın hasımları Sultan'ın hışmını tahrik edecek sözler hazırlayarak ona: *“Sultan'ın, genç şehzâdesinin yasını tutarken ve herkesin bu sebeple üzüntülü olduğu bir zamanda, şehzâdeye karşı nefret besleyen Mahmud Paşa çok sevinçli olup sürekli özel meclisler tertip etmekte”* olduğunu söylediler. Daha önceden var olan inâyetsizliğinin de etkisiyle Sultan Mehmed, bu haberin doğruluğuna inanmış ve hademelerinden birisini casusluk yapması için Mahmud Paşa'nın halvet günlerine ve özel meclislerine göndermiş. Tesâdüfen, o şahsın Mahmud Paşa'nın halvetine girmesinden sonra, Mahmud Paşa alışılmışın dışında ve sair ümeradan önce yas kıyâfetlerini çıkarmış ve normal kıyâfetleri ile büyüklerin âdeti üzere bir kişiyle şatranç oynamakla meşgul idi. Takdîr âleminin esbâbı hazır olunca, akıllıların gözü kör olur. Tedbîr sahibi zekîlerin akıl gözü, hasımlarının hileleriyle göremez olur. Akıllıların her fiil ve ameli, her gafil ve câhilin eleştirilerine maruz kalır.

Farsça beyit tercümesi

Kazâ ve kader kanat çırpmaya başladığında - Bütün âkiller hem kör olur, hem de sağır.

Sultan'ın adamı, Mahmud Paşa'nın halvet sohbetinde gördüklerini olduğu gibi Sultan'a arz ederek paşanın hasımlarının söylediklerini doğru çıkardı. Sultan Mehmed, söylenenlerin içeriğini, doğru olup olmadıklarını araştırmadan Mahmud Paşa'nın İstanbul'un Yedikule kalesinde hapsedilmesini emretti. 18 gün sonra Mahmud Paşa'nın bed-hâhlarının ve hasımlarının ağız birliğiyle kötülerini neticesinde Sultan 3 Rebiüssânî sene 882'de (15 Temmuz 1477) katlini emretti⁴⁸³.

⁴⁸³ İdris bu tarihi sehven yazmış olmalı. Zira bir önceki hadiseyi anlatırken tarihi 880 olarak vermiştir; esâsen Şehzâde Mustafa'nın vefâtını, diğer kaynaklarla aynı olacak şekilde 879 olarak göstermiş, Mahmud Paşa'nın öldürülmesinin de aynı senede vâki' olduğunu söylemesine rağmen burada 882

MEYSERE-İ MÜBEŞŞİRE-İ SULTANİDEN ONDOKUZUNCU DESTAN
Sultan'ın Karadeniz Diyârından Kefe Memleketi Gazâsı İçin Mücahidler
Ordusunu Nasıl Donattığının Keyfiyeti ve Gedük Ahmed Paşa'nın Bu Orduya
Kumandan Olarak Kâfirler Diyârının Fethine Gitmesi ile Nice Memâliki
Fethetme Nimetine Kavuşması ve Nice Ganîmet Mal Elde Etmesinin Beyanı

Zamanın hadiselerinin tartıldığı terâzinin küfür ve imân kefelinde, olayları tersine çevirerek ölçmekte adet ve kanûn şöyledir: Benzeri bulunmayan Kelime-i Tevhîd mücevheri akıl ve devlet erbâbının adaletli terâzisine bırakıldığında, küfrün itibarî ağırlığı, (476b) değerli mücevherlerin tartıldığı gece ve gündüz terâzisinde bir kıymet verilmez ve hatta bu terazide tartılmaz. İncilerin incisi olan (لا اله الا الله), imânın doğruluk pazarında bütün ayarıyla sergilendiyse, artık şirkin sahte ve ayarsız saçmalıklarını mücevher-şinâsların gözü önüne koymaya lüzum yoktur. Ahkâm-ı İslâm ve şeriat ile Seyyidü'l-enâm aleyhi's-selâmın sünnetlerinin paha biçilemez kıymetli mücevher ve gevherlerinin revâcî, Sultan Mehmed'in fütûhâtla dolu zamanında da kesintisiz bir şekilde devam etmiş ve mücâhidlerin ellerinde cihâd kılıçlarının cevheri geceleri parlayan inciler gibi, eskiden olduğu gibi devam etmiştir.

Sene 880/ 1475'te⁴⁸⁴ mukarrer olan gazâ ve cihâd kaidelerini sürdürmek ve ehl-i şirkin beldelerini fethetmek suretiyle şeriatin dâiresini genişletmek niyetiyle mücâhidler Sultanı Mehmed Han şu husûsu aklına getirdi ki, her ne kadar emniyet ve huzûr küffâr beldelerine göre daha iyi durumda ve bütün etrafındaki melik ve hâkimler haraç vermeye razı olmuş vaziyetler, ancak mücâhidlerin kılıçlarındaki mücevherleri kılıf madeninde saklı tutmak cihângîrlik şivesine tezâd oluşturmaktadır. Hâsılı, çok fayda ve menfaatli bir şehir olan, Karadeniz'in kuzeyinde bulunan

tarihini yazmış. Şu hâlde, İdris'in seneyi ve ayı sehven yazmış olduğunu düşünürsek bu tarih: 3 Rebiülevvel sene 879/ 18 Temmuz 1474 olmalıdır. Krş. Oruç, (a.g.e, s. 126) ve İb-i Kemal de aynı tarihi zikretmektedir. Oruç, hadisenin pazar günü cereyan ettiğini belirtmekte ise de, zikredilen tarih pazartesiyeye rastlamaktadır. İdris ile İbn-i Kemal hangi gün olduğunu belirtmemişlerdir. Bkz.: İbn-i Kemal, s. 376-77.

⁴⁸⁴ Neşrî, Kefe'nin fethini "*hicretün 880'inde vâkı' oldu...*" diyerek ve "*Kefe halkına Hak'dan irdi devlet—ki oldu fethinin tarihi "şefkat"*" tarihini düşerek, 300 gemi ile sefere çıkıldığını zikretmiştir. Bkz. NEŞRÎ, s. 359-361; Oruç, 880 saferinde: ORUÇ BEY, s. 127; Âli, 880'de 200 gemi ile: ÂLÎ, s. 165; İbn-i Kemal 880 Safer Ayında 100 gemi ile vuku' bulduğunu yazar: İbn-i Kemal, s.385-86.; Şu hâlde Kefe'nin fethi Haziran 1475'te gerçekleşmiştir.

Kefe'nin Frenk küffârının tasarrufunda bulunmasını idarî ve malî bakımdan uygun görmüyordu. Çünkü Kefe'nin idaresi Ceneviz Frenk hükümdarlarına bağlıydı, ki İstanbul'dan batı istikametinde bir aylık mesâfedeydi. Kefe hisarı da kuzeydoğuda, gemi ile 20 günlük mesâfede bulunmaktadır. Öyle ki, Ceneviz'in hafif gemileri, arzu edilen rüzgârla hareket ederse 40 günde Kefe'ye ulaşabiliyordu. Bununla birlikte, kuzey ve güneyde bulunan denizlerin bitiştiği nokta olan İstanbul Geçidi'nden eski zamanlardan beri geçmek mecburiyetindeydiler. Ayrıca, uzun zamanlardanberi Kefe şehrinin, Cengiz Han'ın neslinden olan Moğol ve Tatar hükümdarlarının çok az bir mesafede olmasına rağmen bu güne kadar Türk ve Taciklerden hiçbir padişahın tasarruf eli mezkûr şehrin eteğine ulaşmamıştı. Kefe şehri hiçbir zaman yabancı bir ordu tarafından kuşatılmamıştı.

Büyük İskender'in fetihlerinin müceddidi, yani yenileyicisi olan Sultan Mehmed Han gazâ ve cihâd niyetiyle askerleri teçhizle, savaşta başarılarıyla herkesin bir adım ilerisinde bulunan ve Sultan'ın şefkat ve inâyetiyle mahsus olan Gedük Ahmed Paşa'yı tayin etti ve her biri bir dağ kadar büyük olan 200 adet gemiyi mücâhidler ordusunu teçhiz için tertip etti. Bu gemilere kale açma esbâbı olan muhtelif top, tüfek, ok ve zenberekler koydurdu. Sultan'ın emriyle İstanbul Geçidi'nden hareketle Karadeniz'in üzerine birkaç gün (477a) cesûrca yol aldılar. Ani bir çıkışla Kefe Hisârı'nı hem denizden hem de karadan kuşattılar, her taraftan askerler uygun mahallere yerleştiler. Bunlar her gün, hatta her saat hisârın kule ve duvarlarını dövüyor, birer parçasını yıkıyorlardı.

Kefe küffârının Frenk taraflarından yardım yolu, İstanbul Geçidi'nden geçtiği için, burası kapatılmış, bilumum Frenk gemileri ve ordusunun buradan geçişlerinin önüne geçilmişti. En sonunda İslâm ordusu, kuşatmanın uzamasından dolayı Kefe küffârının gönül devletlerinde çatlaklıklar oluşturdu, hâkim ve muhafızlarının ızdırıp içerisindeki göğüslerinin duvarlarını yıktılar; şehir halkı ve raiyet ırz, can ve mal ile ailelerinin mahvolması korkusuyla hâkimin üzerine vararak teslim olmayı teklif ettiler: "Eğer kendi isteğinle zimmeti kabul ederek memleketi Sultan'a teslim eder ve âcizler ile el altındakileri ehl-i İslâm'ın merhâmet ve mürüvvetine sığındırırsan ne âlâ. Yoksa bütün halk olarak bu hisârı Sultan'ın ordusuna teslim

edeceğimizi ve kendimizi burada ölüme bırakmıyacağımızı bilmiş ol” dediler. Kefe’nin tekfur ve hâkimi zaruret icâbı Gedük Ahmed Paşa’dan aman diledi ve şehir ve hisârı üç gün sonra İslâm bayraklarıyla süslenmiş oldu.

Nusret bayrakları kulelerin zirvesinde dalgalanmaya başladığında, çan seslerinin yerine her tarafa ezân-ı Muhammedî yayıldı. Şehrin ve sûrun etrafı mücâhid gazilerce muhafaza edildi. Verilen ahdi yerine getirmek üzere tekfurun cânına aman verilerek kendi hâline bıraktılar. Ancak hazine ve emvâl-i hükümeti Sultan’ın hazînesine verilmek üzere haznedârlara hediye edildi. Konuşan ve konuşmayan sınıflardan (hayvan ve insan) o kadar çok ganimet elde edildi ki, her bir mücâhid birkaç tane Frenk soylu, ay yüzlüler ve Türkistanlı perî-çehreler ile nice Rus câriye ve gılmanlar ve şuh-gözlü Üngurusluyu ganimet olarak aldı. Kuzey diyârının emtialarından özellikle kakım, samur ve sincâp kürkleri ve Rus ve Sakâlibe’nin⁴⁸⁵ değerli ecnâsı hesaplanamayacak kadar çok miktarda mücâhidlerin eline ganimet olarak geçti.

Kefe şehri ve tevâbiinin fethinden sonra sair vilâyetlerin fethi için de harekete geçildi. Önce Nabu-Germe⁴⁸⁶(veya Kirme) Kalesi çok az bir uğraşı ile zahmetsizce fethedildi. Bundan sonra Azak liman şehrini, ki bütün Sakâlibe ve kuzey vilâyetlerinin limânı ve geçididir ve Türkistan memalikinden Gazan’a ve Hacı Turhan ve Maverâünnehr hudûduna kadar bütün tüccar ve kabilelerin uğrak yeridir, memalik-i İslâm’a ilhak ve Sultan’ın emirlerine tabi kılındı. İslâm milletinin sesini o taraflarda ve küffârın mekânlarında yiğitlik ve kahramanlık savletiyle ulaştırdılar. Fâtih mücâhidler bundan sonra Menküb Kalesi’ne teveccüh buyurdular. Kale ehli önce kaleyi teslim etmeye yanaşmadılar, bir müddet muhârebede mübâlağa ederek zimmeti kabul etmeyi ve aman dilemeyi reddettiler. (477b) Tâ ki İslâm ordusunun kumandanı, bütün topları mezkûr hisârın dibine götürerek gökten her çeşit belâları kale sâkinleri ve muhafızlarının başlarına indirmeye başladı. Korkularının galebe çalmasıyla kale hâkimi ve tekfuru, bütün ileri gelenleriyle beraber kendilerini kale ve

⁴⁸⁵ (صقالبه) Osmanlıca’da pek kullanılmamıştır. Slavlar, Slav Kavmi manasındadır. Bkz: Ferheng-i Farsî-i Amîd, ilgili madde.

⁴⁸⁶ (نابو کرمة) Sadece “n”yi belirten nokta var. ÂLÎ, s. 165: Yapı Germe, ; NEŞRÎ, s. 360: Yabu-Kirmen; İbn-i Kemal ve Oruç bu kale adını zikretmemişler.

hisârdan dışarıya atarak, tekellüfsüzce Ahmed Paşa'nın meclisine girdiler. Aczlerini izhâr ve aman dilemeleriyle affa lââyık görüldüler. Tam bu sırada beklenmedik bir gelişme oldu; tekfurun akrabası ve yakınlarından biri kaleyi teslim etmeyi reddederek tekfurun ailesini kaleden çıkarıp isyan etti. Kalenin çok sağlam ve metîn olmasından dolayı top ve tüfekte fethi mümkün görünmüyordu. Ahmed Paşa, sağlam görüşüyle bir plan hazırladı; *“Ordunun büyük çoğunluğu ümitsizliğe kapılmış görüntüsü vererek kalenin etrafından çekilecek, az sayıda asker kuşatmayı belli bir zaman daha sürdürecektir, sonra bunlar da ümitsizliğe kapılmış görüntüsü vererek daha önce çekilen orduya katılacaktır. Kale ehli ve muhafızlar, muhasara sırasında belli bir zaman açık havanın tadına varamadıkları için, elbette her biri bir hâcet için hisârın dışına koşacak, birçoğu dağılacaktır. Tam bu sırada, daha önceden belirlediğiniz bir zamanda ve muayyen pusu yerinizden ani bir şekilde kaleye doğru at koşturunuz ve dışarı çıkanların içeriye girişine mani olunuz.”* Ordu kumandanının tedbiri hasebince hareket edilerek kısa bir sürede kaleyi ele geçirdiler.

MEYSERE-İ MÜBEŞŞİRE-İ SULTANÎDEN YİRMİNCİ DESTAN

Sultan'ın Nefs-i Nefisiyle Bizzat Karaboğdan'a Teveccühünün Beyânı ve Aynı Senenin Kışında Boğdan Dönüşü Sınır Boylarında Bulunan Üngurus'un Bazı Kalelerinin Fetih ve Tahribi

Her ne kadar cihangir yiğitleri ellerinde kılıç kullandırmaktan maksad memleket ve padişahlık kapılarını açmak için gibiyse de, hakikatde memleket elde etmek, İlâhî emir ve yasakları icrâ ederek dini tekmil etmektir. Çünkü dine yakınlığı olmayan bir memleketin varlığı, cansız beden gibidir. İmân nûru olmayan bir sultanlık mesnedi ise istenilen şahısların olmadığı bir mahfile, yahut da nursuz göze benzer. Hakikaten, Sultan Mehmed'in varlığı, müslüman sultanların arasında nur saçan bir çıra gibiydi. Hatta şeriat yayma noktasında ve adaletli olma hususunda parlayan bir güneşti. Lâkin o güneşin ışınları (478a) cihâd kılıçlarıydı. Ve bu büyük nur şeriatin yardımcısı olan askerlerin fâtihâne simalarını aydınlatmaktaydı. Bununla birlikte, izzet ve temkîn makarrında devlet güneşinin doğduğu günden beri, dünyanın değişik yerlerine düzenlediği seferlerin verdiği sıkıntılardan dolayı rahat yüzü

görmezdi. Dindâr Sultan ve Sevgi dolu hüsrev, dünyaya sâhip çıkma ve âlemin nizâmını koruma yolunda ehl-i küfr ve imân isyancılarının ve ehl-i fesâdın cezalandırılmasında aslâ müsamaha göstermez ve ihmalde bulunmazdı. Kâfirleri sorgulamada cehâlet ve gafleti hilâfet şeriâtinin mahremâtından sayıyordu.

Din Sultanı Mehmed Han zât-ı kudsî-misâliyle İran seferinden sonra iki yıl süreyle sükûnetle durmayı saltanatın mizâcî için uygun gördü. Din ve memleketin bazı maslahatları için hilâfet merkezinde durdular. Ancak, tevsî'-i bilâd ve terfih-i ibâd için mücâhid askerlerini küffâr sınırlarına ve inat ehli ülkelerinin etrafına gönderiyordu. Sünnet-i İlâhî olduğu üzere, Sultan'ın huddamından ve kullarından bazen sevindirici, bazen de üzücü haberler ulaşıyordu. Mesela, Karaman memaliki ve kalelerinin fütuhâtını tamamlamak üzere Gedük Ahmed Paşa'yı gönderdiği sıralarda, Hâs Murad'ı kaymakamlığa, Rumeli beylerbeyliği makamını Sultan'ın eski kullarından olan Süleyman Paşa'ya vererek onu Rumeli askerleriyle Arnavut İskenderiyesi'nin⁴⁸⁷ fethine namzet kıldı. Sultan, Frenk Denizi'nin kenarında bulunan bu memleket ve kalenin fethi için eskiden beri gayret sarfediyordu. Sultan'ın emriyle harekete geçen Süleyman Paşa, mezkûr kale ve hisârı kuşatma altına aldı. Emrindeki mücâhid orduyla Arnavut beldelerinin etrafından bol miktarda ganimet ve esir elde ediyordu. Ancak hisâr surlarının çok sağlam ve dayanıklı olması muhafızlarının aşağıya inmesine engel teşkil ediyor, kaleyi teslim etmemek üzere direnmelerine sebep oluyordu. Neticede Süleyman Paşa mülk ve toprak fethetmeyip, malî ganimetlerle yetindi. Cemal sahibi esirlere sahip olur olmaz kahramanlık gösterisinde bulunmaktan vaz geçti, mücâhidler ordusunu hisâr başından alarak oranın fethini takdîr-i İlâhîye bıraktı. Salim ve gânim olarak geri dönüş yoluna koyuldu. Bu sıralarda Sultan'a, isyanlar ülkesi olan Kara Boğdan hâkimi ve vâlisinin muhâlefet ve isyanda bulunduğu, Eflak hâkimi ve vâlisinin de bu seneye ait haraç ve cizyeyi göndermekte ihmali olduğu ve Gedük Ahmed Paşa'nın Kefe fütuhâtından dönüşü sırasında, Kefe hâkimi ile yakınlık bağı olan Boğdan hâkiminden muhtelif şikâyetlerde bulunmuş, Kefe vâlisi ile dinî ve tabii yakınlığı olması sebebiyle İslâm askerleriyle düşmanlık makamında olduğu haberleri geldi. İşte bu küllî sebeplere

⁴⁸⁷ İşkodra.

dayanarak Sultan'ın, dünyanın uyması lâzım olan hükmü Süleyman Paşa'ya nâfiz oldu; Mezkûr paşanın İskenderiye olayında kabul edilebilir bir hizmet gösterememiş olmasından ve İskenderiye'yi fethetmekte geciktiği ve ihmali bulunduğundan (478b) aynı Rumeli ümera ve ordusuyla Kara Boğdan gazâsına yönelmeleri emrolundu. Ayrıca, o memleketin şehir ve vilâyetlerinde sâdece yağma yapmakla meşgul olmamasını, bu seferden makbûl bir hizmette bulunmadan geri dönmemesi, yiğitlik ve mertlikle fetih kapılarını açması tenbîh edildi. Sultan'ın emirleri, gökten inen kazâ hükmünü taşıdığından, devlet erkânının büyükleri, Sultan'ın tenkitte bulunmasını ansızın gökten inen bir belâ gibi algılıyorlardı. Bu bakımdan Süleyman Paşa, mücâhidler ordusu ve bütün ümerasıyla Kara Boğdan gazâsına yöneldiler. Hâlbuki İskenderiye ile Kara Boğdan arası yaklaşık bir aylık mesafeydi. Yollar ekseriyetle yüksek dağlar ve derin nehirlerle doluydu. Kış mevsiminde, soğuk iklimi olan memalikte ordunun taşıyıcı hayvanları, Arnavut'un düz olmayan yollarında zorluklar çekmiş, İskenderiye muhârebelerinden ve sıcaklığından epeyce yorgun düşmüş vaziyetteydi. Ancak Padişahın hükmü, uyulması vâcib olandı ve uyulmaması ise imkânsızdı; her ne pahasına olursa olsun mezkûr yolu katettiler ve binbir hile ve sanatla Tuna nehrinden Eflak Vilâyeti tarafına geçmeyi başardılar. Uzun bir süre Boğdan memleketinde dolaşıp duran ordu, bölgenin bazı belde ve karyelerini vurmak suretiyle muhtelif ganimetler elde ettiler.

Boğdan hâkimi, hayatın soğuşunu ve sıcaklığını tatmış bir kâfirdi. Son derece cesur ve korkusuzlukta kâfirler arasında en başlarda olduğunu iddia ederdi. Deşt-i Kıpçak'ta bulunan Cengiz Han neslinden gelen hanlara komşu olması ve Üngurus ile Eflak'a da yakın olmasına rağmen cesâret ve yiğitlikte hepsinden ilerideydi. Bu şekilde yaklaşık 90 yıl kesintisiz ve müstakilen hüküm sürmüştür. Bu sırada yeniden yiğitlik bayraklarını mücahidlere karşı dalgalandırmaya başlamıştı. Yaya ve atlı bütün ordusunu, nefes alabilen kimseyi bırakmadan topladı ve Süleyman Paşa'nın karşısına çıktı. Memleketindeki bütün giriş ve çıkışları muhtelif tedbirler almak suretiyle kontrolü altına aldı. Rumeli ordusu ise, ard arda çıktıkları seferlerden dolayı fizikî ve malî açıdan çok yıpranmış durumdaydı. Ayrıca buldukları ecnebî memleketinden nasıl çıkacaklarını da bilmiyorlardı. Bu sebeplerle Kara Boğdan hâkimi karşısında büyük bir hezimet yaşandı ve kaçış başladı.

İslâm ordusunun yenilgisi ve Şehzâde Mustafa'nın vefâtı haberleri Sultan'a aynı anda ulaştı⁴⁸⁸. İman ehlinin kalpleri böylesine genç şehzâdenin vefâtı ve Sultan'ın askerlerinin yenilgisi sebebiyle burkuldu. Bu iki musibetten dolayı Sultan'ın da ne gece rahatı kalmıştı ne de gündüz. Âdeta gam ve üzüntü ordusu gönülleri istilâ etmiş ve dünyaları harap olmuştu.

Gayretli Sultan, murâdına ermiş olan düşmanın hâlinden galeyâna geldi. Saltanat nâmûsunu ikame ve İslâmın yenilgisinin intikamını almak üzere bizzat Boğdan gazâsına çıkma kararı aldı. Sene 881 baharının başlangıcında⁴⁸⁹ zikredilen iki büyük üzüntüyü bertaraf etmek üzere harekete geçti. (479a)⁴⁹⁰ Mücahidler Sultanı her iki tarafın yani Rumeli ve Anadolu'nun askerlerini kendi ordugâhında topladı. Sancak ve bayrakları kâfirlerden intikâm almak üzere dalgalandırarak Tuna nehrine ulaştı. Deniz gibi olan kalabalık ordusuyla mezkûr nehri geçerken âdeta nehre denizi kattı. Kara Boğdan hâkimi İslâm ordusunun korkusuyla garip tedbirlere başvurdu; bütün memleketini ateşe vererek muhâcim kuvvetlerin atları için bitki bırakmadı yaktı, memleketinin dağında veya çölünde bir tane kuvvet verici ot bırakmadı. Reâyâ ve çiftçileri gelmekte olan İslâm ordusunun yolu üzerinden zorunlu göçe tâbi tuttu. Öyle ki, memleketin enine ve boyuna nefes alan bir canlı bulunmuyordu. Hububattan tek bir tanesi, mücevher pahasına bile bulunamıyordu. Kalabalık ordu birkaç günü bu minvâl üzere geçirdi. Kıtlığın artmasıyla askerlerin ilerleyişi iyice ızdıraba dönüştü. Artık ordudaki bütün canlılara kuvvet verebilecek şeyler bulunamaz hâle gelmişti. Bütün sınıflarıyla hayvanlar açlıktan sabırsızlanmaya ve güçsüzlüşmeye

⁴⁸⁸ Şu hâlde, İdris'e göre Hadım Süleyman Paşa'nın Kara Boğdan'daki yenilgisi 879/1475'da vaki olmuştur. Zirâ yenilgi haberinin şehzâde Mustafa'nın vefat haberi ile aynı anda sultana ulaştığı zikredilmiştir.; Âli ise İdris'in zikrettiği, Sultanın bizzat sefere çıktığı tarih olan 881 kışını (1476 sonu veya 1477'nin başları), yanlışlıkla başlığın hemen altında zikretmiştir. Bkz. ÂLÎ, s. 166; Hâlbuki İdris, Sultan'ın Boğdan seferine çıkış tarihini 881 baharı olarak göstermektedir.; İbn-i Kemal ise İdris'e en zıt beyanını bu başlık altında vermiştir. Bkz. İbn-i Kemal, s. 377. İbn-i Kemal, Süleyman Paşa'nın İşkodra başarısızlığını takiben Sultan'ın emriyle merkeze geldiğini, bundan sonra Boğdan'a gönderildiğini teferruatlı bir şekilde aktarmaktadır. Boğdan yenilgisinin tarihini de 4 Ramazan 879/ 12 Ocak 1475 çarşamba günü olarak beyanda bulunmuştur. Halbuki zikredilen tarih 1475 senesinde perşembeye rast gelmektedir. Bkz. İbn-i Kemal, s. 382; Neşri, (NEŞRÎ, s.362) Hadım Süleyman Paşa'nın İskenderiye seferinden hiç bahsetmez; mezkûr Paşa'nın sultan tarafından Kara Boğdan'a gönderildiğini ve yenilgiye uğradığını, tarih vermeden kısaca bahsetmiş, sonra ikinci Boğdan seferi için ayrı bir başlık atmış ve seferin bitiş tarihini 881 olarak vermiştir.

⁴⁸⁹ Nisan - Mayıs 1476.

⁴⁹⁰ Burada bir varak (a+b) yıpranma dolayısıyla müellif tarafından boş bırakılmıştır. Metinde bir kopukluk veya eksiklik sözkonusu değildir. Akabinde (479a) olarak devam etmektedir.

başlamışlardı. Ancak tedbir sahibi Sultan, aydın gönlü ve ilhâmın rehberliğiyle İstanbul'dan hareketi sırasında çok sayıda geminin her türlü erzâk ve ihtiyaçlarla donatılmasını, Karadeniz'deki İskenderiye Boğazı yoluyla Tuna nehrinde orduya kavuşturmaları için emir vermişti. Sultan'ın almış olduğu bu tedbir İslâm ordusunun hayatta kalmasını sağladı. Güç veren bu malları zaruret miktarınca kalabalık orduya dağıttı. Gadap ve gayretle isyân eden kâfirin aranması birkaç gün devam etti. Ne kâfir ordusundan bir eser vardı, ne de onların yerini sorabilecekleri bir kişi bulunuyordu. Tâ ki dağlık ve aynı zamanda ağaçlık bir alanda düşmanın saklandığı yere ulaşıldı. Düşman, kısmen ormanın karanlığında gizlenmiş vaziyetteydi. Çünkü, gece gezen baykuşun dünyayı aydınlatan güneşin karşısına çıkması imkânsızdı. Güneşin doğuşuyla karanlığın ortadan kaybolması (479b) doğaldı. Ancak devlet ve ikbâlin kuvveti ve tevfikin yol göstermesiyle birgün öncü kuvvetler yanlışlıkla bir yola saptılar. Sultan önce ordunun bu şekilde dağılmasından endişe duyarak öncü birliklerin geri çağırılması için emir verdi. Ancak öncü birliğin görünüşte yanlış yola sapması, aslında Allah'ın bir lutfu olarak, Sultan'ın amacına doğru İslâm ordusunun atmış olduğu bir adımdı. Zira yanlış yolda ilerlediği zannedilen İslâm ordusunun öncü kuvvetleri tâm olarak düşmanın karargâhının üzerine vardı. Her hangi bir zahmete katlanmadan düşmanın kaçıp saklandığı noktayı buldular.

Cihâda giden doğru yol sultana belli olunca, yani Sultan'ın zafere ulaşacağı mahal olan inât ve şer ehlinin gizlendiği yer ortaya çıkınca uzun günlerdir düşmanla savaşmak üzere arayış içerisinde olan askerler var kuvvetleriyle savaşmaya hazır oldular. Yarış meydanında öncelikle öncü birlikler kendilerini, günleri ve bahtları kararmış küffârın meskenlerine ulaştırdılar. Ancak, düşmanın kışladıkları mahallin etrafını taş, demir ve ağaçlarla âdeta set çekilmiş bir vaziyette buldular. Düşman, ağaçlıkların ortasında açık bir yerde olan mezkûr mahalle önce ağaçlarla bir sur çevirmişler, bunun etrafına da handek kazmışlar ve çok sayıda arabayı da üzerlerine top, zenberek gibi silahlar tabiye olunmuş vaziyette hisarın etrafına dizmişlerdi.

Düşmanın durumunu öğrenen ve onun vaziyetine göre tedbîrler hazırlayan ikbâl sahibi Sultan, güneşin fetih bayraklarını göklere yükseltmeye başladığı bir anda;

Farsça beyit tercümesi:

Gürlemeye başladı âvâzı kösün, Davulun ağzına vurdu felek bûsun
Yer âdeta yırtıldı, parçalandı, İsrâfil kıyâmet sûrunu çaldı.

Mücahidler Sultanı'nın emri safların düzenlenmesi için sâdır oldu. Gâzilerin safından dava sahibi olanlar savaş meydanına koşmaya başladı. Melekler ve şeytanların karşı karşıya gelmesi gibi İslâm ordusuyla kâfirler karşılaştılar. Muzaffer askerlerin bayrak ve sancaklarının çokluğundan düşmanın önünde bir orman daha belirmişti. Bu sırada düşmanın mağarasından ve buldukları mahalden ateş saçan top ve tüfeklerden, çalı-çırpılardan birden bire (480a) ateş misâli şuleler yükselip mücahidlerin üzerine ateş yağdırdılar. Düşman okları yağmur gibi yağmaya başlamıştı; top ve gürültücüler⁴⁹¹ gökten dağın yere düşmesi gibi korkunç sesler çıkarıyordu. Bu korkunç seslerin her iniltisinde askerler, secdeye kapılanlar gibi korkularından istemsiz olarak kendilerini yere atıyorlardı. Ancak, İlâhî bir inâyet olarak kâfirlerin top kurdukları yerlere yüksekte ve İslâm ordusuysa aşağıdan geliyor, bu bakımdan top atışları mücâhidlerin üzerinden geçerek arkalara isâbet ediyordu. Buna rağmen ekseri ordu cüretkârlıkla ileriye atılmıyordu. Her iki tarafın safları karşı karşıya gelmiş, kalabalık ve izdihâmdan dolayı mızrağın ucunu batırarak kadar yer kalmamıştı. Oluşmuş olan bu tıkanıklığa sinirlenen sultan, aniden öfkelenip kılıcı ve siperini istedi. Sesini epeyce yükselten Sultan gönül kırıcı kelimeler sarfederek savaş meydanının ortasına hareketlendi.

Farsça beyit tercümesi;

Gökyüzüyle düşmanlık edersem eğer, Külâhı olan Ay'ı başından alırım,
Avcı arslanla karşılaşırsam şayet, Ciğerini kebâp yapar yerim.

Sultan'ın bizzat böylesine korkunç bir meydanın ortasına, savaşçılarla yarışarcasına ileriye atılması, ümera ve bütün orduyu harekete geçirdi. Herkes sînelerini her türlü belâlara siper ederek, yaydan fırlayan ok kadar hızlı bir şekilde küffârın ağaçlardan oluşturduğu hisârın dibine ulaştılar. Gedük Ahmed Paşa ile

⁴⁹¹ (رَعَادَهَا) Ra' âdlar'ın kelime manâsı lügâtlarda "gürültücü" olarak geçmektedir. Müellif bu kelimeyi topçu ve tüfekçiler için kullanmıştır. Ayrıca, eski Farsça'da bir nevi havan-topu için de bu kelime kullanılmıştır. UZUNÇARŞILI,

Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa herkesten önce ağaç sûrun dibine ulaşmışlardı. Bunlar ağaç ve tahtaları yerden sökerek, bir hamlede hisârın bütün esbâbını dağıttılar. Bundan sonra savaş yüz yüze devam etti. Her iki taraf da ölümüne dövüştüler. Kuşluk zamanından beyne's-salâteyne kadar⁴⁹² savaşın ateşi göğe yükseliyordu. Yerden ve gökten kılıç ve ok (**480b**) Nisan yağmuru gibi yağıyordu. Mücâhidlerin ateş saçan kılıçlarından küffârın dağınık ormanına ateş düştü. Düşmanın boğazından, hançer saplanmış gibi kan fışkırmaya başladı. İslâm ordusunun önünden küffârın yapmış olduğu tahtadan ve ağaçtan hisar ortadan kalkınca düşmanın sayısı gittikçe azalmaya başladı. Eh-li imân askerleri ise cihâdın yüksek makamlarına ulaşmaya gayret gösteriyorlardı; dünyada iyi nâmla anılmak ve ahiret için ise sevap kazanmak için çalışıyorlardı. Savaş anında kâfirler de ister istemez hayatlarını korumak ve ırz ve mal ile ailelerini muhafaza için ölümüne gayret sarfediyorlardı. Vur ve yakala çekişmelerinin cereyân ettiği sırada can ve tenlerini ölüme götürüyorlardı. Tâ ki her iki taraftan zabt ve hesaba sığmayacak kadar çok sayıda ölü ve şehit düştüler. Ancak İslâm ordusu kemiyet ve keyfiyet bakımından gâlib-i mutlak idi. Her saat geçtikçe, deste deste ve gürûh gürûh düşmanı kâh kılıca yem yapıyorlar, kâh zincire vurup esir alıyorlardı. Artık Kara Boğdan hâkimi kaçıktan başka bir kurtuluş yolu bulamıyor, az sayıda yanındakilerle sığ ormanın derinliklerine doğru kaçıyor, ordusu ve haşmetini yağmaya bırakarak kendisinin kurtuluşunu büyük ganimet olarak kabul ediyordu. Bütün ordusunu, reaya ve haşmetini ve mal varlığını kaybetti. Bu savaşta nice bin Boğdanlı câriye ve gılmanlar mücâhidlere ganimet oldu. Elde edilen hayvanlar çöl ve sahraya sığmayacak kadar çoktu. Muhtelif cinslerden nakit ve mücevher olarak da ganimetler elde edildi.

Fetihten sonra ve ganimetlerle nimetlendikten sonra mücahidler ordusu, Sultan'ın emriyle iki ay daha Boğdan topraklarında yağma, tahribât ve yakıp yıkmalara devam etti. Katletti, esir aldı; ama esas maksatları isyancı hâkimin yakalanmasıydı. Böylece sefer mevsimi kış aylarına yaklaştı. (**481a**) Bol miktarda ganimet sahibi olan gaziler, bu ganimetleri evlerine ulaştırmayı ve bunlardan nimetlenmeyi arzu etmeye başladılar. Mücâhidler Sultanı da ordusunun bu arzusu

⁴⁹² Bu cümle aynen Neşri'den alınmış olup (krş. NEŞRÎ, s. 363.) öğle ile ikindi namazları arası demektir.

doğrultusunda geri dönüş yoluna koyuldu. Tuna nehrini geçerek saltanat merkezi Edirne'ye indi. Ümera ve askerlerin ileri gelenleri ile savaş meydanı ve cihad yiğitlerini, herkesin gösterdiği gayret ve içtihadî ölçüsünde mutâd olanın ziyâdesiyle inâyet ve ihsanlarıyla okşadı. Rütbe, mansıb ve mevâciplerini güzel mesâîlerine göre arttırdı. Ordunun Üngurus sınırlarından dönüşü esnasında Semendire sınır hâkimi olan Ali Bey Mihâl'dan, Sultan'ın gıyâbetinde Üngurus ordusunun Tuna nehri ile Morava'nın birleştiği noktada, darü'l-İslâm'ın içerisinde kalan ve Küplüce demekle meşhûr mahalde istilâ yoluyla iki kaleyi ağaç ve taştan inşa ettiği, Üngurus sınırları içerisinde, Tuna'nın karşı yakasında ve zikredilen iki kalenin karşısına denk gelecek şekilde de bir kaleyi daha inşa ettikleri haberi geldi. Fesat dolu düşüncelerini amele geçirmek üzere ordularını zikredilen mahallere yığmışlar. Ehl-i serhad-i İslâm arzetmişler ki, *“eğer Üngurus kâfirleri baharın başlarına kadar bu şekilde kale inşaatına devam edecek olurlarsa bu noktadan müslüman diyârına çok zarar ve fesat geleceği muhakkaktır. Ondan sonra bu zararı ortadan kaldırmak için çok uğraşı gerekecektir.”* Sultan bu hadiseleri duyduktan sonra, İslâmiyet ârı ve saltanat gayreti ile hayırla anılmak için, Boğdan seferinin yorgunluğunu daha üzerlerinden atamadan aynı sene kış mevsiminde memleketinin sınırında oluşan bir gediği kapatmak için yeniden mücahidler ordusunun teçhîz edilmesini buyurdu. Bu hususta asla ihmale yer bırakmadı, *“kışın seferin zorluğu cehennemden bir parçadır”*⁴⁹³ sözünün doğruluğunu gösteren kış aylarında sefere çıkmanın bütün zorluklarına katlanmayı zimmet-i himmet-i hüsvânesine lâzım bildi. Velhâsıl makarr-ı saltanatı olan Edirne'den Üngurus küffârının gazâsına azmetti. Seferin başlangıç noktasından hadise mahalline kadar 20 günlük mesâfenin bütün merhaleleri dağ ve yüksekliklerden oluşuyordu. Soğuk iklime sahip mezkûr yol, soğuğun etkisiyle âdeta kâfir leşinin gönlünden daha da sönüktü. Bu sıralarda kışın soğuğu o derecede fazlaydı ki, ömrünü başı ve ayağı çıplaklıkla geçiren ihtiyâr dağların başı ağarmış, hele bu Deyy Ayı'nda⁴⁹⁴ havanın şiddet ve hiddetinden üst üste pamuktan elbise giyinmiş gibi üzerini beyaza bürümüşü. Soğuk o kadar şiddetinden dolayı ağaçların

⁴⁹³ (اسفر قطعة من السفر)

⁴⁹⁴ Şemsî yılın 10. ayı. Kışın ve soğuğun başlangıcı. Eski Farsça'da her şemsî ayının 8., 15. ve 23. günlerine de Deyy denmiştir. Her ayın üç günü aynı isimle anıldığından, bunları birbirinden ayırmak için sırasıyla “Deyy-be-âzer”, “Deyy-be-mihr” ve “Deyy-bâ-dîn” şeklinde isimlendirilmiştir. Ferheng-i Farsî-i Amid, ilgili madde.

parmak uçları (dalları) öylesine donmuştu ki yanmış gibi simsiyah görünüyordu. Rüzgâr esintisi cehennemın soğuk havasını dünyaya getirmişti. (481b) Hulasa, mezkûr kışta o derecede kar ve soğuk olmuştu ki mücâhidlerin sığındığı ordu her merhalede buz ve karla kaplı sahalarda çadır kurmak zorunda kalıyorlardı. Kışladıkları zaman herkes ellerini süpürge yaparak uyuyacağı yeri karlardan temizlemek zorunda kalıyordu. Soğuğun şiddetini gösteren en büyük delil ise derin bir nehir olan Tuna'nın tek parça buza dönüşmüş olmasıydı. İçme suyu buz üzerinde kuyu kazılmak suretiyle temin ediliyordu.

Şiddetli soğuk ve kış Allah'ın hikmetiyle iyi sonuçlara yol açtı ve düşman kalelerinin kolaylıkla fethedilmesine sebep oldu. Çünkü, şer dolu kâfirler her üç hisârın da istihkâmını tamamlamak amacıyla çukur hendekler kazmış ve içlerini suyla doldurmuşlardı. Düşman ordusu bu hendeklere çok güveniyordu. Mücahidler ordusunun ulaşmasının ardından, Sultan'ın emriyle, Tuna nehrindeki buz tahtalarını hendeğe taşıdılar. Buzlarla doldurdukları hendekleri rahatlıkla geçilebilir hâle getirdiler. Yağma emri ile hisarların fethi için ilerledikleri zaman muhafızlar aman dilemek zorunda kaldı. Hisarın fethini müteâkip ve duvarlarının temeline kadar yıktırılmasının ardından Sultan Mehmed Han, kalın bir buz tabakasıyla donmuş olan Tuna nehrini karşı taraftaki kalelerin de tahribi niyetiyle ordusuyla beraber geçerek kaleyi kuşattı. İslâm ordusundan korkusu sebebiyle kale kumandanı, kaleyi sahipsiz bir kadın gibi ortalıkta bırakarak kaçtı. Sabahın erken saatlerinde harp nizâmı alarak ilerleyen İslâm ordusu, hisârın dibine ulaştıklarında kalenin ruhsuz bir beden gibi boş olduğunu gördüler. Kolaylıkla fethedilen bu kale de diğerleri gibi yakılıp yıkıldı. Bundan sonra vakit kaybedilmeden dönüş yoluna geçen İslâm ordusu, istediklerini elde etmiş olarak mesken ve vatanlarına geri döndüler. Sultan da o kışı İstanbul'da geçirmek üzere bu şehre geldi. Ümera ve ordu mensupları, kışın soğuğuna rağmen güzel mesailerde buldukları için nice lutuf ve ihsanlara mazhar kılındı. (482a)

MEYSERE-İ MÜBEŞŞİRE-İ SULTANİDEN YİRMİBİRİNCİ DESTAN
Sultan'ın Arnavut İskenderiye'si Gazâsına Teveccühü ve Tevâbi'i ile
Kalelerinin Fethedilmesinin Zikri, İskenderiye Fethine Bağlanan Muhtelif
Fütuhâtın Beyânı ve Bazı Yunan Adalarının Tamir Edilerek Müslümanların
Meskenlerine İlhakının Beyânı

Saltanatın devlet ve celâl kuşu fütuhâtın zirvesine iki sıfatla ulaşabilir: Birincisi yüksek himmettir ki insan hareketinin azamet ve ihtişama doğru meyletmesinin başlangıcıdır. İkincisi ise, muhtelif nimetlerden ve ganimetlerden faydalanmak üzere insanı amacına doğru uçuran irade ve azimet kanatlarıdır. Müfettiş sultanların devlet saraylarında bu iki hüsrevâne ziynet ve bu iki saadetli nimetin muhakkak bulunması gerekir. Şu hâlde yüce himmet sahibi sultanların istediklerini elde edebilmek için devamlı surette seyir ve seferlerde bulunması gerekir.

Nitekim Sultan Mehmed Han da başlangıçtan amellerinin sonuna değin bir an olsun kılıcını rahat bir şekilde kınında bırakmamıştır. Memleketinde güneş misâli her tarafı aydınlatırdı. Bazen şark diyârını, kılıcının gücüyle kalbi kararmış nifâk ehlinin zulmetinden temizler, orayı ehl-i hakkın gönlü gibi aydınlatır; bazen de batı ülkelerini dinin sığınağı olan şevketli ordusuyla küfr ve şirkin karanlığından temizleyip nur saçan sancaklarını dalgalandırırdı. Nitekim, 884/ 1479 yılında bir kez daha inat ehlini defetmek için cihadı yeniledi; Rumeli'nin batısında bulunan Arnavut memleketinde İskenderiye (İşkodra) adıyla meşhur çok sağlam bir kale vardı. Bu kalenin temeli İskender-i Zülkarneyn zamanında atılmıştı. Mezkûr memlekette eskidenberi, Frenk bayrakları sürekli olarak dalgalanagelmiştir. İslâm bayrakları asla buralara dikilememiştir. İman nuru buranın insanların simâsında görülmüş bir şey değildi. Güneşin nurlu pençelerinin dışında hiçbir ecnebînin istilâ eli bu kalenin boynuna sarılamamıştı. Hiçbir haşmet ve celâl sahibi hüsrevin fetih ve ikbâl kuşu buralarda kanat çırpamamıştı. (482b) Ancak, daha önce de bir defa Sultan Mehmed'in cihângîr düşüncesinin ışığı kalenin üzerine inmişti; *Süleyman Paşa'yı*

*oranın meliğini Rumeli'yi sene 88(...)*⁴⁹⁵,te (Rumeli Melikü'l-ümerası olan Süleyman Paşa'yı sene 879/1474-75'te) İskenderiye'yi fethetmesi için göndermiş, fakat bazı sebeplerden dolayı fetih gerçekleşmemiş, tehir edilmişti. İkinci defa, Sultan Anadolu ve Rumeli ordularıyla mezkûr memleketin fethi için yola çıkması hususunda Gedük Ahmed Paşa'ya emir verdi. Ahmed Paşa, bazı özürler ileri sürerek bu hizmeti yerine getirmekten çekindi. Kakhâr Sultan, ileri sürülen özürleri kabul etmeyerek azline ve hapsine hükmetti. Birinci seferden⁴⁹⁶ bu zamana kadar yaklaşık iki sene ihmalle geçti. Tâ ki Sultan gayret ve himmetinin çokluğundan bu isteğini sonuca ulaştırmak için zât-ı şerîfiyle mezkûr gazâyâ çıkmaya niyet etti ve derhal Arnavut tarafına yöneldi. Evvelâ, yolun üzerinde bulunan Akçahisâr kalesinin üzerine varıldı. Mezkûr kalenin fethedilmesi işi uzun zamandan beri takdîr-i İlâhîye bırakılmıştı. Çünkü bu kale cennet-mekân Sultan Murad Han zamanından beri devamlı surette ve defalarca mücâhidler tarafından kuşatılmış, ancak alınamamıştı. Fakat uzun süren kuşatmalar neticesinde kale muhafızları da artık ızdırap çeker hâle gelmişlerdi. Sultan'ın bizzat kalabalık bir orduyla gelmekte olduğu haberini duyan Akçahisar muhâfızları Sultan'ın nâiplerinden aman dilediler. Bunların hakkında merhâmetin zuhurundan sonra kaleyi zaman kaybetmeden Sultan'ın kullarına teslim ettiler. İskenderiye fethi için harekete geçildiğinin başlangıcında, beklenmedik şekilde böylesi bir fethin gerçekleşmesi, Sultan tarafından hoş karşılanmış ve İškodra'nın fethi için bir işaret olarak algılanıp iyiye yorumlanmıştı. Sultan, buradan bütün orduya, İškodra üzerine harekete geçmesi için emir verdi. İškodra hisarı, kale ve tevâbi'inin vaziyeti şöyledir:

Mezkûr kalenin temelleri çok yüksek bir dağın üzerine atılmış olup bir tarafından deniz misâli bir nehir akmaktadır. Diğer üç tarafında, az mesafelerle çok sağlam üç kale daha vardır. Kalelerin her biri, emsâlleri arasında en sağlam ve

⁴⁹⁵ Daha önce de görmüştük (varak 478a ve 478b), Süleyman Paşa'nın İškodra'yı fethetme gönderildiği tarih konusunda İdris kararsız kalmış, kendisi de bunun farkında olduğundan buradaki metni de yanlış yazmıştır. Doğrusu Esat Efendi Nr. 2197 vrk. 436a'da şu şekilde zikredilmiştir: "*Rumeli Melikü'l-ümerası olan Süleyman Paşa'yı sene...*" Tarih ise yine her iki nüshada da 88(...) şeklinde, birler hânesi boş bırakılmıştır. Doğru tarihi ise, Süleyman Paşa'nın İškodra'dan Boğdan'a hareketi ve orada aldığı yenilgisinden bahsederken, Şehzade Mustafa'nın vefâtı haberi ile zikredilen yenilgi haberinin aynı anda Sultan'a ulaştığını beyan eder. Şehzâde Mustafa'nın vefâtı tarihini de (vrk. 874a) 879/1474-75 olarak vermiştir.

⁴⁹⁶ Hâdım Süleyman Paşa'nın ilk İškodra seferi olmalıdır.

müstahkem olanlarıdır. Kaleler, biri Leş⁴⁹⁷, diğeri Dergos ve üçüncüsü de Gölbaşı demekle meşhûrdur. İşkodra'nın fethi mezkûr üç kalenin ele geçirilmesine bağlıdır. Dergos kalesi, etrafındaki dağlarında ve ovasında zeytin ve incir yetişmekte olan bir hisardır. Hisar ehline kifâyet edecek miktarda yıllık geliri vardır. Gölbaşı kalesi de bir nehrin kenarına ve gölün kıyısına yapılmıştır. Kalenin gelir kaynağı mezkûr nehirden elde edilen balıklardır. Rivâyete göre yıllık 40.000 frenk altını geliri olurmuş ve hiçbir mahlukun bu geliri kesmeye kudreti olmazmış. Leş Kalesi ise, iki büyük nehrin, biri Yunaniyye ve diğeri Dirne nehirlerinin birleştiği noktada yapılmıştır. Bu nehirler karıştıktan sonra Frenk Denizi'ne bağlanmaktadır. İşkodra, mezkûr nehirlerin denize bağlandığı yerde, hakikaten mezkûr kalelerin iplerini elinde tutacak şekilde bir mahalde yer almıştır. Her ne kadar bu memleket Arnavut içerisinde yer almakta ise de, mezkûr nehrin denize oluşturduğu bağlantı marifetiyle (483a) Venedik Frenklerinin eskiden beri bölgede hakimiyetleri söz konusudur. Mücahidler Sultan'ının mezkûr kalelere ulaştığı sıralar, nehir suyunun yükseldiği ve taşıdığı mevsimdi. Böylesine çok kalabalık bir ordunun taşkın ve hızlı akışı olan nehirden geçişi zor görünmekteydi. Ancak, uyulması vâcip olan Sultan'ın emriyle büyük bir köprü inşa edildi ve ordu kolaylıkla İşkodra vilâyetine ulaşarak kalelerin muhasarasına ve etrafın yağmasına başladılar. Dağlık Arnavut'un yolları top çekmeye elverişli olmadığından, binlerce men⁴⁹⁸ bakır askerlere dağıtılmıştı ki, kale dibinde herkes kendi hissesine düşeni teslim etti⁴⁹⁹. Mezkûr bakırlardan muhtelif (çaplarda) toplar döküldü ve kesintisiz top atışları ile İşkodra Kalesi dövülmeye başlandı. Yüksek dağlardan, havai toplarla İşkodra Kalesi'nin üzerine taş yağdırdılar⁵⁰⁰. Kalenin içerisindeki ve dışındaki yapıları top ve tüfeklerle tahrip ediyorlardı. Öyle ki, ağır topların darbesiyle çok sağlam olan kalenin duvarları ve binaları toz bulutu içerisinde kalarak kum tanecikleri kadar parçalanmaya başladı. Kalenin duvarları ve kuleleri bu üslûpla parçalanıyordu. Öyle ki, eğer kale ehlinden bir kişi hisarın üzerine çıkacak olursa, top atışlarıyla parçalanmış ve kum gibi akıcı bir hâl almış olan duvar taşlarının üzerinden aşağıya kadar kayıyordu. Bu duruma

⁴⁹⁷ Alessio.

⁴⁹⁸ Ölçü Birimidir. Her men yaklaşık 3 kilogramdan ibarettir.

⁴⁹⁹ Oruç "arabayla top ve darbuzenler çekilip..."demektedir. Krş. ORUÇ BEY, s. 129.

⁵⁰⁰ İşkodra muhasarasında havan toplarından istifade edildiğini Oruç (ORUÇ BEY, s. 130), İbn-i Kemal (s. 448) tasdik etmekte. Neşri ise (NEŞRÎ, s.365) sadece "toplar kurup" demekle yetinmiştir.

karşı kale ehlinin elinden gelen bir çareleri yoktu. Bu şekilde kale muhafızları fazlasıyla ezilerek orduya karşı koyabilecek güçleri kırıldı. Kale duvarının tahrip edilmesiyle küffârın devleti yıkılmaya yüz tutunca Sultan yürümiş emrini ve kaleye muhtelif tedbirlerle tırmanılması hükmünü sâdır kıldı. Gerçekleşmesi zor olan işleri mümkün kılan Sultan'ın emriyle muzaffer askerler sabahın il ışıklarıyla birlikte surlara hücûm ettiler. Halattan yapılmış merdivenler ve kementlerle hisarın üzerine kadar tırmandılar. Ancak, duvar üzerindeki taşların top atışlarıyla kum tanecikleri hâline gelmiş olması ve kayganlığı sebebiyle tutunulması imkânsız hâle geldiğinden (483b) tutunamıyorlardı. Bununla birlikte top, tüfek, nefî ateşi ve zenberekle nice genç mücâhid şehit düştü. Yiğitlerden bazıları duvarın üzerine çıkmayı başarmışlardı. Fakat onlar da taş yağmuruna tutularak aşağıya indirildiler.

O gün güneşin doğuşundan batışına kadar yiğit gaziler mertliğin ve yiğitliğin hakkını fazlasıyla ödeyerek sağlam bir duruş gösterdiler; defalarca ve fırka fırka yürüyüş yaptılar. Fakat her defâsında düşman tarafından karşılanarak şehâdetin saadetine kavuştular. Sultan, o mücâhidlerin cihâтта bir eksikliklerinin olmadığını anladı. Hangi tedbire başvurduysa kale fethinin müyesser olmadığını gördü. Sultan'ın hümâyûn hâtırları bu fetih ve zaferin duraklamasından dolayı gayet müteessir oldu. Saltanat namusunu tedârik etmeyi düşünmeye başladı. Tevfik anahtarıyla kalenin fethini müyesser kılmak üzere yeni tedbirlere başvuran Sultan'ın hükmü, o sıralarda Rumeli beylerbeyi bulunan Davud Paşa'ya nâfiz oldu ki, kendisine tabii bulunan ümera ve askerleriyle Gölbaşı Kalesi'nin üzerine vararak fetih bayraklarını dalgalandıra. Ayrıca, Anadolu beylerbeyi bulunan Süleyman Paşa'nın da Anadolu'nun ümera ve askerleriyle Dergos Kalesi'ni kuşatması emredildi. Tesadüfen, Davud Paşa Gölbaşı Kalesine ulaşınca, kale ehli herhangi bir karşı koyma göstermeden kaleyi teslim etti. Fetih haberi ile birlikte kalenin anahtarı Sultan'a ulaştırıldı. Bu sefer, Davud Paşa'nın da Dergos Kalesi'nin üzerine varması hususunda emr-i hümayûn nâfiz oldu. Mezkûr kaleyi de Süleyman Paşa'yla birlikte birkaç gün muhasara eden Davud Paşa, kale ehlini son derecede tazyik etti. Ardından Davud Paşa bir gün yağma ve çapul ilân etti. Fetih haberinin Sultan'a ulaşmasını müteakip, aynı ordu ve maiyetle Leş Kalesi'nin üzerine varılması ve her ne vechile olursa olsun bu hisarın da fethedilmesi emredildi. Kale ehli, İslâm ordusunun diğer

iki kaleyi fethetmede gösterdikleri yiğitlikleri duyunca kaleyi muhafazada yeise kapılarak feragat ettiler. Kaleyi muhafaza için gelmiş olan bazı büyük Frenk ümerası ehl ü ailesi ve esbâp ve mallarıyla gemiye binerek denize doğru ilerlemeyi ve kendilerini kurtarmayı düşündüler. Tesadüfen, gemilerinin geçiş güzergâhı Sultan'ın ordugâhının hizâsından vaki' olmuştu. Mezkûr nehrin mecrasında kaçmakta olan küffar gemileri görüldüğünde, içi mal ve cariyelerle dolu olan gemileri cesur gaziler fark ederek nehir kıyısına koştular. Yüzme bilen bir miktar asker kendilerini yalın kılıç gibi soyarak suya atladılar. Kılıçlarını ağızlarında tutarak yüzen askerler bir anda gemideki küffârı makhûr ve perişân ettiler. Cemal sahibi bütün ehl ü ailelerini esir ve değerli mallarını zaptederek çok sayıda ganimet elde ettiler. Müteâkiben kaleden gelmekte olan gemilerdeki küffâr, kendi ümera ve başlarının hallerini (484a) görüp geri dönmeye çalıştılar ve nehrin arasında bulunan ağaçlı adaya sığındılar. Eski üslûp üzere gaziler kendilerini suya atarak adaya çıktılar. Burada topluluklar hâlinde etrafa kaçışan küffârı bularak pis vücutlarını kılıcın suyuyla temizlemeye başladılar. Elde edilen mal ve ehl ü ailelerini, yine küffardan elde edilen gemilerle Sultan'ın ordugâhına naklettiler. Daha önceleri bir benzerine rastlanılmayan mezkûr üslup üzere epey ganimet elde edildi.

Leş, Gölbaşı ve Dergos kalelerinin her üçü de Sultan'ın kullarının tasarrufuna geçince, maslahat icâbı Leş Kalesi tahrip edildi. Diğer iki kale ise son derece tahkim edilerek kulelerinde İslâm bayrakları dalgalandırıldı. Ancak Sultan İşkodra'nın fethi ile yakından ilgileniyor, bu kalenin fethini çok arzuluyordu. İşkodra fethinin durmasını ve ilerleme kaydedilmeyişini devlet erkânının ihmâl ve su-i tedbîrine yüklüyordu. Bu sebeple Süleyman Paşa'yı Anadolu beylerbeyliğinden azlederek⁵⁰¹ mansıbını Güveğü⁵⁰² Mehmed Paşa'ya tefvîz buyurdu. Bu vakıtlardan sonra her ne kadar gaziler ordusu savaş ve hücûmlarla İşkodra'nın fethi için uğraşı verdilerse de

⁵⁰¹ Neşrî, Oruç ve İbn-i Kemal, Süleyman Paşa'nın azlinden bahsetmezler. Âli ise İdris'ten alıntı yaparak şunları zikretmektedir: “*bu ahvâl erkân-ı devletin ihmallerine haml olunup, Süleyman Paşa ki mukaddema Rumeli beylerbeyisi iken İskenderiye fethine gönderilip badehu Boğdan memaliki fethine irsâl kılınup ikisinde bile bir pesendîde hüdmete takdir olmaduğuna binaen gûşmal için Anadolu beylerbeyliği virilüp emr ber- 'aks-i silsileye rıza gösterilmişti. Bu def'a sudûra gelen kusûr ve aczi, andan dahi azlini müstevcip oldu. Anadolu beylerbeyliği Güvegu Mehmed Paşa'ya tevcih kıldı.*”

Krş. ÂLÎ, s. 172.

⁵⁰² (كوكو)

bu mümkün olmadı. Sultan, eldeki delillere dayanarak kalenin fethinin ancak uzun süreli kuşatma ve muhasara şiddetinin artırılması sonucunda mümkün olacağına kanaat getirdi. Muhakkak muhafızlarının geçim kaynaklarının kapatılması gerekiyordu. Buna göre emrolundu ki:

“Anadolu ve Rumeli ümera ve asâkirlerinin ekseriyeti, muhasarayı devam ettirmek üzere Evrenos Bey-oğlu Ahmed Bey’in kumandası altında kale başında bekleyiniz. Frengistan’dan adam ve yardım yolunu, hem denizden hem de karadan hisar ehline kapatınız.”

Büyük nehir olan Yunaniye nehrinin⁵⁰³ üzerine, daha önce köprüünün yapıldığı mahalden, köprüünün her iki tarafına çok sağlam iki kaleyi 10 gün zarfında inşa ettirdi⁵⁰⁴. Kalelerin her birine savaş aletleri ile doldurup her birine muhafızlar tayin etti ki, eğer deniz tarafından Frenk gemileri kalenin yardımına gelecek olursa def’ine gayret göstereler. Bundan sonra mücahidler sultanı ikbâl bayrağını Darü’l-hilâfeye doğru dalgalandırmaya başladı. Memleketin muhafazası ve o tarafların reâyâsının riayet edilmesi için cihândârâne planlar yaptı. Önceden kararlaştırıldığı üzere mezkûr kalenin muhasarası altı ay daha sürdürüldü. Hisar kâfirlerine hayatı her taraftan daralttılar. Bir gün kale kâfirleri feryada başladılar ki:

“İslâm ordusunun kumandanından rica ediyoruz. Bizlerden bir kişiye yol versin ki bizim mektup ve mesajlarımızı Venedik hâkimine ulaştırsın ve bizim günahsız ve sıkıntılı hâlimizi memleketin sâhibine ulaştırsın. Eğer birkaç gün içerisinde kalesinin muhafazası için bir çare bulacaksa, biz de ona göre kaleyi tutalım. Yoksa bundan fazla sıkıntı ve savaşa katlanmaya takatimiz kalmadı; hisârı İslâm Sultan’ının kullarına teslim edeceğiz.” Ahmed Bey, bu sözlerde **(484b)** doğruluğu hissettiği ve Sultan Mehmed’in devletine küffârın yardımından dolayı kesinlikle bir zarar gelemeyeceğinden emin olduğu için kale ehlinin ricâsını kabul etti. Elçinin tebliğinden sonra ve kalenin hâli ve keyfiyetinin sahibine

⁵⁰³ İbn-i Kemal, nehrin adını doğru olarak *Boyana* şeklinde zikretmektedir. Bkz: İbn-i Kemal, s.458.

⁵⁰⁴ İbn-i Kemal’e göre (aynı yer) Anadolu ve Rumeli Beylerbeylerinin her biri bir kale inşa etmekle görevlendirilmiş ve 12 günde mezkûr kalelerin inşası tamamlanmıştır.

arzedilmesinden sonra ve kale ehlinin her taraftan umutlarının kesilmesinin ardından kaleyi teslim ettiler. Hisarın kapılarını gaziler ve mücahitlere açarlarken şu vech üzere anlaşma ve aman dileğinde bulundular:

- Kale ayânı Venedik'e gimekte serbest olacaklar,
- Bundan sonra İslâm ordusu hisarın içerisine girecekler,
- Venedik'ten beş büyük gemi gelerek kale ehlini ve mallarını Venedik'e taşıyacaktır.

Mücahid ümerası ve kumandanları bu anlaşmaya rıza gösterdiler ve mezkûr hisar şirk ve küfürden tamamıyla temizlenmiş oldu. Surların ve kulelerin tahrip olanları gayet müstahkem bir şekilde tamir edildi. Muzaffer ordunun kumandanı, ümera ve ordusuyla birlikte bütün kerr ü ferri ile iyi nâm ve şöhret kazanmış olarak Sultan'ın mülâzemetine nail olmakla beraber, muhtelif inâyetler ve atiyelerle okşandılar.

884/1479-80 Yılı Hadiselerinden Diğer Bir Vâkıa

Sultan'ın İşkodra Hisarı'na doğru harekete geçtiği günlerde, sefer esnasında yol boyunca muhtelif sıkıntılar baş gösterdi. Ekseriyetle Sultan, zât-ı şerifiyle bu sıkıntılarla ilgilenmek zorunda kalıyordu. Bir gün hâs ve yakınlarıyla konuşması sırasında şikâyet edercesine buyurdular ki:

“Bu kadar şevket ve savlet sahibi devlet erkânı arasında bir kişi yok ki bu zorlu seferde işleri uhdesine alma ve üstesinden gelme rüşt ve kabiliyetine sahip olsun ve bizi her cüz'î işlerle uğraşmaktan kurtarsın.”

O sırada paşa-yı azam Hersekoğlu Ahmed Paşa, ki o sıralar yakınlar ve hâslar arasında olup Sultan'ın emîr-i alemlîği mesnedine mensup ve meclis-i hümayunlarda söz açma hakkına sahip bir zattı, ekseriyetle akıllıca konuşmaları Sultan tarafından hüsn-i telakkî ile iltifat görüyordu. Tesadüfen, o sefer sırasında Gedük Ahmed Paşa Sultan'ın kahr u gazabına uğramış ve İstanbul'un Yenihisar Kalesi'nde

hapsedilmişti. Yukarıda zikri geçen Sultan'ın konuşmasının ardından Hersekzâde Ahmed Paşa, Gedük Ahmed Paşa'yı kastettiğini belirterek şunları söyledi:

“Eğer bu sefer sırasında Sultan'ın eski çâkeri yoldaşlık ediyor olsaydı, her halde, Sultan'ın işlerini öylesine yürütürdü ki Sultana her hangi bir iş kalmazdı ve ordudan hiçbir kimse bu kadar mihnet ve eziyet çekmezdi.”

Sultan, Ahmed Paşa'nın (Hersekzâde) bu sözlerini hakka mutâbık ve doğruya muvafık bulduğundan, itiraz hükmünde olan bu nevi küstahça kelimelelere itirazda bulunmadı. Ancak, olumlu veya olumsuz her hangi bir cevap vererek iltifat da göstermedi. Sultan, mezkûr Ahmed Paşa'nın lâyük hizmetlerini ve kulluğunu unutmamıştı. Fakat, Sultan'ın mezkûr paşa hakkındaki inâyetsizliğinin kaynağı, Gedük Ahmed Paşa'nın bazı küstahlıklarından kaynaklanıyordu. Tâ ki sultan bu gazâ seferinde İşkodra tevâbiinden bazı kaleleri fethetti, ancak İşkodra'nın fethinin tehir ve gecikmesini devlet erkânının ve ordu ümerasının, hususan Süleyman (485a) Paşa'nın taksîr ve suçu olarak kabul ediyordu. Sultan Mehmed Han bir gün her hangi bir şefaâtçi olmaksızın, kendi kendine Ahmed Paşa Gedük'ün hâline acıdı ve gıyâbında cerîmesini affediverdi. Hüküm verdiler ki:

“İstanbul hâkimi onu hapisten ayıra ve oradan Havlonya Vilâyeti'nin⁵⁰⁵ eyâleti ve hükümetine gide ki, onu Arnavut'un bekayâsının fethi maslahatı için ve oraların isyancılarını kahretmek üzere vazife verdik. Ve İskenderiye'ye muttasıl bulunan Arnavut'un hudûdunun hükümetini ona tefvîz buyurduk.”

Gedük Ahmed Paşa da Arnavut hudûdunun ehl-i küfr ve serkeşlerini ekseriyetle, bazısını kılıç zoruyla, bazısını da hüsn-i tedbir ile tâbi ve mutî kılıyor; memleketi küffârın ve münâfıkların pislüğinden temizliyordu. Frenk memalikinden Polya'ya yakın olan mezkûr memleketteki işleri yoluna koyduktan sonra Polya memleketinin fethi için plan hazırladı. Yüce himmetinin eseri olan işbu planı,

⁵⁰⁵ (هولنیه) Avlonya olmalı. Şemsettin Turan, işbu varağı mahuz göstermek suretiyle İdris'in bu yerin ismini Mavlonya olarak zikrettiğini ima eder ki bunda yanılmıştır. Bkz. İbn-i Kemal, s.470, 1 nolu dipnot.

Sultan'ın naipleriyle danıştıktan sonra, bu hususta tafsilâtı Sultan'a arz etmek üzere meclis-i hümâyuna çıkmayı kararlaştırdı. Atebe-bûsluk saadetine nail olduktan sonra maslahat her neyi ki iktizâ ediyor ise şifâhen sır mahfilinde arz etmeyi kararlaştırdı. Ahmed Paşa, eski hizmetleri vesilesiyle bir kez daha izzet ve ikram rütbesine yükseldi. Öyle ki, fütuhâtı ve İslâm'ın havzasını genişletmek maslahatları dahilinde Frenk'in Polya memleketinin fethi için planlar tertibetmeye başlamıştı. Sultan, bu iş için lâzım gelecek, içi kale fütuhâtı için gerekli malzemelerle ve savaşçılarla dolu olan gemilerin toplanıp kendisine verileceğini, bütün ihtiyaçları tertibedeceğini bildirdi. (Gedük) Ahmed Paşa fetih planını şu vech üzere arzetti:

“Polya memleketi müşriklerin büyük beldelerini şâmil olup Frengistan ülkelerinin en büyüğüdür. Rumeli'deki Avlonya Vilâyeti Polya'nın hizâsında, Frenk denizinin sahilinde yer almaktadır. Bu iki memleketin arasındaki denizin eni yaklaşık bir günlük yoldur. Frenk ülkelerinin arasında Polya ortada yer almaktadır. Mülk ve varlık bakımından da sair şehirlere göre üstünlüğü vardır. Buradan darü'l-mülkleri olan Rumiye-i Kübrâ'yı (Roma) fethetmek çok kolay olacaktır.”

Ahmed Paşa, Sultan'ın desteğiyle Polya memleketinin fütuhâtı için gerekli olan bütün malzemeleri, kara ve deniz kuvvetlerini de teçhiz ederek hazırladı; cihât ve gazâ livâsını Frengistan ülkelerinin fütûhatı niyetiyle dalgalandırdı. Evvela, Polya beldeleri cümlesinden Oturanda⁵⁰⁶ adındaki şehir ve hisarın üzerine, ki Frenk ülkelerinin İslâm beldelerine en yakın olanıydı ve gayet sağlam surlara sahipti, gidildi. Aradaki deniz aşılıp sâhile çıktıktan sonra birkaç gün tedbir olarak şehrin giriş ve çıkışları gözlemlendi. Bundan sonra mücahitler saflarını düzenleyerek hiç ara vermeden savaşa devam ettiler. Hakk'ın tevfiikiyle az bir günde şehir ve kaleyi fethettiler. Konuşan ve konuşmayan sınıflarından o kadar çok ganimet malı elde ettiler ki, muhâsiplerin hesâbına sığmıyordu. (485b)

Çok az bir zaman zarfında mücahitler ordusunun bölgeye girişi ve İslâmiyetin mezkûr fetih haberi Frenk hâkimlerine ulaşınca, Frengistan memalikinginde gulgule ve velvele sesleri ayyuka yükseldi. Memalikteki büyük hâkimlerinin hiç birinde İslâm

⁵⁰⁶ (اتورنده) Ancak noktasız. Otranto olmalıdır.

ordusuna karşı koyacak güç ve kuvvet yoktu. Şiddetli korku ve yeislerinden dolayı hiç biri Behrâm-makam olan sipehsâlâr ve kumandanın karşısına çıkıp savaşımaya cesaret edemiyordu. Müşârunileyh emîr dahi müslümanlığın kerîm ahlâkı ve şeriat kanunu ve namûs-ı Ahmedî ile amel edip adalet ve insâf kanununu icrâda içtihat sarfetti. Belde sâkinlerinin tamamını emniyet ve âsâyîş ile ve kelime-i tevhid ve imânı telkinle yüceltmeye çalıştı.

884/1479-80 Yılı Fütuhâtından Bir Diğer Vâkıa

Mücahitler sultanı İşkodra fethinden sonra birkaç gün Darü'l-hilâfe'de dinlendi. Lâkin, bahtının uyanık gözleri sürekli tekrar eden fetih ve zaferi görmeden istirahat edemiyordu. İstanbul'daki birkaç günlük duraklamada Kefe nevâhisinden olup Azak Denizi kenarında yer alan Kona⁵⁰⁷ Hisarı'nın fethi için gazilerin hazırlanmasını emretti. Çünkü, Kefe'nin fethedilmiş olmasına rağmen bazı mani'alardan dolayı memeleket Frenk küffârının bekayâsının elinde bulunmaktaydı. Bu sebeple Kocaeli hâkimini bazı ümera ve orduyla birlikte otuz büyük gemiden oluşan bir donanmayla Karadeniz'den o tarafa sevketti ve o beldelerin fethedilerek hepsinin adalet ve insaf kanunu üzere tamir edilmesini emretti. Nusret ordusu hisarın dibine ulaştığında, daha önceleri İslâm ordusunun yenilmezliğini korku içerisinde duymuş olan küffâr topluluğu İslâm ordusunu bu sefer kendi gözleriyle görmüş oldular. İşi savaş ve çarpışmaya ulaştırmadan kaleyi teslim etmekten başka çare bulamadılar. Kahren galebeden evvel, ki bu kuvvetle imkân dairesindeydi, kendi istekleriyle aman dileyerek ordu kumandanının hizmetine koştular. Böylece, Rus ülkelerinin tamamı ile Çeh ve Leh vilâyetlerinin ve kuzey taraflarında bulunan birçok büyük beldelerin liman şehri Sultan Mehmed'in nâiplerinin eline geçerek küffârın müdâhalesinden ve müşriklerin hükümetinden kurtarılmış oldu.

Sene 884/1479-80 Olaylarından Bir Diğeri

⁵⁰⁷ (قونه)

Sultan Mehmed Han ve Hasan Bey arasında husûmet ve düşmanlığın başladığı, bazı Rum ve Acem hudut ve memleketlerindeki ümera ve hâkimlerinin çıkardıkları fitneleri neticesinde fitne ve fesâdın uzaması ve şiddetlenmesi icap ettiği sıralarda Bayburd ve Erzincan yakınlarında bulunan Torul kale ve vilâyetinin hâkimi Sultan'ın kullarına karşı her türlü fitne ve nifâk çıkarmaya başlamıştı. Hasan Bey'e galip gelindikten sonra Torul hâkiminin fesatlarını ortadan kaldırmak için her hangi bir teşebbüste bulunulmamıştı. Mezkûr fesatçının ortadan kaldırılması din ve devlet maslahatı için lâzımdı ve her zaman Sultan'ın aklındaydı. Tâ ki sene 884/1479-80'te âlemlerin uyması lâzımgelen fermânı, o sıralar Rumiye-i Suğra saltanatında bulunan oğlu ve veliahtı günümüz sultanlarının sultanı Sultan Bayezid Han'ın adına ısdâr buyurdu ki: *“veziriazamı ve sair ümera-yı mükerremîni Torul Vilâyeti'nin fethi için gönderesin (486a) ve muhâlefet ve münaflıklığı o huduttan kaldırasın.”* Zamanımızın sultanı da (II. Bayezid) hilâfet-mekân olan vâlidinin fermanına uyararak veziri Rakkas Sinan Bey'i zaferin sığınağı olan ordusuyla o tarafa gönderdi. Allah'ın yardımı ve Sultan'ın yüce himmetinin bereketiyle Torul kale ve vilâyetini fethederek müjdesini babasına ulaştırdı. Ancak, mezkûr mahallin hâkimi bin türlü zorluk ve hile ile kaçış yolunu seçti ve Hasan Bey'e iltica ederek Azerbaycan'da ona sığındı. Hasan Bey'in ise onu ve memleketini himâye edecek kuvvet ve kudreti yoktu. Mecburen mirası olduğu memleketinden tamahını ve umudunu kesti. O da gurbet ellerde umutsuzluk içerisinde ömrünü geçirdi.

Diğer Bir Vâkıa⁵⁰⁸

Âl-i Osman sultanlarının zuhûrunun başlangıcından beri Anadolu sahillerinde bulunun Yunan ve Frenk adaları ekseriyetle gazi mücahidlerin tasarrufuna geçmişti. Ancak, sahile çok yakın olan Bozca ve Sisam adaları İslâm ordularının oluşturduğu tehdidin etkisiyle zamanla gayr-ı meskûn kalmışlardı. Bu iki ada fazla bir genişliğinin olmaması sebebiyle kalabalık bir orduyla savunmasının mümkün olmadığından dolayı Frenk topluluğu tarafından sahihsiz bırakılmıştı. İki adanın

⁵⁰⁸ Bu başlık altındaki bilgiler İbn-i Kemal, Neşrî, Oruç ve Âli gibi kaynaklarda zikredilmemiştir.

tahribata uğramış olması sebebiyle deniz hırsızları ve harâmiler gemilerin güzergâhı da olan mezkûr mahalli kendilerine karargâh yapmışlardı. Zikredilen iki adada belirli aralıklarla yol kesiyorlar, kafileleri vuruyorlardı.

Sultan İşkodra seferinin ardından adaların tamir ve meskûn hâle getirilmesi için teveccüh buyurdu; eski surlardan daha da yüksek ve güçlü hisar yapılmasını emretti. Her bir adada halktan ve ordudan topluluklar yerleştirilmesini istedi. Ayrıca, adalara giderek yerleşmiş olanların *tekâlîf ve avâriz-ı divânî*⁵⁰⁹ den muaf tutulmalarını istedi. Adalara yerleşecek olanlar sınır muhafızları mesabesinde kabul edileceklerdi. Bu doğru tedbir ve tayin olunan münasip kanunlarla mezkûr adalara yerleşmeye rağbet gösterenler muhtelif bölgelerden naklolundular. Adalar imâret ve ziraate gayet elverişli olduklarından ve suyu ve havası ticaret erbabı ile muhtelif sanat ehline münasip olduğundan gayet latif ve nezih mekânlar ve bağlar inşa ve tamir ettiler. Buranın mahsulâtı o kadar çoktu ki, meyvelerden nârenç, turunç, limon ve zeytin gemiler vasıtasıyla diğer vilâyetlere gönderiliyordu. O sıralarda Sultan'ın saadeti muktezâsı ve bereketi cümlesinden bugünlerde Limni⁵⁰⁹ adıyla meşhur olan, eski zamanlarda ise, hakîmler ve tabiplerin öncekilerin kitaplarında zikrettiklerine göre, Malğos⁵¹⁰ olarak merkur olan adada her zaman Tîn⁵¹¹ madeni gizliymiş ki, tiryâklerin⁵¹² en muazzamıdır. Özellikleri tıp kitaplarında zikredilmiştir. Tiryâk-ı Fârûk gibi terkipler bu madenden elde edilir. Adaların İskândan boş bulunduğu zaman zarfında küffar, müslümanlara olan düşmanlıklarından dolayı zikredilen madenin üzerini kapatmışlardı. Tîn'in ortaya çıktığı yer, ki her sene belli bir zamanda (486b) [mahsul alınabilir], meçhul bırakmışlar. Tâ ki yaklaşık ikiyüz yıl boyunca zikredilen gizli Tîn'in isminden başka bir şey tabipler arasında kalmamıştı. Herkes tiryâk terkiplerinden, gizlenmiş Tîn tiryâki yerine Ermeni tiryâkini kullanıyordu. Tâ ki Sultan Mehmed Han hikmet tertîbinin maslahatı ve şeriat kanununun neşri için mezkûr adaları tamir buyurdu ve zamanının bazı hekimlerini,

⁵⁰⁹ Nuruosmaniye nüshasında adanın adı boş bırakılmıştır. Esad Efendi No: 2197 vrk. 438b'de (ليمني) Limni olarak zikredilmiştir. Hatta sayfa kenarındaki özel başlıkta (vrk. 439a) “ظهور معدن طين مختوم در” –Limni Adasında gizlenmiş Tîn madenin bulunması-şeklinde zikredilmiştir.

⁵¹⁰ (ملغوس) noktasız.

⁵¹¹ (طين)

⁵¹² (ترياق) Yunancadan alınan bir kelime. Eski Yunan tabâbetinde uyuşturucu ve zehire karşı bir ilaç olarak kullanılmış. En güçlüsüne ise *tiryâk-ı fârûk* denirmiş. Bkz. Farsça Amid Lügâtı, c. I, s. 570.

kadim zaman hekimlerinin kitaplarında zikredilen madeni bulmak üzere zikredilen adaya gönderdi. Sultan'ın hikmet-perverliğinin bereketiyle mezkûr Tîn'i eski kitaplarda rivayet edilen kendi madeninden çıkardılar ve örneklerini Sultan'ın huzuruna getirdiler. Gizli hazine hükmünde olan varlığı aziz işbu cevheri hazine gelirlerine kattılar. Bu helal yolla her sene belli bir meblâğ müslümanların maslahatı için elde ediliyordu. Ayrıca, âleme hikmet gösterisinde bulunup şöhretini yaydı. Bu yolla pek çok hastanın duasına mazhar olmuştur. Mezkûr tiryâkin tedâvi gücünden kâfir ve müslüman herkes faydalanmaya başladı.

SULTAN'IN MEYSERE-İ MÜBEŞŞİRESİ VÂKIALARINDAN YİRMİ İKİNCİ DESTAN

Bazı İkbâl Erkânında İhtilâlin Baş Göstermesi Keyfiyetinin Beyânı; Gaziler Ordusunun Üngurus Ordusuna Mağlup Olmasından Dolayı Müslümanların Üzüntüsü ve Mücahidler Ordusunun Rodos Seferinden Meyus Dönmeleri

İmkân mertebelerinin araştırmalarına muhakkak ve malumdur ki, âvâre gibi dolaşan bu feleğin senelik ve aylık yolculuğu, bazen düz bazen de eğri yol katetmektedir. Güneş sabahları doğudan doğar, belli bir süre sonra en şanlı ve yüce makamı olan gün ortasına erişir; burada en parlak zamanını geçirir. Hemen akabinde ise onu zevâle doğru iniş beklemektedir. Hakikaten, hangi aydınlık gün güneşin doğuşundan batışına kadar aynı parlaklıkta kalır? Hangi mum asla tükenmeden bütün gecenin karanlığını nuruyla aydınlatabilir? Seher vaktinin galebe çalarak fütuhâta başlamasını, gecenin ekşi yüzü ve tutuk suratıyla birlikte tertip etmişlerdir. İkbâl sabahının sevincini akabinde gelen karanlık gecenin üzüntüsüyle ard arda sıralamışlar.

Bu girişten sonra denilebilir ki sultanlar güneş gibidirler. Devletlerinin güneşi ne kadar yüksek olursa fetih ve ikballeri de o kadar yüksek olur. Güneşin, gökyüzündeki zirvesinden ayrılıp, yıldızların kaymaları görünmeye başlayan akşama doğru inmeye başlaması, Sultan'ın (487a) sona doğru yaklaşmakta olduğunun alametidir. Nitekim Sultan Mehmed'in fütuhatla geçen zamanının sonlarında, ki hiçbir sebâtı olmayan bu dünyadan intikali zamanına çok yaklaşmıştı ve onun

saadetli zamanının sona yaklaşmakta olduğu artık kuvvetli görüş sahiplerine iyice belli olmaya başlamıştı. Bu cümleden olarak bir sene içerisinde, 885/1480 senesinde nice istenmeyen vâkıalar, alışıl gelmişin hilâfında takdîr perdesinin ardından peşi sıra yüz göstermeye başladı.

Birinci Hâdise

Mücahidler sultanı hilâfet merkezinde adet olduğu sünnet üzere gazâ için askerlerin hazırlanmasını buyurdu. Cihadı şîâr edinmiş ümeralardan, hususan Hüseyin Bey-oğlu İsa Bey, Ali Bey Mihal ve Malkoç-oğlu Bâli Bey'i 30.000 süvâri ile tayin etti ki, vâlisi Sultan'ın haraç-güzârlarından olan Eflak memleketi yoluyla Ungürüs'e gideler. Âni bir akınla yağma, tahrip ve yakıp yıkmalarla küffâr memâlikine gireler. Emir gereği mücahid ümeralar Üngurus memleketine yönelerek her biri bir tarafa gittiler. Mezkûr büyük ümeraların her biri kendini metbu' ve müstakil kabul ediyor, bir araya gelmede ve düşmanla karşılaşmalarda yekdiğerlerinden emir almayı âr biliyorlar, utanyorlardı. Bu durumlarını öğrenen Üngurus kralı ve düşman ordusu, İslâm ordusunun biribirinden ayrı esirler ve ganimetlerini bir tarafa doğru götürdüklerini öğrendi. Hileci Kral derhal kalabalık bir orduyla birkaç tehlikeli mahalde, ki kalabalık halde ve ağırlıklarıyla geçilmesi imkânsızdı ve ordunun buraları geçmek için muhakkak parçalara ayrılması gerekiyordu, İslâm ordusunun önünü kesti. Savaş başlayınca, aralarında birlik ve ittifak olmayan üç kumandan kesinlikle yekdiğerlerine yardım etmediler. Cesaret ve yiğitlikte kendini herkesin bir adım önünde zanneden İsa Bey, yine en önde ilerliyordu. Zelil Kralın ordusuyla karşılaşınca dayanmaya çalıştı ve düşman ordusuyla karşılaştığı haberini, yardım gönderirler umuduyla, diğer beylere gönderdi. Akıncı kumandanların aralarında bir birliğin olmamasına ilâve olarak, düşmanla karşılaşılan mahal ve savaş alanı çok dar ve hareket kabiliyeti vermeyen bir yerdi. Akıncı beylerden hiçbiri az dahi olsa İsa Bey'e yardımda bulunmadı. Düşmanların sayısı çok olduğundan İsa Bey ve ona tabi olan mücahitlere galip geldiler. İslâm ordusunun ele geçirdiği bütün galimetleri de geri aldılar. İsa Bey, hayatının son ramağına kadar Allah için cihadda gayret gösterdi. Ancak İslâm ordusunun sayısı, kalabalık düşman ordusunun karşısında binde bir gibi azdı. İslâm

ordusu direnmedi. Ordu kumandanı olan İsa Bey'i cihad meydanında şehitlik mertebesine ulaştırdılar. Ali Bey Mihal ve Bâli Bey Malkoç, İsa Bey'in ve kendisine tabi topluluğun katli haberinin ulaşmasının ardından kaçmaya başladılar. Tuna nehri kıyısına kadar hiç durmadılar. Gurbet ve düşman ülkesinde bir ordu parçalanıp yenilince ne kadar çok insanın esir düşeceği bellidir. Bu tehlikeli seferden yenilmiş ve küffarın eziyetine uğradıktan sonra insan nasıl geri dönebilir? (487b)

Meşhûrdur ki, İsa Bey'in Bedir ve Huneyn şehitleri zümresine katıldığı, ihlâs ve itikadıyla Allah yolunda canını feda ettiği akşam, rahmet ve mağfiret nûru onun kabri, mezarı ve makamında görünmüş. Öyle ki, büyük ve küçük bütün küffâr bu nuru kendi gözleriyle görmüş ve şahit olmuşlar. Müslümanlarla dinî ve dünyevî husûmetlerine rağmen bu haber konusunda sözbirliği içerisindedir. Hatta Üngurus kralı, İsa Bey'in mezarına âli bir kümbet yaptırmış ve o zamandan beri küffârın adak adadıkları mahal olagelmıştır.

885/1480 Vâkılarından Bir Diğer Hâdise

Aydın-İli yakınında ve hizâsında bulunan Rodos adası, ki yakınlığı sebebiyle bazen sahilden adadaki dağlar ve kale duvarları görülebilmektedir, kale ve surlarının sağlamlığı bakımından Frenk denizindeki adaların en büyüğü ve en sağlamıdır. Bu ada, İslâm ordusunun Frenk memâlikine yapacağı fütuhât için bir kapı ve giriş niteliğindedir. Rum (Anadolu), Şam ve Mısır arasında gidip gelen gemiler mezkûr adanın yakınından geçmek zorunda ve her geçişlerinde binbir türlü korku ve ızdırap çekerek, küffardan gelecek zarar ve ziyana karşı gizli ve sessizce geçmeye çalışırlardı. Frenk korsanları ekseriyetle bu adada bulunurlardı. Adanın fethedilmesi halinde ehl-i İslâmın bütün Frenk memalikine hüküm sürmesi kolaylaşacak, gemilerin Anadolu şehirlerinden ve kuzeydeki ülkelerden Mısır ve Şam diyârına seyir ve seferi daha emniyetli olacaktı. Bunları göz önünde bulunduran Sultan Mehmed Han, adanın fethi ve İslâm diyârına katılması için karar aldı.

Sultan hizmetçilerinden ve eski kullarından olup büyük vezirler arasında bulunan Mesih Paşa mücahidler ordusuna kumandan olarak vazifelendirildi. Anadolu

lkelerinin bütün merası ve askerlerini kara tarafından Mesih Paşa'ya tabi olmakla görevlendirdi. Ayrıca, gulmn-ı sitn-ı ölüden 3.000 yeniçeri ve 4.000 azabı onun emrine verdi. 60 büyük gemiyi, kale açmada lâzım olan top, tüfek, ok ve kılıç gibi malzemelerle Gelibolu yolundan mezkûr adaya yönlendirdi. Mesih Paşa adayı kuşatarak köy ve kasabalarını yağmalama emri verdi. Surlara karşı savaş planı hazırlayıp deniz ve kara tarafından hisar kuşatıldı. Deniz tarafında olan bir kule Mağrib Burgazı adıyla meşhurdur. Tarih kitaplarında şöyle rivâyet olunur ki, Mısır, şam ve ekseri Mağrip bölgeleri ile Arap ve Acem memleketlerine hakim olan Muaviye bin Eb-Süfyan'ın hükümeti zamanında Rum beldeleri ve Yunan adalarının fethi maslahatı için (488a) ncelikle Rodos'un fethine karar vermişti. Deniz yoluyla ulaştırdığı kalabalık bir orduyu hisarın dibine yığdı. Fethin kolay gerekleēeēini zannediyordu. Ordusunun kumandanı Rodos'un fethini kolaylaştırmak maksadıyla deniz tarafında, suyun içerisinde, eski hisar surlarının karşısına denk gelecek şekilde yüksek bir kule inşa ettirmişti. Ancak, buna raēmen o zamanlar Rodos'un fethi mümkün olmamıştı. Ada bugüne kadar müslümanlar tarafından fethedilememişti. Muaviye radiyallahuanhın ordusu tarafından inşa edilen mezkûr kule, şu sıralar surların istihkmını bir kat daha arttırmış, Sultan'ın askerlerinin deniz tarafından yaklaşmasına önemli derecede mani olmaktaydı. Mesih Paşa, nce Arap kulesinin fethine karar verdi. Belki müslümanların inşa ettikleri bu yapı bereketiyle hisarın fethi de müyesser olur diye düşündü. Bir taraftan top ve tüfek savaşını başlatırken, diēer taraftan da mezkûr kule üzerine gemiler sevketti. Fakat gemilerin kulenin etrafına yerleşmiş olan taşlardan dolayı ilerlemesi mümkün olmadı. İlerleyen ordu geri dönmek zorunda kaldı. Bir nceki planının üzerine yeni bir plan daha inşa etti. Buna göre, kulenin dibine fiı ve tahtalardan tertip edilecek bir köprünün inşasını, gemilerin de deniz tarafından mümkün mertebe kuleye doēru yaklaşmasını emretti. Bu slp üzere ertesi sabah saflar düzenlenip harekete geçildi. Gemilerdeki askerler de kulenin yakınına kadar gelindiēinde kendilerini kılıçları gibi ıplaklaştırarak denize atladılar, Arap kulesine doēru yüzmeye başladılar. Kara tarafındaki ordu da birbirine baēladıkları tahta ve fiıdan yaptıkları köprü üzerinden hücuma geçtiler; deniz tarafındaki ordudan daha önce yetişmek üzere köprü üzerine yığıldılar. Bu sırada köprü âniden  noktadan koptu. Gazilerin pek oēu suda boēuldular. Müslümanların morali köprünün çökmesiyle iyice bozulmuştu. şerli küffâr deniz

üzerinde müslümanlara ait binlerce külahsız sarık ve başsız külahı sudaki kabarcıklar gibi olduğunu ve bu durumun müslümanların moralini epeyce bozduğunu gördüklerinde, cüret ve sevinçleri kat kat artarak denizden çıkmakta olan zırhsız ve çıplak mücahitlerin üzerine saldırdılar. Onların çıplak tenlerini top ve tüfekte yaralıyor, ok ve zenberekle paralıyorlardı. Gökteki yıldızların sayısından daha çok üzerlerine bela yağıdırıyorlardı. Sonunda mücahitlerin kumandanı tehlikeli alandan geri çekilmek mecburiyetinde kaldı.

Dehşet verici vâkıadan sonra Mesih Paşa yeniden (488b) bir plan hazırladı. Bu sefer doğrudan kale üzerine hücum edilecekti. Deniz ve karada seyahat işinde maharetli kişilere danışarak fetih hazırlıklarını tamamladı. Ertesi gün kale üzerine hücum ettiler. Mücahitler hem denizden hem de karadan, çelikten yapılmış gibi sağlam olan kale üzerine yürüdüler. Her iki taraftan da top atışları âdetâ yağmur oldu yağdı. Gazilerin oku ecel şahini gibi düşmanların göz yuvasına oturuyordu. Son derece gayret sarfeden gaziler, sinelerini yağmur gibi yağan belalara karşı siper ettiler. Surun dibine ulaşarak yukarıya kement atmayı başardılar. Allah'ın yardımıyla önce hisarın bir tarafından İslâm bayraklarından yedi bayrağı sağlam surun üzerine diktiler. Diğer taraflardan da yiğitler himmetlerini kalenin iç kısmını fethetmeye yönlendirdiler.

Daha önceden, fethin gerçekleşmesi hâlinde şehir ve hisarın iç kısmının gaziler tarafından yağmalanmasına karar verilmişti. Fetih kapılarının anahtarı elde edilecek, şehrin mal ve ganimetleri ise mücahitlere bırakılacaktı. Lâkin, şehrin zenginliği ve esirlerinin diğer ülke esirlerine göre bin kat daha değerli olduğu meşhurdu. Tam da fetih belirtilerinin görülmeye başladığı bir anda Mesih Paşa akıbetini düşünmeden bir harekette bulundu; mücahitler arasında bu mamur hisarda yağmacılığın yasak olduğunu, herkesin kendi başına yağmada bulunmasının bu sefer kaldırılmış olduğunu, canlı ve menkûl mallarının tamamı Sultan'ın nâiplerine ait olduğunu, herkesin çaba ve gayretine göre huddam-ı âli-makam ve erkân tarafından karşılığı verileceğini duyurdu. Tamah erbâbının ümit bağları birden kesilince elleri çarpışmaktan, ayakları ise surları tırmanmaktan kesildi. Hatta, kale dışında ikinci dalga hücumu gerçekleştirmek üzere olan askerler tehlikeli bölgeye yaklaşmaktan

vazgeçtiler. Neticede, kalenin içerisine girerek oradan kuleye tırmanan belli miktar askere yardımcı kuvvet ulaşmadı. Bunlar da savaşmayı bırakmak zorunda kaldı. Bunların yardımsız ve medetsiz kaldıklarını gören küffar her taraftan üzerlerine hücum ettiler. Top ve tüfek ateşlerinin hedefi olan bu grup, içeriye girmiş oldukları duvar gediklerine doğru geri çekilmek istedilerse de, yolun küffar tarafından kapatılmış olması sebebiyle tekrar savaşmak zorunda kaldılar. Hayatlarının son anına kadar savaşarak şehit oldular. Eskiden beylerbeyi olan Süleyman Paşa, ki son zamanlarında Kastamonu hâkimiydi, birkaç ümera-yı kirâm ile birlikte şehitlik mertebesine erişti. Diğer ümera ve askerler ise dağınık bir vaziyette savaş alanını terk etmişlerdi.

Bu ahvâlin vuku bulmasından ve ordunun parçalanmasının ardından (489a) Mesih Paşa bir daha orduyu toparlayıp savaşa sokamadı. Hakikaten gaziler ekseriyetle yaralanmış ve moralleri bozduktu. Böyle bir halde kimsenin tekrar savaşacak takati kalmamıştı. Mesih Paşa vaziyet ve keyfiyeti âsitâneye arzetti. Sultan ordunun sahile ve Aydın-ili diyârına geri dönmesini emretti. Ancak, dönüş yolunda deniz kıyısında bulunan Bodrum Hisarını, Rodos gazâsı için beraberinde götürdüğü aynı orduyla fethettikten sonra orduya evlerine dönmesi için izin vererek kendisinin huzûra gelmesini istedi. Sultan'ın emri doğrultusunda kale kuşatılarak top ve tüfeklerle her ne kadar dövüldüyse de fetih kapılarını açmak mümkün olmadı. Bu keyfiyet de Sultan'ın kulağına ulaşınca Mesih Paşa'ya, mücahitler ordusunu bu zorluk ve işkenceden kurtarmasını ve evlerine göndermesini emretti. Kendisini de vezâret ve mansıb-ı divândan azletti. Gelibolu eyâleti kendisine verilerek dergâh-ı hümâyunda hizmette bulunmasına izin verilmedi.

885/1480 Yılı Hadiselerinden Bir Diğeri

Bir önceki sene Gedük Ahmed Paşa, Sultan'ın emri ile ümera ve İslâm ordusuyla birlikte Frenk'in Polya vilâyeti gazâsı için harekete geçmişti. Cesaret sahibi kumandan pek çok muteber kale, hisar ve şehirleri fethetmişti. Bu defa, himmet ve gayretinin yüksekten uçan şahini külliye Frenk beldelerinin üzerinde uçmaya, Hazret-i İsa'nın halifelerinin oturduğu makam olan Rumiye-i Kübrâ'yı

(Roma) fethetmeye niyet etmişti. Cesûr düşünceleriyle büyük planlar hazırlamıştı. Düşünce ve planlarının tafsilatını arz etmek ve bu işin sırrını ve gizli taraflarını Sultan'a açıklamak üzere huzûra çıkma şerefine ulaşmak istiyordu.

Polya meliklerini mutlak bir şekilde makhûr etmiş olduğundan, Frenklerin, darü'l-İslâm'a çevirmiş olduğu ülkelere saldıramayacağından emindi. Ele geçirilen yerlere seçkin askerler ve beyler yerleştirdikten sonra kendine yakın olanlar ve hâslarından bir toplulukla 16 gemi ile yola çıktı. Gemilere, teberrüken Sultan'a sunulmak üzere nefis hediyeler alınmıştı.

Ahmed Paşa'nın Sultan'ın huzûruna gittiği haberi Frenk memalikinde duyulunca Polya'nın Padişahı olan Rika, ki memleketini mücahitlerin kılıcının insafına terk ederek Frenk'e iltica etmişti, bazı memleketleri deniz kıyısında bulunan İsfaniyye padişahından yardım istedi. İsfaniyye kralı, içi savaşçı ve toplarla dolu 40 büyük gemiyi Polya vâlisi Rika'ya gönderdi. Donanma Ahmed Paşa'nın yolunu denizde kesmek niyetiyle yelken açtı. Frenk milletinin denizcilikte su kuşlarından daha hızlı oldukları ve top ve tüfek ilminde de gök gürtültüsü ve şimşekten daha hızlı oldukları malumdur. Deniz ortasına az sayıda (489b) adam ve gemiyle çıkmış olan Gedük Ahmed Paşa, 40 gemiden oluşan Rika'nın önderliğindeki Frenkler tarafından amansız bir şekilde takibedildi. Allah'ın inâyeti ehl-i imânın yoldaşı olduğundan, murad edilen rüzgâr esmeye başladı ve Ahmed Paşa ve tevâbii daha önceki makamı olan Havlonya vilâyetinin sahillerine ulaştı. Gerçi Frenk donanması Ahmed Paşa'yı takip ederken rüzgâra ilâve olarak son hızla kürek çektilerse de deniz ortasında Ahmed Paşa'ya ulaşamadılar. Fakat, kıyıda bekleyen Ahmed Paşa'nın gemilerini ve bir miktar malını ele geçirmeyi başardılar. Ahmed Paşa, yanında bulunan az sayıda müslümanla karada, Frenklere ve hatta Allah'ın bütün düşmanlarına karşı mukavemette her biri bin kişiye bedel oluyordu. Deniz kıyısında yanında bulunan az sayıdaki müslüman ordusuyla gazâ ve cihad bayrağını açtı. Frenkler deniz dışında, karada Ahmed Paşa'ya karşı kendi aczlerini bildiklerinden gemileri alarak geri dönmekle yetindiler. Ahmed Paşa Havlonya'dan dünyanın sığınağı olan dergâha doğru hareket edince Sultan'ın canları yakan vâkiası duyuldu.

AHBÂR-I SULTANÎ KETİBESİNİN HÂTİMESİ

Sultanlar Hüsrevinin Dünyayı İdâre Etme İşinin Son Buluşunun Ahbârı ve Fânî Dünyadan Mağfiretin Zirvesi Olan Dârü'l-karâr'a İrtihâlinin Zikri

Mihnet ve eziyetler diyârı olan bu dünyanın hiçbir sağlamlığı olmayan erkânının binâ ve yerleşkeleri bin türlü âfet ve belalar müessesesidir. Bu dünya her türlü fenalığın inmesi için hazırlanmış ve içerisindeki her varlık yokluk kamçısıyla elbette dövülecektir. Yokluktan varlık dünyasına adım atan her canlı elbette bir gün bu dünyadan çekip gitmeye mecburdur. Ezeli olan Hakim'in hükmü ve asla yok olmayacak olan Sultan'ın hikmetiyle nizâm-ı âlem için (490a) canlıların ölüm ve yok olma zaman ve vaktini belli etmemiş ve gizli tutmuştur. Ukalâdan hiçbir kimseye fena ve ölümü bildirmemiştir. Lâkin saadetli âkıl insanlara ve idrâk sahiplerine gizli değildir ki, yaratılanların en mükemmeli olan insanoğlunun terkip cevheri, biri birine zıt en âdi ve en yüce eczâdan meydana gelmiştir. Varlık diyârının temelinde en muhtaç ayanlardan birisidir. İnsanoğlu aynı zamanda, varlık kemalâtında yokluğa en yakın olan canlıdır. Nitekim, Hazret-i Âdem'in ilk evlatlarının dünyaya geldiği andan son zamana kadar, gayp âleminin duyurucuları korku sesleriyle *her canlının muhakkak ölümü tadacağı* duyurmuşlardır. Hiçbir ihtiyacı olmayan, zenginlik ve ganîlik dergâhından enbiya ve evliyaların ilk zuhuru zamanından Habib-i Hudâ'nın son günlerine kadar, herkese hitap eden gazâname ve tesellî-nâmesi⁵¹³ hâs ve âm bütün insanlığa gönderilmiştir. Bundandır ki, âkıl ve idrak sahipleri hiçbir itibarı olmayan birkaç günlük sahte hayatı itibar gözlerine nasbetmişlerdir. Ömür ve hayat içerisinde insan vücudunun muhakkak zeval bulacağını anlamışlardır. Hakikaten dünyanın vefasızlığını anlamak için bu kadarı kâfidir; Cenâb-ı Allah'ın dünyadaki insanlar arasından kendisinin Habipliğine seçmiş olduğu kişiyi dahi bu dünyada sonsuz bırakmamıştır. Ancak, dünyadan ilgi ve alâkayı kesmenin enbiya ve evliya nezdinde çok kolay bir iş olduğu bellidir. Nefislerini tek mil ve mekânlarını tebdil için ölüm ve yaşam halleri gönlü-bilgin kişilerin nezdinde aynıdır.

⁵¹³ Kurân-ı Kerim olmalıdır.

Sultanların başlarına gelen her musibet ve âfet, her bela ve külfet dünyadaki en zor olanıdır. Hususan eğer o sultan şeriat ve dinin kuvvetlendiricisi ise bunun halk üzerindeki zararı daha da belirgin olacaktır. (490b) Nitekim yukarıda zikredilenleri doğrular nitelikte olan umumi belânın ve sonu gelmeyen âfetlerin, Süleyman-mekân olan padişahların en mükemmeli, âhir-zaman mücahidlerinin en faziletlisi, Allah yolunda cihad yaparak ömrünü geçiren, millet-i Muhammedî'nin muhyisi, Sultan-ı Enbiyâ Muhammed Resulullah sallallahu aleyhi vesellemin adaşı Sultan Mehmed Han'ın hilâfet dergâhına ve merhamet sarayına inmesi çok ağır sonuçlar ortaya çıkarmıştır. İslâm sultanları arasında varlığı, esmâ-i hüsnânın arasında ism-i azam mesabesindeydi.

Sultan'ın saltanatı ve hilâfetinin ömrü kesintisiz 32 seneydi. Bu zaman zarfında Zülkarneyn (İskender) gibi devlet ve dini kemâle ulaştırmak için çalıştı. İşbu kitabın yedinci ketfbesinde yaptıkları ve fütuhâtından örnekler zikredildiği gibi, yaşı 50 ile 60 arasına ulaştı⁵¹⁴. Bazı hastalıkları vücudu ülkesinde karşılıklı olarak ortaya çıkıp devam etti. Müzmin ilaçların maddeleri âza-yı reisesinin derinliklerinde şiddet buldu. Ancak, devletinin garîzi kuvveti daima ülkeyi genişletme gayretindeydi. Tabiatının aslı ve fitratı icâbı ahkâmı yaymak üzere seferler tertip etmekteydi.

886/1481 senesinde İskenderlik işlerini tamamlamak ve hükmünü bütün cihana yaymak üzere dikkatini Arap ve Acem memalikine yöneltti. Bu maksatla Kostantiniye darü'l-hilâfesinden hareket etti. Yüce himmeti ve gayretiyle hastalık ve tabii kuvvetinin zaafa uğramasını amacına ulaşmada bir mâni olarak görmüyordu. Aklının dağınıklığını nefsanî ve insanî hastalıklardan kaynaklandığını zannediyordu. Tesadüfen, İskender Boğazı demekle meşhur mahalden geçtikten sonra İstanbul'dan bir merhale mesâfede bulunan Gegbize kasabasına⁵¹⁵ inerken eklem ağrıları ve eskiden var olan nikris⁵¹⁶ rahatsızlığı yeniden şiddetlenerek ecel yağmacısı Sultan'ın ömür ülkesine hücum etti. Bütün hekim ve tabiplerin tedavileri bir netice vermediği gibi, âdeta mizâcındaki fesadın maddelerini kuvvetlendiriyordu. Kazâ ve kader

⁵¹⁴ Sultan II. Mehmed 49 yaşında vefat etmiştir.

⁵¹⁵ Gebze olmalıdır. Şerafettin Turan (İbn-i Kemal, a.g.e., s. 529, 3. nolu dipnot) İdris'in, hem Fatih'in vefat ettiği yerin adını, hem de tarihini boş geçtiğini beyan etmekte yanılmıştır.

⁵¹⁶ Gut Hastalığı

karşısında Sultan'ın sıhhatini koruma tedbiri ve hastalığı defetme çareleri hekimlerin elinden alınmış ve yapacakları bir şey kalmamıştı. ...(Rebiülevvel)...ayının ...(3.) günü⁵¹⁷ ki, o büyük belalı gün kıyametten bir saat gibiydi, Sultan'ın rûh-ı müstetâbı dünyayı aydınlatan güneş gibi gök yüzüne çok fazla yükseldiğinden dolayı zevâl hâline ve batışa geçti; hayatı ve yaşamının güneşi yer küresinin karanlık gölgesinde kayboldu. Kargaşa dolu bu hadisenin vukuu ve kıyamet-üslûp olan bu vâkıa emniyet ve âsâyişin titremesine, yer ve zamanın sıkılmasına sebep oldu. O sırada veziriazam (491a) olan Mehmed Paşa, ki Mevlânâ-yı Rumî hazretlerinin ahfâdındandı, hâslardan ve mahremlerden bazılarıyla Sultan'ın vefatı haberini gizlemek için çok gayret sarfettiler. Sultan'ın eskiden olduğu gibi eklem ağrıları rahatsızlığı başladığını, sıcak hamam için bir merhalelik mesafede bulunan İstanbul'a geri döneceğini, tekrar iki-üç gün sonra gemiyle ordugaha katılacağını duyurdular. Sultan'ın naşı devlethânesine getirildikten onsekiz gün sonra ve vaziyetten hilâfetin hakiki vârisi ve Sultan'ın veliahdi, ki zamanımızın sultanlar Sultanıdır, acilen haberdâr edildi. Yeniçeri cemaati ve sair gulâmlar arasında Sultan'ın vefatı haberi öğrenilmiş oldu. Mezkûr vezir, daha önceleri yeniçeriler ile arasının açık olması sebebiyle, korkusundan bir köşeye kaçıp saklandı. Ancak bütün ordu vezirin evlerine hücum ederek buldukları gibi öldürdüler. Ondokuzuncu gün zamanımızın Sultanı hilâfet tahtına erişti ve memleketteki kargaşa ve fitne yatıştı. Önce, selefi olan sultanların sünneti üzere yas tuttu, taziyede bulunarak hasret ve esefini bildirdi. Üç gün boyunca siyah mâtem elbisesini giyerek yas tuttu. Hakikaten amme bir musibet olan Sultan'ın vefatının tesiri öylesine yer ve zamanı etkilemişti ki, ehl-i imanın tamamı perişan olmuştu. Yas tutarak ciğerlerini dağladılar. Kadın ve erkeklerin haykırılarından ve göz yaşlarından güneşin kalbine ızdırap salınıyordu.

Mücahidler sultanı hilâfet feleğinin kutbu ve devlet erkânı da onun yıldızları gibi, Sultan'ın tabutunu başlarına aldılar. (الجنزة متبوعه) hadîs-i sahihi muktezâsınca tabutun önü ve arkasından yola koyuldular. İlim ve takva ehli namaza durdular, dualar okudular; Allah ehli ve evliyadan kalabalık topluluk, saf tutmuş meleklerin

⁵¹⁷ Her iki nüshada boş bırakılmıştır. Ancak, Sultan II. Bayezid döneminin anlatıldığı sekizinci ketîbede (Esad Efendi No:2197, vrk. 465a'da) Fatih Sultan Mehmed'in vefatı tarihini 3 Rebiülevvel sene 886/ 2 Mayıs 1481 olarak zikredilmiştir. Söz konusu tarih çarşamba gününe denk gelmektedir.

eşliğinde (491b) Sultan'ın cenâze namazında hazır bulundular. Müminlerin en önünde durmaya ve imamet yapmaya en müstahak olanı, irfan ehlinin öncüsü, sofular taifesinin şeyhi, gizli sırların anahtarı Vefâ-zâde demekle meşhur Şeyh Muslihiddin Mûsâ idi. Bu zât imâmetle cenâze namazını kıldırdı. Namazdan ve tekbirlerden sonra Sultan'ın mağfireti için eller duaya kaldırıldı. Beden-i şerifini Cami-i Cedîd'inin hâricinde bulunan bir türbeye, ruh ve reyhan arasına götürdüler, çok değerli bir mücevher misali tabutun sandığına konularak toprağın mahzenine teslim edildi. Cennet-mekân Sultan'ın defninin ardından yere ve zamana huzur ve âsâyiş hâkim oldu. Memleket ve din ile hilâfet mirâsının, dünyanın kendisinden huzur bulunduğu Sultan Bayezid Han'a kavuşmasıyla cihan, kemal derecede emniyet ve huzura kavuştu. Böylesine bir halefinin olması ve bu kadar hayrat ve müberrâtlar ibka eden mücâhitlerin hüsrevi ve sultanların hüdâvendigârı cennetin en güzel makâmında yer alması muhakkaktır inşallah. Namaz kılınan mahalde çok sayıda insan toplanmıştı. Bunların ekseriyeti hak ve yakîn erbâbı, ulema ve dinin ileri gelenleriydiler. Husûsan, nurla kaplı sandukasının sağında ve solunda ârifler yer almıştı. Ehl-i İslâmdan oluşan hâs ve âmdan mahşeri andıran bir kalabalık toplanmıştı. Salihlerin duaları ve hayrâtının bereketiyle cennet-mekân Sultan'ın nûrlu ruhu rahmet-i Rahmân'a şâmil olacaktır. Hak teâlâ, dinin sığınağı olan o padişahı Hazret-i Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem arşı kaplayan livâsının altında haşreder inşallah.

و كما قال سيدالبشر صلوات الله عليه ما تقوه قایل (سبعة يظلهم الله يوم لا ظل الا ظله امام عادل) “
الحديث اللهم احشره في ظلال رحمتك مع النبيين و الصديقين و الشهداء و الصالحين و حسن اولك رفيقا و
”اسبع نوال نعمتك على اهل بيت خلافته توفيقا لتايد الدين ايمانا و تصديقا

Vesselam.

KAYNAKLAR

Yazmalar:

- CİZYEDÂRZÂDE AHMED BAHAEDDİN EFENDİ(A), **Târih-i Cizyedâr**, Esad Efendi, No.:2403

- CİZYEDÂRZÂDE AHMED BAHAEDDİN EFENDİ(B), **Târih-i Cizyedâr**, Alî Emirî, No. 206
- Derviş Şemsî, **Tevârîh-i Binâ-i Câmi-i Şerîf-i Ayasofya**, Ankara Millî Kütüphanesi, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: Hk 791/2 (18b-29a)
- Hüsameddin Ali b. Abdullah BİTLİSÎ, **Kenzü'l-hafî fi makamâti's-sûfi**, Ankara Millî Kütüphanesi, Nevşehir-Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, ÜR 201/3
- İDRİS-İ BİTLİSÎ (A), **Heşt Behişt**, Ali Emirî No: 807
- İDRİS-İ BİTLİSÎ(E), **Heşt Behişt**, Esad Efendi No:2197
- İDRİS-İ BİTLİSÎ(H), **Hakku'l-mübîn fi Şerh-i Hakki'l-yakîn**, Süleymaniye, Şehid Ali Paşa, No: 142
- İDRİS-İ BİTLİSÎ(M), **Mecmua**, Ragıp Paşa Kütüphanesi, No: 919
- İDRİS-İ BİTLİSÎ(MK), **Mektûp**, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E.No. 5675
- İDRİS-İ BİTLİSÎ(N); **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye No: 3209
- İDRİS-İ BİTLİSÎ(S), **Heşt Behişt**, TSM, Hazine No: 1655
- İDRİS-İ BİTLİSÎ(Ş), **Şerh-i Kaside-i Hamriye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, No: 4092/1
- İDRİS-İ BİTLİSÎ(T), **Heşt Behişt**, Millî Kütüphane, Tokat İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu No: HK 9
- Müellif adı bilinmiyor, **Risâle-i Reddiye Ale'l-revâfız**, Kütahya, Vahit Paşa Kütüphanesi, No: Va 1569
- Müellifi bilinmiyor, **Şerh-i Fusûsü'l-Hikem**, Ankara Millî Kütüphanesi, Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: Hk 348
- ŞÜKRULLAH, **Behcetü't-tevârih**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, No: 6382

Kitaplar:

- Ahmed Rifat Efendi, **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiye**, c. I., Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1299.

- **ÂLÎ, Künhü'l-ahbâr, Fatih Sultan Mehmed Devri**, c.II, Haz. M. Hüdai Şentürk, TTK, Ankara 2003
- Bekir KÜTÜKOĞLU, **Vekayi'nüvis Makaleler**, İstanbul Fetih Cemiyeti yay., İstanbul 1994
- BURSALI M. TAHİR, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333, c. I-III
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, c. 10
- Franz BABİNGER, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000
- Fuad KÖPRÜLÜ, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, TTK, Ankara 1999
- İ. H. UUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, c. II., TTK, Ankara 1998
- İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri**, TTK, Ankara 1988
- İBN-İ KEMAL, **Tevârih-i Âl-i Osman**, VII. Defter, haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara 1991
- İDRİS-İ BİTLİSÎ, **Heşt Bihişt**, haz. M. Karataş-S. Kaya, Y. Baş, BETAV (Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı) Yay., Ankara 2008
- İNALCIK, Halil, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar-I**, TTK, 4.baskı, Ankara 2007
- LEVEND, Agah Sırrı, **Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-namesi**, TTK, 2.baskı, Ankara 2000
- Mehmed SÜREYYA, **Sicil-i Osmani**, c. III., Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- Mehmed ŞÜKRÜ, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu: Bitlisli İdris'in Heşt Bihişt Adlı Eserine Göre**, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1934
- Mehmet BAYRAKTAR, **Kutlu Müderris; İDRİS-İ BİTLİSÎ**, Biyografi Net Yay., Ankara 2006
- Mevlânâ Mehmed Neşrî, **Cihânnümâ**, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2008
- ORUÇ BEY, **Tevârih-i Âl-i Osman**, Haz.: Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2007

- Ramazan ŞEŞEN, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR Yay., İstanbul 1998
- Tahir SEZEN, **Osmanlı Yer Adları**, BDAGM Yay. No:21, Ankara 2006
- TANSEL, Selahattin, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri**, TTK, Ankara 1999
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Çandarlı Vezir Ailesi**, TTK, Ankara 1974

Makaleler:

- İMAZAWA, Koji (2005), “**İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'inin İki Tip Nüshası üzerine Bir İnceleme**”, Belleten, Sayı: 256, c. LXIX, Aralık
- ÖZCAN, Abdulkadir (b) (1998), “**Heşt Behişt**”, DİA, c. XVII., İstanbul
- ÖZCAN, Abdulkadir (c) (1998), “**Koca Hüseyin**” DİA, c. XVI, İstanbul
- ÖZCAN, Abdülkadir (a) (2000), “**İdris-i Bitlisî**”, DİA, c. XXI, İstanbul
- UĞUR, Ahmet (1978), “**Selim-nâmeler**”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Dergisi, XXII, Ankara
- YÜKSEL, Müfid (2002), “**İdris-i Bitlisi ve Eyüpteki Eserleri**”, VI. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler, 10-12 Mayıs

Tezler:

- ALMAZ, Hasan (2004), **Behcetü't-tevârih, İnceleme-Metin-Tercüme**, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst., Ankara
- BAŞARAN, Orhan (2000), **İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'inin Hâtimesi, Metin- İnceleme- Çeviri**, yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst., Erzurum.
- GENÇ, Vural (2007), **Heşt Behişt; Osman Gazi Dönemi (Tahlil ve Tercüme)**, yayınlanmamış y. lisans tezi, Mim.Sin. Üniv. Sos. Bil. Enst., İstanbul.

- M. ESMAİL, M. Ebrahim (2005), **KÂŞİFÎ, Gazânâme-i Rum**, yayınlanmamış y. lisans tezi, Mim. Sin. G.S. Üniv., İstanbul
- TAVAKKOLÎ, Hasan (1974), **İdris-i Bitlîsî'nin Kânûn-i Şâhenşâhîsi'nin Tenkidli Neşri ve Türkçe'ye Tercümesi**, yayınlanmamış doktora tezi, İst. Üniv. Edeb. Fak. Tarih Bölümü, İstanbul.
- YASTI, Mehmed (2005), **Nişancı Mehmed Paşa; Tevârih-i Âl-i Osman, Metin-Dil Özellikleri-Sözlük**, yayınlanmamış y. lisans tezi, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst., Konya

ÖZGEÇMİŞ

1977'de Belh yakınlarında bulunan Akcha'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini 1991'de Belh'te tamamladıktan sonra askerliğini yaptı. 1995'te Türkiye Cumhuriyeti'ne geldi. 2003'te Kayseri Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünü bitirdi. Aynı yıl Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bölümünde başladığı Y. Linsans

eğitimini “Kâşifi’ nin Gazanâme-i Rûm Adlı Eserinin Türkçe’ye Tercüme ve Tahlili” adlı çalışmasıyla tamamladı. 2005 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, adı geçen enstitü ve bölümde doktora eğitimine başladı. Halen adı geçen üniversitede doktora eğitimine devam etmektedir.